FUNDACIÓ NOGUERA

ESTUDIS, 29

ELS PROMOTORS DE CAPELLES I RETAULES A LA BARCELONA DEL SEGLE XIV

A cura de
CRISTINA BORAU

BARCELONA, 2003

© Cristina Borau i Morell, 2003
Edita: Pagès Editors, S. L.
Carrer Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida
Primera edició: juliol de 2003
ISBN: 84-9779-051-0
Dipòsit legal: L-766-2003
Impressió: Arts Gràfiques Bobalà, S. L.
Enquadernació: Fontanet

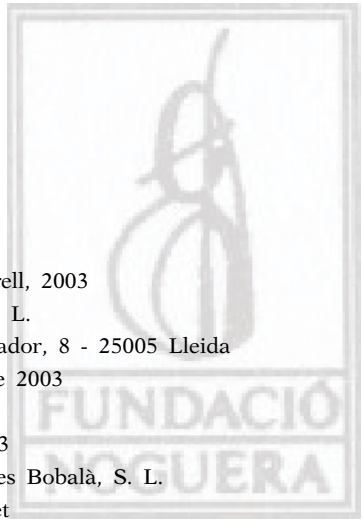

SUMARI

ESTAT DE LA QÜESTIÓ 25

INTRODUCCIÓ 41
Objecte d'estudi: factors contextuals que van impulsar el finançament de capelles i retaules a la seu i les tres grans esglésies parroquials barcelonines en el segle XIV 41
Interès del marc espacial i cronològic. 47
Metodologia emprada: confrontació de fonts documentals de procedència diversa 49
Fonts documentals disponibles 54
Dificultats metodològiques derivades de la interconnexió de les fonts. 62
Testimonis materials disponibles: esglésies, capelles i retaules 63
Dificultats metodològiques derivades de l'alteració dels testimonis materials. 67
Dificultats metodològiques derivades de la interconnexió d'informacions proporcionades per les fonts i els testimonis materials 68
L'intent de reconstrucció de l'aspecte originari dels testimonis materials a través de les fonts documentals. 69
Valoració dels resultats d'aquest enfocament metodològic . 71

PRIMERA PART

CONTEXTUALITZACIÓ DE LA PROMOCIÓ DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES EN LA BARCELONA DEL SEGLE XIV

CAPÍTOL 1

APROXIMACIÓ AL CONTEXT SOCIOECONÒMIC: LA PROMOCIÓ DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES ENTRE LA PROSPERITAT I LA CRISI

L'expansió de la corona catalanoaragonesa i dels mercaders barcelonins pel Mediterrani 79

El desenvolupament del comerç i la productivitat barcelonins 100
L'endeutament públic i l'enriquiment privat 108
La privatització del sentiment religiós en la baixa edat mitjana 115
L'ascens social i la por a la mort 123
La renovació de Barcelona i de les seves esglésies: l'impost i el donatiu 146

CAPÍTOL 2
APROXIMACIÓ AL CONTEXT ESPACIAL: CONFIGURACIÓ DE LA CIUTAT, LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS EN EL SEGLE XIV

La percepció de l'espai urbà per l'Administració: ubicació dels promotors de capelles i donants de retaules en els seus respectius quarters 169
El quarter del Mar 170
El quarter de Framenors 171
El quarter del Pi 173
El quarter de Sant Pere 175
La percepció de l'espai urbà per l'Església: ubicació dels promotors de capelles i retaules en les seves respectives demarcacions parroquials 202
Les demarcacions parroquials barcelonines en el segle XIV: estat de la qüestió 202
La demarcació parroquial de Sant Just 210
Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents a la parròquia de Sant Just 219
La demarcació parroquial de Santa Maria del Mar . . 223
Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents a la parròquia de Santa Maria del Mar. 226
La demarcació parroquial de Santa Maria del Pi . . . 231
Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents a la parròquia de Santa Maria del Pi 233
Motivacions en l'elecció d'església dels promotors de capelles i donants de retaules: proximitat, parroquianatge o vinculacions personals amb altres promotors? 234

FUNDACIÓ NOGUERA

CAPÍTOL 3

APROXIMACIÓ AL MARC LEGAL DE LA PROMOCIÓ DE CAPELLES I RETAULES: EL SISTEMA BENEFICIAL

Elements definitoris del benefici eclesiàstic: altar, prevere i dot 247
Figures implicades en el benefici eclesiàstic: fundador, beneficiat i patró del benefici 251
Sistemes de finançament del benefici, la capella i el retaule 259
Supervisió de l'estat de la capella, les rendes del benefici i el comportament del beneficiat 281
Possibles situacions del benefici al llarg del temps . . . 282

SEGONA PART

LA PROMOCIÓ DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES EN LA BARCELONA DEL SEGLE XIV

CAPÍTOL 4

LA IMPORTÀNCIA DEL SISTEMA BENEFICIAL EN L'AMPLIACIÓ DE LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS AL LLARG DEL SEGLE XIV

Problemàtica existent amb relació a l'enfocament del tema: estat de la qüestió 287
L'ampliació de la seu (1298-1448: tancament darrera volta del claustre) 298
Fonts per a la ubicació de les dependències de la canonja romànica i d'algunes capelles adjacents 324
Fonts per a la reconstrucció del procés de desaparició de la seu romànica per l'avanç de la gòtica. 333
Fonts per a la reconstrucció del procés d'ampliació de la seu segons els llibres de l'obra 344
Fonts per conèixer la influència del sistema beneficial en l'ampliació de l'església de la seu: promoció de capelles noves i trasllat de les antigues a l'obra nova 350
Fonts per a la reconstrucció del procés d'ampliació del claustre de la seu: llibres d'obra i documentació notarial 358
Fonts per a l'estudi de la influència del sistema beneficial en l'ampliació del claustre de la seu 365
L'ampliació de Santa Maria del Mar (1329-1383) 370
Fonts per a l'estudi de la influència del sistema beneficial en l'ampliació de Santa Maria del Mar 384
L'ampliació de Santa Maria del Pi (c. 1320-1391). . . . 393
Fonts per a l'estudi de la influència del sistema beneficial en l'ampliació de Santa Maria del Pi 400

L'ampliació de Sant Just (1342-c. 1417) 406
Fonts per a l'estudi de la influència del sistema beneficial en l'ampliació de Sant Just 417
Conclusions sobre la importància del sistema beneficial en l'ampliació de la seu i les tres grans esglésies parroquials de Barcelona 421

CAPÍTOL 5

ELS PROMOTORS DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES DE LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS: APROXIMACIÓ AL SEU PERFIL I A LA SEVA EVOLUCIÓ

Perfil dels promotors de beneficis, capelles i retaules de la seu 426
Perfil dels promotors de beneficis, capelles i retaules de Santa Maria del Mar. 441
Perfil dels promotors de beneficis, capelles i retaules de Santa Maria del Pi 452
Perfil dels promotors de beneficis, capelles i retaules de Sant Just 456
Conclusions sobre el perfil socioeconòmic dels promotors de beneficis, capelles i retaules de la seu i les tres grans esglésies parroquials. 460
Les inclinacions devocionals dels fundadors de beneficis a la seu i a les tres grans esglésies parroquials 462

CAPÍTOL 6

ELS RETAULES DONATS A LES CAPELLES DE LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS

Els retaules donats a les capelles de la seu. 483
Els retaules donats a les capelles de Santa Maria del Mar 512
Els retaules donats a les capelles de Santa Maria del Pi . 527
Els retaules donats a les capelles de Sant Just. 540
Conclusions sobre els retaules donats a la seu i a les tres grans esglésies parroquials 541

CONCLUSIONS 547
APÈNDIX DOCUMENTAL. 557
Catedral 558
Santa Maria del Mar 578
Santa Maria del Pi 602
Sant Just 607
BIBLIOGRAFIA 615
AGRAÏMENTS 633

FUNDACIÓ NOGUERA

ÍNDEX DE TAULES

1. Incidència de les crisis d'abastiments i epidèmiques en la fundació de beneficis i la promoció de capelles per ordre testamentària 141
2. Fundacions beneficials i promocions de capelles realitzades per ordre testamentària però no relacionables amb les crisis 143
3. Fundacions beneficials i promocions de capelles realitzades en vida del promotor no relacionables amb les crisis . 144
4. Sistemes de finançament del benefici: dots i rendes localitzats dels beneficis i capellanies fundats per promotors de capelles i donants de retaules. La seu 267
5. Sistemes de finançament del benefici: dots i rendes localitzats dels beneficis i capellanies fundats per promotors de capelles i donants de retaules. Santa Maria del Mar 269
6. Sistemes de finançament del benefici: dots i rendes localitzats dels beneficis i capellanies fundats per promotors de capelles i donants de retaules. Santa Maria del Pi . 271
7. Sistemes de finançament del benefici: dots i rendes localitzats dels beneficis i capellanies fundats per promotors de capelles i donants de retaules. Sant Just. 272
8. Fundadors de beneficis en les capelles de la seu: 1300-1400 426
9. Situació econòmica dels promotors de capelles documentats de la seu: 1300-1400 437
10. Fundadors de beneficis en les capelles de Santa Maria del Mar: 1300-1400 441
11. Situació econòmica dels promotors de capelles documentats de Santa Maria del Mar: 1300-1400 448
12. Fundadors de beneficis en les capelles de Santa Maria del Pi: 1300-1400 452

13. Situació econòmica dels promotors de capelles documentats de Santa Maria del Pi: 1300-1400 455
14. Fundadors de beneficis en les capelles de Sant Just: 1300-1400 456
15. Situació econòmica dels promotors de capelles documentats de Sant Just: 1300-1400 459
16. Inclinacions devocionals dels fundadors de beneficis de la seu i les tres grans esglésies parroquials: segles XII-XIV . 464
17. Retaules donats a les capelles de la seu en el segle XIV. 485
18. Retaules de les capelles de la seu segons el llibre de visita pastoral de 1421 508
19. Informació dels llibres de visita sobre la substitució dels retaules gòtics de la seu. 511
20. Informació dels llibres de visita sobre l'acumulació de retaules en les capelles de la seu 511
21. Retaules donats a les capelles de Santa Maria del Mar en el segle XIV 512
22. Retaules documentats en el llibre de visita de 1498 de Santa Maria del Mar. 523
23. Informació dels llibres de visita sobre la substitució dels retaules gòtics de Santa Maria del Mar 525
24. Informació dels llibres de visita sobre l'acumulació de retaules en les capelles de Santa Maria del Mar . . . 526
25. Retaules donats a les capelles de Santa Maria del Pi en el segle XIV 528
26. Retaules de les capelles de Santa Maria del Pi segons el llibre de visita de 1498. 535
27. Informació dels llibres de visita sobre la substitució dels retaules gòtics de Santa Maria del Pi 537
28. Informació dels llibres de visita sobre l'acumulació de retaules en les capelles de Santa Maria del Pi. . . . 538
29. Retaules de les capelles de Sant Just segons el llibre de visita de 1498 540

FUNDACIÓ NOGUERA

ÍNDEX DE PLÀNOLS

1. Els noms dels carrers de Barcelona en el segle XIV segons els fogatges i la documentació notarial 178
2. Els quarters de Barcelona en el segle XIV 180
3. El quarter del Mar en el darrer quart del segle XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule . 180
4. El quarter de Framenors en el darrer quart del segle XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule. 188
5. El quarter del Pi en el darrer quart del segle XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule . . 196
6. El quarter de Sant Pere en el darrer quart del segle XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule. 200
7. Les demarcacions parroquials després de 1835. . . . 206
8. Reconstrucció hipotètica de les set demarcacions parroquials de Barcelona en el segle XIV. 209
9. Reconstrucció hipotètica de la demarcació parroquial de Sant Just en el segle XIV 213
10. Reconstrucció hipotètica de la demarcació parroquial de Santa Maria del Mar en el segle XIV 224
11. Reconstrucció hipotètica de la demarcació parroquial de Santa Maria del Pi en el segle XIV 232

FUNDACIÓ NOGUERA

ÍNDEX DE PLANTES

1. Possible ubicació de les dependències de la canonja romànica i d'algunes capelles i cases adjacents segons les notícies documentals 324
2. Procés de desaparició de la seu romànica per l'avanç de la gòtica segons els llibres d'obra, els de visita pastoral i la documentació notarial 333
3. Estat de l'obra de la seu en 1388 segons l'itinerari seguit pel visitador pastoral 342
4. Reconstrucció del procés d'ampliació de l'església de la seu segons els llibres d'obra 343
5. El sistema beneficial en l'ampliació de l'església de la seu: altars nous i altars traslladats des de l'obra vella segons els *Registra Dotaliarum* 349
6. Reconstrucció del procés d'ampliació del claustre de la seu segons els llibres d'obra i la documentació notarial 357
7. Influència del sistema beneficial en l'ampliació del claustre de la seu segons la documentació notarial 364
8. Reconstrucció hipotètica del procés d'ampliació de Santa Maria del Mar segons els llibres de visita pastoral . . 381
9. Influència del sistema beneficial en l'ampliació de Santa Maria del Mar segons la documentació notarial . . . 382
10. Reconstrucció hipotètica de l'ampliació de Santa Maria del Pi i de les seves possibles repercussions en l'entorn . . 397
11. Estat de l'obra de Santa Maria del Pi en 1363, 1379 i 1388 segons l'itinerari seguit pels visitadors pastorals . . . 398
12. Influència del sistema beneficial en l'ampliació de Santa Maria del Pi 399

13. Reconstrucció hipotètica del recinte romànic de Sant Just, basada en la teoria de F. P. Verrié i en els llibres de visita pastoral 412
14. Reconstrucció hipotètica del procés d'ampliació de Sant Just segons els llibres de visita pastoral i la documentació notarial 413
15. Procés de desaparició del recinte romànic de Sant Just per l'avanç de l'obra gòtica segons els llibres de visita pastoral 414
16. Influència del sistema beneficial en l'ampliació de Sant Just segons la documentació notarial 416

FUNDACIÓ NOGUERA

ÍNDEX D'IL·LUSTRACIONS

1. Capella dedicada originàriament a sant Lluís, al claustre de la seu 74
2. Nau medieval. Detall del retaule de Santa Úrsula, de Joan Reixac 75
3. Banquet celebrat a casa de Pere Martell, miniatura de la *Crònica de Jaume I* conservada a la BUB 85
4. Jaume II presidint les Corts de Barcelona del 1291, miniatura del *Llibre Verd,* conservat a l'IMHB 91
5. Caplletra amb l'efígie de Pere III, miniatura del *Llibre dels Privilegis* conservat a la BC 96
6. L'expansió mediterrània i els consolats mercantils catalans durant els segles XIV i XV 104
7. Prèdica de sant Bartomeu després d'haver estat escorxat. Compartiment del retaule de Sant Bartomeu i Santa Elisabet, conservat a la seu de Barcelona 121
8. Sant Miquel treient les ànimes del Purgatori. Compartiment del retaule de Sant Miquel del Mestre d'Elna, conservat a la seu d'Elna 147
9. Muralles de Barcelona. Diorama de J. Rocarol conservat a l'AHMB 156
10. Ciutat baixmedieval del litoral mediterrani. Detall del retaule de Sant Jordi de Pere Nisard, conservat al MEPM 160
11. Mapa de Barcelona realitzat al segle XIX, conservat a l'ACB 179
12. Escuts dels Oliver, Croanyes, Marquet, Vives, Malla, Fiveller i Messeguer 198
13. Façana de l'església de Sant Just a començaments de segle 212

14. Casalici gòtic del carrer Lledó, a la demarcació parroquial de Sant Just 216
15. Façana de Santa Maria del Mar a començaments del segle passat 229
16. Desaparegut carrer de les Tres Voltes, demarcació parroquial de Santa Maria del Mar 236
17. Carrer de la Pietat a començaments del segle XX . . . 245
18. El canonge Joan Andreu Sorts agenollat als peus de santa Tecla i sant Sebastià. Compartiment del retaule de Santa Tecla i Sant Sebastià de Jaume Huguet, conservat a la seu 273
19. Església de la canònica de Sant Vicenç de Cardona . . 299
20. Un dels dos arcs que flanquegen la capçalera de la capella de Santa Llúcia 303
21. Arc de la banda esquerra de la capçalera de la capella de Santa Llúcia 305
22. Finestres situades a l'extrem nord del fals creuer de la seu 306
23. Finestra interior sobre la que fou capella de Santa Bàrbara de la seu. 307
24. Porta inutilitzada del pont que unia el Palau Reial amb la seu 309
25. Restes de la capella del rei Martí a la seu 310
26. Finestres romàniques situades dins la sagristia de la seu 312
27. Detall d'una de les finestres localitzades per Florensa . 313
28. Finestral gòtic del braç sud del fals creuer de la seu . 315
29. Detall de la volta de canó localitzada per Florensa a la sagristia de la seu 316
30. Vista de l'altre extrem de la volta de canó de la il·lustració anterior. 318
31. Absis de la seu romànica d'Elna 322
32. Làpida del carner de la capella de Pere Safont . . . 323
33. Escuts de la capella de Pere Desvall 323
34. Sepulcre del bisbe Ramon d'Escales, a l'antiga capella de la Trinitat de la seu 346
35. Sant Benet supervisant la construcció del temple. Detall del retaule de Sant Benet i Santa Escolàstica de Ramon Solà II o Esteve Solà, procedent de la seu de Girona . 422
36. Celebració de la Missa de les Ànimes davant l'altar i el retaule. Detall del retaule de Sant Miquel de Lluís Borrassà 473

37. Compartiment lateral del retaule de Sant Cosme i Sant Damià de Miquel Nadal 480
38. Compartiment central del retaule de Sant Martí i Sant Ambròs de Joan Mates, conservat a la seu 488
39. Compartiment lateral del retaule de Sant Andreu de la seu, atribuït a Lluís Borrassà 493
40. Compartiment del retaule de Sant Marc d'Arnau Bassa, procedent de la seu i conservat a Santa Maria de Manresa 498
41. Compartiment central del retaule de Sant Gabriel, atribuït a Lluís Borrassà i conservat a la seu 505
42. Compartiment del bancal del retaule de Sant Bartomeu i Santa Elisabet d'Hongria, amb l'Epifania. 506

FUNDACIÓ NOGUERA

SIGLES EMPRADES AL LLARG D'AQUEST ESTUDI

Arxius

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACB	Arxiu Capitular de Barcelona
ADB	Arxiu Diocesà de Barcelona
AHMB	Arxiu Històric Municipal de Barcelona
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
AHMSPP	Arxiu Històric del Monestir de Sant Pere de les Puel·les
AHPSJ	Arxiu Històric de la Parròquia de Sant Just
AHPSMP	Arxiu Històric de la Parròquia de Santa Maria del Pi

Seccions d'arxius

CC	Consell de Cent (AHMB)
RP	Reial Patrimoni (ACA)

Sèries documentals

F	Fogatges (AHMB)
LN	Llibre Negre (AHPSMP)
LO	Llibres d'Obra (ACB)
NP	Notaria Particular (ACB)
PM	Padrons de Milícia (AHMB)
RC	Resolucions Capitulars (ACB)
RD	Registra Dotaliarum (ADB)
RDSJ	Registre de Dotalies de Sant Just (designa més breument Llibre d'Institucions de Beneficis i Capellanies, AHPSJ)
VP	Visites Pastorals (ADB i AHMSPP)

Bibliografia

CPAHACB	Catàleg del patrimoni arquitectònic historicoartístic de la ciutat de Barcelona

FUNDACIÓ NOGUERA

M	J. M. MADURELL I MARIMON, *El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras* (vols. I-III)

BIBLIOTEQUES

BC	Biblioteca de Catalunya
BUB	Biblioteca Universitària de Barcelona

MUSEUS

MEPM	Museu Episcopal de Palma de Mallorca
MEV	Museu Episcopal de Vic
MNAC	Museu Nacional d'Art de Catalunya

FUNDACIÓ NOGUERA

MAPA CONCEPTUAL DE L'ESTUDI

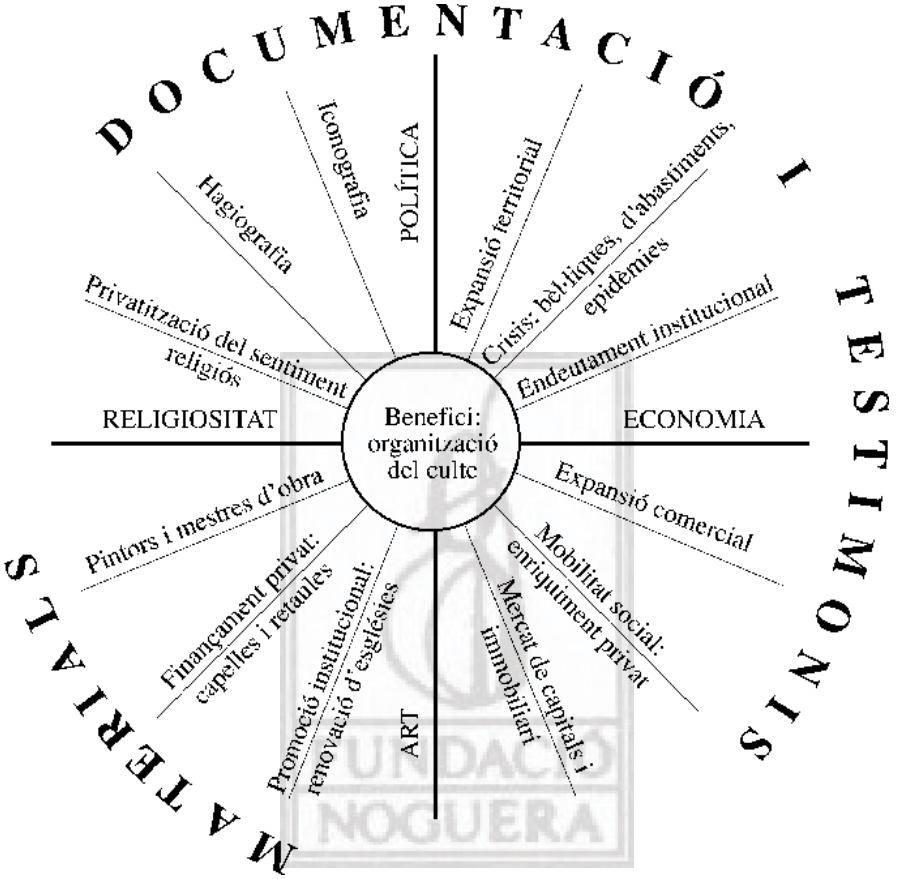

ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Solucions adoptades per enfrontar la interdisciplinarietat del tema estudiat

L'objecte d'estudi d'aquest llibre és el perfil i el comportament del promotor de capella, sovint també donant de retaule, a la catedral i les tres grans esglésies parroquials de Barcelona (Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi i Sant Just) al llarg del segle XIV, és a dir, en el moment de la seva conversió d'esglésies romàniques en gòtiques. Per tant, es tracta d'un tema (el promotor artístic) que no s'ha estudiat en profunditat i d'un període summament complex, en què res no va conèixer el repòs: ni la demarcació territorial de la corona catalano-aragonesa, ni la configuració de la ciutat de Barcelona, ni les seves esglésies, ni l'organització del culte en elles, ni a escala individual, els promotors de les seves capelles. Dins d'aquest panorama en constant evolució s'ha hagut de realitzar una recerca prèvia a cinc nivells per tal de poder elaborar aquest treball:

1. Trobar un fil conductor entre el promotor de capella i la renovació de les esglésies. Aquest fil ha resultat ser l'organització del culte a través del sistema beneficial, ja que les esglésies es van anar transformant, bàsicament, gràcies als diners obtinguts de l'adjudicació de capelles noves a particulars desitjosos d'instituir-hi un benefici.
2. Intentar reconstruir, en la mesura del possible, la configuració i dimensions de les esglésies predecessores de les gòtiques, per tal de poder comprovar si l'enderroc de l'obra romànica i la construcció de la gòtica van avançar paral·lelament, subordinats a la necessitat de resituar altars i dependències en els seus nous emplaçaments abans d'enderrocar els antics. La verificació d'aquesta hipòtesi ha hagut de partir d'una recerca prèvia, amb l'objectiu

de saber no només quins eren els altars existents en les esglésies romàniques, sinó on s'havien ubicat i, en el cas del claustre de la seu, on se situaven les dependències de la canonja romànica.

3. Efectuar un seguiment de cadascun dels promotors de capelles a través de tot tipus de documentació, amb la finalitat de conèixer-ne el perfil sociològic, l'evolució (que en molts dels casos culminava en l'ascens social), el possible estatus econòmic, els cercles on es movia (familiar, professional i social) i el domicili, fins fer-nos una idea aproximada dels motius que podrien haver-lo impulsat a escollir una o altra església i de l'esforç econòmic que podria haver-li suposat la promoció de la capella. L'estatus econòmic d'alguns dels promotors només s'ha pogut valorar indirectament, a través del dels seus hereus, en virtut de les contribucions que van haver d'aportar segons el padró de milícia de 1389. El mateix succeeix amb el seu domicili, ja que els grans casals on vivien molts dels promotors (situats als voltants de Sant Just, el carrer Ample, el Born, el carrer Montcada i l'antiga plaça de Santa Anna, bàsicament) passaven als seus hereus. Això ha requerit practicar dues recerques prèvies particularment feixugues: la investigació o verificació de les paternitats i filiacions dels uns i els altres i l'intent de reconstrucció de la trama i el nomenclàtor viaris de la Barcelona d'aleshores.

4. Intentar establir, en la mesura del possible, els contorns de les antigues demarcacions de les set parròquies barcelonines intramurs, ja que els dels quarters són prou coneguts. La finalitat d'això era saber fins a quin punt la pertinença del promotor a una parròquia l'inclinava a promoure una capella en la seva església. Ara per ara, només es coneix amb exactitud l'antiga demarcació parroquial de Sant Just, gràcies a un fogatge practicat l'any 1390 entre els seus parroquians amb la finalitat que contribuïssin econòmicament a la renovació de l'església. Per tant, ha calgut investigar, amb molt poques fonts documentals i bibliogràfiques, quin podria haver estat el contorn de les altres sis demarcacions parroquials.

5. Efectuar un seguiment del desplaçament dels altars i, per tant, dels beneficis i els retaules que hi estaven vinculats al llarg del temps. En primer lloc, per tenir una idea exacta del lloc que ocupaven originàriament, cosa necessària per poder comprovar si l'enderroc de l'obra romànica i la construcció de la gòtica avançaven paral·lelament no només entre ells (vegeu punt 2), sinó també amb relació als donatius dels promotors que anaven obtenint les noves capelles, en les quals erigien altars i fundaven beneficis un cop construïdes. Així, la hipòtesi d'aquest triple paral·lelisme (avanç de l'enderroc/avanç de l'obra nova/diners obtinguts amb l'adjudicació de noves capelles) s'ha pogut valorar

des de dos enfocaments diferents: el del lloc per on avançava l'enderroc de l'obra vella i el del lloc per on avançava la construcció de l'obra nova, partint de les adjudicacions de noves capelles i les consegüents fundacions de beneficis. En segon lloc, s'ha fet aquest seguiment per tal d'establir fins a quin punt el promotor de capella actuava també com a donant de retaule. En tercer lloc, es pretén conèixer el període aproximat de permanència dels retaules gòtics en les capelles, ja que, com a objectes que són, tenen una vida molt més efímera que aquelles.

Es tracta, doncs, d'un enfocament que excedeix les possibilitats d'un sol investigador i que, per tant, resultaria apropiat per a un equip d'especialistes. En conseqüència, conscient d'aquesta realitat, he optat per canalitzar les dades obtingudes d'aquest ampli ventall de recerca només envers dos dels protagonistes del fenomen estudiat, la capella i el promotor, que són els menys coneguts. Malauradament, això ha obligat a deixar de banda altres partícips en el fenomen tan importants com el promotor de capella: mestres d'obres, fusters, vidriers, escultors, pintors, orfebres, per no parlar de benefactors d'aquelles grans esglésies que no hi van promoure capella, per exemple bisbes, monarques, confraries i organismes governamentals, com el Consell de Cent.

La interdisciplinarietat d'aquest enfocament ha comportat, doncs, l'endinsament en cinc línies de recerca, cosa que dificulta la presentació d'un estat de la qüestió convencional, amb una exposició exhaustiva i cronològicament ordenada de cadascuna de les aportacions a l'estudi del tema. Per aquesta raó, s'ha cregut convenient referenciar aquí només aquells estudis que han resultat indispensables per a l'elaboració d'aquest treball: els que enceten l'estudi del tema, els que aporten un nou enfocament a l'estudi del tema i els que aporten dades necessàries per a l'estudi del tema. Per tant, els estudis de caire descriptiu o recopilatori i els que només fan referències tangencials o ocasionals al tema estudiat apareixen referenciats només en la bibliografia.

ESTUDIS DISPONIBLES SOBRE CADASCUN DELS CINC GRANS TEMES INTEGRANTS D'AQUEST TREBALL

El punt de partida d'aquest treball (amb el mateix enfocament interdisciplinari i tots els problemes que això comporta) és la tesi de llicenciatura que vaig presentar al Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona l'any 1991, titulat *El mecenatge pictòric a la Seu de Barcelona: de la fundació dels beneficis a la comitència dels retaules (1346-1420)*. En el decurs d'aquests deu anys he continuat aprofundint en l'estudi del tema, que aleshores era totalment innovador en el seu enfocament, i s'ha detectat algun error o omissió en el plantejament que es va fer en aquell moment. D'altra banda, poc després de presentar aquell treball, em vaig adonar de les possibilitats que tindria l'aplicació

del seu enfocament (promoció artística dins del marc del sistema beneficial) i metodologia (consulta comparada de diverses fonts documentals contemporànies al tema d'estudi) a un fenomen de dimensions més àmplies que la contractació de retaules: la promoció de capelles. L'interès per realitzar un estudi comparat dels promotors de capella de la seu, així com del seu procés de construcció, amb els d'altres esglésies barcelonines és el que em va portar a emprendre aquest treball.

Les cinc línies de recerca que configuren aquest estudi han rebut un nivell d'atenció molt desigual per part dels investigadors, de manera que algunes han estat força treballades mentre que d'altres ho han estat poc o gens. És per això que el grau d'aportació a l'estudi d'aquests cinc temes varia considerablement de l'un a l'altre, fins al punt que alguns s'han hagut d'analitzar exclusivament en funció de les fonts documentals. A continuació es veurà quines han estat les bases per efectuar aquest estudi en relació amb cadascuna d'aquestes cinc línies de recerca, per la qual cosa remeto als cinc punts exposats anteriorment.

El benefici com a fil conductor entre el promotor de capella i la renovació de les esglésies

El funcionament i l'evolució del sistema beneficial no sembla haver constituït un tema d'estudi en si mateix entre els historiadors ni els historiadors de l'art, tot i que alguns hi han fet referència en els seus treballs. Baucells (*El sentimiento religioso popular en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344*, *La Pia Almoina de la Seo de Barcelona*, *Gènesi de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona: els fundadors* i *L'església de Catalunya a la baixa Edat Mitjana*)[1] dedica nombroses referències al benefici i al seu funcionament en la Catalunya baixmedieval, que han resultat d'una gran utilitat. Ja més tangencialment, també s'hi han referit Bertran i Roigé (*La «dècima» del bisbat de Barcelona*)[2] i Julià (*Las actitudes mentales de los barceloneses del primer tercio del siglo XIV*).[3] Igualment, M. J. Torres Ferrer es refereix ocasionalment al benefici eclesiàstic en el seu treball (*La catedral de Barcelona al segle XV a través*

1. J. BAUCELLS I REIG, *El sentimiento religioso popular en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344*, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, Barcelona 1970 (tesi de llicenciatura); «La Pia Almoina de la Seo de Barcelona. Origen y desarrollo», *Actas das I Jornadas Luso Espanholas* (Lisboa 1973), p. 73-135; «Gènesi de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona: els fundadors», *Anejos del Anuario de Estudios Medievales,* 11 (monogràfic *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Catalunya medieval*, Barcelona 1980), i «L'església de Catalunya a la baixa Edat Mitjana», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 13 (Barcelona 1992), p. 427-442.

2. P. BERTRAN I ROIGÉ, *La «dècima» del bisbat de Barcelona (1391-1392), Miscel·lània de Textos Medievals,* 7 (1994), p. 371-421.

3. J. R. JULIÀ, «Las actitudes mentales de los barceloneses del primer tercio del siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales,* 20 (Barcelona 1990), p. 15-51.

de les visites pastorals),[4] però s'hi detecten confusions pel que fa a algun concepte bàsic, com per exemple l'assimilació del dot beneficial (destinat a garantir la supervivència del prevere designat com a beneficiat pel fundador i el proveïment de tot el necessari per a la celebració dels oficis litúrgics disposats per aquell) amb l'import pagat per l'obtenció de la capella. Cal aclarir que ambdós imports no sempre s'estipulaven simultàniament en les actes de dotació beneficial, perquè alguns promotors fundaven els beneficis anys després d'haver acabat de finançar les seves capelles. Aquesta confusió, en alguns dels casos, ha conduït aquesta investigadora (en virtut de l'acta de dotació) a l'error de negar el finançament d'alguna de les capelles de la seu pel seu promotor corresponent, finançament que confirmen l'acta d'adjudicació de la capella (ACB) i altres notícies tangencials aportades per la documentació notarial (AHPB). Aquí és on rau el perill d'efectuar afirmacions taxatives sense haver intentat verificar-les prèviament amb un estudi comparat de fonts documentals diverses i, encara més, en relació amb el funcionament del sistema beneficial, ja que és un tema d'una gran complexitat.

L'aproximació a l'estudi d'aquest tema va començar amb l'intent de definir l'objecte d'estudi (el benefici eclesiàstic), efectuat a partir dels diccionaris (*Dictionnaire de droit canonique*)[5] i els codis de dret canònic (*Código de Derecho Canónico y legislación complementaria*).[6] Un cop definit el concepte de benefici, vaig intentar comprendre'n l'evolució i el funcionament en les esglésies estudiades, cosa que es va fer a través de les notícies recopilades en l'*Speculum* de F. Campillo.[7] A continuació, vaig intentar conèixer les característiques de cadascun dels beneficis instituïts pels diversos promotors de capella, que es troben reflectides en les actes de dotació signades per cadascun dels fundadors. Finalment, vaig tractar de suplir les llacunes d'informació que encara quedaven a través del buidat de la documentació notarial de l'AHPB. Per tant, abans de poder comprovar la gran importància del benefici en el funcionament econòmic de la societat barcelonina baixmedieval (la major part de censos percebuts sobre terres i cases de la ciutat integraven dots de beneficis i, per tant, constituïen la renda dels preveres beneficiats) i en la promoció de les grans obres eclesiàstiques del

4. M. J. TORRES FERRER, *La catedral de Barcelona al segle xv a través de les visites pastorals* (tesi de llicenciatura), Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, 1995.

5. R. NAZ i altres, *Dictionnaire de droit canonique*, París 1924.

6. *Código de Derecho Canónico y legislación complementaria. Texto latino y versión castellana, con jurisprudencia y comentarios*, Madrid 1947.

7. F. CAMPILLO, *Speculum omnium titulorum ecclesiasticorum ecclesie Sedis Cathedralis*, Barcelona 1745 i *Speculum septem ecclesiarum parochialium intus civitatem barchinonensem existentium*, Barcelona 1751 (manuscrits, ACB i ADB).

moment, ha calgut recórrer a diverses fonts documentals per poder-ne comprendre el funcionament. En aquest sentit, la documentació notarial ha proporcionat una sèrie d'exemples sobre els diversos aspectes del funcionament del benefici que han permès esbrinar qüestions que, si no s'hagués consultat, no s'haurien pogut aclarir.

Subordinació de l'enderroc de l'església romànica i de l'avanç de la gòtica a les necessitats cultuals i dels usuaris de cada dependència

Sobre la configuració de les esglésies romàniques predecessores de les estudiades, s'ha pogut disposar de les notícies documentals aportades per F. Carreras Candi (*La ciutat de Barcelona*)[8] i, en menor grau, per Bruniquer (*Rúbriques*).[9] Igualment, m'he basat en dues de les monografies existents sobre esglésies romàniques catalanes i la seva transformació al llarg del temps: la de Puig i Cadafalch (*Santa Maria de la Seu d'Urgell*)[10] i la de Bergós (*La catedral vella de Lleida*).[11] Els autors d'aquests estudis apareixen com a precursors de la interpretació de les ampliacions i renovacions de les esglésies romàniques en funció de la necessitat d'espai imposada per la celebració del culte, és a dir, per l'increment de beneficis i de beneficiats. Molt a prop d'aquesta línia se situa posteriorment Adell (*L'arquitectura gironina del segle XI, L'arquitectura religiosa* i *La catedral de Santa Maria d'Urgell*).[12] Però aquesta investigació té un deute, sobretot, amb l'estudi de Vergés i Vinyoles sobre la catedral romànica (*Santa Creu i Santa Eulàlia*),[13] que recull les aportacions de Florensa (*¿Se inició en Barcelona una catedral entre la románica y la gótica?*),[14] i del de Verrié sobre Sant Just (*La iglesia de los santos Justo y Pastor*).[15] Amb Vergés, Vinyoles i Verrié comparteixo l'enfocament (estudi de la configuració de les esglésies en virtut de la seva funció: la celebració del culte en els altars i, per tant, de les

8. F. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*, dins de «Geografia General de Catalunya», Barcelona s.d.

9. E. G. DE BRUNIQUER, *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífichs consellers y regiment de la ciutat de Barcelona, Col·lecció de documents històrics inèdits del Arxiu Municipal de la ciutat de Barcelona,* Barcelona 1912, vols. 1-4.

10. J. PUIG I CADAFALCH, *Santa Maria de la Seu d'Urgell*, Barcelona 1918.

11. J. BERGÓS, *La catedral vella de Lleida*, Barcelona 1928.

12. J. A. ADELL, «L'arquitectura gironina del segle XI: entre la innovació i la tradició», *Girona a l'abast,* 4-5-6, Girona 1997; *L'arquitectura religiosa*, dins de *Catalunya Romànica,* vol. 27 (1998), p. 79-81; *La catedral de la Seu d'Urgell*, Manresa-Barcelona 2000.

13. M. VERGÉS-M. T. VINYOLES, «La catedral romànica de Barcelona», *Lambard,* 3 (Barcelona 1983-1985), p. 97-102 i 221-224; *Santa Creu i santa Eulàlia*, dins de *Catalunya Romànica,* tom XX, Barcelona 1992, p. 154-165.

14. A. FLORENSA, «¿Se inició en Barcelona una catedral entre la románica y la gótica?», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 4 (Barcelona 1963), p. 105-112.

15. F. P. VERRIÉ, *La iglesia de los santos Justo y Pastor*, Barcelona 1944.

fundacions beneficials) i la metodologia (estudi comparat de diverses fonts documentals contemporànies al fenomen estudiat) a l'hora d'analitzar aquest tema. Per conèixer l'entorn urbà de la seu romànica i, per tant, els possibles condicionaments de la seva ampliació, ens hem basat en l'estudi d'Adroer (*El palau reial major*),[16] tot i que, per la seva data de realització, encara parteix de la premissa que l'antiga seu s'orientava en un sentit invers a l'actual, amb l'absis recolzat a la muralla romana. També m'he basat en les notícies documentals que aporta aquesta investigadora en relació amb la capella catedralícia del rei Martí i al solar que després ocuparia l'edifici gòtic de la Pia Almoina (*El palau reial major de Barcelona a l'època de Martí l'Humà*),[17] així com en les aportades per Sanabre sobre la construcció d'aquell (*El archivo de la Catedral de Barcelona*).[18]

En canvi, pel que fa a la reconstrucció de les altres dues esglésies parroquials romàniques, Santa Maria del Mar i Santa Maria del Pi, no s'ha comptat amb tan bon punt de partida. Sobre Santa Maria del Mar m'he pogut basar en l'estudi de Bassegoda i Amigó (*Santa Maria de la Mar*),[19] d'una gran utilitat quant a la possible ubicació i dimensions de l'església romànica, però que, malauradament, no se centra en la seva configuració ni en el seu reemplaçament per la gòtica. Pel que fa a Santa Maria del Pi, la construcció de l'obra nova ha estat molt ben estudiada per A. López Rodríguez (*Estudio arquitectónico de la iglesia de Santa Maria del Pi de Barcelona*),[20] seguint fonts documentals diverses. Aquest investigador, a mesura que avança en l'estudi de l'alçat de l'obra nova, va topant amb nombrosos interrogants en relació amb el procés de desaparició de l'obra vella, fins al punt de plantejar-se qüestions realment interessants. Tot i això, no s'endinsa en la seva possible resposta perquè, malauradament, excedeix el propòsit del seu treball. Els interrogants plantejats per López, així com els documents que aporta sobre les donacions i adquisicions de terrenys per eixamplar l'església i edificar el campanar, han estat de molta utilitat, tot i que estic en desacord en algun punt referent a la relació entre les fundacions

16. A. M. ADROER, «El palau reial major. Síntesi dels seus orígens», *Miscelanea Barcinonensia,* 41 (Barcelona 1975), p. 131-164.

17. A. M. ADROER, «El palau reial major de Barcelona a l'època de Martí l'Humà», *Miscellanea Barcinonensia,* 42 (Barcelona 1975), p. 58-84, 43 (1976), p. 137-178, i 46 (1977), p. 77-165.

18. J. SANABRE, *El archivo de la Catedral de Barcelona*, Barcelona 1948.

19. B. BASSEGODA Y AMIGÓ, *Santa Maria de la Mar* (2 vols.), Barcelona 1925-1927.

20. A. LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Estudio arquitectónico de la iglesia de Santa Maria del Pi de Barcelona: consideraciones entorno a la construción del edificio y a su papel en la evolución de la arquitectura religiosa barcelonesa de los siglos XIV y XV* (tesi de llicenciatura), Universitat de Barcelona, Departament d'Història de l'Art, Barcelona 1983; «Consideracions sobre la construcció de l'església barcelonina de Santa Maria del Pi», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 5-6 (Barcelona 1984-1985), p. 211-224.

beneficials i l'avanç de l'obra gòtica. Igualment, per a l'estudi de la renovació de Santa Maria del Pi, m'he basat en Verges (*Santa Maria del Pi i la seva història*),[21] que també discrepa amb López sobre la relació que estableix entre alguna de les fundacions beneficials i l'avanç de l'obra gòtica.

Mentre que els estudis relatius al procés d'ampliació i substitució de les esglésies romàniques no han rebut aportacions recents, no succeeix el mateix amb els referits al procés de construcció de les gòtiques, tot i que s'ha hagut d'esperar molt des de l'estudi realitzat per Carreras Candi sobre la Seu de Barcelona (*Les obres de la Catedral de Barcelona*).[22] En tenim dos bons exemples en els treballs de M. V. Almuni (*L'obra de la Seu de Tortosa*)[23] i J. Domenge (*L'obra de la Seu. El procés de construcció de la Catedral de Mallorca en el tres-cents*),[24] que analitzen minuciosament aquest procés partint de les notícies aportades pels llibres de l'obra de les catedrals que estudien. Però l'analisi que fan d'aquestes notícies no se centra exclusivament en el procés de construcció, sinó que s'estén a l'administració del finançament de l'obra i a la intervenció de tots els col·lectius professionals que hi van participar, des del mestre d'obres fins al més humil piquer. En aquest treball, perquè excedeix el seu propòsit i per raons d'extensió, només s'ha pres en consideració el seu enfocament metodològic pel que fa a la construcció de la catedral gòtica, mentre que ha calgut obviar els col·lectius professionals que hi van intervenir.

El promotor de capella: perfil socioeconòmic i entorn social

El seguiment dels promotors de les capelles estudiades ha constituït una recerca totalment personal, ja que, fins ara, ningú els havia concedit un paper tan important en relació amb la transformació de les esglésies romàniques en gòtiques. Només F. P. Verrié, en el seu llibre sobre Sant Just, sembla prendre'ls en consideració. Per tant, m'he hagut de basar en alguns dels estudis realitzats per C. Batlle sobre les grans famílies barcelonines baixmedievals[25] i en el treball

21. T. VERGES, *Santa Maria del Pi i la seva història*, Barcelona 1992.

22. F. CARRERAS CANDI, «Les obres de la Catedral de Barcelona. 1298-1445», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* 49 (Barcelona 1913), p. 22-30; 50 (1913), p. 128-136; 53 (1914), p. 302-317 i 56 (1914), p. 510-515.

23. M. V. ALMUNI I BALADA, *L'obra de la Seu de Tortosa (1345-1441)*, Tortosa 1991.

24. J. DOMENGE I MESQUIDA, *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la Catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma de Mallorca 1997.

25. C. BATLLE, «La Barcelona de la Baixa Edat Mitjana», dins d'*Història de Barcelona,* Barcelona, 1975; «La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona, dedicados al comercio marítimo (siglo XIII)», *Le genti del Mare Mediterraneo* (Nàpols 1980), 1, p. 291-339; «Las famílias de la alta burguesia en el municipio de Barcelona (s. XIII)», *Anuario de Estudios Medievales,* 16 (Barcelona 1986), p. 81-92; «El municipio

d'Aurell,[26] així com en els documents aportats per M. T. Vinyoles (*L'amor i la mort al segle XIV: cartes de dones*)[27] en relació amb les crisis d'abastaments i epidèmiques esdevingudes a Barcelona durant el segle XIV. Cal destacar que els documents seleccionats per Vinyoles reflecteixen d'una manera particularment vívida les penalitats i la por a la mort suportats per algun dels promotors estudiats durant els moments àlgids d'aquelles crisis, en què més d'un sembla que va perdre la vida. A partir d'aquí vaig concebre la idea de comprovar si el temor a la mort experimentat durant aquestes crisis pels promotors de capella va incidir en la fundació de beneficis. En aquest sentit, ha tornat a ser molt útil l'estudi de J. R. Julià (*Las actitudes mentales,* cit.)

Hi ha una abundant bibliografia relacionada, més o menys intensament, amb la privatització del sentiment religiós, la devoció i l'hagiografia a la baixa edat mitjana. Aquest aspecte de la societat baixmedieval connecta directament amb l'esperit del benefici eclesiàstic i, per tant, amb la mentalitat dels promotors de capelles estudiats. Pel que fa a l'hagiografia, m'he basat en la *Llegenda àuria* de Varagine,[28] Farmer (*Dizionario dei santi*),[29] Aigrain (*L'hagiographie*)[30] i Broc de Segange (*Les saints patrons des corporations et protecteurs*).[31] Igualment, per tal de fer-me una idea sobre la circulació d'obres de gènere hagiogràfic a la Barcelona baixmedieval, he recorregut a l'estudi realitzat per Hernando sobre aquells lectors barcelonins (*Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*),[32] basat en un buidat dels documents custodiats a l'AHPB en relació amb el tema, bàsicament àpoques i inventaris. Per a l'estudi de la religiositat baixmedieval m'he basat, sobretot, en el treball de Baucells (*El sentimiento religioso popular,* cit.) i, pel que fa al seu reflex en la iconografia del moment, en els d'Antal (*El mundo florentino y su ambiente social*)[33] i Llompart (*La pintura*

---

de Barcelona en el siglo XIV», *Cuadernos de Historia,* 7 (1997), p. 203-211 i C. BATLLE-J. BUSQUETA-I. NAVARRO, «Una família barcelonina: els Grony», *Anuario de Estudios Medievales,* 19 (Barcelona 1989), p. 285-301.

26. J. AURELL, «Vida privada i negoci mercantil a la Barcelona baixmedieval», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 14-15 (Barcelona 1993-1994), p. 219-241 i *Els mercaders catalans al Quatre-cents*, Lleida 1996.

27. M. T. VINYOLES, «L'amor i la mort al segle XIV: cartes de dones», *Miscel·lània de Textos Medievals,* 8 (1996), p. 109-198.

28. S. DE LA VORAGINE, *La leyenda dorada*, Madrid 1987, 2 vols.

29. D. H. FARMER, *Dizionario dei santi*, Pàdua 1989 (1a ed.: 1978).

30. R. AIGRAIN, *L'hagiographie. Ses sources. Ses méthodes. Son histoire*, París 1953.

31. L. BROC DE SEGANGE, *Les saints patrons des corporations et protecteurs specialment invoqués dans les maladies et dans les circonstances critiques de la vie*, París s.d., 2 vols.

32. J. HERNANDO, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV,* Barcelona 1995, 2 vols.

33. F. ANTAL, *El mundo florentino y su ambiente social. La República burguesa anterior a Cosme de Medicis: siglos XIV-XV,* Madrid 1963 (1a ed.: Londres 1947).

medieval mallorquina, *Religiosidad popular* i *Entre la Historia del Arte y el Folklore*).[34]

Per conèixer l'estatus econòmic del promotor s'ha hagut de practicar un buidat exhaustiu del padró de milícia de 1389, molt ben analitzat i interpretat per García i Espuche i Guàrdia (*La ciutat consolidada*),[35] que s'han pres com a referents metodològics a l'hora d'interpretar i valorar-ne les dades. Com ja s'ha dit, alguns dels promotors van morir abans d'aquell any, de manera que s'ha hagut de deduir la seva possible situació econòmica a través de la dels seus hereus, cosa que ha obligat a intentar conèixer o verificar les paternitats i filiacions dels uns i els altres a través de notícies disperses en els fons notarials de l'AHPB. També s'ha hagut d'utilitzar aquest sistema per conèixer el domicili d'aquells promotors que no consten en els fogatges practicats durant el segle XIV a Barcelona. La raó d'això és que haguessin mort abans d'efectuar-los o que visquessin en els quarters de Framenors o de Sant Pere, ja que, malauradament, se n'han perdut els registres de fogatge corresponents a aquell segle. Per a l'estudi dels aspectes més bàsics del context històric del fenomen estudiat (expansió comercial de la corona catalanoaragonesa, enriquiment privat i endeutament institucional durant el segle XIV, que va propiciar un dels sistemes de finançament del benefici: el censal) m'he basat en diversos treballs, però sobretot en Tasis (*Pere el Cerimoniós i els seus fills*),[36] Soldevila (*Història de Catalunya*),[37] d'Abadal (*Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*),[38] Nicolau d'Olwer (*L'expansió de Catalunya a la Mediterrània oriental*),[39] Mutgé (*La ciudad de Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno*),[40] Sánchez (*El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya*),[41] Ferrer (*L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa*

34. G. LLOMPART, *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*, Palma de Mallorca, 1977-1980, 4 vols; *Religiosidad popular*, Palma de Mallorca 1982, i *Entre la Historia del Arte y el Folklore*, Palma de Mallorca 1984.

35. A. GARCÍA I ESPUCHE-M. GUÀRDIA, «La ciutat consolidada», dins d'*Història de Barcelona*», vol. 3, Barcelona 1992.

36. R. TASIS, *Pere el Cerimoniós i els seus fills*, Barcelona 1957.

37. F. SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona 1962.

38. R. D'ABADAL, *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catlaunya*, Barcelona 1972.

39. L. NICOLAU D'OLWER, *L'expansió de Catalunya a la Mediterrània Oriental*, Barcelona 1974.

40. J. MUTGÉ, *La ciudad de Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno*, Barcelona 1987.

41. M. SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Barcelona 1995.

edat mitjana),[42] i Ortí (*Renda i fiscalitat en una ciutat medieval*).[43] Entre els treballs de caràcter general, s'ha recorregut fonamentalment a Shneidman (*L'imperi catalanoaragonès*),[44] Salrach (*Història dels Països Catalans*),[45] Riera (*L'expansió comercial catalana a la baixa edat mitjana*),[46] i Bisson (*Història de la Corona d'Aragó a l'edat mitjana*).[47] Per conèixer les activitats comercials dels mercaders barcelonins d'aleshores, molts dels quals van promoure capelles, s'ha recorregut a Garcia Sanz, Ferrer i Madurell (*Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona* i *Societats mercantils a Barcelona*).[48]

Finalment, per tal d'intentar reconstruir l'antiga trama i nomenclàtor viari de la ciutat de Barcelona i, així, poder situar el domicili dels promotors de capelles en relació amb les esglésies que escollien, m'he basat en el plànol de Barcelona de 1492 confeccionat per Sampere i Miquel, conservat a l'IMHB. El problema rau en el fet que durant el segle XIV els carrers de Barcelona no van conèixer el repòs, ja que, mentre se n'obrien de nous, part dels altres desapareixia a causa de l'eixamplament de places i esglésies. De resultes d'això, s'han detectat algunes petites diferències entre la trama viària de finals del segle XV que planteja Sampere i la que es proposa en aquest llibre. També m'he basat en les notícies proporcionades per Pi i Arimon (*Barcelona antigua y moderna*),[49] Balaguer (*Las calles de Barcelona*),[50] F. Carreras Candi (*La ciutat de Barcelona* i *La Via Layetana substituhint als carrers de la Barcelona mitgeval*)[51] i Almerich (*Història dels carrers de la Barcelona vella*).[52] Igualment, per raó de la importància que va tenir la construcció del nou recinte emmurallat, tant en la trama de la ciutat com en

42. M. T. FERRER, *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana,* Barcelona 1999.

43. P. ORTÍ, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV,* Barcelona 2000.

44. J. L. SHNEIDMAN, *L'imperi catalanoaragonès (1200-1350),* Barcelona 1975, 2 vols. (1a ed. Nova York 1970).

45. J. M. SALRACH, *Història dels Països Catalans,* Barcelona 1982, 2 vols.

46. S. RIERA I VIADER, «L'expansió comercial catalana a la baixa edat mitjana», dins *El comerç en el marc econòmic de Catalunya,* Barcelona 1983, p. 57-74.

47. T. N. BISSON, *Història de la Corona d'Aragó a l'edat mitjana,* Barcelona 1988 (1a ed. Oxford 1986).

48. A. GARCIA SANZ-M. T. FERRER, *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona 1983, 2 vols i A. GARCIA SANZ-J. M. MADURELL, *Societats mercantils a Barcelona*, Barcelona 1986.

49. A. PI Y ARIMON, *Barcelona antígua y moderna o descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*, vol. 1, Barcelona 1854.

50. V. BALAGUER, *Las calles de Barcelona*, Barcelona 1865-1866, 2 vols.

51. F. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona,* cit. i *La Via Layetana substituhint als carrers de la Barcelona mitgeval,* Barcelona 1913.

52. L. ALMERICH, *Història dels carrers de la Barcelona vella*, Barcelona 1949-1950, 3 vols.

l'economia dels seus habitants, s'ha consultat l'estudi de Duran i Sanpere (*Defensa de la ciutat*).[53]

L'elecció d'església pels promotors de capella en funció de la seva residència (carrer, quarter o terme parroquial): el problema de les demarcacions parroquials en la Barcelona baixmedieval

La reconstrucció de les antigues demarcacions parroquials s'ha fonamentat, com ja s'ha dit, en el fogatge de parroquians de Sant Just, del 1390. Existeix també un plànol de la demarcació de Santa Maria del Mar (c. 1570-1590) publicat per Galera, Roca i Tarragó (*Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX*),[54] però, malauradament, no és gaire intel·ligible. A partir d'aquí s'ha hagut de recórrer a notícies disperses, tant bibliogràfiques com documentals, per tal d'intentar reconstruir aproximadament les sis demarcacions restants. L'únic avantatge de què vaig disposar inicialment era, d'una banda, que la de Sant Just afrontava amb la platja a llevant i, de l'altra, que quatre de les altres demarcacions encerclaven la resta dels seus límits: Santa Maria del Pi i Sant Jaume a l'oest, Sant Miquel al sud i a l'oest, perquè quedaria encaixada entre les dues anteriors, i Santa Maria del Mar al nord. Per tant, quedava per conèixer el límit de la de Santa Maria del Pi al nord, el de la de Sant Pere al sud i a l'est, el de la de Santa Maria del Mar a l'oest i, finalment, tots els límits de la de Sant Cugat, encaixada entre les dues anteriors. La font més propera al fenomen és del segle XVIII, l'*Speculum* de Francisco Campillo,[55] moment en què encara pervivien les demarcacions parroquials baixmedievals. Campillo ens informa sobre quins eren els convents, esglésies i capelles compresos dins cadascuna de les demarcacions parroquials, informació que m'ha permès deduir la major part dels seus límits però que deixa sense resoldre alguns dels trams d'aquelles divisions, sobretot en el cas de Sant Cugat. D'altra banda, la demarcació de Santa Maria del Mar, segons els convents, esglésies i capelles que li adjudica Campillo, presenta un contorn tan sorprenent que ens provoca algunes reserves.

Així, per tal d'intentar verificar i completar els límits d'aquelles demarcacions parroquials, s'ha hagut de recórrer a Colldeforns (*Les parròquies barcelonines en el segle XIX*), que ofereix el contorn de les demarcacions parroquials abans de la reforma de 1835 (partint, sobretot, de l'*Speculum* de Campillo). M'he basat també en Ferrando

53. A. DURAN I SANPERE, *Defensa de la ciutat*, dins d'*Història de Barcelona*, vol. 1, Barcelona 1975, p. 297-322.

54. M. GALERA-F. ROCA-S. TARRAGÓ, *Atlas de Barcelona. Segles XVI-XX,* Barcelona 1982.

55. CAMPILLO, *Speculum septem ecclesiarum parochialium,* cit.

(*La basílica de la Merced*)[56] i Paulí (*El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona*),[57] que facilita l'antiga demarcació (sense donar-ne les fonts) de la parròquia de Sant Pere. Pi i Arimon (*Barcelona antigua y moderna*)[58] proporciona les noves demarcacions parroquials resultants de la reforma de 1835, mentre que Mas (*Notes històriques del bisbat de Barcelona*)[59] facilita diverses notícies sobre l'enderroc de les antigues esglésies parroquials de Sant Miquel i Sant Jaume. Igualment, s'han intentat omplir els buits d'informació amb les notícies aportades per testaments de l'època (AHPB), on els testadors disposaven petits llegats a les esglésies d'on eren parroquians. El problema és que no sempre es coneix la ubicació exacta del domicili del testador (suposant que sigui parroquià per residència i no per bateig), de manera que la reconstrucció de les demarcacions parroquials que proposo és, en alguns carrers limítrofs (sobretot de les demarcacions de Sant Jaume, Sant Miquel i Sant Cugat) només aproximada. A partir d'aquí, s'ha aprofitat per comprovar fins a quin punt podia incidir l'extensió de la demarcació parroquial intramurs (encara que no sempre fos proporcional al nombre de parroquians que contenia, ja que els barris de la ciutat presentaven densitats de població molt diferents) en la velocitat del ritme constructiu de la seva església. Cal destacar que, afortunadament, només amb algunes excepcions, s'han pogut situar sense dubtes els promotors en la demarcació parroquial que els corresponia, perquè vivien en carrers molt principals o al costat de l'església parroquial.

Seguiment de la ubicació dels altars, els beneficis i els retaules al llarg del temps

Com ja s'ha dit, aquest seguiment s'ha efectuat amb tres objectius. El primer és verificar la hipòtesi que els enderrocs de capelles i altars romànics se subordinaven al fet que poguessin reemplaçar-se automàticament pels gòtics. Així, per saber la direcció en què avançaven la construcció i l'enderroc en cada moment, cal conèixer la ubicació originària dels altars gòtics, així com la dels que s'anaven traslladant provisionalment a una o altra capella fins que no es construïen els seus emplaçaments definitius. En alguns casos m'he pogut recolzar en les notícies documentals proporcionades per J. Mas (*Notes històriques del bisbat de Barcelona* i *Guia itinerario de la catedral de Barcelona*),[60] però,

56. J. FERRANDO ROIG, *La basílica de la Merced*, Barcelona 1941.
57. A. PAULÍ MELÉNDEZ, *El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona*, Barcelona 1945.
58. PI I ARIMON, *Barcelona antigua y moderna*, cit.
59. J. MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, Barcelona 1906-1921 (13 vols.), vol. 13.
60. J. MAS, *Notes històriques*, cit., vols. 1 i 13, i *Guia itinerario de la Catedral de Barcelona*, Barcelona 1916.

com que no són fruit d'una recerca sistemàtica, es pot dir que aquesta part de la investigació és bàsicament personal, basada en el buidat de l'*Speculum* de F. Campillo,[61] dels llibres de visita pastoral i també dels llibres de l'obra en el cas de la catedral.

El segon objectiu del seguiment és l'estudi del promotor de capella com a donant de retaule, estudi que tampoc s'havia efectuat d'una manera sistemàtica. Afortunadament, s'ha pogut partir de les bases metodològiques establertes per Ainaud i Verrié sobre l'estudi dels retaules i la seva trajectòria a través de les fonts documentals (*La pintura gòtica en la Catedral de Barcelona*).[62] Igualment, s'ha pogut recórrer a les notícies documentals aportades per Madurell (*El pintor Lluís Borrassà*),[63] tot i que, en alguns casos, ha calgut esbrinar quina era la capella promoguda pel donant i la destinació del retaule a través de les fonts documentals. Cal destacar que la documentació notarial de l'AHPB i l'ACB ha permès conèixer l'existència i, fins i tot, l'autoria d'alguns retaules desconeguts. Per exemple: els capítols signats entre Llorenç Saragossa i un dels beneficiats de la capella de Sant Vicenç de la Seu; el reconeixement de deute signat pel rector de la capella de les Verges de la Seu (ara de Santa Llúcia) a Raimon Destorrents en relació amb el retaule d'aquella capella; l'ordre testamentària de la nora de Raimon Dusai de dotar de retaule la capella de Sant Rafael i les Verges de Santa Maria del Mar, promoguda pel seu sogre; l'esment del retaule donat per Sança, dona del vicencanceller Guillem Alomar, a la capella de la Trinitat de Santa Maria del Mar, recollit en un inventari notarial dels ornaments del benefici instituït per aquesta promotora, etc., etc. No cal dir que la consulta dels llibres de visita pastoral ha permès conèixer l'existència de molts altres retaules oblidats, així com la identitat d'alguns dels seus donants i el seu emplaçament originari.

El tercer objectiu d'aquest seguiment és comprovar el temps de permanència dels retaules en les capelles, les possibles raons perquè fossin reemplaçats o retirats i el destí que els esperava un cop retirats. Aquesta part de la recerca ha estat totalment personal, ja que no s'ha practicat cap seguiment exhaustiu d'aquestes obres, de manera que m'he hagut de basar en la consulta dels llibres de visita pastoral i, en el cas de la seu, també en els llibres de comptes de la sagristia (el primer dels conservats ja correspon als anys 1383-1385) i els llibres de resolucions capitulars (el corresponent als anys 1343-1497).

61. CAMPILLO, *Speculum omnium titulorum,* cit., i *Speculum septem ecclesiarum,* cit.

62. J. AINAUD-F. P. VERRIÉ, *La pintura gòtica en la Catedral de Barcelona* (inèdit: arxiu dels Premis Martorell de l'IMHB), Barcelona 1942.

63. J. M. MADURELL, *El pintor Lluís Borrassà: su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras*, Barcelona 1949-1952, 3 vols.

Com es pot veure, de les cinc línies de recerca que integren aquest estudi, la que ha estat treballada més sistemàticament és la relativa a la construcció de la catedral i les tres grans esglésies parroquials gòtiques de Barcelona. Al llarg d'aquest treball, s'intentarà demostrar que cadascuna d'aquestes esglésies va seguir un procés d'ampliació diferent, ja que la configuració de l'edifici precedent i l'entorn disponible per a l'ampliació van determinar el tipus de solució adoptat en cada cas. Per tant, en lloc de basar l'estudi en bibliografia genèrica sobre la construcció de catedrals i altres grans obres eclesiàstiques, de vegades amb un enfocament massa teòric i allunyat de la realitat d'aquell moment, s'ha fonamentat en les escasses monografies específiques publicades sobre cadascuna de les esglésies, ja citades. Igualment, s'ha basat en la documentació coetània a la construcció, que presenta els avantatges de contenir la informació més fidel sobre el fenomen estudiat i, alhora, de no fer-ne cap interpretació. En aquest sentit, la informació aportada per la documentació de vegades s'enfronta amb les grans visions teòriques del fenomen artístic. Ho fa, sobretot, en relació amb la construcció d'obres de gran envergadura, que es realitzaven en períodes de temps molt dilatats, com les catedrals. La raó és que les notícies aportades per les fonts documentals evidencien que el disseny i les solucions tècniques, algunes vegades, s'havien de subordinar a les necessitats quotidianes dels seus usuaris, així com als alts i baixos del seu presssupost. Amb aquest criteri, hem optat per presentar un petit estat de la qüestió al començament dels capítols dedicats específicament a la seu i les tres esglésies parroquials estudiades. D'aquesta manera les aportacions d'aquest treball apareixen directament relacionades amb les de cadascun dels estudis precedents, alhora que resulten més detectables les coincidències i discrepàncies existents entre tots els estudiosos del tema.

Les quatre hipòtesis defensades al llarg d'aquest estudi són:

1. La importància de les fundacions beneficials en la promoció de les capelles perimetrals i, per tant, en el ritme constructiu de les esglésies estudiades.
2. La importància de la promoció particular de les capelles perimetrals en el finançament de l'obra de les esglésies gòtiques estudiades.
3. La conservació de les capelles i dependències dels edificis precedents fins el moment en què les destinades a reemplaçar-les ja estaven construïdes.
4. La subordinació de la solució adoptada en l'ampliació de cada església a la configuració i dimensions de l'edifici precedent.

FUNDACIÓ NOGUERA

INTRODUCCIÓ

Objecte d'estudi: factors contextuals que van impulsar el finançament de capelles i retaules a la seu i les tres grans esglésies parroquials barcelonines en el segle XIV

L'estudi evolutiu de l'obra d'art al llarg de la història (història de l'art) no es pot destriar del de la transformació experimentada progressivament pel seu context social. Per aquesta raó, la història de l'art consisteix tant en l'estudi de l'evolució de l'obra artística com en el dels diferents tipus de societat en què s'ha anat produint. També per aquest motiu, perquè l'obra d'art no sorgeix espontàniament, la pràctica d'aquesta disciplina comporta l'estudi de tres variables fonamentals: obra artística, artista que la realitza i promotor o client que la paga. D'aquestes tres variables, la que tradicionalment ha estat menys estudiada és la del promotor, raó per la qual s'ha convertit en el protagonista d'aquest treball. L'escàs interès que ha despertat aquest objecte d'estudi no és gaire comprensible, ja que si l'artista és qui materialitzava els criteris estètics resultants de l'esperit d'una societat, el promotor, que participava activament en el disseny d'aquell model social, devia condicionar d'alguna manera aquella materialització. A més, és ell qui sentia la necessitat d'endegar aquell procés de creació artística, de manera que també deuria ser ell qui, en major o menor mesura, concebia l'obra, qui seleccionava el seu artífex i, a l'últim, qui estava disposat a pagar per obtenir-la.

El tret més definidor del promotor artístic és una situació econòmica benestant, ja que el finançament d'una obra d'art només pot produir-se quan no fan falta els diners que s'hi invertiran per a cobrir una necessitat immediata. També sembla clar que qui gaudia d'una bona situació econòmica també solia tenir una posició social

rellevant, si no de poder potser a la vora del poder, així com més facilitat per conèixer l'oferta cultural del moment. En conseqüència, el perfil social del promotor artístic explica que se'l trobi força present en la documentació generada en el seu temps: en els documents que va signar durant l'exercici del seu càrrec o de la seva activitat professional, en els quals consta com a deutor, creditor, avalador o beneficiari testamentari d'altres promotors artístics, socialment tan rellevants com ell; o, finalment, en els rebuts que van signar-li pels imports pagats per capelles i retaules.

Però l'artista, tot i que té menys protagonisme social que el promotor, també es troba present en la documentació de la seva època. D'una banda, perquè la seva activitat professional comportava la percepció de quantitats bastant importants de diners, cosa que obligava tant la part contractant com la contractada a comptar amb una sèrie de garanties per escrit. D'altra banda, perquè la societat barcelonina del segle XIV es caracteritzava per tenir una mentalitat molt legalista, cosa que impulsava els ciutadans dels més diversos sectors socials cap a la notaria per tal de veure certificades totes les seves transaccions: des de les professionals, com un contracte d'aprenentatge o la constitució d'una societat comercial, passant per les familiars, com la signatura d'uns capítols matrimonials, les domèstiques, com la compra d'una casa, fins arribar a les més personals, com el testament. Aquest rastre documental deixat per promotors i artistes en les seves més diverses activitats permet que se'n pugui seguir mínimament el *cursus honorum,* des del funcionariat reial a l'ennobliment, des de la menestralia a la ciutadania, des de l'anonimat a la màxima cotització artística. En resum: permet conèixer-ne el context, l'extracció social, la trajectòria, quins recursos econòmics posseïen i, en conseqüència, quin podia ser el motiu de les seves actuacions, com a promotors i com a artistes.

Els documents generats per aquestes relacions contractuals han proporcionat una part molt important de les dades necessàries per a l'elaboració d'aquest treball. Es poden descriure, molt resumidament, com escrits on s'exposaven la data i el lloc de redacció del document de compromís, la identitat dels interessats i la naturalesa i les condicions del pacte, que eren ratificades amb la signatura de les parts implicades, com a garantia que ambdues respectarien l'acord. Per tal que aquests documents comptessin amb més força legal, es redactaven, com ara, davant d'un notari, testimoni imparcial investit d'autoritat per certificar la legalitat de la transacció i, si s'esqueia, per recordar a la part infractora les obligacions contretes. Amb aquesta finalitat, el notari, com els interessats, conservava un exemplar del document a la seva escrivania, que era enregistrat en un dels volums on s'anava copiant, per rigorós ordre cronològic, tota la documentació redactada a la notaria durant

aquell període. Aquells registres notarials han estat la font utilitzada per realitzar la major part d'aquesta recerca.

Els testimonis documentals evidencien, doncs, que resulta inadequat aproximar-se al fet artístic des d'una concepció romàntica d'exaltació de l'artífex i la seva obra al marge del seu context social. Ens demostren que l'activitat artística, com la resta d'activitats professionals, tenia una finalitat lucrativa, destinada a satisfer necessitats peremptòries personals o familiars, de manera que devia estar subordinada, en major o menor mesura, a la situació politicoeconòmica, a les creences religioses i als criteris estètics imperants en el seu entorn i, per tant, als d'aquell que pagava el salari: el promotor de l'obra. Igualment, la documentació conservada denota que tampoc resulta possible descontextualitzar la producció d'obres d'art sacre, ni fins i tot la pietat dels creients, de les qüestions purament econòmiques. Més endavant s'explicarà detalladament el marc legal i econòmic existent per vehicular la devoció dels fidels: el sistema beneficial, organitzat al voltant d'una institució denominada benefici eclesiàstic. De moment, es presentarà un breu resum dels seus trets essencials.

La finalitat del fundador d'un benefici era garantir la manutenció, continuada i a perpetuïtat, d'un prevere dedicat exclusivament a la celebració de misses en honor del sant de la seva devoció, per tal que el protegís mentre visqués o perquè, quan morís, intercedís davant Déu per la salvació de la seva ànima. La manutenció d'aquest prevere i dels seus successors només era possible si el fundador vinculava el benefici fundat per ell a la percepció regular i perpètua d'unes rendes. L'altar on es fundava el benefici i se celebraven aquestes misses perpètues havia d'estar ubicat en un lloc concret i, en principi, inamovible, escollit pel fundador del benefici. De vegades l'elecció del fundador es decantava per una capella en què ja funcionaven altres beneficis adscrits a l'altar que hi havia, però, d'altres, optava per finançar la construcció de la seva pròpia capella. Aquest altar o capella (segons el cas) havia d'estar proveït, també pel fundador, del parament litúrgic necessari per a la celebració de la missa i, si ho considerava convenient i tenia prou diners, també d'ornaments, com frontals d'altar, taules o retaules.

La finalitat d'aquestes obres d'art sacre era visualitzar i recordar als fidels els episodis més exemplaritzants del sant o sants venerats en aquell altar o capella. En conseqüència, cal vincular la producció de la immensa majoria de retaules a l'existència d'altars on es veneraven els sants que hi apareixien representats. Igualment, cal relacionar l'existència de bona part d'aquells altars amb la fundació d'un d'aquells beneficis. D'aquesta manera, veiem com sovint l'altar s'explica gràcies a la fundació d'un benefici; el benefici, gràcies a la provisió d'unes rendes destinades a sufragar misses per a la salvació eterna del seu fundador; la capella, gràcies a la necessitat d'ubicar l'altar erigit i el benefici fundat,

i, finalment, el retaule, gràcies a la necessitat de visualitzar la vida i miracles del sant venerat en l'altar, titular del benefici fundat.

D'aquesta manera, la capella i el retaule, manifestacions externes de la pietat d'aquell fidel, aparentment sorgides del no-res, són el resultat d'una concatenació d'accions prèvies (decantament per un sant determinat-sol·licitud de permís per a fundar un benefici sota la seva advocació-finançament de la construcció d'una capella on erigir-li l'altar-dotació del benefici-designació d'un prevere com a beneficiat-contractació d'un retaule), la majoria de les quals li suposaven una forta despesa econòmica. Totes aquelles actuacions, resultants de la devoció del fidel i sempre prèvies a la promoció artística, necessitaven un finançament i, per tant, comportaven l'existència d'uns deures i obligacions per part dels interessats, que quedaven reflectits, com qualsevol altra transacció, en els documents notarials de l'època. Tal com s'ha dit en parlar del fet artístic, aquest rastre documental evidencia que també resulta inadequat aproximar-se al devot i a l'obra d'art resultant de la seva devoció des d'una concepció romàntica d'exaltació del sentiment religiós, al marge del seu context social i econòmic. Igualment, ens demostra que el benefici eclesiàstic, com qualsevol altre *modus vivendi*, requeria la inversió d'un capital inicial que en fes possible la posada en marxa i el funcionament.

Un cop aclarits aquests dos conceptes bàsics, el paper del promotor en la producció de l'obra artística i el paper del factor econòmic en l'organització del culte, realitzada al voltant del benefici eclesiàstic, ja podem concretar més l'objectiu d'aquest treball. Aquest objectiu és, com diu l'enunciat de l'apartat, l'estudi dels factors contextuals que van impulsar el finançament de capelles i retaules a la seu i les tres grans esglésies parroquials de Barcelona en el segle XIV. Fins a les acaballes del segle XIX eren set les esglésies parroquials situades dins les muralles de Barcelona: Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Just, Sant Miquel, Sant Jaume, Sant Cugat del Rec i, per les funcions parroquials exercides en un dels seus altars, tot i que és una església monàstica, la de Sant Pere de les Puel·les. Només s'han inclòs en aquest estudi les que s'han conservat fins avui dia, que també eren les més grans: Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi i Sant Just. L'església de Sant Cugat, erigida en el segle XI i ubicada on ara es troba la plaça de Sant Cugat, al carrer dels Carders, es va remodelar al segle XVII, després, l'any 1830, es va ampliar i, finalment, va ser cremada durant la Setmana Tràgica (1909).[1] La de Sant Miquel, que ocupava part del terreny de l'actual plaça de Sant Miquel, va ser enderrocada l'any 1868[2] i la de Sant Jaume, que estava al costat de la Casa de la Ciutat, ho va ser l'any

1. MAS, *Notes*, XIII, p. 125.
2. *Ibid.*, p. 157.

1823.[3] La de Sant Pere de les Puel·les, tot i que s'ha conservat, ha estat exclosa d'aquest treball perquè és una construcció anterior al període estudiat i perquè és una església monàstica.

Podria semblar que el primer factor contextual que va impulsar aquest finançament de capelles i retaules va ser el fort sentiment religiós dels membres de la societat baixmedieval, però, tot i que aquesta creença pugui ser bàsicament certa, cal matisar-la molt. En primer lloc, cal assenyalar que la majoria de fundacions beneficials (per raó de les quals es va finançar la construcció de capelles) es produïa poc abans de morir el fundador o ja *postmortem*, a través dels seus marmessors testamentaris, de manera que no se'n solia gaudir gaire en vida. Aquest fenomen es pot explicar per tres raons. La primera, perquè durant la vellesa es podia disposar de l'excedent de capital necessari per dotar beneficis, després d'una joventut laboriosa i una hàbil política d'inversió dels guanys durant la maduresa. La segona, perquè després de morir, com que ja no es podia gaudir del patrimoni, és comprensible que se'n destinés una part a satisfer el desig d'instituir o construir quelcom perdurable, com un benefici o una capella. La tercera, perquè, en arribar la vellesa o la malaltia, la por a la mort produïa desesperats intents de redempció (com es pot veure en bastants testaments), sentiment que devia incentivar la devoció envers el sant escollit com a intercessor i, per tant, la necessitat de dedicar-li un benefici.

Els rastres deixats per aquest tipus d'iniciatives en la documentació notarial també semblen indicar que tant el nivell de religiositat com el respecte envers ella (tot i que la religió semblés presidir el funcionament d'aquella societat) devien ser força variables, de tan personal com era i és aquest sentiment. Es troben notícies de darreres voluntats relatives a fundacions beneficials que no eren acomplertes pels marmessors testamentaris fins que ells mateixos no arribaven al final de la vida. Igualment, es té notícia d'altres que eren ignorades, de la qual cosa es lamentava algun prevere que, tot i haver estat designat beneficiat d'un benefici instituït per via testamentària, havia de reclamar la seva investidura al bisbe, perquè els hereus del difunt incomplien la seva darrera voluntat.

En segon lloc, també cal matisar possibles tòpics sobre la religiositat d'aquella societat perquè hi ha documentació generada per les pròpies institucions religioses, com els llibres de visita pastoral, que conté exemples de conducta negligent, blasfema o llicenciosa per part d'alguns preveres beneficiats en les esglésies estudiades (fins i tot delictiva, concretament per malversació de rendes beneficials). En conseqüència, sembla inadequat referir-se a la societat baixmedieval com un col·lectiu caracteritzat per la religiositat, ja que aquest sentiment

3. MAS, *Notes*, XIII, p. 136.

era (com és ara), diferent en cada individu, de manera que cal evitar els tòpics i les generalitzacions en aquest sentit.

El segon factor contextual que impulsà el finançament de capelles i retaules a la seu i les esglésies parroquials de Barcelona durant el segle XIV va ser, com veurem, fruit de les circumstàncies. Imaginem una petita ciutat, amb una catedral proporcionada a la seva mida, i uns petits burgs adjacents, cadascun amb la seva església parroquial, que han anat creixent fins unir-se a aquella ciutat, que, d'aquesta manera, ha anat ampliant el seu perímetre. Conté una població estratificada molt jeràrquicament, però que, amb habilitat o sort, pot tenir l'aspiració d'ascendir a un estrat superior. Aquella població està dedicada majoritàriament a activitats manufactureres, dividides sectorialment en gremis, tot i que una part es dedica a treballar les terres circumdants. La resta dels seus membres està integrada, bàsicament, per professionals vinculats a les ciències mèdiques i jurídiques, mercaders, funcionaris de la cort reial o del Consell municipal, rendistes dedicats a l'especulació, membres de la petita noblesa establerts a la ciutat i, finalment, clergues vinculats a les nombroses esglésies, convents i monestirs. L'extensió d'aquell recinte urbà continua augmentant i també continua incrementant-se la seva població. La prosperitat del comerç, vinculada a la puixança militar de la corona a què pertany la ciutat (i a la inversa) propicia la circulació del diner. La catedral i les esglésies parroquials han esdevingut insuficients per acollir la creixent feligresia i poc adequades al prestigi que ha anat adquirint la ciutat. Els preveres beneficiats en els seus altars han anat augmentat fins al punt que poden tenir problemes d'espai per a la celebració del culte a què estan obligats, ja que cada cop hi ha més particulars i confraries gremials que volen erigir altars al sant de la seva devoció. Com a resultat de tot això, s'arriba a la conclusió que cal ampliar les esglésies, amb la confiança que en aquest moment de prosperitat es podran recaptar els diners suficients per aconseguir-ho. Aquesta ciutat imaginària que hem descrit presenta totes les característiques de la Barcelona del segle XIV: una ciutat que havia crescut, una ciutat amb un gran dinamisme productiu, una ciutat on el comerç feia córrer els diners, una ciutat amb uns prohoms enriquits, una ciutat pertanyent a una corona desitjosa de controlar el mar que travessaven els vaixells dels seus ciutadans. En resum: una ciutat que es trobava en el moment idoni per iniciar la seva renovació i la de les seves esglésies.

La primera església que es va començar a ampliar va ser la catedral (1298), però, malauradament, el Capítol catedralici aviat va adonar-se que la qüestió del finançament seria més complicada del que havia suposat. Per aquesta raó, va decidir adoptar una sèrie de mesures econòmiques destinades a garantir la continuïtat de l'obra, entre elles

la d'anar concedint les capelles que s'anaven construint a particulars, a canvi que fessin importants donatius per finançar les obres. L'estudi de tot el que es relaciona amb aquella mesura, que també va ser adoptada per finançar l'ampliació de les esglésies parroquials, ha estat el que ha impulsat la realització d'aquest treball. Però, què impulsava aquells fidels a pagar per una capella? Com havien aconseguit el capital suficient? Per què la volien en una església determinada? Per què la dedicaven a un sant i no a un altre? Quant en pagaven i quins sistemes adoptaven per fer-ho? Quines eren les condicions que imposaven a l'hora de fundar-hi el seu benefici? Com el finançaven? Es preocupaven de dotar-lo d'ornaments, com el retaule? I si ho feien, per què triaven aquell pintor i no un altre? Quines condicions li imposaven? Quant li pagaven i com? L'objectiu d'aquest estudi és el de respondre, en la mesura que la documentació consultada ho ha permès, totes aquestes preguntes.

INTERÈS DEL MARC ESPACIAL I CRONOLÒGIC

L'elecció de la ciutat de Barcelona per estudiar la construcció de capelles i la contractació de retaules dins del marc del sistema beneficial s'ha produït per diversos motius. En primer lloc, perquè és el lloc on residia durant la realització d'aquest treball, ja que la necessitat d'estudiar aquest tema a través de la documentació i dels testimonis materials conservats feia imprescindible que hi tingués la màxima accessibilitat possible. Pel que fa a la documentació, la diversitat dels arxius barcelonins i dels seus fons feia possible la localització de notícies relatives als més diversos aspectes del tema estudiat. Igualment, a Barcelona, com a seu episcopal i com a ciutat amb una llarga tradició notarial, es troben tres arxius que contenen una documentació indispensable sobre el tema: l'Arxiu Diocesà, l'Arxiu Capitular i l'Arxiu Històric de Protocols.

En segon lloc, s'ha seleccionat aquest marc espacial perquè en un moment determinat hi van confluir unes circumstàncies que fan que tingui un interès especial, de manera que, en aquest cas, l'elecció del marc espacial ha estat indestriable de la del marc cronològic. Ja és gairebé tòpic referir-se al segle XIV com el moment àlgid de l'expansió de la corona catalanoaragonesa pel Mediterrani, però el cert és que aquella expansió va realitzar-se d'una manera simbiòtica amb la del comerç, i els comerciants barcelonins van tenir un gran protagonisme en la promoció de capelles i retaules. El resultat d'aquella simbiosi va ser, d'una banda, que els mercaders barcelonins, de resultes de les intervencions militars i diplomàtiques de la corona en els punts més estratègics del Mediterrani, van poder realitzar els seus viatges comercials sense gaires obstacles i, per tant, enriquir-se. De l'altra, el resultat va ser que la corona va poder comptar amb el suport econòmic d'aquells mercaders per organitzar les seves expedicions militars, tot

i que el progressiu enriquiment d'aquell col·lectiu va ser paral·lel al progressiu endeutament de la monarquia i dels organismes de govern. Aquest endeutament va obligar la Corona a alienar bona part de les seves jurisdiccions i als organismes de govern a emetre títols de deute públic, solucions que, com veurem, van tenir repercussions tant en la situació social d'alguns dels promotors estudiats com en el finançament dels beneficis eclesiàstics.

Durant la producció d'aquest fenomen, Barcelona s'havia anat convertint en la seu més permanent de la cort reial.[4] Aquella expansió de la corona catalanoaragonesa pel Mediterrani, unida al tarannà metòdic de Pere III, va culminar en la conversió de la seva cort en un complex organisme, que requeria un nombre considerable de funcionaris, caracteritzats per l'especificitat dels seus oficis, per al seu funcionament. Els membres d'aquell col·lectiu, tant si procedien de la petita noblesa com del patriciat urbà, dels professionals dedicats a les ciències jurídiques o mèdiques o del sector mercantil, van acabar constituint un sector social homogeneïtzat per unes mateixes conductes i aspiracions, que prenien la noblesa com a model. Com l'estament mercantil, aquest sector social també va tenir un gran protagonisme en la promoció de capelles i retaules. Tant els mercaders com els funcionaris reials van prosperar gràcies al fet de viure en el lloc i en el moment precisos. Uns per trobar-se en una important ciutat del litoral mentre la corona duia a terme la seva expansió pel Mediterrani. Els altres, per trobar-se en la seu més permanent d'aquella puixant monarquia.

Veiem, doncs, que l'elecció del marc espacial (Barcelona) ha estat supeditada a la del cronològic (segle XIV), i a la inversa. D'una banda, l'interès de Barcelona com a marc espacial rau en quatre factors: el primer és que era la seu d'una monarquia en plena puixança i que, per tant, hi residia un pròsper col·lectiu de funcionaris reials, els quals van tenir, com ja s'ha dit, un paper molt important en la promoció de capelles i retaules. El segon factor és que es tracta d'una ciutat litoral i, per tant, abocada al comerç marítim, origen de les fortunes que van permetre finançar moltes de les capelles i els retaules estudiats. El tercer és que hi havia un organisme de govern municipal summament actiu en la promoció d'obres públiques i eclesiàstiques, organisme regit per un col·lectiu que s'havia enriquit amb el comerç, que, per tant, atorgava el seu suport econòmic a la monarquia en la seva expansió territorial i que, com s'ha dit, va participar notablement en la promoció de capelles i retaules. Finalment, el quart factor és que era la seu d'un important bisbat i que, per tant, havia de tenir una catedral adequada a la seva rellevància.

FUNDACIÓ NOGUERA

4. ADROER, *El palau reial major, Miscellanea...*, 41, p. 131.

D'altra banda, l'interès del segle XIV com a marc cronològic rau també en quatre factors. El primer és que es tracta del període de màxima esplendor de la monarquia catalanoaragonesa i, per tant, també dels mercaders que comerciaven en els ports del Mediterrani i dels funcionaris reials, sectors a què pertany la gran majoria d'aquells promotors de capelles i retaules estudiats. El segon factor té relació amb la considerable mobilitat social existent en aquella època, fet que ha permès conèixer la trajectòria seguida per alguns dels promotors estudiats en seu ascens estamental i en l'acumulació del capital necessari per finançar beneficis, capelles i retaules. El tercer és que es tracta d'un segle marcat per la dualitat, situat entre la prosperitat i la crisi: la prosperitat dels que s'enriquien amb el comerç o a l'ombra de la cort i la crisi econòmica de les finances de la monarquia i els organismes de govern, així com les crisis bèl·liques, d'abastaments i epidèmiques. Cal tenir en compte que la concentració de fortunes en els moments de crisi va afavorir la consolidació d'un mercat de rendes que, com veurem, va tenir una gran importància en el finançament del benefici eclesiàstic. Finalment, el quart factor és que les turbulències d'aquell segle van consolidar una tendència devocional iniciada ja en el segle anterior, la privatització del sentiment religiós. Aquesta privatització es va concretar en la veneració del sant escollit com a protector personal, tendència íntimament vinculada a la fundació del benefici eclesiàstic i la promoció de capelles particulars.

Enmig d'aquella onada de canvis, de la qual no van escapar ni la seu ni les esglésies parroquials, el notari era el testimoni constant de transaccions financeres que podien incrementar o ensorrar fortunes, de capítols matrimonials que convertien en realitat somnis d'ascens social, de testaments en què el penediment i la por a la mort cristal·litzaven en devocions i generositats sobtades o, igualment, del pagament d'un dels terminis del finançament d'una capella de la seu... Gràcies a l'esperit legalista d'aquells homes i dones i a la meticulositat dels seus notaris ha estat posssible intentar reconstruir el marc legal i econòmic d'un dels aspectes més desconeguts d'aquella societat: el finançament de capelles i retaules dins del sistema beneficial.

METODOLOGIA EMPRADA: CONFRONTACIÓ DE FONTS DOCUMENTALS DE PROCEDÈNCIA DIVERSA

La metodologia emprada per a la realització d'aquest treball s'ha fonamentat en l'estudi dels testimonis conservats en relació amb el fenomen estudiat: d'una banda, la documentació dels registres notarials, ja que s'han deixat de banda els pergamins i, de l'altra, l'obra artística, concretament capelles i retaules. El primer escull per a l'aplicació d'aquesta metodologia l'han constituït els estralls produïts pel pas del temps i per alguns incidents de la nostra història recent sobre aquests

testimonis documentals i materials. S'ha perdut una part considerable de la documentació i bona part de la que es conserva ha estat víctima dels fongs i dels rosegadors. Igualment, han desaparegut quasi tots els retaules, i els que s'han conservat o bé es desconeixen perquè es troben en col·leccions particulars de difícil accés, o bé ens han arribat en un estat molt fragmentari. Però, tot i això, el volum de la documentació conservada encara és considerable. El segon escull el constitueix l'alteració de la identitat de l'objecte d'estudi: cap de les capelles de la seu o de les esglésies parroquials conserva la seva advocació inicial, de manera que els escuts familiars i els sepulcres que contenen han perdut el seu significat originari. Tot i això, la presència d'aquests escuts és el que ha permès identificar l'advocació primitiva de les capelles on es troben, mentre que la seva absència ha fet aquesta tasca molt més difícil.

Així doncs, el primer pas ha estat conèixer l'advocació originària de cadascuna de les capelles estudiades, cosa que ha estat possible gràcies a dues fonts documentals primordials: els Llibres de Visita Pastoral i l'*Speculum Omnium Titulorum Ecclesiasticarum* de l'arxiver Francisco Campillo, meritòria compilació del segle XVIII. Un cop restablerta la situació ocupada originàriament per cada altar i, per tant, l'advocació primitiva de cada capella, s'ha buscat en l'*Speculum* la identitat de tots els que van fundar beneficis en cadascun d'aquells altars. En aquest punt de la recerca s'ha trobat el tercer escull, perquè en l'època de Campillo ja s'havien produït trasllats d'altars d'una capella a l'altra.

Després d'haver identificat els fundadors beneficials actius en cada capella, s'han seleccionat els que van intervenir durant el segle XIV. En l'*Speculum*, Campillo informa de la documentació que coneix sobre cadascun dels beneficis, bàsicament els documents fundacionals, dels quals facilita el volum i el foli que els correspon en els *Registra Dotaliarum* de l'Arxiu Diocesà, registres on eren copiats els exemplars dels documents que quedaven en poder de la cúria episcopal. Cal destacar que el fet que Campillo també facilités la identitat del notari que redactà aquells documents, així com la seva data de realització, ha aportat una informació fonamental per a dur a terme la darrera fase de la recerca: el buidat de l'Arxiu Històric de Protocols. Un cop identificats els fundadors de beneficis actius en cada capella durant el període estudiat, la investigació podia continuar tant en l'Arxiu Diocesà com en l'Arxiu Històric de Protocols. Però el fet que la informació buscada es concentri, en l'Arxiu Diocesà, dins d'una sèrie documental específica sobre el tema (*Registra Dotaliarum*) simplificava considerablement la recerca, de manera que es va optar per continuar-la en aquell arxiu i deixar el buidat de l'Arxiu de Protocols per a més endavant.

Les actes de dotació contingudes en els *Registra Dotaliarum* han proporcionat una informació fonamental pel que fa al tema estudiat:

la notícia que la realització de moltes de les capelles i els retaules estudiats era finançada per fundadors de beneficis eclesiàstics. Sobre aquesta notícia s'han bastit les dues hipòtesis de treball bàsiques d'aquest estudi: d'una banda, l'existència del binomi fundador beneficial-constructor de capella o, en el millor dels casos, de la tríada fundador beneficial-constructor de capella-donant de retaule; de l'altra, l'existència de diversos sistemes per finançar el benefici, la capella i el retaule que sufragava aquell fidel. Però les notícies aportades pels *Registra Dotaliarum* sobre fundadors beneficials-promotors de capelles no han estat moltes, ja que en molts casos es degué perdre l'acta de dotació beneficial abans de ser copiada en el registre o bé resulta il·legible a causa de l'acidesa de la tinta.

L'objectiu s'ha orientat aleshores a la recerca dels fundadors beneficials promotors de capelles que no apareixen referenciats en els *Registra Dotaliarum*, de manera que la investigació s'ha centrat en l'Arxiu Capitular i en els de les esglésies parroquials. S'han triat aquests arxius perquè, com a institucions eclesiàstiques, la seva documentació està classificada temàticament, cosa que simplifica més la recerca que en l'Arxiu Històric de Protocols, on només està classificada per notaris i per tipologies documentals. En els llibres de l'obra de l'Arxiu Capitular s'han trobat notícies de finançament de capelles relacionades amb fundacions beneficials que no apareixen en els *Registra Dotaliarum* de l'Arxiu Diocesà, però, malauradament, només es refereixen a les construïdes en el claustre de la seu. La gran majoria dels llibres de l'obra corresponents a l'època de construcció de l'església s'han perdut, i els conservats no donen cap notícia sobre el finançament de capelles, tot i que contenen una informació utilíssima en altres sentits. Pel que fa a les notícies referents al finançament de les capelles del claustre, cal destacar que els llibres de l'obra han aportat una informació bàsica per a la realització d'aquest estudi: l'import pagat per cadascuna de les capelles i la manera com es podia fer efectiu. Una vegada més, tal com ha passat amb els *Registra Dotaliarum*, ha cridat l'atenció que en els llibres de l'obra es faci referència als documents notarials redactats per donar constància dels pagaments efectuats per les capelles.

En canvi, la recerca en els arxius parroquials amb la mateixa pretensió ha resultat bastant decebedora, ja que han perdut o bé els registres documentals corresponents al període estudiat o bé els relatius a la construcció de les capelles. En conseqüència, un cop esgotada aquesta via de recerca, l'única alternativa possible ha estat efectuar un buidat sistemàtic dels fons notarials conservats, per tal de cobrir els buits de la documentació consultada. Els que, per la seva extensió, han semblat oferir més possibilitats són el de l'Arxiu Capitular i, lògicament, el de l'Arxiu Històric de Protocols. El buidat s'ha iniciat, com a assaig, en l'Arxiu Capitular, ja que conté un fons notarial més reduït. En canvi,

la recerca en l'Arxiu Històric de Protocols s'ha limitat, en aquesta primera fase del procés, a successius sondejos, ja que l'extensió del seu fons resulta inabastable.

La informació proporcionada per aquests fons notarials ha canviat l'orientació de la recerca. Conté menys notícies sobre capelles i retaules que les previstes però, en canvi, ha obert un gran camp de possibilitats en relació amb l'estudi del tema. Ha permès transcendir la limitació de l'estudi al fenomen estricte de la fundació de beneficis, la construcció de capelles i la contractació de retaules, ja que les dades que aporta presenten els seus protagonistes immersos en el seu context real i no teòric. En conseqüència, han possibilitat un tipus d'estudi més sociològic i ja no simplement estadístic d'aquell fenomen. A través d'aquesta documentació notarial ha estat posssible conèixer els orígens familiars i, per tant, l'extraccció social de l'individu que, de vegades, poc tenia a veure amb l'estatus que havia assolit en el moment de fundar el benefici i finançar la capella. Igualment, ha proporcionat informació sobre els interessos i actuacions que en van configurar i determinar la trajectòria personal i professional. De la mateixa manera, ha permès deduir-ne, a través de les transaccions realitzades, la solvència econòmica, així com l'orientació de les inversions. Són pocs els testaments i els contractes de retaules localitzats pel que fa al fenomen estudiat, però, en canvi, s'ha obtingut molta informació complementària que ajuda a comprendre'l millor. Vist això, l'opció que ha semblat més raonable ha estat substituir la prioritat quantitativa per la qualitativa.

La diversitat de notícies contingudes en la documentació notarial ha proporcionat dues lliçons fonamentals: la primera, que les activitats professionals de bastants d'aquells fundadors beneficials van variar al llarg de la seva vida, així com les seves fortunes, el seu estatus i el seu lloc de residència, de manera que cal fer-ne un seguiment. A més, molts d'ells estaven vinculats entre si per negocis comuns, un mateix lloc de treball o llaços de parentiu, fet que de vegades determinava la seva actuació respecte al fenomen estudiat. En resum: es tractava d'elements dinàmics en una societat dinàmica, amb motivacions molt similars, tot i la seva diferència d'extraccions i, per tant, d'objectius, circumstàncies que permeten abordar l'estudi del tema des d'un enfocament sociològic. La segona lliçó és que, tot i la intensa activitat comercial, la Barcelona del segle XIV es movia, en el fons, com el benefici eclesiàstic, al lent compàs del rendisme.

Un cop identificat el fundador beneficial a través dels fons eclesiàstics i conegut el seu perfil sociològic a través dels notarials, ha calgut situar-lo en el context físic, la ciutat de Barcelona tal com era en el segle XIV, de manera que la recerca s'ha desplaçat cap a l'Arxiu Històric de la ciutat. Aquest arxiu conté una sèrie fonamental per a la realització d'aquest objectiu: els fogatges. Gràcies a ells ha estat

possible conèixer el lloc de residència de molts dels fundadors beneficials, el seu entorn veïnal i, en conseqüència, el seu estatus social. També han permès deduir, en molts casos, que l'elecció de l'església on es finançava la capella estava condicionada per la seva proximitat al lloc de residència del promotor. Igualment, han permès elaborar una reconstrucció hipotètica del traçat urbà de la ciutat en el segle XIV, tot i que s'ha utilitzat també com a referent el plànol de la Barcelona baixmedieval elaborat per Sanpere i Miquel, encara que mostra la configuració que tenia la ciutat un segle després del període estudiat (1492). Aquesta sèrie, a part dels fogatges pròpiament dits, conté una altra documentació que amplia la informació relativa a l'estatus dels fundadors beneficials: els padrons de milícia. El seu interès és enorme, ja que hi consta l'aportació que havia de realitzar cada cap de casa a la milícia urbana segons la seva situació econòmica, i s'ha pogut constatar que els fundadors beneficials promotors de capelles eren els que feien les aportacions més quantioses. Finalment, la darrera sèrie consultada en aquell arxiu, que també ha aportat informació sobre la rellevància política i, per tant, social d'alguns dels promotors de capelles i retaules estudiats és la constituïda pels Llibres del Consell.

Després d'haver ubicat els individus dins les demarcacions administratives de la ciutat, els quarters o barris, ha semblat necessari situar-los dins les demarcacions eclesiàstiques, els termes parroquials, que no es corresponen més que parcialment amb les dels quarters. El motiu d'això rau en què l'elecció d'una església on promoure una capella tant podia estar motivada per la seva proximitat a la residència del promotor com al fet que aquest, tot i viure tan a prop d'aquella església com d'una altra, en fos parroquià. En aquest punt de la recerca s'ha topat amb el quart escull important: la manca de documentació conservada. El resultat del retorn als arxius parroquials ha tornat a ser decebedor, amb excepció de la troballa d'un cens de parroquians del segle XIV a l'Arxiu Històric de la Parròquia de Sant Just, ja citat per Verrié.[5] L'itinerari seguit de casa en casa i de carrer en carrer pel recaptador de l'impost parroquial no només ha permès conèixer els fundadors beneficials que eren membres d'aquella parròquia, sinó també els límits del seu terme en el segle XIV. Aquesta informació ha permès deduir part dels límits de les demarcacions parroquials que limiten amb la de Sant Just: les de Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Miquel i Sant Jaume. Cal destacar que aquesta deducció s'ha basat també en l'observació d'un plànol posterior de la demarcació parroquial de Santa

FUNDACIÓ NOGUERA

5. VERRIÉ, *La iglesia*, p. 88.

Maria del Mar (1579), conservat en un llibre de comptes d'aquell arxiu parroquial.[6]

El gran problema ha estat intentar conèixer els límits de les parròquies menys extenses, Sant Miquel, Sant Jaume i Sant Cugat del Rec, que apareixen com petites illes dins les grans demarcacions de Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Just i Sant Pere de les Puel·les. Cal recordar que l'església d'aquell monestir tenia un altar que complia les funcions parroquials. S'han intentat omplir aquestes llacunes amb la informació aportada per la bibliografia publicada entre mitjan segle passat i finals d'aquest com ara *Barcelona antigua y moderna* de Pi i Arimon (1854), *La Via Layetana substituint als carrers de la Barcelona mitgeval* de Carreras Candi (1913), *El real monasterio de San Pedro de las Puellas* de Paulí Meléndez (1945) o el *Santa Maria del Pi i la seva història* de Vergés (1992), ja que, en general, es pressuposa que les demarcacions parroquials de la Barcelona intramurs es van mantenir força inalterables fins el segle XIX. Una vegada més, els fons notarials i, en concret, els testaments, en què s'ordenaven petits llegats «ratione parrochianatus», han esdevingut l'única alternativa possible per intentar pal·liar aquests buits documentals.

Un cop valorada la gran quantitat de dubtes que potser podien ser resolts amb un buidat exhaustiu del fons notarial més extens, el de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, es va decidir sol·licitar la 5a Beca de la Fundació Raimon Noguera, que, un cop obtinguda, ha possibilitat la resolució de molts d'aquells dubtes i, per tant, la conclusió d'aquest treball.

FONTS DOCUMENTALS DISPONIBLES

La primera font disponible, imprescindible per a l'estudi de la promoció de capelles i retaules barcelonins a través del sistema beneficial, és l'obra recopilatòria en cinc volums de l'arxiver diocesà Francisco Campillo: l'*Speculum titulorum ecclesiasticorum diocesis Barcinone*. Els volums consultats han estat els dos primers: l'*Speculum Omnium Titulorum Ecclesiasticarum Ecclesie Sedis Cathedralis* (1745) i l'*Speculum Septem Ecclesiarum Parochialium intus civitatem barchinonensem existentium* (1751), ambdós conservats a l'Arxiu Diocesà i l'Arxiu Capitular.[7]

6. Aquest plànol ha estat publicat per GALERA-ROCA-TARRAGÓ a *Atlas de Barcelona*, p. 9.

7. Es tracta de l'original i la còpia, respectivament: vegeu SANABRE, *El archivo de la Catedral*, p. 150.

FUNDACIÓ NOGUERA

En aquesta obra, Campillo va fer un gran esforç per recopilar i sintetitzar les dades que havia aconseguit reunir sobre tots els beneficis i capellanies fundats al llarg del temps en cadascuna de les capelles de la Seu i de les set esglésies parroquials compreses dins les muralles de Barcelona: Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Just, Sant Miquel, Sant Jaume, Sant Cugat del Rec i, com ja s'ha dit, per la funció parroquial d'un dels seus altars, la del monestir de Sant Pere de les Puel·les. Cada volum de l'*Speculum* s'organitza en tants capítols com capelles hi havia en cada església, ordenats segons la trajectòria d'un recorregut imaginari iniciat sempre a l'altar major. A la seu, Santa Maria del Pi i Sant Just continuava per la capella més propera a la nau de l'evangeli, fins arribar a la que hi havia a tocar del portal major. Des d'allà el recorregut seguia per les capelles de la nau de l'epístola, fins arribar, novament, a la que es trobava més propera a l'altar major. En canvi, a Santa Maria del Mar pujava des dels peus per la nau de l'epístola i baixava per la de l'evangeli. Com veiem, l'estructura de l'*Speculum* segueix un criteri d'ordenació espacial, cosa que permet conèixer la situació que ocupaven els altars a l'època de Campillo, tot i que aleshores alguns ja havien estat traslladats del lloc on es trobaven originàriament.

Cadascun dels capítols dedicats a les capelles s'organitza en diferents apartats, tants com beneficis van fundar-se en el seu altar. L'ordenació d'aquests apartats és cronològica, ja que es va fent referència a cada benefici per ordre d'antiguitat. D'aquesta manera, els beneficis apareixen identificats no només amb el nom de l'advocació a què van ser dedicats sinó també amb un número, que indica el lloc ocupat per cadascun en la seqüència de fundacions beneficials que es van produir en aquell altar (benefici número 1 de Santa Tecla, benefici número 2 de Santa Tecla, capellania de Santa Marta i Santa Tecla, capellania número 1 de Santa Marta, capellania número 2 de Santa Marta, etc.) En l'apartat dedicat a cada benefici s'especifica la identitat del fundador, de vegades la seva condició, el document notarial relatiu a la fundació, el volum i el foli que ocupa en els registres de fundacions de l'Arxiu Diocesà (*Registra Dotaliarum*), la branca familiar del fundador o la institució en qui recau el dret de patronat sobre el benefici, la primera data coneguda de la seva concessió a un prevere i, finalment, la data (generalment molt posterior) en què fou suprimit o bé fusionat amb algun altre benefici de rendes més sanejades. Habitualment, el dret de patronat sobre el benefici radicava en una branca de la familia del fundador, fenomen que pot proporcionar informació sobre les seves relacions de parentiu i les dels seus successors.

La segona font disponible, imprescindible per a l'estudi del funcionament econòmic del benefici, està constituïda pels *Registra Dotaliarum*, que integren una sèrie de 33 volums, on es van enregistrar, a partir de l'any 1650, totes les actes de fundació i dotació de beneficis

conservades fins aquell moment.[8] Els volums que contenen informació relacionada amb aquest treball i que, per tant, han estat buidats són els vuit primers. No semblen estar ordenats d'acord amb cap criteri especial, si no és la tendència a agrupar els beneficis fundats en cadascuna de les esglésies, tot i que aquests documents de fundació es troben escampats (i força barrejats) pels vuit volums consultats. Malauradament, l'estat de conservació d'aquests registres és, en general, bastant deficient, a causa de la desintegració del paper que ha provocat la tinta. Aquesta font es pot consultar a l'Arxiu Diocesà.

En els documents continguts en aquells registres consta la identitat del fundador, la data de fundació i, si es tracta d'una fundació realitzada per voluntat testamentària, també es reprodueix la clàusula del testament en què s'ordena, així com la identitat del notari que la va redactar. Però la informació més important que aporten els *Registra Dotaliarum* és la relacionada amb el finançament i el funcionament econòmic del benefici, ja que el fundador sol detallar minuciosament totes les fonts d'ingrés de les rendes atorgades per sufragar les despeses relacionades amb el benefici (celebració d'aniversaris, de la festivitat del sant, etc.) i la manutenció del prevere beneficiat. Com que es tracta de rendes percebudes a través de l'adquisició de censos sobre propietats immobles (tot i que, com veurem, també es percebien a través de censals), sovint s'especifiquen minuciosament els límits dels camps, vinyes o cases, cosa que, en el cas de les cases, de vegades ha proporcionat informació sobre el traçat urbà de la ciutat i el lloc de residència d'alguns promotors de capelles i retaules. Igualment, també es fa referència al document notarial relatiu a la compra de cada propietat o dret sobre ella.

La tercera font disponible, imprescindible per a l'estudi de capelles i retaules, està constituïda pels llibres de visita pastoral, sèrie integrada per 119 volums,[9] iniciada a començaments del segle XIV (1303) i prolongada fins al segle XIX. En aquests volums s'enregistraven els informes relatius a l'estat de les capelles de cada església, el dels seus ornaments, el de les rendes dels beneficis que s'hi havien fundat i el comportament dels seus beneficiats després que el bisbe o el seu nunci visitessin les esglésies de la diòcesi (visita pastoral). Els volums d'aquesta sèrie tendeixen a ordenar-se cronològicament, mentre que el criteri d'ordenació temàtica pot ser molt divers, segons l'objecte de la visita que va motivar la redacció de cada volum: diòcesi, ciutat de Barcelona, seu de Barcelona, Santa Maria del Mar, deganat del Penedès, Oficialat i deganat del Vallès, etc. Al començament de cada registre es feia constar

8. SANABRE, *El archivo diocesano*, p. 72.
9. Segons Sanabre, són 149 volums: *El archivo diocesano*, p. 50.

l'església o esglésies visitades, la identitat del visitador i la data de la visita. Aquesta font es pot consultar a l'Arxiu Diocesà.

En aquelles visites s'acostumava a seguir sempre un mateix itinerari, que sol coincidir amb l'ordenació de l'*Speculum* de Campillo, excepte en les visites pastorals del segle XIV, en què l'itinerari del visitador estava condicionat per l'estat de les obres de la nova església o, fins i tot, pel grau d'enderroc de la vella. Aquest itinerari s'iniciava a l'altar major, des d'allà es dirigia cap a la capella més propera de la nau de l'evangeli i continuava fins arribar al portal major. Des d'aquell lloc, es dirigia a la capella més propera de la nau de l'espístola i finalitzava en el punt de partida. El predomini d'aquest tipus d'itinerari en les visites pastorals ha permès, com l'*Speculum* de Campillo, conèixer l'emplaçament originari de cada altar i, per tant, de cada capella. En aquest sentit, els silencis dels successius visitadors en relació amb diferents capelles que ja havien estat visitades en dates anteriors, pot indicar el moment en què les capelles romàniques d'aquelles esglésies anaven essent enderrocades per a donar pas a l'obra nova o el moment en què van desaparèixer algunes de les gòtiques a causa de reformes posteriors.

Cada visita conté tants capítols com esglésies visitades i tants apartats com capelles existents en cada església. Cada apartat es divideix en diversos punts, relatius a cadascun dels beneficis fundats en l'altar de la capella. Com en l'*Speculum*, cada benefici apareix identificat amb el nom de l'advocació a què està dedicat i amb el número d'ordre que ocupa en la sèrie de fundacions beneficials que es van produir successivament en la capella. Les notícies que pot contenir el punt dedicat a cada benefici són les següents: identitat del fundador, data fundacional, referència al document notarial de fundació, rendes beneficials percebudes anualment, indumentària, llibres i parament litúrgic propis del benefici i, finalment, presència o absència de retaule entre els ornaments beneficials, als quals es dedica un breu comentari. Aquesta darrera dada ha permès confirmar la hipòtesi sobre la relació que sol existir entre la fundació d'un benefici i la contractació d'un retaule. Igualment, en alguns casos, ha permès conèixer en nom de quin benefici es va contractar el retaule d'una capella i, per tant, també la identitat del seu donant.

Encara que el retaule és l'objecte que es descrivia més detalladament, tot i així, fins el segle XVI, es tracta de descripcions molt sumàries. Se centraven, primerament, en la identitat del sant o sants representats en el compartiment central i, a continuació, en les escenes representades en els carrers laterals i el bancal (sempre seguint la mateixa fórmula: *sunt depicte historie beati*...). Quan el retaule estava dedicat a dos sants s'especificava en quin dels dos carrers (*latere Epistole* o *latere Evangeli*) es trobaven representats la seva vida i miracles (*historie*) i, si estava dedicat a tres sants, cas en què s'havia d'utilitzar l'espai del bancal per

a mostrar els episodis més significatius del tercer, també s'indicava a quin sant es referien les escenes representades en aquella part del retaule. En els casos en què s'havia pintat l'escut familiar del donant en el guardapols del retaule, s'identificava la família a qui corresponia o bé se'n descrivia el motiu heràldic representat, informació que, tot i ser infreqüent, ha permès identificar alguns dels donants.

Una informació que ha resultat fonamental quan no s'ha conservat cap notícia relativa al donant, ha estat la identitat dels sants representats en el retaule. Això s'explica perquè en moltes de les capelles es van anar produint fundacions beneficials dedicades a diversos sants, que de vegades s'afegien a l'arribada de beneficis traslladats dels d'altres capelles a mesura que avançava l'enderroc de l'església romànica. D'aquesta manera, en el decurs del segle XIV (i encara més al llarg dels segles), la capella dedicada originàriament a un sol sant podia acabar dedicada a les més diverses advocacions, a mesura que s'hi fundaven o s'hi traslladaven beneficis. Quan es contractava un retaule per a una capella d'aquestes característiques, era costum que tots els sants que s'hi veneraven, si no disposaven ja del seu propi retaule, s'hi havien de representar. En conseqüència, si es coneixen les dates de totes les fundacions i trasllats de beneficis produïts en una d'aquestes capelles, la presència o absència d'un dels sants en el seu retaule permet deduir la data a partir de la qual va poder ser contractat i, per tant, en nom de quin benefici fou donat i qui va poder ser-ne el promotor.

En aquestes descripcions de retaules, de vegades s'emeten judicis relatius a l'antiguitat (*valde antiquum* o *de novo depictum*), a l'aspecte i estat de conservació (*antiquum et indecens* o *valde pulcrum*) o, fins i tot, referents a la necessitat que siguin reemplaçats al més aviat possible, informació que cal confrontar amb la dels llibres de resolucions capitulars, quan es tracta de retaules de la catedral. Aquest tipus de dades també són d'una gran utilitat per a deduir la data a partir de la qual podrien haver estat contractats alguns retaules, i també a partir de quin moment alguns retaules vells podrien haver estat reemplaçats per altres de nous.

La quarta font disponible, indispensable per a l'estudi del procés constructiu de la seu, es caracteritza per la diversitat d'informació que conté. Es tracta dels llibres de l'obra, registres on els administradors de l'obra nova de la seu anaven anotant quotidianament els ingressos destinats a la seva continuació i les despeses que s'anaven derivant de la construcció. Integren una sèrie de 273 volums,[10] que comprèn el període que va des del 1357 fins al 1804, tot i que hi ha un primer volum que inclou els anys 1325-1327, relatiu només a ingressos. Els

10. Segons Sanabre, són 280 registres: *El archivo de la Catedral*, p. 100.

volums buidats per a la realització d'aquest treball han estat els vint primers, corresponents als anys 1325-1401, tot i que també s'ha consultat el dels anys 1421-1423, en què es parla de la darrera fase de l'enderroc de la volta de l'església romànica. Aquesta sèrie es conserva, en bastant bon estat, a l'Arxiu Capitular. Els llibres d'obra acostumen a contenir les entrades i sortides de diners produïdes durant un bienni o un trienni, tot i que algun comprèn les relatives a diversos anys. La informació que contenen s'ordena, com s'ha dit, cronològicament, dia a dia, sempre amb l'especificació dels conceptes pels quals es van realitzar tots els ingressos i els pagaments, així com de la identitat de les persones que hi estaven relacionades.

Pel que fa als ingressos enregistrats en aquells llibres, proporcionen notícies sobre els diversos sistemes dels quals es va valdre el Capítol catedralici per finançar l'ampliació de la seu, des de captes organitzades entre els membres dels diferents gremis, passant pels llegats testamentaris, fins arribar a la requisa de les rendes anuals dels beneficis vacants. Però la notícia més rellevant per a la realització d'aquest treball ha estat la referent a la concessió de capelles noves a particulars a canvi de generosos donatius, sovint pagats en diversos terminis. Malauradament, com ja s'ha dit, la major part dels Llibres d'Obra corresponents a la primera meitat del segle XIV, l'època de construcció de les capelles de l'església, s'ha perdut, de manera que només s'ha pogut accedir a la documentació relativa al finançament de les capelles del claustre, les darreres en construir-se. Pel que fa als pagaments enregistrats, proporcionen informació sobre tots els col·lectius professionals que van participar en la construcció de la seu: mestres d'obres, manobres, «paredadors», traginers, molers, piquers, fusters, ferrers, vitrallers, escultors, pintors, etc. De la mateixa manera, ens informen sobre les feines que els eren encomanades: el mestre major, a més de la supervisió de l'execució del projecte, s'encarregava de l'escultura d'algunes de les motllures i capitells de portals i finestres; el manobra, de l'enderroc dels murs vells i la construcció dels nous; el moler o el piquer, de la fabricació dels carreus o el redreçament dels reaprofitats; el fuster, de la confecció de les cintres que es necessitaven per construir les voltes i els arcs, etc., etc. La data dels successius pagaments, així com l'especificació dels conceptes i els llocs de la seu on es practicava cada intervenció, ha permès conèixer l'estadi de l'enderroc de la Seu romànica i el de construcció de l'obra gòtica en cadascuna de les fases del període estudiat, informació que corrobora l'aportada pels llibres de visita pastoral.

La cinquena font disponible està constituïda pels fogatges i els padrons de milícia, conservats a l'Arxiu Històric de la ciutat. Es tracta de censos, realitzats pel Consell a instàncies de les Corts, amb finalitats fiscals o militars, en què s'enregistraven tots els focs o cases habitades i la identitat de cadascun dels caps de família que hi residien, amb

la finalitat de recaptar llur contribució. Alguns dels rebuts d'aquests pagaments, realitzats per promotors de les capelles i els retaules estudiats, s'han localitzat a l'Arxiu Històric de Protocols. Per a la recaptació d'aquests i altres impostos s'havia practicat una divisió ideal de la ciutat en quatre demarcacions administratives o quarters, la intersecció dels quals se situava en la plaça del Blat (actual plaça de l'Àngel). Cada quarter o barri devia la seva denominació a l'edifici religiós més important que hi havia dins la seva demarcació. El del Mar portava el nom de Santa Maria del Mar; el del Pi, el de l'església de Santa Maria del Pi; el de Framenors, el de l'orde de l'important convent que es trobava al final del carrer Ample, al costat de la Rambla; finalment, el de Sant Pere duia el nom del monestir benedictí de Sant Pere de les Puel·les.

Els primers fogatges es van realitzar a mitjan segle XIV, però dels practicats durant aquell període a la ciutat de Barcelona només s'han conservat els corresponents als quarters del Mar (1378 i 1399) i del Pi (1378). El cens de parroquians de Sant Just del 1390 ha permès compensar el buit que presenta aquesta sèrie documental en relació amb el quarter de Framenors, però, malauradament, la demarcació d'aquella parròquia no coincidia més que parcialment amb la del quarter. Davant d'això, l'única alternativa possible ha estat recórrer al registre del següent fogatge conservat, el del 1448, i intentar deduir, a través de la informació que proporciona, quina devia ser la trama i la nomenclatura viària de la part d'aquell quarter que va romandre exclosa dels límits parroquials de Sant Just durant el període que s'estudia. Pel que fa al quarter de Sant Pere, la situació és desoladora, ja que el primer fogatge conservat és del 1516, massa posterior al marc cronològic d'aquest treball per poder utilitzar-lo com a referent.

En els enregistraments d'aquests fogatges es feien constar els límits de cada quarter, així com el trajecte seguit pel fogatjador, utilitzant com a punts de referència els llocs més coneguts de la zona (edificis rellevants, places, etc.). Aquesta font documental ha permès gairebé reconstruir la trama i la nomenclatura viària de la ciutat en aquella època, gràcies a la minuciositat amb què s'explicava la situació de cadascuna de les illes de cases respecte dels edificis i els carrers que la flanquejaven. S'ha pogut comprovar que ni el traçat ni la nomenclatura dels carrers havien experimentat variacions significatives al cap d'un segle, un cop comparats amb els que apareixen en el plànol de Sanpere i Miquel, que reconstrueix la Barcelona del final del segle XV. Aquesta comprovació és la que ens va impulsar a recórrer al fogatge del quarter de Framenors del 1448, ja que si no semblaven haver-se produït variacions significatives en el decurs d'un segle es podia deduir que encara se'n devien produir menys en el decurs de mig. Però aquesta sèrie documental encara ha aportat una informació més rellevant per a la realització d'aquest treball: el lloc de residència dels promotors

de capelles i donants de retaules estudiats, cosa que ha permès l'elaboració d'una hipòtesi sobre els motius de l'elecció de l'església on van finançar les seves capelles respectives.

Juntament amb els registres de fogatges es troben els dels padrons de milícia, que, tot i respondre a uns criteris organitzatius similars als dels fogatjaments, no proporcionen gairebé informació sobre el traçat urbà ni sobre el domicili dels promotors de capelles i retaules. Els padrons de milícia també es duien a terme en funció de la divisió administrativa de la ciutat en quarters, però, a més, es realitzava una divisió del territori en «cinquantenes» de caps de família, agrupats al voltant d'un «cinquantener» i, dins de cada cinquantena, una subdivisió en «desenes» de caps de casa, agrupats al voltant d'un «desener». D'illa en illa i de casa en casa, s'anava especificant l'arma que corresponia a cada home: llança, ballesta o, en alguns casos, «totes armes» o arnès complet. Els padrons de milícia buidats han estat dos, els únics que es conserven del segle XIV, que corresponen als anys 1368 i 1389. La informació aportada per aquesta font documental ha estat la que ha permès conèixer millor la situació econòmica dels promotors estudiats, ja que al final del registre del padró del 1389 hi ha una llista dels homes de cada quarter obligats a anar armats de «totes armes», en què s'especifica la contribució de cadascun: entre un i tres arnesos. Segons una disposició de Pere el Cerimoniós, els que tenien una fortuna calculada entre 25.000 i 50.000 sous havien d'aportar un arnès; els que la tenien inferior als 80.000, dos arnesos; i finalment, els que la tenien superior a aquella xifra n'havien d'aportar tres. La informació proporcionada per aquesta font ha permès comprovar dues coses: la primera és que el prestigi social i la riquesa d'un individu no estaven necessàriament al mateix nivell, la segona és que alguns dels promotors de capelles i retaules estudiats posseïen fortunes que superaven els 80.000 sous.

La sisena font disponible connecta, clarifica, amplia i, fins i tot, en alguna ocasió, rebat la informació aportada per totes les altres fonts documentals: és la integrada pels registres notarials. La documentació notarial barcelonina del segle XIV es conserva, bàsicament, en tres arxius, ordenats segons l'extensió dels fons notarials que posseeixen: l'Arxiu Històric de Protocols, l'Arxiu Capitular i l'Arxiu Històric Municipal. L'extensió d'aquests fons ha fet que la recerca es limités als dos primers i, dins d'aquests, als manuals, els capbreus, els llibres comuns i els llibres de testaments, de manera que s'han deixat de banda els llibres de vendes, els de procures i els de protestacions i requeriments. El nombre de registres buidats a l'Arxiu Capitular és de 158 i el dels buidats a l'Arxiu Històric de Protocols de 291.

En aquests registres notarials els escrivans anaven copiant tota la documentació que s'anava signant davant del notari al llarg d'un

trimestre, un any o, generalment, un bienni. En canvi, els que només contenien un tipus de document (venda, testament, etc.) podien comprendre diversos anys. De vegades, només era copiat en el registre l'encapçalament del document, on s'identificaven les parts interessades en la signatura, cosa que de vegades ha permès conèixer l'existència d'una transacció financera entre el promotor d'una de les capelles estudiades i un pintor, però, malauradament, sense que puguem saber del cert si el que la motivava era la realització d'un retaule. La informació que contenen aquests volums és tan diversa com el tipus de documents que s'hi enregistraven: contractes, rebuts, testaments, inventaris, nomenaments de procurador, etc. Tots són testimoni de la diversitat d'objectius, activitats i trajectòries d'un grup social homogeneïtzat per una actuació comuna: el finançament de capelles i retaules a través del sistema beneficial.

DIFICULTATS METODOLÒGIQUES DERIVADES DE LA INTERCONNEXIÓ DE LES FONTS

En el tercer punt d'aquesta introducció, relatiu a la metodologia emprada en aquest estudi, ja s'ha fet referència al fet que les diverses persones i institucions implicades en una mateixa acció (com la fundació d'un benefici) sovint generaven una documentació paral·lela sobre aquella. Les actes de fundacions beneficials que es troben copiades tant en els registres de la cúria episcopal (*Registra Dotaliarum*) com en els registres de les escrivanies notarials en són un bon exemple. Però també cal considerar que, de vegades, un dels documents generats es perdia abans d'arribar a ser enregistrat (fenomen que, en alguns casos, sembla haver-se produït en els *Registra Dotaliarum*) o bé era copiat quan ja es trobava molt malmès, cosa que podia provocar errors de copista. La consulta dels fons notarials ha demostrat que en l'època moderna, moment en què es van realitzar enregistraments com el dels *Registra Dotaliarum* o recopilacions com l'*Speculum* de Campillo, l'arxiu episcopal ja havia perdut bastants dels documents relatius a fundacions beneficials que, en canvi, es van anar conservant en les escrivanies notarials fins arribar a l'actualitat. Igualment, aquest procés s'ha produït a la inversa.

De vegades la informació que aporten aquests dos tipus de documentació es contradiu, cas en què sembla lògic decantar-se per la que proporciona la font documental contemporània del fenomen estudiat (el document del registre notarial), en lloc de fer-ho per la que va recollir la informació *a posteriori* (el document del *Registra Dotaliarum*). Però quan es produeix una contradicció entre la informació aportada per dues fonts generades en el moment en què es va produir el fenòmen, l'elecció resulta bastant difícil. Per exemple: imaginem que es localitza el testament d'algú que vol que es financiï la construcció d'una capella en nom seu, ubicada en un lloc concret i dedicada a un sant determinat. Però a continuació es troba el rebut d'un dels terminis

del pagament d'una capella, signat per algú totalment desvinculat del testador anterior i que, sorprenentment, per la descripció que es fa de la ubicació, resulta clar que es tracta de la mateixa capella, tot i que aquell testador i el que va pagar el termini li atribueixen advocacions diferents. El primer impuls, davant d'aquesta contradicció, és suposar que un dels dos documents conté una errada a l'hora de precisar la ubicació de la capella, però, després d'haver detectat aquest fenomen en diverses ocasions, l'impuls lògic ha de ser decantar-se per la informació que conté el document de data més avançada, sobretot si el que el precedeix és un testament. En primer lloc, perquè la voluntat dels vius, com veurem, imperava sobre la dels difunts i, en segon lloc, perquè les capelles, com els beneficis entre els beneficiats, podien ser objecte de permuta entre aquells que les finançaven.

Aquesta contradicció d'informacions també es produeix en documents relatius a retaules: en el decurs d'un temps massa curt per poder parlar de reemplaçaments, es poden trobar contractes i rebuts relatius a dos retaules destinats a una mateixa capella i amb la mateixa advocació, signats entre pintors i promotors diferents en cada cas. Com veurem més endavant, els retaules acumulats en les capelles estudiades (amb una sola excepció) sempre tenien diferents advocacions, ja que s'anaven contractant a mesura que s'hi fundaven beneficis dedicats a nous sants. D'altra banda, un objecte tan costós com el retaule no era reemplaçat abans d'haver-lo amortitzat durant un temps. En conseqüència, cal buscar l'explicació d'aquests fenòmens en l'atzar, en qüestions com la producció d'un desacord entre ambdues parts o la defunció d'una d'elles abans de concloure el primer encàrrec. Per això, en aquests casos, tant en l'estudi del finançament de les capelles com en el dels retaules, s'ha optat per prioritzar la informació aportada pel document de data més avançada. Però, tot i això, com que aquest treball se centra en l'anàlisi dels mòbils de la promoció artística i els seus sistemes de finançament, també s'han estudiat aquells intents que no van reeixir.

D'aquesta manera, en l'estudi de la promoció de capelles i retaules a través de la documentació, cal comptar sempre amb la possibilitat que sorgeixi un document amb data posterior a la del localitzat prèviament i que, per tant, el desautoritzi. És, doncs, un tipus de recerca que no pot aspirar a assolir conclusions definitives, sinó que ha de mantenir-se sempre oberta a aportacions posteriors. Però, com veurem a continuació, totes aquestes dificultats metodològiques derivades de la interconnexió de les fonts es poden arribar a veure molt pal·liades per la conservació del testimoni material: la capella o el retaule.

TESTIMONIS MATERIALS DISPONIBLES: ESGLÉSIES, CAPELLES I RETAULES

Els testimonis materials conservats en relació al fenomen estudiat són, com ja s'ha dit, la catedral i quatre de les set esglésies parroquials

existents dins les muralles de la ciutat. Recordem que d'aquestes quatre esglésies conservades s'ha exclòs la de Sant Pere de les Puel·les perquè és anterior al període estudiat, perquè no va experimentar l'onada renovadora del segle XIV, i també perquè és una construcció monàstica, tot i les funcions parroquials exercides en un dels seus altars. Pel que fa a les tres esglésies desaparegudes, Sant Jaume, Sant Miquel i Sant Cugat, s'han exclòs d'aquest estudi per diverses raons: perquè se'n desconeix la configuració originària, ja que els plànols que se'n conserven van ser realitzats després que ja haguessin experimentat importants reformes; perquè es desconeix totalment la ubicació de les seves capelles respectives, desconeixement tan absolut que no pot ser mitigat per la informació aportada pels llibres de visita pastoral i, finalment, perquè la desaparició d'aquelles capelles, i amb ella la dels escuts murals i els sepulcres que hi pogués haver, fa recaure la identificació dels seus promotors exclusivament en la documentació, que, com s'ha dit, de vegades pot provocar equívocs. Per aquesta raó, l'estudi s'ha limitat a la Seu, Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi i Sant Just.

La conservació d'aquest primer testimoni material, l'església, i la possibilitat que comporta de poder visualitzar-la és important per a la comprensió del fenomen estudiat. És evident que en la construcció d'una església caracteritzada per la seva homogeneïtat, com Santa Maria del Mar, van concórrer unes circumstàncies diferents que en la de la catedral, més heterogènia (reaprofitament d'elements romànics, etc.). La manca d'homogeneïtat i, encara més, el reaprofitament d'elements ornamentals o estructurals de l'obra anterior poden donar testimoni del nombre de dificultats amb què va topar cada església durant la seva ampliació. L'abast d'aquestes dificultats devia estar molt relacionat amb el tipus de feligresia que tenia cadascuna, és a dir, amb la riquesa dels seus parroquians respectius i, per tant, amb la quantia de les seves donacions per a la renovació del temple.

El segon testimoni material disponible és la capella. La seva conservació és fonamental perquè, com s'ha dit, l'advocació de cadascuna ha anat variant amb el decurs del temps, de manera que només els escuts dels seus sepulcres i murs respectius poden indicar la identitat de cadascun dels seus promotors i, per tant, també l'advocació primitiva. Malauradament, no totes les capelles s'han conservat, ja que al llarg del temps les esglésies on es troben han anat experimentant reformes que n'han comportat el tancament o la desaparició d'algunes. A la seu es troben tancades quatre de les capelles estudiades del claustre, destinades actualment a dependències administratives o d'altre tipus: la de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua (Vicaria), la de Sant Lluís (Domeria), la de Sant Bernat i Sant Iu (botiga) i la de Sant Bartomeu i Santa Elisabet (tancada al culte des del 1578). També ha desaparegut la capella de Santa Bàrbara, on s'ha instal·lat l'ascensor que porta al

terrat de la seu. A Santa Maria del Mar han desaparegut la de Sant Blai i Santa Àgata, per tal d'obrir el portal del Born, i la de Sant Agustí i Sant Lluc, convertida en accés a la capella del Santíssim Sagrament l'any 1835, i es troben tancades la de Sant Macià i Santa Tecla i la de Sant Julià i la Verge de les Neus, convertides en sagristies. A Santa Maria del Pi, han desaparegut la de Sant Rafael i Sant Martí, convertida en accés a la capella del Capítol o de la Sang, construïda entre els anys 1468 i 1486, i la de Sant Pancraç, convertida en accés a la sagristia l'any 1891. Finalment, a Sant Just ha desaparegut la de Sant Joan i Sant Bernat, convertida en accés a la capella del Santíssim construïda l'any 1700, i va ser ampliada i renovada la de la Verge de l'Esperança per la confraria del gremi de daguers, l'any 1611.

El tercer dels testimonis materials disponibles és el retaule. Dels retaules contractats en el segle XIV se n'han conservat poquíssims o bé es troben en un lloc ignorat, tot i que els llibres de visita pastoral donen constància que gairebé totes les capelles de les esglésies estudiades en tenien un. Davant d'aquesta mancança, s'ha seguit el criteri d'incloure també en aquest estudi aquells retaules que, tot i haver estat realitzats ja en la primera dècada del segle XV, van ser els primers que es van contractar per completar les capelles finançades en el decurs del XIV. Per la seva desaparició, trossejament, reutilització, trasllat a un lloc desconegut o conservació en una col·lecció privada inaccessible, el retaule és el testimoni material més dificil d'estudiar. Costa de creure que un nombre de retaules tan elevat com l'existent a les esglésies estudiades, segons els llibres de visita pastoral, s'hagi volatilitzat gairebé totalment, encara que es tracti d'objectes transportables i, per tant, més exposats a tot tipus d'accidents que una capella. Per aquesta raó, l'estudi d'aquest testimoni material parteix de la premissa que poden haver-se conservat molts més retaules o fragments de retaules en col·leccions privades que els que nosaltres esmentem, de manera que les dades presentades en aquest aspecte són molt susceptibles d'anar essent corregides i ampliades per aportacions posteriors.

D'aquesta manera, els retaules o fragments de retaules del segle XIV procedents de les esglésies estudiades sobre els que es té notícia actualment són els següents (tots procedents de la seu): dos compartiments i quatre fragments del de Sant Andreu, dispersos entre el Museu Episcopal de Vic, el Museu Nacional d'Art de Catalunya i tres col·leccions privades de Madrid i Barcelona; el de Sant Marc, conservat a la seu de Manresa; el compartiment central i la cimera del de Sant Lluís (col·lecció privada de Madrid)[11] i els retaules de Sant Gabriel i

11. R. ALCOY, *Els Serra dels inicis i la Catedral de Barcelona. Aclariments entorn d'un retaule trescentista de sant Lluís de Tolosa*, «D'Art», 19 (Barcelona 1993), p. 121-143.

de Sant Bartomeu i Santa Elisabet, ambdós conservats a l'església de la seu de Barcelona. També es conserva, en el Museu Capitular de Barcelona, un retaule que se suposa dedicat a Santa Marta i Santa Margarida, però la incertesa amb relació a la seva advocació (no es té notícia que ambdues santes s'haguessin venerat mai en una mateixa capella a la seu), tot i que al guardapols hi ha dos escuts familiars, impedeix que haguem arribat a cap conclusió ferma sobre el possible donant. També en el mateix lloc es conserva una predel·la dedicada a sant Onofre, però l'absència d'aquesta advocació entre les que es veneraven a la seu durant el segle XIV fa suposar que deu procedir d'un retaule que havia estat destinat a una altra església, on es devia venerar aquell sant. Veiem, doncs, que no es té notícia de cap retaule o fragment procedent de les esglésies parroquials estudiades anterior al segle XV.

Existeixen diverses explicacions possibles sobre la desaparició de tots aquests retaules. Dues són demostrables i estan relacionades amb el nivell d'atenció que va despertar cada capella entre els fidels al llarg del temps i, per tant, amb la quantitat de fundacions beneficials que s'hi van anar produint. La primera explicació rau en el bon ritme de fundacions beneficials experimentat per una capella al llarg del temps, ja que això implicava el reemplaçament dels ornaments pertanyents als beneficis més antics, com per exemple el retaule, pels que anaven donant els fundadors dels nous beneficis. La destinació dels retaules substituïts podia ser pactada amb els que regien el funcionament de cada església, el Capítol catedralici o els rectors parroquials. Els llibres de resolucions capitulars conservats a l'Arxiu Capitular contenen una informació molt clarificadora en aquest aspecte: s'hi ha trobat notícies sobre rectors de beneficis amb vells retaules que anaven a ser reemplaçats, i també sobre artistes contractats per a realitzar els nous, que sol·licitaven la concessió de l'obra que s'anava a substituir, als quals només s'imposava la condició que prometessin donar-li l'ús i la destinació requerits per un objecte sagrat. D'aquesta manera, podem suposar que molts d'aquells retaules podrien haver acabat en petites capelles o esglesioles, possiblement rurals, privades dels recursos necessaris per a finançar obres tan costoses com aquestes.

Contràriament, la segona explicació rau en l'excessiu estancament del ritme de fundacions beneficials en una capella. La manca de noves fundacions podia provocar la permanència d'un retaule en una capella al llarg dels segles, tot i que, en alguns d'aquests casos, els beneficiats es posaven d'acord per contractar-ne un de nou entre tots. Però el més habitual és que aquesta situació comportés l'existència de beneficis tan antics i amb les rendes tan devaluades que ja no permetien la manutenció de beneficiats, i s'acabaven suprimint o bé s'unien a beneficis més solvents d'altres capelles, com es pot veure en l'*Speculum* de Campillo. Això podia comportar que la capella on es trobaven aquells

antics beneficis canviés d'advocació i, per tant, que el seu antic retaule perdés la seva funció i, en conseqüència, fos retirat. El mateix devia succeir en aquelles capelles que, com ja s'ha dit, van desaparèixer a causa de reformes. Els retaules que no eren reclamats per ningú podien tenir dos destins, segons fos o no respectat el seu caràcter sagrat: es desmuntaven i s'emmagatzemaven en una dependència de l'església o bé eren trossejats i es reutilitzaven els trossos per fabricar o restaurar el mobiliari de l'església. Alguns retaules que han arribat als nostres dies s'han conservat gràcies a haver estat desmuntats i guardats, com el de Sant Bartomeu i Santa Elisabet de la seu (la capella dels quals fou adquirida per la confraria de la Concepció l'any 1566), que es va trobar arraconat a la sala de Capbrevació l'any 1888. Així, doncs, els testimonis materials disponibles per a la realització d'aquest estudi són: quatre esglésies i un claustre, vuitanta-tres capelles (trenta-una de les construïdes a la seu durant el segle XIV, descomptant les cinc transformades; trenta-una de Santa Maria del Mar, descomptant les quatre transformades; tretze de Santa Maria del Pi, descomptant les dues transformades, i vuit de les construïdes a Sant Just durant el segle XIV, descomptant les dues transformades) i tan sols cinc retaules (tots de la seu).

DIFICULTATS METODOLÒGIQUES DERIVADES DE L'ALTERACIÓ DELS TESTIMONIS MATERIALS

Com hem pogut veure en l'apartat anterior, tots els testimonis materials d'un fenomen produït segles enrere, com les obres arquitectòniques i artístiques, estan subjectes a alteracions amb el decurs del temps. En relació amb el tema que ens ocupa, les alteracions més nocives són tres. La primera és, per descomptat, la que comporta la desaparició del testimoni, com en el cas de les capelles suprimides arran de reformes practicades en les esglésies on es trobaven. La segona és la que modifica la identitat del testimoni, com succeeix amb la variació d'advocació de les capelles produïda pel trasllat dels seus altars. La tercera és la que provoca dubtes sobre la identitat de qui va finançar el testimoni, com l'acumulació d'escuts de diverses famílies en els murs i els sepulcres d'una capella o com el reaprofitament de guardapols amb escuts familiars de retaules desapareguts per a refer els conservats que han perdut aquell element. Deixant de banda el primer tipus d'alteració, en què totes les dades sobre el testimoni són les proporcionades per les fonts documentals, la resolució dels altres dos tipus requereix un seguiment de l'historial del testimoni al llarg del temps. Això, en el cas dels retaules, com a objectes transportables que eren, resulta gairebé impossible.

Per resoldre els dubtes provocats pel segon tipus d'alteració, la que modifica la identitat del testimoni, concretament de les capelles, ha calgut recórrer a l'estudi dels itineraris seguits pels visitadors

pastorals en els seus recorreguts per les esglésies. En canvi, per aclarir els equívocs derivats del tercer tipus d'alteració, la que provoca dubtes sobre la identitat de qui va finançar el testimoni, s'ha hagut de recórrer a fonts documentals diferents, segons es tractés de capelles o de retaules. Amb relació a les capelles, ha calgut investigar l'historial de totes les fundacions beneficials realitzades en cadascuna, consultable en l'*Speculum* de Campillo, tot i que aquesta no és l'única font possible. Per exemple: en el testament d'alguna persona desvinculada de qualsevol dels beneficis estudiats, però, en canvi, amiga del fundador d'un d'ells, es pot veure expressat el seu desig de ser enterrada en la capella que aquell va construir, de manera que, per una via tangencial (i també atzarosa) també es pot arribar a conèixer la identitat d'algun d'aquells promotors que havien caigut en oblit.

Pel que fa als retaules, es pot recórrer a cinc tipus de fonts diferents per a verificar la identitat del seu donant. La primera és novament l'*Speculum* de Campillo que, com s'ha dit, recull l'historial de les fundacions beneficials efectuades en cada capella. Recordem que no tots els beneficis fundats en una capella s'havien de dedicar necessàriament al mateix sant i també que era costum representar en el seu retaule tots els sants venerats en ella en el moment de contractar-lo. D'aquesta manera, els sants que es troben representats en un retaule poden indicar en nom de quin benefici va ser encarregat i, per tant, la identitat del seu possible donant. La segona font està constituïda pels llibres de visita pastoral, on, de vegades, s'enregistraven les descripcions del visitador amb relació als escuts familiars pintats en el guardapols dels retaules. La tercera, és l'inventari notarial dels ornaments d'un benefici, que es realitzava quan un nou beneficiat es disposava a prendre'n possessió. En el cas que el retaule formés part d'aquests ornaments, es feia constar en l'inventari, i, si en el seu guardapols s'havia pintat l'escut familiar del donant, també, circumstància que en ocasions ha permès identificarne el promotor amb una total seguretat. La quarta font disponible és el testament, sempre i quan el testador hi expressés la seva voluntat de donar un retaule. Finalment, la cinquena font és el contracte signat entre el comitent (o els seus marmessors testamentaris) i el pintor del retaule, així com l'àpoca d'algun dels seus pagaments parcials. Cal destacar que les úniques fonts que donen constància d'una obra ja realitzada són la segona i la tercera, de manera que les restants són menys fiables. Per aquesta raó, les clàusules testamentàries en què es disposa la donació d'un retaule recollides en els *Registra Dotaliarum*, més que com una sisena font, s'han valorat com un indicador.

DIFICULTATS METODOLÒGIQUES DERIVADES DE LA INTERCONNEXIÓ D'INFORMACIONS PROPORCIONADES PER LES FONTS I ELS TESTIMONIS MATERIALS

Aquest tipus de dificultat metodològica és molt similar a la comentada en l'apartat de les dificultats metodològiques que planteja

la interconnexió de les fonts documentals. Recordem el cas comentat en aquell punt: es localitza un testament on s'expressa la voluntat de promoure una capella, però, a continuació, apareix un altre document posterior on consta que la mateixa capella ha estat finançada per un altre promotor. Si no s'hagués tingut notícia del segon document, s'hauria detectat una contradicció entre la informació aportada per la font documental (finançament de la capella pels marmessors d'Eiximenis) i l'aportada pel testimoni material (finançament de la capella per un Desvall, segons els escuts murals que s'hi troben) que hauria semblat inexplicable. En aquest cas, el segon document localitzat ens ha informat que, quan els marmessors d'Eiximenis ja tenien la capella que el Capítol els havia concedit gairebé construïda, va aparèixer Desvall, els va oferir restituir-los la quantitat que n'havien pagat i els va demanar que la hi cedissin. El bisbe i el Capítol catedralici hi van estar d'acord, i es van comprometre a adjudicar una altra capella als marmessors d'Eiximenis.

Però, què cal fer quan no es troba cap notícia que expliqui la contradicció existent entre la informació aportada per una font documental i la proporcionada per un testimoni material? Evidentment, donar prioritat a la segona, raó per la qual s'ha restringit aquest treball només a l'estudi de les esglésies conservades. Tot i això, les conclusions resultants d'aquest enfocament tampoc estan necessàriament exemptes d'inexactituds, ja que, com s'ha comentat en l'apartat sobre les dificultats metodològiques derivades de l'alteració dels testimonis materials, aquests poden experimentar canvis pels més diversos motius al llarg del temps. En conseqüència, no és suficient connectar les informacions aportades pels diferents elements disponibles (font documental i testimoni material), sinó que també cal valorar-les críticament, amb la humil acceptació que, sovint, proporcionen més hipòtesis de treball que no pas certeses.

L'INTENT DE RECONSTRUCCIÓ DE L'ASPECTE ORIGINARI DELS TESTIMONIS MATERIALS A TRAVÉS DE LES FONTS DOCUMENTALS

Al llarg d'aquesta introducció s'ha anat evidenciant que el testimoni material d'un fenomen no és un element que es mantingui estàtic al llarg del temps. El marc cronològic escollit per a l'estudi d'aquest tema, el segle XIV, accentua encara més aquest fet: qualsevol de les quatre esglésies estudiades va anar experimentant canvis constants al llarg d'aquell període, ja que es van anar enderrocant les seves antigues capelles a mesura que s'anaven construint les noves. D'altra banda, mentre que avançava la lenta substitució de les esglésies romàniques per les gòtiques, alguns dels altars de les capelles enderrocades van anar experimentant diversos trasllats, fins la seva instal·lació definitiva en alguna capella acabada de construir en honor d'un altre sant. D'aquesta manera, mentre

que en algunes capelles s'anaven concentrant atzarosament beneficis nous i vells dedicats a diversos sants, d'altres anaven essent finançades amb la intenció que acollissin el benefici que es pretenia fundar en honor d'un sant determinat. Finalment, aquesta renovació de les capelles, unida a l'increment de fundacions beneficials, va comportar una onada d'encàrrecs de retaules, alguns dels quals van anar reemplaçant els que havien estat contractats abans de mitjan segle XIV.

La informació proporcionada per les fonts documentals ha permès assolir tres objectius. El primer és la reconstrucció del procés evolutiu que va culminar en la realització dels testimonis materials estudiats com ara el procés de construcció de les capelles de les esglésies estudiades a mesura que avançava l'enderroc dels temples que van precedir-les. El segon, és la reconstrucció de la configuració originària del testimoni material conservat, com la primera ubicació dels altars en les esglésies estudiades i, per tant, l'advocació inicial de les capelles. El tercer objectiu assolit gràcies a la informació aportada per la documentació és la reconstrucció de l'aparença que devia tenir el testimoni material desaparegut, com succeeix amb la majoria dels retaules.

La font documental que millor cobreix aquestes tres expectatives és la constituïda pels llibres de visita pastoral. El llibre més útil amb relació a la catedral és el de la visita del 1388, mentre que en referència a les esglésies parroquials ho són els dels anys 1363 i 1379. Aquesta font documental ens permet conèixer l'estat en què es trobaven les obres de cada església, ens indiquen quines capelles s'havien construït i quines no, així com les que encara es conservaven de l'església romànica i on estaven situades. Pel que fa a l'advocació de les capelles, en informen sobre quins altars es trobaven ubicats en llocs provisionals, després d'haver-se'n enderrocat la capella romànica, i quins anaven essent traslladats a les capelles noves. Finalment, ens indiquen quins retaules es trobaven instal·lats en aquelles capelles i quins no ho estaven encara. La informació aportada pels llibres de visita sobre l'aparença d'aquells retaules se centra, com ja s'ha dit, en quatre punts: l'advocació, l'estructura, la presència d'escuts familiars del donant, el seu aspecte (*pulcrum* o *indecens*) i el seu estat de conservació (*de novo depictum* o *valde antiquum*). Els llibres de visita del segle XIV es limiten a indicar la presència o absència de retaule en les capelles, sense donar-ne cap descripció, i gairebé succeeix el mateix amb els llibres del segle XV. Però, quan es consulten els del XVI, el laconisme dels anteriors es converteix en detallades descripcions, tot i que, malauradament, una bona part ja es refereix a retaules que havien reemplaçat els del segle XIV durant la segona meitat del segle XV i la primera del XVI.

La segona font que permet reconstruir l'aspecte originari del testimoni material és el contracte notarial signat entre el donant i l'artista. Però aquesta font és menys fiable que l'anterior, ja que es

refereix a obres encara no realitzades. D'altra banda, la seva consulta és molt més difícil que la dels llibres de visita, perquè els contractes notarials no constitueixen una sèrie de tema específic com la que integren aquells, sinó que apareixen en els registres entremig d'una munió de documents de la temàtica més diversa. A més, esdevenen de consulta tan penosa com la localització, ja que l'estat de conservació dels registres notarials del segle XIV, contràriament a la dels llibres de visita, en molts casos és lamentable. Cal posar atenció a la gran desproporció existent entre els nombrosos retaules de què es té notícia a través dels llibres de visita i els escassos contractes conservats amb relació a la seva realització. La desaparició gairebé sistemàtica d'aquells contractes podria suggerir una possible especialització de les notaries d'aleshores en uns sectors professionals determinats, de manera que la pèrdua dels registres de les notaries especialitzades en aquell sector podria explicar aquest panorama tan desolador.

Tot i això, el contingut dels escassos contractes signats entre donants i pintors que s'han conservat ens compensa d'aquesta pèrdua, ja que s'hi fa referència a aspectes del retaule que no apareixen esmentats en cap altra tipologia documental, com les dimensions, el tipus de fustes emprades per fer el suport, els procediments per preparar-lo abans de rebre la pintura (endrapat, enguixat, daurat), els colors utilitzats i, en alguns casos, les obres preses com a model, a part d'altres aspectes relatius al pintor, com les seves condicions laborals o la seva cotització.

VALORACIÓ DELS RESULTATS D'AQUEST ENFOCAMENT METODOLÒGIC

L'enfocament d'aquest estudi ha partit de la creença que tots els edificis, objectes, institucions i persones que van protagonitzar el fenomen estudiat, la promoció de capelles i retaules a través del sistema beneficial en la Barcelona del segle XIV, han de ser estudiats des de totes les vessants per arribar a comprendre'ls. Aquesta creença ha comportat haver de recórrer a les més variades fonts (documentals, cartogràfiques, bibliogràfiques), testimonis materials (arquitectònics i artístics) i disciplines (història de l'art, història medieval, paleografia, sociologia, economia i dret). Si l'objectiu d'aquest estudi hagués estat arribar a conèixer els promotors de totes les capelles, així com els donants i els pintors de tots els retaules, el resultat hauria estat decebedor. Contràriament, l'objectiu ha estat intentar comprendre tots els factors contextuals i individuals, tots els mecanismes legals i econòmics que van intervenir en la producció del fenomen estudiat i que, per tant, van fer-lo possible. D'aquesta manera, es pot veure que l'enfocament d'aquest estudi en un sentit quantitatiu hauria estat abocat al fracàs, mentre que la seva orientació vers un sentit qualitatiu ha cobert les expectatives satisfactòriament.

Al llarg de la recerca, amb un enfocament metodològic fonamentat en la consulta de les fonts documentals conservades amb relació al fenomen estudiat, s'han pogut constatar set fets bàsics, el primer dels quals és la importància del comitent en la generació de l'obra artística, ja que s'ha comprovat que l'època i el lloc en què va viure, la seva trajectòria, així com el seu nivell econòmic i cultural van condicionar les seves tendències i motivacions en aquesta matèria i, en conseqüència, les obres que va finançar. El segon és que el tipus de religiositat predominant en el segle XIV va condicionar algunes de les característiques de les obres estudiades, ja que sense aquella tendència a la privatització del sentiment religiós i la humanització dels sants no s'explicaria la gran proliferació de fundacions beneficials produïda aleshores i, per tant, la necessitat d'ampliar les esglésies, ni l'increment de les capelles finançades per particulars, ni tampoc la iconografia d'alguns dels retaules. El tercer és el fet que el retaule, en la majoria dels casos, existeix perquè es va contractar per a un lloc concebut per a la celebració del culte, la capella, culte que estava relacionat amb la fundació d'un benefici, que era dedicat pel fundador al sant objecte de la seva devoció. El quart és el fet que aquell sistema beneficial tenia un funcionament bastant complex en l'àmbit jurídic i econòmic, que superava els límits del marc estrictament eclesiàstic i es barrejava amb el del seu context urbà, i també que, tot i la seva importància, encara no ha estat estudiat amb relació a la promoció de capelles i retaules. El cinquè és que no existiria cap d'aquelles esglésies, capelles o retaules si no s'hagués disposat dels diners necessaris per al seu finançament, i també que tots ells van haver de finançar-se per procediments diferents, determinats pel cost de realització, ja que no era el mateix pintar un retaule que construir una església. El sisè és que no és pot ignorar cap de les circumstàncies que van intervenir en el procés que conduïa al finançament d'una obra artística (marc cronològic i espacial, context polític, econòmic, social i ideològic, i, en aquest cas, també marc legal: el sistema beneficial), ja que, si s'ignoren, l'obra artística apareix com un objecte aïllat i, per tant, mancat de sentit. Finalment, el setè, és que no és possible conèixer tot aquell procés sense recórrer a la consulta de les fonts documentals, que existeix una font documental adient per a estudiar cada aspecte del fenomen i també que totes (com tots els aspectes del fenomen) estan interconnectades fins al punt que són difícilment destriables. En conseqüència, com que aquest enfocament metodològic permet imaginar com deurien ser les esglésies estudiades i la gent que hi caminava en el segle XIV, sembla que cal fer-ne una valoració positiva.

Imaginem, doncs, una concentració de capelles acolorides per taules i retaules, cortines i frontals, amb un gran nombre de beneficiats oficiant missa en els seus altars. El seu devot recolliment contrasta amb el brogit procedent de les capelles que encara s'estan obrant, on

manobres i piquers potser són observats amb satisfeta complaença pel promotor, perquè la podrà veure acabada abans de morir. Enmig d'aquest enrenou de murs que s'aixequen i murs que s'enderroquen, de munts de runa i munts de pedra reciclada o acabada d'arribar de la pedrera, avança circumspecte el nunci del bisbe, seguit del seu escrivà, mentre calcula quin pot ser l'itinerari més transitable per visitar les noves capelles i les velles que encara no s'han enderrocat. Algun beneficiat que arriba tard a l'ofici camina apressat entre tots aquells obstacles, mentre es demana a quina capella seran traslladats ell i el benefici quan sigui enderrocada la seva. Aliè a aquestes anades i vingudes, un mercader contempla admirat un dels retaules acabats de col·locar, mentre en calcula l'import mentalment i decideix encarregar-ne un per a la capella que li ha estat concedida. El pintor que acaba d'instal·lar el retaule admirat per aquell mercader renya el seu aprenent mentre surt de la capella, perquè l'ha fet arribar tard a la notaria i el client, un alt funcionari de la cort, ja deu fer estona que l'espera. Mentrestant, no gaire lluny, una llosa amb un escut familiar provoca un gran soroll en ser llençada als fonaments d'una capella en construcció, fet que relega a l'oblit més silenciós algú que va viure fa molts anys.

Tot allò que es trobava a l'església durant el moment que hem imaginat forma part del fenomen estudiat en aquest treball: capelles construïdes, capelles enderrocades, retaules, altars, beneficis, beneficiats, manobres, piquers, promotors, bisbes, escrivans, trasllats d'altars, mercaders, imports pagats, pintors, notaris, alts funcionaris de la cort, pedres, escuts familiars, difunts i, malauradament, també oblits...

FUNDACIÓ NOGUERA

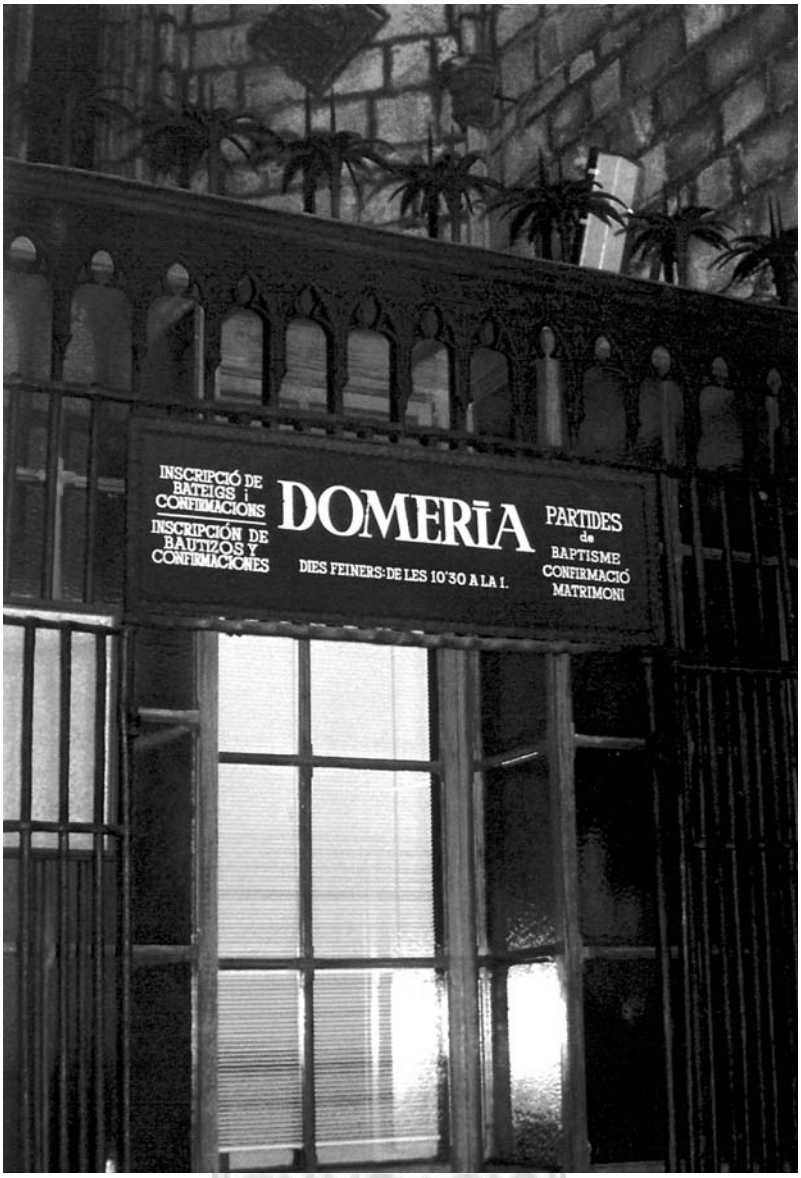

Il·lustració 1: Capella dedicada originàriament a sant Lluís, al claustre de la seu, convertida en oficina de la domeria. En la zona superior del mur apareix un escut que ni tan sols correspon als seus oblidats promotors, Maria de Prats i el mercader Guerau d'Ardèvol, que va llegar 100 lliures per a promoure-la l'any 1367.

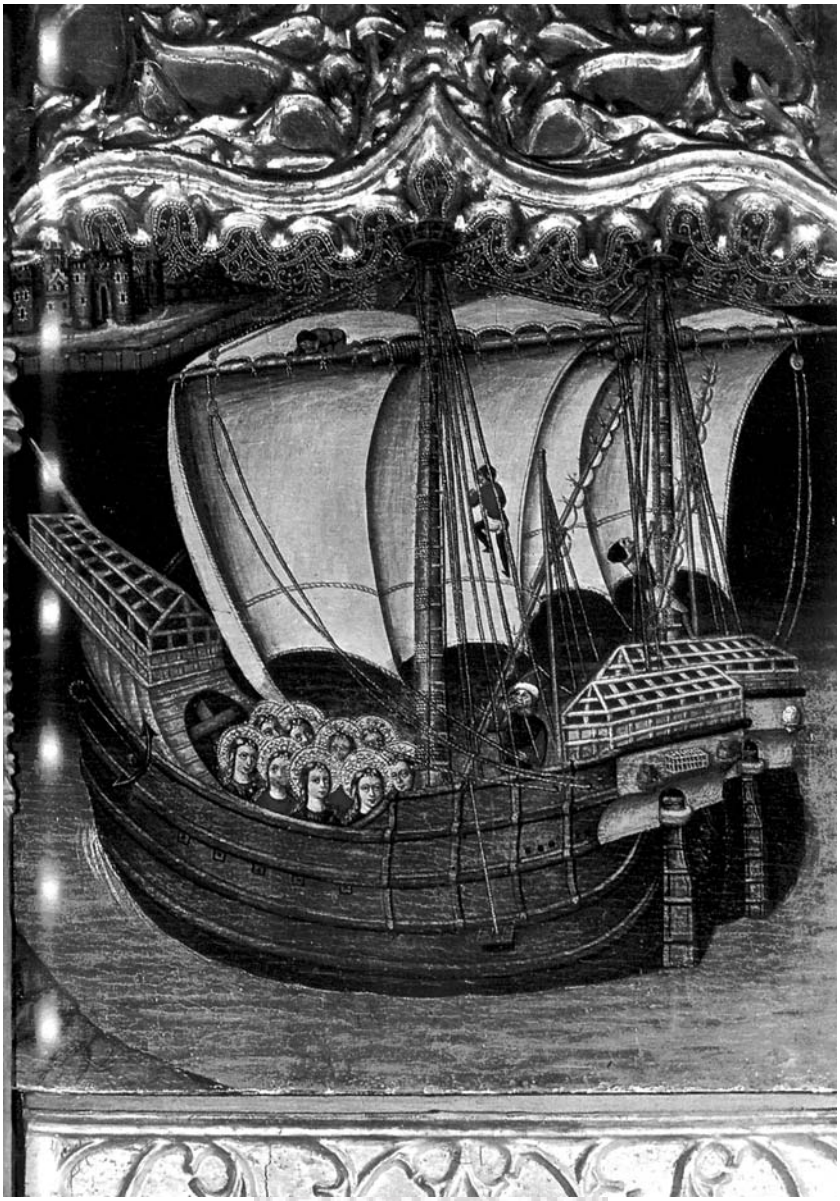

Il·lustració 2: Nau medieval, instrument de l'expansió dels mercaders barcelonins pel Mediterrani. Fragment del retaule de Santa Úrsula, del pintor valencià Joan Reixac (c. 1437-1484), conservat al MNAC.

Primera part

CONTEXTUALIZACIÓ DE LA PROMOCIÓ DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES EN LA BARCELONA DEL SEGLE XIV

CAPÍTOL 1

APROXIMACIÓ AL CONTEXT SOCIOECONÒMIC: LA PROMOCIÓ DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES ENTRE LA PROSPERITAT I LA CRISI

L'EXPANSIÓ DE LA CORONA CATALANOARAGONESA I DELS MERCADERS BARCELONINS PEL MEDITERRANI[1]

> ... llevàs en Pere Grony, e dix: —Senyor, a Déu graïm tota la ciutat de Barcelona la bona voluntat que Déu vos ha donada (...) e proferim-vos primerament los corsos, e les naus, e els llenys que en Barcelona són per fer servii a vós en aquesta host honrada, a honor de Déu: e farem-ho en tal manera que en retenrem vostre grat per tostemps per lo servici que ara us farem. (*Llibre dels feits,* c. 54)[2]

L'expansió de la Corona catalanoaragonesa pel Mediterrani va deure el seu impuls a la confluència d'interessos (no de motius) de tres figures cabdals de la societat baixmedieval catalana: el monarca, el noble i el mercader. El monarca, a més d'intentar refermar la seva autoritat i ampliar els seus dominis, necessitava nous territoris per repartir entre la noblesa i, així, satisfer-la, ja que estava cada cop més malcontenta per la seva pèrdua progressiva d'ascendent sobre la monarquia i perquè el seu nivell de vida, excessivament subordinat a les rendes produïdes per les seves terres, perillava. L'actitud recelosa de la noblesa i l'escassa predisposició a ajudar econòmicament la monarquia havien fet que aquesta s'hagués anat decantant progressivament cap a un personatge que, contràriament al noble, era

1. Vegeu, sobre aquest tema, SOLDEVILA, *Història de Catalunya*; SALAVERT, *La expansión*; NICOLAU D'OLWER, *L'expansió de Catalunya*; SHNEIDMAN, *L'imperi catalanoaragonès*; HILLGART, *El problema d'un imperi*; i FERRER, *L'expansió catalana*.

2. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*: *Crònica de Jaume I* o *Llibre dels feits*, p. 31.

emprenedor, un important dinamitzador de l'economia, cada cop més ric i, sobretot, disposat a ajudar econòmicament la corona (sempre que afavorís els seus interessos): el mercader. En conseqüència, aquell decantament també va ser vers la ciutat, ja que el mercader, com veurem més endavant, des de molt aviat va intervenir activament en el govern municipal. Alguns d'aquests mercaders enriquits, com els Grony que apareixen en la cita inicial, van participar en la conquesta de Mallorca i del País Valencià, on van ser compensats amb propietats i privilegis mercantils; d'altres van participar en la conquesta de Sicília amb els mateixos resultats.[3]

L'interès del noble en l'expansió pel Mediterrani, en comparació amb el del mercader, era d'una gran simplicitat, així com la seva estratègia per dur-la a terme (l'expedició militar), ja que es limitava a la consecució de terres per tal d'explotar-les i ampliar les seves rendes. En canvi, l'interès del mercader, no tan centrat en el domini del territori i la seva explotació com en la creació de les condicions idònies per obrir o consolidar mercats als ports nord-africans i del Mediterrani oriental, requeria una estratègia molt més sofisticada, que combinava l'estudi de mercats i l'intercanvi comercial amb la negociació diplomàtica i, quan calia, l'expedició militar dissuasiva o punitiva per tal d'eliminar obstacles de les rutes marítimes. Consta que des del segle XII existia un consolat a Tir i, des del XIII, els d'Alexandria, Alger, Bona, Bugia, Messina, Palerm, Pisa, Quios, Tràpena, Tunis i Sevilla, de manera que, com veiem, l'expansió política de la monarquia catalanoaragonesa i la dels seus comerciants pel Mediterrani va avançar quasi paral·lelament.

Els resultats d'aquella aventura pel Mediterrani van ser molt diferents per a cadascun dels seus tres protagonistes. La monarquia, al començament, després de les seves demostracions de poder militar, no només va semblar enfortir-se, sinó que es va veure temptada d'ampliar els seus dominis territorials, aspiració que convertí el mercader en el seu aliat, ja que esperava gaudir de més seguretat en els seus viatges i disposar de nombrosos ports d'escala, on poder abastar-se i també fer negoci, durant les seves llargues travessies. Però, a la llarga, el que havien semblat avantatges compartits va deixar de ser-ho. La preservació dels territoris conquerits es va acabar convertint en un autèntic malson per a la monarquia, ja que va topar amb els interessos dinàstics de grans potències militars, com França a l'illa de

3. Efectivament, Pere Grony va aconseguir el favor reial després d'haver aconsellat la conquesta de Mallorca en 1228: per exemple, en 1264 la seva filla Agnès rebia confirmació reial del monopoli de la venda del peix, a la peixateria construïda per la família al costat de l'actual Fossar de les Moreres (vegeu BATLLE-BUSQUETS-NAVARRO, *Una família barcelonina: els Grony*, p. 286).

Sicília, o amb els de grans potències comercials, com Gènova, a l'illa de Sardenya. L'única estratègia de defensa possible era l'expedició militar, sempre costosa de finançar, i encara més quan s'havia de lluitar en diversos fronts simultàniament. Aquest havia estat el cas de Pere el Gran, en lluita amb els francesos a Sicília i, com a represàlia per la qüestió siciliana, també a la frontera pirinenca, així com amb el sultanat d'Ifriqiya quan va trencar la seva aliança amb la corona catalanoaragonesa. Malauradament, també va ser el cas de Pere el Cerimoniós, que no només va haver de patir conflictes bèl·lics a Sardenya, amb Pere el Cruel de Castella i amb Gènova, sinó que, a més, va haver de suportar greus crisis d'abastaments i epidèmies. El resultat d'aquesta situació va ser que la monarquia es va anar endeutant progressivament i, en conseqüència, va acabar alienant bona part del patrimoni territorial i dels mecanismes de recaptació fiscal per tal de poder finançar els seus exèrcits, pagar els deutes contrets amb qui l'havia ajudat econòmicament a fer-ho o amb qui li havia fet un bon servei, és a dir: el mercader o l'oficial reial.

El segon protagonista d'aquella aventura mediterrània, la noblesa, incapaç d'adaptar-se als nous temps i obstinadament ancorada en el rendisme (amb resultats cada cop més minsos), va continuar malcontenta i mal predisposada a ajudar la monarquia. En conseqüència, sembla que, dels tres grans implicats en l'expansió catalanoaragonesa pel Mediterrani, el mercader n'havia estat el més beneficiat: enriquit, consolidat i a punt per la cursa de l'escalada estamental i l'ascens social. D'aquesta manera, mentre uns s'anaven endeutant, els altres anaven prosperant, situació dual que va constituir el context socioeconòmic de la promoció dels beneficis, capelles i retaules estudiats, fruit de la prosperitat d'aquells particulars. Sembla que, anteriorment al període que s'estudia, el control exercit per aquells mercaders enriquits sobre el govern i l'economia de Barcelona ja era tal que va acabar propiciant l'esclat d'una revolta popular a la ciutat, l'any 1285.[4] Alguns historiadors han assenyalat que aquest esdevinement es pot inscriure en el conjunt de revoltes socials produïdes a Europa entre el 1280 i el 1302 pels mateixos motius: Florència (1285 i 1290), Moerbemaye de Bruges i Cokerulle de Ypres (1280), Douai, Tournai i Rouen (1285), etc.

Barcelona, mentrestant, havia esdevingut la seu més permanent de la monarquia[5] i d'aquell imperi constantment amenaçat, on, a més dels mercaders, també proliferaven i prosperaven els funcionaris reials. Havia arribat el moment de renovar la ciutat d'acord amb la prosperitat

4. Vegeu BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, p. 306-314.

5. Sobretot des del regnat de Jaume II: ADROER, *El palau reial major*, "Miscellanea...", 41, p. 144.

dels seus habitants, el moment de renovar-ne les esglésies i el moment en què ja hi havia prou diners i afany de notorietat social perquè es despertés l'interès per finançar-hi capelles i retaules, sobretot si qui ho feia podia posar-hi el seu escut familiar com a recordatori. D'aquesta manera, les esglésies i les seves capelles es van anar construint i els retaules es van anar pintant en un entorn caracteritzat, simultàniament, per la prosperitat i la crisi: d'una banda, la prosperitat de molts mercaders i d'alguns oficials reials, entre ells juristes i notaris; de l'altra, la crisi financera de la monarquia i de les institucions de govern, així com les crisis bèl·liques, d'abastament i epidèmiques que van sacsejar Barcelona durant gran part del període estudiat.

En un principi, la corona havia intentat solucionar els seus problemes econòmics sol·licitant préstecs a particulars, els mercaders més enriquits, però, posteriorment, es va dirigir a les taules de canvi. Aquelles taules van sorgir del desenvolupament del comerç català internacional i l'afluència i diversificació monetària que se'n van derivar, fenomen que va comportar l'especialització professional d'alguns d'aquells mercaders en el canvi de moneda, activitat que va convertir-se en un negoci molt lucratiu. Aquest tipus de negoci requeria la inversió d'un capital inicial força considerable, de manera que no era exercit per particulars, sinó per societats. Aquelles taules de canvi, a mesura que les tècniques comercials anaven esdevenint més complexes, van anar tenint en dipòsit capitals considerables de clients, que els permetien operar amb els seus diners a canvi d'un percentatge sobre els beneficis obtinguts en cada operació, de manera que van acabar convertint-se en banques. No cal dir que la mentalitat pragmàtica d'aquells mercaders prestamistes i d'aquells canviadors comportava que la concessió dels préstecs sol·licitats els resultés profitosa, encara més si el sol·licitant era el rei. Així, trobem Eimeric Dusai i Jaume de Gualbes, que van donar suport a Pere III en diverses empreses i que n'obtingueren l'administració de la seca de Perpinyà.[6]

Però la sol·licitud de préstecs als particulars o a les taules de canvi no aconseguia resoldre les penúries econòmiques de la monarquia i els organismes de govern. A mesura que van anar augmentant els conflictes, la Diputació del General i els municipis van tenir cada cop més problemes per acudir a les demandes econòmiques constants de la corona, ja que la població, delmada per la crisi d'abastaments i les epidèmies que es van anar produint des de mitjan segle XIV, havia esdevingut incapaç de finançar les nombroses expedicions militars que requeria la defensa d'un territori tan extens. D'aquesta manera, no

6. Vegeu GARCIA PANADÉS-FLUVIÀ I ESCORSA, *Gualbes* i GARCIA PANADÉS, *Los bienes de Ferrer de Gualbes*.

només la corona, que ja havia empenyorat bona part dels drets sobre les seves jurisdiccions, sinó també la Diputació i els municipis, empesos a abonar la quantitat concedida per les Corts a la corona abans de poder-la recaptar entre la població, van acabar emetent títols de deute públic i, per tant, empenyorant-se també.[7]

Com ja s'ha dit, mentre es produïa aquest endeutament de la corona i dels organismes públics, la creixent prosperitat del comerç havia afavorit l'acumulació de grans fortunes mercantils. Però aquells capitals s'havien aconseguit reunir després que el mercader hagués superat diversos perills (naufragi, corsarisme, captivitat...) en el decurs de llargs viatges o, quan no es desplaçava ell personalment, després que hagués assumit els riscos financers que comportava assumir aquell tipus d'operació. En conseqüència, és comprensible que els mercaders, ansiosos per aconseguir una certa seguretat i també per mimetisme envers els hàbits econòmics de l'estament superior, la noblesa, cada cop anessin reinvertint menys capital en el finançament de noves empreses comercials i, en canvi, ho fessin en un negoci solvent i segur: l'adquisició de títols de deute públic, entre d'altres negocis rendistes.[8] Així ho evidencia el fet que, entre 1344 i 1362, dels 415 compradors de títols de deute municipal barceloní 140 fossin mercaders.[9] Com veurem més endavant, aquest tipus de negoci, present en tots els àmbits de la societat, va constituir, per la periodicitat i la seguretat de la seva solvència, una de les claus del finançament del benefici eclesiàstic durant aquell període.

A continuació es presentarà un resum dels conflictes bèl·lics (immediatament anteriors i contemporanis del període que s'estudia) que va comportar l'expansió territorial i comercial de la Corona d'Aragó per la Mediterrània occidental i, posteriorment, la seva defensa. A través d'ell es pretén evidenciar l'immens esforç econòmic que degué suposar aquella expansió per a la població, la corona i els organismes públics, d'una banda compensat per la prosperitat que va generar l'auge del comerç però, de l'altra, agreujat per l'empenyorament amb les puixants fortunes mercantils.

7. Vegeu SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat,* p. 112-114.

8. Vegeu AURELL, *Els mercaders*, p. 330-331. ORTÍ (*Renda i fiscalitat*) presenta diversos quadres relatius a rendes percebudes sobre cases, obradors, maells, carnisseries, forns i molins. En ells apareix bona part dels promotors de capella estudiats, com Pere Safont, Ferrer de Gualbes o Bonanat Sapera, entre altres.

9. SALRACH, *Història dels països*, 1, p. 581.

Regnat de Jaume I (1213-1276)[10]

> e feïa-ho bell veer a aquells que romanien en terra e a nós, que tota la mar semblava blanca de les veles, tan era gran l'estol (*Llibre dels feits,* c. 56)[11]

La conquesta de Mallorca (1229-1232. Submissió de Menorca 1232. Conquesta d'Eivissa 1235)

Alguns historiadors han remarcat que el replegament almohade a la península i la Mediterrània occidental, unit a la necessitat que tenia el rei d'imposar la seva autoritat i acabar amb les revoltes de la noblesa, van ser el detonant de la conquesta de Mallorca i de València. Devia semblar evident que tots els estaments en sortirien beneficiats: la monarquia augmentaria el seu prestigi, la noblesa veuria refetes les seves rendes amb la creació de noves fonts d'ingressos, els mercaders aconseguirien una base en el centre de la Mediterrània occidental que els facilitaria la navegació en aquella zona i les relacions comercials amb el nord d'Àfrica, i les ciutats del litoral s'alliberarien dels pirates sarraïns de Mallorca. El repartiment de l'illa va ser pactat abans de l'expedició (Corts de Barcelona, 1228) segons el criteri següent: una part per a la noblesa (*medietas magnatum*) i una part per al rei (*medietas regis*), que comprendria aproximadament la meitat de la ciutat (cases, obradors, forns, banys...) i la meitat del territori forà (817 finques i 80 molins). La part del rei va acabar essent repartida entre els templers, alguns aristòcrates catalans, les viles i ciutats que més havien contribuït en l'empresa (Barcelona entre elles), funcionaris reials, institucions eclesiàstiques i alguns rics mercaders. Resulta molt significatiu que, segons el *Llibre dels feits*, fos un mercader, el tarragoní Pere Martell, qui convencés el rei Jaume de la necessitat de conquerir Mallorca.

Els mercaders barcelonins van estar molt involucrats en el projecte de conquesta de l'illa, com ho demostra la seva aportació de vaixells i diners a l'expedició militar. Van ser compensats pel rei Jaume amb l'exempció d'impostos per al comerç barceloní a Mallorca i Menorca, privilegi que després es va generalitzar per a tots els comerciants de la corona (1232). Però, a més, Barcelona (com altres ciutats que col·laboraren en l'empresa) i la seva burgesia mercantil van ser premiades amb altres concessions reials pel seu ajut: l'autorització a organitzar el seu govern municipal amb magistrats propis, la concessió de part

10. Sobre aquest regnat vegeu SOLDEVILA, *Els grans reis dels segle XIII* i *Vida de Jaume I.*

11. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*: *Crònica de Jaume I* o *Llibre dels feits*, p. 32.

FUNDACIÓ NOGUERA

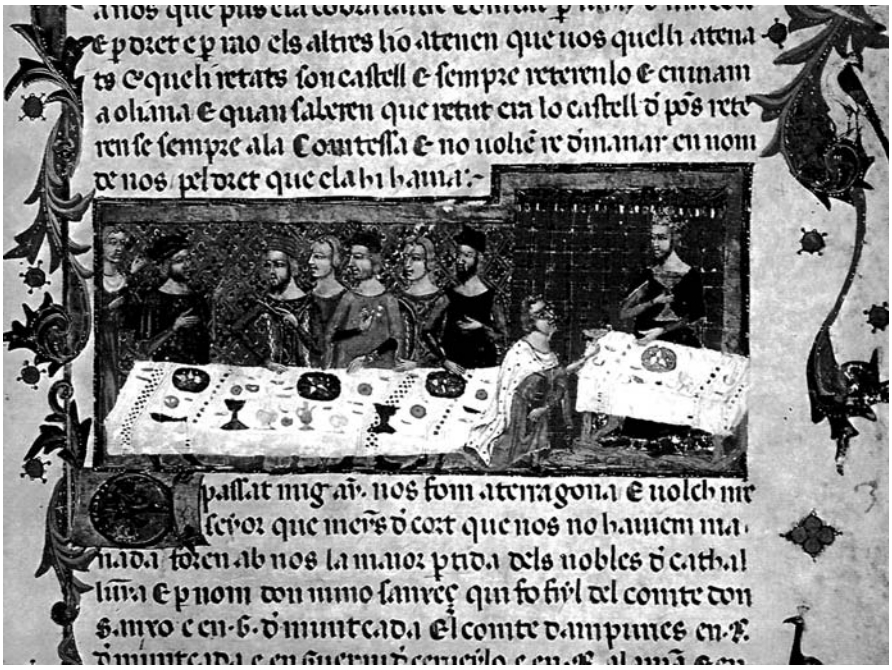

Il·lustració 3: Banquet celebrat a casa de Pere Martell, amb Jaume I en taula a part d'acord amb la seva condició. Manuscrit del segle XIV que conté la Crònica de Jaume I, procedent del monestir de Poblet i conservat actualment a la BUB.

del control sobre les encunyacions monetàries i, pel que fa a l'afavoriment del comerç i la navegació, amb l'autorització de nomenar els cònsols dels consolats mercantils del Mediterrani oriental (1266), amb autoritat sobre tots els súbdits que hi viatgessin; la de poder construir drassanes, la regulació del transport de mercaderies i la promulgació de mesures proteccionistes per al comerç barceloní, com l'impediment posat als vaixells estrangers en el port barceloní per carregar mercaderies quan n'hi havia de catalans disponibles, o l'expulsió dels mercaders italians de Barcelona. Coherent amb la tendència que manifestava a afavorir els interessos comercials dels seus súbdits i, sobretot, dels barcelonins, l'any 1258 Jaume I va aprovar les *Ordinacions de la Ribera Marítima de Barcelona*, codi de comerç marítim redactat per Jaume Grony (predecessor del promotor d'una de les capelles de Santa Maria del Mar) d'acord amb la corporació gremial coneguda com Universitat dels Prohoms de la Ribera.

L'aliança amb el sultanat d'Ifrīqiya (c. 1240-1276)

La primera ruta seguida pels mercaders catalans en el Mediterrani fou la del Magreb, on, segons les fonts documentals, van estar presents des del segle XII. Per aquesta raó, és lògic que, quan Jaume I va iniciar una guerra de cors contra els magribins per a demostrar-los el poder de la seva flota i la seva consolidació en les Balears, els més influents dels mercaders barcelonins amb interessos en la zona intentessin dissuadir-l'en. Preocupats per les bones relacions que mantenien venecians, pisans i genovesos amb el sultà d'Ifrīqiya, van esforçar-se a convèncer el rei que seria més rendible la penetració comercial pacífica que l'atac. I a més, l'establiment de relacions amb els habitants del sultanat podia comportar un doble avantatge: d'una banda, la posició geogràfica afavoriria els interessos mercantils dels catalans a Sicília (centre d'abastament de blat, sovint insuficient) i la Mediterrània oriental (centre d'abastament d'espècies), i de l'altra, la bona relació dels habitats d'Ifrīqiya amb els Hohenstaufen sicilians facilitaria l'actuació dels catalans en aquella illa.

Paradoxalment, després de les ambaixades i els tractats de no-agressió que van tenir lloc entre el 1236 i el 1246, es va acabar produint igualment la penetració politicomilitar dels catalans al nord d'Àfrica. La raó no va ser l'hostilitat contra Ifrīqiya, sinó l'aliança amb ella per tal que pogués defensar-se de la que li professaven els seus veïns, ajut que pagava amb or africà. Un esdeveniment posterior va acabar de consolidar la situació dels catalans en aquella zona del Mediterrani: el matrimoni de l'hereu del rei, futur Pere el Gran, amb Constança Hohenstaufen de Sicília. Com veurem a continuació, aquest matrimoni va tenir greus repercussions, ja que la posició guanyada a banda i banda del canal de Sicília es va veure enterbolida per una guerra amb la dinastia francesa dels Anjou, amb aspiracions sobre l'illa, i un interdicte papal contra la corona catalanoaragonesa.

Però, mentrestant, l'atenció tant dels mercaders com de la monarquia també s'havia dirigit cap al Magreb central, com ho evidencia l'ambaixada enviada des de Tlemcen a Barcelona (1250) per negociar un acord comercial i una important compra d'armes, que Jaume I va facilitar desafiant la prohibició pontifícia. Igualment, continuava dirigint-se també cap al Mediterrani oriental. Així ho demostra l'ambaixada enviada per Jaume I al sultà d'Alexandria l'any 1262 per aconseguir el permís d'establir-hi un consolat de catalans, com també evidencia que, malgrat la desaprovació papal, els mercaders catalans no van deixar de navegar cap a Egipte i, per tant, de comerciar amb els infidels. La llunyania d'Alexandria i, per tant, la impossibilitat de combatre el perill que representaven els pirates sarraïns, venecians i bizantins per als mercaders catalans, feia indispensable la consecució de bases situades a mig camí, com Sicília.

Regnat de Pere el Gran (1276-1285)[12]

> Déus te sal, rei de Aragó e de Sicília, en molts anys vives tu sobre nós a gran honor, e tos fills e tots cells qui de tu eixiran. Los barons del regne de Sicília e tota l'altra gent te presenten llurs cors, e llurs mullers, e llurs enfants, e llur haver e tot quant han. (*Crònica de Bernat Desclot,* c. 88)[13]

L'objectiu, durant aquest regnat, va continuar essent el control de les illes del Mediterrani occidental (Balears, Sicília, Sardenya i Còrsega), així com el de les costes europees (de la península ibèrica i italiana) i nord-africanes circumdants, per tal d'assegurar la navegació, controlar els mercats de la zona i facilitar l'accés als ports del Mediterrani oriental a través de la ruta de les illes.

La guerra amb els angevins pel domini de Sicília (1282-1285)[14]

L'any 1265 el papa Climent IV, antagonista de la dinastia Hohenstaufen de Sicília (del partit gibel·lí) i favorable als interessos dels angevins a l'illa, va investir Carles d'Anjou amb la corona siciliana després d'haver-lo ajudat econòmicament en la conquesta. Els líders gibel·lins exiliats de Sicília van ser acollits a la cort del rei Pere i la seva esposa, Constança Hohenstaufen. Empès pels seus interessos dinàstics i els de la seva dona a l'illa, perquè Carles d'Anjou cobejava també Sardenya, Ifrīqiya i Bizanci, i també per l'interès dels mercaders catalans a controlar la ruta de les illes cap a l'Orient i la producció de blat siciliana, el gener de l'any 1281 va començar a preparar un gran exèrcit amb infanteria mercenària (els almogàvers). La victòria del rei Pere en el conflicte, arran de la matança d'angevins i la seva expulsió de l'illa (Vespres sicilianes, 9-11-1282), va comportar-li que el papa Martí IV l'excomuniqués (1282), el desposseís dels seus regnes (1283) i els atribuís a Carles de Valois (1284), a més de decretar una croada contra ell (1285). Però el monarca no només va reconquerir Sicília, el govern de la qual encomanà a la reina Constança i als infants, sinó que el seu almirall, Roger de Llòria, va guanyar tres noves places de gran valor estratègic militar i comercial: Malta i Gozzo (1283), i Ischia (1284).

Jaume I havia deixat les Balears en herència al seu fill Jaume (Jaume II de Mallorca), que va trair el seu germà, el rei Pere, en el decurs de la seva guerra amb els francesos, quan va facilitar a l'exèrcit croat francès el pas cap a Catalunya a través dels seus comtats. Aquelles illes, sobretot Menorca, eren d'una gran importància en la ruta de

12. Sobre aquest regnat vegeu SOLDEVILA, *Pere el Gran* i *Vida de Pere el Gran.*
13. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*: *Crònica de Bernat Desclot*, p. 474.
14. Vegeu GIUNTA, *La Sicília catalana.*

FUNDACIÓ

navegació que unia Catalunya amb Sicília i també amb el Magreb, de manera que és lògic que el monarca català i el seu successor s'esforcessin a recuperar-les, cosa que va aconseguir Alfons el Liberal.

Regnat d'Alfons el Liberal (1285-1291)[15]

> E així, senyor, fèts compte que tenits la guerra a dors, de tot lo món. Mas, emperò, pus que en cor vós ho havets mès e de tot mantenits veritat a dretura, fèts comptes que Déus, qui és veritat e dretura, serà de la vostra part (*Crònica de Ramon Muntaner*, c. 157)[16]

La reannexió de les Balears a la Corona catalanoaragonesa (1285-1287)

El regnat d'Alfons el Liberal es va iniciar amb el seu atac a Mallorca per tal de castigar la infidelitat del seu oncle contra el seu pare, restaurar la seva submissió a la corona catalanoaragonesa i recuperar una base clau en la ruta dels mercaders catalans cap a Sicília. Després de la victòria militar, les Corts de Barcelona del 1291 van ratificar l'annexió de les Balears als dominis del monarca, constituïts pels regnes d'Aragó, València i part de Catalunya, ja que el regne de Sicília l'havia heretat el seu germà Jaume.

La culminació de la penetració catalanoaragonesa al Magreb central (1286-1291)

La penetració al Magreb central es va aconseguir emprant una doble estratègia, que combinava la diplomàcia (ambaixada al sultà de Tlemcen, 1286) i la demostració de força militar. El propòsit bàsic era aconseguir la renovació del tractat signat pel sultanat amb Pere el Gran, però es va obtenir un resultat encara millor: la concessió al rei de la prerrogativa que pogués nomenar el moixerif (administrador de l'alfòndec català) d'Orà, i que aquest pogués percebre, en nom seu, la meitat de les taxes duaneres comercials pagades a Orà i als altres ports del sultanat. Això no només significava percebre la meitat dels drets d'importació pagats pels comerciants cristians, sinó també un triomf polític i comercial sobre els competidors dels mercaders catalans en aquells ports: els italians i els provençals.

FUNDACIÓ

15. Sobre aquest regnat, vegeu MARTÍNEZ FERRANDO; SOBREQUÉS; BAGUÉ, *Els descendents de Pere el Gran,* i SOLDEVILA, *Vida de Pere el Gran.*

16. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*: *Crònica de Ramon Muntaner*, p. 811.

La continuació del conflicte amb els angevins pel domini de Sicília (1286-1291)

Tot i l'impressionant esforç bèl·lic i diplomàtic de la monarquia catalanoaragonesa per mantenir el domini sobre Sicília, va resultar impossible vèncer la poderosa coalició angevina-pontifícia. Davant d'aquesta situació, Jaume de Sicília va acceptar que el seu germà Alfons s'avingués a signar un tractat de pau amb el monarca francès, sempre que ell pogués continuar com a rei de Sicília. Però aquell tractat no es va arribar a signar a causa que Jaume de Mallorca, aliat dels francesos, continuava desposseït del seu regne.

Regnat de Jaume II (1291-1327)[17]

> Dix lo papa: —Ah, Déus! Què és açò? Ab tants diables ha a constrastar qui ab la casa d'Aragon contrasta? Que cascun cavaller d'aquells de Catalunya són diables encarnats, que res no els pot estar davant, ne per terra ne per mar (*Crònica de Ramon Muntaner*, c. 149)[18]

El regnat d'aquest monarca és el primer dels compresos dins del marc cronològic d'aquest treball, el segle XIV, però, com hem pogut veure, ha estat necessari remuntar-se als regnats precedents per tal de poder comprendre com s'havia anat generant la riquesa necessària per a la renovació de les esglésies i les possibilitats del finançament privat de capelles i retaules. Durant aquell segle va continuar l'expansió política i comercial dels catalans pel Mediterrani, evidenciada en l'addició dels següents consolats mercantils catalans als ja existents en el segle anterior: Aigüesmortes, Ais de Provença, l'Alguer, Al·leàs, Beirut, Càller, Catània, Col·lo, Constantina-Gíger, Constantinoble, Damasc, Famagusta, Florència, Gaeta, Gènova, Gergent (Agrigento), La Licata, Màlaga, Malta, Marsara, Montpeller, Nàpols, Oristany, Pera, Plaça, Sacra, Siracusa, Sersell, Turpia (Tropea), Venècia i Xaca (Siacca).

La continuació del conflicte amb els angevins pel domini de Sicília (1291-1295)

Jaume II, al començament del seu regnat, va portar simultàniament la corona siciliana (recordem que era rei de Sicília) i l'aragonesa, ja que el seu germà, Alfons el Liberal, havia mort sense descendència. La seva coronació com a rei de Sicília l'any 1286 li havia costat

17. Sobre aquest regnat, vegeu ARRIBAS, *La conquista de Cerdeña;* MARTÍNEZ FERRANDO; SOBREQUÉS; BAGUÉ, *Els descendents de Pere el Gran,* i MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaume II*.

18. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*: *Crònica de Ramon Muntaner*, p. 806.

l'excomunió, tal com va passar-li al seu pare. Durant el seu regnat es va intentar buscar una solució al conflicte sicilià amb la signatura del tractat d'Anagni (24-6-1295), que comportava el matrimoni del rei amb Blanca d'Anjou, la renúncia de Carles de Valois als regnes catalano-aragonesos, la donació de Sicília al papat i la restitució del regne mallorquí a Jaume de Mallorca.

El tractat no va ser acceptat pels sicilians, que van optar per coronar el lloctinent Frederic, germà petit del rei Jaume, el qual, mentrestant, com a compensació per haver cedit Sicília al papa (Bonifaci VIII), havia obtingut la investidura dels regnes de Còrsega i Sardenya (1297), que pertanyien a la Santa Seu. El conflicte armat amb els sicilians, en què Jaume II va haver d'intervenir contra el seu propi germà, va finalitzar amb la consolidació dels descendents de Frederic en el tron sicilià.

Les relacions amb Ifriqīya

La renúncia a Sicília (i al seu blat) va augmentar la necessitat de controlar el litoral oriental del nord d'Àfrica i Sardenya. La política de la monarquia catalanoaragonesa en aquell àmbit, centrada aleshores en Tunis, va continuar caracteritzada per l'estratègia múltiple, que combinava la demostració de poder militar, la utilització de les rivalitats existents entre els sobirans de la zona, com la del sultà de Tunis amb l'emir de Bugia (circumstància que va propiciar la influència dels catalans tant a Tunis com a Bugia), la diplomàcia i la penetració comercial. L'acord signat amb Tunísia l'any 1301, en què el sultanat reconeixia el deute contret amb la Corona d'Aragó a causa del saqueig d'una nau noliejada pel propi rei, va comportar el pagament anual al monarca de la meitat dels drets de duana satisfets pels mercaders catalans a Tunis. Igualment, va permetre la instal·lació d'agents comercials catalans a la duana tunisenca, amb control sobre les operacions que s'hi realitzaven. Però entre el 1310 i el 1330, quan els mercaders genovesos, pisans i venecians van fer-se amics dels sultanats de Barbaria, mentre, a més, continuava la rivalitat comercial amb els mallorquins en aquella zona, la penetració catalana al Magreb es va anar estancant. Aleshores l'atenció dels catalans envers les rutes atlàntiques i Sardenya es va intensificar.

La investidura dels regnes de Còrsega i Sardenya i les seves repercussions comercials i militars (1297)[19]

Tot i que la investidura del monarca catalanoaragonès amb els regnes de Còrsega i Sardenya pel papa (ja que pertanyien a la Santa

19. Vegeu CASULA, *La Sardenya*.

Il·lustració 4: Jaume II presidint les Corts de Barcelona de 1291. Miniatura del *Llibre Verd*, conservat a l'IMHB.

Seu) s'havia realitzat l'any 1297, les circumstàncies (guerra amb Castella, campanyes contra Frederic de Sicília, etc.) anaven impedint que se'n pogués prendre plena possessió. L'inici de la conquesta de Sardenya no es va produir fins el 1323, mentre que, en canvi, el domini sobre Còrsega, pràcticament controlada pels genovesos, no va passar de ser nominal. Des del segle XI, Sardenya estava dividida en quatre demarcacions o judicatures: Arborea, Càller, Logudor i Gal·lura. La rivalitat existent entre els seus jutges havia propiciat que, durant els segles XI i XII, els pisans i els genovesos haguessin pogut fer prevaldre els seus interessos comercials a l'illa, però des del 1258 Pisa havia aconseguit arribar a controlar tres de les judicatures i gairebé la d'Arborea.

Tot i això, els catalanoaragonesos van comptar amb un element favorable a l'hora d'intentar prendre possessió de Sardenya. Des de mitjan segle XII, els catalans es trobaven presents a l'illa, arran del matrimoni del jutge d'Arborea amb Agalbursa de Bas, que va arribar a Sardenya amb un seguici de cavallers catalans, els quals hi van obtenir feus i honors. Això podria explicar que la irrupció dels catalans a l'illa fos afavorida per la prèvia provocació d'una revolta popular antipisana, dirigida pel jutge d'Arborea Hug II. Però els genovesos, en veure que els pisans havien perdut el control sobre l'illa, van intentar ocupar el seu lloc, utilitzant novament l'estratègia d'atiar una revolta popular, aquest cop amb l'excusa del mal govern exercit pels oficials reials catalans. Sembla ser que els revoltats tenien motius, ja que, des del començament, Sardenya va ser concebuda com un territori de conquesta i d'explotació, en què una minoria de nobles catalanoaragonesos va acaparar els principals càrrecs administratius i de govern, i va imposar uns mecanismes d'explotació propis del feudalisme. Per aquesta raó, no és estrany que l'intent de consolidació del domini català sobre l'illa esdevingués un malson per als nostres monarques durant tot el segle.

Probablement, els mercaders catalans devien pensar que les dificultats derivades de l'intent de dominar Sardenya valien la pena. Com ja s'ha dit, la intensificació de l'amistat de les grans potències comercials italianes amb els sultanats de Barbaria va comportar l'estancament de la penetració catalana al Magreb, de manera que Sardenya i les rutes atlàntiques van esdevenir un nou focus d'atracció. La ruta de l'Atlàntic nord (Bruges, Anvers, Londres) confluïa amb les vies mercantils hanseàtiques, mentre que la de l'Atlàntic sud vorejava el litoral africà, a la recerca d'or. Per la seva banda, Sardenya presentava l'atractiu de les seves primeres matèries (mines de plata, salines, corall, cereals), de les seves manufactures (cuiro, formatges) i de la seva posició geogràfica, estratègica per al control de la costa africana i com a escala en el tràfic mercantil cap a l'Orient mediterrani.

D'aquesta manera, trobem notícies de viatges comercials a l'illa realitzats per alguns dels promotors de les capelles estudiades, com el del mercader Guillem Almogàver, que en va pagar una al claustre de la Seu. En un document notarial del 1367, l'administrador del cap de Logudor de Sardenya signa reconeixement als tutors dels hereus d'Almogàver «de certis rebus per dictum G. Almugaver transmitendis ad villam seu locum de Algerio (...) et pro precio ipsarum rebus» que, com recorda dit administrador «ego scribi feceri in tabula cambii Eymerici Dusay, campsoris Barchinone: II mile C libras, XV solidos Barchinone».[20]

Però no només van ser els mercaders els que es van beneficiar del domini català sobre Sardenya, sinó també els oficials reials que hi van ser destinats per exercir les seves funcions, com el promotor d' una de les capelles de Santa Maria del Mar, Bonanat Sapera, «scriptoris domini regis ac notarii et scriba vicarie, baiulie, duanarie et portalanie Castri Callerii»,[21] que va destinar les rendes obtingudes dels drets i propietats adquirits a l'illa al finançament de la seva capella.[22] Igualment, Pere Veguer, «ciutadà de Sàsser e aministrador general de les rendes e drets reyals del cap de Logudor de la isla de Sardenya», també constitueix un excel·lent exemple de les repercussions que va tenir el domini català sobre l'illa en el finançament de les esglésies estudiades, ja que va donar «quinquaginta libras (...) ex illis septingentis viginti quinque», que li eren degudes per l'exercici del seu ofici durant dos anys i 8 mesos, a l'Obra de Santa Maria del Mar.[23]

Tot i que es tracta d'una obra que no va ser destinada a cap de les esglésies estudiades, en parlar de la relació existent entre el domini català sobre Sardenya i el finançament de capelles i retaules barcelonins cal fer referència a un retaule que va seguir la trajectòria inversa, que va ser pintat a Barcelona per a una església d'aquella illa: es tracta del retaule donat per Miquel de Vilanova a l'església major de Càller, que va ser encarregat al pintor Llorenç Saragossa. Se'n conserva l'àpoca final en l'AHPB:[24]

> Sit omnibus notum. Quod ego, Laurencius de Cesaraugusta, pictor et civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis, Michaeli Roselli, apothecario, civi dicte civitatis, quod solvistis viginti septem libris monete barchinonense [inter] diversas vices et soluciones et tamen cum albaranis quod

20. AHPB, 23/2, f. 56v, 29-7-1367.
21. AHPB, 19/9, f. 81r, 18-3-1351.
22. AHPB, 14/2, s.f., 4-10-1344.
23. AHPB, 18/8, f. 32r, 4-12-1369.
24. AHPB, 20/2, f. 97v, 30-12-1364. Publicat per MADURELL, *El pintor Lluís Borrassà*, II, doc. núm. 15.

> sine [...] vos michi promisseratis dare pro quodam reetaula quod feci ad opus ecclesie maioris Castri Calleri, sub invocacione sancti Anthonii et sancti Gabrielis, quodque manumissores Michaelis de Villanova fieri mandarunt. Et ideo, renunciando [...]. Testes: Raymundus Bertrandi, procurator fiscalis procuracionis Cathalonie, et Franciscus de Castellis, scriptor.

Regnat d'Alfons el Benigne (1327-1336)[25]

> Per ço hai començat en lo fait de la mar, car la mar cové tenga cell qui vol conquistar lo regne de Sardenya; e si ho fai, tremblar farà trastot lo món (*Crònica de Ramon Muntaner*, c. 271)[26]

El regnat d'aquest monarca coincideix amb l'inici de la crisi baixmedieval que va afectar l'Europa occidental, caracteritzada per les fams, les guerres, les pestes i les revoltes.

El conflicte amb Gènova pel domini de Sardenya (guerres del 1325-1327, 1331-1336 i 1351-1360)

Els genovesos, que no defallien en l'intent de recuperar el seu domini sobre Sardenya, van continuar atiant les revoltes a l'illa, com la rebel·lió de Sàsser del 1329, que va acabar amb el repoblament d'aquella ciutat amb catalans, molts d'ells membres de la burgesia mercantil barcelonina. La defensa del domini català a Sardenya estava en mans dels nobles que havien rebut feus a l'illa i de les ciutats catalanes més interessades en el comerç mediterrani, com Barcelona i Ciutat de Mallorca. Bàsicament per dos motius, aquestes ciutats van contribuir notablement al finançament de la guerra que va esclatar amb Gènova arran del conflicte sard: d'una banda, havien de conservar les seves bases comercials en el Mediterrani i, de l'altra, s'havien d'assegurar l'abastament de blat sicilià i sard, ja que l'aragonès arribava en mal estat i amb retard i el procedent de la Catalunya occidental era massa car. Tot i així, l'any 1333, les naus genoveses van aconseguir obstruir els ports sards i sicilians impedint l'arribada de blat a Catalunya. Aquest incident es va produir en un mal moment: es va sumar al fort increment dels impostos municipals, ocasionat per la guerra amb els genovesos, i a l'alteració

25. Sobre aquest regnat, vegeu MARTÍNEZ FERRANDO; SOBREQUÉS; BAGUÉ, *Els descendents de Pere el Gran*, i MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaume II*. Sobre la ciutat de Barcelona durant aquest regnat, vegeu MUTGÉ, *La ciutat de Barcelona*, i *Documents sobre vida ciutadana*.

26. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*: *Crònica de Ramon Muntaner*, p. 911. Extret del sermó adreçat per Muntaner a l'infant Alfons abans de partir a la conquesta de Sardenya.

climàtica que havia afectat les collites i provocat una crisi de subsistències. De resultes d'aquesta situació («mal any primer»), va esclatar una revolta popular a Barcelona, contra el draper Pere Juyol i altres consellers acusats d'acaparar blat i dedicar-se a l'especulació.

Regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387)[27]

> ... així, en lo temps del nostre regiment, quaix continuadament, coltell d'enemic, o d'estrany, o de vassall, o privat, no és partit de la nostra Casa (*Crònica de Pere el Cerimoniós*, pròleg, 4)[28]

El regnat d'aquest monarca tanca el resum dels conflictes bèl·lics que comportà l'expansió territorial i comercial de la corona catalanoaragonesa. L'actuació del rei Pere va estar subordinada a dos objectius primordials: el primer, assegurar el domini català sobre les rutes i els mercats de la Mediterrània, objectiu evidenciat en l'annexió de Mallorca als seus reialmes, en l'esforç per consolidar el seu domini sobre Sardenya i en l'intent de reintegrar Sicília a la corona (casament amb Elionor de Sicília l'any 1349, que, com ell, aspirava a la corona siciliana, i projecte de matrimoni de l'infant Joan amb Maria de Sicília). El segon, va ser la defensa del seu reialme contra l'expansió peninsular castellana. Aquest regnat, que ocupa la major part del marc cronològic d'aquest estudi, tot i caracteritzar-se pels conflictes bèl·lics i les catàstrofes naturals, també es caracteritza per l'extraordinari impuls que van rebre l'Administració, les obres públiques i les arts. Coincideix, doncs, amb la plenitud màxima de la corona catalanoaragonesa, però també amb l'inici de la seva decadència.

La reincorporació del regne de Mallorca (1340-1344)

Després d'un procés incoat pel rei Pere contra Jaume III de Mallorca (1342-1343) per a desposseir-lo del seu regne, amb l'excusa que havia incomplert repetidament els seus deures vassallàtics envers ell, es va posar en marxa la primera expedició militar per executar la sentència de confiscació dels seus estats (1343-1344). Resulta significatiu que la ciutat de Barcelona realitzés, en aquesta ocasió, una de les contribucions més altes de les atorgades per subvencionar les guerres de Pere III (70.000 lliures). Sembla que la raó s'ha de buscar en les compensacions econòmiques que esperava obtenir Barcelona (i els mercaders barcelonins) amb l'annexió de les Balears a la corona catalanoaragonesa (situació de les illes en la ruta naval cap a Sicília, Sardenya i el Magreb, eliminació d'un rival en el comerç amb el Magreb, etc.).

27. Sobre aquest regnat, vegeu TASIS, *Pere el Cerimoniós* i *La vida del rei en Pere,* i ABADAL, *Pere el Cerimoniós.*

28. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*: *Crònica de Pere el Cerimoniós*, p. 1004.

Il·lustració 5: Caplletra amb l'efígie de Pere III del *Llibre dels Privilegis* de la cartoixa de Valldecrist, conservat a la BC.

L'enfrontament amb Gènova pel domini de Sardenya (1351-1386)

Les constants revoltes sardes, que continuaven atiant els genovesos, van acabar esdevenint una guerra mediterrània, que va enfrontar la corona catalanoaragonesa, Venècia i Bizanci contra Gènova, a la qual es va unir Castella l'any 1356. L'estat de les finances reials era crític, la corona es veia obligada a continuar alienant bona part del seu patrimoni per subvencionar les expedicions militars, mentre la majoria dels seus súbdits, víctimes de les males collites, la carestia, les epidèmies i les constants demandes del rei per aconseguir subsidis de les Corts, esdevenien incapaços de continuar contribuint econòmicament en l'empresa. Aquestes circumstàncies van colocar Pere III en una situació d'inferioritat davant dels seus aliats venecians que, en finançar l'empresa, van poder aprofitar-se de la situació per fer prevaler els seus propis interessos comercials a l'Orient. Contra tot pronòstic, Gènova va aconseguir resistir l'atac de la flota integrada per venecians, catalans i bizantins (batalla del Bòsfor, 13-2-1352), circumstància que va provocar que, poc després, Bizanci signés la pau amb ella pel seu compte, concedint-li importants avantatges comercials.

Cal destacar que, en aquella batalla, va intervenir un dels promotors de capelles de Santa Maria del Mar: el vicealmirall Bonanat Descoll. Segons diu el Cerimoniós en la seva *Crònica*, acompanyava com a conseller al capità de l'armada Ponç de Santa Pau, juntament amb Berenguer Morey i Francesc de Finestres, «ciutadans de Barcelona, e los pus aptes hòmens e pus destres que nós havíem, en tota nostra senyoria, en lo fet de la mar».[29]

La guerra va continuar en l'àmbit de Sardenya, però, tot i la victòria catalanoaragonesa davant l'Alguer (17-8-1353), la república lígur seguia mantenint les seves aspiracions sobre Sardenya, atiant les revoltes a l'illa i practicant la guerra de cors contra els vaixells comercials catalans (i a la inversa). L'any 1355 el rei catalanoaragonès va perdre el seu darrer aliat, Venècia, ja que, després d'haver estat derrotada en la batalla naval de la Sapienza, on va haver de lluitar sense l'ajut de la flota catalana, que batallava a Sardenya, va signar la pau pel seu compte amb Gènova. D'aquesta manera, Pere III s'havia quedat sol, els antics contendents semblaven haver arribat a una entesa, mentre que, en canvi, Castella, l'aliada del seu enemic, es disposava a declarar-li la guerra en l'àmbit peninsular durant molts anys (1356-1369).

La documentació notarial consultada ens demostra que alguns dels promotors de les capelles estudiades, per raó del seu ofici, van

29. SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*: *Crònica de Pere el Cerimoniós*, capítol 5, punt 6, p. 1113.

FUNDACIÓ NOGUERA

participar activament en l'administració de les subvencions atorgades per al finançament d'aquella llarga guerra amb Castella. Pere Desvall, amb capella al claustre de la seu, i Pere Desbosch, que la tenia a Santa Maria del Pi, en són dos bons exemples:[30]

> (...) venerabili Petro de Vallo, scriptori officii thesaurarie domini regis, administratori illarum septuaginta mille librarum per Generale Cathalonie, in civitatte Ilerde, dicto domino rege concessarum in auxilio guerre Castelle (...)

«Petrus de Boscho, scriptor porcionis domus domini regis» signa rebut de 4.150 sous i 8 diners, dels quals

> tres mille ducentos triginta novem solidos et sex denarios dicte monete, qui michi pro curiam regiam debebantur, pro iure dicti mei officii michi competente, in et de stipendis equitum et peditum quos dictus dominus rex tenuit in ffrontariis regnorum Aragonium et Valencie occasione guerre Castelle.

Com ja s'ha dit, l'esforç econòmic que van suposar els conflictes bèl·lics suportats durant aquest regnat es va veure agreujat perquè van anar acompanyats d'una sèrie de catàstrofes naturals: la Pesta Negra (1348), a la qual van seguir una sèrie d'epidèmies posteriors (1351, 1362-63, 1370-71, 1381, etc.), i una plaga de llagosta (1358).[31] Els llibres de Tresoreria Reial corresponents al seu regnat proporcionen diverses notícies de fins a quin punt va arribar l'empenyorament del monarca per tal de conservar els seus dominis. S'hi fa referència a l'empenyorament de vaixelles d'argent, com l'atorgada com a garantia del préstec sol·licitat a un canvista per a pagar el tribut que devia al Papa pel regne de Sardenya l'any 1340:[32]

> Ítem done a·n P. des Caus, ciutadà e cambiador de Barcelona, los quals li romanien a pagar de VII mille CCCCLXVI [...], VI diners barchinonenses, a ell deguts per la cort del senyor rey, per préstech que'n féu al dit senyor a ops de la paga que·l dit senyor hagué a fer al senyor papa per lo trahut de Cerdenya de l'any prop passat MCCCLX, e per los quals ell tenia penyora diversa vexella d'argent, contenguda e exposada en una carta testimonial pública feta per en Jacme Conesa, notari, quinto kalendes mady de l'any MCCCXLI: [...]CCCC LXVI [...], diners barchinonenses.

30. AHPB, 23/7, f. 94v, 11-4-1357 i 23/9, f. 44r, 21-5-1360.

31. Aquests conflictes bèl·lics van comportar, sobretot, l'obstaculització del comerç mediterrani i, en conseqüència, de la possible generació de llocs de treball per part dels mercaders i els armadors, així com l'augment dels impostos per fer front a les campanyes militars: vegeu BATLLE, *Del segle XIII*, p. 105, i BISSON, *Història de la Corona d'Aragó*, p. 177.

32. ACA, Reial Patrimoni, Tresoreria Reial, 317 (juliol-octubre 1341), f. 71r.

Com veurem a continuació, Pere III va haver d'arribar, fins i tot, a l'empenyorament d'objectes tan personals com la seva corona, el pom i el ceptre:[33]

> Ítem done a·n Joham de B[o]ÿl, de casa del senyor rey, los quals li romanien a pagar d'aquelles, és a ssaber, XII mille sólidos barchinonenses, a ell deguts per la cort del dit senyor, ab letra sua data [a] Barchinona, quinto kalendes madii ano Domini MCCCXL primo, ço és, per rahó de préstec que li'n féu, a ops de la paga del trahut de Serdenya de l'any prop passat, X mille sólidos e los II mille sólidos per a mocabell, e los quals XII mille sólidos lo dit senyor li promès pagar per tot lo mes de octubre aprés següent. E a major cautela e seguretat sua, li mes penyora la sua corona d'aur ab peres precioses e perles, la qual portà lo dit dia de la sua coronació, e el pom seu d'or ab una creu, en què ha XII perles e X peres, e la verga d'or. Les qual coses tengué lo demunt dit dia, e ab la dita letra li atorgà que, si lo damunt dit dia no l'havia pagat complidament dels dits XII mille solidos, que ell pogués empenyorar les coses damunt dites e sobre aquelles manlevar a usura o a mocabell, e aquelles vendre segons que vist li fos faedor: [...]X mille solidos barchinonenses.

Però el rei Pere no va ser l'únic membre de la família reial que es va veure empès a adoptar aquesta solució, ja que les seves filles, Constança de Sicília i la infanta Joana, segons consta en un document notarial, també van haver d'empenyorar les seves corones:[34]

> (...) Nós, Constança, per la gràcia de Déu reyna de Sicília e duquesa dels ducats de Athenes e de la Pàtria, et nós, alta infanta dona Johana, filles del molt alt senyor rey d'Aragó, caucions atorgam e regonexem a vós, amat nostre, en P. Blan, cambiador de Perpenyà, que·ns havets prestats quinque mille solidos barchinonenses sobre dues corones d'or nostres guarnides de perles e de pedres precioses, los quals quinque mille solidos nós havem de gran necessitat per a la provisió de casa nostra (...)

Finalment, també en l'AHPB, s'ha localitzat un document que, de tan significatiu, mereix cloure aquest primer apartat, ja que sembla contenir l'essència del context en què es van promoure les capelles i els retaules estudiats, dissociat entre la prosperitat i la crisi. S'hi fa referència a un rebut, signat per l'administrador dels fons destinats a finançar la guerra amb Castella, als hereus del mercader i després

33. ACA, Reial Patrimoni, Tresoreria Reial, 317 (juliol-octubre 1341), f. 81r.
34. AHPB, 23/8, f. 62r, 17-4-1359.

vicealmirall Bonanat Descoll, promotor d'una de les capelles de Santa Maria del Mar, pel retorn d'una penyora, donada com a garantia d'un préstec sol·licitat per la corona al seu pare:[35] (...) Bernardonus de Colle, filius, et Bonanatus de Colle, nepos sive nebot venerabili Bonanati de Colle, quondam civis Barchinone, et heredes universales eiusdem» reconeixen a «domine Constancie, uxore dicti venerabili Bonanati de Colle quondam», que els ha tramès «res et bona sequencia hereditatis dicti venerabili Bonanati», entre elles

> unas et singulas coreaceas, positas et contentas in inventario de bonis hereditatis dicti venerabili Bonanati, (...) et nongentos et XVIII viratons, et inter darts et traguessets quadringentos, in eodem inventario contentos. Est tamen verum quod de dictis coreaceis, in dicto inventario repertis, (...) restituimus et tradidimus Guillelmus Oliverii, de domo domine regine Aragonis, administratori armate que tunc, in civitate Barchinone, fiebat pro guerra Castelle, centum coreaceas et dictos viratons, darts e traguessets [quos] dictus venerabilis Bonanatus de Colle, quondam, tenebat a curia regia pigneri obligatos racione centum decem et octo librarum, unius solidus et sex denariorum que sibi, per ipsam regiam curiam, debebantur.

Veiem, doncs, Pere III empenyorant cuirasses, dards i viratons (sagetes primes) a un mercader convertit en vicealmirall, promotor d'una capella a Santa Maria del Mar, i al notari Guillem Oliver, oficial de la reina i administrador de l'armada formada contra Castella, promotor d'una capella a la Seu, recuperant-los posteriorment. Sembla, doncs, que l'expansió de la Corona catalanoaragonesa pel Mediterrani culmini en l'empenyorament d'un gran rei a un enriquit mercader promotor de capella. Les paraules dirigides per Pere Grony a Jaume I, amb què s'inicia aquest apartat, semblen estar ara dotades d'una subtil ironia:

> e farem-ho en tal manera que en retenrem vostre grat per tostemps per lo servici que ara us farem.

EL DESENVOLUPAMENT DEL COMERÇ I LA PRODUCTIVITAT BARCELONINS[36]

> caput et columna totius Catalonie... (Elogi de Joan I a la ciutat de Barcelona, 1393)[37]

35. AHPB, 23/15, f. 45r, 28-6-1364.

36. Vegeu, sobre aquest tema, CAPMANY, *Memorias históricas;* CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462;* RIERA, *L'expansió comercial;* BISSON, *Historia de la Corona.*

37. Citat per CARRERAS a *La ciutat*, p. 330.

La corona catalanoaragonesa va valorar la marina com la clau de la seva expansió territorial i mercantil i, en conseqüència, també la necessitat que hi hagués unes drassanes en consonància amb la seva presència en el Mediterrani. El resultat d'això va ser que, a mitjan segle XIV, Barcelona s'havia convertit en un centre de construcció naval comparable a Gènova.[38] La construcció de vaixells mobilitzava inversions de grans capitals, que eren assumides per societats d'inversors procedents de diversos sectors socials,[39] i donava feina a una part considerable de la menestralia barcelonina: mestres d'aixa, calafats, ferrers, velers, corders, etc., que van ser uns dels primers beneficiats d'aquella expansió territorial i comercial pel Mediterrani. Davant d'aquesta situació, és lògic que el rei Jaume I, l'any 1243, decidís substituir la vella drassana del Regomir per una altra que estigués a l'alçada de les noves circumstàncies, que bàsicament va construir-se (com tants altres edificis públics), durant el regnat de Pere III, amb la col·laboració de la ciutat i de la Diputació del General.

Deixant de banda la fabricació naval, les indústries més importants de Barcelona eren la tèxtil i la del cuir. Però ambdues estaven mancades de matèries primeres, de manera que s'havia de recórrer a la importació, compensada amb l'exportació de productes manufacturats. La indústria tèxtil, especialitzada en la producció de draps de qualitat mitjana i, per tant, assequibles, proporcionava feina a molts dels menestrals de la ciutat. Va propiciar una important concentració de capitals, ja que la seva producció era canviada en el Mediterrani oriental per un producte de volum molt reduït però costosíssim i, per tant, molt lucratiu: les espècies, clau del desenvolupament comercial català. La indústria del cuir també donava feina a un ampli sector de menestrals: des de l'assaonador i el blanquer, de vegades enriquits amb el comerç del cuir, al sabater, el corretger, el pergaminer o el relligador de llibres. Alguns dels gremis implicats en aquestes indústries van esdevenir prou pròspers per poder finançar capelles i retaules en les esglésies estudiades. D'altres indústries barcelonines, com la de la cera o el corall, també depenien de la importació de matèries primeres, compensada igualment per l'exportació dels productes manufacturats. Finalment, pel que fa a la producció agrícola exportable, es reduïa bàsicament a oli, safrà i fruits secs, mentre que en canvi, com ja s'ha dit, s'havia de recórrer sovint a la importació de blat.

Barcelona era, doncs, deficitària en productes de primera necessitat, com els cereals; en matèries primeres per a les seves indústries, com

38. RIERA, *L'expansió comercial*, p. 60.

39. Per exemple, la família Banyeres, a més de tenir taula de canvi i obradors de draperia, participava en negocis de copropietat naval, fins i tot el canonge Guillem de Banyeres: vegeu BATLLE, *Del segle XIII*, p. 74.

la llana, el cotó, el lli, l'alum (emprat per a fixar els tints), el pastell, el cuir, la cera o el corall, i en productes i articles de luxe, com l'or, les espècies, els teixits, les pells preuades o els esclaus. Però no va ser la recerca d'aquelles matèries el que va empènyer els mercaders barcelonins cap a Ultramar, sinó la d'un bé tan preuat arreu d'Europa que esdevindria la seva moneda de canvi: les espècies procedents de Síria i Egipte. Per aquesta raó, les grans rutes del comerç marítim català sempre van tenir com a punt de referència l'Orient mediterrani, proveïdor de la mercaderia que més guanys proporcionava.

Gràcies a la complexitat dels circuits mercantils catalans i a l'habilitat dels mercaders, es van poder satisfer alhora les seves ambicions personals i les necessitats de la ciutat. Una de les figures clau d'aquell complex entramat comercial fou el «cònsol de catalans». Va sorgir de la necessitat de comptar amb un representant permanent dels interessos mercantils dels catalans en els diversos ports del Mediterrani a mesura que els desplaçaments comecials es van anar fent més freqüents. La seva missió era defensar els interessos dels mercaders catalans davant les autoritats locals, arbitrar els plets suscitats entre els mercaders i fomentar el comerç entre el lloc de destinació i la metròpoli. Es tractava d'un càrrec molt cobejat, ja que comportava la percepció de nombroses rendes, de manera que és comprensible que el Consell barceloní (integrat per mercaders i ciutadans honrats amb interessos mercantils) hagués acabat obtenint de Jaume I el privilegi de designar els cònsols de catalans entre els mercaders barcelonins, com a compensació a l'ajut financer que li havien atorgat en les seves expedicions militars. La seu d'aquells consolats era l'alfòndec, un conjunt d'edificis, com la fonda, la taverna, la capella o els magatzems de mercaderies, construït al voltant d'un pati central i que gaudia del privilegi d'extraterritorialitat. En el mapa que es presenta a la p. 104 s'han assenyalat els llocs on hi havia consolats mercantils catalans durant el segle XIV.

Els circuits mercantils catalans d'aleshores estaven integrats per quatre grans rutes: la del Magreb o de Barbaria, que era la més antiga; la del Mediterrani oriental o de Llevant, que era la més important econòmicament; la del Mediterrani occidental o de les illes, de la qual partien les rutes cap al Llenguadoc, la mar Tirrena o l'Adriàtica; i, finalment, la ruta atlàntica o de Flandes. En la del Magreb s'intercanviaven productes catalans, com teixits, metalls i oli, i també espècies d'ultramar per esclaus africans, or, marfil, cereals, pells, llana, cera i corall. En un principi, els elements més actius en aquesta ruta van ser la monarquia i algunes de les grans famílies mercantils barcelonines, com els Grony, promotors d'una de les capelles de Santa Maria del Mar.

En la ruta del Mediterrani oriental es venien productes catalans, com teixits, metalls, pells comunes, fruites seques i oli, i s'adquirien

espècies (proveïdes especialment per Síria i Egipte), teixits de seda xinesa, de cotó o de lli, alum per als tints tèxtils i captius eslaus. Cal destacar la importació de taules procedents de les illes de l'Egeu, una de les quals apareix descrita en els llibres de visita pastoral com «de pint de Romanie» (Bizanci).[40] El comerç en aquesta ruta es va veure molt afectat quan va esclatar el conflicte bèl·lic amb els genovesos, que tenien una posició preeminent a Constantinoble.

En les illes del Mediterrani occidental s'intercanviaven teixits, armes, cuirs treballats, oli i safrà catalans per cereals, esclaus, cotó i sucre sicilians. Com ja s'ha dit, el control polític d'aquestes illes va ser fonamental, tant per a l'abastament de cereals com per al comerç català pel Mediterrani, ja que constituïen alhora un punt de destinació, una base d'operacions comercials (en el cas de Sicília, entre Sardenya, Nàpols i el nord d'Àfrica) i una escala cap al Mediterrani oriental. Cal destacar també que Sardenya subministrava el corall més apreciat pels menestrals barcelonins que el treballaven. Aquesta ruta tenia tres ramificacions: la del Llenguadoc, on s'intercanviaven les espècies adquirides a ultramar per cereals; la de l'Adriàtic, no gaire rellevant, i la de la mar Tirrena. En aquesta darrera zona, on es trobaven les grans ciutats-estat italianes (les grans competidores dels catalans en el comerç d'ultramar i del nord d'Àfrica), es venia llana aragonesa, controlada parcialment pels mercaders barcelonins, i s'adquirien els sumptuosos teixits fabricats a la Toscana. Pel que fa al comerç amb Gènova (la gran competidora comercial i enemiga política de la corona catalanoaragonesa), consistia en l'exportació de llana aragonesa i la importació de pastell i alum per als tints tèxtils.

En la ruta comercial de l'Atlàntic, en canvi, el mercaders catalans actuaven més aviat com a intermediaris: intercanviaven productes catalans, com safrà i fruita seca, i forans, com espècies, alum i cotó d'Ultramar, per metalls, pells fines i el preuats teixits de Brabant, Holanda, Wervik, Courtrai i Malines. Per aquesta ruta no solien navegar naus catalanes, sinó més aviat les italianes que feien escala a Barcelona. Tot i això, consta que els catalans van ser força actius a Londres i a Bruges, on hi havia molts enllaços comercials dels mercaders barcelonins més poderosos, com els Junyent o els Font.

D'aquesta manera, la complexa trama dels circuits comercials dels mercaders catalans es pot resumir de la forma següent:[41] a ultramar, la venda dels teixits catalans subvencionava parcialment la compra d'espècies; a Itàlia, la venda d'aquells teixits proporcionava la famosa

40. ADB, Visites Pastorals, vol. 9, 1388, la Seu, f. 200v (altar de Sant Jaume): «Item quedam tabula picte de pint de Romanie».

41. La complexitat d'aquesta trama comercial es veu perfectament reflectida en l'apèndix documental del treball d'A. GARCIA; M. T. FERRER, *Assegurances*, II.

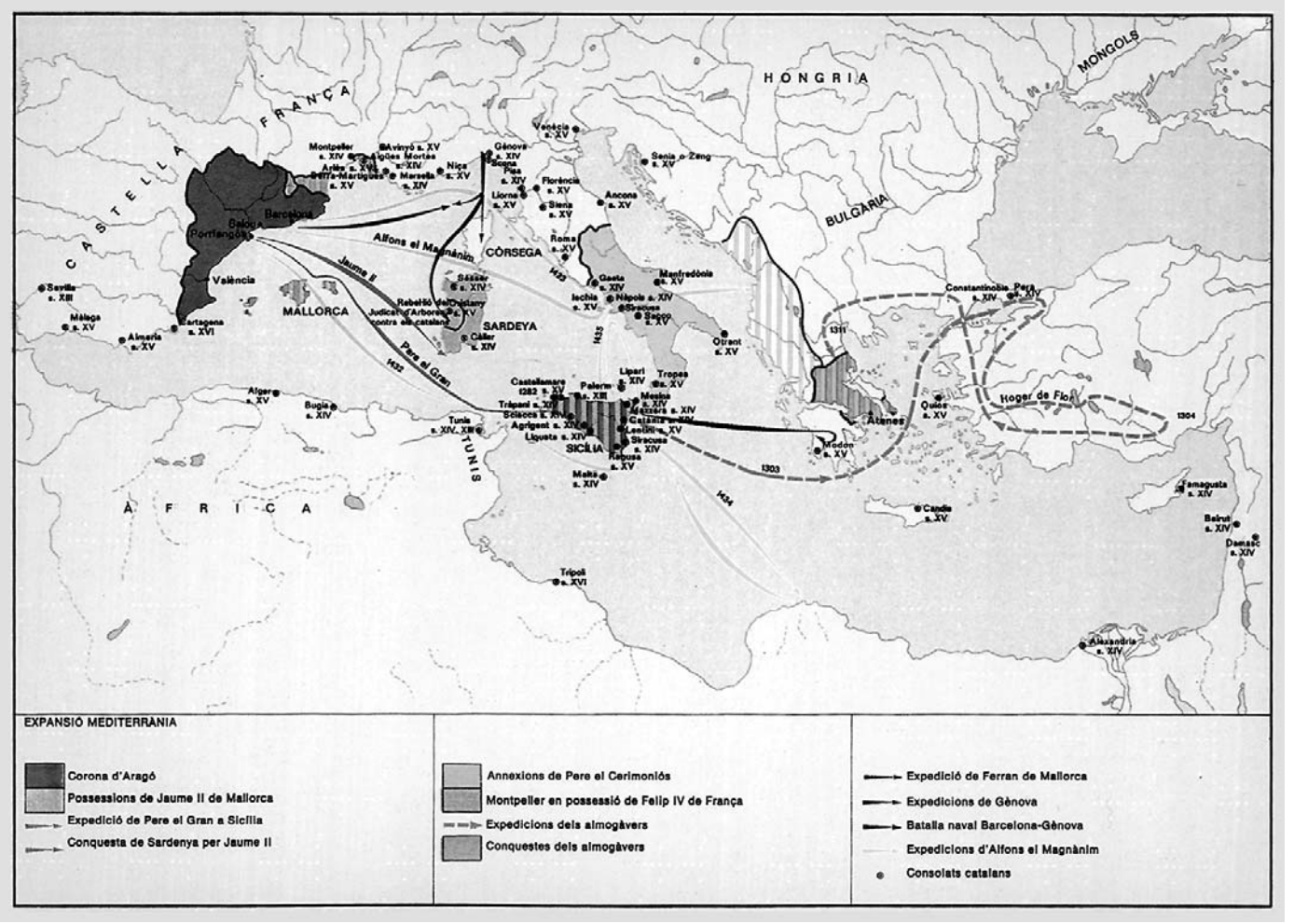

Il·lustració 6: L'expansió mediterrània i els consolats mercantils catalans durant els segles XIV i XV.

moneda d'or necessària per comprar les espècies d'ultramar; a Sicília, l'exportació de teixits catalans permetia l'adquisició del blat que després es revenia al nord d'Àfrica quan patia carestia. Aquesta revenda de blat permetia l'adquisició d'or sudanès i d'esclaus, així con la de sucre que, posteriorment revenut a Flandes, juntament amb les espècies adquirides a ultramar, permetia comprar teixits flamencs. Igualment, també cal destacar el paper de Barcelona com a distribuïdora de productes orientals cap a l'interior de la península. En conseqüència, podem veure com la revenda d'espècies va constituir la clau de la prosperitat catalana baixmedieval i, concretament, la d'un dels col·lectius que més s'enriquí amb el seu tràfic: el dels especiers. Alguns d'ells van acumular grans fortunes i, de resultes d'això, van aconseguir ascendir d'estament, prosperitat evidenciada en la promoció d'algunes de les capelles estudiades en aquest treball.

D'aquesta prosperitat mercantil en depenia la de la corona, la del sector agrícola dedicat a l'exportació, l'alimentació dels ciutadans, l'ocupació dels menestrals i, en conseqüència, el nivell de les rendes públiques. Però, com hem vist en el punt anterior, els conflictes bèl·lics i les catàstrofes naturals van provocar que es trenqués aquell equilibri i, de resultes d'això, que la corona i els organismes públics acabessin empenyorats a aquells pròspers mercaders, cada cop més inclinats a la plàcida solvència del rendisme.

La progressiva complexitat d'aquella trama comercial va comportar la recerca de nous sistemes de finançament i gestió de les activitats mercantils, amb la finalitat que es poguessin diversificar o compartir els riscs financers i agilitzar les transaccions comercials arreu del Mediterrani. Com ja s'ha dit, la construcció d'una nau requeria una forta inversió de capital (a finals del segle XIV una coca podia arribar a costar 1.500 lliures i una nau 5.000),[42] de manera que es va recórrer a la participació d'accionistes en el seu finançament i, per tant, en la seva propietat. Aquesta participació s'efectuava mitjançant la divisió de la possessió del vaixell en diverses parts, generalment setzenes parts, a les quals es donava la forma de títols negociables, que podien ser adquirits per diversos socis. Els promotors d'algunes de les capelles i els retaules estudiats van recórrer a aquest sistema, com

> Guillem Almugaver, mercator, civis Barchinone, dominus et patronus pro medietate pro indiviso cuiusdam coche (...) duarum cohopertarum et unius temoni vocate Sanctus Johannes Babtista.

FUNDACIÓ NOGUERA

42. RIERA, *L'expansió*, p. 66.

nau en què el mercader Bernat Sapila havia participat amb una «setzena»,[43] o com Gilabert de Fàbrega, que l'any 1376 efectuava la venda de dues «setzenes» sobre el lleny anomenat Santa Maria de la Mercè per 30 lliures.[44]

Pel que fa a la pràctica del comerç i els seus sistemes de finançament,[45] la forma d'associació comercial més característica de la Catalunya baix medieval va ser la comanda. El seu funcionament era el següent: un soci capitalista («comandant») encomanava uns diners o una mercaderia («comanda») a un soci gestor («comandatari»), que era el mercader, quan es preparava per sortir de viatge. Aquell mercader o soci gestor, en el decurs dels seus desplaçaments, segons li haguessin encomanat mercaderies o diners, venia les mercaderies encomanades i en comprava d'altres amb els diners obtinguts, o bé les adquiria directament amb els diners que li havien estat encomanats. Quan el mercader tornava del viatge, el soci capitalista recuperava el capital invertit i es repartia els beneficis amb ell, generalment a raó de tres quartes parts per al capitalista i una quarta part per al gestor. El repartiment pot semblar injust, però cal considerar que les possibles pèrdues anaven a càrrec del soci capitalista. El mercader comandatari solia salpar amb comandes que li havien estat lliurades per diversos comandants o socis capitalistes, ja que d'aquesta manera rendibilitzava encara més el seu viatge, mentre que els comandants, en repartir les seves comandes entre diversos vaixells comercials, diversificaven els riscs. La durada d'aquest tipus de societat depenia del temps invertit en la realització del negoci, és a dir, fins al retorn del mercader gestor. També trobem participant en la pràctica d'aquest sistema alguns dels mercaders que van promoure les capelles i els retaules estudiats, com, novament, Gilabert de Fàbrega, que l'any 1360 signava un rebut per 100 lliures que li havien estat encomanades.[46] La segona forma d'associació comercial era la companyia, nascuda en el segle XIII, en què, a diferència de la comanda, no es feia distinció entre soci capitalista i soci gestor, ja que tots dos aportaven capital en el negoci. La seva vigència solia ser d'uns quatre o cinc anys.

El funcionament dels sistemes sorgits per a l'agilització de les transaccions comercials era més complex. La puixança del comerç havia donat lloc a un gran increment i diversificació de les monedes en

43. AHPB, 23/16, f. 20v, 23-12-1364.
44. AHPB, 27/2, f. 17r, 24-2-1376.
45. Sobre mètodes comercials i finances, vegeu SAYOUS, *Els mètodes*; FOURQUIN, *Histoire économique;* POUNDS, *Historia económica*; GARCIA SANZ-FERRER, *Assegurances;* KINDLEBERGER, *Historia financiera;* GARCIA SANZ-MADURELL, *Societats mercantils;* LE GOFF, *Mercaderes y banqueros*.
46. AHPB, 19/24, f. 103r, 26-10-1360.

circulació, fenomen que, com ja s'ha dit, va comportar l'especialització d'alguns mercaders en el canvi de moneda i, en conseqüència, el naixement dels canviadors i les taules de canvi. El seu nombre va anar augmentant al llarg dels segles XIII i XIV, paral·lelament a les necessitats creditícies que imposava una economia mercantil en plena expansió. A les darreries del segle XIII els mercaders i els capitalistes, que constituïen la clientela bàsica de les taules de canvi, van adquirir el costum de dipositar-hi part dels seus capitals. Amb aquest recurs es va agilitzar el pagament de deutes comercials entre els clients de la taula, ja que no calia la presència física del deutor perquè es fes efectiu, sinó que aquell donava instruccions al canviador perquè ho anés fent en nom seu. A partir del 1350, els pagaments de deutes sense la compareixença dels deutors, que adreçaven lletres o ordres de pagament als canviadors, es van convertir en una pràctica habitual. Els canviadors van començar a utilitzar els dipòsits dels seus clients (amb la seva autorització) per dedicar-se al negoci del préstec, activitat que podia realitzar-se a compte i risc dels canviadors o bé al dels clients que optaven per aquest tipus d'operació. En contrapartida, el canviador havia de lliurar als seus clients un percentatge dels beneficis obtinguts amb els préstecs o els negocis realitzats amb els diners que li havien deixat en dipòsit.

El naixement de la lletra de canvi en el segle XIV va possibilitar el desenvolupament dels negocis relacionats amb l'especulació monetària, activitat que va contribuir a l'increment dels capitals obtinguts fins aleshores només amb la pràctica del comerç. La lletra de canvi era un document mercantil privat emprat entre els mercaders com a instrument de crèdit, de pagament, de canvi de monedes i de trasllat de capitals d'una plaça comercial a l'altra. El seu funcionament era el següent: el creditor o comprador del canvi tancava una venda amb algú («lliurador» o autor de la lletra) que no disposava d'efectiu en el lloc on es trobava. Aleshores, l'autor de la lletra la lliurava al creditor i ordenava a un soci seu o a un deutor o al seu banquer («lliurat»), que es trobava en un altre lloc, que pagués el deute a una quarta persona («tenidor» o beneficiari), situada en el mateix lloc que aquell que rebia l'ordre i que podia ser un factor o un soci o un creditor d'aquella persona amb qui s'havia contret el deute. Aquest sistema va permetre que alguns mercaders i canviadors, bons coneixedors de les diverses cotitzacions monetàries, s'enriquissin especulant amb els canvis de moneda que comportaven aquelles transaccions comercials.

Hem vist, de moment, que l'expansió de la corona catalanoaragonesa pel Mediterrani i la necessitat constant de defensar els seus territoris va comportar el seu endeutament i el dels organismes públics amb alguns dels mercaders que havien prosperat amb aquella expansió. També hem vist que l'afluència i la diversificació monetàries derivades

d'aquella prosperitat comercial van possibilitar la compaginació dels negocis mercantils amb els d'especulació monetària. Només ens resta fer referència a la manera en què es van invertir aquells guanys mercantils i especulatius, inversions que, com veurem més endavant, es van orientar en la mateixa direcció que les destinades al finançament dels beneficis eclesiàstics.

L'ENDEUTAMENT PÚBLIC I L'ENRIQUIMENT PRIVAT

> Les botigues creixeré; dels graners faré lo semblant. Carestia esperaré i molts diners n'hauré. Mos diners aniré augmentant. *(Representació de la mort*, Francesc d'Olesa i Santmartí? c. 1485-1550)[47]

Com ja s'ha dit, les guerres que va comportar l'expansió territorial i la seva defensa van ocasionar que la monarquia s'endeutés i, de retruc, que els organismes de govern haguessin de recórrer a la venda de títols de deute públic.[48] Recordem que, al començament, la Corona va intentar solucionar el problema sol·licitant préstecs a particulars interessats en aquella expansió territorial, els mercaders. Però aquells mercaders enriquits concedien els préstecs a un altíssim interès, entre el 20 i el 31% anual,[49] cosa que, a part de suposar un esforç excessiu per a la monarquia, entrava en contradicció amb la condemna de la usura prescrita per la legislació canònica, integrada en el dret comú. A més, aquells préstecs no es concedien si no hi havia canviadors que actuessin com a garants de l'administració reial o municipal, els quals, a canvi, percebien un percentatge sobre l'operació. D'aquesta manera, el salari del canviador feia encara més onerosa la liquidació del deute. Per aquestes raons, sembla lògic que, cap al 1340, el censal s'imposés com el sistema per poder fer front a les necessitats de la monarquia i del municipi (obres públiques, guerra...) abans d'haver aconseguit recaptar els fons necessaris entre els súbdits o els ciutadans. En conseqüència, la monarquia, nobles, eclesiàstics, la Diputació del General i molts dels municipis (entre ells Barcelona) van acabar venent censals i violaris, en què la pensió a percebre pel comprador quedava garantida per les rendes que proporcionava el dret o la propietat venuts. Amb aquest sistema, quan l'import acordat per les Corts havia pogut ser recaptat, no es destinava a cobrir la necessitat que havia motivat la seva sol·licitud, sinó al pagament de les pensions a què s'havia obligat la

47. MASSOT, *Teatre medieval*, p. 104.

48. Sobre l'expansió per la Mediterrània i l'endeutament institucional, vegeu SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat;* ORTÍ-SÁNCHEZ-TURULL, *La gènesi de la fiscalitat;* ORTÍ-SÁNCHEZ, *Corts, parlaments i fiscalitat*.

49. SÁNCHEZ, *El naixement*, p. 12.

Diputació per avançar-lo. Però aquesta no va ser l'única mesura presa per enfrontar l'endeutament de les institucions de govern en èpoques de crisi. Cal destacar que els continuats conflictes bèl·lics del regnat de Pere III van fer necessària la creació d'una imposició extraordinària (Corts de Cervera del 1359): el fogatge, denominat així perquè es percebia sobre cada foc o casa habitada, en funció de l'import que les Corts havien acordat concedir al monarca. Com recordarem, gràcies als registres dels fogatges practicats a Barcelona els anys 1378 i 1399 hem conegut el lloc de residència dels promotors de capelles i retaules estudiats en aquest treball.

Però el que d'entrada deuria haver semblat una bona solució a la llarga va esdevenir contraproduent: a finals del segle XIV els municipis s'havien vist obligats a vendre tants censals que tenien greus problemes per poder pagar les pensions que havien de percebre els compradors. Sembla que el municipi més hipotecat va ser el de Ciutat de Mallorca, el deute del qual va ser adquirit massivament per capitalistes barcelonins, que en posseïen el 90% l'any 1372.[50] Aquests mateixos capitalistes constituïen, igualment, més de la meitat dels creditors del municipi barceloní.

Aquella oligarquia integrava, en el Consell barceloní, l'estament dels «majors», al que havien anat accedint, bàsicament, mercaders prou enriquits per dedicar-se al rendisme.[51] Entre els consellers en cap dels anys 1301-1332 trobem una alternança de membres de les famílies Grony, Marquet i Llull. A partir de 1359 aquest ventall s'amplia amb els Santcliment, Cavaller, Bosquets, Rovira, Serra, Terré, Dusai, Vives i Oliver, tots ells promotors o membres de famílies promotores de capelles.[52] Aquest sector social va monopolitzar el govern municipal de manera quasi ininterrompuda fins mitjans segle XV, monopoli evident en la composició del Consell de Cent de l'any 1338: seixanta-tres ciutadans, nou juristes, vuit mercaders, cinc notaris, dos apotecaris i dotze menestrals.[53] Però, l'any 1386, Pere III va intentar compensar aquella desproporció formant una conselleria de sis membres, amb dos representants de cada estament, ja que el predomini del patriciat en el govern havia afavorit l'especulació amb aliments de primera necessitat, com el blat, i s'estava produint un gran descontentament popular (recordem la revolta popular que ja havia esclatat arran del

50. SALRACH, *Història dels països*, 1, p. 578 i 691.

51. Sobre l'ascens social dels mercaders, vegeu LE GOFF, *Mercaderes y banqueros*, p. 50-51 i 61-66. Sobre l'alienació del patrimoni reial, l'arrendament d'imposicions i els monopolis reials, vegeu ORTÍ, *Renda i fiscalitat*.

52. Vegeu BRUNIQUER, *Rúbriques*, 1, p. 25 i ss., i BASTARDES-SCHOLZ, *El govern de la ciutat*.

53. SALRACH, *Història dels països*, 1, p. 579.

«mal any primer»). Els ciutadans, a més de posseir grans fortunes, eren també els més cultes després de l'alt clergat: de les famílies pertanyents a aquest estament van sorgir doctors en dret o teologia, juristes i consellers del monarca, molts d'ells amb càrrecs a palau (secretaris reials, tresorers, escrivans) o de govern (batlles generals, veguers, sotsveguers), càrrecs que els permetien fer fortuna i ascendir de l'estament dels mitjans al dels majors, més fàcilment que no ho havien fet alguns dels seus predecessors.[54]

Els ciutadans més ben situats tenien dues opcions: la de continuar participant, des del seu estament, en el govern de la ciutat o la d'ascendir un graó més en la jerarquia social, és a dir, l'ingrés en la petita noblesa, cosa que comportava l'exclusió del govern municipal. Per aquesta raó, la branca primogènita era la que continuava en la ciutadania, mentre que la secundària es destinava a la cavalleria.[55] L'ennobliment o privilegi militar es podia aconseguir per compra o com a recompensa pels serveis prestats a la monarquia, manera en què s'ennobliren les famílies d'alguns dels promotors de capelles estudiats, com els Santcliment o els Gualbes, durant els segles XIV i XV.[56] D'aquesta manera, els ciutadans podien presentar tantes afinitats amb la petita noblesa com amb l'estament mercantil: els seus membres podien ser terratinents i rendistes com els nobles, però, alhora, podien posseir fortunes monetàries només equiparables a les d'alguns mercaders i canvistes, circumstància que els capacitava per poder invertir en el comerç marítim i en la indústria, tot i que preferissin les inversions més segures (finques rústiques i urbanes, obradors, fargues, molins, jurisdiccions). Així, aquestes grans famílies podien tenir repartits els seus membres entre estaments diferents,[57] com podia succeir amb els juristes (pertanyents als mitjans) fills de ciutadans honrats (pertanyents als majors) o, fins i tot, per tal d'evitar l'exclusió del govern municipal, entre la ciutadania i la petita noblesa. Aquesta mobilitat social, aquesta pertinença de membres d'una mateixa família a condicions i estaments diferents (cavallers, ciutadans honrats, mercaders, etc.), pot distorsionar la nostra percepció de la societat baixmedieval i la dels promotors de capelles i retaules que en formaven part, ja que, com veurem, fortuna econòmica i prestigi social no eren necessàriament indestriables.

Aquesta circumstància s'aprecia clarament en els membres del segon estament que intervenia en el govern municipal: el dels mitjans,

54. Alguns d'aquells primers mercaders procedien de capes socials inferiors (marxants, petits comerciants, artesans) però van acabar essent rendistes i ascendint al patriciat, com els Banyeres, els Gualbes o els Dusai: vegeu BATLLE, *La mentalitat i les formes de vida*.

55. SOBREQUÉS, *La nobleza*, p. 514.

56. Vegeu FERRER, *Els grups d'elit*, i CUADRADA, *L'emergència dels funcionaris*.

57. Sobre aquest tema, vegeu BATLLE, *La Barcelona*.

que estava integrat per dos sectors: el dels juristes, metges i homes de les arts o «artistes» (professionals dels oficis més distingits, com notaris i especiers) i el dels mercaders. Els mercaders, tot i que no gaudien de la mateixa consideració social que els ciutadans honrats, posseïen una fortuna similar, tant en capital monetari com en mercaderies i, per tant, eren els més proclius a l'ascens social. Tant un sector com l'altre constituïen un nexe d'unió entre els més diversos sectors socials, ja que, per raó de la seva professió, havien de relacionar-se amb tots. Els mercaders, amb notaris, canviadors, patrons de nau, cònsols, artesans, mariners, macips de ribera, etc. Per la seva banda, els notaris es relacionaven amb mercaders, canviadors, patrons de nau, etc. En comparació amb el sector mercantil, l'altre tenia una composició molt més diversa, ja que els col·lectius que l'integraven podien tenir una procedència social molt variada: els juristes procedien dels majors (ciutadans honrats), passaven cinc anys a la universitat i havien de tenir prou recursos per posseir una biblioteca particular. Els seguien els físics o metges, amb tres anys d'estudi. Finalment, els notaris, d'extracció molt variada, que començaven l'aprenentatge com a escrivans de notaria però podien arribar a tenir càrrecs importants i aconseguir fortunes considerables. Però encara més diversificada devia ser la composició del tercer dels estaments (menors), el menestral.[58]

Com es pot suposar, els estaments que més van participar en la promoció de capelles i retaules van ser el dels majors i els mitjans, i, dins d'aquests, els sectors dels ciutadans i els mercaders, els més enriquits amb l'especulació financera i el comerç. A continuació, el sector dels juristes i els «artistes», sobretot notaris i escrivans al servei del rei. Finalment, el dels menors o menestral, que, per raó del seu escàs poder adquisitiu, van haver de finançar les capelles que promovien a través de l'esforç conjunt de les confraries gremials.

Després d'haver-nos referit al progressiu endeutament de les institucions de govern i als sectors socials que, paral·lelament, s'havien anat enriquint, dedicarem un breu comentari a la manera com es va invertir aquella riquesa. En primer lloc, les inversions dels estaments que més havien prosperat es van orientar vers l'adquisició de finques rústiques i urbanes, naus o setzenes de naus, fargues, molins, botigues, obradors i, com s'ha dit, censals i violaris.[59] L'adquisició de béns immobles es rendibilitzava a través de l'emfiteusi,[60] molt present, com veurem,

58. Salrach (*Història dels països*, 1, p. 582), citant Sobrequés, puntualitza que els menestrals integraven el 80% de la població urbana.

59. Entre 1344 i 1362 vuit dels deu màxims propietaris de títols de deute públic barceloní eren ciutadans: *ibid.*, p. 578.

60. Sobre aquest tema, vegeu CARRERAS CANDI, *Notes sobre los orígens;* RIU, *La financiación de la vivienda;* i PONS I GURI, *Entre l'emfiteusi i el feudalisme.*

en el finançament dels beneficis eclesiàstics. Consistia en un contracte per mitjà del qual el propietari d'un bé immoble (senyor directe) cedia a algú (emfiteuta o senyor útil) el dret d'explotar-lo (domini útil), a canvi de la percepció d'una pensió periòdica (cens), pràctica heretada del món grecoromà. Segons es pactés l'emfiteusi amb domini, en nua percepció o de cens sense domini, el propietari (senyor directe) gaudia de més o menys drets i, per tant, de més o menys percepcions. L'emfiteusi amb domini era la que reservava més drets al propietari: percepció del cens, el comís, la fadiga i el lluïsme. L'emfiteusi en nua percepció li reservava els drets del cens i la fadiga. Finalment, l'emfiteusi de cens sense domini només li reservava el dret del cens. La fadiga era el dret de preferència del propietari a l'adquisició del bé emfitèutic quan l'arrendatari, que en tenia el dret d'explotació, el traspassava a algú altre. El lluïsme era el dret del propietari, si no feia ús del dret de fadiga, a percebre una part del valor del bé emfitèutic quan l'arrendatari el transmetia a una tercera persona. A Barcelona s'admetia la pluralitat de senyors en l'emfiteusi, que podia arribar a funcionar amb una gran complexitat. El bé immoble se sotsarrendava a terceres persones, cas en què l'explotació (domini útil) del bé quedava en poder del darrer emfiteuta (senyor útil), la propietat (domini directe) en mans del primer establient (senyor directe) i els drets de cens en nua percepció, fadiga i lluïsme en poder dels intermediaris (senyors mitjans).

A través de la documentació notarial s'ha pogut comprovar la gran participació dels promotors de capelles estudiats en aquest sistema, cap al qual van orientar bona part de les seves inversions, cosa que, com s'ha dit, va tenir repercussions en el finançament dels beneficis eclesiàstics que van fundar. D'aquesta manera, en un document, trobem Bartomeua, dona de Francesc de Santcliment i promotora d'una capella a la Seu, rebent «homagium ore et manibus iuxta furum Aragonie et consuetudines Cathalonie» d'un agricultor que es compromet a treballar durant un any les terres d'una torre situada a Sant Gervasi.[61] En un altre trobem Pere de Bertrallans percebent un cens sobre la torre esmentada.[62] Finalment, en el darrer, Pere Safont, promotor d'una altra de les capelles de la Seu, presenta un requeriment a la vídua de Bertrallans amb relació a aquella mateixa torre, que havia estat empenyorada pel difunt, perquè se li pagui el que li pertoca.[63] Però la pràctica d'aquest sistema no es restringia a les finques rústiques, sinó que també s'estenia als immobles urbans, com es pot veure en un document signat també per Pere Safont:[64]

61. AHPB, 23/10, f. 35r, 2-9-1360.
62. AHPB, 23/11, f. 21v, 28-1-1361.
63. AHPB, 23/12, f. 77r, 20-9-1362.
64. AHPB, 16/3, f. 9r, 3-2-1362.

> Nos Petrus de Fonte, apothecarius, civis Barchinone et Eulalia, soror eius, uxorque P. de Vilario, mercatoris (...) filii et heredis ab intestato R. de Fonte, quondam baxatoris, civis predicte civitatis (...) reddimimus, absolvimus et diffinimus vobis, venerabile Bernardo Conyll, de domo domini regis (...) totum ipsum operatorium cum tabula (...), quod ex successione dicti domini patris nostri habemus (...) subtus castrum curie vicarii Barchinone (...), quodque dictus pater noster emerat a Bertrando de Seva, quondam jurisperito dicte civitatis (...), tenemus per vos ad censum VI morabatinorum sub dominio et alodio dicti domini regis.

Pel que fa al radi d'acció d'aquells inversors barcelonins, no es limitava a la ciutat o a les viles circumdants, sinó que s'estenia fins llocs molt allunyats, com es veu en alguns dels censos percebuts pel mercader Guillem Almogàver (promotor d'una capella de la catedral, a qui ja ens hem referit), procedents de diversos llocs de l'Alt Urgell:[65]

> in loci de Ffornols (...) de Tost (...) castri de Alas (...) loci seu castri de Besqueran et castri de Montall (...) et termini de Artedo et loci de Lato et loci de Alas, castri de Montferrer (...) castri de Affa (...) castri de na Bures, castri de Tost, castri de Tuxen.

En segon lloc, les inversions dels que havien prosperat es van orientar vers la compra de títols de deute públic: els censals i els violaris, molt expandits des de 1350,[66] que, com veurem, van constituir el segon sistema de finançament del benefici eclesiàstic. Representaven una opció financera molt segura per als inversors, que va fomentar la importància de les taules de canvi i va donar lloc a un mercat de rendes segures i periòdiques, qualitats que, en teoria, els feien molt adients per al finançament d'una institució a perpetuïtat com el benefici eclesiàstic. El censal constituïa l'obligació d'un censatari (deutor) de pagar una pensió anual com a contrapartida d'un capital rebut d'un censalista (creditor). La restitució d'aquest capital s'assegurava de manera semblant a la hipoteca, obligant un bé immoble en garantia del pagament anual de la pensió (censal). La forma jurídica d'aquesta operació era la venda del dret a percebre la renda anual proporcionada per la propietat. El censal va ser el sistema d'encobrir el préstec usurari o amb interès, prohibit, com ja s'ha dit, per la legislació canònica present dins el dret comú.[67] Això, unit a la rebaixa de l'interès que suposava

65. AHPB, 25/6, f. 73r, 1-5-1374.

66. Sobre aquest tema, vegeu GARCIA I SANZ, *El censal;* PASSOLA, *Introducción del censal* i SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat.*

67. Vegeu HERNANDO, *El problema del crèdit.*

(entre 1330-1370 l'interès del censal era d'un 7,14%, mentre que l'usurari era del 20%)[68] i a la possibilitat de redempció per part del deutor, expliquen el seu èxit. Però el censal no només podia pactar-se com a redimible, per si millorava la situació del deutor, sinó també com a irredimible, cas en què es denominava censal mort, habitual a Mallorca. En canvi, el violari era el dret adquirit a percebre una pensió, durant la vida d'una o dues persones, a canvi de la concessió d'un capital. Era redimible i la restitució del capital, com en el censal, quedava assegurada per l'obligació d'un bé com a garantia.

La documentació notarial consultada també ha aportat notícies referents a l'adquisició de censals i violaris per part dels promotors de les capelles estudiades, com el violari que percebia el canvista Jaume Cavaller sobre la vila de Cervera, per raó del qual, l'any 1351, signava un rebut a un dels prohoms d'aquella vila:[69]

> Ego Jacobus Cavallerii, civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis [...], ville Servarie (...), quod Jacobus de Solano, civis Barchinone, solvit et tradidit mihi in Barchinone pro vobis (...) viginti quinque libras monete barchinonense de terno, quod vos et universitas dicte ville tenebamini michi solvisse (...) de illo scilicet violario.

Finalment, per cloure aquesta presentació del panorama financer de l'època, ens referirem breument al sistema monetari.[70] En un principi, el sistema monetari era l'heretat de l'època carolíngia: 1 lliura = 20 sous i 1 sou = 12 diners, ambdues monedes de compte. El 1246 Jaume I va crear el diner de València, amb una part d'argent i tres de coure, anomenat moneda de tern perquè el contingut d'argent representava les tres dotzenes parts del total. Posteriorment, el 1258, aquesta proporció també es va aplicar a la moneda barcelonina. Però aquesta moneda ternal, que esdevingué la base del sistema de compte de la moneda catalana medieval, no era prou adequada per al comerç internacional. Per tal de solucionar-ho, Pere III, l'any 1346, va fer encunyar a la seca de Perpinyà el florí d'or d'Aragó, fet a imitació del florí de Florència. Aquesta nova moneda era de curs legal en tots els regnes catalanoaragonesos i va representar l'entrada de la Corona en el circuit de les grans monedes d'or occidentals, de manera que, poc després, també es va començar a encunyar a Barcelona, València, Saragossa i Ciutat de Mallorca.

---

68. SHNEIDMAN, *L'imperi catalano-aragonès,* p. 191; HERNANDO, *El problema del crèdit,* p. 115; BISSON, *Història de la Corona d'Aragó,* p. 183. Sánchez (*El naixement de la fiscalitat*), situa l'interès usurari entre el 20 i el 31%.

69. AHPB, 17/3, f. 10r, 22-6-1351.

70. Sobre aquest tema, vegeu BOTET I SISÓ, *Les monedes catalanes,* i CRUSAFONT-GARCIA GARRIDO-BALAGUER, *Història de la moneda catalana.*

Fins aquí hem pogut veure les circumstàncies que van propiciar l'enriquiment dels promotors de beneficis, capelles i retaules, així com de quina manera van invertir una part d'aquella riquesa. A continuació, veurem les circumstàncies que els van empènyer a donar-ne l'altra part al benefici instituït sota l'advocació del sant objecte de la seva devoció.

LA PRIVATITZACIÓ DEL SENTIMENT RELIGIÓS EN LA BAIXA EDAT MITJANA

> Ayes, fill, en ta oració especial sanct o sancta en lo qual ages devoció e pregua'l e honra'l, per ço que ell te tenga loc ab Déu (Ramon Llull, *De doctrina pueril*, c. 84)[71]

La frase de Llull que obre aquest apartat resumeix perfectament el tipus de religiositat imperant durant el període que estudiem: la devoció privada envers el sant protector. Des del segle XIII els fidels havien anat desenvolupant una necessitat d'aproximació a les figures sagrades, proximitat aconseguida a través de la seva humanització i, en conseqüència, també mitjançant l'adopció d'una d'elles com a protectora personal en les diferents circumstàncies de la vida i com a intercessora davant de Déu, la figura més allunyada, en el moment de la mort. D'aquesta manera, l'expectativa del creient era que el sant objecte de la seva devoció el guiés en els dos estadis de la seva existència: *inter vivos*, com a protector de la seva salut i la bona marxa dels seus afers, i *post mortem*, com a intercessor per a la salvació de la seva ànima.

Aquesta individualització del sentiment religiós[72] s'adiu plenament amb l'esperit d'una època en què l'expansió territorial i comercial, unida al grau d'iniciativa personal, havien permès acumulacions de fortunes, seguides d'ascensos estamentals que haurien estat impensables abans del segle XIII. Eren relativament pocs els que, a més d'iniciativa, havien tingut sort, però l'important és que el seu exemple va ensorrar la creença, imperant fins aleshores, en una estratificació social inamovible, determinada pel naixement. S'havia entrat, doncs, en una època esperançadora per a les iniciatives individuals i, per tant, també en un procés de privatització del sentiment religiós, que va culminar en la recerca de protecció del sant més adient a les necessitats personals de cadascú.

Però aquesta tendència no es contradiu amb les iniciatives o manifestacions religioses col·lectives, com la promoció d'una capella i la fundació d'un benefici per una confraria gremial, o l'assistència a una processó. En el primer dels casos, és clar que la iniciativa es

71. LLULL, *De doctrina*, p. 200.

72. Sobre aquest tema, vegeu CHIFFOLEAU, *La comptabilité de l'au-delà*, COHN, *Death and property in Siena*, i BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, cit.

FUNDACIÓ GUIERA

col·lectivitza per manca de solvència individual dels confrares, mentre que en el segon la causa és, bàsicament, una rogativa o una acció de gràcies que afecta tota la comunitat. D'altra banda, no hem d'oblidar que l'advocació de les confraries gremials, si bé no podia englobar les inclinacions devocionals particulars de cadascun dels confrares, en canvi les representava perfectament a escala professional. La raó d'això és que el sant patró s'escollia en funció d'algun fet de la seva vida o d'algun atribut iconogràfic de la seva representació que, tot i que podia ser molt tangencial, es relacionava amb l'ocupació laboral dels confrares. L'elecció de sant Marc com a patró de la confraria del gremi de sabaters de Barcelona, com veurem, n'és un bon exemple.

Aquesta elecció la degué propiciar l'episodi de l'encontre de sant Marc amb el sabater Anià: sant Marc acabava de ser nomenat bisbe d'Alexandria per sant Pere i, només arribar, se li va trencar una sabata. Caminava descalç quan va trobar el sabater Anià i li va demanar ajuda. Mentre ho feia, el sabater es va ferir i va exclamar: «Déu únic!». Sant Marc ho va interpretar com un designi diví, el va guarir miraculosament i el sabater, impressionat, es va convertir al cristianisme. Després, quant sant Marc va decidir abandonar Alexandria, el va investir bisbe en el seu lloc.[73]

Així doncs, des del segle XIII, la visió de les relacions entre la humanitat i el més enllà va experimentar un dels canvis més radicals de la història del cristianisme. Les imposants *Maiestas Domini* del romànic, en què Déu Pare apareixia com a jutge distant i implacable, van anar essent desplaçades per Jesús, sobretot en les seves facetes més humanitzades, com la infantesa que, representada en els retaules, permetia la recreació dels pintors en tot tipus de detalls quotidians i entranyables. Igualment, es va començar a representar Jesús crucificat nu, posant en relleu les seves ferides i la pal·lidesa d'un cos del qual s'escola la sang. De la mateixa manera, van adquirir un nou protagonisme, amb un caire molt més dramàtic, la Mare de Déu i sant Joan al peu de la creu, als qui es dotava d'una expressió de desolació que contrastava amb la impassibilitat de la soldadesca mentre es jugava la túnica de Crist als daus. Totes aquestes tendències constitueixen la demostració més clara de l'intent que el Fill intercessor acabés desplaçant el Pare jutge.

Lògicament, aquest replantejament en la percepció de les figures sagrades també va afectar els sants, sobretot els de culte més arrelat, com els màrtirs. L'afany dels creients per guanyar-se'ls com a intercessors davant Déu Pare va ser paral·lel a l'intent d'humanitzar-los. Una

73. Vegeu VORÁGINE, *La leyenda*, 1, p. 254.

de les formes de fer-ho va ser destacar la seva faceta de màrtirs per damunt de les restants, rememorar el dolor físic que devien haver experimentat durant el martiri, davant del qual, sorprenentment, gràcies a la intercessió divina, semblaven haver-se comportat com si fossin insensibles. Aquell dolor físic i humà del màrtir propiciava que el devot s'hi identifiqués, mentre que, alhora, l'aparent impassibilitat del sant en suportar-lo fomentava la seva admiració envers ell, ja que constituïa una mostra del seu poder miraculós. La representació del martiri d'aquests sants en els retaules permetia, igualment, la recreació dels pintors en tot tipus d'anècdotes cruentes, alguna tan poc versemblant que, com veurem, només podia haver-se inspirat en la vessant més fantàstica de la literatura hagiogràfica. El retaule encarregat per la promotora d'una de les capelles de la seu a Guerau Gener constitueix un excel·lent exemple d'aquesta tendència. Hi apareix sant Bartomeu predicant després d'haver estat escorxat, amb tota la pell del cos carregada damunt d'una espatlla, davant d'un auditori amb expressió aclaparada (vegeu il·lustració número 7). Però la devoció dels creients no s'adreçava només cap als sants màrtirs, sinó que s'estenia també als que van ser canonitzats per haver defensat la fe i les virtuts cristianes sense haver patit martiri. Aquest sector de sants presenta una gran diversitat, que va des dels ascetes de vida eremítica, passant pels doctors de l'Església i els fundadors d'ordes religiosos, fins arribar als que van exercir la virtut de la caritat en un grau només propi de la santedat. Aquesta diversitat comportava que cada fidel pogués escollir el sant protector que li semblava més proper a les seves inclinacions, interessos i actuacions, ja que cadascun d'aquells sants s'havia acostat a Déu per camins molt diferents: els anacoretes a través d'un intent de purificació per l'ascesi; els doctors de l'Església intentant demostrar l'existència de Déu a través del raonament; els fundadors d'ordes religiosos promovent el reforçament d'unes virtuts a través d'un sistema de vida; la resta, exercint la virtut de la caritat, cosa que comportava que els sectors socials més afavorits per a l'exercici d'aquesta virtut s'identifiquessin amb ells.

No era possible que la vida i miracles de tots aquests sants (sobretot en la seva vessant més anecdòtica i sorprenent) fossin coneguts entre els fidels només per transmissió oral, especialment entre els pintors de retaules, que els havien de poder representar amb una gran minuciositat. Ben al contrari: tots els coneixements amb relació als sants havien anat essent recopilats pels eclesiàstics, recopilació que va generar una extensa producció literària, que, per la seva temàtica, s'ha denominat literatura hagiogràfica (d'*hàgios* = sant).[74] Inicialment, les vides dels sants es van difondre a través dels martirologis (i també dels Evangelis

74. Vegeu la síntesi sobre aquest tema d'AIGRAIN, *L'hagiographie*.

i dels apòcrifs), que eren recopilacions de la vida i passió dels màrtirs. Però des del segle XIII es van començar a difondre els legendaris, reculls d'episodis (tant reals com fantàstics) protagonitzats per sants que estaven destinats a incentivar la devoció del fidel a través de la lectura privada. A partir d'aquella centúria, alguns membres dels nous ordes mendicants (franciscans i dominics) van començar a elaborar un ampli repertori de tractats sobre el tema, que, com ja s'ha dit, constitueixen el que es coneix com a literatura hagiogràfica.

Les obres més significatives d'aquest gènere, en què van destacar els dominics Jean de Mailly (*Abrégé de la vie et des miracles des saints*, 1243) i Pierre Calo (*Legendae de sanctis*, a. 1348), són les següents: en primer lloc el *Tractatus de Miraculis*, del franciscà Tomaso di Celano (c. 1250). A continuació, la *Legenda Major* de sant Bonaventura (c. 1263),[75] general de l'orde franciscà, obra que, com la de Celano, va ser destruïda per decisió del Capítol General celebrat a París l'any 1266, perquè va considerar-les perillosament vinculades al moviment espiritualista.[76] Seguidament, la *Legenda Aurea* o *Flos sanctorum,* del dominic genovès Jacobus de Varagine (c. 1264).[77] Finalment, la *Vita dei Sancti Patri,* del dominic Cavalca, de Pisa (c. 1272-1340).[78] De vegades, aquelles llegendes hagiogràfiques tenen un to força novel·lesc, com les *Recognitions clementines*, que narren les dràstiques separacions i els sorprenents retrobaments familiars que van caracteritzar l'accidentada vida de sant Climent.[79] En altres casos, presenten un to més aviat èpic, ja que atribueixen a la santedat del seu protagonista el fet que la divina providència el salvés d'una situació crítica, com succeeix en la curiosa llegenda relativa a la santedat de Carlemany, que atribueix el seu triomf sobre els sarraïns a la intervenció divina.[80]

S'inscriuen també en el gènere hagiogràfic els *Miracula* i els *Exempla*, que són recopilacions de miracles de sants i de les seves accions més exemplaritzants. Igualment, s'integren en aquest gènere els relats «d'invenció i translació de relíquies», caracteritzats per la seva freqüent manca de rigor històric. A través d'ells, es pot observar que la intenció de la literatura hagiogràfica no era exclusivament edificant, sinó que també es podia posar al servei d'una església que pretengués fer prevaler els seus drets sobre una altra en la possessió d'una relíquia.

75. ANTAL, *El mundo*, p. 178.
76. Sector crític de l'ordre franciscana que preconitzava la renúncia de l'Església a les possessions terrenals, amb l'objectiu que recuperés la puresa dels seus primers temps.
77. Citat en aquest treball com «Vorágine», per criteri de l'editor del text consultat.
78. ANTAL, *El mundo*, p. 178.
79. BROC DE SEGANGE, *Les saints patrons des corporations*, II, p. 485.
80. Llegenda recollida en 1630 per DOMÈNECH, *Historia general de los santos.*

Un altre tipus de text hagiogràfic caracteritzat per la poca rigorositat (amb unes motivacions molt similars a les de l'anterior) és el de les genealogies llegendàries de sants, redactades amb la intenció de difondre que el llinatge d'un sant determinat es remuntava a l'època de Jesús, cosa que n'incrementava el prestigi. El seu model van ser les *Areopagitica* de Hilduin, abat de Saint-Denis, (escrites per encàrrec de Lluís el Pietós), on es planteja la identificació (totalment imaginària) de Saint-Denis amb l'Areopagita. També es troben mostres de literatura hagiogràfica en els llibres d'hores, petits llibres d'oració d'ús privat on s'incloïen, com a apèndix, breus recopilacions de vides de sants.

Els sermonaris són una font de consulta indispensable sobre el tema, ja que permeten conèixer el grau d'arrelament i transmissió d'aquelles llegendes hagiogràfiques durant la baixa edat mitjana i, per tant, identificar l'origen d'alguns temes iconogràfics representats en els retaules que ara poden semblar desconcertants. Cal tenir en compte que la finalitat del sermó era connectar de la forma més immediata amb el major nombre possible de gent. En conseqüència, és lògic que s'acolorís amb sorprenents anècdotes de sants, que, tot i que estan desprovistes de fonament històric, permetessin captar i mantenir l'atenció de la feligresia. Trobem un bon exemple d'aquesta tendència en el sermó pronunciat per sant Vicenç Ferrer durant la festivitat de Sant Bartomeu,[81] en què relata les diferents versions difoses sobre el martiri del sant. La immunitat del màrtir al tercer dels turments que se li van infligir és inversemblant, ja que, segons sant Vicenç, després d'haver-lo patit continuava predicant:

> Ara alguns dien alguns turments, altres altres. Mas yo vos ne diré quatre, los quals recite sent Gregori. E fo lo primer aquest: que fo abastonejat (...) Lo segon pose Theroteus, que aprés fo crucificat així en lo aculeu (...) Ítem, l'altre pose Theodorus, que fo escorxat tot de cap a peus. Lo IV pose la ystòria comuna, que fo escapçat. E així escorxat preicave.

En aquesta llegenda, llargament transmesa, trobaríem la inspiració del pintor Guerau Gener a l'hora de reproduir-la en el ja citat retaule, encarregat pels marmessors testamentaris de la vídua Santcliment, anomenada, com el sant, Bartomeua, en honor del qual va promoure una capella a la Seu. Com s'ha dit, l'episodi hi va ser representat amb una morbosa minuciositat: el sant apareix amb tota la pell que li han llevat, que encara conserva tots els trets facials (inclosos la barba i el bigoti), penjant displicentment d'una espatlla, per tal de poder gesticular amb les mans mentre predica davant d'un auditori totalment astorat. D'aquesta manera, podem deduir que la devoció dels promotors de

81. Vegeu *Sermons*, III, p. 149.

capelles i retaules en la Barcelona del segle XIV devia ser incentivada a través de dues tendències hagiogràfiques diferents. La primera, fonamentada en l'anècdota de caire fantàstic, hauria motivat una resposta emotiva, centrada en el gran poder miraculós del sant i l'atrocitat del seu martiri. En canvi, la segona incentiva una reacció més racional, fonamentada en els aspectes més exemplaritzants del sant.

Novament, el retaule pintat per al benefici de Bartomeua constitueix un bon exemple. Com la capella, l'altar i el benefici, no només estava dedicat a sant Bartomeu, sinó també a santa Elisabet, reina d'Hongria. Els plàcids episodis representats en el carrer lateral dedicat a la santa, relatius a l'exercici de la caritat, contrasten violentament amb els relatius a sant Bartomeu. L'elecció d'aquesta santa sembla molt adient per a una dona de la classe social de Bartomeua, ja que presenta un patró de conducta especialment assequible per a dones de nobles i ciutadans honrats. La seva santedat no es basa en la castedat o el martiri, sinó que rau en l'oració i l'exercici de la caritat entre els més desafortunats. D'acord amb la visió d'Antal,[82] santa Elisabet podria incloure's perfectament en el repertori de sants idonis per a la representació de l'ideal de *caritas* burgès, tan tingut en compte, segons la seva teoria, a l'hora d'escollir advocacions quan es projectava l'encàrrec posterior d'un retaule. A través d'ell és com millor podia narrar-se el desenvolupament i exercici d'aquesta virtut, patrimoni moralment reconfortant dels més benestants, i mostrar-la clarament a les classes populars (com deia sant Vicenç Ferrer «pictura est laicorum scriptura»).

Els inventaris notarials dels béns de difunts demostren l'omnipresència de la literatura hagiogràfica en les biblioteques dels barcelonins acomodats del segle XIV, de la qual en presentarem alguns exemples a continuació:

> Die lune, VI nonas octobris, anno Domini MCCCXL. In nomine Domini. Noverint universi quod ego Michael de Roure, civis Barchinone, filius Iacobi de Roure, quondam, civis eiusdem civitatis (...) facio inventarium de hiis bonis que inveni in hereditate dicti domini patris mei, quondam (...) Item inveni in hereditate predicta quoddam cofre ferratum (...) in quo inveni res sequentes: videlicet, quendam librum, in papiro scriptum, in romancio (...) qui dicitur Flores Sanctorum.[83]
>
> Die iovis, VIII die augusti, anno a Nativitate [...], fuit inceptum presens inventarium bonorum [...], quondam, apothecarii, civis Barchinone (...) Primerament, en la cambra

82. ANTAL, *El mundo*, p. 184.
83. HERNANDO, *Llibres*, 1, doc. 90.

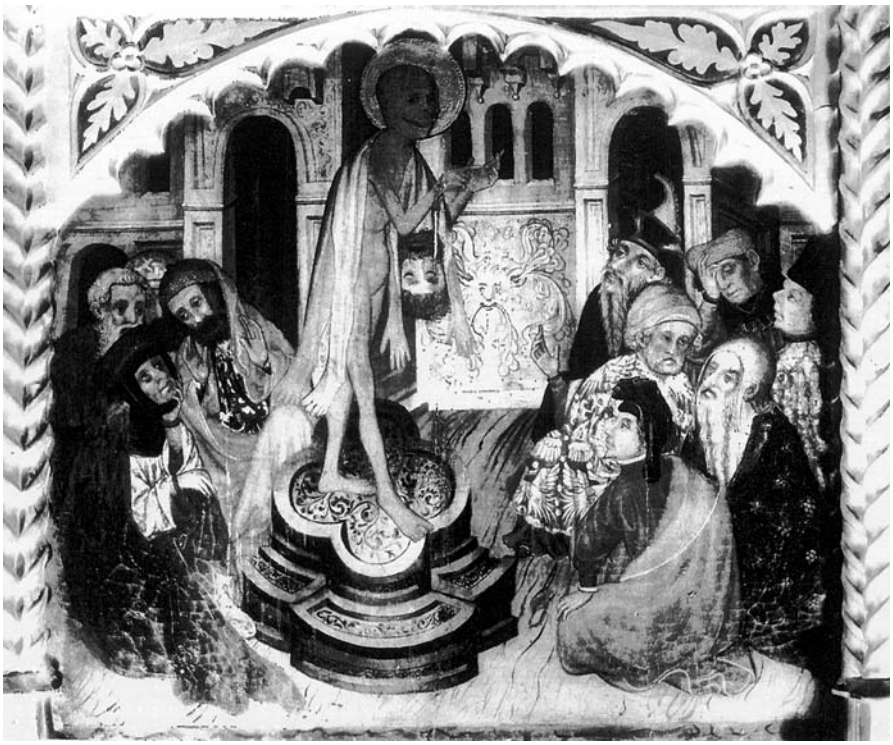

Il·lustració 7: Prèdica de sant Bartomeu després d'haver estat escorxat. Les expressions dels assistents oscil·len entre la curiositat (esquerra, primer terme) i l'angoixa (dreta, darrer terme). Fragment del retaule de Sant Bartomeu i Santa Elisabet, destinat a una capella del claustre de la seu promoguda per Bartomeua Bou, vídua de Santcliment. Guerau Gener, 1401. Catedral de Barcelona.

> hon lo dit defunt geya (...) un libre appellat Flos Sanctorum, qui no és acabat, de poque valor.[84]
>
> (...) idcirco ego, Caterina, uxor venerabilis Romei Lulli, quondam, civis Barchinone, tutrix testamentaria per venerabilem Iohannem Lulli, quondam, civem dicte civitatis, filiumque meum (...) propter maculam evitandam omnisque fraudis suspicionem tollendam (...) [facio inventarium] de hiis bonis que in dicta hereditate dicti pupilli inveni seu invenisse potui (...) Item, un libre scrit en paper, en vessos rimats, de la vida de Sent Ffranch, ab cubertes de pregamí engrutades, qui comença: «Fflor ffruyt sabor fulla verdor».[85]

84. HERNANDO, *Llibres*, 1, doc. 161.
85. *Ibid.*, 2, doc. 395.

> Encantus bonorum que fuerunt venerabilis Iohannis Fferrarii de Podio, quondam mercatoris, civis Barchinone. Die veneris, XXVI[a] die mensis novembris, anno a nativitate Domini millesimo quadrigentesimo (...) Item, un altre libre, scrit en paper a colondells, en lo qual ha scrites moltes Vides de Sancts Pares e altres eximplis (...) Item, un altre libre, scrit en paper, en lo qual és scrita la Vida de Sent Honorat e altres coses, cubert de posts ab pell verda.[86]

Aquesta tendència a la privatització del sentiment religiós es pot considerar la causa de la proliferació de capelles promogudes per particulars a les esglésies, ja que l'objectiu d'aquesta promoció era disposar d'un lloc on fundar un benefici dedicat al sant que s'hagués escollit. Aquest fenomen es va manifestar gràcies a la concurrència de dues situacions successives: en primer lloc, la prosperitat inicial del segle XIV, que, dins del context de renovació global de la ciutat, va encoratjar a l'ampliació de les esglésies, ja que no només eren insuficients per acollir la feligresia, sinó també per acollir la gran quantitat de beneficis que s'hi havien anat fundant, cosa que dificultava la celebració de les misses pels beneficiats. A continuació, la crisi econòmica posterior, que va amenaçar la continuïtat de les obres i, per tant, va empènyer a la captació de capital privat, aconseguida mitjançant la concessió de les noves capelles a aquells particulars adinerats.

Però l'Església, que havia de vetllar per la subsistència dels seus preveres, supeditava la concessió de cadascuna d'aquelles capelles al compromís del sol·licitant a atorgar-li una funció concreta: la d'acollir un altar on es fundés un benefici. La presència de l'altar s'havia de justificar, d'una banda, amb la seva dedicació a un sant concret i, de l'altra, amb la celebració continuada de la litúrgia en honor d'aquell sant. Aquesta funció s'havia d'encomanar a un prevere, designat pel responsable del finançament de la capella i del benefici. La dedicació, en teoria exclusiva, del prevere a aquella activitat comportava que el fundador del benefici hagués de garantir la seva subsistència, assegurant-li la percepció periòdica d'unes rendes. D'aquesta manera, capella finançada, altar instituït, prevere designat i rendes aportades per a la seva manutenció quedaven estipulats en un document (acta de dotació), que obligava a complir amb l'establert tant el fundador beneficial com el beneficiat.

Després d'haver efectuat aquest tràmit, l'agraciat amb la concessió de la capella i del permís per a fundar-hi un benefici n'esdevenia gairebé el propietari, situació que comportava l'adquisició de diversos drets. El primer dret i, segurament, el més important, era el de poder honorar

86. HERNANDO, *Llibres*, 2, doc. 457.

privadament el sant elegit com a protector de la salut i la bona marxa dels afers quotidians, i també com a intercessor davant Déu per obtenir la salvació eterna quan arribés l'hora de la mort. Se l'honorava, com s'ha dit, amb la celebració diària dels oficis litúrgics en l'altar que li estava dedicat, cosa que comportaria al fidel la seguretat que el sant estaria ben predisposat a protegir-lo. El segon dret adquirit era el de poder disposar de sepultura a la mateixa capella, sota l'esguard benevolent del sant que s'hi venerava. Aquesta sepultura constituiria un recordatori constant per al beneficiat del seu deure de pregar per l'ànima del difunt. El tercer dret, segur que socialment molt gratificant, era el de poder posar l'escut familiar en els murs de la capella, així com en el retaule quan se n'encarregava un. Veiem, doncs, que els creients, quan tenien prou recursos econòmics, feien el possible per intentar captar l'atenció del sant que veneraven, per intentar establir-hi un contacte pretesament privat, quasi exclusiu, en la capella obtinguda i dedicada al seu culte.

Aquest afany d'aproximació al sant elegit com a intercessor es traslluïa també en els retaules encarregats per a aquelles capelles. Es pot observar en la indumentària dels sants que s'hi representen, vestits pels pintors segons la moda del moment, cosa que els acostava més a l'entorn quotidià dels fidels. S'observa, igualment, en la tendència dels donants a fer-se representar agenollats als peus de la imatge triomfal d'aquells sants, que ocupava els compartiments centrals dels retaules, on apareixien amb els atributs iconogràfics que els identifiquen. D'aquesta manera, entre d'altres circumstàncies, aquella interiorització del sentiment religiós ha fet possible que sants i donants, que ara ens poden resultar desconeguts, continuïn reclamant la nostra atenció des dels seus retaules, ignorants de l'oblit, indiferents al pas dels segles.

En aquest apartat s'han vist les creences religioses que devien impulsar els que havien prosperat a invertir part de la seva riquesa en la promoció de beneficis, capelles i retaules. Però, com veurem a continuació, va haver-hi d'altres circumstàncies que els van empènyer en aquesta direcció, pròpies d'una època dual, sota els signes de la prosperitat i la crisi.

L'ASCENS SOCIAL I LA POR A LA MORT

> Lo que es representarà és la fi de la nostra vida. Quan per nós la mort vindrà, cada u esmaginarà com ésser trobat volria. (*Representació de la mort,* Francesc d'Olesa i Sant Martí?, c. 1485-1550)[87]

87. MASSOT, *Teatre medieval,* p. 99.

FUNDACIÓ NOGUERA

Ja s'ha presentat, en els apartats 1 i 2 d'aquest capítol, una breu pinzellada referent a l'expansió territorial i comercial de Catalunya entre els segles XIII i XIV. També s'ha apuntat que, quan se'n recollien els fruits, va començar a produir-se una sèrie de calamitats que van malmetre les expectatives de prosperitat. És lògic suposar que aquell seguit de circumstàncies diferents degué influir en els promotors de beneficis i capelles que van viure a cavall d'ambdues, tant de la prosperitat inicial que els va enriquir com de la por a la mort derivada d'alguna de les situacions crítiques posteriors, per exemple la Pesta Negra.

La prosperitat

Parlar de prosperitat i d'ascens social en la Barcelona del segle XIV és, fonamentalment, parlar de mercaders i funcionaris reials. Com ja s'ha dit, la prosperitat dels mercaders va ser conseqüència de l'expansió territorial de la corona pel Mediterrani, que comportà el domini d'uns enclaus estratègics: les Illes Balears, Sardenya, Malta i, directament o indirectament, Sicília, ja que el domini sobre Còrsega va ser més nominal que efectiu a causa de la presència dels genovesos a l'illa. Aquestes illes funcionaven com a centres d'abastament de gra, sempre insuficient a Barcelona, com a llocs d'escala per a l'aprovisionament dels vaixells mercants en la seva llarga ruta cap a ultramar, i com a bases d'operacions comercials amb el nord d'Àfrica i les grans ciutats de la costa Tirrena, on es redistribuïen tant els productes propis com els importats. També s'ha dit que la moneda de canvi per excel·lència d'aquell comerç internacional barceloní eren les espècies ultramarines i que, gràcies a elles, van fer-se grans negocis i es van acumular quantioses fortunes.

Recordem, igualment, que el sector dels mercaders (estament dels mitjans) era potser el de composició més variable en aquella societat, ja que els membres del seu estrat superior, constituït per aquells comerciants tan enriquits que es dedicaven al rendisme, podien ascendir a l'estament dels majors (ciutadans honrats), posseïdors d'*honors* i propietats, mentre que el seu estrat més modest s'incrementava amb l'accés d'alguns artistes que havien prosperat. Aquells mercaders esdevinguts ciutadans solien orientar les seves inversions vers la participació en companyies comercials, l'adquisició de naus i la de propietats immobles, tant urbanes com rústiques, cosa que es realitzava a través de contractes emfitèutics. També s'interessaven per l'adquisició de drets reials sobre forns, molins, banys, carnisseries i peixateries, així com per l'adquisició de censals i violaris, que els proporcionaven pensions anuals.

Dins d'aquell estament dels mitjans, un dels col·lectius amb més possibilitats d'enriquiment i, per tant, d'ascendir socialment era el dels apotecaris, gràcies a la vinculació del seu ofici amb el comerç del producte més lucratiu: les espècies. Aquest contacte amb el producte acabava esdevenint, en alguns casos, vinculació al seu comerç, fet que

afavoria l'acumulació de fortunes i, en conseqüència, els ascensos socials. Un bon exemple d'ascens estamental en aquesta direcció ens l'ofereix el promotor d'una de les capelles de la seu, Pere Safont. Consta que era fill d'un abaixador, de manera que degué realitzar el seu aprenentatge amb un mestre apotecari i, després de superar l'examen o passantia, es devia establir pel seu compte:[88]

> Petro de Fonte, apothecario, filio Raimundi de Fonte, quondam, baxatore.

L'any 1359 havia llogat una casa amb obrador al carrer dels Apotecaris:[89]

> Ego, Berengarius Asberti, apothecarius (...) loco vobis, Petro de Fonte, apothecario, civis Barchinone, quoddam hospicium quod ego habeo in vico Apothecariorum et quoddam operatorium dicto hospicio contiguum.

Però quinze anys després, el 1374, no només vivia en el seu propi alberg, al carrer d'en Guillem Nas, sinó que ja havia ascendit a mercader:[90]

> Petro de Fonte, mercatori, civi Barchinone, commoranti in vico Guillelmi Nas.

Una prova que la seva prosperitat havia anat en augment és que, pocs anys abans de morir, el 1382, estava finançant la construcció d'una capella en el claustre de la seu:[91]

> Ítem pague a mossèn n'Anthoni Fornells, les quals ell havia bestrets a·n Sajornat, qui farà les capelles de madona de Togores e de P. Ça Font, per pedra que havia comprada obs de les dites capelles e per port de la dita pedra, qui munta: CCC XL VII sous, VII diners.

Finalment, el registre del padró de milícia del 1389 ens proporciona l'evidència irrefutable del seu enriquiment:[92] hi consta que la seva vídua i la seva filla van haver de contribuir a la milícia urbana amb l'aportació màxima, tres arnesos, que estava reservada als que posseïen fortunes superiors als 80.000 sous.[93]

Cal destacar que una aportació tan quantiosa a la milícia com l'efectuada per Safont només va haver de ser realitzada pels promotors de nou de les capelles i els retaules estudiats (o pels seus descendents): en el quarter de Framenors, per Genís Almogàver (fill del mercader

88. AHPB, 19/19, f. 165v, 11-11-1354.
89. AHPB, 16/2, f. 29r, 16-5-1359.
90. AHPB, 23/3, f. 12v, 16-4-1374.
91. ACB, LO, 1379-1381, f. 117v, 23-8-1382.
92. AHMB, CC, Padró de milícia del 1389, f. 75r.
93. GARCIA ESPUCHE-GUÀRDIA, *La ciutat consolidada*, p. 49.

Guillem Almogàver), Berenguer Vives (fill del jurista Berenguer Vives), Joan, Ferrer i Ponç de Gualbes (possibles descendents de Jaume, Ponç, Joan i Francesc de Gualbes, mercaders i canvistes); en el del Mar, per Raimon Savall (fill del mercader Raimon Savall), el mercader Guillem de Cabanelles, Guillem Oliver (fill del notari i secretari reial Guillem Oliver) i Bernat Serra (nét de Bernat Serra); finalment, en el de Sant Pere, per Joan Desvall (fill del tresorer reial Pere Desvall) i el ciutadà Joan Sabastida. D'aquesta manera, podem veure com Pere Safont, fill d'un abaixador, que primer va ser apotecari i després ja mercader, es va aconseguir situar entre els nou promotors de capelles i retaules més rics de la ciutat a finals del segle XIV (recordem que, en total, les capelles estudiades són vuitanta-tres i els promotors coneguts amb seguretat cinquanta-vuit). Finalment, cal destacar, perquè és molt significatiu, que, d'aquests rics promotors de capelles que acabem d'esmentar, quatre eren mercaders i dos oficials reials.

Els integrants d'aquell estament mercantil no tenien ocupacions tan diverses com els del menestral però, si més no, podien classificar-se en quatre grups: armadors de naus, canviadors, drapers i, com els anomena Batlle,[94] «mercaders mercadejants», dedicats pròpiament a l'exercici del comerç. L'ocupació dels armadors de naus era la d'equipar i dirigir les naus dedicades al comerç o al cors (patent o permís reial concedit per fer-se amb la mercaderia transportada en vaixells de potències enemigues). L'elevat cost de construcció d'aquelles naus s'enfrontava, com ja s'ha dit, constituint companyies, no només integrades per mercaders, sinó també per ciutadans, nobles i eclesiàstics, que adquirien setzenes parts de la nau. L'activitat dels canviadors era el canvi de les diverses monedes en circulació, la custòdia dels capitals particulars dipositats en la seva taula i, finalment, la utilització d'aquests dipòsits en negocis de préstec i especulatius, a canvi del pagament d'una comissió sobre els beneficis obtinguts als propietaris d'aquells diners. L'obertura d'una taula de canvi implicava una inversió monetària considerable, de manera que també s'enfrontava mitjançant la constitució de societats. Un cas curiós és el dels Banyeres, en què el soci capitalista de la taula era el canonge Guillem de Banyeres, mentre que el seu nebot Joan n'era el soci gestor.[95] Els drapers es dedicaven a l'emmagatzematge i la distribució de teixits i a l'exportació de draps «de la terra», així com a la importació de draps de luxe i d'espècies, productes molt lucratius. D'aquesta manera, van esdevenir un dels col·lectius més rics, fins el punt de poder negociar amb diners com a prestamistes. Finalment, els mercaders no especialitzats eren més aviat gestors, dedicats, com s'ha dit, a la venda de mercaderies o a la negociació de comandes, que els eren confiades per socis capitalistes en els seus

94. BATLLE, *La Barcelona*, p. 328.
95. GARCIA SANZ-MADURELL, *Societats mercantils*, II, p. 12.

viatges al nord d'Àfrica, Itàlia, Egipte o Romania. També aquests, si la sort els acompanyava, podien acabar fent fortuna.

Com podem veure, totes aquestes modalitats de mercader tenien possibilitats d'acabar vivint de renda i ascendir a l'estament dels ciutadans honrats, però els que, per raó del seu ofici, sembla que ho tenien més fàcil eren els canviadors. Recordem que la corona els sol·licitava préstecs en casos de necessitat, que sovint no podia tornar, de manera que recompensava els seus serveis concedint-los càrrecs en l'Administració reial. D'aquesta manera, els prestamistes podien acabar recuperant el capital a través de l'exercici del càrrec que els havia estat concedit, gràcies a les contribucions pagades pels súbdits de la corona.[96] Un bon exemple d'ascens estamental en aquesta direcció ens l'ofereix un membre de la família que va finançar una de les capelles de Santa Maria del Mar, Jaume de Gualbes. Era fill del draper Jaume de Gualbes,[97] professió que, com s'ha dit, permetia acumulacions de capitals fins el punt que alguns drapers o els seus descendents començaven negociant com a prestamistes i acabaven esdevenint canviadors. Es va associar amb Eimeric Dusai, fill i hereu del canvista Barceló Dusai,[98] per obrir una taula de canvi («tabula cambii venerabilium Eymerici de Usay et Jacobi de Gualbis, campsoris»),[99] que va concedir préstecs a Pere III. La manca de liquidesa d'aquell rei i, per tant, les seves dificultats per tornar els préstecs obtinguts, va comportar, com ja s'ha dit, la compensació de Jaume i Eimeric amb la concessió de l'administració de la seca de Perpinyà.

La prosperitat econòmica solia comportar el prestigi social, cosa que implicava vetllar pels negocis i, no gaire menys, per la política matrimonial de la família. Aquest tema suggereix novament la promoció de capelles en les esglésies que s'estaven ampliant aleshores, un dels signes externs d'aquell prestigi. Resulta significatiu, en aquest sentit, que tant la família de Jaume de Gualbes com els cosins d'Eimeric Dusai estiguessin finançant capelles a Santa Maria del Mar. La documentació notarial no només ha proporcionat informació sobre la promoció de capelles per aquestes famílies, sinó també notícies (extretes bàsicament de testaments) relatives als vincles de parentiu existents tant entre elles com amb les d'altres promotors de capelles. Dels vincles entre tots ells s'han seleccionat els més significatius amb relació al nostre tema d'estudi i s'han representat en l'arbre de la pàgina següent.

96. Vegeu BATLLE-BUSQUETA, *Las familias de la alta burguesía*, p. 87, BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, i SÁNCHEZ, *El naixement de la fiscalitat*.

97. AHPB, 19/2, f. 25r, 8-5-1363 i 18/1, s.f., 29-5-1349.

98. AHPB, 12/3, f. 105r, 5-4-1342.

99. AHPB, 19/2, f. 24v, 6-5-1363: «Berengarius Bertrandi, mercator civis Barchinone» reconeix un deute amb un mercader pisà per raó del canvi de 1.000 rals d'or de Mallorca fet «in tabula cambii venerabilium Eymerici de Usay et Jacobi de Gualbis, campsoris».

Famílies emparentades amb els Gualbes i els Dusai segons la documentació notarial de l'AHPB

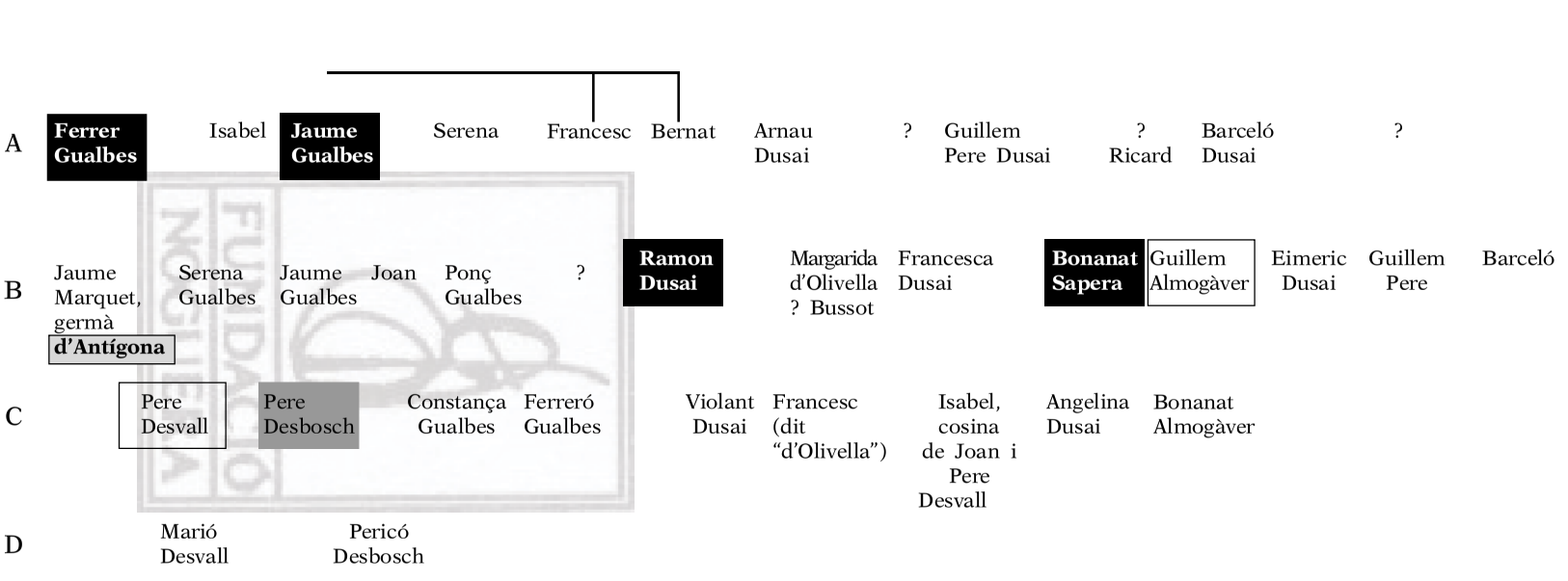

INTEGRANTS DE L'ARBRE FAMILIAR QUE PROMOUEN CAPELLES

- Promotor a Santa Maria del Mar
- Promotor a la seu
- Promotor a Santa Maria del Pi
- Promotor a Sant Just

Explicació de l'arbre familiar

A. Jaume, Ferrer, Francesc (pare de Francesc: ACB, Speculum, II, f. 103r) i Bernat de Gualbes, germans: ADB, RD, II, ff. 734r-736r, referència al testament de Jaume de 1348 i dotació del 1361.

B. Joan i Ponç de Gualbes, fills de Jaume i Serena: *ibid.* i ACB, Speculum, II, f. 103r, referència al testament de Jaume de 1348.

Serena de Gualbes, filla de Ferrer i Isabel i dona de Jaume Marquet: AHPB, 23/5, f. 35v, 1355.

Joan i Ponç de Gualbes, germans de Jaume: AHPB, 18/1, f. 33v, 1349.

Raimon Dusai, fill d'Arnau i germà de Francesca, dona de Bonanat Sapera: AHPB, 14/2, ff. 67r i 70, 1344; marit en primeres núpcies de Margarida d'Olivella: AHPB, 17/15, f. 7r, 1367.

Guillem Almogàver, pare de Bonanat: AHPB, 23/18, f. 6r, 1367.

Eimeric, Guillem Pere i Barceló Dusai, fills de Barceló: AHPB, 12/3, f. 105r, 1342.

C. Pere Desvall, consogre de Pere Desbosch: AHPB, 20/9, f. 103r, 1367 (capítols matrimonials).

Pere Desbosch, marit de Constança de Gualbes, filla de Ponç: AHPB, 23/32, f. 19r, 1367.

Ferreró de Gualbes, fill de Ponç i marit de Violant Dusai; Violant, filla de Raimon Dusai, germana de Francescó i d'Angelina (entre d'altres); Violant, cosina de Bernat de Marimon, Bonanat Sapera fill i Francescó de Conomines; Violant, neboda de Bernat, Antoni, Guillem Pere i Raimon Bussot; Angelina Dusai, dona de Bonanat Almogàver: AHPB, 20/12, f. 66r-68r, 1374 (testament de Violant Dusai). Bonanat Almogàver, fill de Guillem: AHPB, 23/18, f. 6r, 1367 i 23/2, f. 102v, 1367.

Francescó Dusai, dit d'«Olivella», fill de Raimon Dusai, nét per via materna de G. d'Olivella: AHPB, 17/15, f. 7r, 1367; marit d'Isabel, cosina de Joan i Pere Desvall: AHPB, 20/12, f. 17v-19r, 1370 (testament d'Isabel).

D. Marió Desvall, filla de Pere, i Pericó Desbosch, fill de Pere, cònjuges: AHPB, 20/9, f. 103r, 1367 (capítols matrimonials).

Com es pot veure en aquest arbre, la prosperitat dels membres de l'estament dels majors no es restringia als que, per raó del seu ofici, s'havien introduït en el comerç de les espècies, com ara Pere Safont (que, com hem vist, va ser especier abans que mercader), i als que havien obert taules de canvi, com Jaume de Gualbes, sinó que també podia estar relacionada amb altres activitats. Una d'elles era esdevenir

proveïdor de la casa reial, com en el cas dels drapers Arnau de Bosquets i el ja esmentat Ferrer de Gualbes, ambdós promotors de capelles a Santa Maria del Mar, els quals, l'any 1338, signaven rebuts al procurador de Felip de Boïl, tresorer del ja difunt rei Alfons, per aquest concepte.[100] De la mateixa manera, l'ascens social d'alguns dels membres d'aquell estament podia deure's al fet d'haver acumulat una fortuna personal prou considerable per poder realitzar préstecs a la monarquia, serveis que, com s'ha dit, sovint eren recompensats amb la concessió de càrrecs oficials, com en el cas del ja esmentat mercader Bonanat Descoll, promotor, com els anteriors, d'una de les capelles de Santa Maria del Mar: l'any 1351 consta en els documents notarials com «Bonanatus de Colle, mercator»,[101] el 1356 com «Bonanato de Colle, viceamiranto Cathalonie»,[102] el 1360 com «conservatoris darasanarum domini regis»,[103] i, finalment, l'any 1364, ja difunt, com a creditor del rei, que li havia empenyorat «centum coreaceas (...), viratons, darts (...) racione centum decem et octo librarum, unius solidus et sex denariorum»,[104] document al que ja s'ha fet referència en el primer apartat. Igualment, s'ha pogut veure que alguns dels promotors presents en l'arbre van prosperar com a oficials reials, concretament a la Tresoreria, com Pere Desvall i Pere Desbosch.

El que hem vist a l'arbre on s'han representat els vincles existents entre els Gualbes i els Dusai només és una mostra de fins a quin punt les famílies dels promotors de capelles i retaules en la Barcelona del s. XIV podien arribar a estar vinculades entre si. Com veurem a continuació, algunes d'elles també estaven relacionades per la monopolització del govern de la ciutat que van exercir durant aquell període.

Com ja s'ha dit, tots aquells ciutadans honrats, mercaders i menestrals, tenien els seus representants en l'organisme de govern municipal, el Consell. Estava integrat per cinc consellers, el primer dels quals es denominava «conseller en cap» i, teòricament (ja que el seu nombre era oscil·lant), cent «jurats». Segons Bruniquer,[105] el salari d'aquells consellers abans del 1349 era de 15 lliures, però aquell any es va apujar a 60, per tal que:

> ...tots haguessen a vestir vestidures cumplides de drap de color, ab penes vayres en les gramalles y que haguessen a tenir cavaladura y que no poguessin pendre, per si ni per muller ni altres, do ni servey, encara que fos cosa de menjar.

100. AHPB, 14/1, f. 86v, 11-7-1338.
101. AHPB, 19/12, f. 86v, 6-7-1351.
102. AHPB, 17/4, f. 73r, 17-10-1356. Vegeu GALLOFRÉ-TRENCHS, *Almirantes y vicealmirantes*.
103. AHPB, 20/4, f. 130v, 17-11-1360.
104. AHPB, 23/15, f. 45r, 28-6-1364.
105. Citat per CARRERAS, *La ciutat*, p. 550.

Cal recordar també que aquell organisme va estar controlat per les famílies d'alguns dels promotors de les capelles i els retaules estudiats durant el segle XIV: en primer lloc, pels ciutadans honrats, en segon lloc, pels mercaders i, finalment, per notaris i juristes. Així, durant aquell període, trobem monopolitzat el càrrec de conseller en cap pels Grony (Francesc, possible promotor: 1330, 1340, 1343, 1346), els Marquet (parents de promotora), els Llull (parents de promotor), els Santcliment (Francesc, sogre o marit de promotora, 1334), els Dusai (Arnau, parent de promotor: 1347), els Oliver (Guillem, promotor: 1348, 1350, 1352, 1355), els Vives (Berenguer, promotor: 1351), els Cavaller (Jaume, promotor: 1354, 1357, 1360), els Bosquets i els Serra (parents de promotors) i els Terrè (Pere, fill de promotor: 1377). Recordem, igualment, que la font de consulta per conèixer aquells consellers i jurats és el Llibre del Consell,[106] tot i que la documentació notarial també en dóna notícia. S'hi enregistraven els noms de tots els consellers i els jurats representants de cada estament: ciutadans honrats (majors), juristes, físics, «artistes» i mercaders (mitjans) i menestrals (menors). Alguns d'aquells mitjans, concretament juristes, notaris i escrivans, mereixen un comentari a part, ja que, com els mercaders, també gaudien d'expectatives d'ascens social, sobretot a l'ombra de la cort reial.

Ja s'ha dit que els juristes i els notaris, per raó del seu ofici, podien acabar obtenint càrrecs oficials i, a través del seu exercici, també fortunes considerables. La importància d'aquest col·lectiu professional va augmentar paral·lelament al desenvolupament de la cort reial, el municipi, els tribunals i, per tant, del nivell de vida en general. D'aquesta manera, si els mercaders van poder assaborir els fruits de l'expansió territorial i comercial de Catalunya, els juristes i els notaris no es van quedar endarrere.

La projecció professional d'aquells juristes i notaris es produïa, generalment, a l'ombra de l'administració reial, concretament en la Cancelleria o la Tresoreria.[107] La Cancelleria era l'oficina o escrivania dedicada a l'expedició i la còpia de documents reials. Els seus oficials, establerts bàsicament des del segle XIII, eren els següents: canceller, vicecanceller, «notari tinent los segells», dos secretaris, un arxiver, dotze escrivans de manament, vuit escrivans de registre, algutzirs i altres càrrecs menors. Pere III, gran impulsor i organitzador de la burocràcia reial, va crear, l'any 1355, el càrrec de protonotari, que es va afegir als que ja hi havia a la Cancelleria. El canceller era l'oficial de més

106. AHMB, CC, Llibre del Consell. Vegeu també BRUNIQUER, *Rúbriques,* 1, i BASTARDAS-SCHOLZ, *El govern,* cit.

107. Sobre el seu funcionament, vegeu MONTAGUT, *Els funcionaris* i *El mestre racional*.

FUNDACIÓ NOGUERA

alta categoria: havia de ser doctor en dret (generalment van exercir aquest càrrec bisbes i arquebisbes), presidia el Consell reial i també podia presidir els tribunals de justícia. El seguien, en ordre d'importància, el vicecanceller, que també havia de ser un expert jurista ja que supervisava el contingut jurídic dels documents expedits, i el protonotari, que revisava l'estil de la seva redacció. Tots ells tenien a les seves ordres uns escrivans que redactaven els documents. Entre els promotors de capelles i retaules estudiats que van exercir aquests càrrecs tenim Bonanat Sapera, notari i tinentsegell reial,[108] promotor de capella a Santa Maria del Mar, i el marit d'una altra promotora d'aquella església, el jutge Guillem Alomar, que era vicecanceller en 1339.[109]

La Tresoreria era l'oficina dedicada a l'administració i recaptació de la major part dels ingressos de la corona, concretament per drets reials. Els seus oficials, també establerts des del segle XIII, eren els següents: mestre racional, tresorer i escrivans de ració. El mestre racional era el cap de la Tresoreria reial, el responsable de la comptabilitat de la corona i un dels quatre grans oficials o dignataris de la Cort (els altres tres eren el camarlenc, el majordom i el canceller), les funcions del qual van ser regulades per les *Ordinacions* de Pere III (1344). Com a responsable de l'erari públic i el patrimoni de la Corona, el mestre racional supervisava semestralment els comptes del tresorer i els escrivans de ració, que eren enregistrats en el *Llibre de definicions* (ingressos i pagaments del patrimoni reial). Les funcions del tresorer (també delimitades per les *Ordinacions*) eren la custòdia de l'erari reial, l'ingrés de les rendes de la corona a Tresoreria i la realització dels pagaments ordenats pel mestre racional. Les dels escrivans de ració (càrrec creat per Pere III) eren portar l'inventari dels béns i el compte de les despeses de la casa reial. Alguns dels promotors de les capelles i els retaules estudiats van exercir aquests càrrecs: Pere Desvall, primer escrivà i després tresorer;[110] Pere de Marges, sotstresorer;[111] Huguet de Cardona[112] i Pere Desbosch,[113] escrivans de ració; finalment, Joan Janer[114] i Jaume Pastor,[115] dels quals no se n'especifica el càrrec dins la Tresoreria reial en la documentació consultada.

Hi havia càrrecs reials que, segons sembla, no estaven reservats a cap col·lectiu professional en concret, com el de batlle general, veguer,

108. AHPB, 8/1, f. 131r, 25-11-1333.
109. *Speculum*, II, f. 89r: referència a un document relatiu a la fundació del benefici de l'11-4-1339.
110. AHPB, 23/7, f. 94v, 11-4-1357 i 23/3, f. 7v, 30-1-1371.
111. AHPB, 23/8, f. 91r, 24-5-1359.
112. AHPB, 19/18, f. 104v, 12-5-1354 i 23/8, f. 94r, 3-6-1359.
113. AHPB, 23/8, f. 5r, 19-2-1359.
114. AHPB, 20/2, f. 166r, 25-8-1365.
115. AHPB, 55/2, f. 108r, 30-6-1386.

sotsveguer, batlle local, almirall o vicealmirall, alguns dels quals, com veurem, van detenir alguns dels promotors de les capelles i els retaules estudiats. Com ja s'ha dit, de vegades aquests oficis podien exercir-los persones amb qui la corona se sentia en deute, tant per la seva impossibilitat de restituir els préstecs que li havien concedit com per altres serveis que li haguessin pogut dispensar.[116] El batlle general de Catalunya tenia jurisdicció civil i criminal en tot aquest territori, així com àmplies competències en matèria mercantil. Era qui administrava el reial patrimoni, amb la supervisió del mestre racional, i tenia competència en matèries tan diverses com duanes, aigües públiques, molins, fires, mercats, importació i exportació de productes. També en depenien els batlles locals, delegats fiscals i administratius del sobirà. El veguer,[117] nomenat pel rei, tenia funcions judicials amb jurisdicció plena dins la demarcació de la vegueria, però subsidiària en els territoris eclesiàstics o baronials. També col·laborava en l'administració pública i tenia cura de l'avituallament i la salubritat de les poblacions. Del veguer depenia el sotsveguer, però no com a lloctinent, sinó com a funcionari auxiliar seu, que era nomenat pel rei o per ell. Finalment, l'almirall tenia el comandament suprem de les forces navals de la corona, així com la direcció de les drassanes reials, i estava assistit per tres vicealmiralls a les seves ordres, un amb competència a Catalunya, un altre a Mallorca i el tercer a València.

Entre els promotors de capelles i retaules que van exercir aquests càrrecs trobem Jaume de Rocafort, batlle general del regne d'Aragó;[118] els marits de les promotores de dues capelles de la Seu, Francesc de Togores[119] i Francesc de Santcliment,[120] ambdós veguers de Barcelona; Joan Gener, sotsveguer;[121] Francesc Grony i Joan Sabastida, ambdós batlles de Barcelona;[122] finalment, el ja esmentat Bonanat Descoll, vicealmirall de Catalunya.[123]

D'aquesta manera, els membres d'aquell col·lectiu podien enriquir-se amb l'exercici d'un ofici reial, com Bonanat Sapera, «scriptoris domini regis ac notarii et scriba vicarie, duanarie et portalanie Castri Calerii»,[124] a qui ja ens hem referit anteriorment, el qual va adquirir

116. En proporciona diversos exemples BATLLE: *Del segle XIII*, p. 88; *Las familias de la alta burguesía*, p. 87, i *Aproximació a l'estudi d'una família*, p. 287, on se cita el cas de Guillem Grony, creditor de Jaume I, que va ser batlle i veguer. Vegeu, també, BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents*, cit.

117. Sobre els veguers, vegeu SERRA-ROSELLÓ, *Cronología de los veguers*.

118. AHPB, 23/15, f. 18v, 25-5-1364.

119. AHPB, 13/1, f. 31r, 12-9-1359.

120. AHPB, 19/2, f. 25v, 12-5-1363.

121. AHPB, 23/11, f. 36v, 11-2-1361.

122. AHPB, 11/1, f. 8v, 28-10-1336 i 79/1, f. 16v, 14-6-1399, respectivament.

123. AHPB, 17/4, f. 73r, 17-10-1356.

124. AHPB, 19/9, f. 81r, 8-3-1351.

diversos drets i propietats a Sardenya que després va destinar al finançament del benefici i la capella que va erigir. També podien arribar a convertir-se en un dels grans dignataris de la cort i, en conseqüència, ser ennoblits, com el ja citat Joan Gener, possible promotor d'un dels retaules de la Seu. Des del 1359 fins al 1365 consta com a «venerabilis Johannis Janerii, de thesauraria domini regis»,[125] el 1373 com a «consiliarium et uxerium dicti domini ducis»,[126] i finalment, l'any 1395, ja difunt, com a cavaller.[127] Aquest ennobliment s'explica (tot i que no se n'ha trobat constància en la documentació notarial consultada) perquè quan l'infant Joan va pujar al tron va compensar la seva fidelitat nomenant-lo camarlenc i aquesta dignitat comportava el títol de cavaller.[128] En la cort catalanoaragonesa n'hi havia dos, dedicats a la custòdia del rei, la seva cambra, la seva armeria i el seu segell secret. Ocupaven el segon lloc entre els funcionaris palatins, després del majordom, i formaven part del Consell reial.

Igualment, aquells que, per la seva professió, havien format part de l'estament dels mitjans podien acabar senyorejant castells i llocs, com l'escrivà de ració Pere Desbosch, «domino castrorum de Sancto Vicencio et de Vilassario»,[129] promotor d'una capella a Santa Maria del Pi, o el causídic[130] (advocat) i sotstresorer Pere de Marges, promotor d'una capella a la Seu. Pere de Marges constitueix un exemple d'ascens social en aquesta direcció: l'any 1360 consta en la documentació notarial amb el càrrec municipal de «mensuratoris olei»;[131] entre 1359, i el 1361[132] com a «subthesaurario domini regis»; el 1367 com a «scriptor porcionis domini regis»[133] i, finalment, el 1369, ja com a «domino dicti castri de Matarone».[134]

Hem vist, doncs, que un cop seguit el «cursus honorum» de l'ascens cap a la ciutadania, l'únic graó que restava per escalar era el de

125. AHPB, 23/8, f. 91r, 24-5-1359.
126. AHPB, 41/1, f. 7r, 30-12-1373.
127. AHPB, 40/6, f. 100r, 13-1-1395: testament de «Nicholaua, uxor Bernardi Sa Fabrega, quondam basterii», on nomena marmessor el prevere «Guillelmum de Plano, commorante cum venerabile domina Maria, uxor venerabilis Johannis Januarii, quondam militis» i disposa la seva sepultura «in tumulo quod venerabilis Johannes Januarii predictus habet in capella sancte Marie de Gracie constructe in Sede Barchinone». La capella referida és la dels sants Bernat i Iu, promoguda per Huguet de Cardona, on Gener va instituir posteriorment un benefici dedicat a santa Maria de Gràcia. Huguet i Gener treballaven junts a la Tresoreria reial.
128. *Diccionari biogràfic*, II, p. 311.
129. AHPB, 17/6, f. 50r, 12-4-1371. Sobre Desbosch, vegeu CUADRADA, *L'emergència dels funcionaris,* cit.
130. AHPB, 16/3, f. 44v, 20-7-1362.
131. AHPB, 13/1, f. 188r, 7-10-1360.
132. AHPB, 19/1, f. 90r, 7-10-1361.
133. AHPB, 15/9, 31v, 2-4-1367.
134. AHPB, 17/13, f. 78v, 6-5-1369.

l'ennobliment, però la seva consecució comportava la pèrdua del dret a intervenir en el govern de la ciutat. Recordem que, per aquesta raó, no era estrany que una mateixa família tingués repartits els seus membres entre ciutadans honrats i cavallers. Igualment, que, segons Sobrequés, la pràctica habitual era destinar la branca primogènita, la de més prestigi social i econòmic, a la ciutadania, mentre que la secundària es destinava a la cavalleria. En conseqüència, cal insistir que els estaments baixmedievals no constituïen pòpiament classes socials en l'accepció actual del terme, sinó que s'han d'imaginar com a microsocietats, amb les seves pròpies aristocràcies, estrats mitjans i inferiors. Amb aquest enfocament de Sobrequés, resulta comprensible que, per exemple, un donzell confinat discretament en el seu territori estigués més proper a un camperol aloer que a un cavaller establert a la ciutat, de la mateixa manera que un ciutadà honrat se sentiria més proper a aquell cavaller que no pas a un mercader modest.[135] Aquest fenomen explica la tendència d'alguns membres de la petita noblesa i del patriciat urbà a practicar enllaços matrimonials entre ells, ja que si uns constituïen amb rendes sanejades, els altres aportaven un cognom ennoblit. La documentació notarial consultada proporciona algunes notícies relatives a la pràctica seguida per les grans famílies barcelonines de destinar un fill a la continuació del negoci familiar i l'altre a la cort. En tenim un exemple en Ferrer de Gualbes, família promotora d'una capella a Santa Maria del Mar: el seu fill Bernat consta com a *draperius*, mentre que el seu fill Simó consta com a «de domo domini regis».[136]

Tot el que s'ha dit fins ara explica parcialment la contribució dels més afavorits a l'ampliació de les esglésies estudiades, concretament a través de la promoció de capelles. D'una banda, la promoció de beneficis i capelles apareix com un signe extern del prestigi social assolit en un context de prosperitat però, de l'altra, també constitueix un símptoma de por a la mort davant les circumstàncies crítiques que van deslluir aquell context. Dit d'una altra manera: l'origen de la promoció de beneficis i capelles es localitza en un context marcat per la dualitat, situat entre la prosperitat i la crisi.

La crisi

Les caresties del 1302 i el 1311 només van ser el preludi de la sèrie de calamitats que, cíclicament, van flagel·lar els barcelonins del segle XIV.[137] La primera de la sèrie va ser la coneguda com «lo mal any

135. Vegeu, també, sobre aquest tema, JULIÀ, *La riqueza de los barceloneses*.
136. AHPB, 23/15, f. 131v, 3-12-1364.
137. Sobre les fams i mortaldats d'aquell segle a Barcelona, vegeu BRUNIQUER, *Rúbriques*, 5, p. 319, i RUBIO, *Pesta, fam i guerra*.

primer», el desembre del 1333, en què un canvi climàtic va malmetre les collites i, en conseqüència, va provocar una puja exorbitant del preu del gra, tant procedent de l'interior (Urgell) com de l'exterior (Sicília). Inicialment, la quartera de blat va pujar a 35 sous i la d'ordi a 20 sous, però a mitjan gener ja havia assolit els 42 sous la de blat i els 24 la d'ordi. Aquesta situació va desencadenar un avalot popular que culminà en el robatori de les cases del conseller Arnau Bernat i de Bernat de Marimon.[138] La carestia i la fam van debilitar la població que, aquell mateix any, fou víctima d'una epidèmia de pesta bubònica o glànola. De resultes d'això, a partir d'aquell moment, l'abastament de blat a la ciutat va esdevenir una de les tasques dels consellers.[139]

La segona i pitjor d'aquella sèrie de calamitats va ser la Pesta Negra, que, entre el 1348 i el 1349, va delmar gran part de la població europea, sobretot del litoral mediterrani.[140] El seu poder de devastació va ser afavorit pel fet d'haver estat precedida pel que que es coneix com «l'any de la gran fam» (1347). Sembla que la malaltia es va estendre des de l'Extrem Orient (Crimea) fins al Mediterrani oriental (Constantinoble) i, des d'allà, l'any 1347, a l'occidental, a causa del contagi dels tripulants d'un vaixell comercial genovès. Hom assegura que l'any 1350 tot el món conegut de l'època n'estava infectat, amb xifres de mortalitat que en alguns llocs van superar els dos terços dels habitants. En els regnes catalanoaragonès, valencià i mallorquí es calcula la incidència d'aquella mortaldat gairebé en dos terços de la població, ja debilitada per la sèrie de fams que s'havien succeït des del «mal any primer», en bona part provocades pel progressiu despoblament del camp i el descens de la producció que se'n va derivar. Una de les víctimes de la pesta fou la mateixa reina, Elionor de Portugal, segona esposa de Pere III, i també sembla que ho van ser els dos pintors de retaules més rellevants del moment: Ferrer i Arnau Bassa. Igualment, van morir quatre dels cinc consellers d'aquell any, entre ells Francesc Grony, possible promotor d'una de les capelles estudiades, així com la immensa majoria dels jurats del Consell de Cent.[141] Els difunts van deixar darrere seu una administració pública quasi col·lapsada, molts albergs abandonats i molts supervivents empobrits. A partir d'aleshores, durant la segona meitat del segle XIV, la població, sobretot en les aglomeracions urbanes com Barcelona, es va veure amenaçada periòdicament pel rebrot epidèmic.

Entre els anys 1362-1363 es produïa la tercera calamitat de la sèrie, coneguda com la «mortaldat dels infants», entre el 1374-75 la quarta

138. JULIÀ, *Las actitudes mentales,* p. 17.
139. BATLLE, *La Barcelona*, p. 333.
140. Vegeu, sobre el tema, les il·lustracions i gràfics d'HURTADO-MESTRE-MISERACHS, *Atles d'Història*, p. 126.
141. BRUNIQUER, *Rúbriques,* 5, p. 319.

(epidèmia a Barcelona) i el 1396 la cinquena (nova epidèmia a la ciutat). Tot i que els primers fogatges o censos de població ja són del 1365-1370, es calcula que, dels aproximadament 50.000 habitants que se suposa que hi havia a Barcelona l'any 1340, s'hauria descendit a uns 38.000 en 1359.[142] Aquesta davallada demogràfica va provocar la concentració de fortunes en poques mans i l'increment dels salaris a causa de l'escassa mà d'obra. Això va donar lloc a una falsa impressió de prosperitat, però el cert és que s'havien desgastat els sòlids fonaments del període d'expansió. La davallada demogràfica i de la producció agrícola, així com els continuats conflictes bèl·lics, que obstaculitzaven el comerç i requerien constants subvencions per a campanyes militars, havien empobrit la població fins al punt que era incapaç d'aportar les contribucions necessàries per sufragar les despeses dels municipis, la monarquia, els funcionaris, els exèrcits, etc. Això, com ja s'ha dit, va comportar l'empenyorament generalitzat de les institucions, a través de l'emissió de títols de deute públic, i de la corona en particular, mitjançant préstecs sol·licitats a particulars i taules de canvi, algunes de les quals van acabar fent fallida (la taula Descaus-Olivella en 1381 i la Gualbes en 1406).[143] Sembla, doncs, si més no fins fins al tercer quart del segle, que l'endeutament públic i l'enriquiment privat dels futurs promotors de capelles van evolucionar de forma paral·lela.

Les cartes de barcelonines d'aquell segle recopilades per Vinyoles[144] ens ajuden a comprendre com es va viure a Barcelona la quarta de les crisis que enterboliren aquella prosperitat inicial, l'epidèmia de 1374-1375. Sobretot, com va enfrontar-la la promotora d'una de les capelles estudiades, Guillemona de Barberà, dama de la reina Elionor i vídua del cavaller Francesc de Togores. En la primera de les cartes seleccionades, Sereneta, dona de Ramon de Tous, dispeser de la comtessa de Luna, i amiga de Guillemona, informa el seu marit sobre la carestia de blat i l'epidèmia que flagel·len la ciutat. També el posa al corrent que Guillemona, que havia vençut la malaltia, ha recaigut, de manera que, tot i les seves negatives a abandonar el palau reial menor, es troba a casa d'ells restablint-se:[145]

> (...) me feu a saber, sènyer, que s'hic val la quartera del forment, hic han aforat a XXXV sous, mas però no se n'hic lliura ne se'n hic troba gens, ne de l'ordi no se'n hic troba gens, e ven-s'hic XXV sous. Perquè, sènyer, vos prec carament que d'una part o d'altra que me'n trametau, com no he què

142. SALRACH, *Història dels països*, 2, p. 893.
143. *Ibid.*, p. 909-910. Vegeu també BENSCH, *La primera crisis bancaria*.
144. VINYOLES, *Cartes de dones*.
145. *Ibid.*, p. 150-151. Font: ACB, Cisma d'Occident, doc. 1225, 24-10-1374.

> menjar; si bé, sènyer deits que'n dec haver tro a Nadal, e a mi, sènyer, és crescuda la talent (= fam), com depuis, sènyer, que vós hic partís no he fet de mon prou e no he estat sense mal. De les morts, sènyer, beneït ne sia Nostro Senyor, que n'hic va bé mal al nostre veïnai (= veïnat), que hic ha mortes de nou en deu persones. De madona de Togores, sènyer, vos faç [a saber] que és recruada (= recaiguda) e va-li ten mal e lleig que no s'hi pot àls fer, que null temps, per gran mal que hagués, hom no l'havia poguda aportellar (= convèncer) que s'isqués del palau, e ara, sènyer, com no pot més aspirar, ha consentit que la n'havem treta; e no és volguda anar en lloc de món sinó en casa vostra; perquè, sènyer, a ella va ten mal, que no s'hi pot àls fer, e pus que a ella va ten mal, a mi no pot gaire bé anar (...)

Guillemona de Togores, com segurament tants altres barcelonins, va continuar essent víctima de restabliments i recaigudes intermitents. D'aquesta manera, en una carta seva a Ramon de Tous[146] la trobem contenta i agraïda per les constants atencions que li han dispensat els metges reials, privilegi que, sens dubte, devia estar a l'abast de molt pocs:

> La senyora regina m'ha fet tant, e és estada així curosa de mi com si fos sa filla, que pocs dies eren que III o IIII metges ella no fes venir a mi.

En canvi, en una carta posterior,[147] Francesca, vídua de Berenguer Morey, notifica a Tous la mort de Pere de Marges, promotor d'una altra capella de la seu, i que Guillemona ha patit una nova recaiguda:

> Ja, sènyer, creu que sapiats que en Pere de Marges és mort, e en Bernat Buçot ha lo seu ofici (...) De madona de Togores vos faç saber que és recruada (= recaiguda) e jau en lo llit malalta (...) que no'm par que la sua vida sia llarga, pus lo menjar ha perdut.

La fam continuava, i Sereneta se'n continuava planyent en una altra de les seves cartes al seu marit:[148]

> Si Déus no'ns ajuda de pluja e que les naus venguen carregades de forment, lo popular e aquells qui no han de l'haver del món hic morran, e jo qui som d'aquells.

146. VINYOLES, *Cartes de dones,* p. 154. Font: ACB, Cisma d'Occident, doc. 158, 30-11-1374.
147. *Ibid.,* p. 155-156. Font: ACB, Cisma, doc. 117, desembre 1374.
148. *Ibid.,* p. 158-159. Font: ACB, Cisma, doc. 159, 2-1-1375.

FUNDACIÓ NOGUERA

Igualment, segons les seves cartes, sis mesos després encara continuava l'epidèmia:[149]

> Dissabte a IX d'aquest mes morí madona d'en Mitjavila (...) e en Monic, fill d'en Berenguer Morey (...) En Berenguer Bertran, sènyer, és mort, e així com ell molts d'altres (...) Perquè, sènyer, la gent és fort esglaiada, com les morts són tan sobtoses (...) Madona de Togores, sènyer, és venguda e no és res qui la puga aconhortar, tan plora...

Sembla, doncs, que Barcelona es trobava en una situació desoladora, en mig de la qual, una dona suplicava insistentment al seu marit que li enviés blat per no morir de fam, i una altra, que sobreviuria per a finançar una capella i un retaule, s'emmalaltia, es restablia i tornava a recaure, mentre plorava desconsoladament per la mort dels seus amics...

Com ha assenyalat Julià,[150] és evident que l'amenaça de la mort imminent, tant si era deguda a crisis epidèmiques com a la simple vellesa, provocava una reacció anímica que s'exterioritzava, com s'observa en els testaments, tant a través del penediment per les injustícies comeses al llarg de la vida i l'intent de reparar-les («ordino quod debita mea solvantur et iniurie mee restituantur») com de la prodigalitat, de vegades exagerada, en els llegats destinats a institucions eclesiàstiques.[151] El primer exemple seleccionat de penediment davant la por a la mort és el del canonge Hug de Cardona, promotor d'una capella de la Seu, que confessa en el seu testament haver comès diversos abusos quan era jove. El pas del temps sembla que va fer-li oblidar el nom de les víctimes («immo nomines eius penitus ignoramus»),[152] entre elles uns pagesos als quals havia despossseït de la collita de blat i raïm, però, tot i l'oblit, va ordenar que «debita mea solvantur et iniurie mee restituantur». No sembla possible que es pogués compensar algú, possiblement ja difunt, ni que fos a través dels seus hereus, si se n'havia oblidat la identitat, de manera que la confessió de Cardona sembla deure's més a l'afany de descarregar la conciència que a un interès real a compensar les seves víctimes.

149. VINYOLES, *Cartes de dones,* p. 163. Font: ACB, Cisma, doc. 73, 12-6-1375.

150. JULIÀ, *Las actitudes mentales*, p. 15. LE GOFF, *Mercaderes y banqueros,* p. 92-114.

151. Sobre la por a la mort, vegeu LE GOFF, *La naissance du Purgatoire* i *Mercaderes y banqueros,* p. 75-97; CHIFFOLEAU, *La comptabilité;* ARIÈS, *La muerte en occidente;* LLOMPART, *Religiosidad popular,* p. 273-298; JULIÀ, *Las actitudes mentales,* i AURELL, *Els mercaders catalans,* p. 241-251.

152. JULIÀ, *Las actitudes mentales*, p. 46. Font: ACB, Notaria particular, B. de Vilarrúbia, manual de testaments, ff. 103r-106r.

Un altre dels motius habituals de penediment s'observa en el testament de Jaume Grony, oncle del possible promotor d'una de les capelles de Santa Maria del Mar, Francesc Grony. En aquest cas el remordiment prové de la pràctica de negocis poc ètics, concretament el préstec amb interès usurari, abús que el testador intenta compensar ordenant la devolució dels beneficis adquirits per aquest mitjà, dos sous per lliura, a cada deutor.[153]

Un cas de prodigalitat testamentària exagerada envers l'Església és el del secretari reial Guillem Oliver, promotor d'una capella de la seu. El seu testament, copiat en un dels *Registra Dotaliarum* de l'ADB,[154] es troba molt malmès, de manera que desconeixem els possibles motius de penediment que el van impulsar a designar la Pia Almoina i el benefici que ordenava instituir la seva capella de la seu com a hereus universals. Però coneixem, si més no, una de les injustícies que podria haver comès en vida a través d'una carta que va dirigir-li la reina Sibil·la en què la reina el condemna durament per haver abandonat la seva dona i per negar-se, fins i tot, a proporcionar-li el necessari per a la seva subsistència:[155]

> (...) E, com per alcunes justes raons haiam a cor que la dita muller vostra, segons és raonable, haja de vós sa convinent provisió, pus no volets que estiga ab vós, pregam-vos altra vegada e expressament vos manam que la dita provisió, també de temps passat com esdevenidor, donets a la dita muller vostra convinent, segons sa condició e vostre estament (...)

De moment ens hem pogut fer una idea de quin podia ser el comportament dels nostres promotors de capelles en els bons moments (bàsicament, la perspicàcia en el negoci, la cura en la política matrimonial i, sobretot, la perseverància en l'ascens). També hem pogut entreveure les seves pors en les circumstàncies crítiques, així com les seves petites misèries personals i el seu afany de fer-se-les perdonar (de vegades, com hem vist, potser massa tard). Sembla que només ens queda demanar-nos quin paper van jugar aquests bons i mals moments, aquestes prosperitats i crisis, en el tema que estudiem: el finançament de beneficis, capelles i retaules per tots aquests promotors. Les taules que segueixen pretenen oferir una idea aproximada de la possible incidència de la por a la mort en la fundació de beneficis eclesiàstics i, per tant, en el consegüent finançament de capelles i retaules.

---

153. BATLLE, *Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina*, p. 288, i JULIÀ, *Las actitudes mentales*, p. 47. Font: ACB, Notaria particular, B. de Vilarrúbia, manual de testaments, ff. 121-123v.

154. ADB, RD, VII, ff. 67r-69v, 27-1-1384.

155. VINYOLES, *Cartes de dones*, p. 184. Font: ACB, Cartes reials, c-4-75, 22-12-1382.

Taula 1

Incidència de les crisis d'abastiments i epidèmiques en la fundació de beneficis i la promoció de capelles per ordre testamentària

Signes i abreviatures emprats: RD = Registra Dotaliarum; RDSJ = Registre de dotalies de Sant Just; S = Speculum; LO = Llibre d'Obra; dn = document notarial; † = difunt; **b** = benefici; **c** = capella; **r** = retaule; ot = ordre testamentària.

Crisi	*Promotor*	*Fundació o ordre testamentària*	*Execució del testament*	*Advocació de la capella*	*Església*
1333-1334 «lo mal any primer»					
1348-1349 Pesta Negra	1. Francesc Grony	27-3-1347, S	Consta † el maig 1353, dn, però absent de la dn des de 1348	**b** de Sant Martí, a la **c** de Sant Jaume, potser seva	Santa Maria del Mar
	2. Guillem Almogàver	ot 3-7-1347, RD	Consta † el 6-11-1367, dn	**b** de Sant Macià i Santa Helena, a la seva **c,** que dota de **r**	Seu
	3. Jaume de Gualbes	ot 13-4-1348 RD **c** ja feta	6-3-1349, RD	**b** de Sant Mateu i Santa Marta, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
	4. Antic de Croanyes	ot 6-5-1348, S **c** ja feta	?	**b** de Sant Esteve i Santa Oliva, a la seva **c**	Sant Just
	5. Bernat Llull	ot 1-6-1348, RD **c** ja feta	Consta † el 12-1-1352	**b** del Corpus, a la seva **c**	Sta. Maria del Mar
	6. Galcerà Llull: se li avancen els Gualbes en la promoció de **c**	ot 28-6-1348 RD	1379, S	**b** de Santa Marta, a la **c** de Santa Anna	Santa Maria del Mar
	7. Bernat Guillem Sabastida	ot 11-5-1348 RDSJ	9-3-1349 RDSJ	**b** de Sant Joan i Sant Bernat, a la seva **c**	Sant Just
	8. Arnau Ballaró	ot 21-6-1348 RD **c** començada	4-2-1351, però consta † l'abril 1349 dn	**b** de Sant Honorat i Santa Oliva, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
	9. Guillem Turell	ot 19-10-1348, RD il·legible: S	15-11-1380, S	**b** 2 de Sant Gabriel i Sant Aleix, a la seva **c**	Santa Maria del Pi

DACSO NOGUERA

Crisi	*Promotor*	*Fundació o ordre testamentària*	*Execució del testament*	*Advocació de la capella*	*Església*
1348-1349 Pesta Negra	10. Salvador i Jaume de Rocafort	ot de Salvador 12-8-1349, RD	2-1-1353, RD	**b** de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua, a la seva **c**	Seu
	11. Jaume Gracià: se li avança Estrada en la promoció de **c**	ot 5-11-1349 RD	16-6-1355, RD	**b** 2 de Tots Sants	Santa Maria del Mar
	12. Pere Desbosch	9-11-1349, RD **c** ja feta	consta † el 5-2-1368, dn	**b** de Sant Miquel i Sant Esteve, a la seva **c,** que potser dota de **r**	Santa Maria del Pi
	13. Pere de Mollet i Maria Serra	4-3-1350, RD **c** ja feta	Pere consta † el 1348, dn	**b** de Sant Marc i Santa Bàrbara, a la seva **c,** que potser dota de **r**	Santa Maria del Mar
	14. Francesc d'Eximenis: la seva **c** és cedida a P. Desvall	ot 26-4-1350, S	3-3-1355, RD i dn	**b** de Sant Francesc, a la seva **c**	Seu
1362-1363: «Mortaldat dels infants»	15. Bernat Sabater	ot 15-3-1362 RD **c** ja feta	31-8-1363, RD	**b** de Sant Iu i Santa Eulàlia, a la seva **c,** que dota de **r**	Santa Maria del Mar
	16. Jaume Cavaller	ot 11-5-1362 RD **c** ja feta	9-5-1376, RD. Consta † el 16-1-1365, dn	**b** de Sant Jordi i Santa Helena, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
	17. Bonanat Descoll	ot 2-6-1363, S	3-1-1367, ja consta el **b** i la **c,** dn	**b** de Sant Julià, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
	18. Jaume Solà	ot 28-8-1363, S	consta † el 2-5-1364, dn	**b** de Sant Felip i Sant Jaume, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
	19. Gilbert de Fàbrega	ot 12-12-1363, RD **c** ja feta	consta † el 4-10-1370, dn	**b** de Sant Agustí i Sant Lluc, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
1371: «Mortaldat dels mitjans»	20. Pere de Marges	ot 13-10-1373, RD **c** ja feta	consta mort en 1374	**b** de Sant Jordi i Sant Genís a la seva **c**	Seu
1374-1375: epidèmia a Barcelona	21. Huguet de Cardona	ot 29-7-1374 RD **c** ja feta	8-8-1382, RD	**b** de Sant Bernat i Sant Iu a la seva **c**	Seu

Crisi	*Promotor*	*Fundació o ordre testamentària*	*Execució del testament*	*Advocació de la capella*	*Església*
1374-1375: epidèmia a Barcelona	22. Pere Desvall: veg. 14 (Eiximenis)	3-1-1375 compra la **c** als propietaris anteriors, dn i LO		**b** de Sant Pere i.c. i Sant Joan a.p.l., a la seva **c**	Seu
	23. Bartomeu Oliver	ot 3-4-1376, RD	12-9-1377, RD	**b** de Sant Nicolau i Sant Bernat a la **c** que potser promou	Santa Maria del Pi
1396: epidèmia a Barcelona	24. Bartomeua Bou, vídua de Santcliment	ot 8-2-1397, S (a edat ja avançada, dn) **c** ja feta	en 1385 ja feia obrar la seva **c,** LO	**b** de Sant Bartomeu i Santa Elisabet d'H., a la seva **c**, que dota de **r**	Seu

Taula 2

Fundacions beneficials i promocions de capelles realitzades per ordre testamentària però no relacionables amb les crisis

Promotor	*Testament*	*Execució del testament*	*Advocació de la capella*	*Església*
1. Berenguer de Roudor	ot 20-7-1331, RD	a. de 1349 ja consta el **b,** dn	**b** de Santa Eulàlia de B., a la seva **c**	Santa Maria del Mar
2. Francesc Janer	ot 18-2-1341, RD	11-7-1354 ja consta l'altra **c** que havia ordenat, a Manresa, dn	**b** de Sant Tomàs a. a la seva **c**	Santa Maria del Mar
3. Jaume d'Olzet	ot 20-7-1341, S	?	**b** dels Sants Joans, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
4. Bonanat Sapera	ot 23-11-1342, RD il·legible: S	4-10-1344, dn	**b** de Sant Pau i Santa Praxedis, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
5. Antígona Marquet, vídua de J. Martí	ot 14-2-1346, RDSJ	12-3-1354, RDSJ	**b** de Sant Simeó a la seva **c**	Sant Just
6. Francesc Estrada	ot 12-9-1346, RD	16-6-1355, RD i dn	**b** 1 de Tots Sants, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
7. Pere Terré	ot 3-10-1353, RD **c** ja feta	consta † el 28-11-1359, dn	**b** de Sant Pere a la seva **c**	Sta. M. del Pi
8. Francesc Flandina	ot 14-2-1386, RD	26-1-1392, S	**b** de Sant Francesc	Sant Just

Signes i abreviatures emprats: RD = Registra Dotaliarum; RDSJ = Registre de dotalies de Sant Just; S = Speculum; LO = Llibre d'Obra; dn = document notarial; † = difunt; **b** = benefici; **c** = capella; **r** = retaule; ot = ordre testamentària.

Taula 3

Fundacions beneficials i promocions de capelles realitzades en vida del promotor no relacionables amb les crisis

Promotor	*Fundació*	*Testament*	*Advocació de la capella*	*Església*
1. Hug de Cardona	16-8-1319, S 21-8-1321, RD	17-3-1332, dn	**b** de Sant Antoni a., a la seva **c**	Seu
2. Joan de la Geltrú	28-3-1337 (col·lació), S	consta † el juliol 1349, dn	**b** de Sant Antoni i Sant Bernat, a la seva **c**	Sta. M. del Mar
3. Arnau Messeguer	ot 15-4-1346, RDSJ **c** ja feta	20-7-1349, RDSJ	**b** de Sant Marc i Sant Mateu a la seva **c**	Sant Just
4. Constança i Francesca Rovira, dones de G. de Puig i G. d'Espluga	25-9-1346 investidura primer beneficiat, S	Constança: 6-2-1367, dn Francesca consta viva el gener de 1361, dn	**b** de Sant Nicolau, a la **c** que potser promouen	Santa Maria del mar
5. Constança d'Eiximenis, dona de G. de Malla	5-11-1354, RDSJ **c** ja feta	?	**b** de Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni, a la seva **c**	Sant Just
6. Berenguer Vives	18-2-1360, RDSJ **c** ja feta	consta † el 10-5-1362, dn	**b** de Sant Pere i Sant Pau, a la seva **c**	Sant Just
	promoció de la **c** a. 14-4-1361: ot d'Agnès, cosina seva, de fundar-hi un **b**, RDSJ i dn	consta † el 10-5-1362, dn	**b** de Sant Iu, fundat per Agnès en la **c** que promou Vives	Sant Just
7. Jaume Descoll	4-2-1367, S **c** ja feta	10-12-1379, RD	**b** 4 de l'Esperit Sant, a la seva **c**	Seu
8. Pere Tresserres	feia construir la seva **c** en 1365, LO	consta † el juliol 1376, dn	**b** de Tots Sants, a la seva **c**	Seu
9. Raimon Dusai	a 4-12-1370, dn (llegat testamentari de la seva nora per a dotar la **c** de **r**)	consta viu el 17-6-1374, dn	**b** de Sant Rafael i Santes Verges, a la seva **c**	Santa Maria del Mar
10. Guillema de Barberà, vídua de Togores	8-5-1381, RD encara es construïa la **c** en 1382, LO	?	**b** de Sant Gabriel, a la seva **c,** que dota de **r**	Seu
11. Pere Safont	2-10-1387, RD **c** ja feta	?	**b** de Santa Eufrasina, a la **c** que promou	Seu
12. Joan Janer i Maria Sallimona	18-8-1386, RD	Joan consta † el 27-9-1388, dn	**b** de Santa Maria de Gràcia a la **c** de Sant Bernat i Sant Iu, que potser dota de **r**	Seu
13. Joan Sabastida	10-7-1388, RD	consta viu l'abril 1399, dn	**b** de Sant Andreu. Dóna **r**	Seu

Signes i abreviatures emprats: RD = Registra Dotaliarum; RDSJ = Registre de dotalies de Sant Just; S = Speculum; LO = Llibre d'Obra; dn = document notarial; † = difunt; **b** = benefici; **c** = capella; **r** = retaule; ot = ordre testamentària.

El buidat s'ha efectuat sobre els quaranta-set promotors de capelles i retaules més documentats durant el segle XIV, tot i que n'hi ha d'altres que no s'han pogut incloure en les taules perquè se n'ha perdut el testament i no se'n coneix la data aproximada de defunció. Podem veure que, dels quaranta-set promotors que hi apareixen, vint-i-cinc van ordenar la fundació del seu benefici en moments de crisi epidèmica, nou a través del seu testament, però en dates no coincidents amb les crisis i, finalment, tretze van fer-ho en vida, anys abans de morir i en circumstàncies aparentment no crítiques.

Com veiem, s'observa, en primer lloc, un predomini de les fundacions ordenades per via testamentària: trenta-quatre de les quaranta-set, cosa que, com veurem, no implica que els fundadors haguessin esperat fins aquell moment per a promoure la capella. Ben al contrari, pel que es veu a les taules, devia ser bastant freqüent que se suportessin les despeses de finançament de la capella en vida, possiblement per por que s'avancés un altre fundador en la seva promoció o per manca de confiança en l'eficàcia dels marmessors testamentaris (recordem que els de Francesc d'Eiximenis van acabar venent la capella a Pere Desvall). Sembla que, en canvi, es tendia a postergar la important despesa que representava la dotació del benefici fins l'últim moment.

En segon lloc, s'observa un predomini de les fundacions ordenades o realitzades en dates coincidents o immediatament posteriors a períodes crítics, concentrades sobretot en l'època de la Pesta Negra (catorze de les vint-i-quatre). Finalment, podem veure que només tretze dels quaranta-set promotors van fundar els beneficis en vida i sense coincidir amb cap període declaradament crític. Aquest resultat podria induir a sobrevalorar la por a la mort com a motivació bàsica d'aquells promotors de capelles, però cal considerar que en setze de les vint-i-cinc fundacions efectuades en períodes epidèmics ja s'havia promogut la capella prèviament: nou dels catorze fundadors durant la Pesta Negra i set dels deu en el decurs de la resta d'epidèmies. D'aquí es desprèn que hi hauria una tendència a gaudir en vida de la capella promoguda, si la situació familiar permetia finançar-la aleshores, mentre que el gaudiment del benefici i, per tant, la demanda d'intercessió al sant escollit, s'ajornaven fins que resultaven indispensables: a l'hora d'accedir al «Paradís». En conseqüència, sembla que tant la prosperitat, amb l'exhibició de riquesa que podia comportar, com la crisi, amb la por a la mort que se'n podia derivar, devien tenir un paper important en la promoció de les capelles estudiades i, per tant, en l'ampliació de les seves esglésies respectives.

S'ha pogut veure, doncs, al llarg d'aquest capítol, quines podien haver estat les circumstàncies que van fer possible la renovació de la ciutat i de les seves esglésies: bàsicament, l'expansió territorial de la corona i el desenvolupament del comerç i la productivitat. Igualment, s'ha

valorat quines propiciaven la promoció de capelles per particulars en aquelles esglésies: d'una banda, l'enriquiment particular dels mercaders i dels oficials reials, fonamentalment, i, de l'altra, la crisi econòmica que va amenaçar la continuïtat d'aquelles obres. Finalment, quines circumstàncies degueren empènyer aquells promotors a finançar les seves capelles: la privatització del sentiment religiós, l'afany de prestigi social i la por a la mort en els moments crítics.

A continuació, per cloure l'aproximació al context en què es van promoure aquelles capelles i retaules, s'intentarà, d'una banda, mostrar les extraordinàries repercussions de la prosperitat en l'aspecte de la ciutat, que en va resultar substancialment renovat. De l'altra, s'intentarà evidenciar el gran esforç econòmic suportat per aquells barcelonins quan, ja en plena crisi, van haver de seguir col·laborant, simultàniament, en les obres de millora i defensa de la ciutat i en l'ampliació de les seves esglésies. Veurem, igualment, els múltiples recursos emprats per les autoritats laiques i eclesiàstiques per poder continuar les obres que havien iniciat, entre celebrats retorns de naus carregades d'espècies, però també d'angoixants retards de les que havien salpat a buscar blat.

LA RENOVACIÓ DE BARCELONA I DE LES SEVES ESGLÉSIES: L'IMPOST I EL DONATIU

> urbs venerabilis in egregiis templis, tuta ut in optimis, pulcra in ceteris edificiis... (*Elogi d'Alfons IV a la ciutat de Barcelona*, 1438)[156]

L'expansió territorial i el desenvolupament comercial impulsats en el segle XIII, amb la conseqüent dinamització dels sectors productius, va propiciar que els barcelonins, de mica en mica, s'anessin veient immersos en la renovació de la seva ciutat. El procés d'expansió de Barcelona, que ja estava plenament desenvolupat en el segle XIII, a través de la urbanització dels ravals o viles noves, es va produir mitjançant concessions emfitèutiques dels grans propietaris (Corona, Bisbat, Capítol Catedralici) als ciutadans enriquits amb la prosperitat del comerç, els mateixos que regien el Consell de la ciutat. Aquella oligarquia urbana, vinculada, com s'ha dit, al comerç marítim, va orientar les seves inversions immobiliàries preferentment vers la vila nova de la Mar, com els «prohoms de mar» Bou, Marquet i Llull, o els canviadors Dusai, Fiveller i Sabater,[157] famílies relacionades amb la promoció de capelles i retaules en les esglésies estudiades. La documentació notarial i els registres de fogatges ens indiquen que alguns van deixar la seva empremta en els noms dels carrers que van urbanitzar, com els Grony («in vico qui dicitur de Mari, in honore qui antiquitus

156. Citat per CARRERAS, *La ciutat*, p. 330.
157. BATLLE, *Las familias*, p. 88-89.

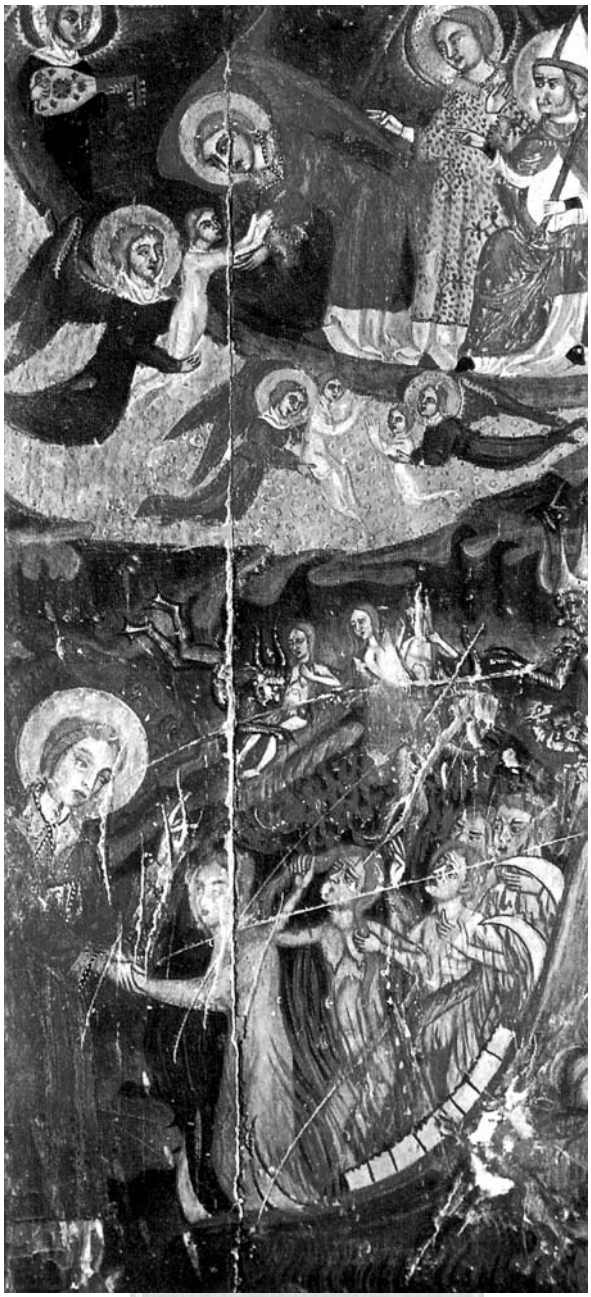

Il·lustració 8: Sant Miquel treient les ànimes del Purgatori i enviant-les al Paradís. Retaule de Sant Miquel. Mestre d'Elna, darrer quart del segle XIV. Seu d'Elna.

dicebatur Guillelmi Grunnii», actual carrer Grunyí;[158] els Marquet («carrariam Raymundi Marqueti, quod alias nominatur carraria Ampla»), actual carrer Ample,[159] o els Dufort («vicum Bernardi Durfortis»), actual carrer Abaixadors.[160]

El recinte urbà originari, l'inclòs dins la muralla romana, també va experimentar una notable densificació durant la segona meitat del segle XIII. Això es produí a causa de la caiguda en desús de l'antic mur defensiu, ja que no incloïa els ravals que havien anat creixent fins unir-se amb l'antiga ciutat. Per aquesta raó, la Corona, propietària de tots els murs i valls de Catalunya, l'any 1254 va començar a donar llicències per poder edificar en la vella muralla. Primer la va concedir al Bisbat (1270-1271), que va abandonar la seva antiga residència, al costat del vell palau reial, per traslladar-se al costat del portal oest de l'antic mur,[161] i després ja als particulars. Cada parcel·la de la muralla va anar essent concedida a aquells particulars a través de contractes emfitèutics, solució que va contribuir a sanejar la sempre deficitària hisenda reial. Tot i l'opinió general, segons Duran i Sanpere,[162] no sembla tan evident que Jaume I hagués iniciat la construcció d'un nou circuit de muralles, perquè l'esment de nous portals d'accés al recinte urbà durant el seu regnat no implica necessàriament l'existència d'un nou mur que els connectés, sinó que podien haver estat ubicats entre fileres d'edificis units, a la manera de les viles closes.

Durant el s. XIII també s'havia iniciat la construcció d'un edifici clau en aquell moment d'expansió territorial i comercial pel Mediterrani: les noves drassanes.[163] Les antigues, situades més enllà de l'antic portal del Regomir, havien esdevingut insuficients, de manera que, probablement per iniciativa de Jaume I, es va emprendre la construcció de les conservades actualment, tot i que va ser Pere III qui en va impulsar la conclusió. Finalment, a les acaballes d'aquella centúria, també s'havia iniciat l'ampliació d'un edifici molt emblemàtic: la seu (1298), seguida poc després (1315) per la del palau reial major (que es va estendre per part del solar que havia ocupat l'antic palau bisbal),[164] ampliacions que

158. AHPB, 24/1. f. 40r, 8-2-1361.
159. AHPB, 79/17, f. 15v, juliol 1398.
160. AHPB, 3/1, f. 96v, 12-12-1299.
161. CARRERAS, *La ciutat*, p. 432.
162. DURAN I SANPERE, *Defensa*, p. 305.
163. L'edifici actual apareix citat per primer cop l'any 1255: GARCIA SANZ, *Història de la marina*, p. 80.
164. Vegeu ADROER, *El palau reial major*, p. 136: tot i que la ubicació proposada per a l'hipotètic segon palau bisbal no sembla possible (al mateix lloc que hauria ocupat l'antiga catedral) i que la seu romànica s'ubica en un lloc i en una direcció equivocats, esmenta uns documents molt interessants amb relació a la reforma i canvi de funcionalitat dels edificis d'aquell sector. Entre ells, el de la cessió de part de l'antic palau bisbal a Jaume II pel bisbe Ponç de Gualba, l'any 1315, per tal que es pogués ampliar el palau

l'any 1329 van arribar a amenaçar l'actual carrer dels Comtes. L'any 1329, quan començava a regnar Alfons el Benigne, va sorgir un conflicte entre el Capítol de la seu i el rei. En absència seva, el guardià de palau va veure que l'avanç del mur de la Seu estrenyia perillosament el carrer i aleshores va avisar el batlle de la ciutat, que va fer aturar les obres. El rei, un cop assabentat, va resoldre que continuessin però amb la condició que el mur de la catedral no arribés a tocar el del palau.[165] La làpida situada en l'exterior del mur de la seu que limita amb aquell carrer commemora l'incident.

Resulta molt significatiu que, en l'àmbit urbanístic, el segle XIV s'iniciés amb l'ordre donada pel rei al batlle l'any 1300 que prohibís alçar edificis que estrenyessin carrers i places, seguida, l'any següent, de l'ordre que les llicències per a noves construccions les concedís d'acord amb els consellers.[166] Això indica que l'onada constructiva iniciada durant el segle anterior ja estava produint una greu densificació urbanística, alhora que explica la preocupació del Consell perquè existissin espais oberts dins la ciutat, necessaris per a la concentració de gent originada durant la celebració de festes i mercats. Així es justifica la disposició del Consell que es reservessin dos espais per a places en el barri del Mar, el pla de Calderers i el pla d'en Llull, així com algunes de les reformes urbanístiques que va promoure durant aquell segle, com l'ampliació de les places del Born i del Blat o l'obertura de la plaça Nova.[167]

A començaments del nou segle (1309) va finalitzar la construcció del convent de Sant Agustí, prop del portal Nou,[168] i s'iniciava (1312) la del de Natzaret,[169] promoguda pel bisbe Gualba, vora el portal de sant Antoni. Durant el primer quart del segle es devia finalitzar l'ampliació del palau reial major, tot i que Pere III encara va continuar fent obres parcials a l'interior. Mentrestant, anava avançant l'obra de la seu, guanyant terreny, com s'ha dit, al carrer dels Comtes. Pel que fa a les obres públiques, el creixement que havia experimentat la població urbana i, en conseqüència, les necessitats d'abastament, van fer necessària la construcció d'un segon mercat del blat. Per aquesta raó, el Consell de Cent va resoldre (1314) que es construís un porxo

reial. En canvi, Vergés i Vinyoles ubiquen aquell antic palau episcopal on ara es troba el palau del lloctinent (*Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 160). Aquesta ubicació concorda, igualment, amb la proposada per Carreras (*La ciutat*, p. 372, n. 1013) d'acord amb un document del segle XIII on es fa referència a «quedam operatorium in ipsa Freneriae (...) juxta palatium episcopi».

165. ADROER, *El palau reial major*, p. 145.
166. CARRERAS, *La ciutat*, p. 532.
167. VILA-CASASSAS, *Barcelona*, p. 104-105.
168. MAS, *Notes*, XIII, p. 57.
169. CARRERAS, *La ciutat*, p. 477.

a la vila nova de la Mar, prop de la plaça dels Canvis, amb la finalitat d'aixoplugar i vendre-hi el blat que arribava per mar a la ciutat.[170] El lloc on tradicionalment s'havia celebrat el mercat especialitzat en aquest producte era la plaça del Blat, situada en la cruïlla de les vies que comunicaven les viles noves amb la ciutat, al peu del portal nord romà (actual plaça de l'Àngel). Amb la duplicació dels mercats de gra ocasionada per la construcció del nou porxo, el mercat de la plaça del Blat es va especialitzar en la venda del que arribava per terra, des de l'interior.

L'inici del segle XIV, doncs, no només va portar la conclusió d'algunes de les obres iniciades durant la centúria anterior, sinó també l'inici d'altres, cada cop més nombroses, de manera que es va haver de continuar realitzant un esforç col·lectiu per finançar-les. Malauradament, els barcelonins d'aleshores ignoraven les calamitats que portaria el nou segle (pèrdues de collites, carestia, pestes, guerres...), malgrat les quals no van defallir en la renovació de la seva ciutat i de les seves esglésies. Cal, doncs, imaginar la Barcelona d'aquell segle com una gran, polsegosa i bulliciosa obra, on els manobres, pagats per la Corona, el Consell, el Capítol, les juntes d'obra parroquials, els ordes religiosos i els particulars, s'afanyaven, quasi simultàniament, en l'alçat de palaus, muralles, seus d'organismes de govern i comercials, esglésies i convents, així com en l'obertura, ampliació i empedrat de places i carrers. Com veurem, les obres promogudes pels uns es van finançar fonamentalment amb l'impost, mentre que les promogudes pels altres van subvencionar-se mitjançant altres sistemes, però, sobretot, gràcies al donatiu *gratis et amore Dei*.

L'impost[171]

Tot i l'existència de dos mercats del blat a la ciutat, el Consell de Cent va decidir, l'any 1320, que les dimensions de la plaça del Blat havien esdevingut insuficients per a la gentada que s'hi concentrava. D'aquesta manera, va sorgir una de les reformes urbanístiques més significatives de la Barcelona d'aquell segle, tot i que no es va poder dur a terme fins els anys 1351-1357. El motiu d'aquest retard va ser pressupostari, ja que per ampliar la plaça calia expropiar els edificis

170. CARRERAS, *La ciutat*, p. 374.

171. Segons Bruniquer (*Rúbriques*, III, p. 312), l'any 1357 «apar que les imposicions de la ciutat eren setse, ço és, de las Bèsties, dels Barragans, de les Armes, del Oli i Peix salat, del Cuyram, de la Fusta, de la Peya, de le Draperia, de les Honors, del Pes del argent, de les Mercaderies, de la Mar, del Vi, de la Farina, de la Carn e de la Quartera, del Peix fresch, del Vidre y de la Cera, de les Moles, Guix i Cals». Als quals s'afegien altres imposicions, com les pagades pel col·lectiu mercantil o per l'emmurallament de la ciutat. Vegeu també BROUSOLLE, *Les impositions*.

afectats per la reforma, indemnitzar els seus propietaris i redimir els censos que poguessin gravar-los. Per aquesta raó, a instàncies del batlle de Barcelona (supervisor de les obres que es feien en la ciutat) i dels consellers, Pere III va autoritzar l'establiment d'un impost sobre els grans venuts en aquella plaça (6-4-1351), amb l'objectiu de destinar-ne la recaptació al finançament de l'obra d'ampliació. Però les previsions van resultar ser excessivament optimistes, perquè entre 1351 i 1352 ja s'havien gastat quasi 3.000 lliures només en expropiacions i enderrocs,[172] raó per la qual es van tornar a interrompre les obres fins el 1357. La represa de l'ampliació en aquell any es pot relacionar amb un dels objectius prioritaris que aleshores tenia el Consell: la portada d'aigües a la ciutat des de Collserola, ja que una de les fonts públiques projectades es pensava ubicar en aquell lloc, però sembla que no es va poder construir fins el 1367. L'ampliació de la plaça del Blat va concloure l'any 1397, amb la construcció d'un porxo, sota la Cort del Veguer, destinat a guardar-hi el blat que s'hi venia.[173] Cal destacar que alguns dels consellers que van impulsar la represa d'aquell ambiciós projecte, l'any 1357, posteriorment van estar relacionats amb la promoció de capelles en les esglésies estudiades, com Guillem Oliver i Francesc de Santcliment a la Seu o Jaume Cavaller a Santa Maria del Mar.

Mentrestant, en el decurs d'aquella primera meitat de segle, s'havien anat iniciant moltes altres obres civils i eclesiàstiques: urbanització, entre d'altres, de la zona de la Figuera Cucurella, actual carrer Cucurulla (1322);[174] ampliacions de Santa Maria del Mar (1329), Santa Maria del Pi (1303 ?)[175] i Sant Just (1342); expropiació de cases per construir un centre de contractació mercantil, la Llotja (1339)[176] i, finalment, pavimentació de diversos carrers. La pavimentació d'aquells carrers es realitzava a mesura que s'hi construïen residències particulars, cosa que incrementava el valor d'aquells immobles, i es finançava mitjançant un impost que es pagava en funció de la longitud de cada façana. Si els propietaris d'una casa eren insolvents, pagava la seva quota el Consell de la ciutat.[177] Entre les obres de pavimentació

172. CABESTANY, *Primera reforma*, p. 151.
173. CARRERAS, *La ciutat*, p. 374-375.
174. *Ibid.*, p. 373.
175. L'any 1303 és el de l'acord, pres pels parroquians, d'ampliar l'església, cosa que no significa necessàriament que s'ampliés immediatament. Alguns estudiosos, però, sostenen el contrari, com LÓPEZ, *Consideracions sobre la construcció*, i DALMASES-JOSÉ PITARCH, *L'art gòtic*, p. 63. En algunes qüestions cal confrontar l'útil i documentat treball de López amb el de Vergés (*Santa Maria del Pi*, p. 53-54), on atribueix la datació tan reculada (1306) de la primera capella de la nau de l'evangeli (de Sant Joan), que proposen els estudiosos anteriors, a un error d'interpretació de l'*Speculum* (confusió de la data de fundació amb la d'investidura d'un dels beneficiats).
176. CARRERAS, *La ciutat*, p. 431.
177. *Ibid.*, p. 379.

realitzades a mitjan segle XIV es compten les de la plaça de l'Oli (1343, desapareguda amb l'obertura de la Via Laietana), el carrer de l'Hospital d'en Colom (1351), que va costar 8.000 sous (= 400 lliures), i la plaça formada davant el portal de la Boqueria (1354). L'any 1352 Pere III, per tal de garantir la conservació d'aquells paviments, va autoritzar la creació d'un impost, denominat de «bústia» o «barra».[178]

La documentació notarial conté una informació molt valuosa per conèixer el traçat urbà i la nomenclatura viària de la Barcelona d'aleshores, tan inestables, qualitat que la converteix en el complement ideal dels registres de fogatges, com podrem veure en els plànols del capítol 2. Aquesta documentació ens dóna notícia dels carrers que, per iniciativa d'alguns particulars, s'anaven urbanitzant en aquells moments, com el situat «prope carraria que dicitur de Mari, in quadam scilicet carraria quam dictus pater meus (R. de Monte Judayico) fecit constitui pro quoddam hospicium suum»[179] i, prop d'allà, «carraria nova que dicitur R. Ricardi, que est in carraria que dicitur de Mari»,[180] o aquell «carraria nova quam ego (Jacobus de Ulzina, carnifex) noviter construi facio de quedam honore meo».[181] També ens informen sobre la identitat dels que en van empendre la urbanització, com el «vico d'en Mayla»[182] o el «vico cognominato d'en Ferrer de Manresa».[183] De la mateixa manera, evidencien la variabilitat de la seva nomenclatura al llarg del segle, condicionada pel cognom del seu resident principal en cada època: «carraria antiquitus vocata Bertrandi de Olzeto, nunc vero vocata d'en Abella, (...) subtus palaci domini regis»,[184] «vico que antiquitus solebat nominari Fondech d'en Peyris, satis prope plateam Cambiorum de Mari»[185] o aquell carrer «que nunc dicitur carraria d'en Moneder».[186]

Durant la segona meitat del segle XIV el ritme frenètic de les obres de renovació de la ciutat no va remetre en absolut. L'any 1339 s'havia iniciat la construcció de la Llotja, després que el Consell adquirís unes cases dels Montcada, però, com la de tants altres edificis, es va prolongar més del previst. Es va finançar, en part, amb la recaptació del dret denominat «de periatge» o «d'imperiatge» (1380), impost pagat pels mercaders a canvi de la protecció militar que se'ls dispensava en els seus desplaçaments per mar.[187] Sembla que l'any 1357 ja se n'havien

178. CARRERAS, *La ciutat*, p. 379.
179. AHPB, 12/2, f. 99v, 26-11-1337.
180. AHPB, 12/2, f. 28r, 7-8-1337.
181. AHPB, 12/3, f. 79v, 10-3-1342.
182. AHPB, 19/4, f. 27v, 21-7-1349.
183. AHPB, 19/4, f. 20r, juny 1349.
184. AHPB, 13/10, f. 86v, 29-10-1369.
185. AHPB, 79/17, f. 56v, [...] 1398.
186. AHPB, 9/1, f. 17v, [...] 1337.
187. CARRERAS, *La ciutat*, p. 431; DURAN I SANPERE, *Defensa*, p. 319.

alçat les parets i poc després (1362) es va iniciar la construcció d'una capella adjacent, la de la Nativitat de Nostre Senyor i santa Maria, sufragada amb part del llegat testamentari de l'almirall reial Pere de Montcada.[188]

Mentrestant, es continuaven construint les noves drassanes. Per tal d'assegurar el finançament d'aquesta obra es va adoptar un sistema que ja havia esdevingut habitual: destinar-hi la recaptació d'un impost, en aquest cas el «de la drassana» (impost sobre les mercaderies procedents d'Egipte), assignat per Alfons el Benigne en 1328.[189] La documentació notarial conté algunes notícies relatives a la construcció de les drassanes, tant referents a les despeses com a l'administració de l'obra, com el pagament per «trium milium ragolorum ad opus empaymentandi aliquas arcadas daraccane barchinonense»[190] o el nomenament, pel càrrec d'administrador de l'obra, de «Stephano Marqueti, civi barchinonense ac operario operis Drassane regie dicte civitatis ex parte domini regis».[191]

També en aquells moments, l'any 1355, el Consell va iniciar l'obertura de la plaça Nova, al peu de l'antic portal oest, prop del palau bisbal. Aquella intervenció va comportar l'enderroc de les cases d'alguns canonges i la reducció de l'hort bisbal, a canvi de la qual el Capítol va obtenir del Consell la portada i canalització gratuïta d'aigua al claustre de la Seu, procedent d'un dels conductes que s'estaven construint a la ciutat.[192] Poc després, l'any 1357, s'iniciava la construcció del nou monestir de Santa Maria de Montsió, situat prop la drassana, però al cap de pocs anys (1371) va ser abandonat i la comunitat de dominiques es va acabar instal·lant en el convent dels «frares del sac» (situat en l'actual carrer de Montsió, 1420), que es van desplaçar al monestir de Santa Anna.[193]

Paral·lelament, els conflictes bèl·lics que van caracteritzar el regnat de Pere III van fer necessari que es destinés bona part del pressupost ciutadà a la defensa de Barcelona, encara desprotegida per la banda litoral i pel Raval.[194] Però l'antiga muralla de la Rambla no es va inutilitzar, sinó que es va conservar com una defensa interior,

188. ACB, *Speculum*, II, f. 208-211, i BRUNIQUER, *Rúbriques*, III, p. 71.
189. GARCIA SANZ, *Història de la marina*, p. 80.
190. AHPB, 19/18, f. 76r, 17-4-1354.
191. AHPB, 17/17, f. 18r, 8-4-1374.
192. CARRERAS, *La ciutat*, p. 373.
193. *Ibid.*, p. 476.
194. Segons BRUNIQUER (*Rúbriques*, III, p. 313), els anys 1363 i 1374 es fa «talla per la obra de Murs y Valls». Sobre el procés d'emmurallament de la ciutat, seguim BRUNIQUER, *Rúbriques*, IV, p. 51-60 i DURAN I SANPERE, *Defensa*.

per si arribava el cas que l'enemic aconseguís ocupar el Raval. L'obra de la muralla del Raval es va fer en tres etapes: primer es va construir el llenç comprès entre els portals de Santa Anna i de Tallers, després es va tancar provisionalment el tram que unia el carrer de Sant Pau a les torres de la Boqueria i, finalment, es van incloure les drassanes dins la muralla. Com ja havia fet Alfons II en el seu temps, Pere III, l'agost de 1358 (ja en guerra amb Pere de Castella) va dictar un privilegi en pro del finançament de l'obra defensiva, en què es disposava que tots els veïns del territori de Barcelona contribuïssin econòmicament en la seva construcció, ja que s'hi podien refugiar en cas d'atac.[195] Però, a més d'aquesta mesura, el rei Pere va utilitzar un altre sistema a què ja havia recorregut en altres ocasions: destinar-hi la recaptació d'un impost, en aquest cas del «dret de portes» (pel temps de cinc anys), percebut sobre les mercaderies que entraven a la ciutat. Igualment, des del 1359, es va destinar a la construcció de la muralla la quadragèsima part de tots els llegats testamentaris.[196]

Però, a més de construir la muralla del Raval, entre el 1350 i el 1370, també es van dur a terme els primers intents d'alçar el llenç de muralla litoral, que havia d'anar des de la plaça del Vi (actual plaça d'Antoni López) fins al convent de Framenors (actualment Govern militar).[197] Segons Bruniquer,[198] l'any 1364 s'estava obrant el llenç que tocava la Rambla i la claveguera de la riera de la Rambla; l'any 1367 es construïa el tram comprès entre Sant Nicolau (Framenors) i el portal Nou, amb la contribució de totes les parròquies del terme de Barcelona; l'any 1369 es va acordar la construcció dels murs que incloïen el convent de Sant Damià (situat on ara es troba el parc de la Ciutadella) i el de framenors (la plaça del Vi no es pensava emmurallar, per tal de deixar el pas lliure a les mercaderies descarregades dels vaixells); finalment, l'any 1379 es va decidir la imposició del «tall» entre els ciutadans per continuar «vall y fortaleza en lo Raval».

A continuació es presentarà una breu relació, ordenada cronològicament, de les notícies proporcionades per la documentació notarial de l'AHPB sobre la construcció de la muralla, algunes de les quals es relacionen també amb promotors de capelles i amb juntes d'obra d'esglésies:

a. Agost 1359: pagament de Jaume de Gualbes (descendent d'un dels promotors de la capella de Sant Mateu i Santa Marta de Santa Maria del Mar) a la vídua de P. Destorrent de 50 sous per «unum millerium laterum et centum lapides de fil ad opus operis muri dicte civitatis».[199]

195. CARRERAS, *La ciutat*, p. 345.
196. DURAN I SANPERE, *Defensa*, p. 309.
197. *Ibid.*, p. 311.
198. BRUNIQUER, *Rúbriques*, IV, p. 52-53.
199. AHPB, 15/6, f. 52r, 27-8-1359.

b. Maig de 1367: pagament d'un «operarius operis muri civitatis que nunc fit versus mare» per l'import de «octuaginta unum solidos et tres denarios monete barchinonense de terno (...) pro precio quinque rovas de agutos novos ferri de rode (...), ad opus clavandi [ti]bias sive camas ligniis arboris pelissade qui facta est ante monasteri Beati Nicholay civitatis Barchinone»[200]

c. Maig-juny de 1367: pagaments «pro tabularum pinu (...), ad opus tancandi barrache que est in plano Beati Nicholay», «pro faciendo pontes sive ponts turri Sancti Nicholay» i «pro epuntalando fonamentum predicti muri»[201]

d. Juny de 1367: «Guillelmus de Feudo, procurator et scriptor operis Beate Marie de Mari», signa rebut de 20 sous a «Guillelmo de Cellers (...) scriptori operis muri qui nunc fit versus mare» per treballs «in tallio que operis Beate Marie habet in dicto podio de Montejudayco».[202]

e. Març 1368: pagament de la talla (7 lliures i 10 sous) al col·lector de l'obra del mur per Sibil·la, vídua de Berenguer Vives, promotor de dues de les capelles de Sant Just.[203]

f. Agost-setembre 1369: pagaments dels obrers del portal Nou i del portal de la Boqueria per rajoles i maons.[204]

g. Abril 1370: disposició de Guillem Pere Dusai d'un llegat testamentari per a la continuació de la muralla, per a «la obra de la font de la dita ciutat de Barchinona» o bé per a la «conservació o mellorament de la ayga de la dita font e obra d'aquella», que, cal destacar-ho, és infinitament superior als llegats que disposa per a obres eclesiàstiques.[205]

Aquestes notícies se situen entre 1367 i 1370, després d'una fase de la guerra amb Castella especialment activa en territori català. Mentre s'anava construint la muralla, el Consell barceloní va promoure (1365-1372) la construcció d'un convent on ingressessin les dones penedides de la mala vida, el de les magdalenes, regit per la regla de Sant Agustí.[206] També en aquells temps (1367), el rei Pere, a instàncies de la reina Elionor, va emprendre un ambiciós projecte: la transformació de l'antic palau dels templers en residència de la família reial. Per tal de distingir-lo de l'antiga construcció del carrer dels Comtes, aquell nou palau es

200. AHPB, 17/9, f. 41v, 27-5-1367.
201. AHPB, 17/9, ff. 43r, 44r i 45v, juny 1367.
202. AHPB, 17/9, f. 42r, 29-5-1367.
203. AHPB, 23/19, f. 51v, 1-3-1368.
204. AHPB, 18/7, f. 37v, 13-8-1369 i 87r, 12-9-1369.
205. AHPB, 20/12, ff. 8r-13r, 4-4-1370.
206. BRUNIQUER, *Rúbriques*, III, p. 71; CARRERAS, *La ciutat*, p. 476.

Il·lustració 9: Muralles de Barcelona. Diorama de J. Rocarol, conservat a l'AHMB.

va anomenar «menor», mentre que l'antic rebia la denominació de «major». Els actes oficials es van seguir celebrant en el palau major i també hi van continuar ubicats la Cancelleria, l'Audiència, la Tresoreria i l'Arxiu reials.[207] L'antic alberg del Temple es va habilitar com a allotjament, mentre que la majoria de les cases adquirides es va enderrocar per a fer els jardins palatins. A mesura que avançaven les obres es va veure que l'espai resultaria insuficient per a les dependències que necessitava cada membre de la família reial, de manera que encara es van comprar tres cases més. L'any 1375 va morir la impulsora del projecte, la reina Elionor, però l'obra va continuar durant els regnats de Pere III i de Joan I. Segons Adroer,[208] entre els anys 1368 i 1375 es va gastar un total de 113.451 sous barcelonins (= 5.672 lliures aprox.) en aquella obra. La seva construcció també ha deixat rastres en la documentació notarial consultada: una notícia relativa a l'administrador de l'obra, «G. de Casanova, prebiter, administrator operis palacii domine regine Barchinone»,[209] i una altra referent a un dels obrers, «Bartholomeus Bardina, civis barchinonense, operarius palacii regii novi constructi in civitate Barchinone».[210]

També en aquells moments, mentre el rei s'afanyava en el condicionament de la seva nova residència, el Consell de la Ciutat aspirava

207. ADROER, *El palau de la reina,* p. 249.
208. *Ibid.,* p. 256.
209. AHPB, 23/3, f. 23v, 7-12-1374.
210. AHPB, 17/22, f. 86r, 20-11-1376.

a aconseguir una seu pròpia, ja que s'havia vist obligat a celebrar les seves sessions (i fins i tot les del Trentenari i el Consell de Cent) primer en el convent dels predicadors i des del 1369 en el dels framenors. Per aquesta raó, l'any 1372,[211] va decidir comprar una casa on establir-se, situada entre les esglésies de Sant Miquel i Sant Jaume, i poc temps després (1373) ja s'estava obrant el Saló de Cent. Però, amb el decurs del temps, es va veure que l'edifici resultava insuficient, de manera que en 1398 el Consell va adquirir una altra casa, on es va instal·lar convenientment l'escrivania.[212]

Efectivament, eren moltes les obres promogudes per la corona i el Consell barceloní, però cal tenir en compte que s'hi afegien les projectades pel Capítol catedralici, les juntes d'obra parroquials i els ordes religiosos de la ciutat, que ja començava a estar molt saturada d'edificis. L'any 1370 Pere III va concedir a Barcelona un privilegi molt significatiu en aquest sentit: el de poder prohibir la construcció de més convents, esglésies i hospitals dins del recinte urbà, així com l'ampliació dels existents.[213] La concessió d'aquest privilegi no només confirma que (exceptuant el Raval) l'àrea urbana compresa dins del nou circuit de muralles començava a estar densament edificada, sinó que sembla indicar que gran part d'aquell terreny estava ocupat per construccions religioses.

Certament, a Barcelona hi havia un gran nombre d'edificis eclesiàstics, sense comptar els del Raval. Per començar, la Seu i les esglésies parroquials, amb els seus fossars respectius: Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi, Sant Just, Sant Jaume, Sant Miquel i Sant Cugat. A continuació, els convents i els monestirs, alguns dels quals, amb les seves dependències, esglésies, claustres i horts, ocupaven grans superfícies: els de Santa Anna (cavallers de l'orde del Sant Sepulcre),[214] Santa Maria de Jonqueres (monges de l'orde de Santiago),[215] Sant Pere de les Puel·les (monges de l'orde benedictí),[216] «frares del sac» (agustins de la Penitència de Jesucrist),[217] Santa Maria Magdalena o «de les penedides» (monges regides per la regla de sant Agustí),[218] Sant Joan (cavallers de l'orde militar de Sant Joan de Jerusalem),[219] Santa Caterina

211. CARRERAS, *La ciutat*, p. 425.
212. CARRERAS, *Ibid.*, p. 426.
213. CARRERAS, *Ibid.*, p. 477.
214. ACB, *Speculum*, II, f. 348: a l'època de Campillo estava ocupat per canonges regulars de Sant Agustí i, lògicament, a la de BALAGUER (*Las calles*, I, p. 56), cosa que pot originar confusions.
215. ACB, *Speculum*, II, f. 239-241; COSTA, *El monestir de Jonqueres*.
216. MAS, *Notes*, XIII, p. 170-177; PAULÍ, *El real monasterio*.
217. ALMERICH, *Història dels carrers*, I, p. 20.
218. ACB, *Speculum*, II, f. 226-233; CARRRERAS, *La ciutat*, p. 476.
219. ACB, *Speculum*, II, f. 236-238 (en època de Campillo ja no hi havia els cavallers, sinó unes monges del mateix orde); MAS, *Notes*, XIII, p. 141-142; DURAN I SANPERE, *L'església de Sant Joan*.

(frares predicadors de l'orde dominicà),[220] Sant Agustí (agustins calçats),[221] Santa Clara (conegut aleshores amb aquesta denominació, més que amb la de Sant Damià o Sant Antoni),[222] Nostra Senyora de la Mercè[223] i Sant Francesc (frares de l'orde franciscà).[224] Finalment, l'hospital de la Ciutat o d'en Vilar,[225] prop del convent de Sant Daniel, el d'en Marcús,[226] al capdamunt del carrer de Montcada, i els de Sant Joan de Jerusalem i de la Canonja.[227] Però, a més, també hi havia algunes capelles, com la de Santa Maria, de l'hospital d'en Marcús;[228] la de la Nativitat de Nostre Senyor i Santa Maria, de la Llotja,[229] i la de Sant Pere i Santa Marta, de l'hospital d'en Vilar.[230] En total, una catedral, set esglésies parroquials, onze esglésies conventuals i monàstiques, quatre hospitals amb les seves respectives capelles i, finalment, la capella de la Llotja, en la majoria de les quals hi havia fundats beneficis eclesiàstics. Imaginem, doncs, la Barcelona del segle XIV dominada, en gran part, pel brogit de manobres i piquers, pel toc de campanes d'esglésies parroquials, conventuals i monàstiques i per les anades i vingudes dels beneficiats.

Mentre la ciutat bullia de febre constructiva, els canonges de la seu, impermeables a les constants dificultats econòmiques, perseveraven en l'ampliació de la catedral, de manera que l'any 1375 tenim notícia que confeccionaven una relació de les cases de canonges i beneficiats que calia enderrocar per permetre l'avanç de l'obra nova.[231] Igualment, l'any 1379, durant la darrera fase d'ampliació de l'església de la Seu, els trobem comunicant al Consell de Cent el «gran enderrocament de hedificis vells davant la Seu de Barchinona e d'una volta baxa que y

220. ACB, *Speculum*, II, f. 241-242; CURET, *Visions barcelonines*, p. 273-290: presenta algunes litografies vuitcentistes que donen idea de la grandiositat d'aquell convent desaparegut.

221. ACB, *Speculum*, II, f. 243-244; MAS, *Notes*, XIII, p. 107.

222. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 68v. El convent estava dedicat a sant Antoni però també se'l coneixia per Sant Damià, a causa del convent fundat a Assís per santa Clara (Carreras, *La ciutat*, p. 472).

223. ACB, *Speculum*, II, f. 466; BALAGUER, *Las calles*, II, p. 37-63; FERRANDO, *La basílica*.

224. ACB, *Speculum*, II, f. 465; MAS, *Notes*, XIII, p. 162-164; WEBSTER, *La barcelona franciscana*; GINÉ, *El convent de Sant Francesc*.

225. AHMB, CC, Fogatges, 1399, quarter del Mar, f. 68r («lo espital de la ciutat»); ACB, *Speculum*, II, f. 214. No s'ha de confondre amb el promogut pel canonge del mateix nom, per disposició testamentària del 1256, prop de l'hospital de Sant Llàtzer: vegeu MAS, *Notes*, XIII, p. 155-157.

226. AHMB, CC, Fogatges, 1399, quarter del Mar, f. 48v («l'espital d'en Marchús»).

227. MAS, *Notes*, XIII, p. 153.

228. ACB, *Speculum*, II, f. 197-207.

229. *Ibid.*, f. 208-211.

230. *Ibid.*, f. 214-216.

231. CARRERAS, *La ciutat*, p. 371.

FUNDACIÓ NOGUERA

havia, la qual estava fort àvolment».[232] No menys perseverants, els consellers continuaven promovent la millora del traçat urbà, centrat l'any 1383 en l'eixamplament del carrer dels Canvis, al barri del Mar.[233] Quan aquell segle tan intens per a la ciutat estava a punt d'acabar-se, es va produir un esdeveniment social que va comportar la darrera gran modificació urbanística d'aquell període: «l'avalot del call» (1391). No sembla casual que aquell sagnant incident es produís després de gairebé mig segle de fams, epidèmies i guerres intermitents, tot i que la destructiva crispació popular que el va ocasionar va trobar un bon suport ideològic en la postura bel·ligerant d'algun sector de l'Església. La conseqüència urbanística d'aquella actuació va ser la desocupació del barri jueu i, per tant, la comunicació dels seus carrers (fins aleshores tancats) amb els dels cristians, que van començar a ocupar aquella zona,[234] així com l'enderroc de la torre que hi havia a l'entrada del call (1392), davant Sant Jaume.

De moment, s'ha pogut veure fins a quin punt van transformar-se la ciutat i les seves esglésies de resultes del desenvolupament econòmic, així com l'esforç col·lectiu que devia suposar el finançament de tantes obres simultànies i els sistemes a què es va haver de recórrer per a costejar-les, bàsicament la creació d'impostos o la destinació d'una part de la recaptació dels existents. A continuació, es veurà la diversitat de recursos que va adoptar l'Església per poder finançar les seves obres, entre els quals va predominar la incentivació del donatiu.

El donatiu «gratis et amore Dei»

La renovació de la catedral en aquells temps agitats, entre la prosperitat i la crisi, es devia preveure penosa i prolongada, situació que requeria una acurada administració dels fons disponibles. Per aquesta raó, el Capítol catedralici va encarregar a dos dels seus canonges («obrers majors») l'administració dels diners destinats a l'ampliació de la seu, responsabilitat que en les esglésies parroquials va recaure en els parroquians que integraven les juntes d'obra, la documentació de les quals, malauradament, no s'ha conservat. Igualment, per tal de garantir la continuïtat de l'ampliació, el Capítol es va veure obligat a no dependre exclusivament del donatiu i a prendre algunes mesures de caire impositiu.

La primera mesura, segons els llibres d'obra, sembla que consistia en la recaptació d'un percentatge de les rendes beneficials quan els beneficiats (si més no els de la seu) rebien la investidura, tant si l'obtenien per designació com si ho feien per permuta. La segona, segons

232. CARRERAS, *La ciutat*, p. 372.
233. *Ibid.*, p. 371.
234. *Ibid.*, p. 377.

Il·lustració 10: Una ciutat baixmedieval del litoral mediterrani, com era Barcelona. Vista de Palma de Mallorca, amb naus i galeres fondejades a la badia. Retaule de Sant Jordi de Pere Nisard (segle XV). MEPM.

la font anterior i la documentació notarial, era la contribució anual dels rectors de les esglésies de la diòcesi i dels beneficiats (com en el cas anterior, si més no els de la Seu) al finançament de l'obra. Aquesta obligació s'afegia a la que ja tenien els beneficiats de pagar la «dècima» (percebuda a Catalunya des del 1279), imposició amb què el fisc eclesiàstic gravava el 10% de la riquesa en què es taxaven els béns immobles i les rendes de cada clergue o comunitat,[235] de manera que és una font indispensable per a conèixer la riquesa dels beneficis fundats pels promotors de les capelles i els retaules estudiats. Cal destacar que, en alguna ocasió, sembla que Pere III degué aconseguir l'aplicació de part d'aquella «dècima» a les seves desmesurades despeses bèl·liques, segons es desprèn d'un document notarial de 1369, on intervenen «Petro Alquissimi et Galcerando de Podiobacone, subcollectoribus in episcopatu Barchinone decime biennalis per dominum summum pontificem dicto domino regi concesse».[236]

Els beneficiats, però, podien recórrer a un sistema de tipus especulatiu per rendibilitzar la seva contribució obligatòria a l'ampliació de la seu: l'adquisició del «dret de l'obra», amb el qual contreien el

235. Vegeu PRIM, *La «dècima»*, p. 372 i 374.
236. AHPB, 17/13, f. 58v, 3-4-1369.

compromís de pagar la seva quota, fixada en funció de la seva renda beneficial, abans de percebre-la, de manera que si, amb la seva bona gestió, aconseguien incrementar-la, aquells guanys restaven exempts de la contribució i a disposició del beneficiat.[237] Els llibres de l'Obra de la Seu contenen una gran quantitat de notícies sobre ingressos percebuts pels conceptes que acabem d'esmentar, dels que n'oferirem alguns exemples a continuació. En primer lloc, sobre el pagament del percentatge destinat *ad fabricam* i sobre l'adquisició del «dret de l'obra»:

> Ítem, vaga lo benifet segon de santa Margarita per mort d'en Michel Çatora, e fo assignà a·n G. Deztor, e venen-li lo dret de la obra per preu de XXX sous: paga lo dit G. Deztor per lo dit benifet XXX sous.[238]
>
> Ítem, lo beneficiat dels Ignocents en la Seu féu cambi e féu avinença ab nós, e dóna'ns: X sous.[239]
>
> Ítem deu lo rector de l'altar de sen Michel, estabilit en la Seu, per canbi que à fet de la esgleya dez A[...] ab en G. Ferrer, e à comprat lo dret de la Seu per preu de XL sous: paga XL sous en R. Lobet per lo dit rector e són escrites en lo libre de les reebudes de l'ayn seg[ü]en.[240]
>
> Fo provaÿt en Berenguer Ameler del primer benifet de sen Luch constituït en la Seu, lo qual hac per mort d'en Pellicer. Aquest dia mateix [15-7-1361] lo dit Amanler féu composició del dit benifet ab la dita Obre, los quals paga de present, com la obre ho avia gran obs: C sous.[241]

En segon lloc, es faciliten alguns exemples relatius a la contribució anual dels rectors de les esglésies de la diòcesi i dels beneficiats de la seu a l'obra nova, extrets dels llibres d'obra i de la documentació notarial:

> G. F., segon beneficiat de l'altar de st. Silvestre, «pagada capellenia e dècima, munta que li restaven a pagar, ço qui pertany a la Obra: XX sous.»[242]
>
> Barthomeu Mir, beneficiat de l'altar de st. Anthoni, per anata: XVII sous.[243]
>
> Die lune, XII die mensis augusti anno predicto (MCCCLVI). Ego, Petrus Bramona, canonicus Barchinone, procurator

237. Agraïm aquesta explicació clara i concisa sobre una qüestió tan complexa al dr. J. Baucells, de l'ACB.
238. ACB, LO, 1325-1327, f. 1r, 27-4-1325.
239. *Ibid.*, f. 2r, 27-4-1325.
240. *Ibid.*, f. 38r, s.d., 1326.
241. ACB, LO, 1361-1363, f. 22r, 15-7-1362.
242. ACB, LO, 1371-1373, f. 31r, 21-4-1373.
243. ACB, LO, 1393-1394, f. 74r, 15-9-1393.

> Operis Sedis Barchinone, confiteor et recognosco vobis, Guillelmo Seguerii, rectori ecclesie Sancti Petri de Gilida, diocesis Barchinone, ac beneficiato secundi presbiteratus in altaris sancti Nicholai constituti in Sede Barchinone, que habitis et recepitis per me vel per alium procuratorem dicti Operis, illis quindecim libris, in quibus vos estis obligatus in curia officialis Barchinone eidem Operi tradendis per terminos in illa obligacione contentos, ex quod sitis liber et [...] de annata dicto Operi pertinenti racione rectorie et beneficii predictorum (...)[244]
>
> Ego, Petrus Iserni, (...) procurator Operis seu fabrice Sedis Barchinone, (...) confiteor et recognosco vobis, (...) Bernardo de Sarriano, rectori ecclesie Sancti Jacobi Barchinone, quod solvistis michi (...) X libris Barchinone restantes ad solvendum de annata dicte Operi.[245]
>
> Ego, Ffrancischus Guardiola, presbiter beneficiatus in Sede Barchinone, procurator substituts Operis seu fabrice Sedis Barchinone (...) confiteor et recognosco vobis, discreto Guillelmo Fortis, rectori ecclesie Sancti Cucuphatis de Rego civitatis Barchinone, quod solvistis michi nomine predicto, bene et plenarie, ad meam voluntatem, omnes illas viginti quinque libris monete barchinonense de terno (...)[246]

La mateixa font documental (llibres d'obra) dóna notícia d'una altra de les mesures adoptades per assegurar l'ampliació de la seu, una disposició del bisbe Bernat Peregrí que es remunta a l'inici de les obres (7-5-1298): la requisa, durant deu anys, de la renda anual dels beneficis vacants (mancats de beneficiat), termini que, a causa de les dificultats financeres, va anar essent prorrogat.[247] La data d'aquesta disposició sembla indicar que l'ampliació de la seu va patir dificultats econòmiques des dels seus inicis, però la del document que es presenta a continuació confirma que setanta-tres anys després encara no havien estat superades:

> Die mercurii, XVII die decembris anno predicto [1371]. Discretus Raymundus Çator acceptavit fructus beneficii primi altaris sancte Marie Magdalenes constructi in Sede Barchinone, vacantis per dimissionem factam per venerabilem Petrum de Castellario ex causa permutationis.[248]

244. ACB, LO, 1352-1394, f. 8r.
245. AHPB, 13/1, f. 178r, setembre 1360.
246. AHPB, 13/2, f. 102r, 28-5-1364.
247. CARRERAS, *La ciutat*, p. 437. La mateixa solució va adoptar el Capítol de la catedral de Beauvais, solemnitzada pel bisbe l'any 1255; vegeu ERLANDE-BRANDENBURG, *La Catedral*, p. 205.
248. ACB, LO, 1352-1394, f. 30r.

Tot i això, és clar que mentre que les obres civils van finançar-se a través de l'impost, en canvi, les religioses van ser sufragades bàsicament mitjançant el donatiu, caracteritzat per l'extraordinària diversitat quantitativa, qualitativa, de mòbil i de procedència. Aquesta dependència del donatiu per al finançament constructiu va fer que l'Església s'hagués d'esforçar a canalitzar la pietat dels seus fidels vers la continuació de les obres iniciades. Malgrat tot, com que les contribucions econòmiques realitzades per pròpia iniciativa no eren suficients, es va haver de recórrer a d'altres sistemes, a què es farà referència més endavant: la capta i la concessió de capelles a particulars.

La documentació notarial ens informa que les contribucions realitzades per pròpia iniciativa no sempre consistien en diners, ja que, per exemple, hi havia fidels que contribuïen a la continuació de l'obra aportant material de construcció:[249]

> Nos, Petrus Benuçi, reiolerius, et Petrus Tortos, mercator civis Barchinone (...) ob Dei reverenciam et ob devocionem magnam quam habemus ad beatam Eulaliam Sedis Barchinone, damus operi fabrice dicte Sedis et eius operariis ducentas quarterias calcis (...) quas promittimus apportare (...) nostris propriis missionibus et expensis in patio dicte Sedis

Però aquest tipus de notícia és bastant excepcional, ja que el llegat testamentari era el predominant entre els donatius efectuats per iniciativa pròpia. La majoria d'aquests llegats eren poc quantiosos, molt fraccionats entre les diverses esglésies en construcció que es pretenien afavorir, encara que la documentació notarial dóna notícia d'alguna donació més quantiosa i centrada en una sola església:[250]

> Sit omnibus notum quod ego, Franciscus de Orto, operarius operis ecclesie Sancti Justi Barchinone, confiteor et recognosco vobis Berengario Vitalis, notario barchinonense [...] manumissorio subrogato testamenti seu ultime voluntatis Romei de Ol[...], quondam [...] dicte civitatis, quod solvistis michi bene et plenarie, ad meam voluntatem, [...] dicto operis decem libras monete barchinonense, quas me dedistis et [...], amore Domini Dei et Sancti Justi, de bonis dicte manumissorie et pro anima [dicti] deffuncti.

Igualment, s'ha localitzat alguna referència documental a donatius considerables atorgats en vida del benefactor. En el cas que es presenta a continuació, el donant va aconseguir els diners durant l'exercici de l'ofici d'administrador de les rendes i els drets reials al Cap de Logudor,

249. AHPB, 74/4, f. 8, 11-5-1398.
250. AHPB, 20/1, f. 56v, novembre 1356.

a l'illa de Sardenya, una mostra més del paper que va tenir l'expansió territorial catalanoaragonesa en el finançament de les esglésies estudiades. Aquest document també és interessant perquè evidencia el funcionament de les juntes d'obra parroquials, de les quals s'ha perdut la documentació. En ell, Gilbert de la Geltrú, familiar del promotor d'una de les capelles de Santa Maria del Mar i «obrer» (membre de la junta d'obra) d'aquella església, exerceix una funció anàloga a l'exercida pels canonges nomenats procuradors i administradors de l'obra de la seu: la percepció i l'administració dels diners ingressats per al finançament de la nova construcció. Com en l'exemple anterior, la totalitat del donatiu es va destinar a una sola església:[251]

> Noverint universi quod ego Petrus Vegueri, administrator redditum et iurium regiorum in capite Lugudorii insule Sardinie pro illustrissimo domino rege Aragonis, gratis et ex certa sciencia, in solutum et satisfaccione [...] mille solidos monete barchinonense de terno, in quibus tamen teneri [reputo] ecclesie Beate Marie de Mare barchinonense, propter magnam devocionem quam ego erga ipsam ecclesiam habeo et in officiis que ibi fiunt et celebrantur, sine eviccione tamen bonorum meorum, do et cedo ac etiam mando [ipsam donacionem] operi et vobis, venerabili Gauberto de Gualtrude, mercatori, civi barchinonense, operario eiusdem operis, recipienti nomine ipsius operis omnia iura et acciones michi competentes et competere debentes in quinquaginta libras monete barchinonense de terno ex illis septigentis viginti quinque et quinque solidorum alfonsinorum minutorum, que michi debentur per curiam regiam cum quandam albarano papireo.

Però, l'Església no es va limitar a dipositar les seves expectatives en la iniciativa pròpia dels fidels, gravats pels impostos que comportaven les guerres constants, les construccions defensives de la ciutat i, massa sovint, també per les caresties i epidèmies que els van castigar durant aquell segle. D'aquesta manera, el capítol catedralici, amb la seva proverbial perseverança, va optar per incentivar les aportacions d'una manera més directa: la capta. La capta es podia organitzar, per exemple, entre els gremis, com la que van dur a terme els notaris i els especiers, l'any 1382,[252] per finançar un dels enderrocs parcials de la seu vella. En altres ocasions, eren els mateixos canonges els que sortien a captar per la ciutat: segons Bruniquer,[253] tot i que l'any 1376 el Consell els

251. AHPB, 18/8, f. 32r, 4-12-1369.
252. ACB, LO, 1381-1383, f. 7v, 18-3-1382.
253. BRUNIQUER, *Rúbriques*, III, p. 72.

havia concedit 100 lliures, només dos anys després reclamaven nous donatius:

> A 15 de Noembre 1378, los Canonges de la Seu aplegaven per Ciutat per a la obra, y vingueren a Consell de Cent y·ls donaren 100 ll.

Però, tot i l'ajut financer que rebia, de vegades l'Església semblava menystenir la generositat institucional, actitud que, com explica Bruniquer, feria susceptibilitats i, per tant, ocasionava incidents:[254]

> A 7 de Mars 1382, lo Consell delibera donar 300 ll. per ajuda de les claustres de la Seu, emperò per que lo bisbe en Planella posava sos senyals en les voltes, no fent ell a son gasto tota la obra, los Consellers no volgueren donar dites 300 ll., en aprés al darrer de Febrer 1397, lo Consell deliberà fossen pagades, ab què levassen los senyals del Bisbe.

Aquest incident constitueix un excel·lent exemple de la importància que tenia el fer constar qui havia promogut una capella o part d'una església a través de l'escut familiar o institucional. Finalment, cal destacar també els donatius reials per a l'obra d'aquelles esglésies, cosa que sembla miraculosa després d'haver vist la penúria financera de la Corona en alguns moments. Mutgé[255] en facilita alguns exemples documentals corresponents al regnat d'Alfons el Benigne. El primer document (1328) està relacionat amb la concessió d'un habitatge a l'obra de Santa Maria del Pi per facilitar la seva ampliació, el dret alodial del qual pertanyia al rei.[256] El segon i el tercer (1332 i 1335), tracten de la concessió de galeres inutilitzades i guardades a les drassanes a l'obra de Santa Maria del Mar,[257] per tal de fer-ne cintres i bastides.

Com s'ha dit al començament, les aportacions econòmiques que aconseguia el Capítol per tots aquests mitjans havien de ser curosament administrades, ja que l'ampliació de la seu es preveia penosa i prolongada. En l'AHPB es conserva una font molt valuosa per a l'estudi del tema: un registre del notari Pere Borrell dedicat íntegrament als negocis del Capítol catedralici. S'hi expliquen totes les bases del finançament i l'administració de l'obra de la seu que s'han enumerat: donatius *inter vivos* i llegats testamentaris, requisa de la primera renda anual dels beneficis vacants a tota la diòcesi, dret de venda sobre aquelles rendes beneficials i organització de captes, amb l'enregistrament obligat de les àpoques corresponents en els llibres de l'obra. Tot el que s'hi diu concorda perfectament amb el que va quedar reflectit en aquells

254. BRUNIQUER, *Rúbriques*, III, p. 72.
255. MUTGÉ, *Documents sobre vida ciutadana i urbanisme*.
256. *Ibid.*, p. 269.
257. *Ibid.*, p. 297 i 314-315.

llibres i en la documentació notarial, de manera que resulta indispensable oferir-ne, com a mínim, un fragment, encara que l'estat d'aquest document no sigui el desitjable:[258]

> In nomine Domini. Noverint universi quod nos, Guillelmus, Dei et apostolice Sedis gracia barchinonense episcopus, et Capitulum eiusdem Sedis, congregati in capitulo novo ipsius Sedis ad sonum campane, pro ut moris est, pro celebrando generali capitulo, quod, juxta constitucionem ipsius Sedis, debet et consuerit anno singuli, in crastinum festi sancte Crucis mensis madii cum continuacione quinque dierum, celebrari, habita deliberacione et solemni tractatu ac diligenti inter nos de in- //37r// dustria et legalitate [...] Puigbacho, canonicorum ecclesie Barchinone, [...]namus vos, dictos venerabiles [...] utrumque vestrum [...]mus processum alterius im[...], quos alter vestrum ceperit al[...] nichilominus prosequi valeat et finire, procuratores, sindicos et yconomos ac administratores generalis operis sive fabrice dicte Sedis a proximo, scilicet, ac preteritus feste Sancte Crucis presentis mensis madii usque ad duos annos extunc continue subsequentes. Dantes et concedentes vobis et utrique vestrum in solidum plenam, generalem et liberam potestatem petendi, colligendi, congregandi ac etiam exhigendi et recipiendi, infra predictum tempus duorum annorum, omnes et singulas peccunie quantitates et alias quaslibet res et bona ac iura que a quibuscumque personis, inter vivos vel in testamentos aut codicillis aut aliis quibuscumque ultimis voluntatibus, vel alio quocumque modo data vel promissa, legata seu relicta, vel alio quovis modo concessa, sint et erunt operi seu fabrice supradicte. Et petendi etiam et exhigendi et recipiendi ac colligendi, infra predictum tempus, omnes et singulos redditus, exitus et proventus et obvenciones quascumque et alia quis iura omnium et singulorum beneficiorum ecclesiasticorum vacantium et vacaturorum, infra dictus tempus, in civitate et diocesi barchinonense, ad prefatus opus seu fabrica, ex constitucione et ordinacione nostra, per unum annum a die vacacionis eorundem beneficiorum, pertinentes et pertinere debentes operi seu fabrice supradicte. Et vendendi etiam (...) pro illo precio (...), pro quo (...) vobis (...) expedire videbitur, ipsos redditus (...) et alia iura predictorum beneficiorum (...) Et obligandi emptori vel emptoribus ipsorum omnia alia bona et iura

258. AHPB, 13/13, f. 37, 6-5-1363.

> predicti operis seu fabrice, pro e[vic]cione eorum que vend[did]istis et pro littis expensis et pro tot dampno et interesse suo et alia pro hiis que ei vel eis promisseritis et de quibus co[...]tis //37v// de [...] apochas faciendo [...] que [...] seu fabrice pertinet et pertinebunt [...] monemus [...] operis seu fabrice [...] Et [...] ac [...] predicto opere seu fabrica dicte Sedis [...] magistros et operarios et super ac in elemosinis prefate operi seu fabrice adquirendis acaptatorem (...) Et eisdem etiam acaptatoribus et quibuslibet aliis personis que dicto operi seu fabrice, seu vobis eius nomine, aliquis dederint, tradiderint ac solverint, vel pro dicto opera seu fabrica aliquis administraverint, absoluciones, diffiniciones et apochas de solutis et de receptis vestro nomine faciendi.

Hem pogut veure que, efectivament, en aquest document es fa referència a tots els recursos de finançament de l'obra nova esmentats anteriorment. Però la idea més brillant i rendible que va concebre l'Església per finançar la renovació dels seus temples va ser una que alhora aprofitava la creixent privatització del sentiment religiós i (perquè no dir-ho) les petites vanitats dels fidels més benestants: la concessió de capelles a particulars a canvi d'importants donatius. Amb aquest sistema es van finançar les capelles perimetrals de la Seu i les esglésies parroquials estudiades, així com les d'alguns convents i monestirs que es troben fora de l'abast d'aquest treball. Aquelles capelles eren sol·licitades al bisbat i al Capítol catedralici (en el cas de la seu), o al bisbat i als rectors (quan es tractava d'esglésies parroquials), tant si ja havien estat construïdes com si només es trobaven projectades. Els sol·licitants (amb un predomini aclaparador dels particulars sobre les confraries gremials), per obtenir la capella s'havien de comprometre per escrit al donatiu d'una quantitat, que oscil·lava, segons les notícies documentals, entre les 100 lliures pagades per les del claustre de la seu i les 50 lliures donades per algunes de les de Santa Maria del Mar. Aquelles quantioses aportacions van permetre concloure la penosa i prolongada ampliació de les esglésies estudiades, però també que els seus donants sobrevisquessin a l'oblit fins als nostres dies, ja que, com s'ha dit anteriorment, obtenien el dret de poder fer-se enterrar a la capella aconseguida i de posar l'escut familiar en els seus murs.

D'aquesta manera, l'ampliació de les esglésies estudiades va prolongar-se més o menys en funció de les aportacions rebudes o, dit d'una altra manera, segons la situació socioeconòmica dels interessats a aconseguir-hi una capella, que, com veurem en el capítol 2, solien ser els que vivien o treballaven en les seves immediacions. Santa Maria del Mar és un exponent molt clar d'aquell fenomen, ja que la velocitat amb què es va construir (c. 1329-1383) és proporcional a la riquesa dels homes de negocis i els mercaders que vivien en el seu entorn. De

la mateixa manera, podem suposar que les ales del claustre de la seu adjacents a l'església i al carrer de la Pietat es van alçar amb bastant rapidesa (c. 1353-1389) perquè el moment de la seva construcció va coincidir amb la maduresa o la vellesa de diverses persones (notablement solvents) vinculades a l'Administració reial, les dependències de la qual es trobaven en el veí palau reial major. En canvi, sembla que menys persones socialment rellevants van optar per Santa Maria del Pi (c. 1303-1391) i Sant Just (1345-1400...),[259] encara que al voltant de la segona es concentraven les residències d'algunes de les famílies més prestigioses de la ciutat (Vilamarí, Vallseca, Fiveller, etc.). Això explica que, tot i ser menys grans que Santa Maria del Mar, el seu procés constructiu fos més lent.

Hem pogut veure, doncs, que l'ampliació de la Seu i les esglésies parroquials estudiades va produir-se en un context de renovació global de la ciutat, que es van haver de superar molts entrebancs econòmics i que es va haver de recórrer als més diversos sistemes de finançament. per poder-la dur a terme. De la mateixa manera, hem vist que el finançament d'aquella renovació de la ciutat i de les seves esglésies devia representar una càrrega increïblement feixuga per a aquells barcelonins emprenedors, però, probablement, també desmoralitzats per les fams, les pestes i les guerres que van enterbolir l'època en què van viure. Tots van contribuir, en la mesura de les seves possibilitats, a la construcció de les muralles, la urbanització de nous carrers, l'empedrat dels construïts i a tantes altres coses, entre elles l'ampliació de la seu i les esglésies parroquials. El pas del temps ha comportat que moltes de les seves obres no hagin sobreviscut i que, per tant, bona part del seu esforç hagi romàs ignorat. Com a homenatge i per rescatar-los de l'oblit a què els ha condemnat i encara condemna la política urbanística, els dediquem aquestes paraules de Carreras Candi:

> Los noms seculars de carrers són la història de les ciutats. Tot barceloní ha de conceptuar als nostres com llegat sagrat de generacions passades. Devem evitar llur destrucció, puix evitarem se destruescan altres tants fulls d'aquesta història ciutadana, venerable i honrosa.[260]

FUNDACIÓ NOGUERA

259. Les quatre capelles dels peus d'aquesta església ja es van fer en el segle XV.

260. CARRERAS, *La ciutat*, p. 385.

Capítol 2

APROXIMACIÓ AL CONTEXT ESPACIAL: CONFIGURACIÓ DE LA CIUTAT, LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS EN EL SEGLE XIV

La percepció de l'espai urbà per l'Administració: ubicació dels promotors de capelles i donants de retaules en els seus respectius quarters

Cal recordar que els fogatges eren censos de població realitzats, bàsicament, amb finalitats fiscals o militars. L'administració municipal, per tal d'efectuar el recompte dels focs o famílies existents en la ciutat i poder organitzar la recaptació de les seves contribucions respectives, va dividir Barcelona en quatre parts o quarters. Es tractava d'una divisió artificial, fonamentada en les delimitacions traçades pels dos eixos viaris principals, constituïts, d'una banda, pels carrers de la riera de Sant Joan (actualment Via Laietana) i del Mar (Argenteria) i, de l'altra, pels de Carders, de la Llibreteria i de la Boqueria, romanalles d'antics camins: la via del Mar i la de França («strada francesca» o «francigena»).[1] En conseqüència, deixava de banda altres possibles divisions més reals de la ciutat, com les definides pels barris, les parròquies o la funcionalitat i l'especialització professional de cada zona. La intersecció d'aquells dos eixos viaris no coincidia amb el centre polític de la ciutat, sinó amb el seu gran centre comercial tradicional (Mercadal), la plaça del Blat (ara de l'Àngel), envoltada de les places de les Cols (al costat del carrer Dagueria, despareguda en obrir el carrer de Jaume I), de la Llet (al costat de l'anterior, desapareguda pel mateix motiu), de l'Oli (al costat del carrer de l'Oli i paral·lela al de Mercaders, desapareguda en obrir la Via Laietana) i de la Llana (cruïlla dels carrers Bòria i Carders).

Però, tot i el caràcter artificial d'aquesta divisió de la ciutat en quarters, la informació proporcionada pels registres de fogatges indica,

1. Sobrequés, *La Barcelona de l'Alta Edat Mitjana*, p. 208.

com veurem, que cada un d'ells presentava alguns trets que el diferenciaven de la resta.

El quarter del Mar

El quarter del Mar rep el seu nom no només de la seva proximitat al mar, que comparteix amb el quarter de Framenors, sinó també del seu edifici religiós més representatiu: l'església parroquial de Santa Maria del Mar. La informació aportada pels fogatges ens presenta dos tipus de zona clarament diferenciats en aquest quarter: d'una banda, unes zones més densificades i de població més humil a tocar de la plaça del Blat, la Bòria, el carrer de Carders i part del del Mar (Argenteria), el Rec Comtal i la platja; de l'altra, unes illes de cases menys poblades i amb habitants més benestants llindants amb els carrers dels Canvis, Montcada, part del carrer del Mar i el pla del Born. Aquest quarter apareix com el més densament poblat (30,5% del total en 1389),[2] com el que concentrava més caps de família dedicats a oficis artesanals i com el de major diversificació professional, amb preponderància dels oficis directament relacionats amb el mar (el 79% del total segons el fogatge de 1379),[3] el tèxtil i la pelleteria (57%),[4] així com la major part dels mercaders de la ciutat (44%).[5]

Pel que fa a la riquesa dels seus habitants, el quarter del Mar era el segon més ric, després del de Framenors, però amb una forta desigualtat econòmica entre els seus membres. En els anys 1359 i 1363 aportava el 30% de la recaptació total,[6] però cal tenir en compte que els menestrals integraven prop del 90% del seu veïnat i els benestants només el 10% restant, de manera que aquella minoria tan opulenta pagava gairebé el 50% dels impostos de la ciutat.[7] El padró de milícia del 1389 indica que aquest quarter era el tercer en ordre, després del de Sant Pere, pel que fa al nombre de famílies riques que hi residien (21% del total),[8] però cal considerar que posseïen entre un i tres arnesos, quantitat assolida només per algunes famílies del de Framenors. La meitat d'aquelles famílies del quarter del Mar posseïa només un arnès, però l'altra meitat estava constituïda, a parts iguals, per les que en tenien dos o tres i, per tant, fortunes entre 50.000 i 80.000 sous o ja superiors a aquella xifra.

2. GARCIA-GUÀRDIA, *La ciutat*, p. 48.
3. *Ibid.*, p. 47.
4. *Ibidem*.
5. *Ibidem*.
6. *Ibid.*, p. 48.
7. *Ibidem*.
8. *Ibid.*, p. 49.

FUNDACIÓ NOGUERA

Aquestes famílies eren les de: Sabastida, Badorch, Girona, Canyelles, Casa-saja, Savall, Ballester, Salom, Conomines, Branca, Desplà, Rocacrespa, Marimon, Sapera, Dusai, Salangla, Cabanyelles, Vilaseca, Nicolau, Rovira, Oliver, Roudor, Martí, Ferrer, Descrós, Serra, Gotzens, Cau d'Àguila, Martorell, Roca, Colom, Cisa, Andreu, Vila, Desvall, Estrada, Sarovira, Pastor, Roure, Ballester, Romeu, Serra, Despuig, Vives, Verdaguer, Llull, Ferreres, Perers, Rossell, Guibert, Marges, Portella, l'il·luminador Arnau de la Pena, Ballaró, Solà, Vendrell, Paganeres, Aguilar, Safont, Sala, Santjust, Marquet, Espluga, Sacosta i Llobet. D'aquestes famílies, les que estaven relacionades amb la promoció de capelles i donació de retaules en les esglésies estudiades eren els Sabastida, Savall, Sapera, Dusai, Cabanyelles, Oliver, Roudor, Serra, Desvall, Estrada, Pastor, Llull, Marges, Ballaró i Solà, és a dir, 15 de les 65 esmentades.

Es tracta, doncs, del quarter més superpoblat, més productiu, amb una major diversificació professional i que, si bé no comptava amb molts adinerats, els que hi havia eren extraordinariament rics. Els promotors de capelles i donants de retaules residents en aquest quarter eren, sobretot, grans mercaders i oficials reials, concentrats bàsicament a les zones del carrer de Montcada i la plaça del Born. Evidentment, totes aquestes característiques del quarter van influir en el ritme constructiu de Santa Maria del Mar, però, sobretot, va ser decisiu el fet que la immensa majoria dels habitants més rics del quarter escollissin promoure la seva capella en aquesta església. Les confraries que hi havia, segons el llibre de visita de 1402,[9] eren la dels assaonadors a la capella de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista i la dels bastaixos a la de Sant Macià i Santa Tecla, dos dels oficis més típics d'aquell quarter.

El quarter de Framenors

El quarter de Framenors deu la seva denominació al seu edifici religiós més emblemàtic: el convent de Sant Nicolau, conegut com dels framenors. Com veurem més endavant, aquest convent podria haver representat una forta competència per a Santa Maria del Mar i les altres esglésies parroquials pel que fa a la promoció de capelles i l'enterrament dels promotors. Un bon nombre de parroquians rellevants de Santa Maria del Mar, com Guillem Pere Dusai i la seva dona Violant[10] o Miquel d'Aguilar,[11] van disposar el seu enterrament a l'església dels framenors, on potser tenien capella. D'altres, com Jaume Cavaller, no conformes amb haver promogut capella a Santa Maria del Mar, van disposar la

9. ADB, Visites Pastorals, vol. 6, f. 36r-61v.
10. AHPB, 20/12, f. 8-13, 4-4-1370 i f. 87r, 13-7-1377.
11. AHPB, 22/3, f. 10r, 20-7-1384.

promoció d'una altra en aquell convent per fer-s'hi enterrar.[12] El mateix succeïa entre alguns dels promotors de capelles de Santa Maria del Pi i Sant Just. Així, trobem els marmessors de Pere Desbosch, promotor d'una capella a Santa Maria del Pi, adquirint el dret de sepultura i de representació de l'escut familiar en la capella de Sant Aleix i les Onze Mil Verges d'aquell convent, perquè la que volia el difunt ja tenia la sepultura i els escuts dels Cervelló.[13] Un altre exemple el tenim en Bernat Guillem Sabastida, promotor d'una capella a Sant Just, que també va disposar el seu enterrament en aquell convent.[14] L'afició demostrada per tots ells vers el convent de Sant Nicolau potser està relacionada amb el fet que hi havia enterrats bastants membres de la família reial, alguns dels quals van ser recuperats de les ruïnes d'aquell convent i traslladats a la capella funerària dels religiosos morts durant la Guerra Civil del claustre de la seu.[15]

Aquest quarter era el segon en densitat de població (20,7% del total en 1389),[16] força inferior a l'existent al del Mar. La informació aportada pels fogatges permet delimitar dos tipus de zona en el quarter de Framenors, com hem vist que succeïa en el del Mar. D'una banda, un més densificat i poblat de gent menestral confrontant amb la plaça del Blat, part del carrer del Mar (Argenteria), la plaça del Vi, la platja i el carrer dels Ollers (Escudellers). De l'altra, un menys dens i habitat per gent benestant a tocar de la davallada de Sant Just (baixada de Caçador), els carrers del Forn d'en Viladecols (Lledó i Viladecols), Ample i de la Mercè. El quarter de Framenors se situava en el tercer lloc, després del del Pi, pel que fa a la proporció de caps de família dedicats a oficis artesanals, sobretot relacionats amb el mar (20% del total),[17] tot i que també hi havia una gran concentració de ferrers en el Regomir (58%) i de fusters al voltant del carrer de la Fusteria (60%).[18] Igualment, també hi havia una concentració considerable de mercaders (32%),[19] però menor que l'existent al quarter del Mar.

Aquest quarter era el més ric de la ciutat, ja que en els anys 1359 i 1363 aportava el 38% de la recaptació total,[20] però la seva riquesa no estava concentrada en tan poques mans com en el del Mar. Igualment, segons el padró de milícia de 1389, era el que tenia un nombre més elevat de famílies riques (41% del total), que aportaven

12. ADB, RD, IV, f. 255-264, 11-5-1362.
13. AHPB, 23/22, f. 3v, 17-6-1368.
14. AHPSJ, RDSJ, f. 7v, 11-5-1348.
15. LIAÑO, *La catedral*, p. 80.
16. GARCIA-GUÀRDIA, *La ciutat*, p. 48.
17. *Ibid.*, p. 47.
18. *Ibidem.*
19. *Ibidem.*
20. *Ibid.*, p. 48.

FUNDACIÓ NOGUERA

entre un i tres arnesos. Es tracta dels Desllor, Ses Avasses, Llena, Montjuïc, Fiveller, Sacosta, Almogàver, Desquer, Ferrer, Porta, Gualbes, Castelló, Conill, Bertran, Ermengol, Fuster, Sitjar, Miquel, Miró, Santcliment, Savall, Despuig, Sacalm, Bou, Preixana, Relat, Ballester, Viladecans, Safont, Satorra, Marges, Desplà, Burguès, Estrada, Marquet, Bussot, Boscà, Pinell, Jordà, Cabanyals, Sorribes, Agustí, Mitjavila, Malla, Relat, Saconomina, Desbosch, Sitges, Vallseca, Llunes, Bertran, Vives, Palou, Vilamarí, Bosquets, Ferrera, Janer, Soler, Pallarès, Sarovira, Merlès, Serra, Saclosa, Codina, Descoll, Hospital, Alòs, Ribalta, Solà, Guerau, Galliners, Despuig, Martí, Montjuïc, Terré, Sarrià, Perera, Destorrent, Cabanyals, Marquès, Cortei, Sabadia, Esteve, Bonanat i Rossell. D'aquestes famílies, les que estaven relacionades amb la promoció de capelles i la donació de retaules en les esglésies estudiades eren els Almogàver, Gualbes, Santcliment, Bou, Preixana, Safont, Marquet, Malla, Desbosch, Vives, Bosquets, Janer, Descoll, Martí i Terré, és a dir, quinze de les vuitanta-sis esmentades.

Els promotors de capelles i donants de retaules residents al quarter de Framenors eren, sobretot, mercaders i oficials reials, com succeïa en el del Mar, però també hi havia entre ells alguns juristes i notaris. Es concentraven, bàsicament, al voltant de l'església de Sant Just (carrers dels Especiers, ara Llibreteria, i del Forn de Viladecols, ara Lledó), els carrers d'en Gem Nas (Gignàs) i Ample. El fet que el quarter del Mar remodelés la seva gran església parroquial més veloçment del que va ser-ho Sant Just no s'explica només per la diferència de qualitat entre les factures d'ambdues (la pedra de Sant Just està molt més ben tallada que la de Santa Maria), ja que les seves dimensions també eren força diferents. El que podria explicar-ho és el fet que, contràriament al que va succeir en el quarter del Mar, els habitants d'aquest no es van decantar majoritàriament per Sant Just a l'hora de promoure capella, sinó que ho van fer primerament per la catedral, en segon lloc per Santa Maria del Mar i, en darrer lloc i a parts iguals, per Santa Maria del Pi i Sant Just. Sembla, doncs, que Sant Just, contràriament a Santa Maria del Mar, va patir les conseqüències de tenir una veïna tan propera i emblemàtica com la seu.

El quarter del Pi

El quarter del Pi va rebre el nom del seu edifici religiós més emblemàtic, l'església parroquial de Santa Maria del Pi. Era el segon quarter menys densament poblat de la ciutat, després del de Sant Pere, en 1389.[21] La informació aportada pels registres de fogatge permet delimitar diversos tipus de zona en aquest quarter. El primer, situat

21. GARCIA-GUÀRDIA, *La ciutat*, p. 48.

al voltant de la Seu, densament poblat per menestrals: sabaters (35% del total)[22] a l'actual carrer de la Tapineria, freners (87% del total)[23] al de la Freneria i especiers al dels Especiers (Llibreteria). El segon, situat a les zones perifèriques confrontants amb el mur de l'oest, habitat en gran part per llauradors, concentrats al voltant de Santa Anna (carrers del Portal dels Orbs, ara de l'Àngel, i de Santa Anna) i Santa Maria de Jonqueres (carrers de les Moles i de n'Estruch), i a les zones que limitaven amb el mur del sud, ocupat per cavadors, molers i també llauradors (carrers d'en Roca i d'en Bot). Finalment, el tercer, menys densificat, se situava bàsicament als carrers de Banys Nous, Forn d'en Ripoll, fossar de Santa Maria del Pi, Portaferrissa i plaça de Santa Anna, habitat per un nombre considerable de juristes, notaris i oficials reials. La seva concentració en aquesta zona s'explica perquè era on es trobaven les institucions amb qui treballaven: bisbat, Capítol catedralici, cort reial i Consell municipal. El quarter del Pi se situava en segon lloc, després del del Mar, pel que fa a la proporció de caps de família dedicats a oficis artesanals. Però el perfil professional dels seus habitants era força diferent al dels que residien en els dos quarters anteriors, amb un clar predomini dels llauradors (86% del total), sense oblidar els preveres (que constituïen també el 86% del total),[24] el nombre dels quals podria explicar-se per la presència de la seu i de Santa Maria del Pi dins del quarter, a més de la proximitat de les esglésies parroquials de Sant Miquel, Sant Jaume i Sant Just.

El quarter del Pi era el més pobre, ja que en els anys 1359 i 1363 la seva contribució va representar el 15% del total, tot i que la recaptació va ser proporcional al nombre de focs[25] que hi havia. El padró de milícia del 1389 indica que aquest quarter era el que tenia una menor concentració de famílies riques (14% del total),[26] l'aportació de les quals oscil·lava entre un i dos arnesos. Eren els: Sarrià, Cardona, Terré, Vallseca, Savall, Safont, Sesoliveres, Sacarrera, Lloral, Jonqueres, Galliners, Bosquets, Metge, Desplà, d'Orts, Rovira, Alemany, Sala, Quintana, Ferriol, Pallarés, Pujol, Terrassa, Santjust i Antic. Només d'una d'aquestes vint-i-cinc famílies se sap amb seguretat que estigués relacionada amb la promoció de les capelles estudiades, la dels Terré, amb capella a Santa Maria del Pi. La dels Pujol va donar un retaule a la capella de Santa Marta de la Seu, dedicat a ella i a sant Domènec i sant Pere màrtir, però això va succeir ja en el segle XV, vers 1408.[27] Els promotors de capelles i retaules en les esglésies estudiades que

22. GARCIA-GUARDIA, *La ciutat*, p. 47.
23. *Ibidem*.
24. *Ibidem*.
25. *Ibid.*, p. 48.
26. *Ibid.*, p. 49.
27. ALCOLEA BLANCH-BORAU, *La tabla de Santa Marta*, p. 27.

FUNDACIÓ NOGUERA

residien en aquest quarter eren cinc. D'aquests només dos van escollir Santa Maria del Pi, Pere Terré, doctor en lleis i conseller reial, i el ciutadà Guillem de Bosquets, mentre que la resta es va decantar per la seu i per Sant Just. Aquest fet, unit a les característiques dels habitants d'aquest quarter, podria explicar el ritme constructiu de la seva església parroquial, més lent que el de Santa Maria del Mar.

Les confraries gremials existents a Santa Maria del Pi, segons el Llibre de Visita de 1402,[28] eren la dels molers, a la capella de Santa Margarida i Santa Llúcia, i la dels hortolans, a la capella de Sant Abdó i Sant Senén (abans de Sant Jaume i Sant Vicenç), dos dels oficis més habituals en el quarter del Pi. No oblidem que la seu també es trobava en aquell quarter i, com Santa Maria del Pi, també va ser escollida per les confraries dels gremis que s'hi concentraven més a prop: la dels sabaters a la capella de Sant Marc i la dels freners a la de sant Esteve. També hi havia, a la capella de Santa Eulàlia, la dels llambards i mestres de cases. Tot i que no tinguessin capella a la seu, cal destacar, igualment, l'activa participació de dos col·lectius professionals també molt presents en aquell quarter, el dels notaris i escrivans i el dels especiers, que l'any 1382 van recaptar fons per a poder continuar l'ampliació de la seu.[29]

El quarter de Sant Pere

El quarter de Sant Pere és el pitjor documentat en els registres de fogatge, ja que, del segle XIV, només se n'ha conservat el padró de milícia del 1389 i no s'hi fa cap referència a la xarxa viària. Rep el nom del seu edifici religiós més emblemàtic: el monestir benedictí de Sant Pere de les Puel·les. Era el quarter menys densament poblat l'any 1389 (15,3% del total)[30] i el tercer en ordre pel que fa a la riquesa, ja que en els anys 1359 i 1363 va aportar el 17% de la contribució total.[31] Tot i això, si se'n considera la baixa densitat, la riquesa de les seves famílies se situaria, en termes generals, per davant de les del quarter del Mar, de manera que ocuparia el segon lloc. El quarter de Sant Pere era el que comptava amb una menor proporció de caps de família dedicats a oficis artesanals, cosa que presenta un tipus de veïnat més aviat benestant. En aquest sentit, es poden definir en aquest quarter, com succeeix en la resta, dos tipus de zona diferenciats: un més

28. ADB, VP, vol. 6, f. 67r-82v.

29. ACB, LO, 1381-1383, f. 7v, 18-3-1382: «Ítem rebí, dimarts, a XVIII de març del any MCCCLXXX secundo, los quals los especiayres avien entre ells acaptats obs del enderocar la dita obra veya XXVII florins, ·I· sólido, qui munten CCLXXXXVIII sólidos. Ítem, axí mateix, reebí dels notaris e escrivans per la dita rahó XXVIII florins, VI sólidos manuts, qui valen: CCCXIIII sólidos».

30. GARCIA-GUÀRDIA, *La ciutat*, p. 48.

31. *Ibidem.*

densament poblat i ocupat bàsicament per menestrals, situat al costat de la plaça del Blat, la plaça de l'Oli (ocupada ara per la Via Laietana), la Bòria, el carrer Carders i el del Rec Comtal;[32] l'altre, menys densificat, situat als carrers Sobirà (Alt), Mitjà i Jussà (Baix) de Sant Pere.

Les notícies aportades pel padró de milícia de 1389 amb relació al perfil professional dels habitants d'aquest quarter són molt escasses, però sobretot fan referència als oficis relacionats amb el tèxtil (teixidors, fustanyers, sastres) i al de notari. Si es té en compte l'escassa densitat d'aquest quarter en comparació als del Mar i Framenors, sorprèn el nombre de caps de família obligats a la possessió d'un o dos arnesos, com corresponia als que tenien fortunes valorades entre 25.000 i 50.000 sous o entre 50.000 i 80.000. Aquestes famílies, quaranta-dues en total, eren: els Serra, Sacosta, Desvall, Soler, Plegamans, Sallent, Aversó, Sabastida, d'Empúries, Marquet, Sarovira, Oliva, Ramis, Ros, Alomar, Amorós, Marquès, Guerau, Cassoles, Comes, Vilatorta, Magarola, Duran, Sagristà, Safont, Puiggròs, Comte, Verdaguer, Toralles, Saplana, Sapera, Gamissans, Cerdà, d'Orta, Corretger, Descoll, Llull, Marimon, Conomines, Menestral, Morató i Gualbes. D'aquesta manera, encara que a escala de recaptació el quarter de Sant Pere se situï en el tercer lloc, després del del Mar, en canvi, pel que fa al nombre de famílies riques que s'hi concentraven se situa en segon lloc (24% del total),[33] després del de Framenors. Afortunadament, en aquest quarter tan mal documentat en el segle XIV només hi residia un dels donants de retaule estudiats: Joan Sabastida, que posseïa tres arnesos i, per tant, una fortuna valorada en més de 80.000 sous.

A continuació es presenten uns plànols relatius a la divisió administrativa de Barcelona en quarters, un de general i quatre de sectorials. S'ha pres com a plantilla el conegut plànol de la Barcelona de 1492 realitzat per Sampere i Miquel, que ha estat lleugerament retocat en funció de les dades aportades pels fogatjadors sobre les afrontacions de les illes de cases. Les fonts emprades per a la reconstrucció de la xarxa viària del segle XIV han estat, doncs, els registres dels fogatges de 1378 (quarters del Mar i del Pi)[34] i de 1399 (quarter del Mar), així com el cens de parroquians de Sant Just de 1390 (part del quarter de Framenors). També s'han consultat els registres de fogatge de 1448 (quarter de Framenors) i de 1516 (quarter de Sant Pere), per tal de poder completar, de forma aproximada, els buits

32. GARCIA-GUÀRDIA, *La ciutat*, p. 48.
33. *Ibid.*, p. 49.
34. Cabestany (*Demografia*, p. 192), després de centrar-se en l'estudi de la trama urbana del quarter del Pi, arriba a la conclusió que no va variar significativament fins començament del segle XX, cosa que potser seria extensible a d'altres quarters. Vegeu, també, *Els fogatges*, VIII CCA, t. II, v. 1, p. 133-139.

d'aquesta sèrie en el segle XIV. Com veurem, gràcies a les indicacions donades pels fogatjadors al llarg del seu itinerari, s'ha pogut presentar una hipòtesi de quins eren els llocs de residència dels promotors de capelles i donants de retaule estudiats.

Pel que fa als promotors i donants ja difunts quan es va efectuar el fogatge de 1378, hem pogut saber el carrer on vivien gràcies a les notícies aportades per la documentació notarial, tot i que moltes no especifiquen en quina illa de cases residien. De vegades el desconeixement d'aquesta darrera dada ha tingut repercussions més negatives del que es podria suposar, ja que no s'ha pogut saber amb seguretat a quin quarter o demarcació parroquial pertanyien els promotors de les capelles més antigues. El sistema emprat per intentar superar aquest buit d'informació ha estat el d'intentar trobar notícies sobre els hereus d'aquells promotors difunts, ja que s'ha pogut comprovar que, entre les famílies més prestigioses, sovint hi havia una branca que ocupava la mateixa casa durant generacions. Aquest és el cas dels Desvall, els Oliver o els Sapera del carrer de Montcada, els Dusai del carrer d'en Dusai, els Llull del pla d'en Llull, els Vives del carrer Dagueria, els Estrada de la davallada d'en Viladecols, els Marquet del carrer Ample o els Turell del carrer dels Còdols, per exemple.

Cal destacar, igualment, la producció d'un fenomen poc habitual, que és la presència d'un mateix promotor o donant en fogatges de quarters diferents realitzats simultàniament, com per exemple Guillem Oliver, promotor d'una capella a la seu. No es tracta de persones diferents amb el mateix nom, cosa més aviat freqüent i que, en algunes ocasions, gairebé ens ha portat a cometre un error, sinó d'un sol individu. Així sembla demostrar-ho el fet que en el fogatge del quarter del Mar s'identifiqui Guillem Oliver com «de casa del rey» i en el del Pi com a «secretari del rey» i que, en ambdós quarters, resideixi en un dels carrers més benestants: el de Montcada i el de la Portaferrissa. El mateix succeeix amb Joan Gener, un possible donant de retaule a la seu, que no apareix en els plànols perquè no ha pogut ésser confirmat: apareix en els carrers de Montcada i de la Portaferrissa, simultàniament, identificat com «de l'algutziria del duch» i «de casa del duch». En casos com aquests, s'ha situat el promotor en els dos quarters, fent constar en cada ocasió la seva doble ubicació.

Finalment, també hi havia promotors de capella caracteritzats per la mobilitat, com Pere Safont, promotor d'una capella a la seu, que va residir consecutivament al carrer dels especiers i al carrer d'en Gem Nas, raó per la qual apareix en el plànol del quarter del Pi, en el de Framenors i en el de les demarcacions parroquials de Sant Just i Santa Maria del Mar.

FUNDACIÓ NOGUERA

Plànol 1

Els noms dels carrers de Barcelona en el segle XIV segons els fogatges i la documentació notarial

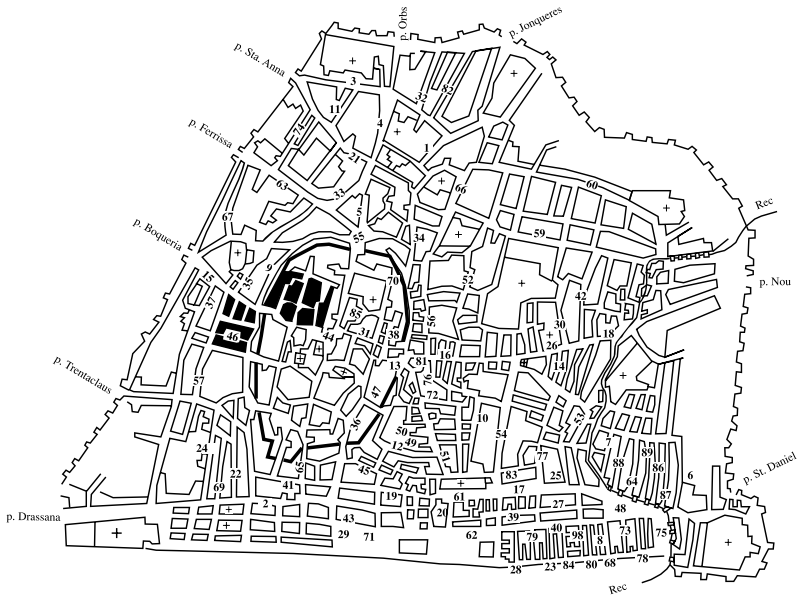

1. Amargós, c. d'en; 2. Ample o d'en Marquet, c.; 3. Anna, c. de Santa; 4. Anna, pl. de Santa; 5. Arcs vells, c. dels; 6. Arenes, c. d'en; 7. Arrover, c. d'en; 8. Avella, c. d'en; 9. Banys nous, c. dels; 10. Banys vells, c. dels; 11. Bertrallans, c. d'en; 12. Bassea, c. de les basses de; 13. Blat, pl. del; 14. Blanqueria, c. mitjà de la; 15. Boqueria, c. de la; 16. Bòria, pl. de la; 17. Born, c. del; 18. Campderà, c. del Pont d'en; 19. Canvis, c. dels; 20. Canvis de Mar, pl. dels; 21. Canuda, c. de na; 22. Carabassa, c. d'en; 23. Caules, c. d'en; 24. Còdols, c. dels; 25. Corretger, c. d'en; 26. Cugat del Rec, c. de Sant; 27. Dies feiners, c. dels; 28. Dusai, c. de n'; 29. Encant, pl. de l'; 30. Fonollar, c. de; 31. Especiers, c. dels; 32. Estruc, c. d'en; 33. Figuera cocorella, c. de la; 34. Forn d'en Ripoll, c. del; 35. Forn d'en Tió, c. del; 36. Forn d'en Viladecols, c. del; 37. Forn d'en Viladalls, c. del; 38. Freneria, pl. de la; 39. Fusteria, c. de la; 40. Gacelm, c. d'en; 41. Gem Nas, c. d'en; 42. Gerard, c. d'en Jaume; 43. Guaita, voltes d'en; 44. Jaume, pl. de Sant; 45. Jaupí, c. d'en; 46. Jueus d'en Sanahuja, call dels; 47. Lledó, c. del; 48. Llull, pla d'en; 49. Malla, c. d'en; 50. Manresa, c. de Ferrer de; 51. Mar, c. del; 52. Mercaders, c. dels; 53. Merdançar, c. d'en; 54. Montcada, c. de; 55. Nova, plaça; 56. Oli, pl. on es ven; 57. Ollers blancs, c. dels; 58. Pelliceria, c.; 59. Pere, c. jussà de Sant; 60. Pere, c. sobirà de Sant; 61. Peixateria, c. de la; 62. Peixateria nova, c. de la; 63. Portaferrissa, c. de la; 64. Puigermenal, c. d'en; 65. Regomir, c. de; 66. Riera de Sant Joan, c. de la; 67. Roca, c. d'en; 68. Roudor, c. d'en; 69. Serra, c. d'en; 70. Seu, davallada de la; 71. Vi, pl. del; 72. Vigatans, c. dels.

Fogatge 1378: 73. Bell-lloc, c. d'en; 74. Bot, c. d'en; 75. Calderers, c. dels; 76. Cotoners, c. dels; 77. Flassaders, c. dels; 78. Julivert, c. del; 79. Lledó (2), c. d'en; 80. Malla (2), c. d'en; 81. Mill, c. del; 82. Moles, c. de les; 83. Mosques, c. de les; 84. Palet, c. d'en; 85. Paradís. c. del; 86. Pont d'en Cavarroques, c. del; 87. Pont d'en Ginestera, c. del; 88. Pont de n'Oliver, c. del; 89. Pont d'en Puigalt, c. del; 90. Suclers, c. dels.

Il·lustració 11. Plànol de Barcelona realitzat a començaments del segle XIX, conservat a l'ACB. Va ser copiat d'un altre del s. XVII, localitzat a l'IMHB. S'hi pot apreciar com encara es conservava el traçat urbà medieval.

FUNDACIÓ NOGUERA

Plànol 2

Els quarters de Barcelona en el segle XIV

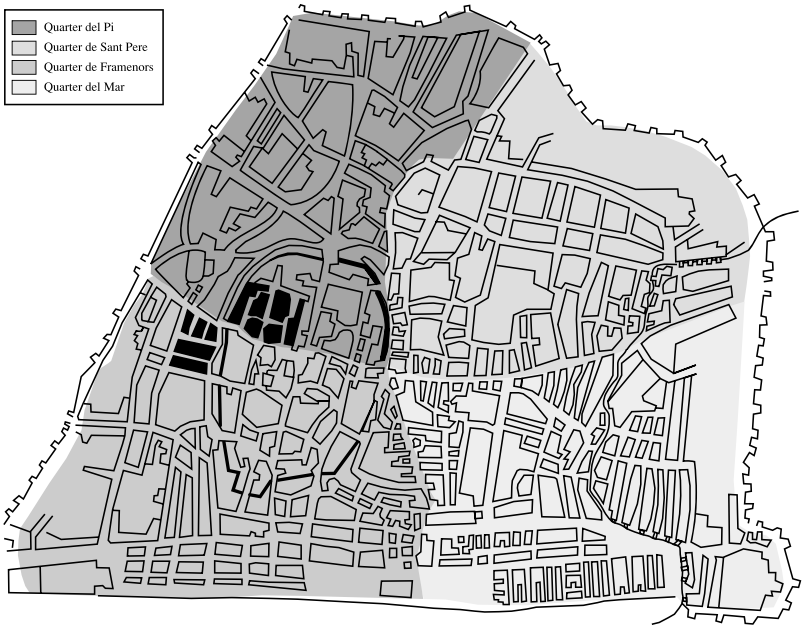

Plànol 3

El quarter del Mar en el darrer quart del segle XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule

Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents al quarter del Mar (plànol núm. 3)

Promotors i donants de la seu

Fogatge de 1378

1. Guillem Oliver, notari, fill de Guillem i Agnès.[35] De «casa la reina Elionor»,[36] de «casa el rei»,[37] escrivà de ració de la Tresoreria del rei Pere[38] i, finalment, secretari del rei.[39] Conseller de la ciutat en els anys 1348, 1350, 1352 i 1355.[40] Resident al carrer de Montcada.[41] Capella de Sant Pal·ladi, 1384.[42] També consta al carrer de la Portaferrissa del quarter del Pi en 1378.
2. Pere Desvall, de la tresoreria del rei Pere,[43] escrivà de ració de la Tresoreria,[44] conseller i tresorer del rei.[45] Resident al carrer de Montcada.[46] Capella de Sant Pere *in Cathedra* i Sant Joan *ante Portam Latinam,* 1375.[47]
3. Vídua d'Huguet de Cardona, escrivà de ració de la Tresoreria del rei Pere[48] i dispeser de la duquessa de Cardona.[49] Fill del jurisperit Pere de Cardona i de Simona.[50] Conseller de la ciutat en 1376.[51] Capella de Sant Iu i Sant Bernat, 1366.[52]
4. Jaume Pastor, de la Tresoreria del rei.[53] Resident al carrer de Montcada.[54] Donant del retaule de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua,

35. ADB, RD, I, f. 67r-69r, 27-1-1384: testament.
36. AHPB, 23/15, f. 45r, 28-6-1364.
37. AHPB, 20/2, f. 196r, 5-12-1365.
38. AHPB, 29/20, 56r, 5-11-1380.
39. AHPB, 36/4, f. 194v, 20-12-1383.
40. BRUNIQUER, *Rúbriques*, I, c. 1.
41. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 44v.
42. ACB, LO, 1385-1387, f. 38r, 16-12-1385: un dels seus marmessors està fent obrar la capella.
43. AHPB, 23/7, f. 94v, 11-4-1357.
44. AHPB, 20/4, f. 127r, 17-11-1360.
45. AHPB, 17/18, f. 58r, 7-7-1374.
46. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 57r.
47. AHPB, 23/3, f. 25v, 3-1-1375: acord de cessió de la capella pels marmessors testamentaris de Francesc d'Eiximenis. ACB, LO, 1375-1377, f. 133v, 3-10-1376: pagament per les «IIII loses que van a la capella d'en P. Desvals ops de seyals» (escuts).
48. AHPB, 19/18, f. 104v, 12-5-1354.
49. ACB, *Speculum*, I, f. 573r.
50. AHPB, 12/2, f. 85v, 10-10-1337.
51. BRUNIQUER, *Rúbriques*, I, c. 1.
52. ACB, LO, 1365-1367, f. 34r, 5-10-1366: compromís de pagament de 100 ll. per la capella i lliurament del primer termini, 50 ll.
53. AHPB, 55/2, f. 108r, 30-6-1386.
54. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 44r.

destinat a la capella de la seu dedicada a aquells sants, pintat per Joan Mates en 1409.[55]

Promotors i donants de Santa Maria del Mar

Fogatge de 1378

1. Jaume, ciutadà fill de Jaume de Gualbes (†),[56] draper, promotor de la capella juntament amb els seus germans Ferrer, Francesc i Bernat.[57] Jaume pare va ser conseller de la ciutat en 1344.[58] Capella de Sant Mateu i Santa Marta, 1348.[59] L'illa número 5 del recorregut es trobava «denant l'alberch qui fon d'en Jacme de Gualbes», de manera que podem suposar que Gualbes va viure en la número 2, situada entre l'antiga peixateria i Santa Maria del Mar.[60]
2. Raimon Dusai, ciutadà.[61] Fill d'Arnau Dusai,[62] que residia «iuxta litus maris».[63] Va ser conseller de la ciutat en 1357.[64] Capella de Sant Rafael i les Onze mil Verges, promoguda abans de 1370.[65] L'illa número 13 del recorregut és «hon stà en R. Dusay» i en la número 9 del fogatge de 1399 es diu «que afronta dita illa a la mar, hi ha tres alfòndecs».[66] Concorda amb la ubicació de la casa d'Arnau Dusai, pare de Ramon, localitzada en la documentació notarial.
3. Possible descendent de Galcerà Llull (†?), ciutadà. Volia promoure la capella de Santa Marta, per ordre testamentària del 1348,[67] però, com que no es va executar fins el 1379,[68] se li van avançar els Gualbes. L'illa número 28 del recorregut està «denant lo rech de

55. M, II, p. 323, doc. 304 (20-4-1409): àpoca signada per Joan Mates als marmessors de Jaume Pastor per les 80 lliures cobrades pel retaule de Sant Tomàs i Sant Antoni, destinat a la capella d'aquells sants, en el claustre de la seu.
56. AHPB, 19/2, f. 25r, 8-5-1363.
57. ADB, RD, II, f. 734r-736r, testament de Jaume, pare: 11-4-1348.
58. BRUNIQUER, *Rúbriques*, I, c. 1.
59. No podia haver estat promoguda abans de 1348, perquè Galcerà Llull, en el seu testament, dictat aquell any, va disposar la promoció d'aquella capella, però se li van avançar els Gualbes (vegeu punt 3 d'aquest mateix apartat).
60. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 2v.
61. AHPB, 19/9, f. 39r, 3-2-1350.
62. AHPB, 14/2, f. 67r, 1-10-1344.
63. AHPB, 14/1, f. 90r, 7-7-1338.
64. BRUNIQUER, *Rúbriques*, I, c. 1.
65. AHPB, 20/12, f. 17r-18v, 4-12-1370: testament d'Isabel, la seva nora, on disposa un llegat per al benefici, el seu enterrament en la capella i la donació d'un retaule.
66. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 6v i 9v.
67. ADB, RD, VI, f. 123v-128v.
68. ACB, *Speculum*, II, f. 169r: primera col·lació del benefici.

Sent Deniel, on és l'alberch d'en Berenguer Llull»[69] (descendent?). Indicador: pla d'en Llull = domicili.

4. Raimon, fill de Raimon Savall,[70] ciutadà, promotor de la capella.[71] El pare del nostre promotor també es deia Raimon i el va sobreviure,[72] fenomen que pot provocar confusions. L'herència dels seus fills era «prope ecclesiam Sancte Marie de Mari»,[73] ubicació que concorda amb la del fogatge.[74] Capella de Sant Esteve, abans de 1364.[75]

5. Francesc Grony, ciutadà,[76] batlle de Barcelona en 1336 [77] i conseller de la ciutat en els anys 1330, 1332, 1340, 1343 i 1346.[78] Consta com a difunt en 1353,[79] tot i que desapareix de la documentació des del 1348, potser víctima de la Pesta Negra, raó per la qual no apareix en el fogatge. Patró del benefici de Sant Jaume fundat en la capella romànica d'aquest sant[80] i fundador del de Sant Martí en la nova, dedicada als dos sants.[81] Per tant, apareix com el possible promotor de la capella gòtica. Indicador: carrer d'en Grony (Gruny) = domicili.

6. Marió, filla de Bernat Serra, ciutadà,[82] i vídua de Pere de Mollet, mercader.[83] Resident al c. del Mar.[84] Capella de Sant Marc i Santa Bàrbara, 1350,[85] per ordre testamentària de Pere,[86] anterior al 1348 o d'aquell any, a partir del qual consta com a difunt.

---

69. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 26r.

70. AHPB, 14/2, f. 42v, 13-9-1344: Raimon consta com a pare de Raimon i de Bertran.

71. Hi ha els escuts dels Savall a la capella (BASSEGODA, *Santa Maria de la Mar*, I, p. 425) i Raimon és l'únic fundador actiu a la capella fins 1378 (ACB, *Speculum*, II, f. 54r-55r).

72. AHPB, 9/1, f. 28v, 21-1-1337: pare de Raimon. *Ibid.*, 19/3, f. 88v, 8-3-1349: avi del fill de Raimon, ja difunt, també anomenat Raimon.

73. AHPB, 19/3, f. 88v, 8-3-1348, cit.

74. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 28v (c. Dies feiners).

75. AHPB, 13/2, f. 60r, 7-11-1364: document relatiu a la protesta dirigida al bisbe pel candidat a beneficiat del presbiterat instituït per Savall, a causa que el seu fill Raimon, patró del benefici, no el presentava al bisbe perquè en rebés la investidura.

76. AHPB, 7/1, f. 5v, 13-4-1318.

77. AHPB, 11/1, f. 8v, 28-10-1336.

78. BRUNIQUER, *Rúbriques*, I, c. 1; AHPB, 14/2, f. 77v, 12-10-1344.

79. AHPB, 19/16, f. 5v, 16-5-1353.

80. AHPB, 6/4, f. 54v, 28-11-1331.

81. ACB, *Speculum*, II, f. 59r-60r.

82. ADB, RD, II, f. 650r-652v, 4-3-1350. Podria tractar-se del mateix Bernat Serra que va promoure la capella de Sant Vicenç i Sant Jaume a Santa Maria del Pi en 1345 (vegeu quarter del Mar, promotors actius a Santa Maria del Pi, 1).

83. AHPB, 19/21, s.f., 10-11-1360.

84. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 34v.

85. ADB, RD, II, f. 650r-652v, ja citat.

86. AHPB, 20/9, f. 37r, 11-1-1367: Marió consta com a «patrona illius primi prebiteratus quem dictus maritus meus ordinavit seu dotavit in altari sancti Marchi et

7. Constança i Francesca Rovira, cosines, filles de Jaume i Francesc Rovira, respectivament.[87] Constança era dona de Guerau d'Espluga, de casa la reina Elionor,[88] sotstresorer de la reina[89] i escrivà de ració del duc.[90] Guerau residia al carrer de Montcada, a l'illa dels Banys Vells.[91] Francesca era dona de Guillem Despuig, llicenciat en lleis, regent de l'ofici de fiscal pel conseller reial Jaume Desfar.[92] Ignorem on residien Guillem i Francesca. Només podem destacar que apareixen dos Despuig en l'illa contígua a la de Constança: Raimon, escrivà del rei, i Francesc, mercader. Capella de Sant Nicolau i Sant Antoni de Pàdua, abans de 1346.[93]
8. Gilbert, possible fill de Gilbert de Fàbrega, promotor de la capella. Era parador de draps de llana[94] i podria haver residit al carrer de Montcada com el seu fill.[95] Estava casat amb Sibil·la, filla del blanquer Pere Tomàs, i consta com a difunt en 1370.[96] Capella de Sant Lluc i Sant Agustí, abans de 1363.[97]
9. Ferrer,[98] possible descendent d'Arnau Ballaró, draper, i de Benvinguda, promotora de la capella.[99] Capella de Sant Honorat i Santa Oliva, 1348.[100] És l'únic Ballaró que apareix en els fogatges conservats de 1378 (quarters del Mar i del Pi).

---

sancte Barbare constructo in ecclesia Sancte Marie de Mari». Recordem que la dotació del benefici i el pagament de la capella (50 ll.) els du a terme Marió en 1350 (vegeu acta de dotació cit.), de manera que va ser per ordre testamentària del difunt.

87. ACB, *Speculum*, II, f. 155r.
88. AHPB, 20/1, f. 31r, 30-7-1356.
89. AHPB, 23/11, f. 1r, 11-1-1361.
90. AHPB, 44/3, f. 50r, 22-9-1378.
91. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 42v.
92. AHPB, 24/1, f. 89r, 5-2-1363.
93. ACB, *Speculum*, II, f. 155r: 1346 és l'any de la primera col·lació del benefici. BASSEGODA, *Santa Maria de la Mar*, I, p. 427: escut dels Rovira a la capella.
94. AHPB, 19/20, f. 93r, 6-2-1355.
95. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 55v.
96. AHPB, 37/14, f. 5r-8r, 4-10-1370: testament de Sibil·la, que ja consta com a vídua seva.
97. ADB, RD, II, f. 594r-597v: ordre testamentària de fundació del benefici en la capella, ja construïda.
98. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 61r.
99. AHPB, 19/4, f. 4v, abril 1349: el document està molt malmès, però el marmessor testamentari de Benvinguda hi fa clara referència a l'«auxilium operis sive fa[brice ...] quam ipsa testatrix inceperat facere et construhi in ecclesia [Sancte Marie de Mari]».
100. *Speculum*, II, f. 140r, 20-7-1348: ordre testamentària de Benvinguda de fundació del benefici. El document notarial citat anteriorment dóna constància que ja havia començat a promoure la capella.

Padró de milícia de 1389

10. Bonanat (cavaller),[101] fill i hereu de Bonanat Sapera,[102] promotor de la capella.[103] Bonanat pare era tinent segell reial,[104] conseller del rei Pere,[105] notari i escrivà de la «vicarie, duanie et portalanie» de castell de Càller (Sardenya).[106] Estava casat amb Francesca, germana de Raimon Dusai[107] (vegeu quarter del Mar, promotors actius a Santa Maria del Mar, 2). Aquest promotor residia, com el seu fill, al carrer de Montcada.[108] Capella de Sant Pau i Santa Praxedis, 1344.[109]

Documentació notarial

11. Agnès, vídua de Joan (mercader), fill de Joan de la Geltrú,[110] apotecari,[111] promotor de la capella.[112] Agnès vivia a la casa que havia estat del seu marit, situada al carrer del Mar.[113] Només consten tres filles d'Agnès i Joan,[114] fill del promotor, raó per la qual no apareix cap Geltrú al carrer del Mar en el fogatge de 1378. Capella de Sant Bernat i Sant Antoni, abans de 1337 o en aquell any.[115] Agnès va disposar la fundació del primer benefici en la capella de Sant Iu, a Sant Just, promoguda pel seu cosí, Berenguer Vives (vegeu quarter de Framenors, promotors de Sant Just, 1).
12. Taula del canvista Jaume Cavaller, ciutadà honrat,[116] situada a la plaça dels Canvis.[117] Estava casat amb Sibil·la, filla de l'honrat

101. AHMB, CC, Padró de milícia, 1389, quarter del Mar, f. 20r: Bonanat fill apareix en la mateixa desena que Pere Desvall, quòndam, situat en l'illa núm. 63 en ordre (f. 57r) del fogatge de 1378.
102. AHPB, 14/2, f. 70r, 4-10-1344.
103. *Ibid.:* el fill de Bonanat ha de vendre els drets sobre algunes de les propietats heretades del seu pare a Càller per pagar la capella que va ordenar promoure.
104. AHPB, 8/1, f. 131r, 25-11-1333.
105. AHPB, 19/15, f. 68r, 11-5-1352.
106. AHPB, 19/9, f. 81r, 28-3-1353.
107. AHPB, 14/2, f. 67r, 1-10-1344.
108. AHPB, 14/2, f. 124v, 23-11-1344.
109. AHPB, 14/2, f. 70r, 4-10-1344, cit. L'acta de dotació resulta il·legible pel seu mal estat: ADB, RD, II, f. 589r-591v.
110. AHPB, 23/5, f. 4v, 9-2-1355.
111. AHPB, 2/2, f. 3v, 8-1-1331.
112. ACB, *Speculum*, II, f. 184r-185r: Geltrú és el primer fundador actiu a la capella i l'únic fins 1356. Bassegoda, *Santa Maria de la Mar*, I, p. 430: escut dels Geltrú a la capella.
113. AHPB, 23/1, f. 108v, 20-2-1360 i 23/7, f. 7r, 14-1-1357.
114. AHPB, 19/19, f. 117r, 10-10-1354: «Alamanda, sorore de monasterio Sancte Marie de Pedralbis, Clara et Isabell».
115. ACB, *Speculum*, II, f. 184r, 28-3-1337, cit.: primera col·lació del benefici.
116. AHPB, 28/5, f. 125v, 12-1-1375.
117. AHPB, 16/1, f. 26r, 15-8-1357.

Romeu de Bosquets.[118] Consta com a difunt en 1367 i com a pare d'una única filla, Felipa,[119] raó per la qual no apareix cap Cavaller en el fogatge de 1378. Era banquer de Pere III en 1353, el qual va donar-li ordre que pagués al pintor Ramon Destorrents pels retaules de les capelles reials de Mallorca i València.[120] Va ser conseller de la ciutat en 1346, 1350, 1354, 1357 i 1360.[121] Capella de Sant Jordi i Santa Helena, promoguda abans de 1362.[122]

13. Bernat Sabastida, mercader, resident al carrer de Montcada.[123] En 1348 consta com a difunt i com a pare de Bernardó, mercader, també difunt, i de Raimon.[124] Capella de Sant Francesc i Santa Clara, 1338.[125]

14. Jaume Solà, mercader, resident al carrer d'en Bertolí,[126] situat al sud de l'honor antigament dita de Guillem Grony, al carrer del Mar.[127] Consta com a difunt en 1364.[128] Capella de Sant Felip i Sant Jaume, 1363.[129] Apareix un possible descendent seu del mateix nom a l'illa del carrer Flassaders.[130]

15. Berenguer de Roudor, ciutadà. Capella de Santa Eulàlia de Barcelona, per disposició testamentària de 1331. En l'acta de dotació del seu benefici consta que vivia prop dels Banys Vells.[131] Com veiem, l'indicador del carrer de Roudor = domicili, en aquest cas no seria vàlid.

118. AHPB, 28/5, f. 125v, 12-1-1375, cit.
119. AHPB, 23/16, f. 32r, 16-1-1365.
120. M, II, p. 12, doc. 4 (26-3-1353).
121. BRUNIQUER, *Rúbriques*, I, c. 1.
122. ADB, RD, IV, f. 255r-264v, 11-5-1362: ordre testamentària de fundació del benefici en la capella, ja construïda.
123. AHPB, 9/1, f. 10r, 29-1-1337.
124. AHPB, 19/3, f. 47r, 19-2-1349.
125. ADB, RD, II, f. 592: dotalia il·legible. ACB, *Speculum*, II, f. 97r, 7-8-1338: fundació del benefici «in capella quam de bonis suis construi fecerat». La primera col·lació del benefici és només tres dies posterior.
126. AHPB, 19/20, f. 101v, 21-2-1355.
127. AHPB, 19/20, f. 101v, febrer de 1355, i 24/1, f. 40r, 8-2-1361.
128. AHPB, 20/2, f. 13r, 2-5-1364.
129. ACB, *Speculum*, II, f. 110r, 28-8-1363: ordre testamentària de compra de 48 morabatins «ad opus capella (...) quam ipse construere fecerat». BASSEGODA, *Santa Maria de la Mar*, I, p. 425: escut dels Solà a la capella.
130. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 59r.
131. ADB, RD, II, f. 588v.

Promotors i donants de Santa Maria del Pi

Fogatge de 1378

1. Bernat, al carrer de Montcada,[132] batlle general de Catalunya, nét de Bernat Serra, ciutadà, promotor de la capella.[133] Capella i retaule dels sants Vicenç i Jaume,[134] 1345.[135] En 1398, Bernat, nét, ven la capella, amb el retaule i la resta d'ornaments, al gremi d'hortolans, llauradors i traginers, que la dediquen a Sant Abdó i Sant Senén.[136]

Promotors i donants de Sant Just

Fogatge de 1378

1. Joan, de l'Algutziria del rei, davant la peixateria,[137] possible fill de Joan Martí i Antígona Marquet, promotora de la capella. Capella de Sant Simeó, 1354, promoguda per ordre testamentària de 1346.[138] Quan mor el germà d'Antígona, Jaume Marquet, hereu seu i patró del benefici, el dret de patronat passa al fill que va tenir amb Sereneta de Gualbes, filla de Ferrer de Gualbes[139] (vegeu quarter del Mar, promotors a Santa Maria del Mar, 1).

132. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 43v.

133. AHPSMP, armari VII, prestatge V, vol. 1, doc.: Sants Abdon i Senén (16-9-1398).

134. El benefici de Serra no consta en l'*Speculum* ni en els RD, només el cita VERGÉS, *Santa Maria*, p. 103. El document de venda de la capella es troba a l'AHPSMP, document cit.

135. El benefici fundat pel nostre promotor no apareix en els RD ni en l'*Speculum*. Vegeu VERGÉS, *Santa Maria del Pi*, p. 103: Bernat Serra, ciutadà, va fundar el benefici en 1345. Cal, però, confrontar el tema de la fundació del benefici amb el que ens diu Bernat nét en el document citat (AHPSMP, armari VII, etc.): «(...) capellam sub invocacione sanctorum Jacobi et Vincentii constructam in ecclesia Beate Marie de Pinu dicte civitatis, in qua, inter alia, habeo jus dotandi dictam capellam, que non dum est dotata, et instituendi benefficium, que non dum est institutum (...)».

136. AHPSMP, armari VII, prestatge V, vol. 1, doc. Sants Abdon i Senén, cit.

137. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Mar, f. 2v.

138. AHPSJ, RDSJ, f. 28: testament del 13-3-1346, executat el 12-3-1354.

139. AHPB, 23/5, f. 35v, 26-2-1355; AHPSJ, RDSJ, f. 28 cit.

Plànol 4

El quarter de Framenors en el darrer quart del segle XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule

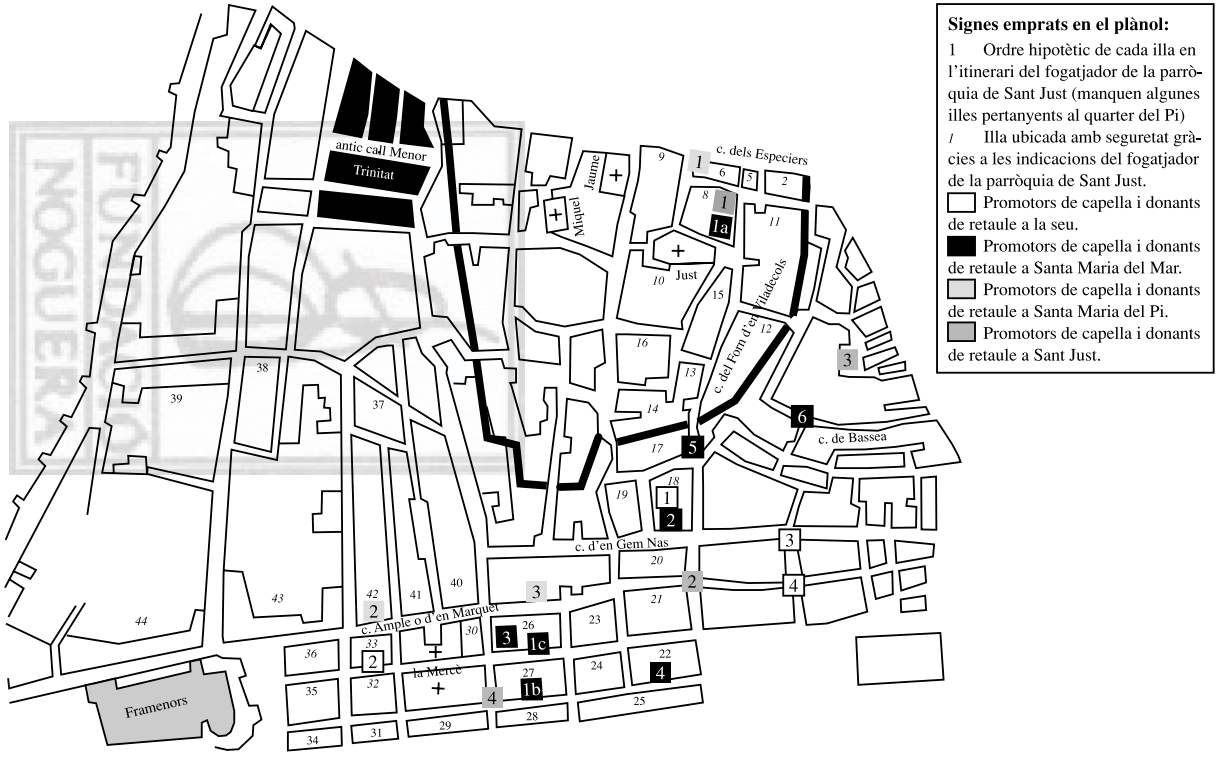

Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents al quarter de Framenors (plànol núm. 4)

Promotors i donants de la seu

Cens de parroquians de Sant Just de 1390

1. Bonanat i Genís, fills de Guillem Almogàver,[140] promotor de la capella.[141] Guillem era mercader[142] i senyor *pro medietate* de la coca de dues cobertes i un timó anomenada *Sant Joan Baptista.*[143] Els seus fills residien entre el carrer de Gem Nas (ara Gignàs) i l'actual carrer del Correu Vell,[144] possiblement al mateix lloc on va viure ell. Capella de Sant Macià i Santa Helena, 1367.[145] Probablement també deuria disposar la donació d'un retaule.[146]

Padró de milícia de 1389

2. Bartomeua Bou, al carrer Ample, probablement on ara es troba la plaça de la Mercè. Era vídua de Francesc de Santcliment, veguer de Barcelona entre 1360 i 1363,[147] un dels tres síndics i procuradors de la ciutat de Barcelona en 1362,[148] cavaller i senyor d'Alcarràs.[149] Abans havia estat dona de Bernat Abril, ciutadà, difunt en 1360, amb qui va tenir Bernardí, aleshores menor d'edat.[150] Era hereva universal del seu avi matern, Berenguer Coquet.[151] Aquest fet segurament va facilitar que pogués anar més enllà de la fundació d'un benefici, com havia fet el seu primer marit,[152] i decidís

140. AHPB, 23/18, f. 6r, 11-11-1367.
141. AHPB, 23/2, f. 70r, 14-10-1367: el procurador de l'Obra de la Seu signa rebut als marmessors testamentaris d'Almogàver pel primer termini pagat per la capella, mil dels dos mil sous promesos (= 50 de les 100 lliures).
142. AHPB, 23/11, f. 33r, 10-2-1361.
143. AHPB, 23/16, f. 20v, 23-12-1364.
144. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 15r.
145. ADB, RD, I, f. 295v-296v, 3-7-1367: ordre testamentària. L'any no concorda amb l'esmentat per Campillo, 1347 (ACB, *Speculum*, I, f. 601). Guillem havia iniciat gestions per promoure la capella en vida, ja que diu: «proposueram in dictam Sede (presbiteratum) facere inter vivos», però que «non dum deliberaveram sub invocacione cuius sancti dictum presbiteratum instituere».
146. ADB, VP, vol. 9, 1391, Seu, f. 202r: constància del retaule. *Ibid.*, vol. 12, 1421, Seu, f. 96r: cortina del retaule «cum quatuor signis de alis», ales de l'escut dels Almogàver.
147. AHPB, 20/4, f. 88r, 3-11-1360 i 19/2, f. 25v, maig 1363.
148. AHPB, 17/6, f. 85r, 22-4-1362.
149. AHPB, 25/1, f. 44r i 44v, 5-3-1366.
150. AHPB, 23/10, f. 9, agost 1360 i f. 37v, 4-9-360.
151. AHPB, 23/6, f. 29r, 9-12-1355.
152. ACB, *Speculum*, II, f. 543: fundació del benefici que havia disposat Bernat Abril (6-5-1360) per ordre testamentària de Bartomeua (8-2-1397), a la capella de Sant Bernat i Sant Bartomeu de l'església de Sant Jaume.

promoure la capella. Capella de Sant Bartomeu i Santa Elisabet, 1385.[153] Donació testamentària de retaule, encarregat a Guerau Gener.[154] La seva ubicació ha estat possible, d'una banda, perquè Bartomeua consta en el padró com a membre de la mateixa desena que Jaume Oliver, la número 48 en ordre.[155] De l'altra, perquè un any després la vídua d'Oliver apareix en l'illa número 33 en orde del cens de parroquians de Sant Just, on, en canvi, no apareix Bartomeua.[156]

Documentació notarial

3. Pere Safont, primer apotecari,[157] amb obrador[158] i domicili[159] al carrer dels Especiers (vegeu quarter del Pi, promotors actius de la seu, 3). Després va ser mercader,[160] resident al carrer d'en Guillem Nas,[161] ara Gignàs. Capella de Santa Eufrasina, 1382.[162]
4. Jaume de Rocafort, mercader,[163] batlle del regne d'Aragó.[164] Consta com a difunt en 1364 i com a pare de Joaneta i d'Isabel,[165] raó per la qual no hem trobat cap Rocafort en el cens de parroquians de 1390.[166] Jaume de Rocafort residia al carrer Ample. Capella de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua, 1353, per ordre testamentària de Salvador, el seu pare, donada en 1349.[167]

153. ACB, LO, 1385-1387, f. 36v, 9-12-1385: ja es treballa en la capella.
154. M, II, p. 135, doc. 128 (18-1-1401): Gener signa àpoca als marmessors de Bartomeua per 30 florins, segon termini de les 50 lliures que va costar el retaule.
155. AHMB, CC, Fogatges, Padró de milícia de 1389, quarter de Framenors, f. 81v.
156. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 23r: «madona d'en Jacme Oliver».
157. AHPB, 19/19, f. 165v, 11-11-1354.
158. AHPB, 16/2, f. 29r, maig 1359.
159. AHPB, 23/12, f. 77r, 20-9-1362.
160. AHPB, 16/3, f. 34r, 10-6-1362.
161. AHPB, 23/20, f. 2v, 23-4-1369.
162. ACB, LO, 1379-1381, f. 117v, 23-8-1382: pagament per pedra.
163. AHPB, 19/5, f. 315r, maig 1349.
164. AHPB, 20/2, f. 18r, 15-5-1364.
165. AHPB, 23/15, f. 18v, 25-5-1364.
166. Tot i això, hi ha constància d'un Joanet de Rocafort, fill del venerable Jaume de Rocafort, en un document del 1372: AHPB, 23/3, f. 55r, 9-2-1372. Podria ser que no aparegués en el document del 1364, cit. perquè ja era adult i no es trobava sota la tutela de Caterina, vídua de Jaume. Igualment, podria haver mort abans de fer-se el fogatge de 1378 i, per tant, abans de fer-se el padró militar de 1389 i el cens de parroquians de 1390.
167. ADB, RD, I, f. 330v-333v. Residència de Jaume: f. 332r.

Promotors i donants de Santa Maria del Mar

Cens de parroquians de Sant Just del 1390

1. *a*) Francesc, al carrer Dagueria,[168] possible fill de Francesc de Gualbes. Capella de Sant Mateu i Santa Marta, abans de 1348 o en aquell any. Promotor juntament amb els seus germans Jaume, Ferrer i Bernat (vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 1).

   b) Vídua de Ferrer, al carrer de la Mercè,[169] possible descendent de Ferrer de Gualbes. Capella de Sant Mateu i Santa Marta, abans de 1348 o en aquell any. Promotor juntament amb els seus germans Jaume, Francesc i Bernat (vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 1).

   c) Bernat, al carrer Ample,[170] possible fill de Ferrer de Gualbes. Capella de Sant Mateu i Santa Marta, abans de 1348 o en aquell any. Promotor juntament amb els seus germans Jaume, Francesc i Ferrer (vegeu quarter del Mar, promotors actius a Santa Maria del Mar, 1).
2. Galcerà, fill i hereu de Francesc Estrada,[171] mercader, [172] promotor de la capella. Francesc era fill del mercader Bernat Estrada,[173] que residia «apud furnum vocatum de Viladecols et prope vicum vocatum del Reumir»,[174] ubicació que concorda amb la del domicili de Galcerà segons el cens parroquial.[175] Podem suposar que, si hi van viure el pare i el fill de Francesc, també hi deuria residir ell mateix. Capella de Tots Sants, 1355, per ordre testamentària del 1346.[176]
3. Vídua d'Arnau, al carrer Ample,[177] possible descendent d'Arnau de Bosquets, draper, promotor de la capella. Capella de Sant Vicenç i Santa Llúcia, 1324 (traslladada a l'església gòtica des de la romànica).[178]

---

168. AHPSJ, Cens de parroquians del 1390, f. 6v.
169. *Ibid.,* f. 18r.
170. *Ibid.,* f. 19v.
171. AHPB, 17/3, f. 56r, 11-5-1352: referència a un document de l'1-9-1348.
172. AHPB, 19/12, f. 58v, 23-6-1351.
173. ADB, RD, IV, f. 240r-250v, 16-7-1355.
174. AHPB, 23/13, f. 5r, 13-12-1362.
175. AHPSJ, Cens de parroquians del 1390, f. 16r.
176. ADB, RD, IV, f. 240-250, 16-7-1355 cit.: ordre testamentària del 4-9-1346; AHPB, 19/20, f. 207r-213v, [16-7-]1355: còpia de l'anterior, ordre de promoció de la capella en el f. 207v.
177. No s'ha trobat cap Bosquets en el fogatge del quarter del Mar de 1378, però, en canvi, en trobem un bon nombre en el quarter de Framenors, segons el padró de milícia del 1389. Per aquesta raó, sembla possible que l'Arnau de Bosquets que apareix en el cens de parroquians de 1390, f. 19v, pogués ser descendent del que va promoure la capella, tot i el llarg interval de temps existent entre un i altre.
178. ACB, *Speculum*, II, f. 189r, 19-9-1324; BASSEGODA, *Santa Maria de la Mar*, I, p. 430: la capella conté la làpida sepulcral d'Arnau de Bosquets, traslladada des de l'església romànica.

Padró de milícia de 1389

4. Pere, al carrer de la Mercè, possible descendent de Guillem de Preixana,[179] promotor de la capella. Guillem era mercader i procedia de Sant Andreu de Gurb (Vic).[180] Capella de Sant Andreu, 1333.[181] S'ha pogut ubicar Pere perquè apareix en la mateixa desena que Bartomeu Bou en el padró, la número 19 en ordre,[182] i Bou consta en l'illa número 22 del cens de parroquians de Sant Just.[183]

Documentació notarial

5. Casa on havia residit el difunt Guillem Alomar, davant la muralla romana, al costat del carrer Lledó.[184] Guillem, que era el marit de Sança, promotora de la capella, va ser vicecanceller de Pere el Cerimoniós.[185] Capella de la Santíssima Trinitat, 1339.[186] Sança també va donar el retaule.[187]
6. Francesc Janer, mercader, resident al carrer Bassea.[188] Consta com a difunt en 1354.[189] Capella de Sant Tomàs, 1341.[190]

179. És l'únic Preixana que hem localitzat en tot el padró de milícia, benestant com el seu possible avantpassat, ja que contribueix amb dos arnesos.
180. ADB, RD, II, f. 622r-624v, 24-1-1333.
181. *Ibid.*
182. AHMB, CC, Fogatges, Padró de milícia de 1389, quarter de Framenors, f. 72v.
183. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 18r.
184. AHPB, 55/2, f. 18r, 22-6-1385: venda en encant públic de l'«hospicium majus quod fuit venerabili Guillelmi Oulomarii (...) infra moenia vetera ante dicte civitate, juxta vicum vocatum del Ledo», pel preu de 1.660 lliures.
185. ACB, *Speculum*, II, f. 89r.
186. *Ibid.*: fundació del benefici el 9-4-1339, l'únic existent a la capella fins el 1345; Bassegoda, *Santa Maria de la Mar*, I, p. 428: escut dels Alomar a la capella.
187. AHPB, 19/3, f. 45r, 17-3-1349: inventari dels ornaments del benefici fundat per Sança, entre ells «unum rerataula cum banco, quasdam cortinas virides de panno lini cum signis domine d'en Aulomar (...)».
188. ADB, RD, II, f. 723r-727v.
189. AHPB, 19/19, f. 19r, 11-7-1354: document relatiu al benefici de la capella de sant Bartomeu de Santa Maria de Manresa, que també havia promogut Francesc.
190. ADB, RD, II, f. 723r-727v, 18-2-1341: ordre testamentària de fundació del benefici. Francesc fa constar que ja havia pagat 50 lliures per la capella, de manera que, com a mínim, ja estava en construcció. També consta que va promoure la capella de Sant Bartomeu de Santa Maria de Manresa, cit.

Promotors i donants de Santa Maria del Pi

Cens de parroquians de Sant Just de 1390

1. Casa de Pere, entre els actuals carrers Dagueria i Arlet,[191] fill de Pere Terré,[192] promotor de la capella. El nostre promotor era doctor en lleis[193] i dispeser de l'infant Pere, comte de Ribagorça i d'Empúries.[194] Va ser conseller de la ciutat en 1356.[195] Estava casat amb Gràcia Burguès[196] i consta com a difunt en 1359.[197] Capella de Sant Pere, 1353.[198]
2. Vídua de Bernat, en la confluència dels carrers Ample, Serra i Còdols,[199] possible descendent de Guillem Turell,[200] promotor de la capella. Guillem era notari i va promoure la capella de Sant Gabriel i Sant Aleix en 1346.[201]

Documentació notarial

3. Pere Desbosch, «in vico quo itur ad ecclesia Beate Marie Mercedis Barchinone ad voltas d'en Guayta»,[202] de casa el rei.[203] Va ser escrivà de ració,[204] conseller del rei Pere[205] i senyor dels castells de Sant Vicenç i Vilassar.[206] Casat amb Constança, filla de Ponç de Gualbes, i pare de Pere, casat amb Marió, filla de Pere Desvall (vegeu quarter del Mar, promotors de la Seu, 3), Margarida, Miquel

191. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 6v: «P. Bertran, en l'alberch de micer P. Terré, quòndam».
192. AHPB, 18/1, f. 81v, 1-7-1349.
193. AHPB, 23/12, f. 67v, 23-6-1362.
194. AHPB, 14/1, f. 82r, 26-6-1338.
195. BRUNIQUER, *Rúbriques*, I, c. 1.
196. AHPB, 23/15, f. 89r, 6-9-1364.
197. AHPB, 13/1, 63v, 28-11-1359.
198. ADB, RD, VII, f. 158r-159r, 3-10-1353: ordre testamentària de fundació del benefici en la capella, ja construïda.
199. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 28r.
200. No ho podem saber segur perquè tant Guillem com el seu fill Pere havien mort l'abril de 1378 (AHPB, 43/1, f. 15v, 21-4-1378), de manera que no apareixen en el fogatge d'aquell any. Tot i això, en el padró de milícia de 1389, hem pogut comprovar que no hi havia altres branques d'aquesta família a la ciutat, de manera que, si no segur, com a mínim és possible que aquest Bernat fos un descendent de Guillem.
201. ADB, RD, II, f. 216v: il·legible. ACB, *Speculum*, II, f. 334r, 18-10-1346: fundació del benefici. Ha de ser el promotor de la capella, perquè els dos únics beneficis fundats en ella són seus, el segon per ordre testamentària del 8-5-1348, executada el 15-11-1380: *ibid.*, f. 335r.
202. AHPB, 23/3, f. 54r, 28-1-1372.
203. AHPB, 19/18, f. 104v, 12-5-1354.
204. AHPB, 23/9, f. 44r, 21-5-1360.
205. AHPB, 23/14, f. 58v, 30-3-1363.
206. AHPB, 23/8, f. 5r, 19-2-1359.

i Lluís.[207] Consta com a difunt en 1368,[208] enterrat al convent de Framenors.[209] Era parroquià de Sant Miquel.[210] Capella de Sant Miquel, abans de 1349 o en aquell any.[211]

Promotors i donants de Sant Just

Cens de parroquians de Sant Just de 1390

1. Berenguer, al carrer Dagueria,[212] fill de Berenguer Vives,[213] promotor de la capella. El nostre Berenguer era jurista, estava casat amb Sibil·la i era fill de Pere Vives, també jurista.[214] A més de Berenguer, ja esmentat, tenia un altre fill, Pere.[215] Va ser conseller de la ciutat en 1351.[216] Consta com a difunt en 1368,[217] està enterrat a la seva capella i era parroquià de Sant Just. Capella de Sant Pere i Sant Pau, 1360.[218] A més d'aquesta capella, també va promoure la de Sant Iu, en la mateixa església, 1361. Ho sabem perquè la seva cosina Agnès, primer dona de Joan de la Geltrú (vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 13) i després de Jaume de Vallseca, va ordenar en el seu testament que es fundés un benefici «in altari et capella quam Berengarius Vives, consobrinus suus, construi fecerat seu intendebat sub invocacione sancti Ivoni confessoris».[219]

207. AHPB, 23/32, f. 19r, 28-8-1367: testament de Constança, la seva dona.
208. AHPB, 23/2, f. 90r, 5-2-1368.
209. AHPB, 23/33, f. 3r, 17-6-1368.
210. AHPB, 23/2, f. 125r, 27-6-1368.
211. ADB, RD, II, f. 222r-224v, 5-11-1349: fundació del benefici en la capella, ja construïda. En un document de 1410, en què es fa la còpia fragmentària d'un de 1379, es confirma que va ser el promotor de la capella: «capellam videlicet sanctorum Stephani et Michaelis, per ipsum Petrum de Boscho constructam et edifficatam in parrochiali ecclesia Sancte Marie de Pinu» (ACB, J. Roure, 531, s.f., 25-6-1410: còpia del doc. del 29-3-1379).
212. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 8r. És molt possible que visqués al mateix lloc que el nostre promotor, ja que la seva vídua, usufructuària dels seus béns, va pagar la talla per a la construcció de la muralla al col·lector del quarter de Framenors (AHPB, 23/19, f. 51v, març 1368).
213. AHPB, 23/2, f. 96r, 1-3-1368.
214. *Ibidem*.
215. AHPB, 23/19, f. 42r, 24-2-1368.
216. BRUNIQUER, *Rúbriques*, I, c. 1.
217. AHPB, 23/2, f. 87r, 21-1-1368.
218. AHPSJ, RDSJ, f. 48r-87v, 19-12-1360: fundació del benefici a la capella, ja construïda.
219. *Ibid.*, f. 108r-110v, 14-4-1361; ADB, RD, II, f. 193r-196r, 14-4-1361 i AHPB, 23/11, f. 95r-97v, 14-4-1361: ordre de fundació. Aquest és un raríssim exemple de conservació de totes les còpies d'un document fundacional, corresponents a cadascuna de les parts afectades: rector parroquial, bisbe i notari. Només s'ha perdut la còpia de la fundadora. AHPB, 23/21, f. 58, 9-10-1371: referència al testament de Vives, on ordena redotar el benefici d'Agnès, perquè percebia les rendes sobre un forn que va ser enderrocat per construir la muralla. AHPSJ, RDSJ, f. 4v, 19-12-1361: amb relació al mateix tema.

Documentació notarial

2. Possible domicili de vídua d'Antígona Marquet, dona de Joan Martí, de l'algutziria del rei Pere, ja que consta com a parroquiana de Sant Just.[220] Capella de Sant Simeó, 1354, per ordre testamentària de 1346 (vegeu quarter del Mar, promotors actius a Sant Just, 1). Indicador: l'any 1337 es fa referència a la «carraria que dicitur Ample d'en Marquet, per quod itur de platea Campsorum Barchinone ad domum fratrum minorum» en la documentació notarial[221] =domicili (?)
3. Constança d'Eiximenis, al carrer d'en Malla. Era filla de Gispert d'Eiximenis[222] i vídua del notari[223] Gilbert de Malla, que consta com a difunt en 1337, amb qui va tenir Pericó.[224] Va promoure la capella de sant Gabriel en 1354.[225] L'any 1373 consta que la casa de Guerau de Palou, situada entre els carrers d'en Manresa i de Basea, havia estat de Gilbert de Malla,[226] que havia donat nom al carreró on es trobava la casa.
4. Antic de Croanyes, mercader, pare de Bernat.[227] La casa de Bernat, que consta com a difunt en 1359, possiblement era heretada del seu pare (com hem anat veient en altres casos) i estava situada «prope ripariam maris, in campito seu cantone d'en Tarrers».[228] La desaparició de Bernat en 1359 i la dels Croanyes de la documentació notarial explica que no se'n trobi cap en el fogatge de 1378 ni en el padró de milícia de 1389. Capella de Sant Esteve, abans de 1348 o en aquell any.[229]

220. AHPSJ, RDSJ, f. 28v, 14-2-1346.
221. AHPB, 11/1, f. 98v, 12-6-1337.
222. AHPB, 11/1, f. 31r, 9-1-1337.
223. AHPB, 6/3, f. 63r, 21-2-1329.
224. AHPB, 11/1, f. 31r, 9-1-1337, cit.
225. AHPSJ, RDSJ, f. 103r-107v, 5-11-1354: fundació del benefici en la capella, ja construïda.
226. AHPB, 23/21, f. 61r, agost de 1373: la casa de Ferrer de Manresa limitava a l'est amb la «bassia vocata de Basilia», al sud, amb una «carraria noviter constructa» i al nord, «in tenedone venerabilis Geraldi de Palaciolo (...) que fuit Gilaberti de Medalia, quondam».
227. AHPB, 12/3, f. 79r, 3-3-1342.
228. AHPB, 23/8, 32r, 15-3-1359.
229. ACB, *Speculum*, II, f. 430r, 6-5-1348: ordre testamentària de fundació del benefici. Suposem que Croanyes deuria ser el promotor de la capella per dos motius: el primer, perquè el seu benefici és l'únic instituït a la capella; el segon, perquè hi ha el seu escut (VERRIÉ, *La iglesia de los santos*, p. 58). Suposem que la va promoure abans de fer testament perquè Campillo, de vegades, fa constar les promocions efectuades per ordre testamentària i en aquest cas només va trobar referències a l'ordre de fundació del benefici.

Plànol 5

El quarter del Pi en el darrer quart del segle XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule

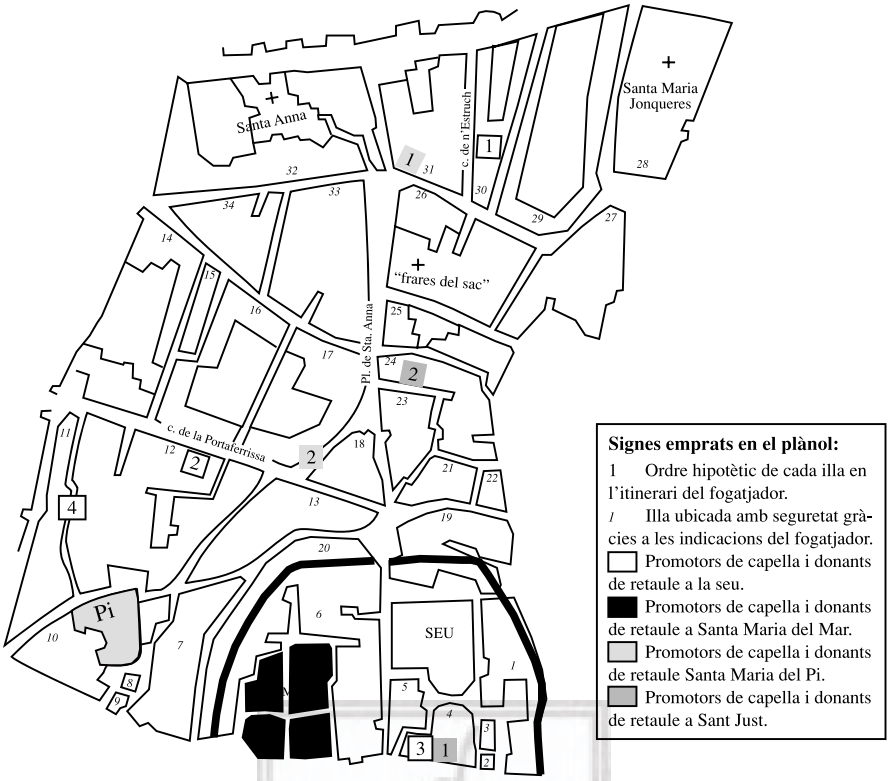

FUNDACIÓ NOGUERA

Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents al quarter del Pi (plànol núm. 5)

Promotors i donants de la seu

Fogatge de 1378

1. Jaume Descoll, notari,[230] escrivà de l'infant (no es diu quin), a l'actual carrer Comtal.[231] Després es devia traslladar al carrer de Sant Cugat (ara carrer Carders), església d'on era parroquià[232] (vegeu quarter de Sant Pere, promotors de la seu, 3). Capella de l'Esperit Sant, 1372.[233]
2. Guillem Oliver, notari, escrivà de ració, secretari del rei Pere. Casa al carrer de la Portaferrissa.[234] Capella de Sant Pal·ladi, 1385 (vegeu quarter del Mar, promotors de la seu, 1).
3. Obrador d'en Pere Safont, primer apotecari i després mercader, al carrer dels Especiers (ara Llibreteria).[235] Capella de Santa Eufrasina, 1387 (vegeu quarter de Framenors, promotors de la seu, 3).

Documentació notarial

4. Joan Sabastida, ciutadà, batlle de Barcelona en 1399,[236] al carrer de Tarascó, conegut com «d'en Roca».[237] Era fill de Raimon[238] i nét d'Arnau, mestre racional.[239] Després sembla que es va traslladar al quarter de Sant Pere (vegeu quarter de Sant Pere, promotors de la seu, 1). Donant del retaule de la capella de Sant Andreu, atribuït a Lluís Borrassà, 1388.[240]

---

230. ADB, RD, I, f. 362r-363r, 10-12-1379.
231. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Pi, f. 37r.
232. ADB, RD, I, cit.
233. ACB, LO, 1371-1373, f. 25v, 25-2-1372: pagament d'un termini de la capella (50 lliures) i de l'obra del seu carner. Se suposa que, si ja s'havia fet el carner, les despeses enregistrades amb relació a la capella fins 1383 es degueren anar pagant bastant posteriorment al seu acabament.
234. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Pi, f. 13r.
235. *Ibid.*, f. 4r: «Illa apellada dels speciayres: (...) Macià Picanyes, qui stà en l'obrador d'en Font». Potser era propietat de Safont o potser havia sotsarrendat el que havia llogat en 1359: AHPB, 16/2, f. 29r, 15-5-1359.
236. AHPB, 79/1, f. 16v, 14-6-1399.
237. AHPB, 20/11, f. 19r, 19-5-1382.
238. *Ibidem*.
239. AHPB, 3/1, 104r, 15-12-1299.
240. ADB, VP, vol. 9, 1388 o 1391 (qui va enregistrar les visites pastorals planteja el seu dubte en una nota), Seu, f. 217 (altar de Sant Andreu): «Item fiat verbum procurari dicti rectoris de retrotabulo, quod est valde antiquum». *Ibid.*, t. 12, 1421, Seu, f. 46r: «Item ante retabulum quedam cortina de tela nigra, cum ymagine magna sancti Andree depicta in medio et IIII scutis cum signis sive armis de Bastida». Joan va fundar el seu benefici el 10-7-1388 (ACB, *Speculum*, I, f. 244v), de manera que podria haver donat el retaule en aquell moment.

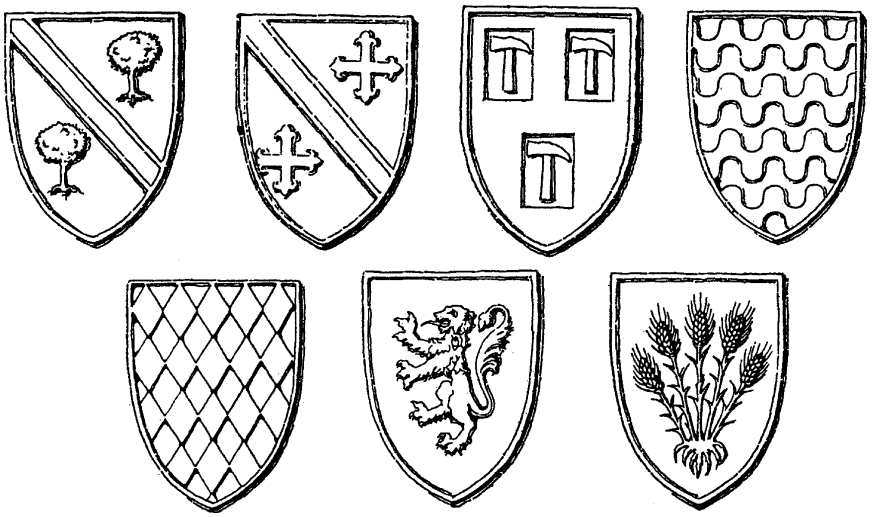

Il·lustració 12: De dalt a baix i d'esquerra a dreta, escuts dels Oliver, Croanyes, Marquet, Vives, Malla, Fiveller i Messeguer, presents a les capelles que van promoure respectivament a Sant Just (extret de VERRIÉ, *La iglesia de los santos Justo y Pastor*, p. 58-61).

Promotors i donants de Santa Maria del Pi

Fogatge de 1378

1. Guillem de Bosquets, ciutadà,[241] entre el carrer d'Estruch i el del portal dels Orbs (ara av. del Portal de l'Àngel).[242] Capella de Sant Rafael i Sant Martí,[243] abans de 1389.[244] També podria haver estat el donant del retaule, ja que es conserva una nota d'àpoca signada per Guillem al pintor Pere de Valldebriga l'any 1377, però, com que només és una nota, no s'hi esmenta el concepte.[245]

241. AHPB, 74/4, f. 124r-126v, 3-9-1398. En canvi, en l'*Speculum* (ACB, *S*, II, f. 302r), consta com a hostaler.

242. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Pi, f. 38v, «Illa del carrer d'en Astruch e puge al portal dels Orbs: (...) G. Busquets, mercader».

243. AHPB, 74/4, f. 124r-126v, 3-9-1398 cit.: caució atorgada al beneficiat de la capellania fundada per Gueraldona, vídua de Guillem de Bosquets, «in capella, scilicet, quam dictus Guillelmus de Busquetis construxit in ipsa ecclesia (Sancte Marie de Pinu)», relacionada amb la venda d'una casa sobre la qual la capellania percebia un cens.

244. ACB, *Speculum*, II, f. 303r, 26-2-1389: col·lació (no es diu que sigui la primera) de la capellania de Gueraldona. En conseqüència, la capellania de Guillem, que corresponia a la primera fundació realitzada a la capella, havia de ser anterior i, per tant, la promoció de la capella també.

245. M, III, doc. 454.

Documentació notarial

2. Pere de Puigalt, cotoner, al carrer Cucurulla.[246] Capella del Corpus, abans de 1341 (testament) o en aquell any.[247]

Promotors i donants de Sant Just

Fogatge de 1378

1. Francesc Flandina, especier,[248] al carrer dels Especiers (ara carrer Llibreteria).[249] Capella de sant Francesc,[250] 1392,[251] per ordre testamentària de 1386.[252]
2. Bernat (vídua), a la plaça de Santa Anna[253] (ara avinguda del Portal de l'Àngel), fill de Bernat Guillem Sabastida,[254] ciutadà, promotor de la capella. El promotor en qüestió era fill de Bernat Guillem Sabastida i va estar al servei del rei Alfons i de Pere III, no sabem en qualitat de què. Va demanar ser enterrat al convent de Framenors.[255] Capella de Sant Joan, 1348.[256]

246. ADB, RD, III, f. 265v-267r, 7-2-1341: ordre testamentària de fundació del benefici «in capella edifficata sub invocatione Corpus Domini Nostri Jesuchristi et in altari ipsius quem noviter ego construhi feci».

247. *Ibid.,* VII, f. 142r-144v, 13-2-1342: fundació del benefici.

248. AHPB, 16/3, f. 18v, 11-3-1362.

249. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Pi, f. 4v; AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 7v.

250. ADB, RD, VII, f. 58v-59v, 14-2-1386: ordre testamentària de fundació del benefici i de promoció de la capella («mei manumissores faciant fieri construi et aedificari de bonis meis in dicta ecclesia Sancti Justi Barchinone unam capellam»).

251. ACB, *Speculum*, II, f. 461r, 1a col·lació.

252. ADB, RD, VII, f. 58v-59v, 14-2-1386, cit.

253. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Pi, f. 27v.

254. AHPSJ, RDSJ, f. 7r-13r, 11-5-1348: testament. Hi consta com a pare de Bernat Guillem, Joan, Constança, Margarida i Isabel. Només trobem una altra vídua d'un Bernat Sabastida en el fogatge del 1378, al c. de Montcada, però es tracta del Bernat que va promoure capella a Santa Maria del Mar (vegeu quarter del Mar, promotors actius a Santa Maria del Mar, 13). No hem trobat cap Sabastida en el cens de parroquians de Sant Just de 1390. D'altra banda, en el padró militar de 1389, els Sabastida de més anomenada només es troben al quarter de Sant Pere. En conseqüència, és possible que la dona de la plaça de Santa Anna fos la vídua d'aquest promotor.

255. *Ibid.,* f. 9v.

256. *Ibid.:* «Item volo (...) quod dicti manumissores dent operi ecclesie Sancti Justi Barchinone mille solidos barchinonenses (50 lliures) in auxilium construccionis unius capelle que fiat in opere novo». Execució 9-3-1349.

Plànol 6

El quarter de Sant Pere en el darrer quart del segle XIV: domicilis de promotors de capella i donants de retaule

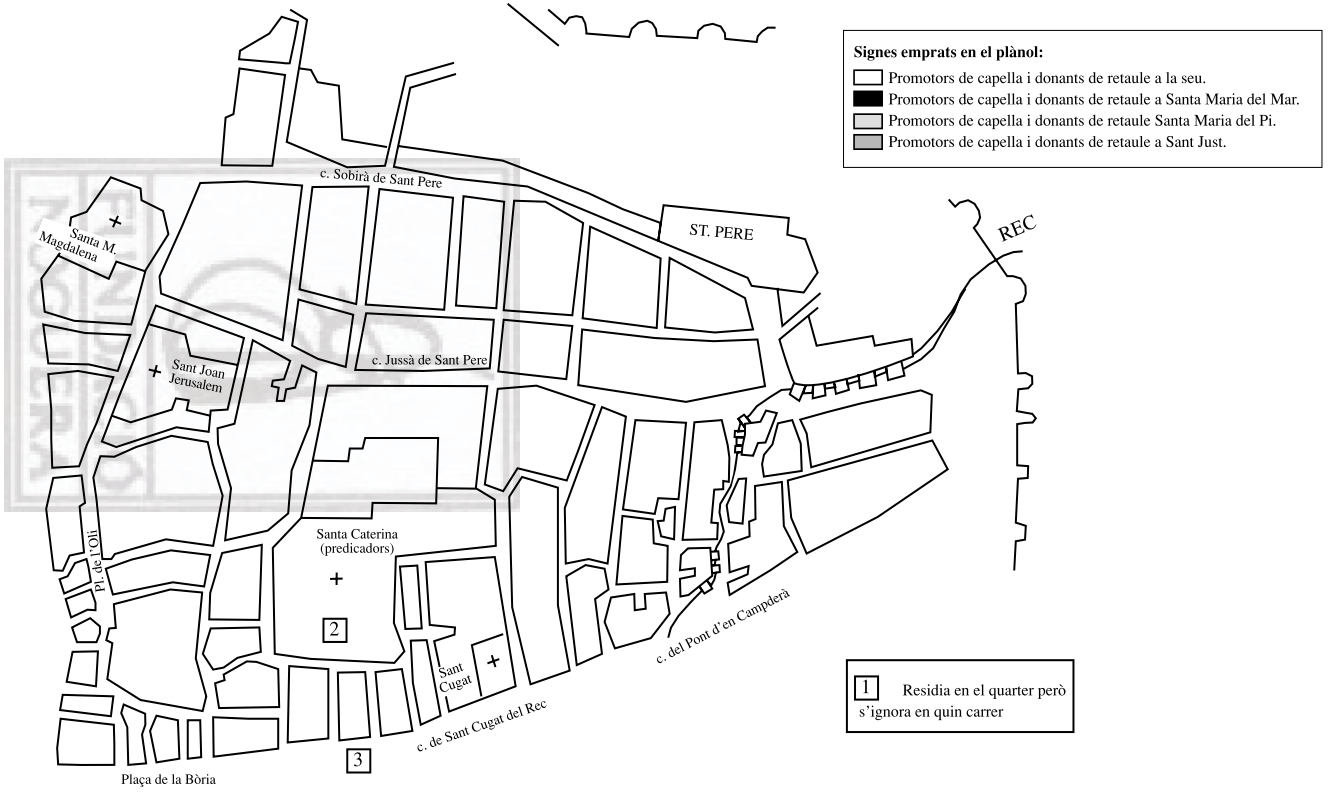

Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents al quarter de Sant Pere (plànol núm. 6)

Promotors i donants de la seu

Padró de milícia de 1389

1. Joan Sabastida,[257] ciutadà, batlle de Barcelona en 1399. Donant del retaule de la capella de Sant Andreu, atribuït a Lluís Borrassà, 1388. S'ignora en quin carrer residia (vegeu també quarter del Pi, promotors de la seu, 4).

Documentació notarial

2. Pere de Marges, causídic,[258] «mensuratoris olei» en 1360,[259] sotstresorer de Pere III,[260] conseller i escrivà de ració del rei i senyor del castell de Mataró.[261] Fill de Raimon de Marges, ciutadà,[262] i pare de Raimon, «de casa del duc».[263] Consta com a difunt en 1374[264] i està enterrat a la seva capella.[265] Raimon potser va morir, perquè és la seva germana Maria qui consta com a senyora del castell de Mataró en 1375.[266] Residia prop del convent de predicadors (Santa Caterina),[267] però no sabem exactament on, de manera que se l'ha ubicat a l'illa d'aquell convent. Capella de Sant Genís i Sant Jordi, 1373.[268]

257. AHMB, CC, Fogatges, Padró de milícia del 1389, quarter de Sant Pere, f. 140v.
258. AHPB, 23/8, f. 81v, 14-5-1359.
259. AHPB, 13/1, f. 188r, 7-10-1360.
260. AHPB, 19/1, f. 90r, 7-10-1361.
261. AHPB, 20/9, f. 22r, 22-12-1367.
262. ADB, RD, I, f. 342r-343v, 5-11-1373: f. 342r.
263. AHPB, 28/2, f. 75v, 8-6-1373.
264. AHPB, 17/7, f. 98v: referència al document de tutoria testamentària de la seva filla Maria (13-10-1374).
265. ADB, RD, I, cit., f. 342r.
266. AHPB, 17/7, f. 98v: signatura de domini de Maria, afegida al document el 20-11-1375.
267. AHPB, 15/22, s.f., 24-2-1368: «hospicio venerabilis Petri de Marginibus, scriptoris porcionis domini regis, quodque hospicium est iuxta et satis prope domum fratrum predicatorum». El fet que en el padró militar del 1389 apareguin un Ramon i un Ramonet de Marges al quarter de Framenors també podria suggerir que hi hagués hagut un error d'escrivà en l'esmentat document del 1368, confonent *predicatorum* per *minorum*.
268. ADB, RD, I cit., f. 342v: «ffuit delliberatum per me quod ego, pro Dei servicio et reverencia, facerem continuari perfici opus dicte capelle». La capella havia estat iniciada pel canonge Francesc Rufàs, però «manserat incompleta, non multum elevata a terra».

3. Jaume Descoll, notari, escrivà de l'infant (no sabem de quin), al carrer de Sant Cugat (ara carrer Carders), parroquià d'aquella església.[269] Capella de l'Esperit Sant, 1372 (vegeu també quarter del Pi, promotors de la seu, 1).

Finalment, cal fer referència a un promotor de capella que, segons sembla indicar la documentació notarial, residia fora de la ciutat estricta, al Raval. Es tracta d'Arnau Messeguer, ciutadà, promotor de la capella de Sant Marc, a Sant Just, l'any 1346.[270] L'indicador del domicili ens el proporcionen dos documents notarials. El primer, de 1318, fa referència a un «vico Arnaldi Messeguerii, apud monasterium Sancte Marie de Monte Carmeli» (actual carrer del Carme),[271] i l'altre, del 1338, especifica que aquell carrer es trobava «subtus hospitale d'en Colom».[272]

LA PERCEPCIÓ DE L'ESPAI URBÀ PER L'ESGLÉSIA: UBICACIÓ DELS PROMOTORS DE CAPELLES I RETAULES EN LES SEVES RESPECTIVES DEMARCACIONS PARROQUIALS

Les demarcacions parroquials barcelonines en el segle XIV: estat de la qüestió

Com s'ha dit en l'apartat anterior, l'intent de reconstruir la xarxa viària dels quarters i la seva nomenclatura, així com el d'ubicar el domicili del promotors estudiats a través dels fogatges resulta molt dificultós, tant per les llacunes d'aquella sèrie documental com per la complexitat de la seva interpretació a l'hora d'elaborar els plànols. Aquest tipus de problemàtica és encara més acusada quan s'intenta reconstruir el plànol de les demarcacions parroquials en què estava dividida Barcelona en el segle XIV. El fet que aleshores ja estaven delimitades ho demostra l'existència del cens de parroquians de Sant Just elaborat l'any 1390, en el qual, com si es tractés d'un fogatge, s'indiquen, illa per illa, les contribucions de cadascun dels parroquians. Aquest és un indicador important, perquè el tema de les demarcacions parroquials en la Barcelona medieval gairebé no ha estat estudiat i de vegades s'han interpretat els llegats testamentaris «racione parrochianatus» com un signe d'assistència habitual a una església determinada, més que no pas com una adscripció a aquella per motius territorials. L'encapçalament del cens de parroquians de Sant Just demostra clarament que estaven adscrits a aquella església per motius territorials:

269. ADB, RD, I, f. 362-363r, ja citat.

270. AHPSJ, RDSJ, f. 34r-36v, 14-4-1346: ordre testamentària de fundació del benefici «in illa capella quam ego noviter construi feci in dicta ecclesia sub nomine et invocacione beatorum Marchi et Mathei», executada el 20-7-1349.

271. AHPB, 7/1, f. 74v, 17-7-1318.

272. AHPB, 14/1, f. 63r, 16-7-1338.

> En nom de Déu e de la gloriosa Verge Madona sancta Maria e del gloriós mossenyer sent Just. En aquest libre són escrits los fochs poblats dins la parròquia de la esgleya de Sent Just, entre·ls quals fochs fon fet encertament per illes en lo<s> mes d'abril del any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCXC, aprés que foren elegits en obrers de la dita esgleya los honrats en March Çarovira, en Jacme Dezsoler, en Jacme Ferrer, en Bernat Calopa, en Guillem Fferrer e en Francesch de Muntalt. E, axí matex, hic són escrites totes les quantitats a què cascun dels dits fochs se és volgut tatxar a pagar cascun mes per convertir aquella en la obra de la dita esgleya de Sent Just. E primerament hic són escrits tots los fochs de la dita parròchia los quals són poblats dins lo mur vell.

La de Sant Just és l'única demarcació parroquial barcelonina de què tenim notícia en el segle XIV, però, malauradament, el cens del 1390 només dóna notícia dels carrers on se situen les illes de cases on viuen els parroquians en cinc dels casos. Aquesta manca d'informació es veu agreujada pel fet que no s'ha conservat cap registre de fogatge del segle XIV relatiu al quarter de Framenors, on es troba Sant Just, que hauria permès reconstruir la xarxa i el nomenclàtor viaris, de la mateixa manera que hauria possibilitat la ubicació de la residència dels promotors amb bastant certesa. El padró de milícia de 1389 relatiu a aquest quarter tampoc resulta gaire útil, perquè, com succeeix en el cens de parroquians de 1390, no facilita el nom dels carrers on es troben les illes de cases. Tots aquests inconvenients encara es veuen agreujats pel fet que, al costat mateix de Sant Just, en el límit dels quarters de Framenors i del Pi, hi havia dues esglésies parroquials amb les seves respectives demarcacions: Sant Miquel i Sant Jaume.

Segons Colldeforns i Ferrando Roig,[273] aquelles demarcacions parroquials, d'extensió molt desigual, estaven extraordinàriament fixades ja en el segle XIV, de tal manera que tots els intents de modificar-les anteriors a la gran reforma de 1835[274] no van reeixir. Pi i Arimon[275] facilita els límits que tenien aquelles demarcacions l'any 1854, però aquesta informació no resulta del tot vàlida per intentar deduir la configuració que havien tingut les parròquies cinc segles abans, ja que l'església de Sant Jaume acabava de ser enderrocada (1823)[276] i la seva

273. COLLDEFORNS, *Les parròquies*, vol. I i FERRANDO ROIG, *La basílica*, p. 43.
274. CARRERAS, *La ciutat*, p. 450. Vegeu també COLLDEFORNS, *Les parròquies*, p. 21-22 i 34-35.
275. PI Y ARIMÓN, *Barcelona antigua y moderna*, t. I, cit.
276. MAS, *Notes*, XIII, p. 136.

FUNDACIÓ NOGUERA

façana, juntament amb la seu parroquial, havien estat traslladades a l'antiga església de la Trinitat (actual carrer Ferran). El mateix va succeir amb l'església de Sant Miquel, enderrocada en 1868, la façana i la parroquialitat de la qual es van traslladar a un costat de l'església de Nostra Senyora de la Mercè.[277]

Aquests canvis van ocasionar que la parròquia de Sant Just guanyés extensió, d'una banda, des de l'eix constituït pels carrers Ciutat i Regomir cap al dels carrers Palau i Ensenyança. De l'altra, va estendre's des del carrer Tapineria cap al de Mercaders i des de Sotstinent Navarro cap al de Mirallers. En canvi, el trasllat de la parròquia de Sant Miquel al convent de la Mercè va suposar que Sant Just perdés l'espai comprès entre la línia integrada pels carrers Escudellers-Ample-Correu Vell i la platja.[278] Com es veurà en l'apartat dedicat a Sant Just, les notícies aportades per la documentació notarial han permès reconstruir bona part del recorregut seguit en el seu cens de parroquians del 1390. En conseqüència, també han permès presentar una visió aproximada d'aquella demarcació parroquial en el segle XIV i, per extensió, de les que limitaven amb ella.

La segona demarcació parroquial de què tenim mínimament notícia és la de Santa Maria del Mar, però la informació procedeix d'un plànol molt esquemàtic, traçat en un llibre de comptes conservat en el seu arxiu parroquial, i confeccionat en una època molt posterior (1579).[279] Contràriament al cens de parroquians de Sant Just, aquell plànol no proporciona informació sobre els parroquians però sí sobre els carrers compresos dins la parròquia. Segons aquell, l'àmbit de Santa Maria del Mar ocupava tot el territori corresponent al quarter del Mar, part del de Framenors i part del de Sant Pere: des de l'eix dels carrers Fusteria-Sotstinent Navarro-Tapinera fins el llenç nord de la muralla (portal Nou) i des de la platja al carrer Sobirà (ara Alt) de Sant Pere, sense que s'hi puguin detectar els espais que correspondrien a les demarcacions parroquials de Sant Cugat del Rec i de Sant Pere. Les notícies aportades per la documentació notarial confirmen que Sant

277. MAS, *Notes*, p. 157. Colldeforns (*Les parròquies*, cit.), no facilita els límits de les demarcacions, només les esglésies i convents que comprenia cadascuna segons Campillo (*Speculum septem*, cit.).

278. Verrié (*La iglesia de los santos*, p. 88) facilita els límits de la demarcació parroquial de Sant Just després de la reforma de 1835. Les demarcacions de Sant Jaume, Sant Miquel i part de la de Santa Maria del Mar s'han reconstruït a partir de les indicacions de Pi i Arimon (*Barcelona antigua*, I, p. 214-220), que, a més d'oferir «notícia de las calles y plazas», especifica a quina demarcació parroquial pertany cada vorera o porció dels diferents carrers. Per tal d'identificar-los, s'ha consultat CARRERAS, *La Via Laietana*, i el *Nomenclàtor de les vies de la ciutat de Barcelona* de l'any 1934.

279. Plànol publicat per GALERA-ROCA-TARRAGÓ, *Atlas de Barcelona*, p. 9.

Cugat també tenia la seva pròpia demarcació, com succeïa amb Sant Pere, que, tot i ser església monàstica, tenia un altar on s'exercien les funcions parroquials.[280] Però les notícies del segle XIV sobre parroquians o carrers pertanyents a aquelles dues esgésies parroquials[281] no només es contradiuen amb aquell plànol del 1579, sinó també amb l'*Speculum* de Campillo, ja que les capelles i esglésies que atribueix a la parròquia de Santa Maria del Mar van des de la capella de Sant Sebastià, situada a la plaça del Vi (ara d'Antoni López), fins el monestir de Jonqueres i des de les Magdalenes, passant per Sant Joan i pel convent de Santa Caterina, fins Sant Agustí. D'aquesta manera, segons l'*Speculum,* el límit exterior de la parròquia de Santa Maria del Mar queda fixat a l'antiga riera de Sant Joan (Via Laietana), amb les esglésies de Jonqueres, Sant Joan i les Magdalenes, baixant pels carrers Tapineria i actual Sotstinent Navarro, on sabem que acaba la de Sant Just, i el de la Fusteria fins arribar a la plaça del Vi, amb les capelles de Sant Sebastià i de la Nativitat, a la Llotja.

Pel que fa als límits interiors de la parròquia de Santa Maria del Mar, confrontants amb els de les de Sant Pere i Sant Cugat, s'han pogut deduir aproximadament en funció de la notícia proporcionada per A. Paulí Meléndez sobre la demarcació de Sant Pere a finals del segle XVIII,[282] que, segons Ferrando Roig, devia ser poc diferent de la del segle XIV, si no igual.[283] La demarcació de Sant Pere estava constituïda pels carrers Alt de Sant Pere (des del començament: convent de Sant Francesc de Paula), Hort d'en Favà, passant pels llenços oest i nord de la muralla cap al carrer del Portal Nou fins arribar a la plaça. de Sant Agustí, que limita amb la demarcació de Santa Maria del Mar. Des d'allà continuava pel carrer d'en Serra Xic, plaça Marquilles, carrers Gatuelles, Metges, Baix de Sant Pere, d'en Cuc i completava el circuit novament a Alt de Sant Pere. Resten, però, sense acabar de definir alguns dels límits interiors de Sant Cugat i Santa Maria del Mar. Dos

280. AHPSPP, Llibres de Visita, 1 (1572), f. 42v: «Domés major i menor: digueren que ses domes y benefficis curats estan fundats en dita isglésia de Sant Pere per a regir la cura de la parrochial (...) La una semmana lo càrrech de la cura de la parròchia regeix y administre lo un de dits domers y, en la mateixa, l'altro té compte en lo cor, confessions y altres sacraments (...) Y d'esta manera, consecutivament, vam mudant-se llurs misteris per semmanes». Vegeu, també, CARRERAS, *La ciutat*, p. 451.

281. Per exemple, Blanca, dona de Pere de Fonollet (AHPB, 20/12, f. 57v, 10-4-1370), Joan Jorba, «cochus de domo honorabilis fratris Guillelmi de Guimerano, prioris Cathalonie ordinis Sancti Johannis Iherosolomitani» (*Ibid.,* 43/33, f. 36v, 16-3-1390) i «Petrus Gordo, cotonerius» (*Ibid.,* 29/49, f. 76v, 27-3-1383), que realitzen llegats a Sant Cugat del Rec «racione parrochianatus». Igualment, trobem el «vico vocato d'en Vilafranca» situat «in parrochia Sancti Cucuphatis de Rego» (*Ibid.,* 15/17, f. 28r, abril 1360) o Bernat de Socarrats, beneficiat a Sant Joan, que era parroquià de Sant Pere (*Ibid.,* 43/42, f. 159r, 3-9-1390).

282. Paulí MELÉNDEZ, *El real monasterio*, p. 111.

283. FERRANDO, *La basílica*, p. 43.

Plànol 7

Les demarcacions parroquials després de 1835

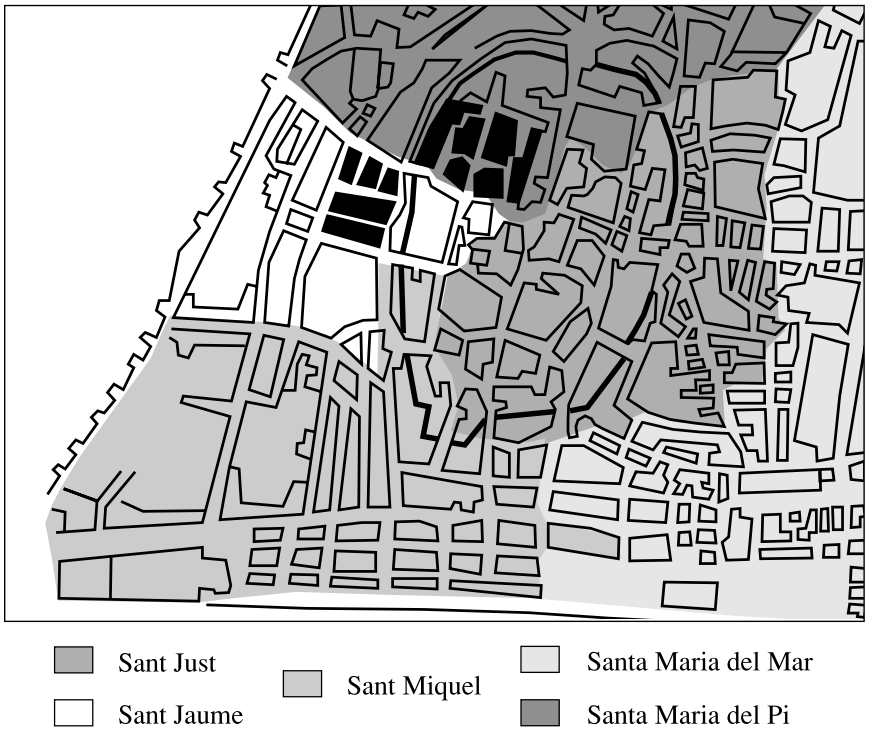

dels promotors estudiats van residir en el quarter de Sant Pere (Jaume Descoll, el donant de retaule Joan Sabastida i potser també Pere de Marges) i, pels motius exposats, només s'ha pogut esbrinar a quina parròquia pertanyia Jaume Descoll (Sant Cugat: vegeu quarter de Sant Pere, promotors de la seu, 3). Dels altres dos, com que desconeixem en quin carrer vivien, no sabem si pertanyien a Santa Maria del Mar, a Sant Pere o a Sant Cugat.

Aquesta informació s'ha pogut precisar una mica més gràcies als convents, esglésies i capelles que Campillo atribueix a cada demarcació parroquial en l'*Speculum*.[284] Segons els convents, esglésies i capelles que atribueix a Santa Maria del Mar, el contorn de Sant Cugat s'hauria de

284. ACB, *Speculum*, II.

FUNDACIÓ NOGUERA

situar, més o menys, entre les línies delimitades, d'una banda, per Santa Maria de l'Ajuda (Baix de Sant Pere/Freixures) i el convent de Santa Caterina (banda del carrer Giralt Pellicer) i, de l'altra, per la capella Marcús (Montcada/Carders) i el convent de Sant Agustí (plaça de Sant Agustí/carrer de Tantarantana), tots pertanyents a Santa Maria del Mar. Segons la demarcació de Sant Pere presentada per Paulí, la parròquia de Sant Cugat s'estendria des de la seva església fins el carrer d'en Serra Xic, plaça Marquilles, carrers dels Metges i Baix de Sant Pere, fins arribar al carrer Claveguera. Com veiem, es desconeix el límit est de la parròquia de Sant Cugat, el corresponent a la zona del carrer Carders, plaça de la Llana i carrer Corders. El fet que el cotoner Pere Gord, que s'acaba de citar en nota, consti com a parroquià de Sant Cugat l'any 1370 podria indicar que el carrer Cotoners formava part de la seva demarcació.

Encara que els límits de la parròquia de Santa Maria del Mar siguin, als entorns de Sant Cugat, força desconeguts, l'estudi dels promotors residents al quarter del Mar ha permès comprovar que la majoria es concentraven en els carrers centrals (Mar, Born, Montcada), que no ofereixen dubtes sobre la demarcació parroquial a què pertanyien. L'únic promotor de qui tenim dubtes sobre la parròquia a què pertanyia és Pere de Marges, perquè consta com a resident al costat del convent de Santa Caterina, situat en la intersecció de les demarcacions de Sant Pere, Sant Cugat i Santa Maria, però no se sap en quin carrer.

No tenim cap notícia de la demarcació parroquial de Santa Maria del Pi abans de la reforma del segle XIX, de manera que tan sols es poden situar els seus límits en tres direccions. En la primera se situen d'acord amb els de la parròquia de Santa Maria del Mar, que, segons l'*Speculum*, com ja s'ha dit, seguien la riera de Sant Joan (ara Via Laietana), els carrers Tapineria, l'actual Sotstinent Navarro i el de la Fusteria, fins arribar a la plaça del Vi (ara d'Antoni López). En la segona, en funció dels límits coneguts de la de Sant Just (illes de la cort del veguer, a l'actual carrer del Veguer, i dels especiers, entre els carrers del Paradís i de la Llibreteria). Finalment, per establir-los en la tercera direcció, des de l'església de Santa Maria del Pi fins a Santa Anna, no hi ha cap problema. En primer lloc, perquè aquesta parròquia no limitava amb cap altra vers l'oest, dintre muralles, i, en segon lloc, perquè, segons l'*Speculum*, el monestir de Santa Anna es trobava dins la demarcació de Santa Maria del Pi. D'aquesta manera, com succeeix amb la de Sant Just, els únics límits desconeguts d'aquesta parròquia són els que confrontaven amb les de Sant Jaume i Sant Miquel, és a dir, la zona compresa entre els carrers de la Boqueria i d'Ollers (Escudellers) i entre la muralla de la Rambla i la plaça de Sant Jaume.

Així doncs, l'escassetat de fonts del segle XIV relatives al tema ha obligat a recórrer a documentació i bibliografia posterior. D'una banda

el ja esmentat *Speculum* de Campillo, segon volum, corresponent a les set esglésies parroquials, obra del segle XVIII[285] i, per tant, anterior a la reforma. De l'altra, a publicacions del segle XIX, com el *Barcelona antigua y moderna* d'A. Pi y Arimon,[286] que, com s'ha dit, recull la configuració de les demarcacions de les set esglésies parroquials intramurs després de la reforma del 1835. També s'ha vist que cap de les quatre grans demarcacions parroquials (Sta. Maria del Pi, Sant Pere, Sant Just i Santa Maria del Mar) coincidia amb la del quarter on es trobava, perquè compartien aquell territori amb altres parròquies d'extensió més reduïda (Sant Miquel, Sant Jaume i Sant Cugat). A continuació podrem comprovar que, en algunes ocasions, els llegats testamentaris «racione parrochianatus», així com les dades extretes d'altres documents notarials, han contribuït decisivament a l'aclariment d'alguns dubtes relatius a les demarcacions parroquials i, per tant, permeten presentar una reconstrucció aproximada de com devien ser en el segle XIV.

Només queda un punt per aclarir: el criteri adoptat en la interpretació del concepte «parroquià». De vegades, hom es limita a identificar el parroquià amb aquell que ha rebut el bateig en una església determinada, però en un segle com el XIV, en què les esglésies es van anar ampliant i enderrocant amb grans dificultats econòmiques, resulta bàsic que es tingui en consideració una segona i més àmplia accepció del terme, la de persona resident en una «demarcació territorial eclesiàstica regida per un rector». Com, si no, el recaptador de Sant Just del 1390 hauria pogut anar reclamant, d'illa en illa de cases, el que pertocava pagar a cada parroquià? No és gaire probable que tots els contribuents haguessin estat batejats en aquella església. D'altra banda, s'ha pogut comprovar, en la lectura d'alguns testaments de promotors, com el de Berenguer Vives (vegeu quarter de Framenors, promotors de Sant Just, 1) o el de Jaume Descoll, que va anar canviant de domicili (vegeu quarters del Pi i de Sant Pere, promotors de la seu, 1 i 3 respectivament), que la parròquia a la qual diuen pertànyer és la que els corresponia pel seu lloc de residència. Rés més clarificador que el que es diu en l'inici del Cens de parroquians de Sant Just de 1390, fet a instàncies de la Junta d'Obra d'aquella església: «en aquest libre són escrits los fochs poblats dins la parròquia de la esgleya de Sent Just», la contribució dels quals era «per convertir aquella en la obra de la dita esgleya de Sent Just».

FUNDACIÓ NOGUERA

285. *Speculum Septem Ecclesiarum Parochialium,* cit. (ADB i ACB).
286. PI Y ARIMON, *Barcelona antigua y moderna*, vol. 1, 1854.

Plànol 8

Reconstrucció hipotètica de les set demarcacions parroquials de Barcelona en el segle XIV

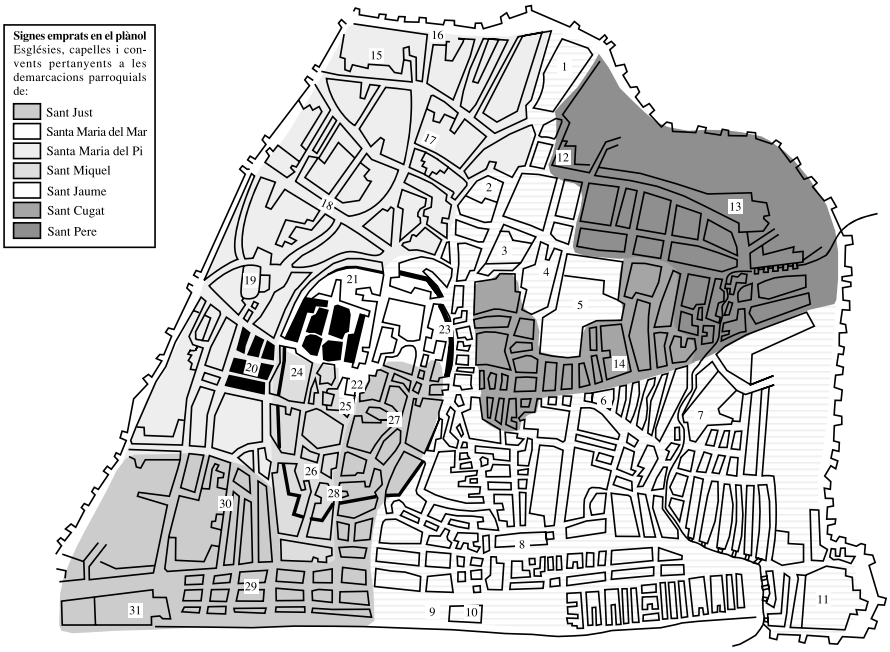

Només s'esmenten els edificis eclesiàstics que permeten delimitar les demarcacions parroquials i es facilita la data únicament dels que van ser construïts posteriorment al segle XIV: 1. monestir de Santa Maria de Jonqueres; 2. monestir de Santa M. Magdalena o «de les Penedides»; 3. monestir de Sant Joan de Jerusalem; 4. capella de Santa Maria de l'Ajuda (c. 1586); 5. convent de Santa Caterina (predicadors); 6. capella de Santa Maria o de Bernat Marcús; 7. convent de Sant Agustí; 8. església parroquial de Santa Maria del Mar; 9. capella de Sant Sebastià (1507); 10. capella de la Nativitat de Nostre Senyor i Santa Maria; 11. convent de Sant Antoni, més conegut per Santa Clara (ja no apareix a l'*Speculum*); 12. convent de Sant Francesc de Paula (1573): seguim Paulí, ja que Campillo l'adjudica a Santa Maria del Mar; 13. monestir i altar parroquial de Sant Pere de les Puel·les; 14. església parroquial de Sant Cugat del Rec; 15. col·legiata de Santa Anna; 16. capella de l'Àngel Custodi (1409), sobre el portal d'aquell nom; 17. monestir de Santa Maria de Montsió, en el segle XIV dels «frares del sac»; 18. capella de Santa Maria de Montserrat (concessió al monestir en 1564); 19. església parroquial de Santa Maria del Pi; 20. convent de la Santíssima Trinitat; 21. convent de la Congregació de Sacerdots Seculars de l'Oratori de Sant Pelip Neri (1673); 22. església parroquial de Sant Jaume; 23. capella de santa Àgata, del palau reial major; 24. monestir de la Puríssima Concepció o «de l'Ensenyança» (1645); 25. església parroquial de Sant Miquel; 26. església de Santa Maria de la Victòria o «del Palau de la Comtessa» (abans Palau Reial Menor i anteriorment casa dels templers); 27. església parroquial de Sant Just; 28. capella de Sant Cristòfor, a la volta del Regomir (1505); 29. convent de Santa Maria de la Mercè; 30. capella de l'Esperit Sant, 1552, traslladada aquí en 1734; 31. convent de Sant Nicolau, conegut també per Sant Francesc (framenors).

La demarcació parroquial de Sant Just

El cens de parroquians d'aquesta església del 1390 indica que els límits de la seva demarcació eren els següents: a l'oest, l'illa de cases situada entre els carrers del Paradís i de la Freneria (illa dels especiers) i la de la cort del Veguer; al sud, la línia constituïda pels carrers de la Ciutat i del Regomir i, seguint pel carrer d'en Gem Nas (ara Gignàs), els compresos entre el carrer dels Ollers (Escudellers) i la muralla de la Rambla; a l'est, la platja, i, finalment, al nord, la línia constituïda pel tram de muralla romana dels carrers Tapineria i l'actual Sotstinent Navarro, el final de la davallada d'en Viladecols (ara Lledó), el de l'Hostal del Sol i el de la Fusteria, fins arribar a la plaça del Vi (ara d'Antonio López). Amb relació a la demarcació del quarter de Framenors resten fora les zones compreses entre els carrers dels Ollers (Escudellers) i de la Boqueria, els situats entre els d'en Carabassa i del Regomir, i els situats entre el carrer Ample i la línia del carrer del Call i la plaça de Sant Jaume. És a dir, el territori d'aquesta demarcació parroquial comprèn els carrers habitats per la gent més benestant del quarter de Framenors: entorn de la plaça de Sant Just, carrer del Forn d'en Viladecols (ara carrer Lledó i carrer Viladecols), Gem Nas (ara Gignàs) Ample i pla de Framenors (ara plaça del Duc de Medinaceli). En conseqüència, el desconeixement dels límits d'aquesta parròquia en les zones que afronten amb les demarcacions de Sant Miquel i Sant Jaume no representa un problema greu.

Tot i això, les esglésies i capelles atribuïdes a les parròquies de Sant Miquel i Sant Jaume per Campillo en l'*Speculum* ens permeten fer-nos una idea aproximada dels seus límits respectius, confrontants amb les demarcacions de Sant Just i de Santa Maria del Pi. El territori de Sant Jaume s'estenia, com a mínim, del sud al nord, entre l'església de Sant Felip Neri i la capella de Santa Àgata, al Palau Reial Major, i, de l'oest a l'est, entre Sant Felip i el carrer del Call, entre el portal romà del carrer del Bisbe i la plaça de Sant Jaume i, finalment, entre l'illa del Palau Reial i la meitat de l'illa anomenada dels Especiers (Llibreteria/Paradís), deixant de banda la de la Freneria, que ja pertanyia a Sant Just. Se sap que s'estenia fins el carrer del Call perquè, posteriorment, entre aquest carrer i el de l'Ensenyança es va construir un convent que Campillo atribueix a Sant Miquel. Pel que fa a l'acabament del territori de Sant Jaume a mitja illa dels Especiers, se'n té notícia gràcies al fogatge del quarter del Pi de 1378 i al cens de parroquians de Sant Just de 1390. En el fogatge consta que els especiers Francesc Flandina i Joan Terrassa residien a l'illa dels Especiers,[287] però en el cens de Sant Just només el difunt Flandina consta com a parroquià de Sant Just, mentre que en un document notarial de 1396 la dona

287. AHMB, CC, Fogatges, 1378, quarter del Pi, f. 4r.

de l'especier Pere Terrassa, segurament descendent de l'anterior, consta com a parroquiana de Sant Jaume.[288]

Pel que fa als límits de la demarcació de Sant Miquel, segons les esglésies i capelles que li atribueix Campillo, se situarien, d'est a oest, entre la capella de Santa Maria de la Victòria, al Palau Reial Menor (carrers Templers/davallada dels Lleons, ara Ataülf), i el desaparegut convent de la Puríssima Concepció, conegut com de l'Ensenyança (carrers del Call/Ensenyança), i, de nord a sud, des de la línia constituïda pels carrers del Regomir (límit de la parròquia de Sant Just) i de la Ciutat (fins el carrer de la Font de Sant Miquel) fins, com a mínim, la muralla romana (carrers d'Escudellers i d'Avinyó).

Segons el cens de 1390 els parroquians de Sant Just que van finançar capelles i retaules en les esglésies estudiades són els deu següents, que es troben entre els que van haver de pagar les contribucions més elevades: Pere, fill de Pere Terré (†),[289] un florí; Francesc Flandina (†, en blanc), Berenguer, fill de Berenguer Vives (†),[290] un florí; Francesc (en blanc), la vídua de Ferrer (en blanc) i Bernat de Gualbes (també en blanc), possibles descendents dels seus homònims (†);[291] Galcerà (en blanc), fill de Francesc Estrada (†);[292] Bonanat i Genís, fills de Guillem Almogàver (†),[293] un florí; Bartomeu (en blanc), possible nebot de Bartomeua Bou, ja que aquesta família només apareix al quarter de Framenors i aquest és l'únic Bou censat a Sant Just; la vídua d'Arnau de Bosquets (en blanc),[294] possible descendent del seu homònim (†), i la vídua de Bernat (en blanc), possible descendent de Guillem Turell (†).[295] A part d'aquests, la documentació notarial informa que devien viure en aquesta demarcació parroquial Jaume de Rocafort (†),[296] Pere Safont (†),[297] Sança, dona de Guillem Alomar (†),[298] Antic de Croanyes (†)[299] i Antígona Marquet (†), de soltera. Indicador: carrer d'en Marquet = domicili.[300]

---

288. AHPB, 43/33, f. 52r, 17-10-1396: testament de Francesca, dona de «Petri Terraça, apothecarii», en què llega 3 sous a Sant Jaume «racione parrochianatus».
289. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Pi, 1.
290. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Sant Just, 1.
291. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 1.
292. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 2.
293. Vegeu quarter de Framenors, promotors de la seu, 1.
294. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 3.
295. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Pi, 2.
296. Vegeu quarter de Framenors, promotors de la seu, 4.
297. Vegeu quarter de Framenors, promotors de la seu, 3.
298. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 5.
299. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Sant Just, 4.
300. AHPB, 7/1, f. 3r, abril 1318: «super hospicio quod R. Marcheti, filius Michaelis Marcheti, quondam, habebat et tenebat per nos (A. Dusai) in suburbio Barchinone, prope mare, in carraria vocata d'en Marchet». *Ibid.,* 11/1, f. 98v, 12-6-1337: «carraria que dicitur Ample d'en Marquet, per quod itur de platea Campsorum Barchinone ad domum Fratrum Minorum».

Il·lustració 13: Façana de l'església de Sant Just a començaments de segle.

A continuació es presentarà un plànol amb la reconstrucció hipotètica de la demarcació parroquial de Sant Just en el segle XIV, segons el cens de parroquians de 1390, les notícies proporcionades per la documentació notarial i les capelles i esglésies que li atribueix Campillo en l'*Speculum*.

Plànol 9

Reconstrucció hipotètica de la demarcació parroquial de Sant Just en el segle XIV

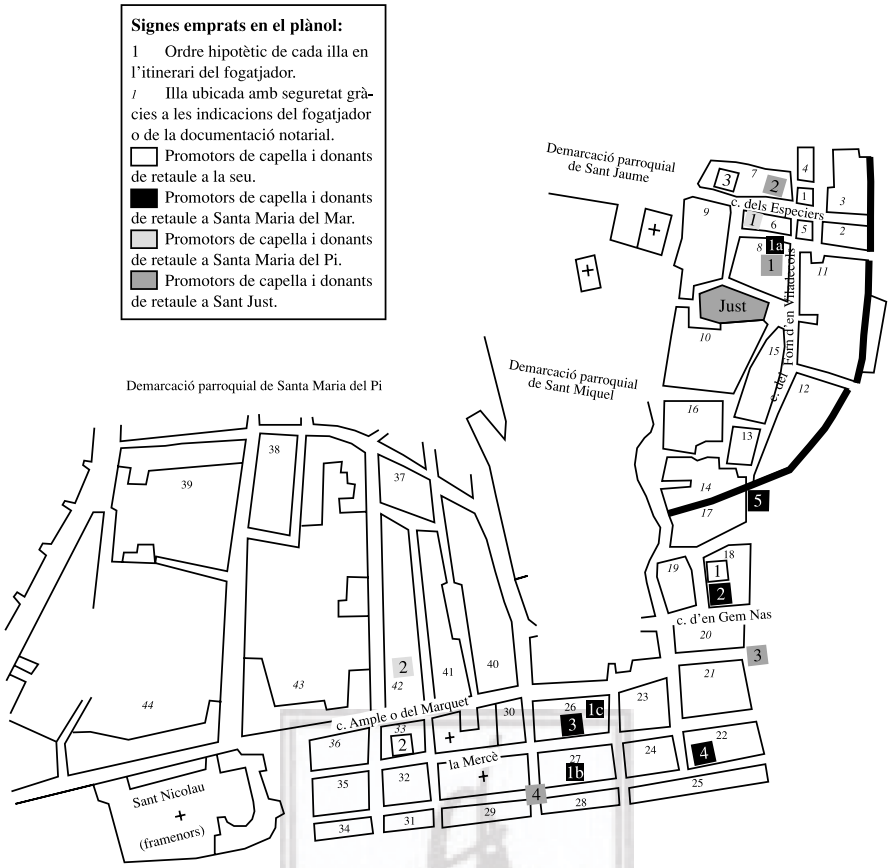

Fonts per a la identificació de les illes que s'han pogut ubicar en el plànol (núm. 9)

Illa número 2 del cens del 1390:[301] «Illa del forn de la plaça de les Cols».

301. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 2v.

Illa número 3 del cens de 1390:[302] «Illa d'en P. Palau, cuyraçer (...) La cort del veguer».

Illa número 5 del cens de 1390:[303] «Illa del Ferregenal, on està madona d'en P. Janer, en la plaça de les Cols».

Illa número 6 del cens de 1390:[304] «Illa d'en Bernat Lunes e d'en Francesc de Gualbes: (...) P. Bertran, en l'alberch de micer Pere Terré, quòndam». En un document notarial del 1362 consta que Pere Terré resideix al costat de la plaça de Sant Just (no a la mateixa plaça).[305]

Illa número 7 del cens de 1390:[306] «Illa dels especiayres: (...) Ramon Pasqual, qui està en l'alberch qui fo d'en Flandina».

Illa número 8 del cens de 1390:[307] «Illa de micer Berenguer Vives». En el fogatge de Framenors de 1448[308] s'observa una gran concentració de daguers en aquesta illa, cosa que permet deduir que se situava en el carrer de la Dagueria.

Illa número 9 del cens de 1390:[309] «Illa de Jaume de Vallseca». En el padró de milícia de 1389 corresponent al quarter de Framenors[310] consta en la mateixa desena que l'especier Francesc Bonanat, és a dir, molt a prop seu. D'altra banda, Vicenç Bonanat, també especier i, per tant, possible pare de l'anterior, consta com a resident al carrer del Paradís en el fogatge del quarter del Pi de 1378,[311] de manera que l'illa número 9 del recorregut sembla que hagi d'estar al costat de la número 7.

Illa número 12 del cens de 1390:[312] «Illa d'en Jaume dez Soler: (...) Mossèn Jacme Pallerès». En la segona part d'aquest cens,[313] ja del segle XV, consta que l'alberg dels Pallarès es trobava a l'illa de «lo forn de la devallade de Viladecols».

302. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 2v.
303. *Ibid.*, f. 5v.
304. *Ibid.*, f. 6v.
305. AHPB, 23/12, f. 67v, 23-6-1362: «Gueraldus Dardevol (...) requisivit venerabile Petro Terreni, legum doctori, adinvento personaliter in hospicio habitacionis sue, quod est iuxta plateam Sancti Justi Barchinone».
306. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 7v.
307. *Ibid.*, f. 8r.
308. AHMB, CC, Fogatges, 1448, quarter de Framenors, f. 24v.
309. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 9r.
310. AHMB, CC, Fogatges, Padró de milícia de 1389, quarter de Framenors, f. 85r.
311. *Ibid.*, Fogatges, 1378, quarter del Pi, f. 5r.
312. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 10v.
313. *Ibid.*, f. 36v.

Illa número 14 del cens de 1390:[314] «Illa de micer Macià Castelló: (...) En Muntalt, notari». En el padró de milícia del quarter de Framenors de 1389 ambdós consten en la mateixa desena que Francesc Oliver, el qual, en un document notarial de 1369[315] apareix domiciliat al carrer del Regomir. En conseqüència, l'illa 14 ha de ser la més propera a la del carrer del Regomir.

Illa número 16 del cens de 1390:[316] «Lo rector e benefficiats de la esgleya de Sent Just (...) Lo ffill d'en Andreu de Malla». Aquesta és la darrera illa visitada dins la muralla romana. En el padró de milícia de Framenors de 1389,[317] en Malla apareix en la mateixa desena que Pere Despuig i en un document notarial de 1361[318] consta que Bernat Despuig, possible pare de l'anterior, vivia dins del mur vell, prop de Sant Just.

Illa número 17 del cens de 1390:[319] «Illa d'en G. Destorrent», en la qual s'observa una gran concentració de ferrers, cosa que permet deduir que es trobava al carrer del Regomir.

Illa número 18 del cens de 1390:[320] «Illa d'en P. Cestrada». Els Estrada només apareixen en aquesta illa i en la següent, però en un document notarial de 1362[321] consta que la casa de Jaume Martí, prop del forn d'en Viladecols, afronta amb la de Bernat Estrada, i en un altre de 1371[322] consta que la de Francesc Estrada, fill de l'anterior, es troba al carrer d'en Lledó, prop del forn d'en Viladecols.

Illa número 20 del cens de 1390:[323] «Illa d'en Galceran Cestrada e d'en Berenguer Simon: (...) Bernat Buçot». En un document notarial

314. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 12v.

315. AHPB, 20/10, s.f., 11-4-1369: «Ffranciscus Oliverii, jurisperitus» fa referència a «quoddam hospicium (...) in vico vocato del Regomir, prope et iuxta hospicium meum».

316. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 13v.

317. AHMB, CC, Fogatges, Padró de milícia de 1389, quarter de Framenors, f. 82v.

318. AHPB, 23/11, f. 57v, 5-3-1361: consta que la casa de Pere Rovira, quòndam jurispèrit, on vivia Bernat Despuig, casat amb la seva vídua (*ibid.*, f. 91r), era «intra menia vetera (...) prope ecclesiam Sancti Justi».

319. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 14v.

320. *Ibid.*, f. 15r.

321. AHPB, 23/13, f. 5r, 13-12-1362: Jaume Martí, fill de Pere Martí, cedeix la casa del seu difunt pare a Lleó Martí i n'especifica la ubicació i els límits: «hospicium sive domos (...) quod nos habemus (...) apud furnum vocatum de Viladecols et prope vicum vocatum del Reumir, in quodam scilicet calle seu alfundico qui non habet transitum sive exitum, et subtus hospicium maius quod fuit venerabili Petri Martí, quondam thesaurarii domini regis (...) Et terminatur dictum hospicium (...) ab una parte in hospicio Bernardi Çestrada, ab alia parte in dicto alfundicho (...), et ab alia parte i hospicio quod fuit dicti Petri Marti, sito supra murum veterem dicte civitate».

322. AHPB, 23/3, f. 33r, 24-9-1371.

323. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 16r.

NOGUERA

Il·lustració 14: Casalici gòtic del carrer Lledó, a la demarcació parroquial de Sant Just.

de 1337[324] consta que la casa dels Bussot es troba al carrer Ample, confrontant amb el carrer d'en Gem Nas, i en un altre de 1374[325] consta que Antoni Bussot també viu al carrer Ample.

Illa número 21 del cens de 1390:[326] «Illa d'en A. dez Torrent», en la qual s'observa una gran concentració de fusters, fet que indica que devia ubicar-se al carrer de la Fusteria.

Illa número 33 del cens de 1390:[327] «Illa d'en Ramon Estanyet: (...) Madona d'en Jacme Oliver». En un document notarial de 1314[328] consta que hi havia un Jaume Oliver, possible avantpassat d'aquest, resident al costat del convent de framenors i, en el fogatge del quarter de Framenors de 1448,[329] encara s'esmenta un altre Jaume Oliver, possible descendent d'aquest, domiciliat «aprés de la Mercè».

Illa número 36 del cens de 1390:[330] «Illa d'en P. Çatria e d'en A. Ballester». En un document notarial del 1387[331] consta que Pere Satria vivia a la plaça de Sant Nicolau (pla de Framenors).[332]

Illa número 42 del cens de 1390:[333] «Illa d'en Bernat Turell, qui(·s) té en lo carrer Ampla e en lo carrer d'en Serra e dels Còdols».

Illa número 43 del cens de 1390:[334] «Illa de mossèn Ramon de Blanes e de madona d'en Llor e d'en Gastó de Muntcada». En un document notarial de 1352[335] consta que Pere de Montcada, probable avantpassat de l'anterior, vivia al costat del mur (muralla) nou, a tocar del carrer anomenat antigament «Horta dels còdols».

Illa número 44 del cens de 1390:[336] «Illa d'en Maçot». Ha de ser la que toca la muralla de la Rambla, perquè la número 45 ja és «la Deresena».

Del total de les quaranta-quatre illes que integraven la demarcació parroquial de Sant Just en 1390, setze es trobaven dins del perímetre

---

324. AHPB, 11/1, f. 98v, 12-6-1337: «et terminatur dicta dua hospicia (in carraria que dicitur Ample) ab oriente parti in domibus d'en Bussot et parti in domibus heredum Petri Durandi, quondam; a meridie in dicta carraria Ampla, ab occiduo in alia carraria; a circio in carraria vocata d'en G. Nas».
325. AHPB, 23/3, f. 14v, 4-5-1374.
326. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 17r.
327. *Ibid.,* f. 23r.
328. AHPB, 6/1, f. 14r, abril de 1314.
329. AHMB, CC, Fogatges, 1448, quarter de Framenors, segona part, f. 32r.
330. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 25r.
331. AHPB, 46/25, f. 9r, 16-8-1387.
332. BALAGUER, *Las calles,* t. I, p. 372.
333. AHPSJ, Cens de parroquians de 1390, f. 28r.
334. *Ibid.,* f. 29v.
335. AHPB, 19/15, f. 79r, maig 1352.
336. AHPSJ, Cens de 1390, f. 32r.

de la muralla romana i vint-i-vuit a fora. No es coneix exactament el criteri seguit pels fogatjadors a l'hora de fer el recompte de les illes, concretament en el cas d'aquelles que es trobaven encerclades per altres de més grans o de les que devien estar unides a través de voltes. Aquests dos factors explicarien que el nombre d'illes comptabilitzades en el padró de milícia de Framenors de 1389, que és de seixanta-nou, no coincideixi amb el nombre d'illes integrants d'aquell quarter segons el plànol de Sanpere i Miquel, que és de vuitanta-vuit (es comptaven les illes partides per la muralla romana, que eren sis en aquell quarter, com si fossin dues). D'aquelles vuitanta-vuit illes del plànol se n'han de descomptar deu on no hi vivia ningú que pogués aparèixer censat en el padró: l'ocupada per la casa de la ciutat, Sant Miquel i Sant Jaume, les cinc ocupades pel call Menor o d'en Sanahuja,[337] la del Palau Reial Menor, una de les dues de la Mercè i la de Framenors. D'aquesta manera, la diferència entre el nombre d'illes comptabilitzades al padró del quarter de Framenors (69) i les que es compten en aquell sector del plànol de Sanpere i Miquel (78) és de nou. Davant d'aquesta contradicció, lògicament, prendrem com a referència la informació aportada pel padró de 1389: que hi havia seixanta-nou illes amb habitants que podien contribuir a la milícia urbana en aquell quarter. D'aquestes illes, quaranta pertanyien a la parròquia de Sant Just (s'han restat les quatre d'aquella demarcació que se situaven en el quarter del Pi), vint-i-cinc a la de Santa Maria del Mar i les quatre restants estarien repartides entre les demarcacions de Sant Miquel i Sant Jaume. A les quatre illes integrants de les dues darreres parròquies encara s'hi podrien afegir les altres nou que apareixen en el plànol de Sanpere i Miquel. Com veiem, resulta extraordinàriament difícil l'aixecament exacte del plànol de la Barcelona medieval a través dels fogatges. Però, tot i això, les divergències existents entre les dades aportades per la documentació i el plànol de Sanpere i Miquel podrien justificar-se perquè és d'un segle posterior al període estudiat, de manera que en aquell interval de temps no només es van habilitar com a barris de cristians el call major i el menor o d'en Sanahuja, sinó que també es podrien haver modificat les illes amb l'obertura de nous carrers.

La situació d'un dels límits de la demarcació parroquial de Sant Just en els carrers de l'Hostal del Sol i Fusteria, de manera que els caps dels carrers Ample i d'en Gem Nas en resten exclosos, es fonamenta en dues dades. La primera és un document notarial de 1388 on es fa referència al carrer d'en Gem Nas (ara Gignàs) com a integrant de la parròquia de Santa Maria del Mar.[338] La segona és que el mercader

337. GARCÍA-GUÀRDIA, *La ciutat consolidada,* cit., p. 52.

338. AHPB, 58/71, f. 6r, febrer 1388: «in parrochia videlicet Sancte Marie de Mari, in carraria que dicitur Guillelmum Nas».

Pere Safont, que consta com a resident (†) al quarter de Framenors en el padró militar de 1389[339] i com a domiciliat al carrer d'en Gem Nas en un document notarial de 1374,[340] no s'esmenta (ni tampoc la seva vídua) en el cens de parroquians de 1390. D'altra banda, l'exclusió de l'illa situada entre els carrers d'Avinyó i del Regomir i entre els de Gignàs i Ample es fonamenta en la dada següent: Pere Desbosch, que tampoc apareix en el cens, ja que consta com a parroquià de Sant Miquel en 1368,[341] segons un document de 1372, residia al carrer que anava de la Mercè a les voltes d'en Guaita[342] (actual plaça d'Antonio López). En conseqüència, es pot deduir que residia al carrer Ample i que l'illa on es trobava estava exclosa de la demarcació de Sant Just perquè ell, que hi vivia, deia pertànyer a la de Sant Miquel.

Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents a la parròquia de Sant Just (plànol núm. 9)

Promotors i donants de la seu

Cens de parroquians de Sant Just de 1390

1. Bonanat i Genís, fills de Guillem Almogàver, promotor de la capella. Guillem era mercader i senyor *pro medietate* de la coca de dues cobertes i un timó anomenada *Sant Joan Baptista.* Els seus fills residien entre el carrer de Gem Nas (ara Gignàs) i l'actual carrer del Correu Vell, possiblement al mateix lloc on va viure ell. Capella de Sant Macià i Santa Helena, 1367. Probablement també devia disposar la donació d'un retaule.[343]

Padró de milícia de 1389

2. Bartomeua Bou, al carrer Ample, probablement on ara es troba la plaça de la Mercè. Era vídua de Francesc de Santcliment, veguer de Barcelona entre 1360 i 1363, un dels tres síndics i procuradors de la ciutat de Barcelona en 1362, cavaller i senyor d'Alcarràs. Abans havia estat dona de Bernat Abril, ciutadà, difunt en 1360, amb qui va tenir Bernardí, aleshores menor d'edat. Era hereva universal del seu avi matern, Berenguer Coquet. Això devia facilitar que anés més enllà de la fundació d'un benefici, com havia fet

339. AHMB, CC, Fogatges, Padró de milícia de 1389, quarter de Framenors, f. 75r.

340. AHPB, 23/3, f. 12v, 16-4-1374.

341. AHPB, 23/2, f. 125r, 27-6-1368: petit llegat testamentari de Desbosch a Sant Miquel «racione parrochianatus».

342. AHPB, 23/3, f. 54r, 28-1-1372: «in vico quo itur ad ecclesia Beate Marie Mercedis Barchinone ad voltas d'en Guayta»

343. Vegeu quarter de Framenors, promotors de la seu, 1.

el seu primer marit, i decidís promoure la capella. Capella de Sant Bartomeu i Santa Elisabet, 1385. Donació testamentària de retaule, encarregat a Guerau Gener. La seva ubicació ha estat possible, d'una banda, perquè Bartomeua consta en el padró com a membre de la mateixa desena que Jaume Oliver, la número 48. De l'altra, perquè un any després la vídua d'Oliver apareix en l'illa número 33 seguint l'ordre del cens de parroquians de Sant Just, on, en canvi, no apareix Bartomeua.[344]

Documentació notarial

3. Obrador i domicili d'en Pere Safont en 1362, al carrer dels Especiers. Primer va ser apotecari i després mercader. Posteriorment, en 1369, residia al carrer d'en Gem Nas. Capella de Santa Eufrasina, 1382.[345]

Promotors i donants de Santa Maria del Mar

Cens de parroquians de Sant Just de 1390

1. *a*) Francesc, al carrer Dagueria, possible fill de Francesc de Gualbes. Capella de Sant Mateu i Santa Marta, abans de 1348 o en aquell any. Promotor de la capella juntament amb els seus germans Jaume, Ferrer i Bernat.[346]

   b) Ferrer (vídua), al carrer de la Mercè, possible descendent de Ferrer de Gualbes. Capella de Sant Mateu i Santa Marta, abans de 1348 o en aquell any. Promotor de la capella juntament amb els seus germans Jaume, Francesc i Bernat.[347]

   c) Bernat, al carrer Ample, possible fill de Ferrer de Gualbes. Capella de Sant Mateu i Santa Marta, abans de 1348 o en aquell any. Promotor de la capella juntament amb els seus germans Jaume, Francesc i Ferrer.[348]

2. Galcerà, fill i hereu de Francesc Estrada,[349] mercader, promotor de la capella. Francesc era fill del mercader Bernat Estrada, que

344. Vegeu quarter de Framenors, promotors de la seu, 2.

345. Vegeu quarters de Framenors i del Pi, promotors de la Seu, 3 i 3 respectivament.

346. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 1a.

347. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 1b.

348. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 1c.

349. AHPB, P. Martí, 17/3, f. 56r, 11-5-1352 ref. doc. 1-9-1348): «Angelina, uxor Francisci Sestrada, mercatori, civis Barchinone, quondam, tutrix date et assignate per nobilem (...) vicarium barchinonensis et vallensis Galcerando et Constancie, filiis et heredibus dicti Ffrancisci».

residia «apud furnum vocatum de Viladecols et prope vicum vocatum del Reumir», ubicació que concorda amb la del domicili de Galcerà segons el cens parroquial. Podem suposar que, si hi van viure el pare i el fill de Francesc, també hi devia residir ell mateix. Capella de Tots Sants, 1355, per ordre testamentària de 1346.[350]

3. Arnau (vídua), al carrer Ample, possible descendent d'Arnau de Bosquets, draper, promotor de la capella. Capella de Sant Vicenç i Santa Llúcia, 1324 (traslladada a l'església gòtica des de la romànica).[351]

Padró de milícia de 1389

4. Pere, al carrer de la Mercè, possible descendent de Guillem de Preixana, promotor de la capella. Guillem era mercader i procedia de Sant Andreu de Gurb (Vic). Capella de Sant Andreu, 1333. S'ha pogut ubicar Pere perquè apareix en la mateixa desena que Bartomeu Bou en el padró, la número 19, i Bou consta en l'illa número 22 del cens de parroquians de Sant Just.[352]

Documentació notarial

5. Casa on havia residit el difunt Guillem Alomar, davant la muralla romana, al costat del carrer Lledó. Guillem, que era marit de Sança, promotora de la capella, va ser vicecanceller de Pere el Cerimoniós. Capella de la Santíssima Trinitat, 1339. Sança també va donar el retaule.[353] Com que no sabem a quina banda del carrer era casa seva tampoc no podem saber del cert a quina parròquia pertanyia, tant podia ser la de Sant Just com la de Santa Maria del Mar perquè el carrer Lledó es trobava en el límit de la demarcació.

Promotors i donants de Santa Maria del Pi

Cens de parroquians de Sant Just de 1390

1. Casa de Pere, entre els actuals carrers Dagueria i Arlet, fill de Pere Terré, promotor de la capella. El promotor era doctor en lleis i dispeser de l'infant Pere, comte de Ribagorça i d'Empúries. Va ser conseller de la ciutat en 1356. Estava casat amb Gràcia Burgès i consta com a difunt en 1359. Capella de Sant Pere, 1353.[354]

350. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 2.
351. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 3.
352. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 4.
353. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 5.
354. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Pi, 1.

2. Bernat (vídua), en la confluència dels carrers Ample, Serra i Còdols, possible descendent de Guillem Turell, promotor de la capella. Guillem era notari i va finançar la capella de Sant Gabriel i Sant Aleix en 1346.[355]

Promotors i donants de Sant Just

Cens de parroquians de Sant Just de 1390

1. Berenguer, al carrer Dagueria, fill de Berenguer Vives, promotor de la capella. Berenguer, jurista, estava casat amb Sibil·la i era fill de Pere Vives, també jurista. A més de Berenguer, ja esmentat, tenia un altre fill, Pere. Va ser conseller de la ciutat en 1351. Consta com a difunt en 1368, està enterrat a la seva capella i era parroquià de Sant Just. Capella de Sant Pere i Sant Pau, 1360. A més d'aquesta capella, també va promoure la de Sant Iu, en la mateixa església, 1361. Ho sabem perquè la seva cosina Agnès, primer dona de Joan de la Geltrú i després de Jaume de Vallseca, va ordenar en el seu testament que es fundés un benefici «in altari et capella quam Berengarius Vives, consobrinus suus, construi fecerat seu intendebat sub invocacione sancti Ivoni confessoris».[356]
2. Francesc Flandina, especier, al carrer dels Especiers (ara carrer Llibreteria). Capella de Sant Francesc, 1392, per ordre testamentària de 1386.[357]

Documentació notarial

3. Possible domicili de soltera i de vídua d'Antígona Marquet, vídua de Joan Martí, de l'algutziria del rei Pere, ja que consta com parroquiana de Sant Just. Capella de Sant Simeó, 1354, per ordre testamentària de 1346.[358]
4. Antic de Croanyes, mercader, pare de Bernat. La casa de Bernat, que consta com a difunt en 1359, possiblement era heretada del seu pare (com s'ha anat veient en altres casos) i estava situada «prope ripariam maris, in campito seu cantone d'en Tarrers». La desaparició de Bernat en 1359 i la dels Croanyes en la documentació notarial explica que no se'n trobi cap en el cens de parroquians. Capella de Sant Esteve, abans de 1348 o en aquell any.[359]

355. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Pi, 2.
356. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Sant Just, 1.
357. Vegeu quarter del Pi, promotors de Sant Just, 1.
358. Vegeu quarters del Mar i de Framenors, promotors de Sant Just, 1 i 2, respectivament.
359. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Sant Just, 4.

La demarcació parroquial de Santa Maria del Mar

Ja s'ha esmentat diversos cops que els límits externs d'aquesta parròquia es coneixen gràcies al plànol de la seva demarcació traçat en un llibre de comptes de 1579 i a les capelles i esglésies que li atribueix Campillo en l'*Speculum*. En canvi, pel que fa als límits interiors, els situats a les zones confrontants amb les parròquies de Sant Cugat del Rec i Sant Pere de les Puel·les, només es pot arribar a tenir-ne una idea aproximada, també en funció de la informació proporcionada per Campillo sobre Santa Maria del Mar. Així, el límit sud de la parròquia de Santa Maria del Mar se situava al llarg de l'antiga riera de Sant Joan (Via Laietana), amb les esglésies de Jonqueres, Sant Joan i Magdalenes, baixant pels carrers Tapineria i actual Sotstinent Navarro, on se sap que acaba la de Sant Just, i el de la Fusteria fins arribar a la plaça del Vi (ara d'Antonio López), amb les capelles de Sant Sebastià i de la Nativitat, a la Llotja. El límit est estava delimitat per la platja. El del nord se suposa que ho estava, d'una banda, pel convent de Santa Clara, que en l'època de Campillo ja havia desaparegut amb la construcció de la ciutadella i no s'esmenta en l'*Speculum*, i, de l'altra, pel de Sant Agustí, que consta com a pertanyent a Santa Maria del Mar. El límit més desconegut és el de l'oest, on afrontava amb Sant Cugat i Sant Pere, que tenien demarcacions molt petites i limitades gairebé al seus entorns immediats, tot i que la de Sant Pere s'estenia de forma considerable extramurs.

La bossa constituïda per aquelles parròquies dins de la de Santa Maria del Mar se situaria, aproximadament, en la zona compresa entre els carrers Baix de Sant Pere, Freixures, l'actual Francesc Cambó, Giralt Pellisser, Carders, Tantarantana i Portal Nou. Igualment, cal recordar que els fogatges del quarter del Mar de 1378 i de 1399 han possibilitat la ubicació dels promotors de capelles i retaules que hi residien i, per tant, han permès comprovar que la seva immensa majoria vivien a la zona central de la demarcació parroquial, de manera que existeixen pocs dubtes sobre la parròquia a què pertanyien.

FUNDACIÓ NOGUERA

Plànol 10

Reconstrucció hipotètica de la demarcació parroquial de Santa Maria del Mar en el segle XIV

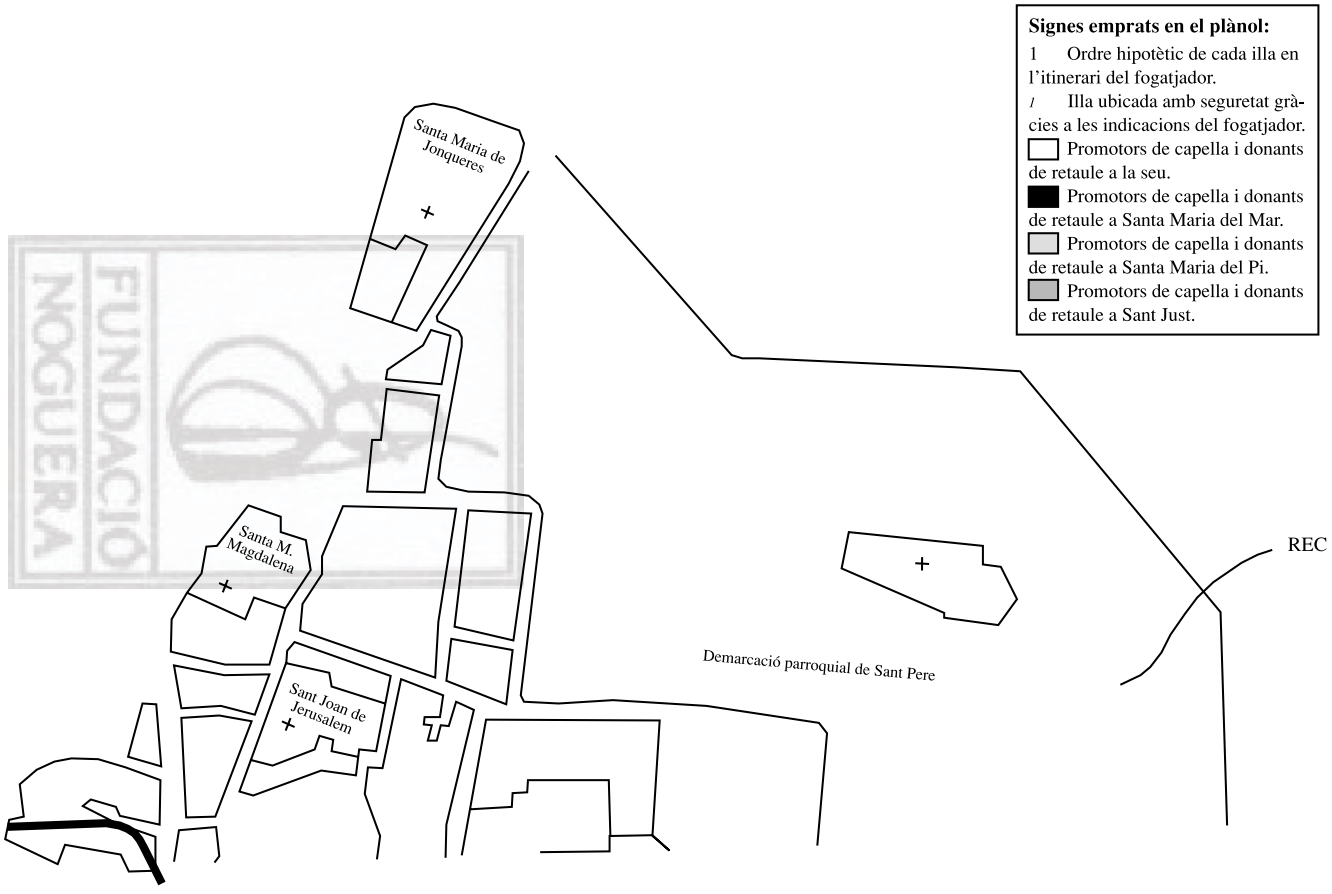

FUNDACIÓ NOGUERA

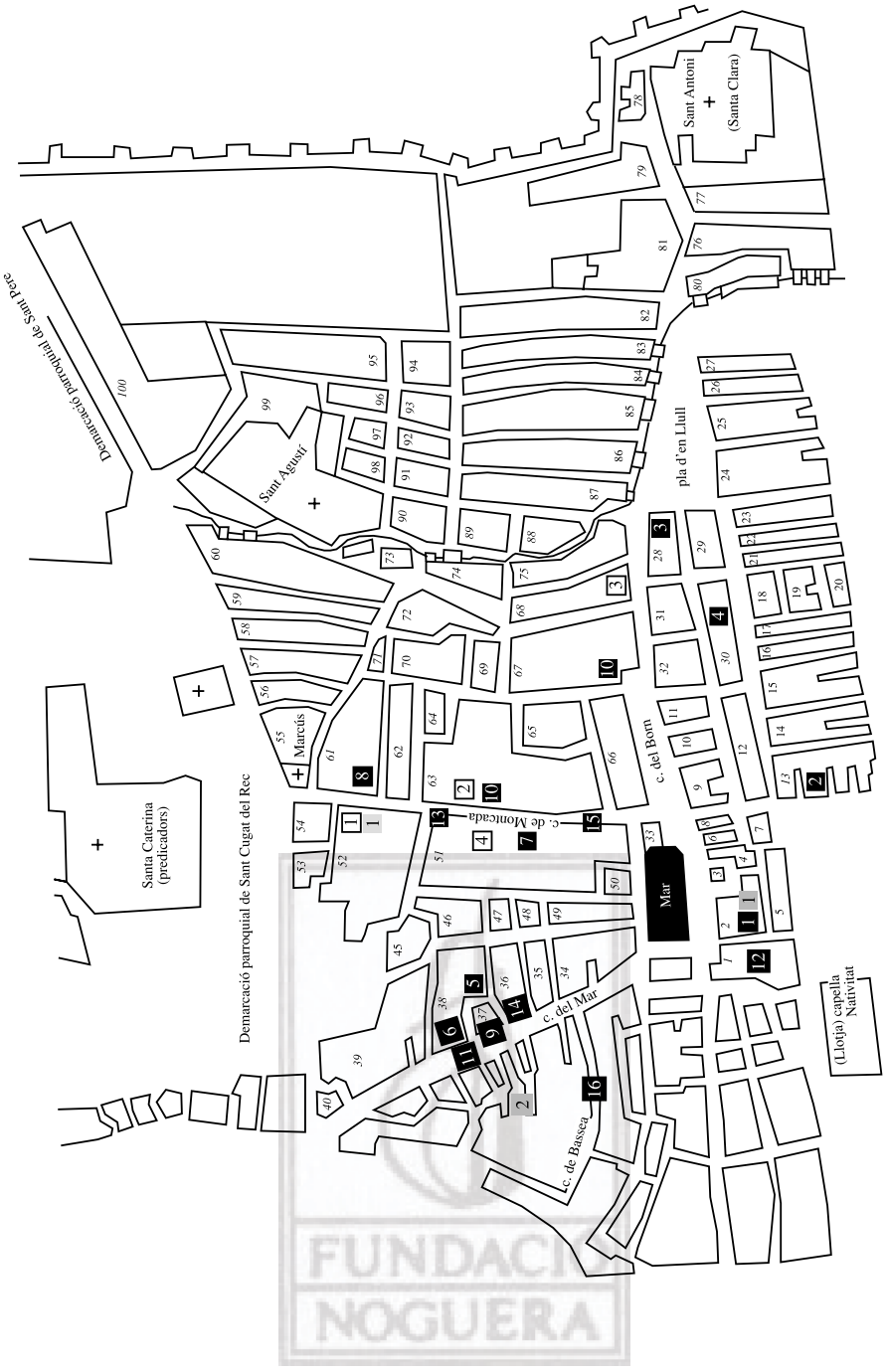
Demarcació parroquial de Sant Cugat del Rec
Santa Caterina (predicadors)
Marcús
Sant Agustí
Sant Antoni (Santa Clara)
pla d'en Llull
c. del Born
c. de Montcada
c. del Mar
c. de Basseda
Mar
(Lloja) capella Nativitat

Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents a la parròquia de Santa Maria del Mar (plànol núm. 10)

Promotors i donants de la seu

Fogatge de 1378

1. Guillem Oliver, notari. De «casa la reina Elionor», de «casa el rei», escrivà de ració de la tresoreria del rei Pere i, finalment, secretari del rei. Conseller de la ciutat en els anys 1350, 1352 i 1355. Resident al carrer de Montcada. Capella de Sant Pal·ladi, 1384. També consta al carrer de la Portaferrissa del quarter del Pi en 1378.[360]
2. Pere Desvall, de la Tresoreria del rei Pere, escrivà de ració de la Tresoreria, conseller i tresorer del rei. Resident al carrer de Montcada. Capella de Sant Pere *in Cathedra* i Sant Joan *ante Portam Latinam,* 1375.[361]
3. Vídua d'Huguet de Cardona, escrivà de ració de la Tresoreria del rei Pere i dispeser de la duquessa de Cardona. Fill del jurisperit Pere de Cardona i de Simona. Conseller de la ciutat en 1376. Capella de Sant Iu i Sant Bernat, 1366.[362]
4. Jaume Pastor, de la Tresoreria del rei. Resident al carrer de Montcada. Donant del retaule de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua, destinat a la capella de la seu dedicada a aquells sants, pintat per Joan Mates en 1409.[363]
5. Obrador i domicili d'en Pere Safont en 1362, al carrer dels Especiers. Primer va ser apotecari i després mercader. Posteriorment, en 1369, residia al carrer d'en Gem Nas. Capella de Santa Eufrasina, 1382.[364]
6. Jaume de Rocafort, mercader, batlle del regne d'Aragó. Consta com a difunt en 1364 i com a pare de Joaneta i d'Isabel, raó per la qual no hem trobat cap Rocafort en el cens de parroquians del 1390. Jaume de Rocafort residia al c. Ample. Capella dels sants Tomàs i Antoni de Pàdua, 1353, per ordre testamentària de Salvador, el seu pare, donada en 1349.[365]

360. Vegeu quarters del Mar i del Pi, promotors de la seu, 1 i 2 respectivament.
361. Vegeu quarter del Mar, promotors de la seu, 2.
362. Vegeu quarter del Mar, promotors de la seu, 3.
363. Vegeu quarter del Mar, promotors de la seu, 4.
364. Vegeu quarters de Framenors i del Pi, promotors de la seu, 3 i 3 respectivament.
365. Vegeu quarter de Framenors, promotors de la seu, 4.

Promotors i donants de Santa Maria del Mar

Fogatge de 1378

1. Jaume, ciutadà, fill de Jaume de Gualbes (†), draper, promotor de la capella juntament amb els seus germans Ferrer, Francesc i Bernat. Jaume pare va ser conseller de la ciutat en 1344. Capella de Sant Mateu i Santa Marta, 1348. L'illa número 5 del recorregut es trobava «denant l'alberch qui fon d'en Jacme de Gualbes», de manera que podem suposar que Gualbes va viure en la número 2, situada entre l'antiga peixateria i Santa Maria del Mar.[366]
2. Raimon Dusai, ciutadà. Fill d'Arnau Dusai, que residia «iuxta litus maris». Va ser conseller de la ciutat en 1357. Capella de sant Rafael i les Onze Mil Verges, promoguda abans de 1370. L'illa número 13 del recorregut és «hon stà en R. Dusay» i en la número 9 del fogatge es diu «que afronta dita illa a la mar, hi ha tres alfòndecs». Concorda amb la ubicació de la casa d'Arnau Dusai, pare de Ramon, localitzada en la documentació notarial. Un altre indicador: carrer d'en Dusai = domicili.[367]
3. Possible descendent de Galcerà Llull (†?), ciutadà. Volia promoure la capella de Santa Marta per ordre testamentària de 1348, però com que no es va executar fins el 1379, se li van avançar els Gualbes. L'illa número 28 del recorregut es troba «denant lo rech de Sent Deniel, on és l'alberch d'en Berenguer Llull» (descendent?). Indicador: pla d'en Llull = domicili.[368]
4. Raimon, fill de Raimon Savall, ciutadà, promotor de la capella. El seu pare també es deia Raimon i el va sobreviure, fenomen que pot provocar confusions. L'herència dels fills era «prope ecclesiam Sancte Marie de Mari», ubicació que concorda amb la del fogatge. Capella de Sant Esteve, abans de 1364.[369]
5. Francesc Grony, ciutadà, batlle de Barcelona en 1336 i conseller de la ciutat en els anys 1330, 1332, 1340, 1343 i 1346. Consta com a difunt en 1353, tot i que desapareix de la documentació des del 1348, potser víctima de la Pesta Negra, raó per la qual no apareix en el fogatge. Patró del benefici de Sant Jaume fundat en la capella romànica d'aquest sant i fundador del de Sant Martí en la nova, dedicada als dos sants. Per tant, apareix com el possible promotor de la capella gòtica. Indicador: carrer d'en Grony (Gruny) = domicili.[370]

366. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 1.
367. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 2.
368. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 3.
369. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 4.
370. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 5.

6. Marió, filla de Bernat Serra, ciutadà, i vídua de Pere de Mollet, mercader. Resident al carrer del Mar. Capella de Sant Marc i Santa Bàrbara, 1350, per ordre testamentària de Pere, anterior a 1348 o d'aquell any, a partir del qual consta com a difunt.[371]
7. Constança i Francesca Rovira, cosines, filles de Jaume i Francesc Rovira, respectivament. Constança era dona de Guerau d'Espluga, de «casa la reina Elionor», sotstresorer de la reina i escrivà de ració del duc. Guerau residia al carrer de Montcada, a l'illa dels Banys Vells. Francesca era dona de Guillem Despuig, llicenciat en lleis, regent de l'ofici de fiscal pel conseller reial Jaume Desfar. Ignorem on residien Guillem i Francesca. Només podem destacar que apareixen dos Despuig en l'illa contigua a la de Constança: Raimon, escrivà del rei, i Francesc, mercader. Capella de Sant Nicolau i Sant Antoni de Pàdua, abans de 1346.[372]
8. Gilbert, possible fill de Gilbert de Fàbrega, promotor de la capella. Era parador de draps de llana i podria haver residit al carrer de Montcada, com el seu fill. Estava casat amb Sibil·la, filla del blanquer Pere Tomàs, i consta com a difunt en 1370. Capella de Sant Lluc i Sant Agustí, abans de 1363.[373]
9. Ferrer, possible descendent d'Arnau Ballaró, draper, i de Benvinguda, promotora de la capella. Capella de Sant Honorat i Santa Oliva, 1348. És l'únic Ballaró que apareix en els fogatges conservats de 1378 (quarters del Mar i del Pi).[374]

Padró de milícia de 1389

10. Bonanat (cavaller), fill i hereu de Bonanat Sapera, promotor de la capella. Bonanat pare era «tinentsegell» reial, conseller del rei Pere, notari i escrivà de la «vicarie, duanie et portalanie» del castell de Càller (Sardenya). Estava casat amb Francesca, germana de Raimon Dusai, promotor de la capella de Sant Rafael en la mateixa església. El nostre promotor residia, com el seu fill, al carrer de Montcada. Capella de Sant Pau i Santa Praxedis, 1344.[375]

Documentació notarial

11. Agnès, vídua de Joan (mercader), fill de Joan de la Geltrú, apotecari, promotor de la capella. Agnès vivia a la casa que havia estat del seu marit, situada al carrer del Mar (Argenteria). Només

371. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 6.
372. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 7.
373. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 8.
374. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 9.
375. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 10.

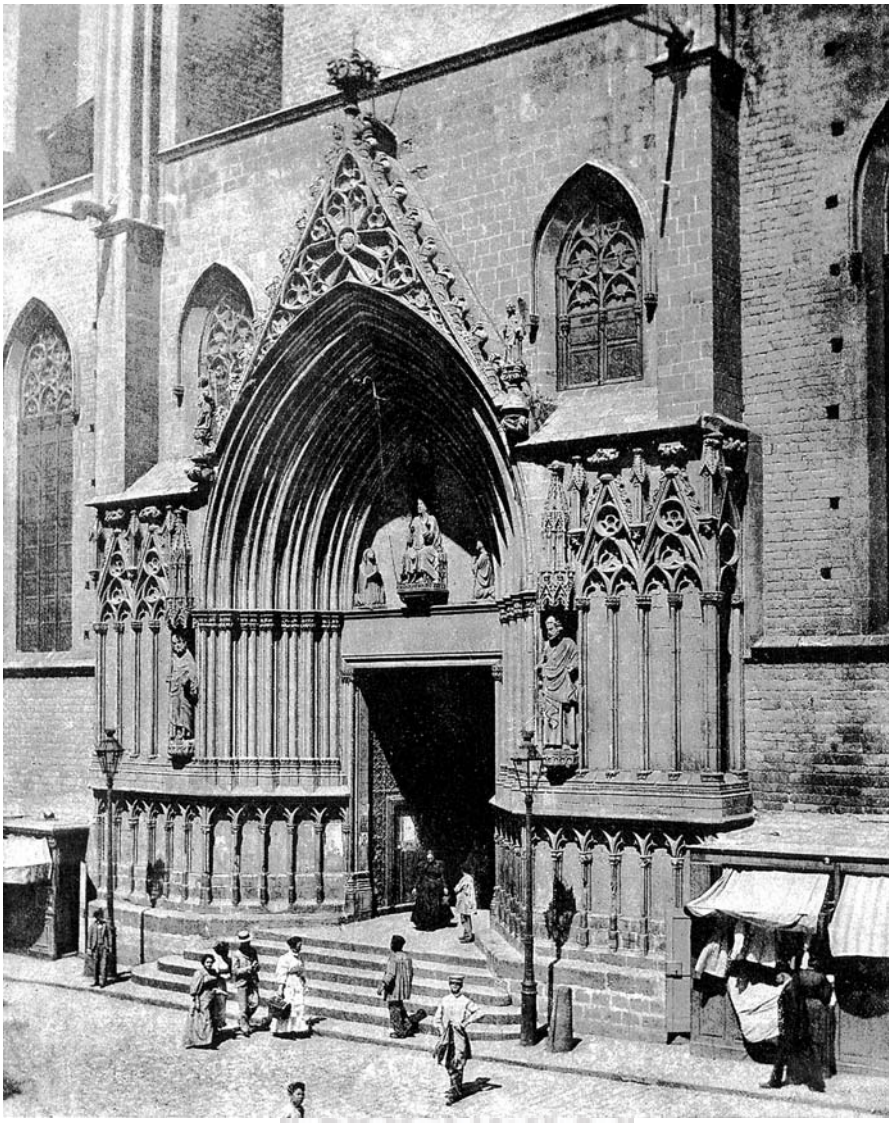

NOGUERA

Il·lustració 15: Façana de Santa Maria del Mar a començaments del segle passat.

consten tres filles d'Agnès i Joan, fill del promotor, raó per la qual no apareix cap Geltrú al carrer del Mar en el fogatge de 1378. Capella de Sant Bernat i Sant Antoni, 1337 o en aquell any. Agnès va disposar la fundació del primer benefici en la capella de Sant Iu, a Sant Just, promoguda pel seu cosí, Berenguer Vives.[376]

12. Taula del canvista Jaume Cavaller, ciutadà honrat, situada a la plaça dels Canvis. Estava casat amb Sibil·la, filla de l'honrat Romeu de Bosquets. Consta com a difunt en 1367 i com a pare d'una única filla, Felipa, raó per la qual no apareix cap Cavaller en el fogatge de 1378. Era banquer de Pere III en 1364, el qual va donar-li ordre que pagués al pintor Ramon Destorrents pels retaules de les capelles reials de Mallorca i València. Va ser conseller de la ciutat en 1346, 1350, 1354, 1357 i 1360. Capella de Sant Jordi i Santa Helena, promoguda abans de 1362.[377]
13. Bernat Sabastida, mercader, resident al carrer de Montcada. En 1348 consta com a difunt i com a pare de Bernardó, mercader, també difunt, i de Raimon. Capella de Sant Francesc i Santa Clara, 1338.[378]
14. Jaume Solà, mercader, resident al carrer d'en Bertolí, situat al sud de l'honor antigament dita de Guillem Grony, al carrer del Mar (Argenteria). Consta com a difunt en 1364. Capella de Sant Felip i Sant Jaume, 1363. Apareix un possible descendent seu del mateix nom a l'illa del carrer Flassaders.[379]
15. Berenguer de Roudor, ciutadà. Capella de Santa Eulàlia de Barcelona, per disposició testamentària de 1331. En l'acta de dotació del seu benefici consta que vivia prop dels Banys Vells. Cal destacar l'indicador del carrer de Roudor = domicili en aquest cas no seria vàlid.[380]
16. Francesc Janer, mercader, resident al carrer Bassea. Consta com a difunt en 1354. Capella de Sant Tomàs, 1341.[381]

Promotors i donants de Santa Maria del Pi

Fogatge de 1378

1. Bernat, al carrer de Montcada, batlle general de Catalunya, nét de Bernat Serra, ciutadà, promotor de la capella. Capella i retaule de Sant Vicenç i Sant Jaume, 1345. En 1398 Bernat, nét, ven la

376. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 11.
377. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 12.
378. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 13.
379. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 14.
380. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Mar, 15.
381. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Santa Maria del Mar, 6.

capella, amb el retaule i la resta d'ornaments, al gremi d'hortolans, llauradors i traginers, que la dediquen a Sant Abdó i Sant Senén.[382]

Promotors i donants de Sant Just

Fogatge de 1378

1. Joan, de l'algutziria del rei, davant la Peixateria, possible fill de Joan Martí i Antígona Marquet, promotora de la capella. Capella de Sant Simeó, 1354, promoguda per ordre testamentària de 1346. Quan mor el germà d'Antígona, Jaume Marquet, hereu seu i patró del benefici, el dret de patronat sobre ell passa al fill que va tenir amb Sereneta de Gualbes, filla de Ferrer de Gualbes, promotor, juntament amb els seus germans, d'una capella a Santa Maria del Mar.[383]

Documentació notarial

2. Constança d'Eiximenis, al carrer d'en Malla. Era filla de Gispert d'Eiximenis i vídua del notari Gilbert de Malla, que consta com a difunt en 1337, amb qui va tenir Pericó. Va promoure la capella de Sant Gabriel en 1354. L'any 1373 es fa manifest que la casa de Guerau de Palou, situada entre els carrers d'en Manresa i de Basea, era de la propietat de Gilbert de Malla, circumstància que havia donat nom al carreró (amb sortida a l'actual carrer Argenteria) on es trobava la casa.[384]

La demarcació parroquial de Santa Maria del Pi

Ja s'ha dit a bastament que no es té cap notícia de la demarcació parroquial de Santa Maria del Pi abans de la reforma del segle XIX, de manera que tan sols se'n podien fixar els límits d'acord amb els de les parròquies de Santa Maria del Mar i Sant Jaume. D'aquesta manera, cap al nord, la frontera amb Santa Maria del Mar devia seguir la línia de la riera de Sant Joan (ara Via Laietana) gairebé fins el carrer Tapineria. Cap al sud, probablement confrontava, dins la ciutat, amb la muralla de la Rambla. Cap a l'est, el límit amb la parròquia de Sant Jaume el devia marcar l'antiga muralla romana. Finalment, cap a l'oest, els confins d'aquesta parròquia devien anar des del convent de la Trinitat fins al monestir de Santa Anna, al peu de la muralla.

382. Vegeu quarter del Mar, promotors de Santa Maria del Pi, 1.
383. Vegeu quarter del Mar, promotors de Sant Just, 1.
384. Vegeu quarter de Framenors, promotors de Sant Just, 3.

Plànol 11

Reconstrucció hipotètica de la demarcació parroquial de Santa Maria del Pi en el segle XIV

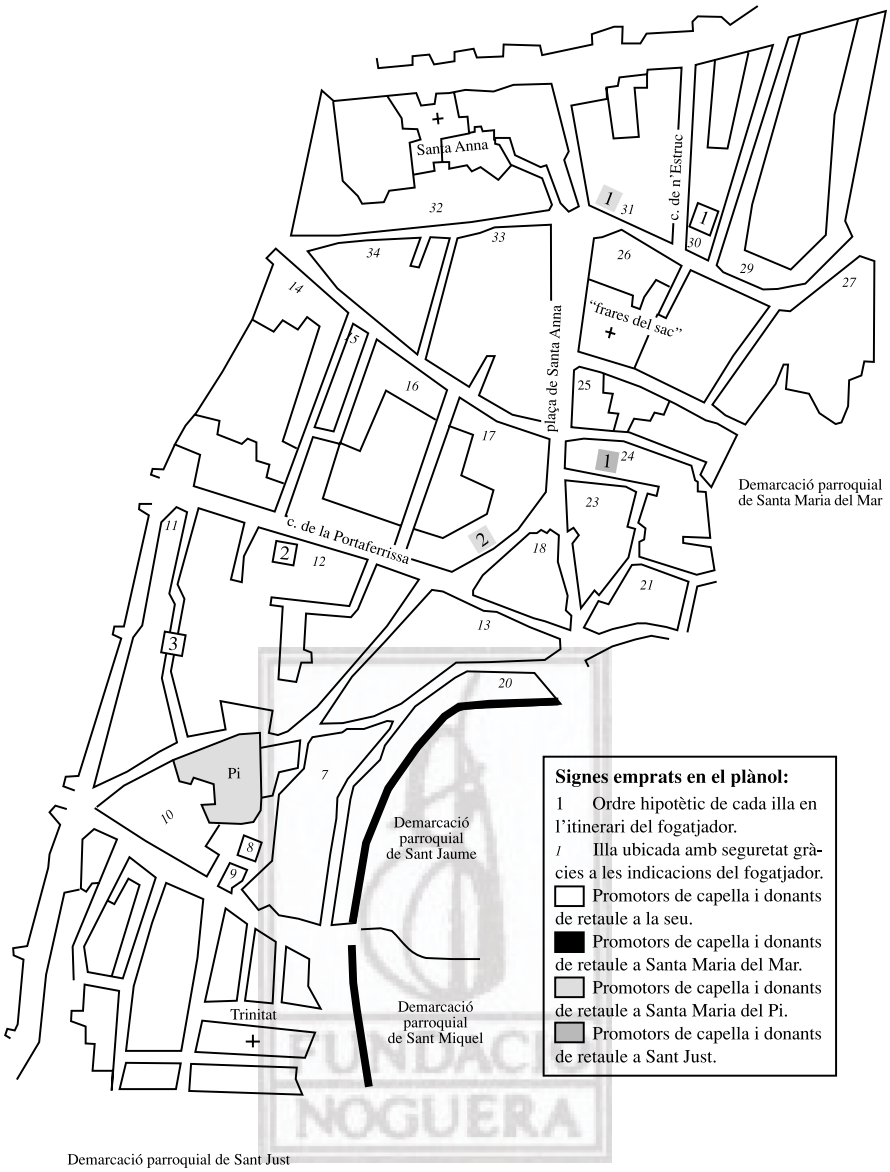

FUNDACIÓ NOGUERA

Ubicació del domicili dels promotors de capella i donants de retaule residents a la parròquia de Santa Maria del Pi (plànol núm. 11)

Promotors i donants de la seu

Fogatge de 1378

1. Jaume Descoll, notari, escrivà de l'infant (no es diu quin), a l'actual carrer Comtal. En 1379 s'havia traslladat al carrer de Sant Cugat (ara carrer Carders), església de la qual consta com a parroquià en aquell any. Capella de l'Esperit Sant, 1372.[385]
2. Guillem Oliver, notari, escrivà de ració, secretari del rei Pere. Casa al carrer de la Portaferrissa. Capella de Sant Pal·ladi, 1385[386] (vegeu parròquia de Santa Maria del Mar, promotors de la seu, 1).

Documentació notarial

3. Joan Sabastida, ciutadà, batlle de Barcelona en 1399, al carrer de Tarascó, també anomenat «d'en Roca». Era fill de Raimon i nét d'Arnau, mestre racional. Després sembla que es va traslladar al quarter de Sant Pere. Donant del retaule de la capella de Sant Andreu atribuït a Lluís Borrassà, 1388.[387]

Promotors i donants de Santa Maria del Pi

Fogatge de 1378

1. Guillem de Bosquets, ciutadà, entre el c. d'Estruc i el del portal dels Orbs (ara av. Portal de l'Àngel. Capella de Sant Rafael i Sant Martí, abans de 1389. També podria haver estat el donant del retaule, ja que es conserva una nota d'àpoca signada per Guillem al pintor Pere de Valldebriga l'any 1377, però, com que només és una nota, no s'hi esmenta el concepte.[388]

Documentació notarial

2. Pere de Puigalt, cotoner al carrer Cucurulla. Capella del Corpus, abans de 1341 o en aquell any.[389]

385. Vegeu quarters del Pi i de Sant Pere, promotors de la seu, 1 i 3 respectivament.
386. Vegeu quarters del Mar i del Pi, promotors de la seu, 1 i 2 respectivament.
387. Vegeu quarters del Pi i de Sant Pere, promotors de la seu, 4 i 1 respectivament.
388. Vegeu quarter del Pi, promotors de Santa Maria del Pi, 1.
389. Vegeu quarter del Pi, promotors de Santa Maria del Pi, 2.

FUNDACIÓ NOGUERA

Promotors i donants a Sant Just

Fogatge de 1378

1. Vídua de Bernat, a la plaça de Santa Anna (ara avinguda del Portal de l'Àngel), fill de Bernat Guillem Sabastida, ciutadà, promotor de la capella. El promotor era fill de Bernat Guillem Sabastida i va estar al servei del rei Alfons i de Pere III, no se sap en qualitat de què. Va demanar ser enterrat al convent de framenors. Capella de Sant Joan, 1348.[390]
2. Arnau Messeguer, ciutadà, promotor de la capella de Sant Marc, 1346.[391] L'indicador del domicili el proporcionen dos documents notarials. El primer, de 1318, fa referència a un «vico Arnaldi Messeguerii, apud monasterium Sancte Marie de Monte Carmeli» (actual carrer del Carme), i l'altre, de 1338, especifica que aquell carrer es trobava «subtus hospitale d'en Colom». Segons l'*Speculum* de Campillo, aquell carrer pertanyia a la parròquia de Santa Maria del Pi. Com que es troba fora de la Barcelona intramurs, aquest promotor no s'ha situat en el plànol.

També hi ha promotors de capelles i retaules dels quals no se sap a quina parròquia pertanyien perquè se'n desconeix el domicili. Els que actuen a la seu són: Pere de Marges, Pere Tresserres, Guerau d'Ardèvol, Francesc d'Eiximenis i Guillemona de Barberà (dona de F. de Togores). Els que ho fan de Santa Maria del Mar són Jaume d'Olzet, Benvinguda (dona de Bartomeu Monjo), Bonanat Descoll i Pere de Guardiola. Els promotors de Santa Maria del Pi són Guillem de Cabanelles, Raimon Ferrer de Guardiola, Clara de Santquirze (dona de Francesc de Ràfec), Alfons d'Oblites i Bartomeu Oliver. Finalment, dels de Sant Just, només manca ubicar Jaume de Santcliment. Recordem, igualment, que se n'han localitzat dos, a la seu i a Santa Maria del Pi, que no eren parroquians de cap de les tres grans esglésies estudiades, sinó de Sant Cugat i Sant Miquel, respectivament: Jaume Descoll i Pere Desbosch. Cal aclarir que els promotors de condició eclesiàstica s'han deixat de banda, ja que no se'ls pot ubicar a través dels fogatges o els padrons de milícia.

MOTIVACIONS EN L'ELECCIÓ D'ESGLÉSIA DELS PROMOTORS DE CAPELLES I DONANTS DE RETAULES: PROXIMITAT, PARROQUIANATGE O VINCULACIONS PERSONALS AMB ALTRES PROMOTORS?

Les conclusions que es presenten a continuació s'han extret del recompte d'un total de cinquanta-un promotors com a residents als seus

390. Vegeu quarter del Pi, promotors de Sant Just, 2.

391. AHPSJ, RDSJ, f. 34r-36v, 15-4-1346: ordre testamentària de fundació del benefici en la capella, ja construïda.

respectius quarters i d'un total de quaranta-set com a parroquians de les seves respectives esglésies. Aquest desfasament de quatre promotors entre els dos recomptes s'explica perquè en el segon s'han deixat de banda Pere Desbosch i Jaume Descoll, parroquians de Sant Miquel i Sant Cugat, i Sança (dona de Guillem Alomar) i Joan Sabastida perquè sabem en quin quarter residien però ignorem a quina parròquia pertanyien. En canvi, s'hi ha inclòs Arnau Messeguer, resident al Raval però parroquià de Santa Maria del Pi. El recompte no és fàcil, perquè, a banda d'aquests quatre casos, hi ha promotors que van canviar de domicili i de quarter (Pere Safont i Antígona Marquet), algun que constava amb doble residència a dos quarters diferents (Guillem Oliver) i una promoció realitzada conjuntament per membres d'una família disseminada entre dos quarters (Gualbes). Amb aquest criteri, el nombre de promotors comptabilitzats en els quarters seria de quaranta-tres i el dels comptabilitzats en les demarcacions parroquials seria de quaranta.

En primer lloc, s'ha optat per prendre en consideració el lloc on residia el promotor i la parròquia a què pertanyia en el moment de promoure la capella o de donar el retaule i descartar els anteriors a aquell moment. Igualment, en el cas d'Oliver, s'ha pres com a referent el lloc de residència ocupat posteriorment pel seu fill (carrer Montcada), que se suposa que era el casalici familiar, transmès de pares a fills, mentre que el de la Portaferrissa potser el tenien llogat o desocupat en el moment del fogatge. Finalment, en el cas dels Gualbes, s'ha optat per prendre Jaume com a referent, ja que sembla que va ser el que va dur la iniciativa de promoure la capella i fundar-hi el benefici, entre tots els germans que hi van col·laborar.

A l'hora d'intentar conèixer els motius de les diferències de ritmes constructius entre les diferents esglésies, en primer lloc, cal considerar les divergències existents entre demarcació de quarter i demarcació parroquial, que coincideixen només parcialment. L'estudi de l'entorn d'una església en termes de quarter proporciona unes dades diferents a les que pot aportar el seu estudi en termes de demarcació parroquial. L'estudi del quarter resulta útil per fer-se una composició de lloc sobre el nombre de pobladors que tenia i sobre la seva extracció social. Per tant, dóna una idea aproximada del seu potencial contributiu quant a l'ampliació de l'església parroquial més important que s'hi ubica. En canvi, l'estudi de la demarcació parroquial permet precisar el nombre i el tipus de veïns obligats a col·laborar en l'ampliació d'aquella església, com es veu en el fogatge de parroquians de Sant Just, malauradament l'únic conegut. En el cas de Sant Just, veiem que els límits de la demarcació parroquial deixen fora uns carrers del quarter de Framenors. Aquests carrers potser no tenien un gran potencial contributiu, perquè, segons la documentació notarial, només en alguns hi residien famílies riques (entorns del carrer Bassea sobretot), però, en canvi, estaven molt densament poblats (eix constituït pel carrer del Mar i entorn de la plaça del Vi).

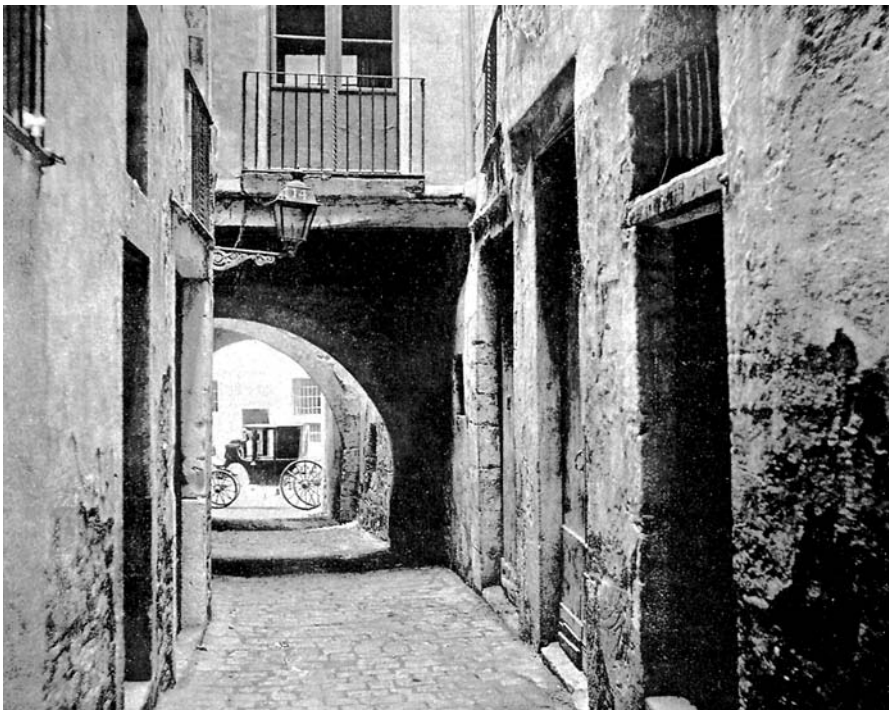

Il·lustració 16: Desaparegut carrer de les Tres Voltes, entre el carrer Tapineria i la plaça de l'Oli, demarcació parroquial de Santa Maria del Mar.

Així, cal considerar una sèrie de factors, que potser poden semblar aleatoris, però que podrien haver determinat considerablement els recursos econòmics amb què hauria comptat cadascuna d'aquelles esglésies. Sens dubte, ho deuria tenir més fàcil la junta d'obra de Santa Maria del Mar, ubicada en el barri més densament poblat de la ciutat i amb una important representació de les famílies més benestants, que la de Sant Just, amb un sector de la feligresia també molt ric però, en canvi, situada en un barri amb menys densitat de població,[392] i per això mateix amb menys potencial contributiu vers l'obra. A part d'aquestes qüestions de caire econòmic, també s'han de considerar les estrictament personals, és a dir, els possibles motius o incentius que empenyien els promotors a pagar una capella més enllà dels límits del quarter i la parròquia o, contràriament, els que els podien empènyer a fomentar l'ampliació de la seva església parroquial promovent-hi una

392. GARCÍA-GUÀRDIA, *La ciutat consolidada*, p. 47: plànol de densitat de la xarxa urbana.

capella. Aquestes motivacions, particularment detectables a la seu i a Santa Maria del Mar, abastaven des dels vincles de parentiu o professionals amb altres promotors actius en la mateixa església (vegeu arbre, p. 128) fins la proximitat existent entre el lloc de treball i aquella. Finalment, també s'ha de tenir en compte la ubicació de cadascuna d'aquelles esglésies amb relació a la que podia presentar més incentius per promoure-hi una capella i que, per tant, esdevenia una important competidora: la seu. Era el lloc on les capelles es pagaven més cares, però això no hauria estat cap obstacle per a molts dels promotors que, en canvi, van optar per Santa Maria del Mar simplement per una qüestió de proximitat i de vinculacions amb altres promotors actius en ella. Però, si la seu era la que oferia capelles a preu més car, també era l'església més important de la ciutat i, en conseqüència, la que s'intentava construir més acuradament: poc tenen a veure les pedres «de fil» de la seu, perfectament llises i ajustades entre elles, amb els carreus de Santa Maria del Mar. Aquesta església, sens dubte, devia gaudir del benefici d'estar allunyada de la influència de la seu mentre que Sant Just, com veurem, per la seva proximitat, en degué resultar perjudicada.

Així, tenim vint promotors residents al quarter del Mar, setze al de Framenors, quatre en el del Pi i dos en el de Sant Pere. Això ja és prou indicatiu d'on es trobaven concentrats els diners a la ciutat i no fa més que confirmar les conclusions de l'estudi de Guàrdia i García Espuche sobre la riquesa dels quarters segons les seves contribucions en el padró militar de 1389.[393] Pel que fa a les parròquies, tenim vint-i-tres promotors parroquians de Santa Maria del Mar, tretze parroquians de Sant Just i cinc que ho eren de Santa Maria del Pi. El fet de tenir una feligresia tan considerable i tan fidel, sens dubte va influir en la velocitat amb què es va construir Santa Maria del Mar. En canvi, sembla que el nombre de parroquians de Sant Just contrasta amb la lentitud amb què es va ampliar, però això, al contrari de Santa Maria del Mar, té a veure amb la menor fidelitat dels seus parroquians a l'hora d'escollir on promoure la capella.

Santa Maria del Mar

Del total de vint-i-tres parroquians comptabilitzats de Santa Maria del Mar, setze hi van promoure capelles, cinc van optar per la seu i un per Santa Maria del Pi. Com veiem, Sant Just no sembla que els despertés cap interès. D'una banda, estava lluny del seu radi d'acció, ja que la majoria d'aquells promotors residien al carrer de Montcada,

393. GARCIA-GUÀRDIA, *La ciutat consolidada*, p. 49: plànol de l'índex de fortunes per quarters en 1389.

al pla del Born i al carrer del Mar i treballaven, com els mercaders i canvistes que, predominantment, eren, dins del seu propi barri, de cara al mar. D'altra banda, mantenien una relació força endogàmica entre ells, a escala familiar i professional: com ja s'ha dit, els Dusai estaven emparentats amb els Durfort, els Gualbes i els Sapera, els Sapera amb els Grony, els Cavaller amb els Bosquets, els Olzet amb els Llull i els Monjo amb els Rovira (vegeu arbre de p. 128).

Com a botó de mostra del grau d'endogàmia dels promotors d'aquesta església, resulta gairebé inevitable la presentació una breu relació de les vinculacions de què es té notícia, facilitant-ne la referència en nota només quan no s'ha fet anteriorment. Saurina Durfort va promoure la capella de Sant Simeó en 1331[394] i els Durfort i els Dusai el trasllat de la de Santa Margarida des de l'església romànica.[395] Raimon Dusai, que va promoure la capella de Sant Rafael, era consogre de Ponç de Gualbes, fill de Jaume de Gualbes, promotor de la capella de Sant Mateu i Santa Marta, i cunyat de Bonanat Sapera, promotor de la capella de Sant Pau i Santa Praxedis. Bonanat Sapera era cunyat de Jaume Grony,[396] parent de Francesc Grony, possible promotor de la capella de Sant Jaume i Sant Martí, traslladada des de l'església romànica. Jaume Cavaller, promotor de la capella de Sant Jordi i Santa Helena, era cunyat de Romeu, Ponç i Pericó de Bosquets, possibles parents d'Arnau de Bosquets, promotor de la capella de Sant Vicenç i Santa Llúcia a l'església romànica. Jaume d'Olzet, promotor de la capella de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista, era fill de Jaume Llull,[397] però segurament va adoptar el cognom de l'avi matern per qüestions d'herència. Recordem que Galcerà Llull va intentar promoure la capella de Santa Marta, finalment promoguda pels Gualbes, i que Bernat Llull, ardiaca de Mar, va promoure la del Corpus. Finalment, la filla de Benvinguda (dona de Bartomeu Monjo), promotora de la capella de Sant Bartomeu, estava casada amb Arnau Rovira,[398] possible parent de Francesca i Constança Rovira, promotores de la capella de Sant Nicolau... Això és un grup social ben cohesionat!

Pel que fa als tres parroquians de Sant Just que van optar per promoure capella en aquesta església, se n'ignoren les motivacions. D'una banda, no vivien especialment a prop: Francesc Estrada al carrer de Gem Nas (Gignàs)/carrer Forn de Viladecols i Arnau de Bosquets i Guillem de Preixana sembla que al carrer Ample. De l'altra, no es coneixen vinculacions personals entre ells i altres promotors d'aquesta església.

394. ACB, *Speculum*, II, f. 50r.
395. AHPB, 6/3, f. 88v, 14-3-1329.
396. AHPB, 14/2, f. 70, octubre 1344.
397. AHPB, 18/2, f. 87r, 2-2-1351.
398. AHPB, 17/4, f. 74r, 8-8-1355.

És evident, doncs, que l'elecció de Santa Maria del Mar pels promotors de les seves capelles constituïa un compendi de les tres possibles motivacions: proximitat, parroquianatge i vinculacions personals amb altres promotors.

En aquest cas per raons professionals, estan relacionats els quatre parroquians de Santa Maria del Mar que, en canvi, van promoure capella a la seu: Guillem Oliver, escrivà de ració de la Tresoreria de Pere III, després secretari del rei; Pere Desvall, també escrivà de ració i després tresorer; Huguet de Cardona, igualment escrivà de ració, i Jaume Pastor, que també treballava a la tresoreria reial. Com veiem, vivien lluny, tres al carrer de Montcada i un al cap del Born, però, en canvi, treballaven al costat de la seu i tots junts.

Santa Maria del Pi

Malauradament, els promotors de Santa Maria del Pi són els pitjor documentats, de manera que es desconeixen els motius personals que els devien impulsar en la seva elecció, si no era la proximitat del domicili o la simple pertinença a la parròquia. Curiosament, els seus promotors més ben documentats són els procedents d'altres demarcacions parroquials, com Pere Terré o Pere Desbosch. Dels quatre parroquians comptabilitzats d'aquesta església, només dos li van romandre fidels a l'hora de promoure capella, mentre que els altres dos van optar per Sant Just, tot i que un d'ells vivia més a prop de Santa Maria del Pi i l'altre en un lloc equidistant. Aquesta tendència, unida al fet que era l'església situada en el quarter menys densament poblat i menys ric,[399] exceptuant les zones del carrer del Paradís (especiers, benestants), centre de la plaça de Santa Anna (ara Portal de l'Àngel) i centre del carrer Portaferrissa,[400] hauria d'haver provocat que la seva ampliació fos tant o més lenta que la de Sant Just. Però, en compensació, va ser l'església parroquial que va atreure més promotors d'altres parròquies: Guillem Turell, possiblement parroquià de Sant Just; Pere Terré, també parroquià d'aquella església; Bernat Serra, possiblement parroquià de Santa Maria del Mar i Pere Desbosch, parroquià de Sant Miquel. Com veiem, quatre forans, un més que els documentats a Santa Maria del Mar.

Dels dos promotors parroquians de Santa Maria del Pi només un residia realment a prop: Pere de Puigalt, al carrer Cucurulla. Guillem de Bosquets residia força lluny, a l'actual carrer Comtal, de manera que li hauria sortit més a compte escollir Sant Pere o Sant Cugat, deixant de banda l'església conventual de Santa Caterina, probablement fora

399. GARCIA-GUÀRDIA, *La ciutat consolidada*, p. 47 i 48.
400. *Ibid.*, p. 50: plànol relatiu a les imposicions al quarter del Pi en 1363.

FUNDACIÓ NOGUERA

del seu abast. Pel que fa als quatre promotors procedents d'altres parròquies, Guillem Turell, parroquià de Sant Just, residia força a prop, al carrer Ample/carrer dels Còdols. Pere Terré, també parroquià de Sant Just, vivia relativament a prop, al carrer dels Especiers (Llibreteria)/ carrer Dagueria, però encara estava més proper de la seva església parroquial. Pere Desbosch, parroquià de Sant Miquel, residia al carrer Ample/carrer Regomir, de manera que també era més a prop de Sant Just. Finalment, Bernat Serra, que deuria ser parroquià de Santa Maria del Mar, sembla que tenia el seu domicili a l'altre extrem de la ciutat, al carrer de Montcada.

L'única explicació que trobem a la seva predilecció per Santa Maria del Pi constituiria la quarta possible motivació en l'elecció d'església, que no apareix en l'enunciat d'aquest apartat: l'estat de les obres en les altres esglésies. A Santa Maria del Mar les capelles s'havien anat adjudicant molt ràpidament i hi havia molta competència per aconseguir-les. Com hem vist, en alguns casos, un dels dos candidats existents per a la promoció d'una capella no aconseguia el seu desig, com el ja esmentat Galcerà Llull, avançat pels Gualbes, Jaume Gracià,[401] avançat per Francesc Estrada o Maria (dona de Bernat de Puigventós),[402] superada per Bernat Llull. A Sant Just, la primera promoció de capella de què tenim notícia és molt tardana, de 1346 (capella de Sant Marc i Sant Mateu, Arnau Messeguer), i, al llarg de la major part del segle XIV, només van haver-n'hi vuit de disponibles, cinc de les quals ja estaven emparaulades en 1348. Finalment, a l'església de la Seu s'havien anat situant, bàsicament, els altars procedents de les capelles romàniques, mentre que l'adjudicació de capelles al claustre no va començar fins el 1353 (capella de Sant Tomàs i Sant Antoni, a Jaume de Rocafort). Mentre no es localitzin notícies documentals relatives a la trajectòria personal i a les possibles vinculacions entre els promotors de Santa Maria del Pi, aquesta és l'única explicació raonable per justificar l'afluència de promotors des de llocs tan allunyats. Aquesta explicació sembla corroborada pel fet que les capelles disponibles també es van anar adjudicant força ràpid: entre 1320 i 1334 es deurien resituar els altars procedents de l'església romànica i entre 1345 i 1349 ja s'havien atorgat les deu capelles construïdes abans dels anys setanta.[403]

Com veiem, si les motivacions dels promotors de Santa Maria del Mar constitueixen un compendi de les esmentades en l'enunciat, en canvi, les dels promotors de Santa Maria del Pi sembla que podrien

401. ADB, RD, V, f. 339v-349r: ordre testamentària del 5-11-1349.
402. ACB, *Speculum*, II, f. 162r, ordre testamentària del 9-7-1328.
403. En 1363 es visiten només 10 de les 15 capelles d'aquesta església, les 5 restants no es visiten fins 1379: ADB, VP, vol. 6, 1363, Santa Maria del Pi, f. M-P, i vol. 7, 1379, f. 20r-27v.

haver girat a l'entorn d'una qüestió força conjuntural: la manca de capelles en altres esglésies.

Sant Just

Sant Just és l'església parroquial que va patir més l'èxode dels seus parroquians, la majoria dels quals van promoure capelles en altres esglésies. Com a contrapartida, dos parroquians de Santa Maria del Pi i una de Santa Maria del Mar van promoure capelles a Sant Just. Dels tretze parroquians de Sant Just que hem comptabilitzat, quatre van promoure capella en la mateixa església, tres ho van fer a la seu, quatre a Santa Maria del Mar i dos a Santa Maria del Pi, als quals ja s'ha fet referència. Dos dels quatre parroquians de Sant Just que van promoure capella en aquella església vivien molt a prop: Berenguer Vives al carrer Dagueria i Francesc Flandina al carrer dels Especiers (Llibreteria). Cal destacar que Vives fa constar la seva condició de parroquià a l'hora de disposar la fundació del benefici, de manera que, juntament amb la proximitat, devia ser un motiu important de l'elecció. Els altres dos vivien una mica més lluny: Antígona Marquet, que en el moment de la promoció és possible que residís al carrer Ample o «d'en Marquet», ja que en el seu testament es declara parroquiana de Sant Just, i Antic de Croanyes, a la ribera litoral d'aquell barri. Com succeeix amb Vives, la declaració d'Antígona Marquet com a parroquiana evidencia que també deuria ser un motiu important de la seva elecció.

Pel que fa als dos promotors parroquians de Santa Maria del Pi, tant un com l'altre viven lluny de Sant Just: Arnau Messeguer al carrer del Carme i Bernat Guillem Sabastida sembla que a la plaça de Santa Anna (avinguda del Portal de l'Àngel). Ja s'ha dit, el primer estava més a prop de la seva església parroquial, Santa Maria del Pi, i el segon en un lloc equidistant de les dues. Quin pot ser el motiu d'aquesta opció? Potser rau en la data en què van decidir promoure capella: el maig de 1346, moment en què Messeguer acabava de promoure la seva capella, i el maig de 1348, quan Sabastida va ordenar finançar la seva, ja estaven adjudicades o compromeses a Santa Maria del Pi les de Pere de Puigalt (Corpus), Agnès, dona de Galcerà de Cort (Santa Margarida), Raimon Ferrer de Guardiola (Sant Bartomeu i Santa Bàrbara), Bernat Serra (Sant Jaume i Sant Vicenç), Pere Desbosch (Sant Miquel i Sant Esteve) i Guillem Turell (Sant Gabriel i Sant Aleix), sis de les deu disponibles abans de 1379. Però cal tenir en compte que a tres de les quatre restants s'havien traslladat altars romànics, de manera que només quedava la de Pere Terré (Sant Pere), que no sabem quan es va promoure (abans de 1353). Com ja s'ha dit, a Santa Maria del Mar hi havia molta competència i les capelles del claustre de la seu encara no s'havien començat a adjudicar; per tant, això podria explicar que aquests dos promotors optessin per una església allunyada del seu lloc

de residència, com Sant Just. Tot i això, sabem que el lloc de treball de Sabastida no estava especialment lluny de Sant Just, ja que, com s'ha dit, va fer constar en el seu testament que havia passat la vida al servei del rei Alfons i de Pere III.

Finalment, la promotora parroquiana de Santa Maria del Mar, Constança d'Eiximenis, vídua de Gilbert de Malla, vivia molt a prop de Sant Just, al carrer d'en Malla, al costat del carrer Bassea. La data força tardana de la promoció (1354) explica, igualment, l'elecció d'aquesta església, ja que les capelles compreses entre els peus i l'absis de Santa Maria del Mar (que es va resoldre més tard) estaven totes adjudicades o emparaulades en aquella data.

Com veiem, les motivacions dels promotors de capelles de Sant Just semblen tan variades com els seus llocs de procedència: dos dels quatre parroquians d'aquella església semblen haver estat motivats per aquella pertinença a la parròquia, els dos parroquians de Santa Maria del Pi semblen basar la seva elecció en un factor conjuntural (manca de capelles en altres esglésies), tot i que en un d'ells també podria haver influït el fet de treballar a prop, al Palau Reial, i, finalment, les motivacions de la parroquiana de Santa Maria del Mar constituirien un compendi entre els motius anteriors i el de la proximitat del domicili.

Ja s'han enumerat les possibles motivacions dels parroquians de Sant Just que van optar per Santa Maria del Mar (Estrada, Bosquets i Preixana) i Santa Maria del Pi (Terré i Turell) en estudiar aquelles esglésies, de manera que només queden per comentar les motivacions dels que van escollir la seu: Guillem Almogàver, Bartomeua Bou, Pere Safont i Jaume de Rocafort.

Potser no es podran conèixer bé les motivacions d'aquests promotors, però queda clar que totes deurien estar condicionades per la data en què van promoure les seves capelles. Jaume de Rocafort en 1353, Guillem Almogàver en 1367, Pere Safont en 1382 i Bartomeua Bou en 1385. En 1353 ja no quedava cap capella disponible a Santa Maria del Mar (les de l'absis, com veurem, ja són de començaments dels anys seixanta), ni a Santa Maria del Pi (les quatre capelles dels peus no es van construir fins als anys setanta) ni a Sant Just (les quatre dels peus no es van construir fins al començament del segle XV). D'altra banda, en 1382 ja s'havien adjudicat les capelles absidals de Santa Maria del Mar i les quatre capelles que quedaven per edificar als peus de Santa Maria del Pi, mentre que continuaven sense construir-se les dels peus de Sant Just. A banda de les seves possibles motivacions, tots devien enfrontar-se a un fet incontestable: no hi havia capelles disponibles en les altres esglésies.

Jaume de Rocafort (carrer Ample), segons confessa en l'acta de dotació, «suplicaverim honorabile Capitulo dicte Sedis quatenus concederet michi aliquam capellam», cosa que va aconseguir «ad

supplicacionem et preces meas et quorundam amicorum meorum in hiis intercedentium» i que, un cop aconseguida, va voler deixar ben especificada: «assignaverit michi capellam que construitur et fit noviter in dicta Sede, scilicet, primam post portale novum quod nunc fit in eadem Sede versus partem circii et versus claustrum eiusdem Sede».[404] Sembla, doncs, que les seves motivacions en l'elecció de la seu eren un compendi de la impossibilitat de promoció en altres esglésies i la il·lusió de promoure capella en l'església més important. Segons sembla, va remoure cel i terra. Fins i tot va haver de gravar casa seva amb un cens de 18 ll. per poder dotar el benefici.[405] S'ha de tenir en compte que aleshores no tenia altres capelles per escollir, ni tan sols a la seu, ja que la seva va ser la primera del claustre. Així doncs, prestigi social i potencial econòmic no anaven necessàriament units.

El cas de Guillem Almogàver (carrer Gem Nas, ara Gignàs) és diferent: no va tenir cap problema econòmic, com ho demostra la situació en què va deixar els seus fills (importants contribuents en el padró militar de 1389) i la seva manca de concreció amb relació a la capella que disposa promoure (qualsevol de les «capellis dicte Sedis, in loco bono et ydoneo (...) sub invocacione seu titulo de quo (...) dicto venerabile Petro Alquixum, cum quo colloquium habueram de premissis, fuerit bene visum»)[406] sembla indicar que la seva elecció deuria ser força desapassionada, motivada, conjuntament, pel prestigi social que comportava la promoció de capelles a la seu (a 100 lliures cadascuna) i per la manca de disponibilitat de capelles en altres esglésies.

El cas de Pere Safont (carrer Gem Nas) és força paral·lel a l'anterior: havia esdevingut un riquíssim mercader i es va plantejar la promoció en un moment en què ja no quedaven capelles en altres esglésies. Però, a més, havia passat mitja vida treballant (i enriquint-se) darrere l'absis de la seu, al seu obrador del carrer dels Especiers. Finalment, pel que fa a Bartomeua, més aviat vivia lluny de la seu (carrer Ample/pla de Sant Nicolau), però, un cop vídua, seguia mantenint una posició força benestant i va ser la darrera dels promotors a decidir-se, fet que la devia fer decantar per la seu.

El denominador comú no és la proximitat del domicili o del lloc de treball a la seu, amb excepció de Pere Safont. Tampoc ho és l'existència de vincles personals entre ells. En conseqüència, cal atribuir la seva motivació a la manca de capelles disponibles i al seu potencial econòmic, capaç d'assumir les 100 lliures que costava una capella de la seu, les que costava dotar-hi un benefici i les del retaule, si més no, en els casos d'Almogàver i Bartomeua.

404. ADB, RD, I cit., f. 331r.
405. *Ibid.*, f. 332r.
406. *Ibid.*, f. 295v, cit.

Les conclusions que s'extreuen del que s'ha dit fins ara són quatre. La primera és que el lloc on s'ubicava cada església, deixant a banda, el seu entorn social, va condicionar-ne el ritme constructiu. És per això que Santa Maria del Mar, allunyada de la competidora més destacable, la seu, es va construir ràpidament, mentre que Sant Just, que en patia la proximitat, es va edificar molt més lentament.

La segona és que les possibles motivacions dels promotors semblen poder-se resumir en sis: pertinença a la parròquia, proximitat del lloc de residència o del lloc de treball, vinculacions familiars o professionals amb altres promotors actius a l'església i, finalment, la manca de capelles disponibles en altres esglésies.

La tercera conclusió és que els promotors de cada església constitueixen un cas diferent. A Santa Maria del Mar van ser fidelíssims a la seva església parroquial, vivien o treballaven molt a prop i estaven cohesionadíssims per vincles familiars. A Santa Maria del Pi eren de procedència molt variada, aparentment gens cohesionats per vincles personals i, en bastants casos, semblen haver estat motivats per una qüestió conjuntural (manca de capelles disponibles en altres llocs). A Sant Just també eren de procedència diversa, com diverses semblen les motivacions: pertinença a la parròquia i proximitat de residència en uns, simple proximitat del domicili en altres i la qüestió conjuntural, ja esmentada, de la manca de capelles disponibles en la resta. Finalment, els promotors de la seu semblen constituir dos sectors clarament diferenciats segons les seves motivacions, tot i que també podrien estar barrejades. El primer sector (integrat pels oficials de la Tresoreria Reial) estaria motivat per la proximitat al lloc de treball i per les vinculacions laborals i de veïnatge existents entre ells. El segon estaria motivat exclusivament per la manca de capelles disponibles en altres esglésies i pel prestigi que comportava la promoció de capelles a la seu.

Finalment, la quarta conclusió és que el ritme constructiu de cada església s'explica d'acord amb tots els factors espacials, econòmics, socials, personals i conjunturals que s'han esmentat. Així, el de Santa Maria del Mar va ser vertiginós per a una església de les seves dimensions, però totalment adequat a la seva ubicació (lluny de les altres esglésies i, sobretot, de la seu), amb el seu entorn economicosocial i amb la fidelitat dels seus parroquians, explicable, probablement, per la cohesió entre els membres del grup. El ritme constructiu de Santa Maria del Pi, tot i el seu entorn socioeconòmic, va ser regular, afavorit per la seva ubicació, prou allunyada de la seu, i per factors cojunturals aliens a ella, com la velocitat d'adjudicació de capelles a Santa Maria del Mar i el retard amb què es va inciar l'ampliació de Sant Just. El ritme de Sant Just, en canvi, tot i tenir un entorn socioeconòmic envejable, va ser, més que lent, molt retardat amb relació al de les altres. Això, unit a la seva proximitat a la seu, va ocasionar que molts dels

seus parroquians més benestants s'encaminessin cap a Santa Maria del Mar primer i cap al claustre de la seu després i que, per tant, ja no presentés gaire incentiu quan va arribar l'hora de la seva conclusió. Finalment, el bon ritme constructiu del claustre de la seu, tot i condicionat per l'existència d'edificis anteriors, és degut a la seva categoria d'església major de la diòcesi, a la proximitat al Palau Reial (sector de promotors procedents de la Tresoreria, que van impulsar cinc capelles), a la seva proximitat al carrer dels Apotecaris, col·lectiu molt ric (Pere Safont i Pere Treserres,[407] promotor de la capella de Tots Sants, que, com que no en tenim notícies documentals, no apareix en els plànols) i, per acabar, al retard amb què es va iniciar, de manera que va constituir el refugi de la major part dels promotors entre els anys cinquanta i vuitanta.

Il·lustració 17: Carrer de la Pietat a començaments del segle passat, amb el portal de la Pietat del claustre de la seu al fons.

FUNDACIÓ NOGUERA

407. ACB, LO, 1365-1367, f. 34r, 19-11-1365: pagament de 45 lliures per la capella de Tots Sants, primer termini de les 100 que va costar.

Capítol 3

APROXIMACIÓ AL MARC LEGAL DE LA PROMOCIÓ DE CAPELLES I RETAULES: EL SISTEMA BENEFICIAL

El benefici eclesiàstic era un ens que, per la complexitat del seu funcionament, es trobava connectat a alguns dels aspectes més importants del seu entorn social, de manera que hi van confluir fenòmens tan diferents com la religiositat, l'economia i l'art. L'auge d'aquesta confluència es va manifestar especialment en la Barcelona del segle XIV, moment en què, dins d'un context de renovació global de la ciutat, es van realitzar les ampliacions de la seu i de les tres grans esglésies parroquials: Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi i Sant Just. Aquell període va discórrer sota el signe de la dualitat, entre la prosperitat dels que s'havien enriquit amb la puixança del comerç i de la Monarquia, i la successió de crisis bèl·liques, d'abastaments i epidèmiques que van provocar l'endeutament de les institucions. El finançament de les obres de la Seu i les esglésies parroquials en el marc del sistema beneficial va constituir un reflex de la situació socioeconòmica del seu entorn: la manca de solvència de les juntes d'obra d'aquelles esglésies contrastava amb la riquesa d'alguns dels particulars que sol·licitaven permís per fundar-hi un benefici. D'aquesta manera, com succeïa en l'àmbit seglar, l'única possibilitat d'assumir el cost d'aquelles obres va ser la venda de drets sobre part d'elles, és a dir: la concessió de capelles als fundadors beneficials a canvi d'importants donatius. Així, mentre el dot atorgat al benefici el connectava a la trama econòmica del seu entorn, les capelles i els retaules finançats en nom seu el connectaven a l'àmbit de la promoció artística, per això mateix representa la conjunció de la religiositat, l'economia i l'art.

Elements definitoris del benefici eclesiàstic: altar, prevere i dot

El dret canònic defineix el benefici eclesiàstic com un ens jurídic amb finalitat religiosa, vàlid a perpetuïtat, i també com un dret inalienable. El benefici es concretava en la seva adscripció a un altar

erigit sota l'advocació d'un sant, la celebració quotidiana de l'ofici sagrat, d'acord amb l'horari canònic, i l'assignació perpètua d'unes rendes que en garantissin el funcionament. L'àmbit del benefici eclesiàstic era molt ampli: des de les catedrals, passant per les esglésies parroquials, les de convents (com el dels framenors de Tàrrega)[1] i monestirs (com el de Sant Pere de les Puel·les),[2] fins les capelles d'hospitals, com les dels fundats per Bernat Marcús i Pere Desvilar[3] o d'altres institucions benèfiques, com el refectori de la Pia Almoina de la seu.[4] La fundació d'un benefici constituïa un acte legítim, realitzat mitjançant la signatura d'un contracte (dotalia) en què s'especificaven, bàsicament, el lloc on s'erigia, els drets i obligacions del sacerdot encarregat de la celebració litúrgica (beneficiat) i les rendes que li atorgava el fundador (dot). També s'hi feia constar la identitat del beneficiat, o bé la branca familiar del fundador a què havia de pertànyer, tant ell com els seus successors. El mateix succeïa amb la persona designada com a patrona del benefici, tot i que, de vegades, si el fundador realitzava la institució en vida, podia reservar-se per a ell el dret de patronat. Així ho va fer, entre altres, Maria Serra, dona de Pere de Mollet, en el benefici que va fundar a Santa Maria del Mar l'any 1349.[5] Igualment, també se solia especificar en aquests documents a quina advocació es dedicava el benefici, tot i que, quan es tractava de fundacions ordenades en testaments, de vegades aquest aspecte es deixava a criteri dels marmessors.

Tant l'arxiu episcopal com el de l'església on s'instituïa el benefici havien de conservar un exemplar d'aquests documents fundacionals, així com els fundadors i els notaris que els havien redactat. D'aquesta manera, tots els implicats en la fundació i en la signatura del contracte, així com els seus successors, podien reclamar el compliment del que s'hi havia estipulat, en el cas que alguna de les parts ho incomplís. Així consta en l'acta de dotació del benefici instituït, l'any 1353, pel mercader Jaume de Rocafort al claustre de la seu:[6]

> In super convenio et promitto vobis, dicto Raymundo Çator ac domino episcopo Barchinone et eius venerabili vicario (...) et venerabili Capitulo dicte Sedis Barchinone ac vobis etiam, notario infrascripto (...) quod predicta omnia et singula attendam et complebo et tenebo et observabo imperpetuum, et quod in aliquo non contraveniam aliquo iure, causa vel

1. AHPB, 22/3, f. 12v, 15-8-1382: testament del mercader Joan de Montrós, on llega 4.000 sous per a construir tres capelles en aquell convent.
2. AHMSPP, Llibres de Visita, 1, 1572, f. 24 i 26.
3. ACB, *Speculum*, II, f. 197r i 214r.
4. ACB, *Speculum*, I, f. 807r.
5. ACB, *Speculum*, II, f. 144r.
6. ADB, RD, I, f. 330v-333v, 2-1-1353.

> etiam racione (...) Ad hec nos, Franciscus Rufani, vicarius generalis in spiritualibus et temporalibus reverendi in Christo Patris et Domini domini Michaelis, miseracione divina episcopi Barchinone, in remotis agente, et nos, Capitulum dicte Sedis Barchinone (...), gratis et ex certa sciencia convenimus et promittimus vobis, dicto Jacobo de Rochaforti, et vestris quod predictam assignacionem loci et capelle quam vobis fecimus, ut superius est dictum, tenebimus et observabimus imperpetuum vobis et rectori seu beneficiato dicti presbiteratus (...) Et volumus nos, dicti contrahentes, quod de predictis fiant et fieri possint, tam nobis et utrique nostrum quam dicto rectori seu beneficiato dicti presbiteratus, tot originalia et publica instrumenta, quot inde petierimus et habere voluerimus, per notario infrascriptum

Un cop definit el benefici eclesiàstic, vegem els elements que el constitueixen, que, segons el dret canònic,[7] són sis:

1. La celebració de l'ofici diví, d'acord amb l'horari canònic, en l'altar al qual es troba adscrit el benefici.
2. El nomenament o confirmació del prevere responsable de la celebració de l'ofici sagrat (beneficiat) per l'autoritat eclesiàstica (bisbe), la qual, per aquesta raó, té competència sobre el benefici.
3. La percepció pel beneficiat de les rendes i els fruits produïts pels béns atorgats al benefici (dot), destinats a garantir la continuïtat de la celebració d'aquell ofici (manutenció del beneficiat).
4. El caràcter sagrat dels béns que constitueixen el dot atorgat per garantir el funcionament del benefici i la manutenció del beneficiat.
5. La concessió a perpetuïtat del benefici eclesiàstic i de les seves rendes annexes al prevere beneficiat, així com la seva inamovibilitat un cop nomenat.
6. La validesa del benefici a perpetuïtat.

Es pot veure, doncs, que la institució d'un benefici tenia com a objectiu la manutenció d'un prevere dedicat, exclusivament i a perpetuïtat, a la celebració de l'ofici diví en l'altar erigit al sant venerat pel fundador. La finalitat de sufragar aquestes celebracions era, sobretot, propiciar la intercessió d'aquell sant davant Déu per la salvació de l'ànima del benefactor, ja que, en molts casos, les fundacions beneficials eren ordenades en testaments, però també podia ser la d'afavorir amb les rendes beneficials algun prevere familiar o amic.

7. Vegeu *Código de Derecho Canónico*, p. 1433-1438.

També es pot observar que aquestes fundacions havien de comptar amb el consentiment de l'autoritat competent: en primer lloc, del bisbe, i en segon, segons l'església on s'efectués, del Capítol, l'ardiaca o el vicari perpetu, o el rector.[8] Igualment, podem veure que l'obtenció d'aquest consentiment depenia del fet que es pogués aportar un dot suficient per a la manutenció del prevere designat com a beneficiat («qui altari servit, de altari vivere debet»), la provisió del parament litúrgic necessari per oficiar les misses i la commemoració de les dates significatives amb relació al benefici, com la festivitat del sant titular o l'aniversari del traspàs del fundador.

Les rendes percebudes sobre els béns que integraven aquells dots eren el que vinculava el benefici eclesiàstic al funcionament econòmic del seu entorn social, o, dit d'una altra manera, el que donava lloc a la conjunció de la devoció i l'economia. Com es veurà més endavant, les rendes que constituïen els dots d'aquells beneficis s'obtenien pels conceptes més variats, des de censos i altres drets emfitèutics sobre cases i obradors urbans, així com sobre torres, masos, vinyes i altres propietats rústiques, fins a censals i violaris percebuts sobre les universitats dels més diversos llocs. Tots aquests béns dels quals s'extreien les rendes beneficials anaven essent venuts o arrendats, sense perjudici de la seva percepció pel beneficiat, de manera que el benefici eclesiàstic es troba gairebé omnipresent en la documentació notarial generada pels més diferents sectors socials, des dels contractes de venda o arrendament d'immobles urbans, vinyes i camps fins als rebuts signats pel cobrament de censals.

Però el benefici eclesiàstic no només estava implicat en el funcionament econòmic del seu entorn, sinó també en el finançament d'obres arquitectòniques i artístiques. Durant el període que s'estudia, el segle XIV, tant la ciutat de Barcelona com les seves esglésies es trobaven en ple procés de transformació. La seu i les esglésies parroquials s'anaven enderrocant lentament a mesura que avançava la construcció dels temples destinats a reemplaçar-les, de manera que els fundadors beneficials no sempre podien disposar de capella on erigir el seu benefici. Aquesta situació, unida a les dificultats de finançament d'aquelles obres, va motivar que tant el Capítol catedralici com les juntes d'obra parroquials optessin per canalitzar la devoció dels fundadors més rics cap a la promoció de capelles, que els eren concedides a canvi de generosos donatius. Com anirem veient, segons la documentació notarial i els llibres d'obra de la seu, aquells donatius oscil·laven entre les 100 lliures per una capella del claustre de la catedral

8. Dignitats respectives de les corporacions o persones que regien la seu, Santa Maria del Mar, Sant Just i Santa Maria del Pi durant el segle XIV.

i les 50 amb què s'obtenia una capella a Santa Maria del Mar. Un cop construïda la capella, erigit l'altar, atorgat el dot i investit el beneficiat, no era imprescindible però sí recomanable que, d'alguna manera, apareguessin visualitzats la vida i miracles del sant titular del benefici i la capella, com a guia i exemple per als fidels. És per això que aquest procés concloïa amb la contractació d'un retaule, de manera que el benefici eclesiàstic no només estava vinculat al funcionament econòmic del seu entorn, sinó també al finançament d'obres d'art.

FIGURES IMPLICADES EN EL BENEFICI ECLESIÀSTIC: FUNDADOR, BENEFICIAT I PATRÓ DEL BENEFICI

La institució d'un benefici eclesiàstic no només depenia de la iniciativa del fundador, sinó que ell mateix designava dues figures bàsiques per al seu funcionament: d'una banda, la del prevere responsable de celebrar l'ofici díví en l'altar al qual estava adscrit; de l'altra, la de l'encarregat del seu govern i administració. D'aquesta manera, les figures implicades en la institució i el funcionament del benefici eren tres: fundador, beneficiat i patró beneficial.

El fundador

L'objectiu del fundador d'un benefici era, bàsicament, la manutenció d'un prevere dedicat exclusivament a pregar per la salvació de la seva ànima, ja que, com s'ha dit, la major part de fundacions es devia a disposicions testamentàries. En el cas de les fundacions realitzades en vida del fundador, cal suposar que l'objectiu era també el d'atreure's la protecció del sant titular del benefici a través de la pregària quotidiana del beneficiat. El perfil del fundador variava, bàsicament, amb relació a dos factors: el primer depenia del moment en què s'efectuava la fundació i el segon de si aquella es feia sota l'advocació d'un sant que tingués capella dedicada. Pel que fa al primer factor, fins al començament del segle XIV, sobretot a la seu, van predominar les fundacions realitzades per eclesiàstics (concretament bisbes i canonges), però cap a mitjan segle es van anar veient desplaçades per les de mercaders i oficials reials. Pel que fa al segon factor, les fundacions dedicades a sants que no tenien capella podien comportar que el fundador del primer benefici instituït sota aquella advocació en financés la construcció, cosa impensable si no hagués gaudit d'una bona situació econòmica. En canvi, a remolc d'aquelles primeres fundacions vinculades al finançament de les capelles, se'n produïen altres instituïdes per fundadors amb menys recursos, ja que no era el mateix dotar un benefici que sufragar la construcció d'una capella.

Els drets del fundador beneficial consistien, doncs, a disposar a perpetuïtat d'un prevere que pregués per la seva salvació eterna i la

dels seus familiars en l'altar de la capella escollida, i a poder-lo elegir i estipular-ne les obligacions, com va fer el mercader Guillem Almogàver, promotor d'una capella de la seu, en el seu testament l'any 1367:[9]

> (...) statuens et mandans quod presbiter seu rector dicti presbiteratus, singulis diebus, celebret ibi missam et interesit in dicta Sede omnibus divinis officiis, diurnis periter et nocturnis, et in suis missis, oracionibus et divinis officiis et alia oret ad Deum pro animabus meam et omnium predictorum fidelium quorumcumque

També consistien en la potestat d'elegir el patró beneficial, tot i que si el fundador instituïa el benefici en vida, es podia reservar el dret de patronat per a ell; de contractar un retaule per a l'altar del benefici, i poder fer-hi pintar l'escut familiar, drets que van ser concedits a Jaume de Rocafort, juntament amb una capella del claustre de la seu, l'any 1353:[10]

> Concedimus et assignamus (...) quandam capellam que noviter sit et construitur (...) Concedimus etiam vobis licenciam atque damus quod vos possitis in dicta capella, et ad servicium eiusdem, facere cortinas, palis et reataules cum signis vestris

Igualment, també se li concedia el dret a ser enterrat a la capella i, en el cas que n'hagués sufragat la construcció, el de poder posar l'escut familiar als murs, drets concedits als marmessors testamentaris de Francesc d'Eiximenis, juntament amb una altra de les capelles d'aquell claustre, l'any 1355:[11]

> (...) in dicta capella possitis (...) facere signum et signa, tot et tanta ac alia quot et quanta volueritis (...) et etiam carnerium(...)

Les obligacions del fundador consistien a atorgar un dot que produís rendes suficients per garantir la manutenció del beneficiat i el funcionament del benefici, requisit indispensable per obtenir el permís de fundació; la presentació del beneficiat a l'autoritat eclesiàstica, en el cas que es reservés el dret de patronat mentre visqués; i, finalment, segons les notícies aportades per algun dels llibres de visita pastoral, la d'encarregar un retaule per a la capella del benefici, si és que no n'hi havia, de manera que no resulta del tot clar fins a quin punt constituïa un dret o una obligació del fundador. Així va ser ordenat

9. ADB, RD, I, f. 295v, 3-7-1367.
10. ACB, F. de Puig, 238, s.f., 3-1-1353.
11. ACB, F. de Puig, 240, s.f., 3-3-1355.

a l'hereu del fundador Jaume de Rocafort, a qui ja ens hem referit anteriorment:[12]

> Vocetur en Rochafort, pater primi beneficiati, quis tenetur facere fieri retrotabulum in dicta capella.

El beneficiat

El benefici eclesiàstic ha estat el *modus vivendi* de la gran majoria dels sacerdots fins pràcticament l'època actual, tot i que, darrerament, amb rendes ja força devaluades.[13] En conseqüència, la garantia de subsistència que podia comportar feia que els fundadors es decantessin gairebé sempre per l'afavoriment de sacerdots familiars i amics. Segons les notícies aportades per la documentació notarial, el perfil predominant de beneficiat era el del prevere jove, que acabés de completar els seus estudis i de ser ordenat, ja que, com que necessitava situar-se, solia ser el més afavorit pels fundadors. En alguna ocasió podia tractar-se de joves que, després d'haver residit amb el futur fundador d'un benefici com a preceptors dels seus fills, eren designats beneficiats quan es decidia a fundar-lo, per tal que, després de complir la seva missió educativa i ser ordenats sacerdots, tinguessin l'existència assegurada. Aquesta va ser la intenció del mercader Guillem Almogàver, promotor d'una capella de la seu, a qui s'ha fet referència:[14]

> et dimitto seu assigno, cum presenti, dictum altare seu presbiteratum, cum suis iuribus universis, Raymundo Ferrarii, scolari mecum comoranti, pedagogo seu instructori subscriptorum filiorum meorum, qui, quando primum comode poterit, se faciat in prebiterum promoveri et interim faciat dictum servicium dicti altaris pro ydoneum substitutum; supplicans domino episcopo Barchinone quod ipsi Raymundo Ferrarii, et non alii, hac prima vice dictum altare conferat et eum instituat in eodem.

Els drets del beneficiat consistien, doncs, a ser presentat pel patró beneficial a l'autoritat eclesiàstica per obtenir la investidura del benefici; a tenir la custòdia dels ornaments i el parament litúrgic del benefici, que li era tramesa en el moment de la investidura; a rebre els documents acreditatius dels drets a percebre la renda sobre els béns assignats al benefici; en la percepció d'aquelles rendes en els terminis estipulats pel fundador i, finalment, en el gaudiment de tot això a perpetuïtat. Però, de vegades, amb el pas del temps i la progressiva barreja de la branca

12. ADB, VP, 9, 1388, la Seu, f. 26v.

13. Agraeixo al dr. A. Fàbrega, de l'ACB, l'explicació relativa a la situació del benefici eclesiàstic en arribar a aquest segle, molt difícil de conèixer des de l'àmbit seglar.

14. ADB, RD, I, f. 296r, 3-7-1367.

familiar designada pel fundador amb altres famílies, es podia arribar a desconèixer a qui pertocava ser investit com a beneficiat quan el benefici quedava vacant. Aquesta situació apareix contemplada en alguns dels documents fundacionals, on s'estipulava la publicació de la vacant del benefici i la convocatòria de tots els possibles candidats amb dret a ser investits beneficiats, que havien de comparèixer en el termini d'un mes per tal de poder decidir quin tenia més drets en la línia successòria.

La documentació notarial proporciona algunes notícies relatives a la cerimònia d'investidura o confirmació de beneficiats, com la del prevere Ferrer, que va rebre la confirmació d'un dels beneficis de Sant Bartomeu instituïts a la seu pel maig de 1401:[15]

> (...) de beneficio ipso sancti Bartholomei, quam traddit hoc modo, scilicet, quod intrarunt intus capellam sancti Bartholomei, constructam in claustro Sedis Barchinone, et posuit manus ipsius Ferrarii super altare et tradidit sibi calicem, vestimentam et missale, de quibus peciis dictus venerabilis Ferrarius sibi fieri unum et plura publica instrumenta (...)

Igualment, la documentació notarial també proporciona evidències que els drets dels candidats a beneficiats no sempre eren respectats pels patrons dels beneficis. La negligència de l'hereu de Bonanat Descoll, patró del benefici instituït en la capella de Sant Julià, promoguda a Santa Maria del Mar pel seu difunt pare, va empènyer el desesperat candidat a demanar justícia a la més alta instància:[16]

> Attendens inquam heredes dicti Bonanati de Colle non dum me presentasse dicto domino episcopo barchinonense ad prebiteratum predictum, nec ipse dominus episcopus seu eius venerabilis vicarii me instituisse in eodem, idcirco, constituo et ordino vos, Raymundum de Ore[...], clericum tonsuratum diocesis vicensis, procuratorem meum certum et specialem ad supplicandum, pro me et nomine meo, sanctissimo ac beatissimo in Christo Patri et Domino domino sumo pontifice, seu eius consistorio, quatenus dignetur, de solita clemencia, dictum prebiteratum cum eius iuribus michi confirmare et instituere in eodem.

Les obligacions del beneficiat consistien, bàsicament, en la celebració quotidiana de l'ofici diví en l'altar del benefici, d'acord amb l'horari canònic; a sol·licitar permís al patró del benefici per arrendar, vendre o intercanviar els drets i propietats que produïen les rendes

15. ACB, G. Canyelles, 271, f. 58r, maig de 1401.
16. AHPB, 20/9, f. 56, 23-1-1367.

beneficials, ja que el dret a percebre-les no comportava el control de les fonts que les produïen, i, finalment, a vetllar per la conservació dels ornaments beneficials, ja que, quan s'investia un nou beneficiat (per renúncia o defunció de l'anterior) el predecessor o els seus marmessors li feien signar un rebut on apareixien inventariats els objectes que li trametien, de manera que si en desapareixia algun, per negligència, per empenyorament il·lícit o per la causa que fos, es podia identificar el responsable i alliberar l'innocent de sospita. Així ho va fer el beneficiat de l'altar de Sant Marc i Santa Bàrbara, a la capella promoguda per Pere de Mollet i Marió Serra a Santa Maria del Mar, amb el seu successor l'any 1370:[17]

> (...) in presencia Raymundi Rosselli, scriptoris iurati sub me, Ffrancisco de Relato, regia auctoritate notario (...), G. Cerola, prebiter beneficiatus in ecclesia Beate Marie de Mari Barchinone, in altari sancti Marchi et sancte Barbere constructo in dicta ecclesia, tradidit Jacobi Cerdani, prebitero nunc benefficiato in altaris, res sequentes que sunt dicti benefficii: Primerament, ·I· missal nou. Ítem, un càlçer d'argent daurat ab senyal de Serra. Ítem, ·I· coxí obrat de seda, etc., etc.

La separació del benefici podia produir-se, com s'ha dit, per renúncia del beneficiat, si s'efectuava una permuta d'aquell benefici amb el d'un altre beneficiat, com va fer el de l'altar erigit en la capella que s'acaba d'esmentar, construïda pel matrimoni Mollet-Serra a Santa Maria del Mar.[18] En aquest cas, el beneficiat estava obligat a sol·licitar permís al patró beneficial, i a atorgar inventari dels ornaments i de l'estat financer del benefici en el moment d'abandonar-lo. Igualment, la separació també podia produir-se per privació del benefici, decretada per l'autoritat eclesiàstica pertinent en casos de comportament delictiu. La documentació consultada, que no inclou els processos eclesiàstics, no n'ha proporcionat cap notícia.[19]

A més de les obligacions esmentades, el beneficiat també en tenia altres d'índole moral, que no es feien constar en les actes de fundació perquè es donaven per sobreenteses, si no era amb una al·lusió molt breu: «prebitero bone conversacionis et vite, aliud beneficium ecclesiasticum non habenti», com en el document fundacional del benefici instituït per Guillem Almogàver. Però, en canvi, l'incompliment d'aquestes obligacions implícites per part dels beneficiats era objecte de comentaris

17. AHPB, 27/1, f.127v, 6-4-1370.

18. AHPB, 20/9, f. 14v, 14-2-1366: Marió Serra, com a patrona del benefici instituït pel seu marit, Pere de Mollet, autoritza la permuta de beneficis sol·licitada pel seu beneficiat.

19. Vegeu *Código de Derecho Canónico*, p. 1437.

en els llibres de visita pastoral, com, per exemple, la pulcritud de la capella i dels seus ornaments, la temprança en els costums, o el respecte envers Déu, la Verge i els sants. En el registre corresponent a la visita pastoral realitzada a Santa Maria del Mar l'any 1391 trobem els informes presentats al bisbe sobre alguns beneficiats de conducta deshonesta:

> És benefficiat en lo dit altar en Berenguer Móra, lo qual, segons fama, se enbriaga volonter. Ítem, que s'alta volenter de jaure ab companyia. Ítem, que no ha veritat en la sua bocha.[20]
>
> Lo segon (beneficiat) és mossèn Bernat Quintana, gran jugador. Ten taffuraria en se casa e tot joch, e aquí·s jura molt de Déu desonestament, e de la Verga Maria, e de sants e santes, e s'i són barayats e nafrats.[21]
>
> En Boxadors és benificiat concubinari públich de dona maridada, e furta los diners a l'ardiacha e·l[s] beneficiats dels drets que leva per els.[22]

El tema, però, ha estat estudiat per Martí i Bonet-Niqui i Puigvert-Miquel i Mascort a través dels processos de les visites pastorals del primer any del pontificat de Ponç de Gualba.[23] Cal destacar que la conclusió que extreuen del seu estudi és que la conducta de la majoria dels preveres era la desitjable. Pel que fa als ornaments, com en el cas dels fundadors, no resulta clar fins a quin punt la contractació d'un retaule per a la capella del benefici podia constituir un dret o una obligació per al beneficiat. La documentació notarial proporciona notícies sobre retaules contractats per beneficiats i, fins i tot, sobre encàrrecs realitzats conjuntament per tots els existents en una capella, com va succeir en la de Santa Maria Magdalena de la seu l'any 1370.[24] El finançament d'aquestes obres per beneficiats no es produïa, necessàriament, en capelles on només hi hagués beneficis molt antics, cosa que podia comportar que no comptessin amb les donacions d'ornaments que solien acompanyar les noves fundacions. Aquell retaule de Santa Maria Magdalena, per exemple, va ser contractat l'any 1370 per a una capella on s'havien realitzat fundacions en els anys 1340 i 1363.[25] En els llibres de visita pastoral del període que s'estudia no es fa referència a l'obligació de cap beneficiat d'haver d'encarregar un retaule, però sí

20. ADB, VP, vol. 9, 1391, Santa Maria del Mar, f. 225r.
21. *Ibid.*, f. 226r.
22. *Ibid.*, f. 227r.
23. MARTÍ I BONET-NIQUI I PUIGVERT-MIQUEL I MASCORT, *Pocessos de l'Arxiu Diocesà*, I, 1ª part.
24. AHPB, 28/5, s.f., 13-9-1370. Publicat per Madurell a *El pintor Lluís Borrassà*, III, p. 58, doc. 443.
25. ACB, *Speculum*, I, f. 338r i 340r.

a la d'encarregar altres objectes per a la capella, com la que tenia el beneficiat de l'altar de Sant Jaume de la seu l'any 1388:[26]

> Item, quod faciat fieri unum pallium et unum frontale ad opus dicti altaris, hinc ad unum annum proximum secuturum.

En canvi, en els Llibres de Visita d'èpoques posteriors apareix alguna notícia relativa a l'obligació que tenien alguns beneficiats d'encarregar un retaule per a la capella:[27]

> Et quia in dicta capella nullum est retabulum sub invocacione dictorum sanctorum Joannis et Michelis, providet quod expensis dicti beneficiati fiat retabulum parvulum, ad cognitionem rectoris [dicte] ecclesie, in quo depignantur imagines dictorum sanctorum Joannis et Michaelis intra mensem, ad pena X solidos.

El patró

El patró, com el beneficiat, solia ser designat entre els membres d'una de les branques familiars del fundador, tot i que aquest també podia reservar-se el dret de patronatge mentre visqués, o bé atorgar-lo a alguna corporació o dignitat eclesiàstica. El seu perfil era, doncs, tan variat com el del fundador. Si aquell designava el patró entre els seus parents, tant podien ser-ho els hereus, l'hereu universal com l'hereu del mas d'on procedia la família, opció presa pel mercader Guillem de Preixana, fundador d'un benefici a la capella de Sant Andreu, que havia promogut a Santa Maria del Mar, l'any 1332.[28] En canvi, si el designava entre les corporacions o dignitats vinculades a l'església on fundava el benefici, podia ser-ho un ardiaca, com en el benefici instituït per Bernat Llull, ardiaca de Santa Maria del Mar, l'any 1348, en la seva capella del Corpus.[29] També es podia designar un vicari perpetu, com en el fundat per Bernat Sabater, vicari perpetu d'aquella església, l'any 1363, en la seva capella de Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida.[30] Igualment, podia ser-ho un rector, com en el benefici que Jaume de Santcliment va ordenar fundar a Sant Just en el seu testament, l'any 1345, a la capella de Sant Joan Evangelista.[31] Finalment, també hem trobat que podien ser designats uns hebdomadaris, com en el benefici fundat pel bisbe

26. ADB, VP, 9, 1388, la Seu, f. 24r.
27. ADB, VP, 38, 1574, Santa Maria del Pi, f. 122r.
28. ACB, *Speculum*, II, f. 175r.
29. *Ibid.*, f. 161r.
30. *Ibid.*, f. 137r.
31. *Ibid.*, f. 432r.

de Lleida Arnau Sescomes, l'any 1329, en la capella del Salvador de Santa Maria del Mar.[32]

Els drets del patró consistien, bàsicament, a poder autoritzar o prohibir la renúncia del beneficiat designat pel fundador a favor d'un altre prevere aliè a la família, per causa de permuta del seu benefici amb el d'aquell, així com en la facultat d'aprovar o impedir l'arrendament i la venda dels béns adscrits al benefici o el seu intercanvi amb els d'un altre beneficiat. Les seves obligacions consistien en la presentació del candidat a l'autoritat eclesiàstica perquè fos investit beneficiat, assegurar-se que percebés les rendes destinades a la seva manutenció regularment i gestionar profitosament les propietats adscrites al benefici a través del dot atorgat pel fundador. En aquest sentit, R. Julià[33] ja ha destacat la semblança existent entre les funcions del patró beneficial en l'exercici del seu dret de patronat sobre el benefici i les d'un senyor directe d'immobles en règim d'explotació emfitèutica. Tots aquests drets i obligacions s'especifiquen clarament en el testament de Sibil·la, dona del mercader Raimon Sarroca, fundadora d'una capellania a l'altar major de Santa Maria del Mar l'any 1381:[34]

> E jaquesch lo ius patronat del dit presbiterat a la dona na Francescha, muller del dit Macià de Thesarac, de tota vida sua, e aprés son òbit als administradors o procuradors de l'acaptiri del bací dels pobres vergonyants de la dita esglea de Santa Maria de la Mar, qui aquell presbiterat degen assignar, eytantes vegades que vegarà, a un prevere o scolà de linage meu, si s'atrobarà, sinó, a altre prevere o scolà (...) E que lo dit prebere haje las ditas quinse lliures, e aquelles deye haver e rebre quescun any perpetuo per mà de la dita dona na Francesca de ment que viurà, e aprés son òbit per mans dels dits procuradors e administradors del dit acaptiri dels pobres vergonyants (...) Los romanents vuytanta sous sian de la dita dona Ffrancescha de tota sa vida, e aprés son òbit dels dits procuradors e administradors del dit acaptiri, quals que sian, per lurs trebayls. E los dits Francescha, de ça vida, e aprés los dits administradors, degen rebre les dites vint lliures de censal mort e aquelles convertir segons demunt he ordenat (...)

32. ACB, *Speculum,* II, f. 62r.
33. JULIÀ, *Las actitudes*, p. 45.
34. ADB, RD, II, f. 585r, 26-8-1381.

FUNDACIÓ GUERA

SISTEMES DE FINANÇAMENT DEL BENEFICI, LA CAPELLA I EL RETAULE

És evident que la celebració del culte comportava una despesa considerable, ja que requeria la disponibilitat d'uns elements indispensables per poder-se realitzar: el prevere, la capella i el parament litúrgic. La provisió d'aquests elements estava contemplada, estipulada i garantida per l'organització del culte a través del sistema beneficial, però les característiques, el cost i, per tant, els recursos emprats per finançar-los eren diferents.

Finançament del benefici: producte i mirall del seu entorn econòmic

Com ja s'ha dit, el benefici era un ens jurídic vàlid a perpetuïtat, de manera que calia garantir-ne el funcionament, de forma ininterrompuda, durant el màxim de temps possible. La manera d'aconseguir-ho era dotar-lo amb una renda que garantís la percepció d'uns ingressos periòdics i segurs, en teoria poc sensibles a les fluctuacions econòmiques. Això es realitzava, bàsicament, mitjançant inversions en títols de deute públic, com censals i violaris, o a través d'altres sistemes més tradicionals, com la percepció de drets sobre propietats urbanes i rurals a partir de contractes emfitèutics. La mitjana de l'import de les rendes anuals dels beneficiats durant el segle XIV se situava, a la seu i les tres grans esglésies parroquials de Barcelona, al voltant de les 20 lliures, de manera que, prèviament, s'havien d'haver atorgat drets i propietats al benefici que, sumats, proporcionessin rendes per aquell valor. La renda beneficial més alta de què es té notícia és l'atorgada, l'any 1387, per Pere Safont, un apotecari convertit en riquíssim mercader que va promoure la capella de Santa Eufrasina de la seu: 35 lliures.[35] Però aquelles rendes s'havien d'anar actualitzant al cap dels anys, perquè, si no, s'acabaven devaluant i esdevenien insuficients per mantenir el beneficiat i sufragar les despeses relacionades amb el benefici, com per exemple les celebracions anuals ordenades pel fundador.

La situació econòmica de l'entorn del benefici va influir, durant el període estudiat, en l'elecció dels sistemes adoptats per al seu finançament. Cal recordar que l'expansió de la corona catalanoaragonesa pel Mediterrani, amb l'esgotadora defensa dels nous territoris pràcticament des de la seva conquesta, la llarga guerra amb Castella, la tendència expansiva del municipi barceloní (adquisició de senyories, etc.), així com les despeses ocasionades per la renovació de la ciutat i la seva fortificació, van acabar ocasionant l'empenyorament de les institucions, que van començar a emetre títols de deute públic, sobretot

35. ADB, RD, I, f. 398r-409r.

FUNDACIÓ NOGUERA

a partir de 1350.[36] Aquells títols eren, com ja s'ha dit, el censal, que, entre 1330 i 1370, comportava la percepció d'una renda anual perpètua a un interès del 7,14%, i el violari, que proporcionava una renda vitalícia a un interès, generalment, del 14,28%.[37] Recordem també que aquell endeutament institucional va ser gairebé paral·lel a l'acumulació d'algunes grans fortunes privades, de manera que els títols de deute emesos comptaven sempre amb compradors àvids d'invertir, de forma segura, els beneficis obtinguts en arriscats negocis mercantils. D'aquesta manera, des de mitjan segle XIV, moment en què es va iniciar la successió de crisis que van provocar l'endeutament de les institucions i els organismes de govern (mentre, en canvi, alguns particulars havien aconseguit fortunes impressionants), el censal, tant mort com redimible, i el violari es van afegir a l'oferta del mercat de rendes tradicional, el del cens percebut pel contracte emfitèutic. Aquelles dues noves modalitats van començar a formar part també dels dots beneficials o, fins i tot, a constituir-ne l'única font d'ingressos.

Aquest és el cas del dot atorgat pel mercader Gilbert de Fàbrega, promotor de la capella de Sant Lluc de Santa Maria del Mar, al seu benefici l'any 1363: 1.000 sous (= 50 lliures) en censal mort sobre la universitat de Barcelona i 500 sous (= 25 lliures) en violari sobre la de Perpinyà,[38] que proporcionaven, descomptant altres despeses, 15 lliures de renda anual al beneficiat. Igualment, la documentació consultada proporciona alguna notícia relativa a dotacions amb rendes percebudes per participacions en imposicions municipals, com els 100.000 sous (= 5.000 lliures) produïts per 6 «setzenes» sobre els «drets de quartera» a la plaça del Blat, amb què el secretari reial Guillem Oliver, promotor de la capella de Sant Pal·ladi de la seu, va dotar el seu benefici l'any 1384.[39] Tot i això, els fundadors d'aquell període continuaven decantant-se pel sistema de finançament tradicional, el cens emfitèutic, percebut preferentment sobre immobles urbans, de manera que bona part dels habitatges barcelonins d'aleshores estaven vinculats a algun dels beneficis fundats en les esglésies de la ciutat.

En institucions de la magnitud del Capítol catedralici, la diversitat i complexitat dels sistemes d'obtenció de rendes requerien una acurada organització perquè fossin gestionades correctament, cosa que es va efectuar a través de les «prepositures». Cada prepositura estava vinculada a un dels dotze mesos i comportava la classificació de les rendes obtingudes anualment segons el mes del seu ingrés o prepositura a què pertanyien, per tal de facilitar-ne el control i una distribució

36. SALRACH, *Història dels països*, 1, p. 689.
37. *Ibid.*, p. 690.
38. ADB, RD, II, f. 594r-597v.
39. ACB, F. de Montalt, 263, s.f., abril de 1383.

FUNDACIÓ NOGUERA

equitativa al llarg de l'any. D'aquesta manera, cada canonge investit com a prepòsit d'un mes determinat administrava les rendes ingressades durant el corresponent a la seva prepositura. Així degué fer-ho el prepòsit del mes de setembre de l'any 1367 amb

> toto illo orto parietibus circumclauso et cum domibus ibi constructis (...), quem dictus Michael Roselli habebat et possidebat (...) in suburbio civitatis Barchinone, in vico vocato dels Ollers, iuxta et satis prope portale de Triginta Clavibus (...) per Preposituram mensis septembris Canonice barcinonense.[40]

Aquelles rendes se solien pagar a Barcelona en morabatins censuals, la cotització dels quals va ser fixada per Jaume I en 9 sous, i, poques vegades, en sous, diners i masmudines.[41] Però el perill del rendisme era, com ja s'ha dit, l'amenaça de devaluació: al començament del segle XIV, 1 morabatí, que proporcionava 9 sous de renda anual, podia ser adquirit per 15 lliures, mentre que en la dècada dels trenta, si se'n volien continuar percebent 9 sous, s'havia d'adquirir el morabatí per 20 lliures. Dit d'una altra manera: si en 1300, amb 100 sous d'inversió, s'obtenien 3 sous de renda, en canvi, en 1330, amb una inversió de 100 sous s'obtenien només 2 sous i 3 diners, de manera que, per aconseguir una pensió anual de 9 sous (= 1 morabatí), s'havien d'invertir 400 sous en lloc de 300.[42] El funcionament del benefici eclesiàstic, pel fet de fonamentar-se en la percepció de rendes, així com per la seva situació financera, constituïen un mirall del seu entorn. Igualment, es pot observar que el benefici s'havia arribat a introduir en aquell entorn fins al punt que un bon nombre de barcelonins habitaven cases o treballaven terres vinculades a dots beneficials i que molts municipis o fins i tot la Diputació del General es trobaven parcialment empenyorats al servei del seu funcionament.

La clàusula del testament del mercader Guillem Almogàver, promotor de la capella de Sant Macià i Santa Helena de la Seu,[43] constitueix el primer exemple de com afrontaven aquells fundadors el finançament dels seus beneficis. L'encapçalament del document evidencia que els *Registra Dotaliarum* de l'ADB constitueixen una font valuosíssima per compensar la pèrdua dels manuals notarials que contenien els testaments dels promotors estudiats (i a la inversa):

> Hoc est translatum sumptum fideliter a quadam clausula posita et contenta in quodam originali testamento venerabili Guillelmi Almugaver, mercatoris, quondam, civis Barchinone,

40. AHPB, 20/9, f. 81r, 16-2-1367.
41. BATLLE, *La casa i els béns de Bernat Dufort*, p. 34.
42. JULIÀ, *Las actitudes mentales*, p. 34.
43. ADB, RD, I, f. 295v-296v, 3-7-1367, cit.

> quodquidem testamentum factum fuit in posse discreti Francisci de Ladernosa, auctoritate regia notarii publici Barchinone, tercia die julii, anno a Nativitate Domini MCCC sexagesimo septimo, tenor vero dicte clausule talis est (...)

En el següent paràgraf seleccionat d'aquell document, el testador exposa el sistema elegit per al finançament del seu benefici, la donació de 53 morabatins censuals, amb domini, fadiga i lluïsme, sobre diverses cases, propietat de l'Almoina de la Seu, situades en la plaça del Blat i el desaparegut carrer del Mill:

> Et quia is qui altari servit de altari vivere debet, assigno, offero et concedo Domino Deo et dicto altari seu prebiteratum, pro sustentacionem vite dicti prebiteri seu rectoris et pro dicto anniversario faciendo et pro cereo, qui ibi ardeat in elevacionem Corporis Christi, et pro lampade etiam que ibi ardeat incessanter, omnia illa censualia, cum dominiis, firmis, faticis, laudimis et quibuslibet iuribus eorundem, summam quinquaginta trium morabatinorum censualium et annualium quitiorum, a censu dictum superioris in universo capiencia, que ego emi, seu conventum est pro me emi, a Francisco Juliani, lancerio Barchinone, quequidem censualia recipiuntur super diversis domibus, que diverse emphiteote tenent, in civitate Barchinone, apud plateam Bladi et vicum vocatum del Mill, que tenentur sub dominio et alodio Elemosine dicte Sedis, cuiusquidem empcionis contractum dicti mei manumissores perficere teneantur.

Finalment, en un altre paràgraf d'aquell testament, el fundador ordena la compra de més morabatins censuals amb el seu llegat, en el cas que els atorgats resultessin insuficients:

> Volo etiam et mando quod, si forsan dicti quinquaginta tres morabatini censuales ad sustentacionem dicti presbiteri et ad dictum anniversarium, cereum et lampadem, et mortificacionem predictam et ad alia dicte capelle necessaria non suficierent, vel si dictus contractus cum dicto Francisco Juliani perfici comode non valebit, fiat ad predicta de aliis bonis meis debitum complementum, taliter quod predicta sortiantur efectum.

El segon document fundacional seleccionat, també extret dels *Registra Dotaliarum*, correspon al benefici ordenat pel mercader Salvador de Rocafort en el seu testament, instituït pel seu fill Jaume en la capella de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua que va promoure a la seu.[44] Contràriament a Almogàver, Salvador de Rocafort deixa al

44. ADB, RD, I, f. 330v-333v, 2-1-1353. Testament de Salvador: 12-8-1349.

bon criteri dels seus marmessors l'elecció de la propietat que produeixi els 30 morabatins amb què pretén dotar el benefici, sempre que es tracti d'un alou «in loco ydoneo et decenti»:

> (...) et dimiserit de bonis suis, pro emendo triginta morabatinos in alodio ad opus et pro sustentacione vite prebiteri seu beneficiati ipsius presbiteratus et etiam ornamenta altaris seu capelle ipsius presbiteratus, sexcentas libras de monete barchinonense de terno, volendo, mandando et ordinando quod heres suis universalis, simul cum manumissoribus quos in dicto suo testamento elegit, emeret post obitum suum, quanticius posset, de dictis sexcentis libris, ipsos triginta morabatinos in alodio in loco ydoneo et decenti.

En un altre paràgraf d'aquest document, l'hereu del testador es compromet a l'adquisició d'una propietat que proporcioni 18 lliures barcelonines de tern en rendes, de manera que, com veiem, els ingressos beneficials apareixen computats tant en morabatins com en lliures:

> Item, attendens quod (qui) in altario servit de altario vivere debet, convenio et promitto vobis, dicto Raymundo Çator, nomine vestro et dicti beneficii, quod, hinc ad quindecim annos proximos et continue venturos, emero in alodio et in loco ydoneo et decenti in civitate Barchinone, vel in eius suburbio vel in territorio eiusdem civitatis, super hiis alternative michi eleccione servata, decem et octo libras monete barchinonense de terno, (...) quindecim libras ad opus et pro sustentacione vite vestre et beneficiati presbiteratus predicti, qui pro tempore fuerit, et tres libras pro anniversarios fiendis in dicta Sede per rectorem seu beneficiatum dicti presbiteratus quolibet anno.

Finalment, en el darrer paràgraf seleccionat, Jaume, l'hereu del testador, posa com a garantia de les 18 lliures de renda promeses la casa que posseeix al carrer Ample. Mentre Jaume de Rocafort en sigui el senyor, pagarà el cens de 18 lliures al beneficiat, però, quan en cedeixi el domini útil a algú altre, serà aquell qui les pagui:

> (...) obligo vobis (...) quoddam hospicium meum, cum operatoriis, introitibus et exitibus, et omnis aliis pertinenciis et iuribus suis quod ego habeo et possideo per liberum et franchum alodium in civitate Barchinone, in vico vocato lo carrer Ample, (...) quod ego, Jacobus predictus, quamdiu ipsum hospicium habuero et dominus ipsius fuero, teneor vobis solvere dictum censum decem et octo librarum et novem solidorum, et perpetuum, quicumque dominus fuerit dicti hospicii, teneat ipsum pro vobis, dicto Raymundo, et pro dicto beneficio pro franquo alodio et quitio, cum omnia donacione, faticha atque laudimio et pleno iure.

El tercer document seleccionat, de l'AHPB, correspon a l'acta de dotació del benefici fundat pel també mercader Francesc Estrada, promotor de la capella de Tots Sants de Santa Maria del Mar.[45] S'hi pot observar la notable i diversificada incidència del benefici en el mercat immobiliari, tant urbà com rústic, així com la meticulositat dels marmessors testamentaris d'Estrada en tot allò relatiu als drets de propietat sobre els béns destinats al dot del benefici, ja que hi fan referència al contracte de compravenda de cadascun d'ells. Tot i que el document es troba en un estat lamentable, ha estat possible conèixer les fonts d'ingressos amb què es va dotar aquell benefici per al seu funcionament: un cens de 5 morabatins sobre un obrador prop de la Carnisseria Major, un de 2 morabatins sobre unes cases prop de la Torre de les Ermites, un de 3 morabatins sobre unes cases amb horts al Cap de les Tàpies («Capu Tapiarum»), prop de la porta Ferrissa, un cens de 15 sous barcelonins de tern sobre una vinya a Sant Andreu de Palomar, un cens d'1 morabatí sobre una mujada de terra a «Colls Blanchs», un cens de [...] alfonsins d'or sobre una altra mujada de terra a Santa Maria de Sants, un cens de 2 morabatins alfonsins d'or (part integrant d'un de 3: 2 morabatins propietat de la marmessoria del testador i 1 de l'altar de Santa Bàrbara de l'Hospital d'en Colom) sobre una altra mujada de terra a Sants, un d'11 morabatins alfonsins sobre una casa al carrer dels Canvis de Mar, un cens de 9 sous sobre una mujada de vinya a Torrella i, finalment, un de 6 morabatins sobre una casa del carrer Bertolí (part de la marmessoria i part de l'administrador de l'aniversari instituït per l'esposa de Jaume Sala).

Tot i les llacunes textuals del document, la suma dels censos adjudicats al benefici dóna un total aproximat de 30 morabatins i 26 sous. A causa de l'extensió de la clàusula relativa a la dotació del benefici, s'han seleccionat els paràgrafs referents a dues de les donacions. El referent a la primera ho ha estat per la meticulositat amb què es detallen els límits d'una de les finques explotades:[46]

> (...) Assignamus prebiteratum [dicte] capelle et eius rectore perpetuo totum ipsum censuale quinque morabatinorum, annuatim solvendorum in feste Sancte Marie mensis marcii, et totum dominium et faticam et aliud quoslibet ius que nos, nomine predicto, habemus et possidemus ac percipimus in et super quodam operatorium, in quodam trapa ibi constructa seu hedificata, et cum [...] et tegulada et cum tabulis ibi constructis seu hedificatis, et cum ingressibus et egressibus

45. AHPB, 19/20, f. 207r-213v, [16-7]-1355. També s'ha conservat la còpia corresponent al bisbat a l'ADB, RD, IV, f. 240r-250r, 16-7-1355.

46. ADB, RD, IV, f. 208v.

> et omnibus aliis pertinenciis et iuribus suis, ex abisso scilicet usque ad primum tectum sive sostre ipsis, quod Bernardus Ferrarii, draperius, civis Barchinone, habet et possidet in civitate Barchinone, satis coram Carniceriam Maiorem eiusdem civitatis, ac tenet per nos, nomine predicto et dicta manumissoria, et sub dominio et alodio eiusdem, ad dictum censum. Et terminatur dictum operatorium ab oriente in carraria publica, a meridie in tenedone Petri de Belloloco, perietibus comunibus, ab occidente in Castro Curie Vicarii, a circio in tenedone Poncium de Ponte, sartorem domini regis, perietibus comunis.

El paràgraf relatiu a la segona donació ha estat seleccionat per l'afany demostrat pels marmessors a mostrar-se com a legítims propietaris d'una vinya acabada d'adquirir per al benefici:[47]

> Item, totum censuale quindecim solidorum monete barchinonense de terno et totum dominium et faticam et aliud quodlibet ius que nos, nomine predicto, habemus et possidemus ac percipimus in et super quadam vinea cum terra, in qua fundatur, et omnibus pertinenciis et iuribus suis, quam domina Romina, uxor Guillelmi Roberti, quondam, de parrochia Sancti Andree de Palomario, habet et possidet in territorio barchinonense, in dicta parrochia Sancti Andree de Palomario, in loco vocato Fosses, ac tenet per nos, nomine predicto et dictam manumissoriam et sub dominio et alodio eiusdem, ad censum quindecim solidorum, annuatim solvendorum in festo Omnium Sanctorum. Et terminatur ab oriente et a circio in torrente, a meridie in quadam alia tenedone dicte Romine, ab occidente in carraria publica et partim in tenedone Ermengaldi de Olivaria. Et est sciendum quod predicta, ad nos, nomine predicto, et ad dictam manumissoriam competunt titulo empcionis quam nos, nomine predicto, fecimus a Petrus Comitis, quondam, cive barchinonense, procurator ac legitimo administrator Guilaberti et Jacobi, filiorum suorum, de qua [empcione plene constat] per instrumentum publicum deinde factum auctoritate dicti Jacobi Ferrarii, notarii, quartadeci[ma] kalendas [...] anno Domini MCCCL.

El quart i últim document que es mostra com a exemple de finançament beneficial correspon al testament de Gilbert de Fàbrega, promotor de la capella de Sant Lluc i Sant Agustí de Santa Maria del

47. ADB, RD, IV, f. 209r.

FUNDACIÓ NOGUERA

Mar, que es troba copiat en un dels *Registra Dotaliarum* de l'ADB.[48] El fragment que presentem a continuació ha estat escollit perquè constitueix un exemple d'adopció del censal i el violari com a únic sistema de finançament del benefici:[49]

> Ego, enim, dimito dicto presbiteratui et rectori suo, nomine eiusdem, et assigno, sub forma infra scripta, pro sustentacione vite presbiteri ipsius presbiteratus seu rectoris et pro faciendis et complendis infra scriptis que fieri mando, totum illud censuale mortuum seu nude percepcionis mille solidorum monete barchinonense de terno, quod ego habeo et accipio et habere et accipere debeo in et super universitate civitate Barchinone et singularibus eiusdem quolibet anno, perpetuo, certo termino, et totum etiam violarium quingentorum solidorum, predicte monete, quod universitas ville Perpiniani michi prestat et prestare tenetur quolibet anno, certo termino, toto, scilicet, tempore vite naturalis Gilabertoni Ocilionis, nepotis mei sive nét.

S'ha pogut observar que els beneficis es finançaven tant per mitjà dels censos emfitèutics tradicionals com dels més innovadors censals i violaris. En les taules que es presenten a continuació es poden veure tant els sistemes de finançament adoptats com les fonts d'ingressos atorgades pels promotors estudiats als seus beneficis. El buidat s'ha centrat sobre els quaranta-tres beneficis dels quals s'ha conservat el document fundacional en els *Registra Dotaliarum* o bé se'n sap la dotació o la renda del beneficiat a través de l'*Speculum* o els llibres de visita pastoral. Cal remarcar que en algunes actes de dotació no s'especifica l'import de la renda de què gaudirà el beneficiat, sinó que hom es limita a enumerar l'import de cadascun dels censos que la integren. Aquest import es computa en sous o en morabatins (a 9 sous el morabatí). La conversió d'aquestes quantitats en lliures i els possibles errors de compte que se'n poden seguir, ja que sovint es tracta de llistes inacabables de petits imports, així com el fet que de vegades apareixen lleugeres discrepàncies quan s'ha conservat més d'una còpia del document, ens obliguen a remarcar aquests casos acompanyant l'import de la renda amb l'abreviatura «aprox.» en les taules.

48. ADB, RD, II, f. 594r-597v, 10-12-1363: ordre testamentària de fundació del benefici en la capella, ja construïda.

49. *Ibid.*, f. 596r.

Taula 4

Sistemes de finançament del benefici: dots i rendes localitzats dels beneficis i capellanies fundats per promotors de capelles i donants de retaules. La seu

Abreviatures emprades: b. = benefici; cp. = capellania; t. = disposició testamentària de fundació del benefici; c = promotor de capella; r = donant de retaule; r? = donant de retaule dubtós; l. = lliures; s. = sous; RD = *Registra Dotaliarum* (font); VP = Llibres de visita pastoral (font); ACB = Notaria particular de l'ACB (font)

Benefici	*Promotor*	*Dot*	*Renda*	*Any*	*Document*
1. b. Santa Anna (alt. Sant Miquel)	Pere Grony, c	Censos sobre cases al c. Mercaders	13 l.	t. 1329	RD, I, 24v-30r
2. b. 1 Santa Bàrbara	Raimon de Vilalta, c	188 morabatins censuals sobre cases al c. del Mar, c. Molins de Mar, c. Roudor, prop dels framenors i prop la capella Marcús. També sobre terres i una vinya	20 l.	t. 1340	RD, I, 108r-114v
3. b. 2 Sant Cristòfol	Jaume Novell, c	Ordre de compra de 30 morabatins censuals: es compren en vinyes a Sant Andreu, Vilapicina, Torrent Fondo i la Granada		t. 1324 i exec. 1339	RD, I, 224v-227r
4. b. 4 Sant Andreu	Joan Sabastida, r	47 morabatins censuals: sobre cases al c. del Mar, c. Bassea i a la Bòria	20 l.	1388	RD, I, 85v-88v
5. b. 1 Sant Antoni	Hug de Cardona, c	Censos (?) sobre edificis i freginals a Castellvell	400 s. (= 20 l.)	1319, S 1321, RD	RD, I, 11r i VP, 12, 38v, 1421
6. b. Sant Tomàs i Sant Antoni	Jaume de Rocafort, c	18 l. en morabatins censuals sobre una casa al c. Ample i 175 s. en censal mort (VP, 12, 1421, 105v)	18 l. (15 pel bfat.)	1353	RD, II, 347r-350r i ACB, Puig, 238, 2-1-1353
7. b. 2 Sant Bernat i Sant Iu	Huguet de Cardona, c	52 morabatins censuals sobre cases i obrador a les places de la Draperia i del Blat i sobre cases al c. Regomir	25 l. (15 pel bfat.)	t. 1374 i exec. 1382	RD, I, 303r-306r
8. cp. Verge de Gràcia	Joan Janer, r?	Dotació parcial: censal de 10 l. sobre les universitats de Quart i Palau i sobre la casa d'Aiguaviva (Girona), donació del duc Joan	20 l.	1386	RD, I, 310v-311v

Benefici	*Promotor*	*Dot*	*Renda*	*Any*	*Document*
9. b. Sant Macià i Santa Helena	Guillem Almogàver, c i r	53 morabatins censuals sobre cases a la pl. del Blat i el c. del Mill	23 l. aprox.	t. 1367	RD, I, 295v-296r i ACB, Borrell, 181, 14-10-1367
10. b. 1 Sant Genís i Sant Jordi	Pere de Marges, c	47 morabatins censuals: 7 sobre vinyes a Sant Andreu, 20 sobre cases a Barcelona, 12 sobre obradors al c. del Mar i 8 sobre cases al c. Boqueria	20 l.	1373	RD, I, 342r
11. b. Sant Francesc	Francesc d'Eiximenis: la seva capella és cedida a Pere Desvall	15 morabatins censuals sobre cases al c. Carders i censos per 150 s. sobre cases a la Bòria, al c. del Carme i sota la muralla vella	15 l. aprox.	1355	RD, I, 326v-327v i ACB, Puig, 240, 5-3-1355
12. b. 4 Esperit Sant	Jaume Descoll, c	Dot anterior al testament (1367), perdut		t. 1379	RD, I, 362r-363r
13. b. 1 Sant Gabriel	Guillemona de Barberà, vídua de F. de Togores, c i r	Censal de 25 l. sobre la universitat de Terrassa i 8 l. per l'aniversari	25 l.	t. 1381	RD, I, 372r-375r i VP, 12, 1421, 116v
14. b. Santa Eufrasina	Pere Safont, c	67 morabatins censuals sobre cases al c. Boqueria, obradors al c. Francesc Vidal i cases a la pl. del Palau Reial Vell 56 s. sobre cases al c. Casagemes, al c. Boqueria i al c. Cucurulla i 7 s. sobre terres a Sants i Montjuïc	35 l. aprox.	1387	RD, I, 398r-409r i VP, 12, 1421, 118r
15. b Sant Pal·ladi	Guillem Oliver, c	Ordre d'aquisició, en morabatins censuals, de béns que donin rendes per 23 l. Es compren 6 setzenes sobre el dret de quartera a la pl. del Blat: 100.000 s. (= 5000 l.)	23 l. (30 l. segons VP 1421)	t. 1384	RD, II, 67r-69r (fragmentari, VP, 12, 1421, 120r i ACB, Montalt, 263, s.f., abril 1383)
16. b. Sant Bartomeu i Santa Elisabet	Bartomeua Bou, vda. de F. de Santcliment, c i r	Morabatins censuals (?) dins i fora de Barcelona	25 l.	t. 1397	VP, 12, 1421, 123r i S, II, 543r

Taula 5

Sistemes de finançament del benefici: dots i rendes localitzats dels beneficis i capellanies fundats per promotors de capelles i donants de retaules. Santa Maria del Mar

Abreviatures emprades: b. = benefici; cp. = capellania; t = disposició testamentària de fundació del benefici; c = promotor de capella; r = donant de retaule; RD = *Registra Dotaliarum* (font); S = *Speculum* (font); AHPB = Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (font).

Benefici	*Promotor*	*Dot*	*Renda*	*Any*	*Document*
1. b. 1 Sant Bartomeu	Benvinguda, dona de B. Monjo, c	30 morabatins censuals sobre cases al c. del Mar	13 l. 5 s. aprox.	t. 1359	RD, II, 707r-708v
2. b. 1 Santa Eulàlia de Barcelona	Berenguer de Roudor, c	Ordre de compra de 20 morabatins censuals en lloc idoni i segur		t. 1331	RD, II, 588r (inacabat)
3. b. 1 Sant Tomàs apòstol	Francesc Janer, c	30 morabatins censuals sobre cases a prop de la platja i sota el Palau Reial	13 l. 5 s. aprox.	t. 1341	RD, II, 723r-727v
4. b. 2 Tots Sants	Francesc Estrada, c	Ordena comprar 34 morabatins censuals. Se'n compren 39: sobre un obrador prop la carnisseria major, sobre cases prop la torre de les Ermites i als carrers Portaferrissa, Canvis i Bertolí i sobre terres a Sant Andreu, Collblanc i Torrella.	17 l. 55 s. aprox.	1355 (t. 1346)	AHPB, 19/20, 207r-213v i RD, IV, 240r-250
5. b. Sant Mateu i Santa Marta	Jaume de Gualbes, c	Deixa 8.000 s. (400 l.) per comprar censos en morabatins		t. 1348 (exec. 1350)	RD, II, 734r-736r
6. b. Sant Agustí i Sant Lluc	Gilbert de Fàbrega, c	Censal mort de 1.000 s. sobre la universitat de Barcelona i violari de 500 s. sobre la de Perpinyà	15 l.	t. 1363	RD, II, 594r-597v
7. b. 1 Sant Jordi i Santa Helena	Jaume Cavaller, c	40 morabatins censuals sobre terres, algunes de vinya, a Sant Martí de Provençals	18 l. (16 pel bfat.)	t. 1362 (exec. 1376)	RD, IV, 255r-264

Benefici	*Promotor*	*Dot*	*Renda*	*Any*	*Document*
8. b. 1 Sant Pau i Santa Praxedis 1344	Bonanat Sapera, c	300 s. sobre un casal als molins del Clot	300 s (= 15 l.)	1344 (t. 1342)	RD, II, 589r-591r: il·legible. Dot: S, II, 131r. Execució t.: AHPB, 14/2, 70r
9. b. Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida	Bernat Sabater, c i r	Censos per 18 l. sobre un obrador al c. Peixateria vella, cases al c. Flassaders i terres a prop del portal de Sta. Eulàlia i a l'horta de St. Pau	18 l.	1363 (t. 1362)	RD, IV, 110r-122r
10. b. 1 Sant Marc i Santa Bàrbara	Maria Serra, dona de P. de Mollet, c	31 morabatins censuals sobre cases (?), algunes al suburbi (?), i terres al turó de Monteroles. També un cens de 42 s. sobre terra amb fruiters a Sant Martí de Provençals	16 l. aprox.	1350	RD, II, 650r-652v
11. b. 1 Corpus	Bernat Llull i Berenguera, la seva mare, c	33 morabatins censuals (?) i 150 s. en rendes donats per la seva mare	15 l.	1352 (t. 1348)	S, II, 161r i RD, II, 644r-646v
12. b. Santa Anna	Pere de Guardiola, c i r	Deixa 80 l. per dotar-lo d'una renda de 30 morabatins censuals	16 l.	t. 1304 o 1340	RD, II, 679r-683r
13. b. Santa Marta	Galcerà Llull: no arriba a promoure la c perquè s'avancen els Gualbes	Deixa 20.000 s. (1.000 l.) per a la capella i per adquirir censos que donin renda per valor de 15 l.	15 l.	t. 1348	RD, VI, 123v-128v
14. b. Sant Andreu	Guillem de Preixana, c	31 morabatins censuals sobre terres (?) i cases (?)	14 l. aprox.	1333	RD, II, 622r-624v

FUNDACIÓ NOGUERA

Taula 6

Sistemes de finançament del benefici: dots i rendes localitzats dels beneficis i capellanies fundats per promotors de capelles i donants de retaules. Santa Maria del Pi

Abreviatures emprades: b = benefici; t. = disposició testamentària de fundació del benefici; c = promotor de capella; c? = promotor de capella dubtós; l. = lliures; RD = *Registra Dotaliarum* (font); S = *Speculum* (font).

Benefici	*Promotor*	*Dot*	*Renda*	*Any*	*Document*
1. b. Corpus	Pere de Puigalt, c	28 morabatins censuals: 15 sobre cases i obradors a la Bòria i 12 sobre terres, part a Sarrià. Ordena comprar-ne 6 més. Total: 33 morabatins	15 l. aprox.	t. 1341	RD, VII, 142r-144v
2. b. Sant Guillem i Santa Elisabet	Guillem de Cabanelles, per ordre d'Arnau Colomer, c?	Deixa 16 morabatins censuals (?) i 150 l. a invertir en censal mort. Se n'adquireixen dos, que proporcionen rendes de 6 i 11 l., sobre la universitat de Camprodon	24 l. aprox.	1379 (t. 1362)	RD, II, 164r-168v i S, II, 292r
3. b. Sant Bernat i Sant Nicolau	Bartomeu Oliver, c?	69 morabatins censuals sobre cases als carrers dels Apotecaris, Ample i d'en Guillem Nas	31 l. aprox.	1377 (t. 1376)	RD, II, 115r-116v: ordre testam. (il·legible) i III, 195r-202r
4. b. Sant Miquel i Sant Esteve	Pere Desbosch, c	Censos (?) a Vilamajor	15 l.	1349	RD, II, 222r-224r
5. b. Sant Pere	Pere Terré, c	Ordre de compra de 34 morabatins censuals dins la ciutat o el territori de Barcelona	15 l. aprox.	1364 (t. 1353)	RD, VII, 158r-159r i S, II, 331r
6. b. 1 i 2 Sant Gabriel i Sant Aleix	Guillem Turell, c?	Censos i morabatins censuals (?)	24 l. (S)	b. 1: 1346	RD, II, 216 il·legible: S, II, 334r.
		300 s. (= 15 l.) en censos sobre terres i vinyes a Sanaüja i Montjuïc, bàsicament	15 l.	b. 2: 1380 (t. 1348)	RD, VII, 186r-191r i S, II, 335

Taula 7

Sistemes de finançament del benefici: dots i rendes localitzats dels beneficis i capellanies fundats per promotors de capelles i donants de retaules. Sant Just

Abreviatures emprades: b = benefici; cp. = capellania; t = disposició testamentària de fundació del benefici; c = promotor de capella; l. = lliures; s. = sous; RD = *Registra Dotaliarum* (font); S = *Speculum* (font); RDSJ = Registre de dotalies de Sant Just.

Benefici	*Promotor*	*Dot*	*Renda*	*Any*	*Document*
1. b. Sant Joan i Sant Bernat	Bernat Guillem Sabastida, c	31 morabatins censuals sobre terres a Sants	14 l. aprox.	1349 (t. 1348)	RDSJ, 7r-10v
2. b. Sant Esteve i Santa Oliva	Antic de Croanyes, c		14 l.	1383 (t. 1348)	S, II, 430
3. b. Sant Simó	Antígona Marquet, dona de J. Martí, c	Ordre de compra de morabatins censuals, a la ciutat o territori de Barcelona, que donin 300 s. (= 15 l.)	15 l.	1354 (t. 1346)	RDSJ, 28
4. b. Sant Pere i Sant Pau	Berenguer Vives, c	Dos censos de 50 i 20 morabatins sobre cases al c. Apotecaris	31 l., 5 s. aprox.	1360	RDSJ, 48r-87v
5. b. Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni	Constança, dona de G. de Malla, c	Garantia: casa amb dos obradors sota les torres dels templers	12 l.	1354	RDSJ, 103r-107v
6. b. Sant Marc i Sant Mateu	Arnau Messeguer, c	Censos sobre cases al seu c. d'Arnau Messeguer (c. del Carme) per 257 s.	13 l. aprox.	1346	RD, IV, 70r-75v i RDSJ, 34r-44v
7. b. Sant Francesc	Francesc Flandina, c	(només es fa referència a la promoció de la capella, no al dot)	13 l. (S)	1392 (t. 1386)	RD, VII, 58v-59v i S, II, 461r

S'ha pogut observar en aquestes taules (números 4 al 7) que, dels setze promotors de la seu, cinc van dotar el seu benefici amb censos només sobre cases, quatre amb censos sobre cases i terres, dos van dotar-lo només amb pensions de censals (Guillemona de Barberà, 1381, i Joan Janer, 1386), un només amb censos sobre terres, un amb part de la recaptació del dret de quartera, i un amb censos sobre cases i

Il·lustració 18: El canonge Joan Andreu Sorts agenollat als peus de Santa Tecla i Sant Sebastià. Es tracta del retaule que va donar a la capella d'aquells sants, al claustre de la seu. A l'AHPB es conserva una anotació d'àpoca (1486) signada pel pintor Jaume Huguet a Sorts, probablement per aquest retaule. La capella li va ser concedida en 1479 i l'any següent hi va fundar el benefici. El seu testament (1497), conservat també a l'AHPB, constitueix una valuosa font d'informació sobre el funcionament del benefici. La localització d'aquests documents va ser el que ens va empènyer a investigar la relació entre promoció de capella, fundació de benefici i donació de retaule.

una pensió de censal. Finalment, un altre va dotar-lo amb censos, però s'ignora sobre què, i del fundador restant se'n desconeix el dot. En dotze dels setze casos el sistema de finançament adoptat és el tradicional cens emfitèutic (combinat amb la pensió de censal en una ocasió). Només en tres dels casos s'opta per la pensió de censal (combinada amb el cens en una ocasió), de manera que el sistema de finançament predominant entre els promotors que van fundar beneficis a la seu és el cens. El censal ja apareix més tard, en dotacions efectuades entre 1353 i 1386. Igualment, s'aprecia que, entre les dotze dotacions mitjançant cens emfitèutic, deu es perceben sobre cases, ja sigui com a única font d'ingressos o combinadament amb terres o censal. Sembla, doncs, que els censos sobre cases i obradors constitueixen la font majoritària d'ingressos dels beneficis fundats pels promotors de la seu.

Dels catorze promotors de Santa Maria del Mar, quatre van dotar el seu benefici amb censos sobre terres i cases, tres amb censos només sobre cases, un amb censos sobre terres i un amb pensions de censal i violari. Finalment, els cinc restants van dotar-lo amb censos, però s'ignora sobre què. Com veiem, en tretze dels catorze casos el sistema de finançament adoptat és el cens emfitèutic, enfront d'un sol cas de percepció de rendes sobre censal i violari (Fàbrega, t. 1363). Podem observar igualment que, entre les tretze dotacions mitjançant cens emfitèutic, set es perceben sobre cases, ja sigui com a única font d'ingressos o combinadament amb terres. Com ja s'ha dit, es desconeixen les fonts d'ingressos de cinc de les dotacions atorgades amb censos, de manera que no es pot assegurar la superioritat de la casa entre els altres béns immobles, però s'ha pogut constatar la seva gran importància en la renda dels beneficis fundats pels promotors a Santa Maria del Mar.

A Santa Maria del Pi s'han comptabilitzat sis promotors, però set beneficis, ja que un va fundar-ne dos a la seva capella (Guillem Turell). En aquesta església, com a la seu i a Santa Maria del Mar, el sistema predominant de finançament del benefici és el cens emfitèutic, amb què es van dotar sis dels set beneficis. Només un es va finançar amb pensió de censal mort (Cabanelles, testament 1362). Entre les sis dotacions mitjançant censos, un es percep sobre cases, un sobre cases i terres i un altre només sobre terres. En els tres casos restants s'ignora sobre què es percebien els censos, de manera que, com que manca la meitat de la informació, no es pot extreure cap conclusió sobre quin era el bé immoble preferit pels fundadors de beneficis que van promoure capelles a Santa Maria del Pi.

A Sant Just, com en les esglésies anteriors, el sistema predominant de finançament del benefici és el cens emfitèutic, emprat per cinc dels set promotors comptabilitzats (s'ignora el dot i, per tant, el sistema adoptat pels dos restants). Entre les cinc dotacions mitjançant censos,

tres es perceben sobre cases, un sobre terres i, pel que fa a la restant, s'ignora sobre què es percebia. En aquest cas, doncs, tampoc es pot assegurar que la casa fos la font d'ingressos preferida pels fundadors de beneficis que van promoure capella en aquesta església, però, si més no, se n'ha pogut constatar la importància.

La primera conclusió que s'extreu d'aquestes taules, tot i que les dades són fragmentàries, és que el sistema preferit pels promotors a l'hora de finançar el benefici era el tradicional cens emfitèutic, emprat en trenta-sis dels quaranta-quatre beneficis comptabilitzats (81%), seguit del censal (11%), emprat en cinc dels casos (combinadament amb el cens en una ocasió), i de la participació en la recaptació d'un impost (dret de la quartera) en només un cas (2%). Com s'ha dit, en els tres casos restants (6%) s'ignora el sistema de finançament adoptat, ja que només es coneix la renda del benefici.

La segona, és que la casa i l'obrador barcelonins podrien haver constituït la font predilecta de percepció del cens emfitèutic: en dotze dels casos eren l'única font d'ingressos, en nou es combinaven amb censos sobre terres, en un cas es combinava amb censal i, malauradament, com s'ha dit, s'ignora sobre què s'obtenia en els tretze beneficis restants finançats amb censos. Tenim, doncs, vint-i-dos dels quaranta-quatre beneficis que apareixen en les taules finançats amb censos percebuts sobre cases (en deu dels casos combinadament amb un altre sistema o font de finançament), mentre que els dotats exclusivament amb terres eren només quatre. Cal tenir en compte que els beneficis que apareixen en la taula són quaranta-quatre, però que n'hi ha tretze dels quals només se'n coneix el sistema de finançament (cens) però se n'ignora el dot i tres dels quals només se'n coneix la renda. D'aquesta manera, aquests vint-i-dos beneficis dotats amb censos sobre cases constitueixen el 78% dels vint-i-vuit beneficis amb dots coneguts i el 50% del total de quaranta-quatre.

La tercera conclusió, vinculada a l'anterior, és que la imatge del parc immobiliari barceloní projectada per la documentació notarial del segle XIV, en què la major part d'aquell sembla lligada al servei del finançament del benefici eclesiàstic,[50] coincideix amb la que es desprèn d'aquestes taules. D'altra banda, la ubicació d'aquells immobles és massa diversa per poder-ne extreure cap conclusió: carrer del Mar (ara Argenteria), carrer Ample, carrer Regomir, carrer Boqueria, carrer Carders, carrer d'en Messeguer (ara del Carme), carrer dels Apotecaris (ara Llibreteria), carrer Cucurulla, carrer Portaferrissa, carrer Flassaders,

50. Al llarg del buidat practicat en l'AHPB s'ha pogut constatar l'existència d'una abundosíssima documentació relativa a percepcions de censos sobre cases barcelonines per part dels beneficiats de les esglésies estudiades.

plaça del Blat (ara de l'Àngel), plaça de la Bòria, plaça del palau reial, etc., etc. No s'observa que els edificis sobre els que es perceben els censos d'un mateix dot beneficial estiguin pròxims entre ells ni tampoc que es trobin especialment a prop del domicili del promotor fundador del benefici. El mateix succeeix amb els llocs on es troben les terres assignades com a dot, també molt espargides, tot i que gairebé sempre estan a prop de la ciutat: Sant Andreu de Palomar, Vilapicina, Sants, Montjuïc, Collblanc, Sant Martí de Provençals, l'Horta de Sant Pau, Sarrià, la Granada, el turó de Monteroles, etc.

La quarta és que les rendes dels beneficiats variaven d'una església a l'altra, com els preus de les capelles. Els de la seu eren els més privilegiats, ja que la renda predominant entre ells era la de 20 lliures. Les seves rendes oscil·laven entre les 13 lliures atorgades per Pere Grony en 1328 i les 35 atorgades per Pere Safont (apotecari convertit en riquíssim mercader) en 1387. Els seguien els beneficiats de Santa Maria del Mar i Santa Maria del Pi, amb una renda predominant de 15 lliures. En la primera església les rendes oscil·laven entre les 15 lliures i les 18 concedides per Bernat Sabater en 1363. En la segona oscil·laven també entre les 15 lliures i les 25 atorgades per Bartomeu Oliver en 1376. Els beneficiats de Sant Just semblen haver estat els més pobres, ja que la renda predominant entre ells era la de 13 lliures, situades entre les 12 atorgades per Constança d'Eiximenis, vídua de Gilbert de Malla, en 1354 i les 31 que podria haver donat Berenguer Vives en 1360. Es tractava de rendes anuals, de manera que, si aquests beneficiats podien subsistir amb aquestes assignacions, ja que, en general, se'ls obligava a servir un únic benefici, imaginem la situació econòmica d'aquells que podien enterrar 50 o 100 lliures en la promoció d'una capella, 400 més en l'adquisició de rendes en morabatins censuals[51] i, fins a 50 lliures més en un retaule, preu d'un dels retaules de la seu a finals del segle.[52] Això sense comptar calze, patena, missal i indumentària litúrgica.

Cal, doncs, matisar l'opinió general[53] que la fundació dels beneficis estava restringida a les altes jerarquies eclesiàstiques, la noblesa o el patriciat urbà, ja que, si bé no estava a l'abast de tothom, el que resultava realment prohibitiu era assumir el finançament de tot: de la capella,

51. Com Jaume de Gualbes, que va deixar aquest llegat per fundar el benefici de Sant Mateu i Santa Marta en la capella que havia promogut a Santa Maria del Mar amb els seus germans: ADB, RD, II, f. 734r-736r.

52. Retaule de Sant Bartomeu i Santa Elisabet, encarregat pels marmessors de Bartomeua Bou, vídua de Francesc de Santcliment, promotora d'aquella capella de la seu, al pintor Guerau Gener: M, II, doc. 128.

53. Per exemple, JULIÀ, *Las actitudes*, p. 45 o CARBONELL, *El beneficio eclesiástico*, p. 729.

del benefici i del retaule. En el capítol 5 es veurà com, un cop construïda la capella, dotada de retaule i amb el primer benefici funcionant, sovint se n'hi començaven a fundar d'altres per gent amb menor poder adquisitiu i rellevància social.[54]

Finalment, la cinquena conclusió és que les noves alternatives, el censal i el violari, que fan la seva aparició com a integrants dels dots beneficials estudiats a partir del 1353, no van tenir la incidència que es podria haver suposat. El poc interès que van despertar com a integrants d'aquells dots contrasta amb la persistència amb què apareixen els promotors de capelles percebent pensions de censals en la documentació notarial. Per què, doncs, no van assignar més pensions de censals als seus beneficis? Potser perquè els semblava un negoci prou segur *inter vivos* però amb un futur incert per a una institució a perpetuïtat com el benefici? Potser perquè desconfiaven de la futura solvència de les institucions de govern que els emetien? Malauradament, l'abast d'aquest estudi i les limitacions de qui el fa no permeten respondre aquestes preguntes. Però, en el cas que la resposta fos positiva, el benefici eclesiàstic, irònicament, apareixeria més que mai com un mirall del seu entorn socioeconòmic.[55]

Finançament de la capella

Aquest element, també necessari per a la celebració del culte, requeria un finançament diferent al de la manutenció del beneficiat. La primera raó d'això és que, mentre que l'atorgament del dot beneficial era indispensable per a la fundació d'un benefici, en canvi, el finançament d'una capella constituïa un compromís opcional, ja que existia l'alternativa de sol·licitar permís a l'autoritat eclesiàstica per a fundar-

54. Vegeu com a exemple el que va succeir en algunes de les capelles de Santa Maria del Mar: a la promoguda per Benvinguda, dona de Bartomeu Monjo, el segon benefici el funda un assaonador (*Speculum*, II, f. 84r); a la promoguda per Francesc Janer, el segon benefici el funda un fuster (*Speculum*, II, f. 94r), o a la promoguda pels Durfort-Dusai, traslladada des de l'església romànica, on la segona fundació la fa un flequer (*Speculum*, II, f. 135r).

55. A grans trets, la generació de la riquesa que va permetre finançar capelles i fundar beneficis als nostres promotors es degué produir a causa de: 1. L'expansió militar de la Corona-expansió comercial dels mercaders. 2. La prosperitat del comerç i profusió dels càrrecs oficials i de les fonts de renda en els llocs conquerits. 3. La impossiblitat econòmica de la Corona i de les institucions de govern de mantenir tot el territori conquerit. 4. L'emissió de censals per les institucions de govern per poder enfrontar les despeses. 5. L'adquisició d'aquests censals pels promotors rics. 6. El fet que els promotors rics negocien amb censals *inter vivos* però doten els seus beneficis amb els censos tradicionals. En resum: els promotors estudiats s'han aprofitat hàbilment del desenvolupament d'aquest procés dual (prosperitat-crisi) però, a l'hora de finançar una cosa tan seriosa com el benefici, semblen desconfiar dels mecanismes que ells, indirectament i en major o menor mesura, han fomentat.

lo en una capella on ja hi hagués altres beneficis, encara que estiguessin dedicats a una altra advocació. La segona, és que, mentre que la manutenció d'un beneficiat era una obligació contreta a llarg termini i que, per tant, requeria una inversió inicial per aconseguir unes rendes perpètues, en canvi, el donatiu per obtenir una capella s'havia d'efectuar en el decurs d'un curt termini i en metàl·lic, ja que es precisaven els diners per construir-la o, simplement, per poder continuar les obres globals de l'església.

Les crisis que es van produir durant aquell període no van afectar tothom, de manera que el sector més privilegiat, tal com havia adquirit títols de deute públic o participacions sobre recaptacions municipals, també va adquirir drets sobre part de les esglésies que s'estaven construint. El sistema d'adquirir-los consistia a sol·licitar a l'autoritat eclesiàstica competent la concessió d'una capella en l'església desitjada per poder instituir-hi un benefici en honor del sant escollit, tal com explica que ho va fer Jaume de Rocafort, a qui ja ens hem referit, en l'acta de dotació del seu benefici:[56]

> Ipsumque venerabile Capitulum, ad supplicacionem et preces meas et quorundam amicorum meorum in hiis intercedentium, assignaverit michi capellam que construitur et fit noviter in dicta Sede, scilicet, primam post portale novum, quod nunc fit in eadem Sede versus circii et versus claustrum eiusdem Sedis.

Com a contrapartida, el sol·licitant es comprometia amb aquella autoritat a atorgar una quantitat de diners suficient per finançar-la o, si ja estava construïda la que sol·licitava, per al finançament d'una altra que només estigués projectada, per la qual, arribat el moment, pagaria un altre fundador. Amb aquest sistema es va aconseguir que, tot i les dificultats, no s'arribessin a aturar les ampliacions de la seu i les esglésies parroquials per manca de diners.

La documentació eclesiàstica conservada amb relació al finançament d'aquelles capelles és molt escassa, ja que s'han perdut els registres dels ingressos i despeses relatius a la construcció de les esglésies parroquials, així com bona part dels llibres d'obra de la seu de la primera meitat del segle XIV. En conseqüència, només s'han conservat els documents referents a les capelles de les ales del claustre de la seu paral·lela i perpendicular a l'església. A través d'aquestes escasses notícies i, sortosament, de la informació aportada per la documentació notarial de l'AHPB, s'observa que la manera en què se solia efectuar el pagament d'aquelles capelles no era al comptat, sinó

56. ADB, RD, I, f. 331r, 2-1-1353 cit.

a terminis. Sembla que succeïa el mateix amb els finançaments de capelles ordenats en testaments, de manera que el fet de poder disposar del llegat atorgat per aquell concepte no devia implicar, necessàriament, haver de pagar la capella al comptat. Per exemple, la capella que Guillem Almogàver va ordenar promoure a la catedral en el seu testament va ser pagada en més d'un termini, tal com es veu en l'àpoca signada pel procurador de l'obra de la seu als seus marmessors l'any 1367, on consta que ha rebut 1.000 dels 2.000 sous (= 50 de les 100 lliures) llegats per aquell concepte:[57]

> Die jovis, XIIII die octobris anno predicto [1367]. Ego, Franciscus de Guardiola, beneficiatus in Sede Barchinone, procurator operis seu fabrice Sedis Barchinone [cons]titutus seu substitutus a venerabile Galcerando de Podio Bachone et Berengario de Feudo, canonicis Barchinone, operariis operis predicta, prout de ipsa mea procuracione constat per instrumentum confectum in posse Petri Borrelli, notarii Barchinone, quinta die madii anno presenti, confiteor et recognosco vobis, venerabili Petri Alquiximi, canonico barchinonense, domine Eulalie, uxori Guillelmi Almugaver, et Bernardo Çapila, manumissoribus testamenti dicti Guillelmi Almugaver, quondam, quod solvistis michi, predicto nomine, in tabula cambii Petri de Podio Viridi, campsoris Barchinone, mille solidos, ex illis duobus mille solidos quos dictus Guillelmus Almugaver dari mandavit operi dicte Sedis pro una capella sibi assignanda de capellis novis Sedis predicte, ad opus altaris et prebiteratus quo ipse testatori in dicta Sede mandavit institui. Et ideo, renunciando et cetera, ffacio vobis de dictis M solidos presentes apoche instrumentum. Testes A. Lulli et Berengarius de Casademunt.

Finançament dels ornaments beneficials

Entre aquests ornaments hi ha, d'una banda, els que resultaven indispensables per a la celebració del culte, com la indumentària litúrgica del beneficiat, el calze, la patena o el missal, i de l'altra, els que contribuïen a l'embelliment de la capella, com taules, frontals d'altar, tapissos i retaules. La institució d'un benefici comportava la provisió del parament litúrgic necessari, però, en canvi, no resulta del tot clar si la donació d'ornaments prescindibles per a la celebració del culte, concretament la del retaule, constituïa un dret o una obligació, tant per part dels fundadors com dels beneficiats vinculats a capelles en què no n'hi havia o s'havia fet malbé.

57. AHPB, 23/2, f. 70r, 14-10-1367.

El retaule constitueix un cas a part entre tots els ornaments beneficials, tant pel cost i les dimensions com per la funció, fer de suport on visualitzar els episodis més exemplaritzants de la vida i miracles del sant o sants venerats en la capella. La proliferació de capelles gairebé particulars en les esglésies, així com la dels retaules que contenen, representen la culminació d'un mateix fenomen, que es va manifestar intensament durant aquell segle: la tendència a la privatització del sentiment religiós que es concretava en la veneració del sant escollit pel fidel com a protector i intercessor davant Déu. Aquest és l'origen dels escuts familiars que encara ara sobresurten de murs de capelles i guardapols de retaules, i també les figures de donants agenollats als peus dels sants pintats en ells, tot i que podem suposar que les petites vanitats dels donants hi van tenir tant a veure com la tendència a la privacitat del seu sentiment religiós.

L'import dels retaules encarregats en nom d'aquells beneficis era molt variat, aproximadament entre les 45 i les 110 lliures, segons les àpoques i els contractes conservats, publicats en gran part per Madurell. Els preus se situarien, doncs, aproximadament, entre les 45 lliures promeses a Pere de Valldebriga pel retaule de Santa Maria Magdalena de la Seu l'any 1370[58] i les 110 pagades pel de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua, també de la seu, a Pere Serra i Joan Mates, successivament, l'any 1409.[59] Sembla que el pagament d'aquestes obres no es realitzava mai al comptat, sinó a terminis. L'adopció d'aquest sistema no està justificada exclusivament per l'import dels retaules, ja que el preu dels destinats a les capelles laterals de la seu i les esglésies parroquials, per les seves dimensions, no solia sobrepassar les 50 lliures. L'explicació doncs, és que es tracta d'obres contractades amb particulars, amb artesans, molt més exposats al perill de deixar-les inacabades del que podia estar-ho una junta d'obra parroquial o el Capítol catedralici en construir una capella. En conseqüència, per tal d'evitar les reclamacions de quantitats difícils de restituir als pintors que arraconaven aquells encàrrecs per dedicar-se a uns altres més lucratius, als que es posaven malalts o a les vídues i els orfes dels que morien prematurament, el pagament dels retaules se solia efectuar entre dos i tres terminis. La forma més habitual de fraccionar-lo era en tres terminis del mateix import: el primer es pagava en el moment de contractar el retaule, per tal que el pintor pogués comprar fusta (si se li encarregava gestionar la fabricació del suport) i altres materials necessaris, com el costós atzur d'Acre; el segon, quan el suport de fusta estava preparat per a rebre la pintura, és a dir, endrapat, enguixat, dibuixat i amb el pa d'or disposat

58. AHPB, 28/5, bossa, 13-9-1370. Publicat per M, III, doc. 443.

59. Publicat per M, II, doc. 304. Font: AHPB, J. Franch (major), llig. 2, man., 1406-1410.

i punxonat; finalment, el tercer, quan el pintor lliurava l'obra acabada o, segons les condicions establertes en el contracte, quan l'havia col·locat a la paret de la capella.

S'ha vist, doncs, fins a quin punt podia arribar a ser costosa la fundació d'un benefici eclesiàstic, la diversitat d'elements involucrats en el seu funcionament i els diferents sistemes emprats per finançar-los. Dit d'una altra manera: s'ha descobert perquè el sistema beneficial representa la conjunció de fenòmens tan diversos com la religiositat, l'economia i l'art.

SUPERVISIÓ DE L'ESTAT DE LA CAPELLA, LES RENDES DEL BENEFICI I EL COMPORTAMENT DEL BENEFICIAT

La supervisió del funcionament i l'estat de les esglésies de la diòcesi es realitzava a través de les visites pastorals, efectuades pel bisbe o el seu nunci. Totes les observacions relatives als beneficis existents en les capelles de cada església (rendes, ornaments, beneficiats) eren enregistrades en els llibres de visita pastoral. Els registres del segle XIV relatius a la seu i les tres grans esglésies parroquials només són quatre,[60] però proporcionen una informació tan interessant que ho compensa, ja que permeten deduir l'estadi en què es trobava l'enderroc de cada església romànica i la construcció de cadascuna de les gòtiques en el moment de cada visita. A través del recorregut seguit pel visitador es pot conèixer quines capelles havien estat construïdes i quines enderrocades des de la visita anterior, ja que els beneficis que hi havia apareixen repartits entre els altars d'altres capelles noves o ubicats temporalment en alguna de les estances que integraven la construcció romànica, com ara la «domum que vocatur lo celler, in qua sunt octo altaria...»,[61] en el cas de la seu.

La visita es realitzava capella per capella i, dins de cadascuna, benefici per benefici. S'inspeccionava la documentació relativa a la fundació de cada benefici i s'anotava en el llibre de visita el nom del seu fundador, la data en què el va instituir i el notari amb qui es va redactar el document fundacional. Si s'havia perdut, també es feia constar, com succeïa l'any 1421 amb el benefici fundat per Joan Sabastida, donant del retaule de Sant Andreu de la seu:[62]

> Vacuit dotaliam factam per Johannem Ça Bastida, civem Barchinone, in posse discreti Petri de Ortis, notari publici Barchinone, decima die julii anno millesimo CCC octuagesimo octavo.[63]

60. ADB, VP, vols. 1, 6, 7 i 9.
61. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 21v.
62. ADB, VP, vol. 12, 1421, Seu, f. 45r.
63. En canvi, l'any que apareix en l'acta de dotació és el 1378: ADB, RD, I, f. 85v-88v, 10-7-1378.

També es feien constar la procedència i l'import de les rendes percebudes per cada benefici i la part que en corresponia al beneficiat anualment. Igualment, com ja s'ha dit, es dedicava un breu comentari a la conducta dels beneficiats, tant amb relació al benefici com a la seva vida privada: «dixit que ha oÿt dir que té una dona a casa», es deia d'un beneficiat de Sant Just l'any 1390,[64] o «ha oÿt dir que·s toyl de vin a vagades», es comentava d'un altre de Santa Maria del Mar el mateix any.[65]

Finalment, es revisaven els ornaments pertanyents a cada benefici de la capella (calzes, missals, casulles, pal·lis, frontals) i, quan presentaven algun escut, o bé s'identificava la família a què pertanyia («cum signo de Oliver», «ab armes de Cardona» etc.) o bé se'n descrivia l'emblema («cum signo in medio de rochs», «ab senyal de ferradura», etc.). En aquesta revisió de la capella i els ornaments també es destacava l'estat de conservació en què es trobaven, de vegades molt negligit, com el de la capella del Corpus de Santa Maria del Pi l'any 1379:[66] «fuit inventa (la capella) tota polsosa et terenyinosa et lo reataula terenyinors».

En els llibres de visita anteriors al segle XV el retaule no era objecte de cap comentari especial, si no era en relació a la seva inexistència: «in dicta capella non est retrotabulum», es deia de la capella del Corpus de Santa Maria del Mar l'any 1402.[67] També es podia fer referència a l'incompliment del compromís d'encarregar-ne un per part d'algun fundador, com succeïa a la capella de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua de la seu l'any 1388: recordem l'ordre donada que «vocetur en Rochafort, pater primi beneficiati, quis tenetur facere fieri retrotabulum in dicta capella». En canvi, a partir d'aquell segle, les descripcions dels retaules en aquells registres comencen a ser cada cop més exhaustives, tot i que, malauradament, sovint es refereixen a obres que van reemplaçar les realitzades durant el període que ens ocupa. Però la identificació dels retaules anteriors al segle XV entre les descripcions d'obres ja posteriors no resulta excessivament difícil, ja que sovint se'ls dedicava el qualificatiu de «valde antiquum» i fins i tot els de «antiquum et indecens», valoracions que contrasten amb les de «de novo depictum», «satis pulcrum» o «pulcherrimum» dedicades als retaules més nous.

POSSIBLES SITUACIONS DEL BENEFICI AL LLARG DEL TEMPS

El benefici era un ens susceptible d'experimentar molts canvis al llarg de la seva existència. Per començar, podia ser traslladat, fins i tot diverses vegades, des del seu emplaçament originari a d'altres llocs.

64. ADB, VP, vol. 9, 1390, Sant Just, f. 112v.
65. *Ibid.*, Santa Maria del Mar, f. 138r.
66. *Ibid.*, vol. 7, 1379, Santa Maria del Pi, f. 21v.
67. *Ibid.*, vol. 6, 1402, Santa Maria del Mar, f. 50r.

La translació de beneficis d'un lloc a l'altre va ser especialment habitual a Barcelona durant el segle XIV, a causa del progressiu enderroc de capelles que s'anava produint a la Seu i les esglésies parroquials a mesura que avançava la construcció de les obres noves. En el millor dels casos, els beneficis afectats per la desaparició del seu altar podien ser traslladats directament a una capella nova que hagués estat erigida sota la mateixa advocació. De vegades, però, havien de romandre bastant temps en un lloc provisional fins que se'n decidia la destinació definitiva, com va succeir amb aquells beneficis aplegats al celler de l'antiga canonja romànica, esmentats abans. De vegades el trasllat també podia ser ordenat per l'autoritat eclesiàstica a causa de l'acumulació de beneficis en una capella i les dificultats que se'n derivaven per a la celebració del culte, com succeïa a la de Santa Maria i Santa Eulàlia de la seu l'any 1369:[68]

> (...) tamen quia prebiteratus ipse in ipso [altare] serviri vel esse non potest propter pluralitate aliorum prebiteratum seu prebiterorum iam ante ibi institutorum, quibus tempus non sufficit omnes ibi celebrent una die, reverendi domini episcopus et Capitulum dicte Sedis ordinarunt quod dictus prebiteratus instituatur, serviatur et sit in altari sancti Andree, in eadem Sede constructo, in quo non sunt nisi duo prebiterati instituti.

De la mateixa manera, el benefici podia experimentar canvis d'advocació, com va succeir-li al de la Santíssima Trinitat i Santa Apol·lònia, fundat l'any 1331 per Saurina Durfort a Santa Maria del Mar. La seva advocació va ser mudada per la de Sant Simeó i Santa Apol·lònia l'any 1339, any en què es va promoure una capella dedicada específicament a la Santíssima Trinitat en aquella església.[69] El benefici també podia experimentar vacants, períodes en què, després de la mort d'un beneficiat i d'haver publicat la convocatòria pertinent, s'estava a l'espera de l'aparició d'un candidat que reunís els requisits estipulats pel fundador. Igualment, al cap de segles de la seva fundació, podia ser objecte d'unions amb altres i de supressions, possiblement perquè, si la descendència del fundador no s'havia ocupat d'anar-ne actualitzant les rendes, al final amb aquell benefici no es podia mantenir cap beneficiat. Després de suprimir un benefici, l'autoritat competent tenia diverses opcions. Per exemple: el quart benefici de Sant Nicolau de la seu, fundat l'any 1329, «fuit suppressum et unitum mensa capitulari, cum pracitata gregoriana kalendatio, in primo beneficio capelle beate Marie et sancta Eulalia»,[70] així com el primer de Santa Cecília, fundat

68. AHPB, 23/20, f. 22v, 4-5-1369.
69. ACB, *Speculum*, II, f. 50r.
70. *Ibid.*

el 1300,[71] el primer de Sant Martí, fundat el 1251,[72] i el segon de Sant Jaume, fundat el 1285.[73] Tots aquests beneficis eren molt antics i, per tant, les seves rendes deurien estar força devaluades. En canvi, quan es va suprimir (1551) el benefici de Santa Agnès, fundat l'any 1385 a la capella de Sant Rafael de Santa Maria del Mar, va ser unit a l'obra d'aquella església i les seves rendes es van destinar al finançament de l'orgue.[74]

Finalment, a part d'aquestes possibles situacions, el benefici també podia experimentar permutes, ja que, com s'ha dit, hi havia beneficiats inquiets que sol·licitaven permís al patró per intercanviar el benefici que se'ls havia assignat amb el d'un altre beneficiat, o bé amb l'ofici d'algun prevere, per exemple la rectoria d'una església. La documentació notarial proporciona algunes notícies, com el permís de permuta concedit en 1367 per Maria Serra, patrona del benefici de Sant Marc i Santa Bàrbara fundat a Santa Maria del Mar, al seu beneficiat. Recordem que era la vídua de Pere de Mollet, promotor de la capella i fundador del benefici:[75]

> (...) ego Maria, uxor venerabilis Petri de Molleto (...), patrona illius primi prebiteratus quem dictus maritus meus ordinavit seu dotavit in altari sancti Marchi et sancte Barbere constructo in ecclesia Sancte Marie de Mari civitatis Barchinone, attendens Guielmum de Calabuig, dicti beneficii beneficiatum, velle ipsum beneficium canonice permutare cum ecclesia Sancti Stephani de Castellario, diocesis Barchinone, quam obtinet Guillelmus Cerola, rectorem eiusdem ecclesie, (...) ordino vos, (...) procuratorem meum certum ad comparendum coram reverendo in Christo Patre et Domino domino barchinonense episcopo (...) et ad presentandum eidem domino domino episcopo (...) dictum Guillelmum Cerola ad beneficium prelibatum.

S'ha constatat, amb aquesta breu aproximació al funcionament del sistema beneficial en la Barcelona del segle XIV, la riquesa i complexitat del tema, les seves connexions amb diversos aspectes de l'entorn socioeconòmic, la diversitat de fonts disponibles per al seu estudi i, per tant, el seu interès. Igualment, s'ha pogut comprovar que constitueix un aspecte ineludible de l'estudi de la promoció d'obres d'art sacre, sense el qual el finançament de capelles i la donació de retaules mai pot ser totalment comprès.

71. ACB, *Speculum*, I, f. 237r.
72. *Ibid.*, f. 557r.
73. *Ibid.*, f. 567r.
74. *Ibid.*, II, f. 168r.
75. AHPB, 20/9, f. 37r, 11-1-1367.

FUNDACIÓ NOGUERA

SEGONA PART

LA PROMOCIÓ DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES EN LA BARCELONA DEL SEGLE XIV

Capítol 4

LA IMPORTÀNCIA DEL SISTEMA BENEFICIAL EN L'AMPLIACIÓ DE LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS AL LLARG DEL SEGLE XIV

Al llarg del primer capítol s'han presentat els trets més definitoris de l'època, tan dual, en què van viure els promotors de les capelles i els donants dels retaules estudiats, és a dir, els signes de la prosperitat i la crisi. A continuació, en el segon capítol, s'ha intentat situar aquells promotors i donants en el seu marc espacial, la Barcelona del segle XIV, com a veïns en els carrers, com a ciutadans en els quarters i com a feligresos en les demarcacions parroquials. Igualment, s'han intentat esbrinar les motivacions que els devien impulsar a escollir una església determinada per a promoure la seva capella: proximitat del seu lloc de treball, de la seva residència, pertinença a la parròquia, vinculacions amb altres promotors de la mateixa església... Després, en el tercer capítol, s'ha pretès mostrar una visió aproximada del marc legal en què promovien les seves capelles: el sistema beneficial. Per tant, el que cal analitzar a continuació i s'analitzarà en aquest quart capítol és la repercussió de les iniciatives particulars (promoció d'una capella per fundar-hi un benefici) en el procés de transformació d'aquelles esglésies romàniques en les gòtiques que encara admirem actualment.

Problemàtica existent amb relació a l'enfocament del tema: estat de la qüestió

En el quart apartat del primer capítol ja s'ha fet referència al fenomen de la privatització del sentiment religiós que es va desenvolupar al llarg de la baixa edat mitjana. Igualment, també s'ha vist com aquest fenomen deuria afavorir la proliferació del benefici eclesiàstic, que s'ha analitzat en el capítol 3. Cal recordar que el benefici eclesiàstic o bé es podia dedicar a una advocació que encara no fos venerada en l'església escollida pel fundador o bé es podia instituir en l'altar on ja rebia culte un altre sant. Aquestes acumulacions d'advocacions, beneficis i beneficiats en un mateix altar acabaven comportant aglomeracions

que dificultaven la correcta celebració quotidiana del culte, com ja s'ha comentat que succeïa en l'altar de Santa Eulàlia de la seu l'any 1369. Lògicament, la solució a aquests problemes radicava en la disponibilitat de més capelles en les esglésies. D'altra banda, la proliferació de capelles comportava la possibilitat de crear més beneficis eclesiàstics i, per tant, permetia assegurar la manutenció de més preveres, cosa que devia interessar a l'Església.

Però l'accés a la solució (ampliació de les esglésies i del nombre de capelles) estava supeditat a l'obtenció del finançament necessari per dur-la a terme i és aquí quan entren en joc els promotors de capelles estudiats en aquest treball. Amb els quantiosos donatius que oferien a canvi de les capelles van permetre assegurar la continuïtat de la primera etapa del procés d'ampliació d'aquelles esglésies.[1] Així es desprèn de la documentació consultada, que indica que les remodelacions de les esglésies estudiades sovint s'iniciaven per les capelles perimetrals. Segons les notícies extretes dels llibres d'obra, els *Registra Dotaliarum* i la documentació notarial, l'import pagat per aquells promotors a canvi de les capelles se situava entre les 50 i les 130 lliures. Probablement, aquest preu era bastant superior al cost real de la seva construcció, però, a canvi, comportava l'obtenció de dos drets fonamentals per al donant: el de posar el seu escut familiar en els murs de la capella i el de tenir-hi sepultura. Així consta, entre altres, en la concessió de la capella de Sant Francesc feta pel Capítol catedralici als marmessors de Francesc d'Eiximenis: «in dicta capella possitis (...) facere signum et signa, tot et tanta ac alia quot et quanta volueritis (...) et etiam carnerium».[2] A partir d'aquí els donatius reials, del Consell i el General (als quals ens hem referit en el capítol 1), asseguraven l'alçat de pilars i voltes principals, completats amb les captes efectuades entre els membres dels gremis i els petits, però nombrosos, llegats testamentaris.

Resulta difícil establir un estat de la qüestió exhaustiu sobre el tema del procés constructiu de les esglésies estudiades. Caldria consultar estudis com els de Villanueva,[3] Pi i Arimon,[4] Roca i Colí[5] o Puigga-

1. En aquest sentit, discrepem d'Erlande-Brandenburg (*La Catedral,* p. 209), que opina que les construccions de capelles particulars no poden tenir-se en compte entre els recursos de finançament de l'obra. En canvi, Domenge (*L'obra de la Seu,* p. 87) defensa que el finançament fou possible gràcies a la confluència d'iniciatives privades de patronatge i d'ajuts públics de tota la col·lectivitat.

2. ACB, NP, F. Puig, 240, s.f., 3-3-1355. Recordem que, quan ja estava acabada, la capella va ser cedida (amb permís del Capítol) pels marmessors d'Eiximenis a Pere Desvall, que els va reemborsar les despeses (AHPB, 23/3, f. 25v, 3-1-1375, cit.) i va fer posar el seu propi escut en la capella (ACB, LO, 1375-1377, f. 133v, 3-10-1376, cit.).

3. VILLANUEVA, *Viage literario*, vols. 17 i 18 (1851).

4. PI I ARIMON, *Barcelona antígua i moderna*, I (1854).

5. ROCA I COLÍ, *Discursos Panegírico-Históricos* (1861), sobre Santa Maria del Mar.

rí,[6] ja citats per estudiosos tan primerencs (i tan prestigiosos) com Carreras Candi en referir-se a la seu[7] o Bassegoda i Amigó amb relació a Santa Maria del Mar.[8] Les seves obres, tot i estar superades en alguns aspectes, com el de l'orientació de la seu romànica, que ells creien inversa (creença que, com veurem, no ha estat desmentida fins fa ben poc), encara continuen proporcionant (tant si es reconeix com si no) les bases sobre les quals bastim els nostres estudis. Fins i tot, de vegades, el temps ha acabat confirmant algunes de les seves teories quan ja semblaven llargament superades com, per exemple, la ubicació de la primitiva església de Santa Maria del Mar.[9] Són poques les monografies i molts els estudis parcials, inclosos en obres de síntesi, relacionats amb el tema. Alguns són merament descriptius, d'altres, reiteratius i els restants, realment útils, alguns fins i tot interessantíssims. Però, malauradament, en general, no sembla que responguin algunes de les preguntes bàsiques que es formulen en aquest treball: Com es va desenvolupar el procés de construcció o ampliació d'aquelles esglésies? Quines fases podrien haver tingut aquells processos? Què podria haver condicionat que aquells procesos i les seves fases es produïssin d'aquella manera i no d'una altra? I, sobretot, estem interpretant correctament els indicis a l'abast, la documentació disponible, a l'hora d'estudiar aquest fenomen? Afortunadament, aquests estudis estan caracteritzats per la diversitat dels seus plantejaments, de manera que, en un o altre sentit, la majoria d'ells han fet aportacions al coneixement del tema.

Carreras Candi,[10] que va estudiar l'ampliació de la Seu, es pot considerar l'iniciador de la *primera de les línies de recerca* sobre el tema, fonamentada en el seguiment del procés a través dels llibres d'obra. Aquest és un dels mètodes més segurs, sobretot pel que fa als enregistraments d'ingressos en els llibres d'obra, però presenta l'inconvenient que la data dels pagaments enregistrats pels diversos conceptes relatius a l'ampliació de la seu són sempre posteriors a la intervenció realitzada, però no se sap fins a quin punt. Aquesta línia ha estat recuperada per Terés,[11] ja molt posteriorment, en el seu interessant estudi sobre el procés de construcció de la nova sala capitular.

6. J. PUIGGARÍ, *Garlanda de joyells* (1879).
7. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona* (1916) i *Les obres de la Catedral* (1913-1914).
8. BASSEGODA, *Santa Maria de la Mar*, I (1925).
9. *Ibid.*: l'autor manté la teoria que l'església romànica de Santa Maria del Mar se situava al fossar de les Moreres, aproximadament entre els carrers Malcuinat, Ases i Espaseria, seguint l'opinió de Pi i Arimon.
10. CARRERAS CANDI, *Les obres* i *La ciutat*.
11. TERÉS, *Obres del segle xv a la Catedral de Barcelona* (1994).

Mas,[12] que va estudiar tant la seu com les esglésies parroquials, es pot considerar l'iniciador de la *segona de les línies d'estudi,* més fonamentada en les dates de fundació dels beneficis com a indicadors del moment de construcció de les capelles que no en els llibres d'obra. El plantejament, a banda que coincideix amb el nostre enfocament del tema, és correcte però obvia dos grans problemes. El primer d'ells és el desconeixement de com es va desenvolupar exactament el procés constructiu de les noves esglésies, supeditat habitualment al procés d'enderroc de les romàniques. Cal tenir en compte que, en la majoria dels casos estudiats, la nova església ocupava una part, més o menys considerable, del solar de l'antiga construcció, que havia d'anar desapareixent gradualment.[13] Contràriament, si els enderrocs no haguessin estat graduals, no s'hauria pogut garantir la continuïtat de la celebració del culte en l'altar major i en els laterals durant les obres. Malauradament, el desconeixement de les dimensions, configuració i ubicació exactes de les esglésies romàniques reemplaçades impedeix saber exactament com es van enderrocar i van ser reemplaçades per les gòtiques. Aquest desconeixement és més greu del que podria semblar, ja que ens pot induir a confondre una fundació beneficial realitzada en una capella romànica encara no enderrocada amb l'efectuada en una capella ja gòtica. Per aquesta raó, l'autora d'aquest treball, conscient de les seves limitacions, s'acontenta amb proposar un seguit d'hipòtesis de reconstrucció de tots aquells processos en funció de la confrontació de diverses notícies documentals.

El segon problema que planteja l'estudi del procés constructiu de les esglésies a partir de la data de les fundacions beneficials realitzades en les capelles rau en la interpretació de les notícies documentals. Sovint els estudiosos del tema[14] deuen haver recorregut a la meritòria compilació de Francisco Campillo, l'*Speculum*, però sense tenir en compte que va limitar-se a proporcionar les referències documentals que, bonament, havia localitzat amb relació a cadascun dels beneficis sense que, necessàriament, es tractés de documents fundacionals.[15] Campillo presenta notícies extretes dels *Registra Dotaliarum*, que no només contenen actes de fundació i dotació de beneficis *inter vivos* o *post mortem*, cas en què s'efectuaven pels marmessors del difunt, sinó que també contenen còpies de testaments on es disposaven fundacions i dotacions o bé llegats destinats a augmentar el dot de beneficis ja

12. MAS, *Notes històriques*, I (1906) i XIII (1921), i *Guia itinerario* (1916).

13. Sobre aquest tema, vegeu ERLANDE-BRANDENBURG, *La Catedral,* p. 158-162.

14. BASSEGODA, *Santa Maria*; Verrié, *La iglésia de los santos Justo y Pastor* (1944); DALMASES, José, *L'art gòtic* (1984); LÓPEZ, *Consideracions sobre la construcció de l'església barcelonina de Santa Maria del Pi* (1984-85).

15. L'únic que sembla adonar-se d'aquest perill és VERGÉS, *Santa Maria del Pi* (1992).

instituïts pels testadors molt abans de morir. D'altra banda, en els casos en què no s'ha conservat cap document relacionat amb el dot beneficial, Campillo va intentar omplir aquell buit oferint la data de la primera col·lació o investidura de beneficiat. Aquest recurs, tot i que força segur, tampoc és cent per cent fiable, ja que, en algunes fundacions realitzades per ordre testamentària, els responsables de presentar el beneficiat per a la seva investidura van negligir aquesta obligació durant molt de temps, com els hereus de Bonanat Descoll, promotor de la capella de Sant Julià de Santa Maria del Mar. En conseqüència, és indispensable confrontar les referències proporcionades per l'*Speculum* amb els documents dels *Registra Dotaliarum* per tal de verificar si el document citat és una clàusula testamentària, una veritable acta de dotació o bé si es refereix a un increment del dot.

Aquest perill d'error en la interpretació dels documents referenciats per Campillo obliga, doncs, a relativitzar la creença que la data de fundació d'un benefici sempre indica el moment en què ja estava construïda la seva capella, ja que tant podia haver estat aixecada abans, com en el cas, ja citat, de Bonanat Descoll, com després. Així, trobem, per exemple, que Guillemona de Barberà, vídua de Francesc de Togores, va poder fundar el seu benefici l'any 1381 en la seva capella de la Seu, com es podria deduir de la data del document facilitat per Campillo,[16] perquè el Capítol i ella ja n'havien acordat la promoció l'any 1379.[17] En canvi, tot i constar que Maria de Puigventós «mandavit construi dictam capellam» del Corpus a Santa Maria del Mar, en realitat va ser promoguda per Bernat Llull abans de 1348.[18] Igualment, en 1346 tampoc podia estar construïda la capella que va promoure Antígona Marquet a Sant Just,[19] perquè aquella és la data del seu testament, on ordena promoure la capella, però l'ordre no es va executar fins el 1354.[20] Encara més exagerat seria el cas d'Antic de Croanyes, si, com crec, no hagués promogut la capella abans de testar, ja que va dictar testament en 1348 però sembla que no es va executar fins el 1383.[21]

16. ACB, *Speculum*, I, f. 745r, 8-5-1381.
17. ACB, LO, 1352-1394, f. 57r, 12-10-1379.
18. ACB, *Speculum*, II, f. 162, i ADB, RD, I, f. 644r-646v.
19. VERRIÉ, *La iglesia de los santos*, p. 50, potser extret de l'ACB, *Speculum*, II, f. 436r, 14-2-1346: document localitzat amb relació a la fundació (testament). En aquest cas, però, Campillo facilita a continuació la data de dotació: 12-3-1354. Malauradament, pel que sembla, només se sol prendre en consideració el primer dels documents que cita el compilador pel que fa a cadascun dels beneficis.
20. AHPSJ, RDSJ, f. 28. Ordre testamentària de fundació, de promoció de la capella i de fundació del benefici: 13-3-1346. Execució: 12-3-1354.
21. ACB, *Speculum*, II, f. 430r. Ordre testamentària: 6-5-1348. Execució: 10-1-1383. Tot i que totes les còpies de l'acta de dotació s'han perdut, tant la de l'ADB com la de l'AHPSJ, se sap que va promoure la capella perquè hi ha l'escut amb les creus dels Croanyes (Verrié, *La iglesia de los santos*, p. 58) i perquè el seu benefici és l'unic

És cert que hi ha moltes possibilitats que el benefici fundat durant el procés d'ampliació d'una església s'erigís ja en una de les capelles noves i no en una de les que s'enderrocarien, però això no era sempre així necessàriament. La documentació consultada proporciona notícies relatives a fundacions, tant *inter vivos* com per disposició testamentària, realitzades en capelles romàniques quan ja s'estava en ple procés d'ampliació de l'església. Aquest és el cas del quart benefici dedicat al Corpus, instituït l'any 1373[22] en la capella encara d'estil romànic tardà d'aquesta advocació, construïda pel canonge Pere Noguera a final del segle XIII i absorbida abans de 1388 pel nou claustre de la seu[23] (després seria reemplaçada per una de gòtica). Un altre exemple ens el proporciona el tercer benefici de Sant Francesc de la seu, fundat l'any 1355[24] per disposició testamentària de 1350.[25] S'hauria d'haver instituït en la capella del claustre de la seu concedida als marmessors d'Eiximenis l'any 1355, però, com s'ha dit anteriorment, la van acabar cedint a Pere Desvall. Durant la seva construcció, el benefici d'Eiximenis es va haver d'ubicar en la capella romànica de Sant Blai, davant la seu, on hi havia un altar dedicat a Sant Francesc.[26] Posteriorment, quan es va enderrocar la capella de Sant Blai, el culte a Sant Francesc i, per tant, els beneficis que li havien estat dedicats, van ser traslladats a la nova capella de Sant Lluís, al claustre.[27] Finalment, es va produir un fenomen semblant

instituït a la capella. D'altra banda, sabem que l'hauria d'haver promogut abans de testar perquè la capella està flanquejada per una que va ser promoguda en 1348 i per una altra on es va fundar un benefici l'any 1351.

22. ACB, *Speculum*, I, f. 693r. Ordre testamentària: 29-6-1373. Execució: 26-10-1373.

23. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 33r. La capella ja havia estat absorbida pel nou claustre, ja que no és fins després de visitar-la que el visitador pastoral es dirigeix, «extra januam Sedis», cap a la capella de Sant Blai.

24. ADB, RD, I, 326v-329r, 3-3-1355. Aquest és un bon exemple d'incompliment de voluntat testamentària, fenomen que també pot induir a errors, ja que es poden interpretar com a indicadors vàlids documents que després van quedar invalidats. El testador havia disposat la fundació d'un benefici dedicat a la Verge a Sant Just, però, com que no era possible, «in compensacione illius prebiteratus quem dictus Ffrancisconus de Xamins instituerat (...) in dicto suo ultimo testamento in dicta ecclesia Sancti Justi», es va fundar en una de les capelles noves del claustre de la seu, concedida als seus marmessors, com ja s'ha dit, en aquell mateix moment.

25. ACB, *Speculum*, I, f. 544r, 21-4-1350.

26. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 33v-34v; AHPB, s. f., 23/3, 3-1-1375; MAS, *Notes*, vol. 1, p. 9.

27. ADB, VP, vol. 12, 1421, Seu, f. 104v. En aquella capella va quedar ubicat l'altar de Sant Francesc, si més no, fins l'època de Campillo. Fins i tot va robar protagonisme a Sant Lluís (ACB, *Speculum*, I, f. 541-544), que era l'antic titular de la capella, segurament a causa de la pèrdua de l'acta de dotació de Maria de Prats, que va disposar la fundació d'una capellania dedicada a Sant Lluís (AHPB, 13/1, f. 61v, 24-11-1359) en la capella que va finançar el seu marit, Guerau d'Ardèvol (ACB, LO, 1325-1394, f. 25r, 16-10-1360).

en la primera capellania dedicada a Sant Feliu de Sant Just, fundada l'any 1374 per disposició testamentària del 1348. Si la defunció o execució de la darrera voluntat del testador s'hagués produït amb anterioritat al 1374, aquell benefici s'hauria d'haver erigit encara en la capella romànica de Sant Feliu, adossada a l'antiga església de Sant Just.[28] Això s'explica perquè la nova capella de Sant Iu, a la qual es va traslladar l'antiga advocació de Sant Feliu, no va ser promoguda per Berenguer Vives fins el 1361,[29] tretze anys abans d'executar la darrera voluntat d'aquell testador.

El mateix perill de confusió es produeix quan Campillo es refereix directament a algun dels fundadors d'una capella com el seu promotor. Una vegada més, cal tenir en compte que aquell estudiós va extreure moltes de les seves indicacions dels testaments continguts en els *Registra Dotaliarum*, on alguns dels fundadors ordenaven també la promoció d'una capella. Però, com s'ha anat veient, de vegades els seus desitjos no es realitzaven, ja sigui perquè no eren respectats, ja sigui perquè no s'arribava a temps de complir-los a causa de la gran competència que hi havia per a promoure capelles en algunes esglésies. Recordem que alguns dels testadors que havien disposat la promoció d'una capella dedicada a una advocació determinada van ser avançats en el seu propòsit per altres promotors que van morir abans o que, simplement, van decidir efectuar les donacions necessàries encara en vida.[30]

Per totes aquestes raons, s'ha arribat a la conclusió que resulta gairebé obligat complementar la consulta de l'*Speculum* i dels *Registra Dotaliarum* amb un buidat, més o menys exhaustiu, dels fons notarials. S'hi han pogut localitzar no només documents relatius a promotors ja coneguts, com ordres testamentàries de fundació beneficial i promoció de capella, documents fundacionals i àpoques de pagaments de capelles, sinó també documentació d'altres que havien romàs desconeguts perquè no apareixen en els *Registra Dotaliarum*. Per tant, les dades proporcionades per l'*Speculum* de Campillo només es poden considerar com a indicadors més o menys aproximats de les fases d'un procés constructiu, ja que poden falsejar la nostra percepció de com es van anar transformant les esglésies estudiades. Quan no es disposa d'altra documentació, la manera més fiable d'usar aquells indicadors temporals proporcionats per Campillo és intentar detectar l'existència d'una constant entre la

28. VERRIÉ, *La iglesia de los santos*, p. 34.

29. AHPB, 23/11, f. 95r-97v, 14-4-1361: ordre testamentària d'Agnès, cosina de Berenguer Vives, de fundar un benefici dedicat a Sant Iu en la capella que aquell volia promoure a Sant Just. AHPB, 23/21, f. 58, 9-10-1371: referència al testament de Vives, on disposa la redotació del benefici instituït per la seva cosina en la capella de Sant Iu, que ell, finalment, havia promogut.

30. Vegeu les conclusions del capítol 2.

data aproximada de construcció d'una capella segons l'*Speculum* i les dates conegudes amb seguretat de les capelles que la flanquegen o que li són properes. El que no seria seriós és atribuir una aparent diversitat de dates de les capelles al fet que l'església s'estigués alçant pertot arreu simultàniament. Com a mínim, podem assegurar que cap de les esglésies estudiades es va alçar sense ordre ni concert. Quan la seqüència cronològica de les capelles no quadra és perquè només se'n coneix una part de la documentació i, per tant, es parteix de premisses falses perquè no se sap interpretar o perquè hi havia un obstacle, ocasionat per restes de l'obra anterior, que interrompia momentàniament l'avanç de l'obra en aquella direcció.

Una *tercera via d'estudi* del tema, menys concorreguda, s'ha fonamentat en les descobertes de restes romàniques a partir d'intervencions d'arquitectes contemporanis sobre les esglésies estudiades. El primer va ser August Font, que va localitzar les restes de la galilea de la seu romànica mentre explorava l'estat dels fonaments destinats a suportar el pes del cimbori, realitzat entre 1906 i 1912.[31] Carreras Candi facilita els croquis elaborats sobre aquella troballa.[32] El segon va ser Adolfo Florensa,[33] que va descobrir restes de dues finestres d'estil romànic tardà quan, l'any 1963, treia l'enguixat del mur d'una escala interior situada entre la sagristia i el creuer de la Seu. Igualment, en continuar l'ascens per una escala contigua a l'anterior fins la planta superior, va adonar-se de l'existència d'una gran sala, amb volta de canó, que ocupa tota la planta de la sagristia i que va identificar (crec que amb encert), amb un braç de transsepte de les acaballes del romànic.

La *quarta via* possible d'estudi del tema seria la de l'excavació i la de la innovadora prospecció geofísica, com la realitzada recentment a la seu de Girona, divulgada per Barral.[34] Fins ara, no se n'ha efectuat cap en les esglésies estudiades. L'arrancada dels brancals dels portals de la galilea de la seu romànica, finançada per Berenguer de Puigalt en 1173,[35] resulta visible només com a resultat de les excavacions

31. ELIAS, *La catedral*, p. 85.

32. CARRERAS CANDI, *La ciutat de Barcelona*, p. 230.

33. FLORENSA, *¿Se inició en Barcelona una catedral entre la románica y la gótica?* (1963).

34. Sembla que el mètode geofísic ha donat bons resultats a la seu de Girona, on, després d'unes prospeccions efectuades l'any 1994, es va aconseguir una planta bastant fiable del subsòl. Posteriorment, on l'exploració geofísica va indicar la presència de poderoses estructures, es va procedir a realitzar prospeccions molt localitzades per tal de verificar arqueològicament aquells indicis, amb el mínim de destrucció del sòl i el subsòl. Vegeu l'article de X. Barral al diari *Avui*, 16-6-1998, p. 40, i FREIXAS-NOLLA-PALAHÍ-SAGRERA-SUREDA, *La Catedral de Girona*.

35. Fragment del document referent al donatiu citat per CARRERAS CANDI a *La ciutat*, p. 232: «Addo etiam et dono ad opus illud novum, quod galilea appellatur, construendum de meo proprio D solidos».

practicades en el baptisteri de l'antiga basílica paleocristiana. En canvi, el 1960,[36] sí que es va efectuar una excavació a Santa Maria del Mar, amb motiu de la retirada del gran altar major barroc que va ser mig destruït en 1936. Aquesta excavació va posar al descobert, a més dels fonaments d'aquell altar i una necròpoli romana, un mur medieval, situat en sentit perpendicular a la nau i de banda a banda del presbiteri, que sembla correspondre al d'una casa.[37] Potser era aquest l'obstacle que va endarrerir la construcció de les capelles de l'absis d'aquella església, les últimes en promoure's. Així, com era d'esperar, no es va localitzar cap indici de restes de l'església anterior, cosa que confirma la hipòtesi d'ubicació, fora del perímetre de l'església actual, de Pi i Arimon i Bassegoda. Malauradament, ha estat impossible aconseguir consultar la memòria d'excavació que realment deu ser digna d'interès, la de la intervenció practicada al Fossar de les Moreres en 1986, que potser hauria permès demostrar la teoria sostinguda per Bassegoda en 1925 sobre la ubicació de l'església romànica.[38]

La *cinquena i, de moment, última via d'estudi* del procés constructiu de les esglésies estudiades apareix com una síntesi de les anteriors. Es caracteritza, doncs, per la seva interdisciplinarietat i constitueix la culminació lògica d'un procés iniciat, més o menys conscientment, ja fa molts anys. Els seus representants són Vergés i Vinyoles,[39] que han centrat la seva atenció en la catedral. Aquesta és l'església de què es tenen més dades pel que fa a la seva transformació de romànica en gòtica, ja que és possible estudiar-la des de totes les vies esmentades: llibres d'obra, fundacions beneficials i promocions de capelles (*Registra Dotaliarum*, *Speculum* i documentació notarial), restes descobertes per arquitectes en realitzar intervencions sobre les esglésies estudiades i, finalment, restes descobertes mitjançant excavacions (sovint relacionades també amb intervencions arquitectòniques). La primera gran aportació d'aquests estudiosos ha estat connectar totes les dades disponibles, sorgides dels més diversos camps d'estudi, i confrontar-les amb les notícies proporcionades per diverses fonts documentals. La segona ha estat atrevir-se (cosa infreqüent) a elaborar una teoria sobre la ubicació i orientació de la seu romànica i sobre

36. TORT, *Santa Maria*, p. 34.

37. RIBAS, *Descubrimiento de una necrópolis*, p. 9-12.

38. Concretament, la intervenció efectuada al Fossar de les Moreres, al costat de Santa Maria del Mar, amb motiu de l'enderroc del pont de la casa de la Junta d'Obra d'aquella església parroquial l'any 1986 (Bassegoda i Nonell, *Guia*, p. 52). S'ha tingut notícia de la troballa d'unes restes que potser haurien permès confirmar la hipòtesi sostinguda per Bassegoda en 1925 sobre la ubicació de l'església romànica.

39. VERGÉS-VINYOLES, *La catedral romànica* (1987); *Santa Creu i Santa Eulàlia* (1992).

les seves dimensions i configuració. A partir d'aquí, han pogut bastir la hipòtesi que més interessa: la forma en què deuria anar desapareixent l'edifici romànic per donar pas al gòtic.

La petita aportació d'aquest estudi, després d'aquest gran pas, consisteix a oferir les dates de promoció de les capelles gòtiques, aspecte poc tractat per aquells dos investigadors, més concentrats en les romàniques i en l'obra global de l'església gòtica. També a rectificar la data de construcció que ells atribueixen a alguna capella gòtica, que sembla errònia de resultes dels problemes d'interpretació que comporta la consulta de la documentació beneficial (sobretot de *l'Speculum*). Igualment, consisteix a presentar una hipòtesi sobre el procés de trasllat i desaparició d'alguns dels edificis existents en el claustre romànic per donar pas al gòtic i, finalment, a rectificar (espero que amb encert) la ubicació d'alguna de les estances que l'integraven. Les possibilitats d'estudi d'aquest procés són molt més restringides en les esglésies parroquials: no s'han localitzat els registres d'entrades i sortides que, sens dubte, devien portar les respectives juntes d'obra i tampoc s'ha localitzat cap resta dels edificis anteriors (o no s'ha pogut consultar la memòria d'excavació) que permeti ubicar-los amb seguretat.

Ateses aquestes limitacions, s'ha intentat suplir aquestes mancances amb un buidat exhaustiu de la documentació notarial, que encara no s'havia practicat amb relació a aquest tema. De vegades, els documents localitzats han estat directament relacionats amb la qüestió, alguns d'una importància vital; d'altres només ho han estat tangencialment, però tots han contribuït, d'una manera o altra, a proporcionar indicis o confirmacions suficients per bastir les hipòtesis que es presenten a continuació: des d'aquell on consta com a vídua la dona d'un promotor, que ens indica a partir de quan podria haver-se executat el testament on ordenava promoure la capella, fins al tan escàs com buscat rebut pel pagament d'aquella. Igualment, sense practicar aquest buidat de la documentació notarial, no s'hauria entès mai perquè hi ha l'escut de Pere Desvall en la capella de la Seu que havien promogut els marmessors de Francesc d'Eiximenis. Tampoc no s'hauria sabut que el promotor, injustament oblidat, de la capella de Santa Maria del Mar que Francesc Merlès s'atribuïa com a seva[40] era Berenguer de Roudor. Però no es tracta tant de justícia com de dates reals de promoció de les capelles... Si no s'haguessin localitzat aquells documents notarials posteriorment a la consulta dels *Registra Dotaliarum*, l'actitud possessiva demostrada per Merlès (així com la presència dels seus escuts) amb relació a aquella capella haurien induït a creure que n'era el promotor. En conseqüència hauria fet variar notablement la data de promoció de la capella i, per

40. ADB, RD, VII, f. 349r-353r, 6-7-1387.

tant, hauria distorsionat la percepció del moment o la manera en què es va construir el tram d'església on es troba.

A continuació, un cop exposades aquestes reserves, es presenten les hipòtesis del procés de construcció de les esglésies estudiades, amb plena consciència que tan sols constitueixen una eina de treball provisional fins que no s'efectuïn les prospeccions que permetin demostrar-ne la veracitat. La metodologia emprada es basa, com s'ha dit, gairebé totalment en el buidat documental, amb tot el risc que aquesta restricció comporta. Per aquesta raó, s'han intentat verificar tots els indicis mitjançant la confrontació de fonts documentals diverses. En el cas de la seu, s'ha pogut disposar d'una font molt valuosa, els llibres de l'obra, on apareixen enregistrats tots els ingressos i pagaments relatius a la seva construcció, tot i que la gran majoria dels corresponents a la primera meitat del segle XIV s'ha perdut. Afortunadament, com que corresponen a la segona meitat del segle, els rebuts dels pagaments efectuats pels promotors de les capelles del claustre sí que s'han conservat.

Els testaments, consultats en l'AHPB, l'ACB i els *Registra Dotaliarum* de l'ADB, s'han valorat únicament com a indicadors de la voluntat de promoció d'una capella, exceptuant-ne aquells en què el testador hi va fer constar que ja l'havia promoguda anteriorment. En canvi, la documentació de les marmessories testamentàries s'ha avaluat com una evidència de l'execució d'aquella voluntat (AHPB). La mateixa consideració han rebut, lògicament, els contractes signats pels mateixos promotors i les autoritats eclesiàstiques pertinents amb relació a la fundació dels beneficis i el finançament de les capelles (AHPB i ACB: Notaria Particular i Llibre de l'Obra).

Altres documents, de diversos tipus, s'han pres com a indicadors de la data *ante quam* va ser finançada una capella. Es tracta, en primer lloc, dels documents signats pels preveres designats com a beneficiats pels fundadors i promotors estudiats: rebuts per la percepció de censos del dot beneficial, nomenaments de procurador, requeriments per aconseguir la investidura beneficial, sol·licituds de permís per efectuar permutes de benefici amb altres preveres, etc. En segon lloc, els inventaris d'ornaments dels beneficis fundats per aquells promotors, redactats en el moment d'investidura dels successius beneficiats. En tercer lloc, documents notarials de tema divers en què el cònjuge del promotor de capella per via testamentària ja consta com a vidu o en què els fills d'aquell difunt ja consten com a hereus (AHPB). De la mateixa manera s'han valorat els Llibres de Visita Pastoral (ADB), que no només donen notícia de l'estat de la nova construcció en un moment determinat, sinó que també constitueixen un indicador de com podia haver avançat fins aleshores l'enderroc de l'església precedent.

Finalment, per tal de completar els buits d'informació, s'han pres com a punt de referència les notícies proporcionades per Campillo en

l'*Speculum*, punt de partida de la recerca, però només com a indicadors perquè no s'han pogut verificar.

L'AMPLIACIÓ DE LA SEU (1298-1448: TANCAMENT DARRERA VOLTA DEL CLAUSTRE)

Com ja s'ha vist, l'estat dels coneixements sobre la seu ha experimentat un canvi substancial a partir de l'estudi realitzat per Vergés i Vinyoles. Anteriorment, deixant de banda les monografies de tipus bàsicament descriptiu i els breus però obligats esments que se li han dedicat en obres de caràcter general, el procés de reemplaçament de l'anterior església romànica mai no havia estat objecte d'estudi, si més no d'estudis publicats. El debat suscitat a l'entorn de l'emplaçament de la seu romànica ja s'havia iniciat a les acaballes del segle XIX, segons es desprèn dels comentaris de Carreras Candi:[41] Puiggarí opinava que la catedral del segle XI «s'alçà demunt la solera de la primitiva o wisigoda»,[42] mentre que Pi i Arimon sostenia que «se cambià l'emplaçament, erigint-la enfront lo palau del bisbe, en lo soler de la Catedral actual».[43]

La comprovació dels fonaments dels pilars destinats a sostenir el cimbori, efectuada per l'arquitecte A. Font quan M. Girona, l'any 1906, va fer un donatiu per finançar-lo, va ocasionar una descoberta molt interessant: l'arrencada dels brancals de la portalada de la galilea romànica, afegida a l'antiga església en 1173. La visió incompleta d'aquelles restes va donar lloc a teoritzar sobre la ubicació de la seu romànica en l'espai comprès entre elles i la muralla romana, és a dir, amb l'absis situat al pla de la Seu. Aquesta falsa creença va persistir fins als anys vuitanta, tot i que una excavació practicada el 1967 sota la seu, on es va trobar el baptisteri paleocristià, permetia veure que les obertures d'aquella portalada tenien una doble esqueixada, de manera que l'eix longitudinal de la seu romànica ja no s'havia de desenvolupar necessàriament entre aquelles restes i la muralla romana. D'altra banda, en l'excavació efectuada al pla de la seu, l'any 1952, per tal de rebaixar el nivell de la plaça, sembla que ja s'havia comprovat que no existia cap evidència arqueològica que l'antiga església s'hi hagués ubicat, en direcció a la muralla.[44] Els fonaments dels dos murs paral·lels localitzats podrien correspondre a alguna de les cases enderrocades per obrir la nova plaça de la seu.[45]

41. CARRERAS, *La ciutat de Barcelona*, p. 229.
42. PUIGGARÍ, *Garlanda de joyells*, p. 19.
43. PI Y ARIMON, *Barcelona antígua y moderna*, I, p. 440.
44. DURAN, *Barcelona i la seva història*, I, p. 48.
45. El 28-2-1397 els canonges comunicaven al Consell de la ciutat el «gran enderrocament de hedificis vells davant la Seu de Barchinona». Vegeu CARRERAS, *La ciutat*, p. 372.

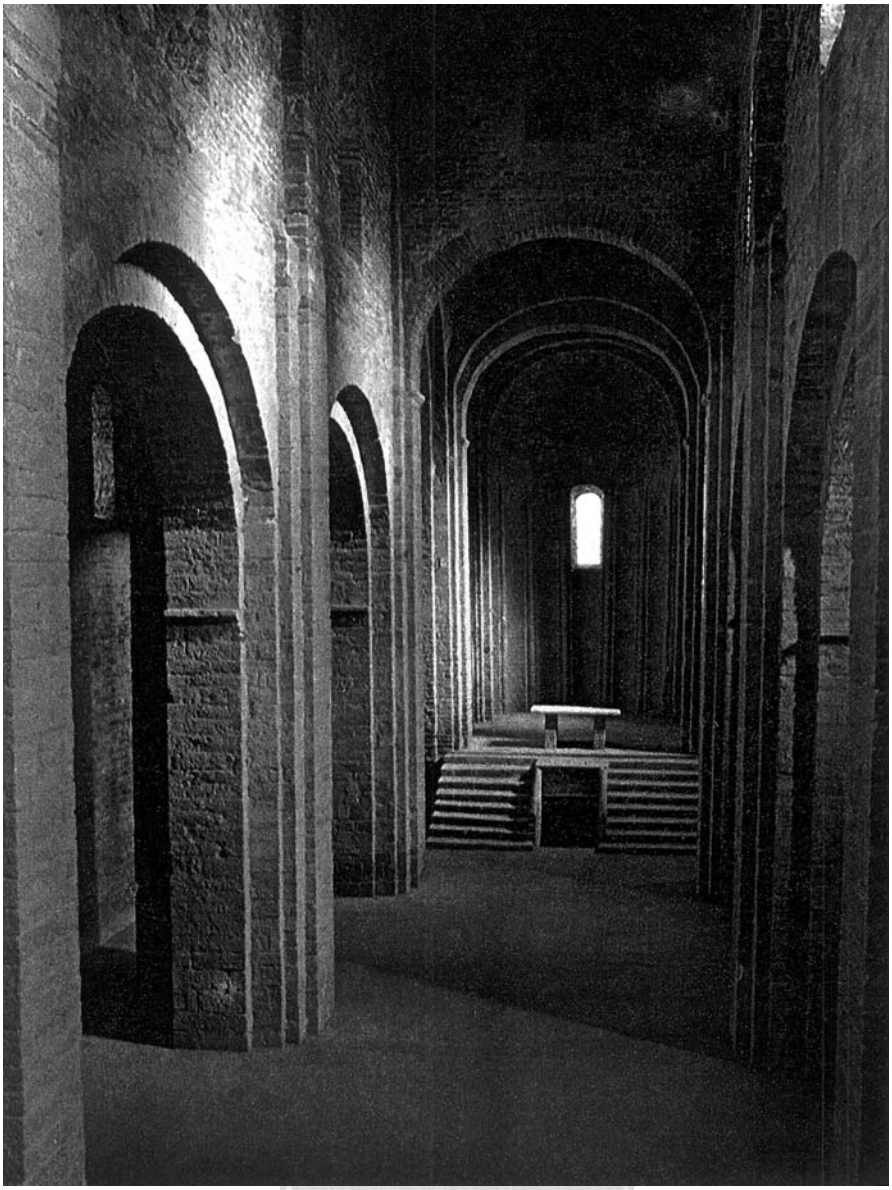

Il·lustració 19: Església de la canònica de Sant Vicenç de Cardona, amb una configuració molt semblant a la reconstrucció de la seu romànica proposada per Vergés-Vinyoles.

A partir d'aquí, mitjançant la confrontació de les notícies documentals localitzades sobre la seu romànica i sobre el seu procés d'enderroc, deduïble a través dels llibres de l'obra de la seu gòtica, Vergés i Vinyoles van poder oferir les seves aportacions. La primera consisteix en una reconstrucció hipotètica de la planta de l'església romànica, que, teòricament, hauria constat de tres naus separades per columnes, amb un absis central i dues absidioles laterals. La nau central hauria estat coberta amb una volta de canó de tres trams, ja que sobre el tram confrontant amb l'absis central s'hauria alçat un cimbori. Les naus laterals tindrien cada tram comprès entre els intercolumnis dividit en dos, cobert amb dues voltes d'aresta, amb excepció dels trams que limitaven amb les absidioles, coberts amb volta de canó com la nau central. El campanar s'hauria situat on ara es troba l'espai d'accés al portal del claustre i l'antiga cripta en el mateix lloc que ocupa l'actual. Pel que fa al claustre, només en proposen la ubicació, al mateix lloc que l'actual, així com les possibles dimensions.

Aquesta reconstrucció hipotètica es fonamenta en tres dades conegudes. La primera és la troballa de les restes de la galilea, que han permès deduir les dimensions aproximades de l'antiga església, el nombre de naus (tres) i la seva orientació. La segona dada la proporciona un document notarial relatiu a la translació de Santa Eulàlia des de l'antiga cripta a la sagristia, per tal de poder obrar la nova cripta, cosa que indica que deuria ocupar el mateix lloc que ocupa ara.[46] La tercera, la proporcionen els llibres de l'obra, que indiquen que l'antic cloquer s'ubicava en l'espai per on ara s'accedeix al portal del claustre.[47] En canvi, la configuració hipotètica de l'església es fonamenta en l'observació de l'església de Sant Vicenç de Cardona, que, segons Vergés i Vinyoles, deuria haver estat el model de les grans esglésies del segle XI, com les seus de Barcelona i Elna.[48] Tant Sant Vicenç com la seu d'Elna reuneixen els atributs més freqüents en les esglésies importants d'aquell segle: planta basilical, tres naus, coberta de volta de canó, absis i absidioles adjacents semicirculars, l'absis amb tendència a ser més gran que aquelles i, de vegades, amb nínxols en el perímetre interior.[49]

46. En aquest document s'explica que «volensque transferre ossa corporis beate Eulalie barchinonensis (...) cum hoc esset necessarium pro eo quod capelle eiusdem beate virginis, que construebatur in sancte Sedis ecclesie, perfici non poterat nisi corpus eiusdem virginis barchinonensis, saltem ad tempus, mutaretur seu transferretur». Vegeu VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 161 (ACB, Constitutionum, doc. 120).
47. *Ibid.*, p. 164.
48. *Ibid.*, p. 163.
49. DALMASES-JOSÉ-PITARCH, *L'art romànic*, p. 90.

La ubicació del claustre romànic ve indicada per les notícies documentals d'aquella època, moltes d'elles citades per Carreras Candi, i corroborada per la documentació del segle XIV, concretament els llibres d'obra i els de visita pastoral. Sobre les dimensions d'aquell claustre no s'ha arribat a cap conclusió fins ara, tot i que les proposades per Vergés i Vinyoles semblen un xic reduïdes.

Cal tenir en compte que havia de tenir cabuda suficient per acollir les dependències necessàries per a la vida en comú que, fins al segle XIV, feien els canonges de la Seu: cuina, celler, refectori, sala capitular, etc. A més, també s'hi trobaven algunes capelles, com la de Sant Marc, de la confraria del gremi de sabaters,[50] la dels Innocents, que, segons el llibre de visita de 1388 «ffuit diructa» poc abans d'aquell moment,[51] i la de Sant Miquel, al costat de l'antiga sala capitular.[52] Pel que fa a la del Corpus, promoguda pel canonge Noguera a finals del segle XIII, sembla que, en principi, podria haver estat forana però va acabar essent absorbida pel claustre gòtic.[53] Estava situada, segons els llibres de l'obra,[54] al costat de la que hi ha a l'angle del claustre (de Sant Bartomeu i Santa Elisabet), entre els carrers de la Pietat i del Bisbe. Les dependències de la canonja romànica encara apareixen esmentades en la documentació del segle XIV: l'antic celler en el llibre de visita pastoral de 1388[55] i la resta de dependències en diversos documents notarials.

50. ADB, RD, I, f. 187r-188v, 21-12-1203: el bisbe i el Capítol concedeixen als prohoms de la confraria de Sant Marc del gremi de sabaters «locum illum, sicut vobis assignavimus intus dictum sepulcrum, ubi hedificetis et construatis ibi altare in nomine sancti Marchi evangeliste». En 1346, quan ja estava construïda la nova capella que se'ls havia adjudicat a l'església gòtica, el Capítol va ordenar-los que s'hi traslladessin: ACB, Liber Camisie, f. 9r (cit. per MAS, *Notes*, I, p. 44).

51. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 27v: l'altar dels Sants Innocents es trobava, en el moment de la visita, traslladat provisionalment a la capella de Sant Lluís (promoguda per Maria de Prats i Guerau d'Ardèvol).

52. ADB, RD, I, f. 245r-246r, 28-12-1301: acta de dotació del benefici de Santa Cecília.

53. AHPB, 36/4, f. 18v, 21-1-1372: referència a una mujada de terra, amb vinya i fruiters, de la «capellam Domini Nostri Ihesu Christi, sita iuxta Sedem».

54. ACB, LO, 1385-1387, f. 38r, 16-12-1385: pagament a un piquer per obrar els portals «de la capella de la reconada de la claustra», el principal dels quals «ret rahó (...) a la capella de Ihesucrist». No va ser enderrocada fins 1423, per tal de construir les capelles de l'ala del carrer del Bisbe: ACB, Liber Camissie, f. 101v (doc. citat per MAS, *Notes*, I, p. 73).

55. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 22r. Sembla que es deuria trobar inutilitzat, si més no en part, ja que es diu que en ell «sunt octo altaria». Si s'hagués inutilitzat totalment, és evident que s'hauria hagut d'habilitar una altra dependència com a celler, ja que el refectori i la cuina continuaven funcionant, si més no per als pobres.

El refectori en un del 1372,[56] el dormitori en un del 1325[57] i la sala capitular en dos del 1364 i el 1369.[58]

La designació de la sala capitular com a «capítol nou» en els documents notarials del segle XIV tant podria interpretar-se com una pervivència d'una sala capitular anterior destinada a un altre ús, de la qual calia distingir-la, com al simple fet que havia estat traslladada a un nou lloc. L'estat de les obres del claustre, segons els llibres de l'obra i els de visita pastoral, entre mitjans i finals segle XIV, indiquen que el suposat «capítol vell» només podria haver-se ubicat en l'ala del carrer de la Pietat. Les capelles paral·leles a l'església van ser promogudes entre 1353 i 1368 i les frontereres amb el carrer de la Pietat entre 1361 i 1390, aproximadament. L'any 1388 l'ala del carrer del Bisbe encara estava ocupada per construccions romàniques, com ho demostra la presència de l'esmentada capella del Corpus, d'estil romànic tardà.[59] El visitador pastoral d'aquell any hi va accedir des de la capella de Sant Pal·ladi (penúltima de l'ala del carrer de la Pietat), ja que la de Sant Bartomeu i Santa Elisabet, situada al racó, encara no s'havia acabat. Després de visitar-la es va dirigir, «extra januam Sedis», a la de Sant Blai. A continuació, novament dins del claustre de la seu, va supervisar les confrontants amb l'església que encara no havia visitat (la de Sant Iu i Sant Bernat i la de Tots Sants). Finalment, des d'allà es va dirigir a la capella de les Verges (ara de Santa Llúcia), que ja havia estat integrada al nou claustre (vegeu les il·lustracions de les p. 303 i 305), i a l'altar de l'Aparició de Déu, situat «infra domum Capituli Sedis».[60]

El seguiment de la sala capitular és un dels més complicats. En els llibres de l'obra de 1382 es diu que s'estava paredant «al capítol», notícia que pot tenir lectures diferents. La informació aportada per aquesta font documental, tot i que és de fàcil consulta, sovint es fa

56. AHPB, 17/19, f. 98r, 11-11-1374: en aquest document apareix copiat un fragment d'un altre del 16-12-1372, en què la reina notifica al majordom i administradors de «la Almoina de la Seu de Barchinona» que ha atorgat a «na Salvatge de Russu, fembra pobra», una «almoyna o porció en lo refetor de la dita Seu». Ja s'esmenta molt abans en un document de 1204, l'acta de concessió al gremi de sabaters del dret d'erigir altar en el claustre (ADB, RD, I, f. 187r-188v, 21-12-1204, cit.): s'atorga també als confrares que «de bonis vestris, comendatis vel detis ad comedendum pauperibus in refectorio nostro».

57. AHPB, 13/13, f. 199v, [s.d.] 1366: en aquest document hi ha la còpia fragmentària d'un del 6-5-1325, on es diu que el Capítol s'ha convocat «in illo loco ubi consuerit esse dormitorium dicte Sedis».

58. AHPB, 23/15, f. 58r, 27-7-1364: «domo Sedis Barchinone que capitulum comuniter nuncupatur, sita ad unus latus claustri». *Ibid.*, 20/10, s.f., 2-3-1369: «quandam domo nova, intus claustrum Sedis Barchinone constituta, capitulum vulgariter appellata».

59. Aquella ala del claustre no es va resoldre fins l'època del bisbe F. Climent, conegut com Sapera, l'escut del qual apareix en la volta del portal del carrer del Bisbe i en la capella de Sant Benet, ara de Santa Rita.

60. ADB, VP, vol. 9, 1388, f. 32r-43r.

Il·lustració 20: Un dels dos arcs que flanquegen la capçalera de la capella de Santa Llúcia. Aquest de la banda dreta està sencer, mentre que el de l'esquerra es deuria escapçar quan es va annexionar la capella al claustre.

difícil d'interpretar, ja que les anotacions eren redactades basant-se en sobreentesos que ara poden resultar gairebé incomprensibles o provocar confusions. Així, les notícies documentals aportades per Terés en el seu article sobre la construcció de la sala capitular gòtica[61] indiquen que el paredament que es realitzava l'any 1387[62] «obs de tancar lo capítol» no podia estar relacionat amb l'actual sala capitular (convertida en capella del Crist de Lepant), ja que no es va construir fins a començaments del segle XV, sinó que es deuria referir a l'estança coneguda en el segle XIV com «capítol nou», successora de la sala capitular romànica i predecessora de l'actual. D'altra banda, les notes de pagaments del llibre de l'obra citades per Terés evidencien que per construir l'actual sala capitular encara es van haver d'efectuar enderrocs, com ho indica el pagament «per enderrochar lo alberch del primer benifet de Sant Jacme, qui era là on és la casa del capítol nou».[63]

Però, aquest «capítol nou» era l'esmentat en el segle XIV o el que s'estava construint en el XV? Podem suposar, tal com hem vist evolucionar el curs de les obres, que ambdues sales no podien ocupar el mateix lloc, ja que sembla que els responsables de l'obra es van regir pel criteri d'esperar a enderrocar les capelles i estances romàniques fins que estiguessin construïdes les destinades a reemplaçar-les, perquè no es podia interrompre el culte ni la vida quotidiana dels canonges. Recordem aquella ocasió, l'any 1325, en què, privats momentàniament de sala capitular, es van veure obligats a reunir-se «in illo loco ubi consuerit esse dormitorium dicte Sedis».

La segona aportació de Vergés i Vinyoles consisteix en la reconstrucció del procés de construcció de la seu gòtica a mesura que avançava l'enderroc de la romànica. Aquests estudiosos sostenen la teoria que el projecte de la nova catedral es va subordinar a la conservació del creuer d'estil romànic tardà que li havia estat afegit (ocupat actualment per la sagristia i les capelles de Santa Bàrbara i la Santíssima Trinitat: vegeu les il·lustracions 22, 23, 26 i 27), de manera que es va partir d'un plantejament forçat.[64] Tot i que resulta evident la disparitat dels finestrals i finestres situats a banda i banda del que se suposa el creuer de les acaballes del romànic amb relació als de la resta de la seu gòtica (vegeu les il·lustracions 22, 23, 26 i 27), no és totalment segur que es tracti d'elements anteriors a ella. El seu plantejament formal sembla, si no anterior, com a mínim retardatari, però la tècnica d'execució que s'hi observa és ja plenament gòtica. Tot i que, tant els

61. TERÉS, *Obres del segle XV a la catedral*.
62. ACB, LO, 1387-1389, f. 37r, 14-12-1387: pagament «per tres milers de rajola de paradar obs de tancar lo capítol».
63. TERÉS, *Obres del segle XV a la catedral*, p. 409.
64. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu*, cit., p. 160 i 161.

Il·lustració 21: Arc de la banda esquerra de la capçalera de la capella de Santa Llúcia. Contràriament al de la banda dreta, està escapçat, possible seqüela de l'annexió d'aquesta capella al claustre abans de 1388 (VP).

finestrals de les capelles de Santa Bàrbara i la Trinitat com les finestres localitzades per Florensa[65] a la sagristia (vegeu les il·lustracions 22, 26 i 27) presenten arcs de mig punt, els seus brancals no es van confeccionar independentment del mur, sinó que formen part dels carreus d'aquell, amb una coincidència perfecta entre les filades dels carreus que integren els brancals i les dels murals, tècnica més pròpia del gòtic que del romànic.[66] Això s'observa particularment bé en els brancals de les finestres de la sagristia, escapçats en un dels laterals (vegeu les il·lustracions 26 i 27), de manera que es pot veure que la confecció dels brancals va consistir a donar relleu per les vores als carreus que emmarcaven les finestres.

Ens trobem, doncs, davant d'uns elements de transició, que tant podrien considerar-se del romànic tardà com plantejats en època del gòtic per algun coneixedor de les noves tècniques, però ancorat, potser per raons d'edat, en les formes del passat. En conseqüència, tant podria

65. Sobre les finestres localitzades a l'interior de la sagristia per A. Florensa, vegeu el seu article *¿Se inició en Barcelona...?*

66. Vull agrair al doctor J. A. Adell aquesta puntualització tècnica sobre la qüestió, que no sembla haver estat considerada anteriorment.

Il·lustració 22: Finestres situades a l'extrem nord del fals creuer, al costat del portal de Sant Iu, amb un disseny clarament diferent al de les altres. Corresponen a les capelles dedicades antigament a la Trinitat i a Santa Bàrbara.

tractar-se d'elements conservats d'ampliacions encara romàniques, teoria sostinguda per Vergés i Vinyoles, com del lloc per on es va iniciar l'ampliació de la Seu, com sembla indicar la tècnica constructiva emprada en els finestrals i finestres esmentades. Crec que és més encertada la teoria del reaprofitament, ja que sembla justificar el fet que la remodelació d'aquella zona de l'església, segons les notícies dels llibres d'obra, es deixés per al final. Per lògica, això no hauria estat necessari si no hi hagués hagut algun obstacle que condicionés l'avanç de les obres o alguna resta anterior que presentés dificultats d'integració a l'obra nova.

Així, aquests elements preexistents haurien condicionat el projecte d'ampliació de l'església, actuant com a punt d'intersecció de l'ampliació inicial de l'absis i de la consegüent de les naus. Igualment, l'esment en els llibres de l'obra,[67] l'any 1387, d'un enderroc a la cantonada «on puja lo caragol» (l'escala del campanar), sobre la capella de Sant Jordi (la primera de l'ala del carrer de la Pietat, al costat del portal d'aquell

67. ACB, LO, 1385-1387, f. 91v, 20-4-1387, i f. 92v, 27-4-1387.

Il·lustració 23: Aquesta finestra interior, situada sobre l'antiga capella de Santa Bàrbara, convertida en sagristia de la de la Trinitat, presenta el mateix disseny que les finestres de la il·lustració 22. Sembla desproveïda de funcionalitat, però cal recordar que es troba en la zona on hi havia hagut el pont que unia les dependències de l'antic palau bisbal.

carrer), que s'havia començat a construir abans de 1363,[68] demostra que la construcció en aquella zona havia avançat entre restes de l'edifici precedent. Si aquelles restes encara no s'havien enderrocat aleshores, quan ja s'havia construït de nou al seu voltant, és que es pensaven aprofitar. D'altra banda, el fet que es volguessin reaprofitar indica que es trobaven en bon estat, potser perquè eren de construcció relativament recent, cosa que confirmaria la teoria de Florensa, Vergés i Vinyoles, que, per totes les raons exposades, comparteixo.

L'únic punt feble d'aquesta teoria és que no concorda amb l'incident esdevingut l'any 1329 entre el guardià del palau reial i el Capítol, causat perquè l'avanç de l'obra de la seu amenaçava amb estrènyer excessivament el carrer dels Comtes. Aquesta por no seria lògica si ja hagués existit el braç del suposat creuer del romànic tardà, que ja devia estrènyer prou el carrer abans de prosseguir l'obra pel portal de Sant Iu. Tampoc concorda amb les conclusions que extreu Adell sobre la configuració i l'evolució de les esglésies romàniques catalanes, segons les quals l'ampliació d'una capçalera amb l'addició d'un creuer no sembla que s'adigui amb el tipus d'evolució detectada en les esglésies del Barcelonès.[69] Tot i això, encara que de moment no trobem una explicació satisfactòria per a aquesta contradicció, tenim les restes i l'evidència que contenen que l'actual sagristia se situa dins d'una gran estança anterior a la seu actual, ja fos un braç de creuer o no.

Un altre element de discussió que, com ja s'ha dit, es produeix habitualment, és el de la periodificació del procés constructiu en funció de les fundacions beneficials. Vergés i Vinyoles semblen haver copsat correctament el problema, ja que situen la primera capella promoguda (1298)[70] un cop iniciada l'ampliació de la seu, dedicada a Santa Marta,[71] encara en l'església vella.[72] Si es té en compte el temps que es va trigar a construir les capelles del claustre segons els llibres de l'obra, s'entén que no és possible que la capella gòtica de Santa Marta s'hagués començat a construir abans de l'abril de 1300, ja que l'ampliació de

68. ACB, LO, 1363-1365, f. 31v, s.d., 1364: ingrés de 200 s. que «misser Francesch havia dat<a> a taulade, en guisa que hi pogués cantar (missa, el prevere), e los honrats obrés feren cobrir la dita capella». La capella havia romàs inacabada i aquesta coberta era provisional. Va ser acabada de promoure per Pere de Marges entre 1372 i 1373: ADB, RD, I, f. 342r-344r, ja citat.

69. ADELL, *L'arquitectura religiosa*, p. 79-81, i *L'arquitectura gironina del segle XI*, p. 25-33.

70. ACB, *Speculum*, I, f. 462r, 16-7-1298: benefici 1 de Santa Marta.

71. ADB, RD, I, f. 241r-244v, 10-4-1300: còpia del testament de Raimon, pare de Bartomeu de Girona, promotor de la capella, on disposa la fundació del benefici 2 de la capella de Santa Marta, «quam Bartholomeus de Gerunda, quondam filius meus, hedifficabat seu hedifficari faciebat in Sede Barchinone, cuius opere non dum perfecto (cum) ipse filius meus decesssit».

72. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 160 i 162.

Il·lustració 24: Porta inutilitzada del pont que unia el Palau Reial amb la seu, construït quan el rei Martí hi va erigir la seva capella privada. Posteriorment, la capella va ser abandonada i el pont enderrocat. No es pot descartar que ocupés el mateix lloc que el destruït per ordre del bisbe quan va cedir l'antic palau episcopal al rei (1315) perquè ampliés el seu.

la seu es va iniciar el dia 1 de maig de 1298, només dos anys abans. Cal considerar que les tasques d'enderroc d'algun edifici proper que obstaculitzés l'ampliació, així com les d'excavació i construcció dels fonaments i els murs perimetrals de l'obra nova, degueren anar més enllà d'aquells dos anys. D'altra banda, el document citat per Vergés i Vinyoles, on es diu que aquella capella es va construir «prope portale maius ipsius Sedis, ad manum dextram ad introitum ipsius Sedis», indica que la capella gòtica de Santa Marta va ocupar gairebé la mateixa situació que l'anterior amb relació al portal major de l'església romànica,[73] que no es va enderrocar fins el 1422.[74]

73. La capella dedicada originàriament a Santa Marta era la primera després del portal del claustre i el portal major de l'església romànica estava situat davant la capella que limitava amb ella.

74. Sembla que l'any 1401, decidits a aprofitar l'antiga façana fins al final, els responsables de l'obra van comprar dues-centes rajoles per tapar-ne les obertures: VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 162. Font: ACB, LO, 1421-1423.

Il·lustració 25: Capella del rei Martí, inutilitzada i sense coberta. La porta del pont de la il·lustració 24 apareix vista des de dins.

No comparteixo, en canvi, l'opinió de Vergés i Vinyoles pel que fa a la ubicació d'alguns dels altars romànics, ja que pot suggerir una configuració inexacta de l'església romànica i desaprofita possibles arguments que poden afavorir la teoria del transsepte de les acaballes del romànic. La discrepància se centra en els altars de la Trinitat, els Innocents, Sant Tomàs de Canterbury i Sant Pacià. L'equívoc sorgeix de l'*a priori* que l'església de la Seu només tenia una porta d'accés, la de la galilea, quan els mateixos estudiosos afirmen, en canvi, que al costat de l'antiga Seu hi havia dues places,[75] una davant la portalada de la galilea i l'altra, probablement, a l'actual carrer dels Comtes, ja que en l'altra direcció l'església limitava amb el claustre.

Guillem Tarafa, en el seu testament (1319)[76] disposa el seu enterrament «in galilea, ante valnas sive portas maiores dicte ecclesie Sedis Barchinone». L'especificació de les portes de la galilea com a *maiores* suggereix l'existència d'unes altres de secundàries, que s'haurien de situar on, pel que sembla, hi hauria pogut haver la segona plaça de la seu, al carrer dels Comtes. En funció d'això, els altars dels Innocents

75. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 165.
76. ADB, RD, I, f. 57r-58v, 18-1-1320: benefici 3 del Sant Sepulcre.

i de la Trinitat no s'haurien d'haver situat necessàriament a sobre de la galilea («super portas ipsius ecclesie», es diu únicament), sinó, potser, damunt d'aquelles altres. Ambdós altars estaven en el mateix lloc: «cupiens et volens, in honore sancte Trinitatis, altare erigere et edifficare super portas ipsius ecclesie», diu Raimon de Sallent en 1198,[77] i «altare quod de propriis bonis mei hedifficavi et construi feci in ecclesia barchinonense, ante altare sancte Trinitatis», diu Guillem d'Ametlla en 1281.[78]

Si aquests altars haguessin estat erigits damunt de la galilea, no haurien d'haver experimentat trasllats fins el moment en què va ser enderrocada (1422). En canvi, l'any 1388 l'altar dels Innocents ja s'havia traslladat provisionalment a la capella gòtica de Sant Lluís, al claustre, perquè «capella et altare dictorum Innocencium ffuit diructa».[79] La de la Trinitat ja és visitada aquell any en la seva capella gòtica, situada entre la de Sant Andreu i la de Santa Bàrbara.[80] Però devia fer poc que s'havia construït, ja que l'any 1383 encara se'n paguen les reixes: «Ítem li pague (a en Bernat Moragues, fuster) per ·I· jorn que fo ab II fadrins per lo portalet en la porta del portal del palau e mès les rexes de la capella de la Trinitat (...)».[81] Què quedava, doncs, per enderrocar de la seu vella poc abans de 1388? Des d'on s'havien traslladat els altars dels Innocents i de la Trinitat? Des de la galilea no sembla probable, perquè encara no s'havia enderrocat i, com anirem veient, els trasllats d'altars, capelles i dependències s'anaven produint a mesura que resultava indispensable, quan s'havien demolit els anteriors i ja estaven construïts els nous.

Pel que fa als enderrocs, ja s'havien resituat tots els altars romànics en les noves capelles de l'església gòtica, ja s'havien construït les de l'ala del claustre paral·lela a l'església, ja estaven avançades les obres de les edificades a l'ala col·lateral al carrer de la Pietat i les dues ales restants no es van començar a modificar fins al començament del segle XV. On es treballava, doncs, en aquelles dates segons els llibres d'obra? Precisament, en les zones que creiem corresponents al creuer d'estil romànic tardà, la de la capella de la Trinitat i la de la sagristia, que es van deixar per al final: el 30-3-1388 es paga al piquer Bartomeu Despuig per haver treballat 5 dies a la finestra de la sagristia, el 18-7-1388 a Pere Viader, «que peredà paret a la sagristia»,[82] i el 23-4-1389

77. ADB, RD, I, f. 102, 25-2-1198.
78. *Ibid.*, f. 95, 13-12-1281.
79. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 27v.
80. *Ibid.*, f. 11v.
81. ACB, LO, 1379-1381, f. 124v, 7-2-1383 (el llibre arriba fins el 1383).
82. ACB, LO, 1387-1389, f. 52v i 58r.

Il·lustració 26: Finestres situades dins la sagristia, localitzades per Florensa. La seva extraordinària estretor suggereix la necessitat d'impedir l'accés a la dependència des de l'exterior. Això podria indicar dues coses: que la sagristia anterior hagués ocupat el mateix indret i que la tanca del claustre encara no hi arribés aleshores.

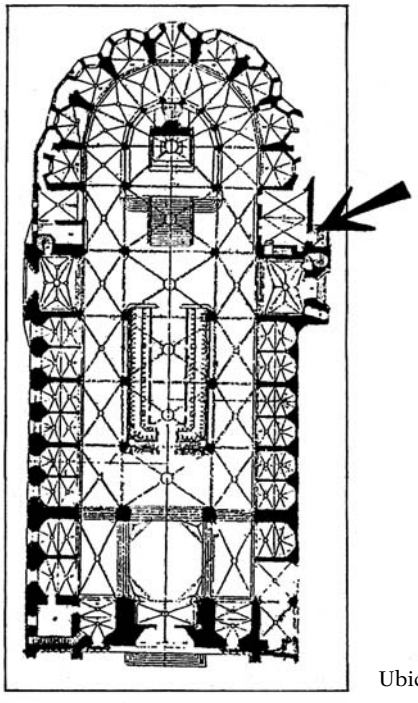

Ubicació de les finestres localitzades per Florensa.

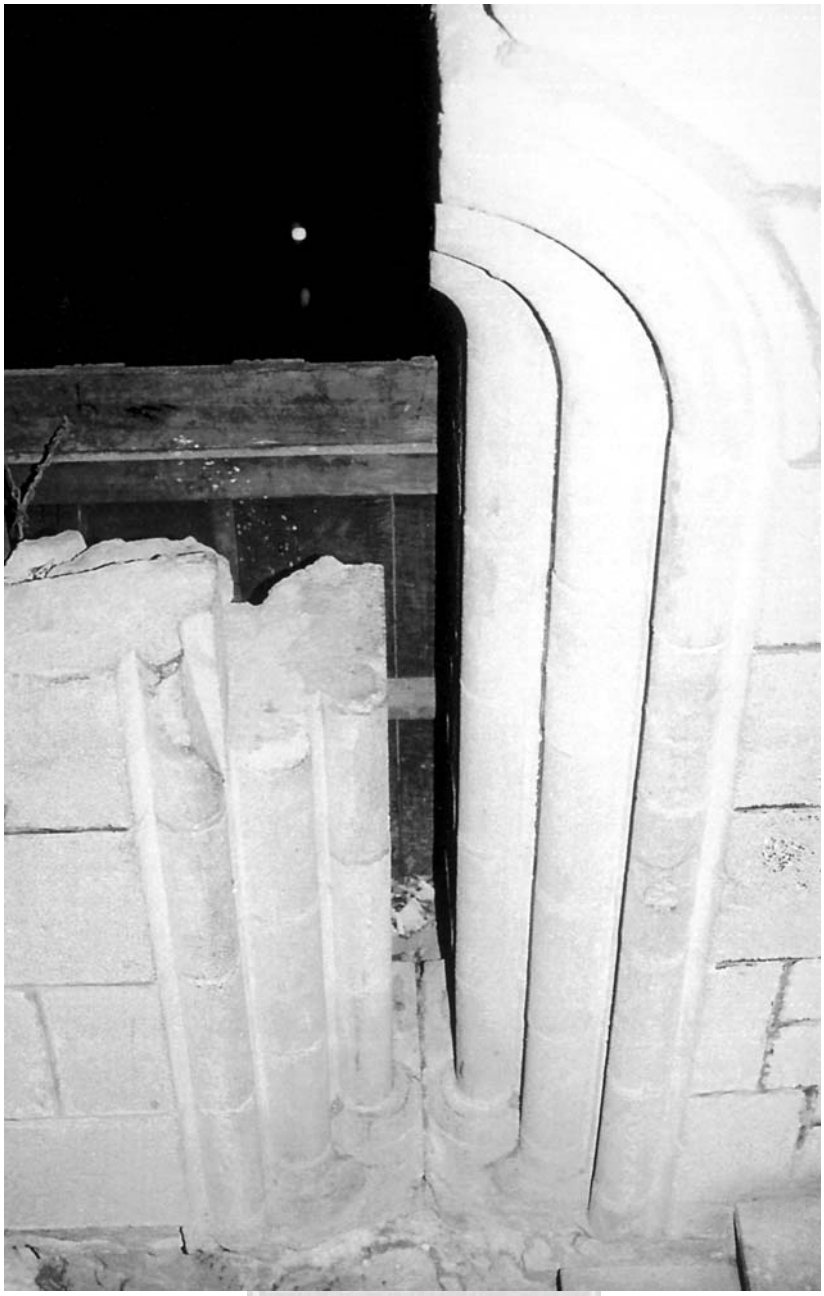

Il·lustració 27: Detall d'una de les finestres localitzades per Florensa dins la sagristia de la seu.

NOGUERA

es paga a Bernat Mir per «CLIII quarteres e mige de calç obs de la volta de la sagristia».[83] No oblidem que poc abans, l'any 1383, es treballava en la porteta de l'escala situada en el portal de Sant Iu («portalet de la porta del portal de palau») i s'acabava la capella de la Trinitat amb la instal·lació de la reixa, tot i que el 23-6-1391 encara es pagava «a·n Vinadé per V jorns que començà a peredar sobre la capella de Santa Bàrbara,[84] que, en canvi, ja havia estat promoguda en 1340 per Raimon de Vilalta.[85] Sembla prou clar que l'obra nova devia avançar en aquella zona, entre les restes de les construccions antigues. D'altra banda, Vergés i Vinyoles sostenen que els altars es van resituar en correspondència matemàtica amb el lloc que havien ocupat en l'església anterior.[86] Si és cert que l'altar dels Innocents s'havia traslladat provisionalment a la capella de Sant Francesc (claustre) des de la zona de l'antic creuer, que, com s'ha dit, és l'única que podia estar experimentant modificacions en aquells moments, la correspondència entre la situació anterior i la nova seria matemàtica, però ja no ho seria si procedia del nivell superior de la galilea.

Un altre problema és el de la ubicació dels altars en funció dels punts cardinals (*oriente, occidente, meridie, circio*). A què es referien quan situaven un altar? A la direcció vers on estava encarat o a la zona de l'església o del claustre on estava ubicat? Vergés i Vinyoles situen l'altar de Sant Tomàs de Canterbury damunt la galilea, quan el que diu Pere de Ripollet l'any 1186 és que l'altar que erigeix es troba «super portas eiusdem ecclesie, in ipsa volta versus oriente».[87] Per extensió, situen l'altar de la Trinitat «super portas ipsius ecclesie» i el dels Innocents, «ante altare Sancte Trinitatis», al mateix lloc, tot i que també podrien ubicar-se sobre el portal del carrer dels Comtes. En canvi, situen correctament el de Santa Magdalena, «iuxta portas eiusdem ecclesie versus oriente» (carrer dels Comtes, al nord-est).[88] Però, quin era el criteri dels promotors de capelles estudiats si sentien la necessitat d'especificar on es trobaven, cosa que no sempre feien? Veiem que situaven la capella en funció del punt cardinal corresponent a la nau de l'església o a l'ala del claustre on es trobava, no segons l'orientació del seu altar. Així s'observa en l'acta de dotació del benefici de Jaume de Rocafort, també promotor de capella: «primam post portalem novum quod nunc fit in eadem Sede, versus partem circii et versus partem

83. ACB, LO, 1389-1391, f. 58r.
84. *Ibid.*, 1391-1393, f. 11r.
85. ADB, RD, I, f. 108r-114v, 1-9-1340.
86. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 162, i *La catedral romànica*, p. 100.
87. ADB, RD, I, f. 153v-154r, 28-12-1186.
88. *Ibid.*, f. 169v, 21-3-1178: benefici 1 de Santa Magdalena, fundat per Bernat Roig («*Rubeus*») i Pere de Ripollet.

Il·lustració 28: Finestral gòtic del braç sud del fals creuer. Es va obrir per preservar la simetria amb el de l'altra banda, però és cec, ja que dóna a l'interior de la sagristia. Aquesta solució forçada indica que el cos de la sagristia s'havia construït anteriorment, cosa que concorda amb la teoria de Florensa, Vergés i Vinyoles, que identifiquen aquella estança amb un braç del creuer de les acaballes del romànic.

claustrum eiusdem Sedis».[89] Aquesta capella està oberta cap al sud-oest però situada a l'ala nord-est del claustre, tal com diu el document. El mateix succeeix amb el contracte de venda de la capella de Sant Francesc (claustre) pels marmessors testamentaris del promotor a Pere Desvall: «capellam que est incepta (...) in claustro, scilicet, novo ipsius Sedis, contigua inmediate portali ipsius claustri quod aperit versus meridie».[90] Aquesta capella està oberta cap al nord-oest, però ubicada a l'ala sud-est del claustre (pensem que la Seu no té una orientació perfecta, va de sud-est a nord-oest). Finalment, per posar un exemple d'una altra església, tenim l'acta de dotació de Berenguer Vives, promotor d'una capella a Sant Just: «capella et altari que (...) noviter construxi seu construhi feci a parte circii».[91] També en aquesta ocasió la capella es troba al lateral nord-oest de l'església, tot i que està encarada cap al sud-est. D'acord amb això, no sembla gaire probable que l'altar de Sant Tomàs de Canterbury i, per extensió, els dels Innocents i la Trinitat

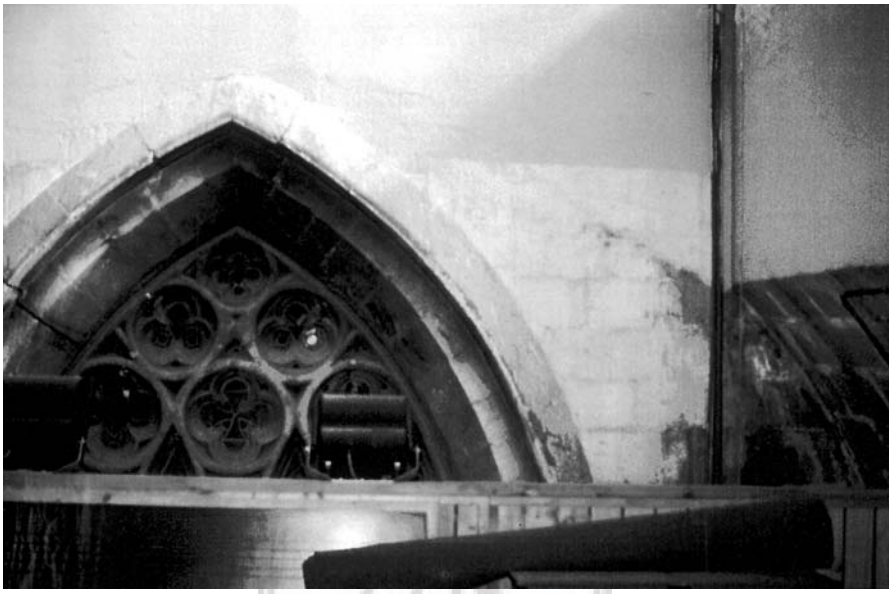

Il·lustració 29: La teoria que sosté l'existència d'un creuer d'estil romànic tardà s'evidencia en la gran volta de canó descoberta per Florensa al nivell superior de la sagristia. Va haver de ser escapçada per tal d'obrir el finestral gòtic de la il·lustració 28, que aquí apareix vist des de l'interior de la sagristia.

89. ADB, RD, I, f. 330v-333v, 2-1-1353.
90. AHPB, 23/3, s. f., 3-1-1375.
91. AHPSJ, RDSJ, f. 85r-89r, 19-12-1360.

se situessin damunt la galilea, si el primer estava «in ipsa volta versus oriente», ja que els peus de la Seu es troben a ponent i no a llevant. En canvi, si l'altar de Sant Tomàs s'hagués ubicat, com suposem que es trobaven els anteriors, a la zona del portal de Sant Iu (que sí que es troba a la part de llevant de l'església) també s'hauria resituat prop del lloc que ocupava la seva antiga capella, ja que la gòtica, dedicada a Sant Llorenç i a Sant Tomàs, és la segona després del portal de Sant Iu.

Però encara queda un problema: els altars «super portas» havien d'estar situats en un nivell superior i només tenim notícia de l'existència d'un segon nivell a sobre de la galilea. Si observem el mur on s'obre el portal de la capella de la Trinitat, veiem, com ja s'ha dit, una petita finestra en un nivell superior, sense funcionalitat aparent i tan diferent de la resta com els finestrals de les capelles de Santa Bàrbara i la Trinitat i els localitzats a la sagristia (vegeu il·lustració 23). A part d'aquest, no hi ha cap altre indici que permeti afirmar el que ara suggerim: la possibilitat que hagués existit una galeria superior en la seu romànica. El moment de la seva construcció seria difícil de saber, ja que tant podria correspondre a l'església primitiva com a l'ampliació feta a les acaballes del romànic que va donar lloc a l'hipotètic transsepte. El cert, però, és que els exemples de galeria superior en les grans esglésies del romànic català semblen reduir-se a Sant Pere de Roda, on n'hi ha una que recorre el nivell alt del presbiteri per l'interior, i a la catedral de la Seu d'Urgell, on n'hi ha una altra que recorre el presbiteri per l'exterior, massa pocs per poder-ne fer cap teoria. Tot i això, sembla clar que aquells altars es trobaven «super portas» i que, per la seva orientació, no podien ser les de la galilea.

La darrera discrepància amb la ubicació dels altars de la seu romànica proposada per Vergés i Vinyoles se centra en el de Sant Pacià. En aquest cas, Raimon d'Abella, guiat per l'habitual (i comprensible) orgull dels que han promogut una capella, deixa ben clar en l'acta de dotació del seu benefici que es troba «in capella quam hedifficavi et dotavi de meo propio in Sede Barchinone».[92] En les actes de dotació consultades en relació amb d'altres fundadors d'aquella època s'empren les fórmules «hedifficamus quodam altare», «altare quod (...) hedifficavi», «volens (...) altare erigere et edifficare», etc., però, com veiem, mai es fa referència a la construcció de la capella, bàsicament perquè no hi havia lloc on construir-la dins l'església. Mas[93] facilita una llista de trenta altars, a part del major i del de la cripta, ubicats dins de l'església de la seu romànica abans d'iniciar-se l'ampliació, tot i que quatre (Sant

92. ADB, RD, I, f. 269r-271v, 13-11-1289.
93. MAS, *Notes*, I, p. 9.

FUNDACIÓ NOGUERA

Tomàs apòstol, Sant Bartomeu, Tots Sants i Sant Pal·ladi), per la seva resituació en el claustre gòtic, podrien haver estat al claustre romànic i no a l'església, i del de Sant Miquel se sap del cert que es trobava en l'antic claustre. D'altra banda, no esmenta el de Sant Agustí (benefici 1: 1283), resituat en l'església gòtica, i només localitza quatre altars en el claustre (Sant Marc, Esperit Sant, Sant Martí i Corpus).

En canvi, Vergés i Vinyoles faciliten una llista de vint-i-dos altars localitzats dins de l'església romànica,[94] sis dels quals els situen en la galeria superior de la galilea. El nombre d'altars que ubiquen en el claustre romànic ens sembla més encertat que el de Mas, vuit altars (Sant Marc, Sant Jaume, Esperit Sant, Sant Martí, Sant Bartomeu, Tots Sants, Corpus i Sant Pal·ladi), tots resituats (tret del de Sant Marc) en les capelles del claustre gòtic que els van ser dedicades. Ometen, però, tres altars amb relació a Mas: el de Santa Anna, el de Sant Mateu i els de Sant Simó i Sant Judes. D'aquests vint-i-dos altars, quatre els situen a la nau esquerra, només un a la dreta, cinc a l'absis central,

Il·lustració 30: Vista de l'altre extrem de la volta de canó descoberta per Florensa dins de la sagristia (il·lustració 29), aquest sense escapçar. Com que el mur d'aquesta banda dóna al carrer, s'hi va obrir una finestra gòtica.

FUNDACIÓ NOGUERA

94. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 165.

dos als absis laterals i tres en els murs perpendiculars a les absidioles laterals, que s'haurien hagut d'enderrocar si s'hagués construït l'hipotètic transsepte d'estil romànic tardà, mentre que un (Sant Andreu) l'ubiquen a la galilea i els sis restants a la seva galeria superior. Per tant, aconsegueixen bastir una hipòtesi versemblant d'ubicació dels altars romànics, tot i que no aclareixen perquè es concentraven tants altars a la galeria superior quan encara quedava lloc a l'església. Però segueix sense explicar-se com podia situar-se la capella de Sant Pacià, promoguda per Abella, entre l'altar de Sant Nicolau (que aquests investigadors situen a l'absidiola dreta)[95] i el de Santa Margarida, situat «subtus altare sancti Nicholay»,[96] lloc on es podia erigir un nou altar, però resultava impossible construir-hi una capella, llevat que s'hagués realitzat una ampliació precisament en aquella zona: el braç dret de l'hipotètic transsepte romànic tardà. Si hagués estat així, l'altar de Sant Pacià s'hauria traslladat a una capella gòtica ben propera a l'anterior, la del costat del portal del claustre, on encara es pot veure l'escut dels Pallarés, patrons dels dos beneficis instituïts per Abella, que ens han deixat constància de la seva promoció del trasllat de l'altar a la capella gòtica. Cal tenir en compte que no tots els altars romànics van seguir tenint el privilegi de gaudir d'un espai per a ells sols, ja que la majoria va haver de compartir capella amb altres, encara que s'hagués ampliat la Seu.

També han estat Vergés i Vinyoles els primers a plantejar-se el sistema emprat per construir la nova Seu. Si tenim en compte els problemes de finançament que es van haver de superar constantment, sembla evident que es degué adoptar el que ocasionés menys despeses. Per tant, la teoria formulada en el seu estudi, que sosté la utilització de la volta de l'antiga seu com a bastida des d'on alçar les voltes de la nova,[97] sembla força encertada, ja que hauria permès reduir les despeses de fusteria bàsicament a les cintres de voltes i finestrals. Tot i això, les dimensions que atribueixen a l'antiga Seu plantegen alguna dificultat tècnica en la utilització d'aquell sistema. Abans de comentar-la, però, cal recordar breument com solien realitzar-se les ampliacions d'aquelles esglésies.

Malauradament, com ja s'ha dit, només s'ha conservat una part dels llibres d'obra de la seu, de manera que no es té constància documental de totes les fases del seu procés d'ampliació. D'altra banda, les ordres de pagament als diversos operaris que hi apareixen enregistrades no reflecteixen amb exactitud el moment de cadascuna de les intervencions perquè s'enregistren, en la mateixa data, ordres de pagament

95. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 160.
96. ADB, RD, f. 248, 12-3-1209.
97. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 162.

a operaris que van intervenir en fases successives del procés. Fins i tot, en alguns casos, sembla que alguns operaris van passar al davant dels proveïdors a l'hora de cobrar, com, per exemple, el piquer que picà «formarets obs de las voltas sobre sent Cristòfol», pagat el 15-7-1385,[98] mentre que el gerrer que havia proporcionat vuit dotzenes de gerres «obs de la volta sobre sent Christòfol» va haver d'esperar fins al 22-9-1385.[99] Veiem, doncs, que la informació proporcionada pels llibres de l'obra és molt orientativa, però no exacta. Únicament ho és amb relació a les capelles del claustre, documentades com de promoció particular. En conseqüència, per tal de conèixer com es degueren fer aquelles ampliacions és necessari confrontar no només diverses fonts documentals, sinó també els possibles processos constructius d'esglésies diferents.[100]

L'inici de l'ampliació d'una església amb l'embolcallament de l'absis romànic pel nou és un fenomen que no només ha estat detectat a la seu de Barcelona, sinó també a les de Girona[101] i Elna. El cas d'Elna és el més paradigmàtic perquè, malauradament pels qui en desitjaven l'ampliació però sortosament per a nosaltres, les dificultats de finançament van ocasionar que l'obra nova romangués interrompuda en l'arrencada del mur de la capçalera. Això constitueix la prova que es construïa embolcallant l'obra precedent i que aquella no s'enderrocava fins que era inevitable. Però això, com es veurà al llarg d'aquest capítol, no significa que les ampliacions de totes les esglésies s'iniciessin necessàriament per l'absis. A continuació, sembla que es construïen les capelles perimetrals que, com ja s'ha dit, en ser concedides a particulars a canvi de quantiosos donatius, proporcionaven els diners necessaris per a la continuació de l'obra. Després, es devien anar alçant els pilars corresponents a cada tram de volta i, finalment, cadascun d'aquells trams de volta.

La teoria de la utilització de l'església romànica com a bastida des d'on construir els nivells alts i la coberta de la gòtica planteja dos problemes. El primer és el sistema d'accés a les noves capelles perimetrals, on ja se celebrava el culte beneficial, que romandria bloquejat pel mur lateral, encara no enderrocat, de l'església precedent. El segon és que la volta romànica impediria la construcció del nivell superior dels pilars destinats a sostenir les voltes gòtiques.

98. ACB, LO, f. 19r, 15-7-1385.
99. *Ibid.*, f. 29r, 22-9-1385.
100. Comparteixo, doncs, amb Domenge (*L'obra de la Seu,* p. 18) l'opinió que els llibres d'obra «diuen molt, però no ho diuen tot».
101. DALMASES-JOSÉ I PITARCH, *L'art gòtic*, p. 70: es remeten a FITA Y COLOMÉ, *Los reys de Aragó y la Seu de Girona, des de l'any 1462 fins al 1482. Col·lecció de Actes Capitulars escritas per lo doctor Andreu Alfonsello, vicari general de Girona*, Barcelona 1873, p. 110.

Pel que fa al sistema d'accés a les capelles gòtiques perimetrals, no degué suposar cap problema si és cert que l'església gòtica era bastant més gran que la romànica, encara que s'hagués construït embolcallant l'anterior, ja que hi hauria un espai transitable entre el mur perimetral de l'antiga i les capelles de la nova. En canvi, la ubicació i les dimensions que atribueixen Vergés i Vinyoles a la seu romànica donen com a resultat que els seus murs estiguessin gairebé adossats a les capelles gòtiques, cosa que n'impossibilitaria l'accés. Cal tenir en compte que hi devia haver un gran nombre de persones desfilant tothora per aquell recinte en construcció i moltes, a més, traginaven materials: fusters, manobres, piquers, traginers, pintors que instal·laven retaules, canonges, beneficiats, prohoms de confraries gremials amb seu en una d'aquelles capelles, etc. En conseqüència, era indispensable que hi hagués vies transitables entre la seu vella i la nova i llocs d'accés a les noves capelles. Això només hauria estat possible si s'haguessin perforat a intervals els murs laterals romànics per comunicar les naus de l'antiga església amb les capelles gòtiques, fet que no hauria suposat cap risc per a l'estabilitat de l'obra vella. Naturalment, aquesta perforació no hauria estat necessària en el cas que s'hagués anat enderrocant cada tram d'obra romànica quan s'estava a punt per construir la volta gòtica i, per tant, si no s'hagués fet servir l'antiga església com a bastida.

La utilització de la volta romànica com a bastida des d'on construir la volta gòtica planteja, doncs, el problema de l'alçat dels pilars gòtics. D'acord amb això, hi havia dues solucions possibles: la primera hauria estat la perforació de la volta romànica on no es produís la intersecció dels arcs, cosa que no n'hagués perjudicat l'estabilitat però que hauria condicionat la ubicació dels pilars gòtics. La segona solució podria haver estat l'enderroc d'aquell tram de la nau romànica després d'haver alçat els pilars gòtics fins on ho hagués permès l'alçada de l'antiga volta. La posició adjudicada per Vergés i Vinyoles als pilars gòtics en relació amb els arcs de les voltes romàniques no sembla oferir gaires possibilitats que poguessin haver estat perforades sense perill, ja que els pilars haurien coincidit parcialment amb les interseccions dels arcs d'aquelles voltes.[102] Malauradament, en els llibres de l'obra conservats no s'ha localitzat cap notícia que permeti saber amb seguretat quin va ser el sistema adoptat per construir les voltes gòtiques: la bastida de fusta o l'ús de la volta romànica amb la mateixa finalitat. Les dades que proporcionen sobre aquest aspecte es limiten a la donació, efectuada

102. Agraeixo novament al dr. J. A. Adell totes les explicacions que m'ha facilitat sobre aquests problemes tècnics, que, encara que no semblin haver estat considerats fins ara, són de vital importància per poder sostenir aquesta hipòtesi sobre el procés d'enderrocament de la seu romànica i la construcció de la gòtica.

pels diputats l'any 1378, de la carcassa d'una galera confiscada al jutge d'Arborea (Sardenya) «ad opus textudinis principalis»[103] i, ja en 1385, al pagament per la cintra de les voltes de la galeria situades sobre les capelles de Santa Marta i Sant Cristòfol.[104]

A continuació, després d'haver fet aquestes consideracions sobre la teoria de Vergés i Vinyoles, que, amb matisacions, s'adopta com a hipòtesi de treball, vegem una sèrie d'il·lustracions que reflecteixen la possible evolució de la Seu al llarg del segle XIV, si més no tant com ho permet la documentació disponible. La primera, relativa a la possible configuració de l'església i el claustre de la seu romànica. La segona, referent a les fases d'enderroc de la seu romànica d'acord amb l'avanç de l'obra gòtica. La tercera, dedicada a l'estat de les obres quan es va efectuar la visita pastoral de 1388, on s'indiquen les advocacions originàries de les capelles gòtiques. La quarta il·lustra el procés d'ampliació de l'església segons els llibres de l'obra. La cinquena, referent al paper de les fundacions beneficials en l'ampliació de l'església. La sisena, sobre el procés d'ampliació del claustre segons els llibres d'obra i la documentació notarial. Finalment, la setena exposa la influència de les fundacions beneficials en l'ampliació del claustre.

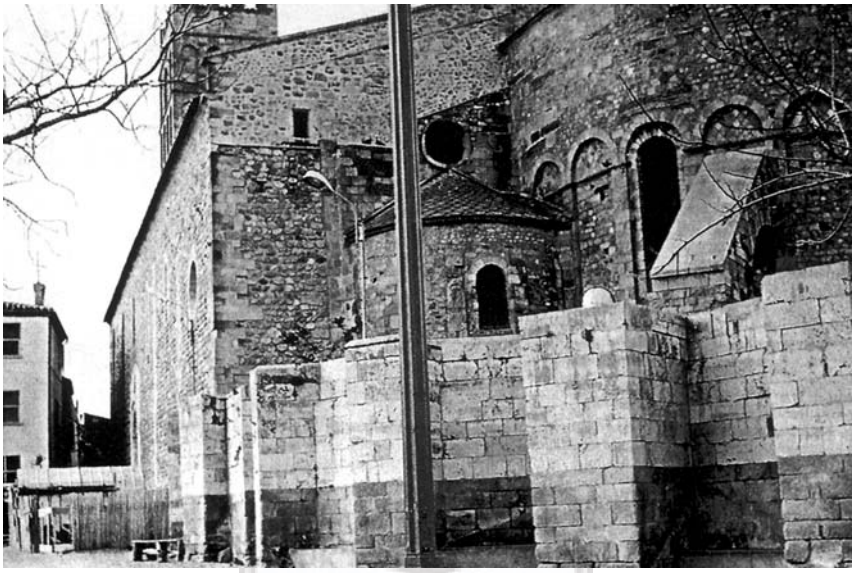

Il·lustració 31: Absis de la seu romànica d'Elna. En primer terme apareix l'arrencada del mur de l'absis gòtic, que embolcalla el romànic.

103. ACB, LO, 1352-1394, f. 42v, 3-6-1378.
104. ACB, LO, 1385-1387, f. 12r-v, 27-5-1385.

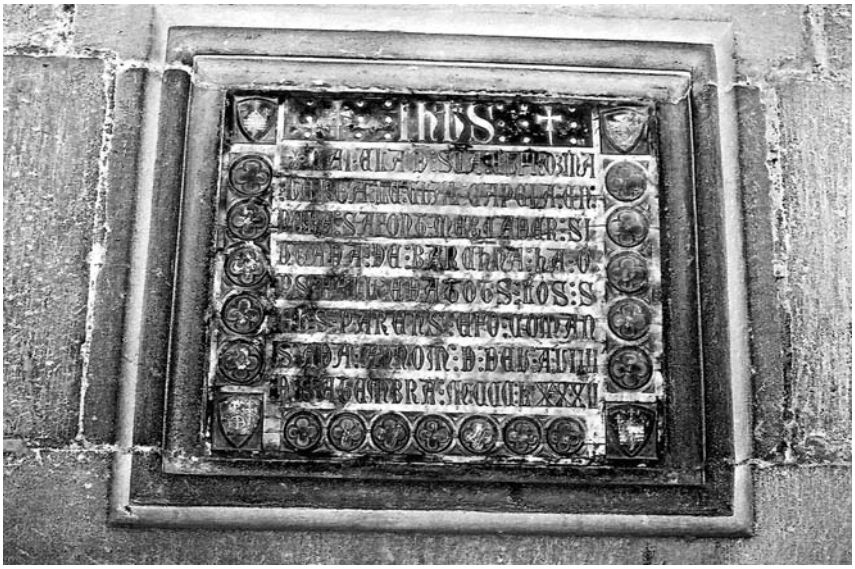

Il·lustració 32: Làpida del carner del mercader Pere Safont, promotor d'aquesta capella del claustre, dedicada a santa Eufrosina, i fundador del primer benefici en el seu altar l'any 1387.

Il·lustració 33: Escuts del tresorer reial Pere Desvall, que l'any 1375 va adquirir aquesta capella del claustre als marmessors testamentaris del seu primer promotor, Francesc d'Eiximenis. Desvall va instituir en el seu altar la capellania dedicada a sant Pere *in Catedra* i sant Joan *ante Portam Latinam*.

Planta 1

Possible ubicació de les dependències de la canonja romànica i d'algunes capelles i cases adjacents segons les notícies documentals

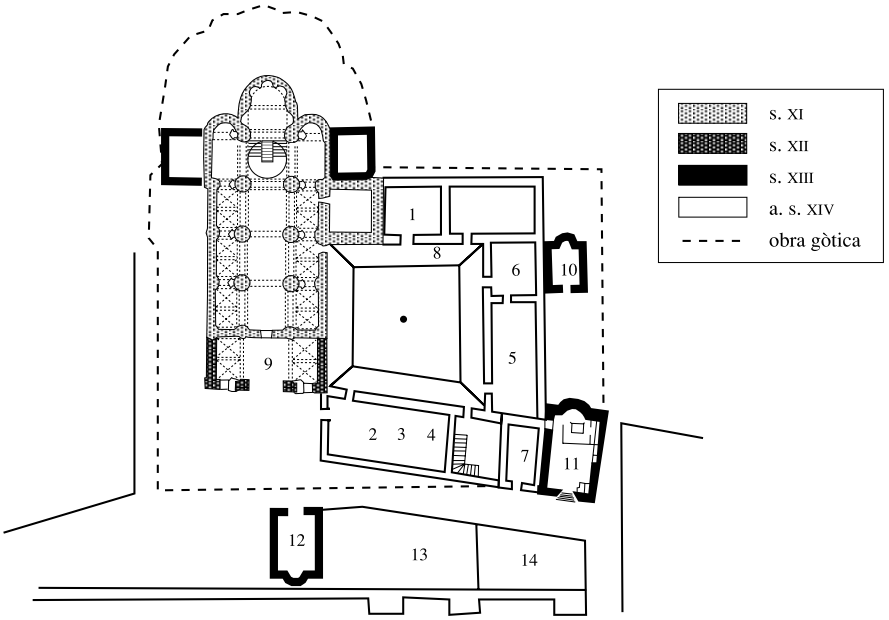

1. antiga sala capitular; 2. celler; 3. dormitori (planta superior); 4. sala capitular provisional («capítol nou», quan s'inutilitza el dormitori); 5. refectori canonical i de l'Almoina; 6. cuina; 7. alberg del benefici 1 de Sant Jaume; 8. capella de Sant Miquel (altar); 9. galilea (refeta en 1173); 10. capella del Corpus; 11. capella de les Verges; 12. capella de Sant Blai i Santa Caterina («capella del degà»); 13. casa del Degà; 14. casa de l'Ardiaca.

Fonts per a la ubicació de les dependències de la canonja romànica i d'algunes capelles adjacents (planta núm. 1)

Segons Carreras,[105] «la Canonja se trobava en lo lloch ahont ara hi han los claustres de la Catedral, donant al carrer del Bisbe y a un cementiri que hi havia al cap del carrer de Sant Sever, que·n deyen de Montjuich». Les conclusions a què s'ha arribat concorden amb la seva teoria, però els edificis de la canonja havien d'ocupar també les

105. CARRERAS, *La ciutat*, p. 299, n. 662.

ales restants, exclosa la paral·lela a l'església, per les raons que s'exposen tot seguit.

1. *Antiga sala capitular.* Segons un document notarial de 1325, citat en un altre de 1366,[106] aquella sala ja deuria haver desaparegut en la primera data, perquè el Capítol, «convoca[tum] ad sonum campane et aliter, ut moris est, congregati pro generali capitulo celebrando in Sede predicta», va haver de reunir-se «in illo loco, scilicet, ubi consuerit esse dormitorium dicte Sedis». La primera ala del claustre romànic que degué desaparèixer, per les dates de concessió de les capelles, és la paral·lela a l'església, que tradicionalment està desprovista de dependències, i la segona, la que limita amb el carrer de la Pietat. D'altra banda, en 1300 es funda un benefici a l'altar de Santa Cecília que, es diu, està ubicat a la capella de Sant Miquel, situada «iuxta capitulum dicte Sedis».[107] Aquest altar és un dels que s'havia instal·lat provisionalment al celler abans d'efectuar-se la visita pastoral de 1388,[108] com altres que també s'havien quedat sense capella en ser enderrocada. La capella gòtica de Sant Miquel, situada a la girola de l'església, ja estava construïda en 1329, data en què el canonge Pere Grony ordena la fundació del benefici de Santa Anna «ad altare sancte Anne quod ibi construi jubeo» en aquella capella.[109] Per tant, l'ala del claustre on es trobava l'antiga, al costat de la vella sala capitular, podria haver desaparegut en aquella data. Això justificaria que el Capítol s'hagués hagut de reunir provisionalment en el dormitori l'any 1325. L'altar de Santa Cecília es devia deixar al celler fins que es va traslladar a la nova capella de Santa Marta perquè a la capella gòtica de Sant Miquel, amb qui havia compartit la romànica, ja hi havia cinc beneficis, si comptem el de Grony.[110] Sembla, doncs, que l'antiga sala capitular devia ser en aquella ala del claustre, a banda que, com veurem, les dues restants devien estar ocupades per dependències enderrocades molt posteriorment, com el refectori, la cuina, el dormitori i el celler.

2. *Celler.* El visitador pastoral de 1388, després d'haver visitat la darrera capella gòtica de la nau de l'epístola (Sant Agustí), es dirigeix directament a la «domum que vocatur lo celler, in qua sunt octo altaria»,[111] sense fer esment que surti al claustre. En canvi, quan visita la primera del claustre (Sant Tomàs i Sant Antoni), la de Sant Blai, «extra januam Sedis», o, novament al claustre, la de Sant Iu i Sant Bernat sí que ho fa constar. Això sembla indicar que, des de l'antiga

106. AHPB, 13/13, 199v [s.d.], 1366.
107. ADB, RD, I, f. 245r-246r, 28-12-1300.
108. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 22v.
109. ADB, RD, I, f. 24v-30r, 26-2-1329.
110. ACB, *Speculum*, I, f. 120r-134v.
111. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 26v.

galilea, al costat de la capella gòtica de Sant Agustí, devia passar directament al celler sense sortir al claustre, de manera que aquella dependència només podia trobar-se al cap de l'ala paral·lela al carrer de Santa Llúcia. Cal tenir en compte que el celler havia de tenir una comunicació directa amb l'exterior per al proveïment i que aquella ala del carrer Santa Llúcia limitava, si més no parcialment, amb una casa del benefici de Sant Jaume, enderrocada l'any 1407 segons els llibres d'Obra,[112] cosa que impediria l'accés per aquella banda. Recordem que aquella casa va ser enderrocada per tal d'acabar la sala capitular gòtica. D'altra banda, Carreras[113] fa constar que el 20-12-1400 «lo Capítol de la Seu acordà derrocar lo celler i part del antich dormidor de la casa canonical, los murs vells de la ciutat i rònegues construccions». Això indica que en aquell any s'estava a punt d'iniciar l'ampliació dels peus de l'església i de l'ala del claustre paral·lela al carrer Santa Llúcia i que en aquesta ampliació estaven implicats el celler i el dormitori, així com aquella casa del benefici de Sant Jaume. Cal destacar que Mas dóna notícia de l'existència d'un celler encara anterior, que hauria ocupat el lloc on ara hi ha la capella de Santa Llúcia.[114]

Per aquesta raó, crec que la identificació que fan del nivell superior de la galilea amb l'estança denominada celler Vergés i Vinyoles[115] no deu ser correcta. En primer lloc, perquè, encara que la comunitat canonical s'hagués dissolt, el refectori seguia funcionant per alimentar els pobres que rebien porcions de la Pia Almoina. Si hi havia un menjador en funcionament, també hi havia d'haver una cuina i, si hi havia una cuina on es preparava menjar per a molta gent, hi havia d'haver un rebost, un celler. En segon lloc, perquè, com diuen aquests mateixos investigadors, la galilea no es va enderrocar fins el 1422, de manera que el seu nivell superior, on ells ubiquen l'estança anomenada celler, no va poder desaparèixer per una decisió presa l'any 1400. D'altra banda, en la visita pastoral de 1421 ja no s'esmenta el celler i ja estan resituats tots els altars que s'hi havien ubicat provisionalment quan es van enderrocar les seves capelles, de manera que galilea i celler no devien estar relacionats.

3. *Dormitori.* Mas cita un document de 1110[116] on es fa referència a les llindes d'unes cases situades al costat de la Seu, que «confrontaven

112. TERÉS, *Obres del segle XV*, p. 409, cit.

113. CARRERAS, *La ciutat*, p. 372, n. 1015.

114. En 1257 el Capítol va cedir al bisbe Arnau de Gurb un solar per a construir la capella de les Verges (ara de Santa Llúcia), «á quin solar hi havia hagut lo Celler»: MAS, *Notes*, I, p. 20. Document citat també per CABESTANY, *La capella de Santa Llúcia*, p. 163.

115. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 164: «El cos elevat d'aquest atri rebé el nom de celler».

116. MAS, *Notes*, VIII, p. 13: extret del Liber I Antiquitatum, f. 84, doc. 196.

a sol ixent ab lo dormitori de la Canonja», de manera que aquelles cases devien trobar-se on ara hi ha el carrer de Santa Llúcia (recordem que encara no s'havia construït l'actual palau episcopal ni la capella d'aquella Santa). En conseqüència, sembla que el dormitori s'ha d'ubicar a l'ala del claustre paral·lela a l'actual carrer de Santa Llúcia. Com ja s'ha dit en el punt 2, l'acord d'enderroc pres pel Capítol l'any 1400 implicava tant el celler com «part de l'antich dormidor de la casa canonical», de manera que podem suposar que estaven en la mateixa ala del claustre. No és possible que estigués a l'ala del carrer de la Pietat per dues raons. La primera és que aquesta ubicació contradiria els límits especificats, l'any 1110, en relació amb aquella casa situada al costat de la Seu. La segona és que se suposa que l'antiga sala capitular es trobava en aquella ala i, pel que sembla, en 1325 ja havia estat destinada a un altre ús, si no enderrocada, perquè els canonges, com s'ha dit, es van veure obligats a reunir-se precisament en el dormitori. Igualment, tampoc és possible que estigués situat a l'ala del carrer del Bisbe, perquè aquella va ser l'última a desaparèixer, bàsicament, perquè hi havia una dependència que no podia deixar de funcionar fins que es construís la destinada a substituir-la: el menjador.

4. *Sala capitular provisional («capítol nou»).* Com ja s'ha dit, l'antiga sala capitular devia desaparèixer o canviar d'ús vers 1325, data en què el Capítol es va haver de reunir al dormitori. La primera notícia localitzada sobre el «capítol nou» és ja del 1348, quan el canonge Ferrer Peiró va fundar un benefici dedicat a Sant Antoní i l'Aparició de l'Estel «in domo nova Capituli Sedis».[117] Les indicacions de Peiró donen idea de la provisionalitat de les dependències canonicals en aquells moments, ja que puntualitza que el seu benefici s'ubicarà en aquella sala «vel in quamcumque alia domo que in dicta Sedis pro capitulo constructa fuerit in futurum».

Malauradament, sembla que es desconeix la data de dissolució de la comunitat canonical, que ens podria aclarir a partir de quin moment hauria estat possible la desaparició o reconversió d'algunes dependències, com el dormitori. Mas apunta que devia ser poc després d'iniciar-se l'obra nova,[118] al qual segueix Cabestany,[119] mentre que d'altres es decanten per l'any 1369,[120] data potser massa tardana. Les notícies proporcionades pels documents notarials no semblen aclarir gaire la qüestió, ja que, si en 1325 es parla en temps pretèrit del «loco ubi consuerit esse dormitorium» (vegeu punt 3), en canvi, en 1333 encara es fa referència a «Gaufridus de Sancta Eugenia, monachus

117. ADB, RD, I, f. 292v-295r, 22-2-1348.
118. MAS, *Notes*, VIII, p. 15.
119. CABESTANY, *La capella de Santa Llúcia*, p. 162.
120. *Catàleg del patrimoni arquitectònic*, p. 447.

maior Sedis Barchinone»[121] i en 1356 a «Johannes Ricomanii, canonicus Sedis Barchinone et monachus dicte Sede».[122] El que sembla prou clar és que aquell «capítol nou» només podia situar-se a l'ala del carrer del Bisbe o a la del de Santa Llúcia. L'acord pres pel Capítol, citat en el punt 2, sobre l'enderroc del celler i de «l'antich dormidor», seguit per les notícies de fonamentació de la sala capitular gòtica en 1402, suggereixen que allò que Ferrer Peiró anomenava «domo nova Capituli» en 1348 podria ser el mateix lloc que, en 1325, «consuerit esse dormitorium» o potser, si hi hagués hagut dues plantes, podria haver estat a sota de l'antic dormitori. En conseqüència, podem suposar que l'estança denominada «capítol nou» en el segle XIV estava situada en la mateixa ala del claustre que l'aula capitular gòtica, però sense ocupar el mateix espai, ja que si no, els canonges s'haurien trobat altre cop, com en 1325, sense lloc on reunir-se mentre es construïa.

5. *Refectori canonical i de l'Almoina.* Com es pot veure, l'única ala del claustre que resta per poder ubicar-hi l'antic refectori és la paral·lela al carrer del Bisbe. Va ser la darrera d'ampliar-se i, en conseqüència, la que va conservar les dependències romàniques durant més temps. Quan s'efectua la visita pastoral de 1421, el refectori dels pobres encara es visita dins del claustre de la Seu (hi havia un altar amb una capellania dedicada a Sant Sebastià)[123] i es fa després d'haver visitat la capella, del romànic tardà, del Corpus (situada al cap de l'ala paral·lela al carrer del Bisbe) i abans d'anar a la de Santa Llúcia (situada al final d'aquella mateixa ala),[124] itinerari que indica la ubicació d'aquell refectori a l'ala del claustre paral·lela al carrer del Bisbe. Això s'adiu amb la data tan tardana (1424) de l'inici de construcció de l'edifici gòtic de la Pia Almoina.[125] Cal tenir en compte que una institució d'aquella envergadura no podia deixar de funcionar, de manera que el trasllat del refectori s'havia de produir, automàticament, des de la construcció romànica a

121. AHPB, 8/1, f. 46v, 6-9-1333.

122. AHPB, 20/1, f. 40v, setembre 1356.

123. ACB, *Speculum*, I, f. 835r, 28-2-1412: capellania de Sant Sebastià, fundada per Pere de Conomines «in refectorio pauperum, modo la Canonja». Concorda amb MAS, *Notes*, I, p. 70.

124. ADB, VP, vol. 12, 1421, Seu, f. 129r.

125. Al costat de la muralla romana, on hi ha la Davallada de la Canonja, hi havia un solar, propietat de la Corona, que havia estat cedit pel rei Martí als celestins perquè hi construïssin un monestir. Havien estat cridats d'Itàlia per a encarregar-se del culte a la capella reial, però, quan va morir el rei, el seu gran protector, van desistir de continuar la construcció del monestir i van marxar. Després, el 28-1-1423, el rei Alfons el va cedir als mercedaris, que finalment, el 3-6-1424, el van vendre al bisbe i al Capítol per a construir-hi el nou edifici del «refectori dels pobres» o Pia Almoina (vegeu SANABRE, *El archivo de la Catedral*, p. 124). Cal matisar, doncs, la datació que faciliten Dalmases-José Pitarch (*L'art gòtic*, p. 82) en relació amb aquest edifici, 1423, any en què ni tan sols s'havia venut el terreny al bisbat i al Capítol.

la gòtica. Aquesta hipòtesi d'ubicació concorda, igualment, amb la de Mas, que situa la capella de Sant Sebastià i Santa Tecla, ubicada a l'ala del carrer del Bisbe, gairebé al costat de la capella de Santa Llúcia, on hi havia l'antic refectori.[126]

Tot i que sovint se'l denomina «refectori dels pobres» no era altre que el dels canonges, amb els quals devien compartir-lo en torns diferents quan feien vida regular. Així es desprèn d'un document de 1421 citat per Sanabre,[127] on es diu:

> (...) attendentes quod licet Elemosina nostre Sedis, in principio sue institucionis, XII pauperes vel paulo plures reficerentur in refectorio eiusdem Sedis, in quo etiam canonici sub statu regulari tunc viventes comuniter comedebant, sicut in aliis ecclesis regularibus observantur; quia tamen, postquam ista nostra Ecclesia ad statum canonicorum et clericorum secularium fuit reducta usque in presens, porciones elemosinarum per Dei graciam usque ad numerum CCLXXXVIII excreverunt succesive, de quibus maior pars personis de genere instituencium et residuum de equitate pauperibus debentur dari, cum nequeant neque adiu soleant porciones ipsas in eodem refectorio comedere, illas extra ducunt et pro majori parte vendunt precio satis vili (...).[128]

És a dir, que la institució va sorgir per alimentar un nombre de dotze pobres en el refectori on menjaven els canonges regulars quan vivien en comunitat i que, un cop dissolta, amb els llegats de particulars, aquest nombre de porcions assignades als pobres en el mateix refectori havia augmentat fins 288. El motiu de la reforma, recollit en aquest document, és que la major part de les porcions no eren consumides en el refectori, sinó malvenudes a l'exterior. Veiem, doncs, que sempre es fa referència a un únic refectori, el canonical. El mateix es dedueix d'un fragment del contracte signat, l'any 1204, d'una banda, pel bisbe i el Capítol i, de l'altra, pels prohoms de la confraria de Sant Marc, del gremi de sabaters, sobre l'erecció de l'altar i el benefici de Sant Marc en el claustre de la Seu: «Damus in super licitum omnibus vestre confraternitate, ut quociens velitis, de bonis vestris comendatis vel detis ad comedendum pauperibus in refectorio nostro et possitis accipere et exercere ferros et omnia alia utensilia et apparatus coquine canonice nostre».[129] Per aquestes raons, no comparteixo l'opinió de Vergés i

126. MAS, *Notes*, I, p. 71.

127. SANABRE, *El archivo de la Catedral*, p. 122-123: acta del capítol general celebrat el maig de 1421, en què es va aprovar una nova ordenació de la Pia Almoina.

128. *Ibidem*.

129. ADB, RD, I cit., f. 188r.

Vinyoles, que afirmen que hi havia dos refectoris diferents en el claustre romànic, el dels canonges i el dels pobres.[130]

6. *Cuina*. Aquesta dependència es trobava sempre al costat del refectori i comunicada amb aquest mitjançant una obertura, per tal de facilitar el servei dels àpats. Així s'observa en les cuines de les canòniques i monestirs conservats, tot i ser ja del final del segle XII-inicis del segle XIII.[131] D'altra banda, si l'antic refectori no va poder deixar de funcionar fins que es va construir la casa de la Pia Almoina, el mateix va haver de succeir amb la cuina. Per tant, també devia estar situada en la darrera ala del claustre romànic que va desaparèixer, la paral·lela al carrer del Bisbe.

7. *Alberg del benefici 1 de Sant Jaume*. Com ja s'ha dit, en el llibre d'obra de 1405-1407 apareix la següent nota de pagament (1407), publicada per Terés:[132] «Ítem paguí a n'Arnau Comba, braçer, per V jorns que fo a l'obra per enderrochar lo alberch del primer benifet de Sant Jacme, qui era là on és la casa del capítol nou», etc. Com veiem, la notícia d'aquest enderroc es produeix només set anys després d'aquell acordat pel Capítol amb relació al celler i part del dormitori (1400). Cal aclarir que la construcció de la sala capitular gòtica ja s'havia iniciat en 1405.[133]

8. *Capella de Sant Miquel,* «iuxta capitulum».[134] Sembla que aquesta capella d'estil romànic tardà va ser promoguda pel bisbe Berenguer de Palou, ja que el primer benefici de Sant Miquel va ser fundat per ell en 1222.[135] Això concorda amb el fet que el seu sepulcre († 1240) fos traslladat a la capella gòtica d'aquell sant, situada a la girola de l'església. La seva ubicació ens la indica el fundador del primer benefici de Santa Cecília instituït en aquella capella, el canonge Bernat de Sarrià,[136] que va disposar el seu enterrament «in capella sancti Michaelis, in qua, sub nomine sancte Cecilie, hedifficavi seu hedifficari feci unum altare, que capella est iuxta capitulum dicte Sedis». La data i la ubicació d'aquesta capella, al costat de l'antiga sala capitular, concorden amb el fet que

130. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 165.

131. Fuguet (*El Cister*) proporciona un bon nombre de plantes d'aquests monestirs, amb la localització de les seves dependències.

132. TERÉS, *Obres del segle XV,* p. 409, cit.

133. *Ibid.*, p. 396.

134. ADB, RD, I, f. 245r-246r: b. de Santa Cecília. Es contradiu amb ACB LO, 1325-1327, f. 37r, s.d. (1326): «Ítem vaga ·I· benifet en la Seu per mort d'en Pla e és en la capela del dechà, e és l'altar de Santa Cicília». Segurament és un lapsus de l'escrivà perquè la capella del degà era la de Sant Blai, promoguda pel degà Despiells anys després (c. 1299), on hi havia els altars de Sant Blai i Santa Caterina i, posteriorment, de Sant Francesc: ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 33v.

135. ACB, *Speculum*, I, f. 125r, 24-1-1222.

136. ADB, RD, I, f. 245r-246r, 28-12-1300: ordre d'enterrament a la capella.

en 1325 els canonges s'haguessin de reunir al dormitori, a causa del seu enderroc, i que en 1329 el canonge Pere Grony disposés, en el seu testament, la fundació del benefici de Santa Anna «in Sede Barchinone, ad altare sancte Anne quod ibi construi jubeo».[137] Sembla que aquest altar s'erigia, de bon començament, en la capella ja gòtica de Sant Miquel,[138] a la girola de l'església, tot i que Mas afirma que el benefici de Santa Anna s'hi va traslladar en 1405.[139]

9. *Galilea*.

10. *Capella del Corpus*. Va ser promoguda pel canonge Pere de Noguera vers 1294.[140] En un document notarial de 1372 es diu que es trobava «sita iuxta Sedem»,[141] fora del claustre. En canvi, el visitador pastoral de 1388 ja la visita dins del claustre gòtic,[142] que la va absorbir segurament entre 1372 i aquell any. Segons Mas,[143] es va enderrocar en 1423 i el seu retaule va ser traslladat momentàniament a la capella adjacent a la nova sala capitular. Significativament, aquest enderroc es produeix només un any abans de l'adquisició, pel bisbe i el Capítol, del solar on es va construir l'edifici gòtic de la Pia Almoina. Per tant, la campanya d'enderrocs iniciada l'any 1423 ja es va centrar en les darreres restes romàniques del claustre (i de tota la Seu), les de l'ala del carrer del Bisbe. L'antic refectori, a causa de la data tan tardana en què es va iniciar el nou, devia ser el darrer vestigi que va desaparèixer.

11. *Capella de les Verges* (ara de Santa Llúcia). Va ser promoguda pel bisbe Arnau de Gurb entre 1257 i 1268,[144] en el lloc on, com s'ha dit (vegeu punt 2), hi havia hagut el primitu celler de la canonja, anterior al que es va conservar fins al començament del segle XV. En diversos documents notarials, dels anys 1352, 1365 i 1369,[145] queda palès que inicialment era una construcció exempta («constructe ante palacium domini barchinonense episcopi»), de manera que la devia absorbir el claustre gòtic entre 1369 i 1388, any en què el visitador pastoral ja va visitar-la sense sortir-ne.[146] La capella es va comunicar amb el claustre

137. ADB, RD, I f. 24v-30r, 28-2-1329.

138. El títol amb què apareix enregistrat aquest benefici en el volum dels RD cit., és el de benefici de Santa Anna fundat a l'altar de Sant Miquel, tot i que les explicacions del fundador són, realment, molt poc concretes sobre la seva ubicació.

139. MAS, *Notes*, I, p. 33. Font: ACB, Liber Camisae, f. 72.

140. ACB, LO, 1357-1359, f. 72r, 19-9-1358: rebut de la quota del segon beneficiat de l'altar del Corpus, erigit a la «capella que lo senyor en Noguera féu en la Seu». *Ibid.*, *Speculum*, I, f. 687r, 18-3-1294: ordre testamentària de fundació del benefici de Pere de Noguera.

141. AHPB, 36/4, f. 18v, 21-1-1372.

142. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 33r.

143. MAS, *Notes*, I, p. 73. Font: ACB, Liber Camissae, f. 101v.

144. CABESTANY, *La capella de Santa Llúcia*, p. 163.

145. AHPB, 20/1, f. 13v, 17-6-1352; 20/2, f. 145v, 28-5-1365 i 20/10, s.f., 8-6-1369.

146. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 36r.

mitjançant l'obertura d'una porta en el mur del presbiteri, d'una manera molt forçada, com es pot veure encara ara, ja que la porta toca el mur nord de la capella, perpendicular a ella. És possible que la seva integració al claustre, amb el qual havia de quedar perfectament arrenglerada, li suposés la pèrdua de l'absis, però aquesta és una qüestió que s'hauria d'estudiar amb deteniment. Amb la mateixa atenció s'haurien d'estudiar els murs perpendiculars al presbiteri d'aquesta capella, concretament en les zones que limiten amb ell (vegeu il·lustracions 20 i 21), on s'observen uns grans arcs apuntats enfrontats que podrien suggerir un petit transsepte. El de la dreta delimita l'espai just per acollir un altar, a manera de fornícula, mentre que el de l'esquerra sembla haver estat tapat.[147]

12. *Capella de Sant Blai i Santa Caterina,* «davant la Seu de Barcelona».[148] En l'acta de fundació del benefici 2 de Sant Blai, instituït el 29-9-1291 pel canonge Ponç Raimon,[149] es diu que l'altar d'aquest Sant es troba «constructo in capella decani Barcinone qua est sita iuxta Sedem Barcinona». Aquest degà era Pere Despiells, promotor de la capella[150] i fundador dels primers beneficis de Sant Blai i Santa Caterina que s'hi instituïren.[151] Es desconeix la data exacta en què Despiells la va promoure, però va haver de ser abans del 1291, data en què Raimon va disposar que s'hi fundés aquell segon benefici. Va ser inspeccionada pel visitador pastoral de 1388 encara «extra januam Sedis», fora del claustre, després d'haver passat per la del Corpus, que, en canvi, ja s'hi havia integrat.[152] Aquesta capella es degué enderrocar, com part de la casa del degà, que també impossibilitava obrir una plaça davant de la Seu (l'actual pla de la seu), arran de l'acord pres pel Capítol el 8-3-1422 «super diruccuione hospicii decanatus per platea et gradario faciendis coram maiori portali Sedis nostre Barchinone, cum de cetero lapicide qui lapides preparant ad fabricam nequeant operari inter ambitum dicte Sedis».[153] És a dir, raons estètiques a banda, calia obrir

147. Malauradament, sembla que aquesta qüestió encara està pendent d'estudi: CABESTANY, *La capella de Santa Llúcia*, p. 170: «Aquest mur presenta moltes modificacions, fins i tot seria possible pensar en un arcosoli per a un altar lateral».

148. ACB, LO, 1325-1327, f. 1r, 27-4-1325: «Ítem resebí d'en Jacme Ga[...], rector de l'altar de sen Blasi, en la capella de sancta Caterina davant la Seu de Barcelona (...): XX sous».

149. ACB, *Speculum*, I, f. 784r: ordre testamentària de fundació del 29-9-1291.

150. ADB, RD, I, f. 255v, 7-11-1299: ordre testamentària del canonge Pere Despiells de fundació del benefici 1 de Santa Caterina «in capella mea que contigua est dicte Sedi Barchinone».

151. *Ibid.* i ACB, *Speculum*, I, f. 783r: benefici 1 de Sant Blai, fundat pel degà de la Seu Pere Despiells en data ignorada (dotalia perduda).

152. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 33v.

153. Document cit. per CARRERAS, *La ciutat*, p. 372. Font: ACB, Actes del Capítol, 1343-1497, f. 101r.

Planta 2

Procés de desaparició de la seu romànica per l'avanç de la gòtica segons els llibres d'obra, els de visita pastoral i la documentació notarial (Planta església romànica, Vergés-Ferrer; església gòtica, E. Rogent; claustre, segons les notícies documentals i l'esquema habitual de les canonges.)

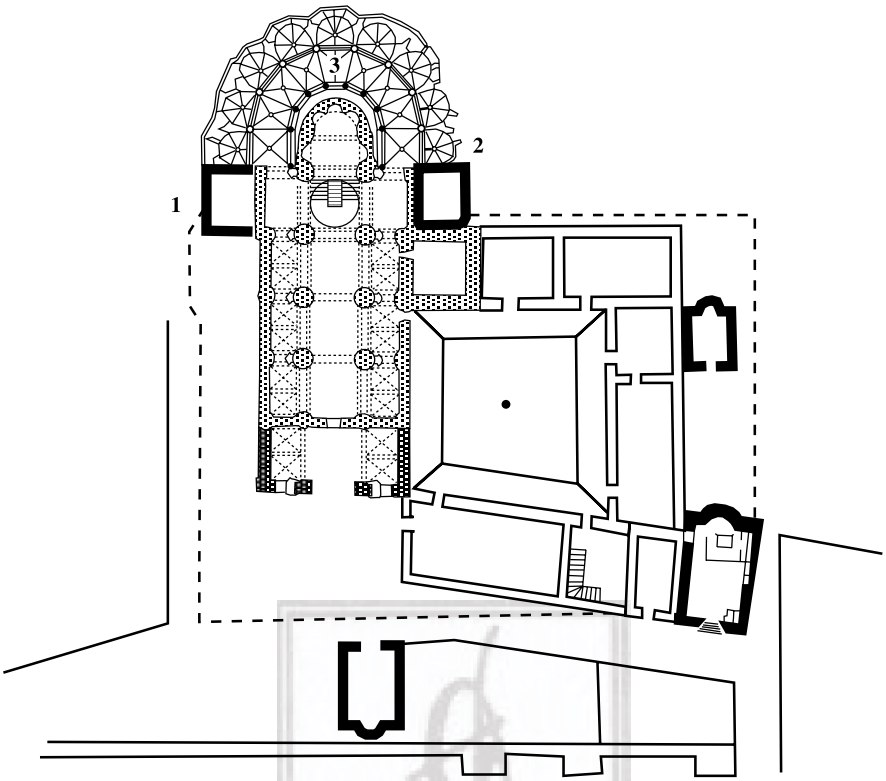

Fase número 1: c. 1298 - c. 1319

s.n. c. 1298: aplicació de les rendes dels beneficis vacants a l'obra de l'església pel bisbe Bernat Pelegrí; **1.** 1316: el bisbe ven a Jaume II la casa episcopal, adossada al palau comtal, amb la condició que enderroqui el pont que l'unia a l'antiga església de la seu; **2.** 1319: capella promoguda pel canonge Hug de Cardona; **3.** c. 1319: deambulatori (escut del bisbe Ponç de Gualba, 1303-1334, a dues de les voltes).

FUNDACIÓ NOGUERA

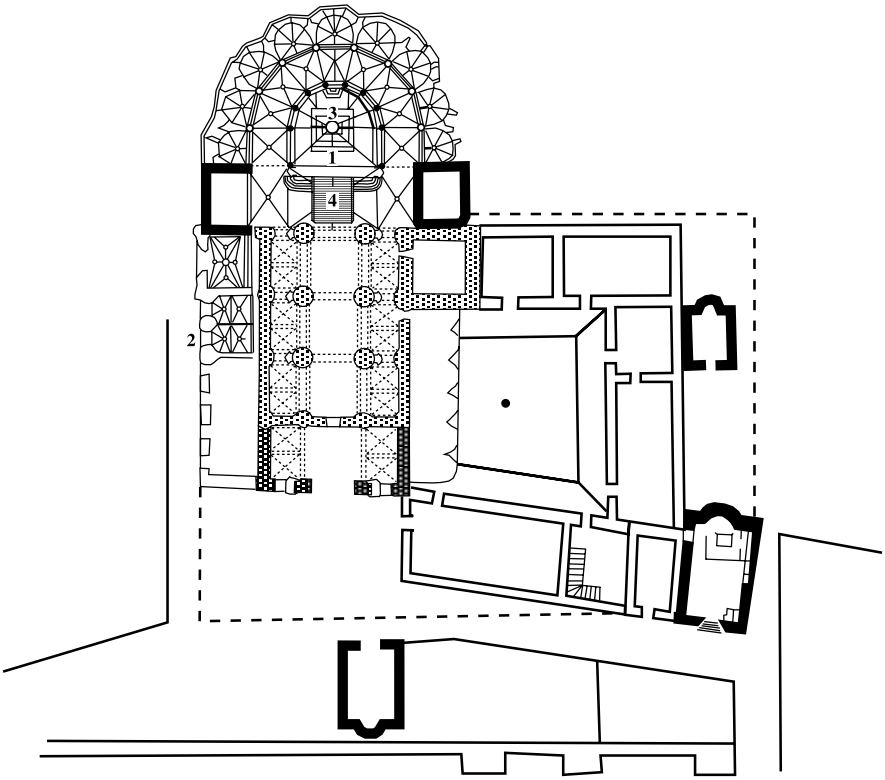

Fase número 2: c. 1320-1337

1. c. 1320: voltes del presbiteri i del primer tram de la nau (escut de la reina Blanca d'Anjou, morta en 1320, a la clau d'aquest primer tram); **2.** 1329: incident entre el Capítol i el guardià del palau reial perquè l'avanç de l'obra estrenyia el carrer dels Comtes (làpida commemorativa al mur exterior de la nau); **3.** 1337: consagració del nou altar major; **4.** 1337: trasllat provisional del sepulcre de Santa Eulàlia a la sagristia per poder acabar la nova cripta.

FUNDACIÓ NOGUERA

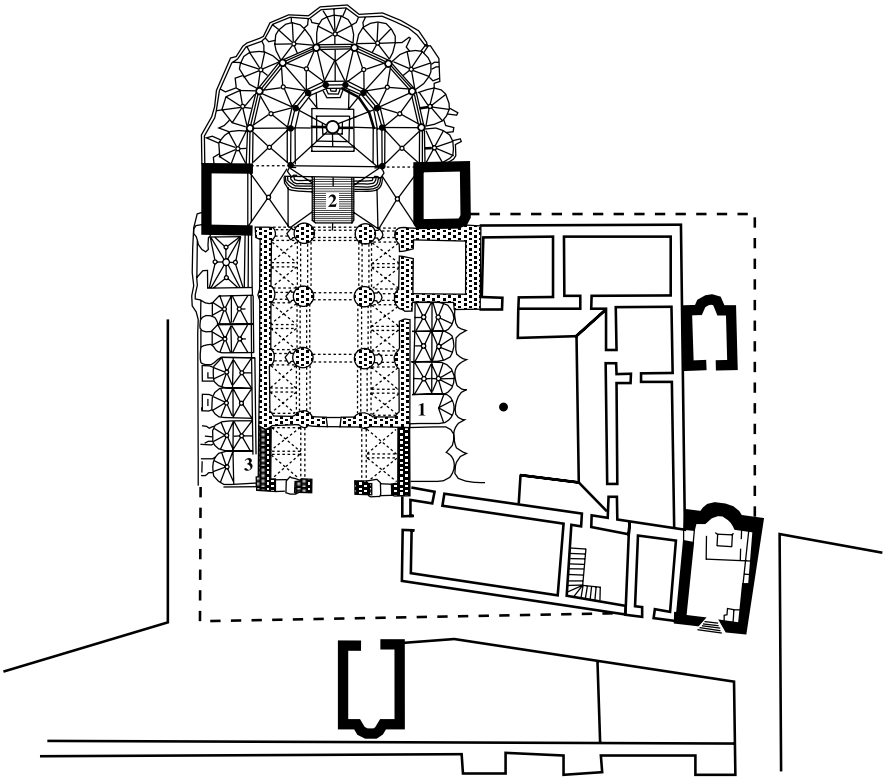

Fase número 3: 1339-1346

1. 1339: capella de Sant Cristòfol, promoguda per ordre testamentària del 1324; **2.** 1339: retorn del sepulcre de Santa Eulàlia a la cripta gòtica, un cop acabada, des de la sagristia; **3.** 1346: trasllat de l'altar de Sant Marc des de l'antic claustre a la nova capella gòtica de l'església.

FUNDACIÓ NOGUERA

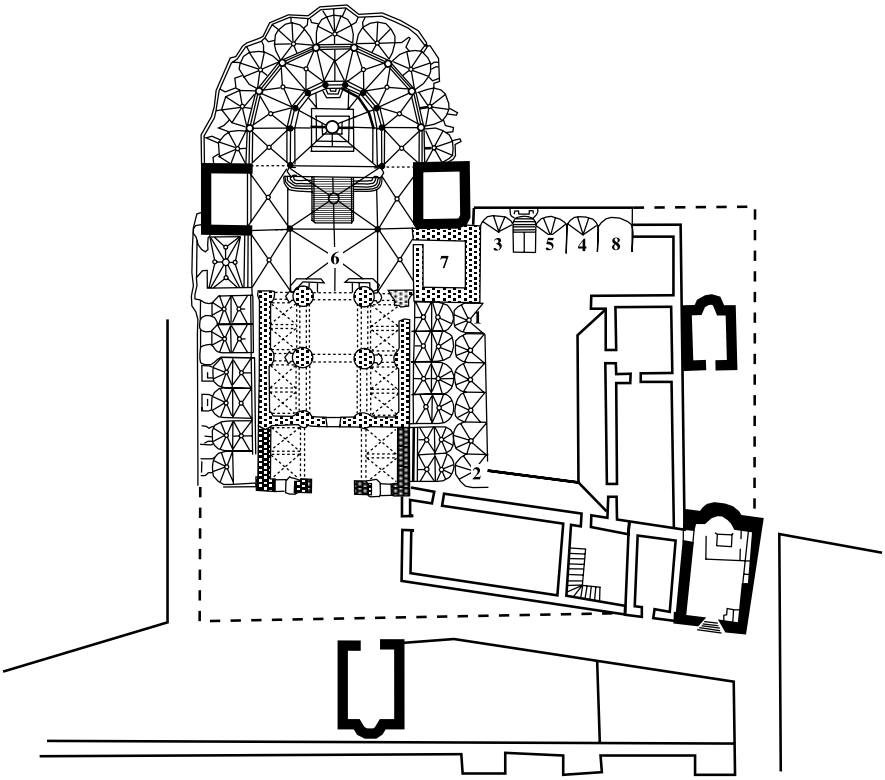

Fase número 4: 1353-1379

1 i **2.** 1353-1367: període de promoció de les capelles d'aquesta ala del claustre; **3.** 1364: donatiu per la coberta de la capella; **4.** 1372: pagament d'un termini de la capella; **5.** 1375: venda de la capella, ja construïda; **6.** 1378 (-1380): inici de la volta; **7.** 1379: inici de l'enderroc del cloquer; **8.** 1379: pagament del primer termini de la capella.

FUNDACIÓ NOGUERA

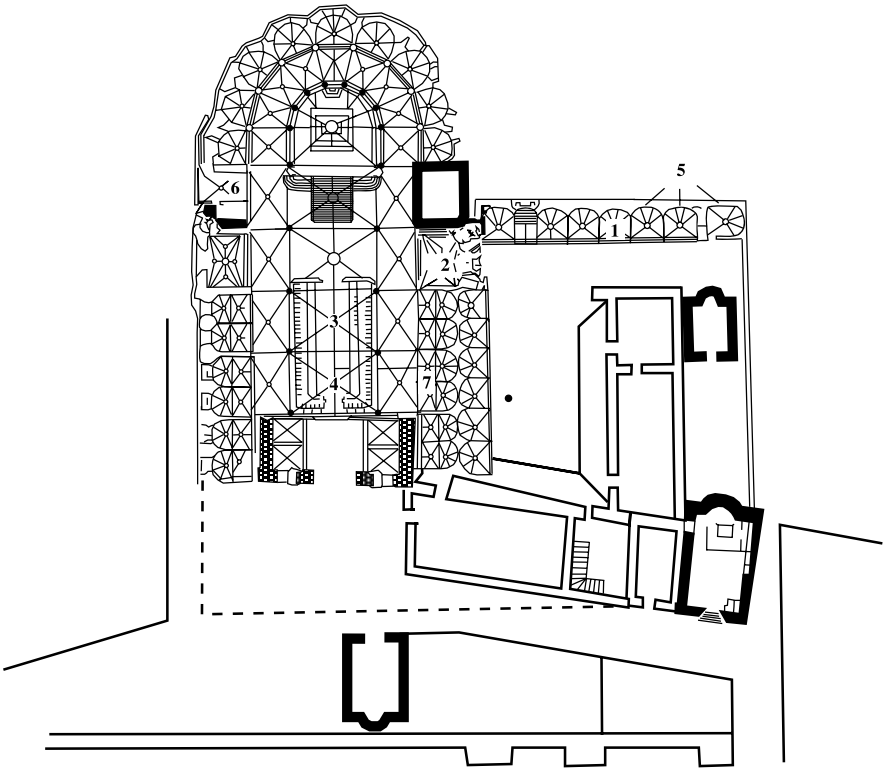

Fase número 5: 1380-1385

1. 1380: pagaments del segon i el tercer termini de la capella; **2.** 1381(-1392): construcció del cloquer; **3** i **4.** 1382: desmuntatge del cor romànic: enderroc de les voltes corresponents a aquell tram? Restitució del cor al seu lloc el mateix any; **5.** 1382-1385: pagaments de jornals i materials per la construcció d'aquestes capelles; **6.** 1383: pagament per la instal·lació de la reixa de la capella; **7.** 1385: volta de la galeria sobreposada a les capelles.

FUNDACIÓ NOGUERA

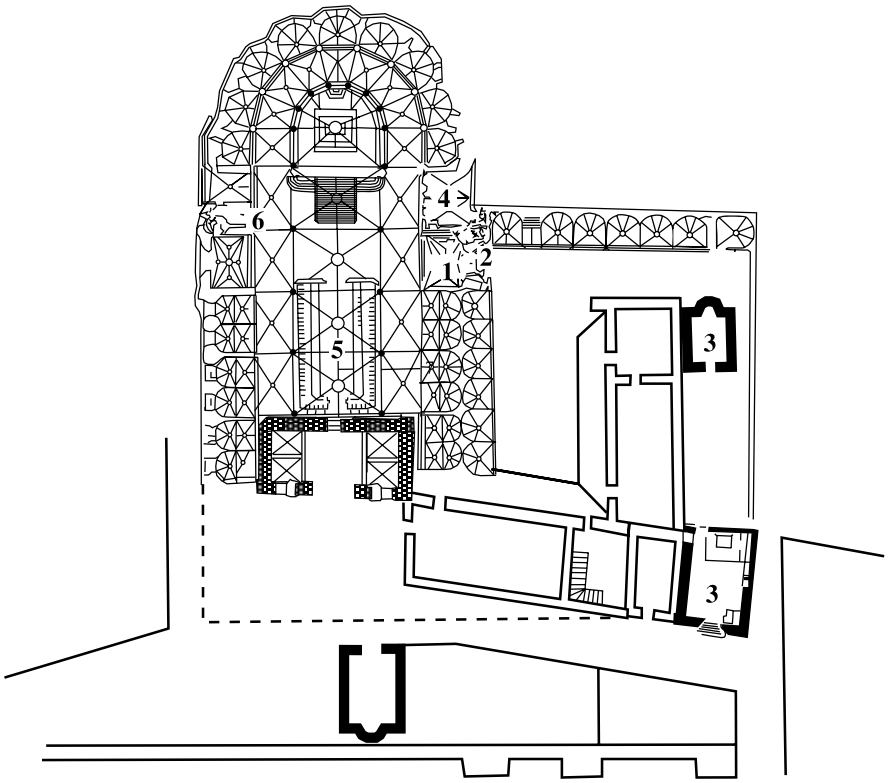

Fase número 6: c. 1386-1391

1. 1386: es continua el cloquer; **2.** 1387: inici de l'enderroc de la cantonada per on puja l'escala del cloquer, sobre la capella de Sant Jordi; **3.** a. de 1388: en la visita pastoral d'aquest any ambdues capelles ja es visiten dins del claustre nou: integració; **4.** 1388-1390: finestral del mur col·lateral a la sagristia i volta de la sagristia; **5.** 1390: inici del cor gòtic; **6.** 1391: mur i finestral de sobre la capella.

Les fonts d'on s'han extret les dades de les fases 1-6 d'aquesta planta apareixen referenciades a l'apartat titulat *Fonts per a la reconstrucció del procés d'ampliació de la seu,* segons els llibres d'obra (p. 344).

En canvi, les fases 7 i 8 d'aquesta planta, fora del marc cronològic d'aquest treball, s'han extret d'estudis publicats sobre les obres de la seu en el segle XV. S'indica, al peu de les plantes, l'autoria de les dades en què s'ha basat la reconstrucció de les fases 7 i 8 del procés de desaparició de la seu romànica i l'avanç de la gòtica.

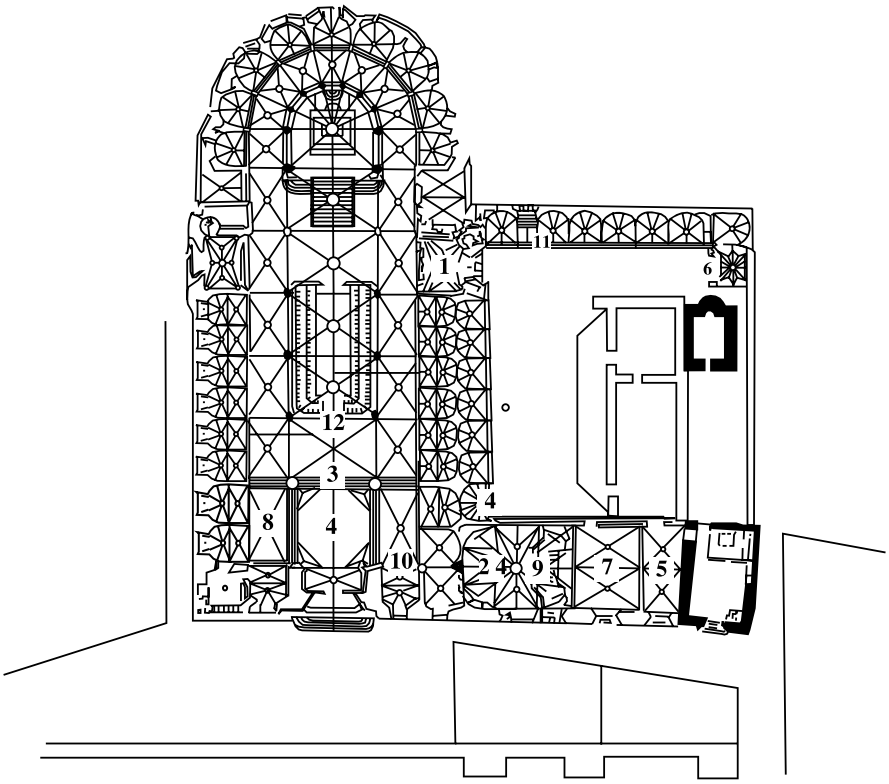

Fase número 7: 1392-1422

1. 1392: es continua el cloquer (font en planta núm. 6); **2.** 1400: resolució capitular d'enderrocar el celler i part de l'antic dormitori superior (CARRERAS, *La ciutat de Barcelona,* p. 372, n. 1015); **3.** 1401: tancament de les obertures de la façana de l'església romànica amb pedres (VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona,* p. 162); **4.** 1405: fonamentació dels pilars del cimbori, de la primera capella de Sant Sever (claustre) i de la nova sala capitular (ja funciona en 1409 tot i no estar acabada) (TERÉS, *Obres del segle XV a la catedral de Barcelona,* p. 398, n. 34); **5.** 1407: enderroc de la casa propietat del primer benefici de Sant Jaume (TERÉS, *op. cit.,* p. 409, doc. 3); **6.** 1407: ja es construïa la capella de Sant Felip i Sant Jaume (MAS, *Notes,* vol. 1, p. 75, segons els llibres de l'obra); **7.** 1411: enderroc del que havia estat sala capitular provisional, que devia ocupar una part de l'antic dormitori (MAS, *op. cit.,* p. 64); **8.** 1417: volta (TERÉS, *op. cit.,* p. 405, n. 66); **9.** 1419: volta de la nova sala capitular (TERÉS, *op. cit.,* p. 399); **10.** 1421: ja és visitada la capella de Sant Climent, promoguda pel bisbe Francesc Climent, també anomenat Sapera (ADB, VP, vol. 12, f. 71v); **11.** 1421: l'altar de Sant Blai ja és visitat dins la capella gòtica de Sant Pere in Cathedra, perquè la seva ja s'havia enderrocat (ADB, VP, vol. 12, f. 111r); **12.** 1422: enderroc de la galilea de l'església romànica (VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu,* p. 162).

FUNDACIÓ NOGUERA

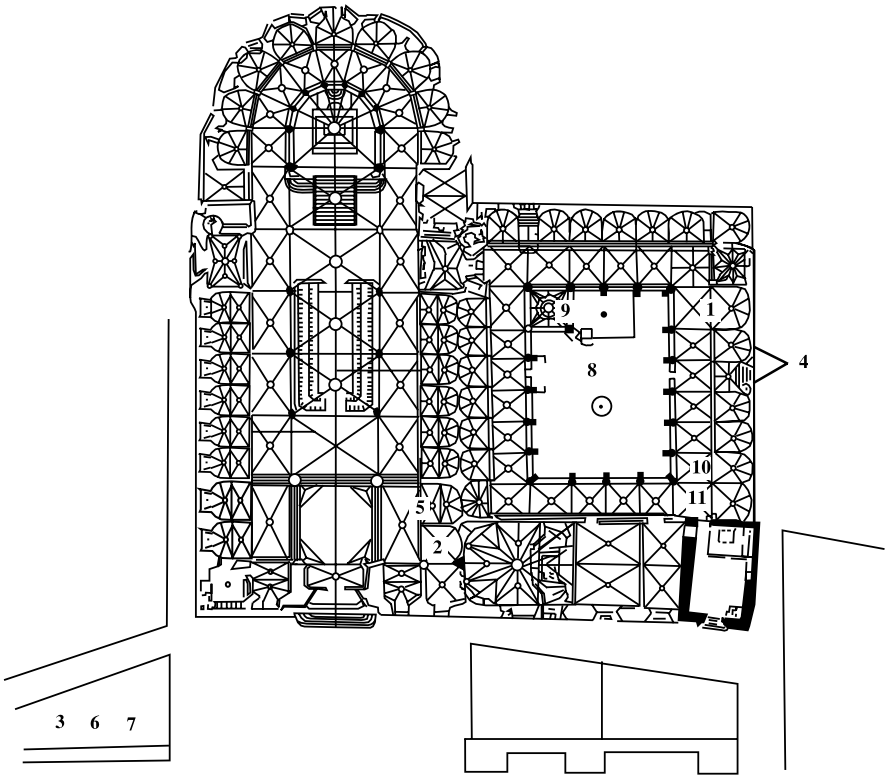

Fase número 8: 1423-1482

1. 1423: resolució d'enderrocar la capella del Corpus i traslladar el seu retaule a la capella de la nova sala capitular (MAS, *Notes,* vol. 1, p. 73); **2.** 1423: resolució de traslladar l'altar i el retaule de Sant Sever a la nova capella de l'església, al costat de la de Sant Climent, però això no es realitza fins 1442 (MAS, *op. cit.,* p. 49 i 63); **3.** 1424: el prior del monestir dels mercedaris ven al bisbe i al Capítol el solar on s'edificarà la casa de la Pia Almoina (SANABRE, *El archivo de la catedral de Barcelona,* p. 124); **4.** a. de 1431: capella de Sant Benet (concedida en 1447 al canonge Antoni Portella) i portal: escut a les claus de volta del bisbe F. Climent, àlies Sapera (1420-1431) (LIAÑO, *La catedral de Barcelona,* p. 80); **5.** 1432: concessió de la capella de Santa Clara a Sança Ximenis de Cabrera (MAS, *Notes,* vol. 1, p. 50); **6.** 1434: inici del refectori de la casa de la Pia Almoina (SANABRE, *El archivo de la catedral de Barcelona,* p. 125); **7.** 1435: despeses de construcció del forn, el celler i l'estable de la Pia Almoina (SANABRE, *op. cit.,* p. 125); **8.** 1448: es clou la darrera volta del claustre (LIAÑO, *La catedral de Barcelona,* p. 65, segons el Dietari de l'Antic Consell); **9.** 1448-1449: templet del brollador del claustre (LIAÑO, *op. cit.,* p. 66); **10.** 1479: concessió de la capella de Sant Sebastià i Santa Tecla al canonge Joan Andreu Sorts (MAS, *Notes,* vol. 1, p. 71 i ACB, *Speculum,* I, f. 649); **11.** 1482: ordre testamentària, donada pel canonge Bartomeu Figueres, de fundar el benefici 1 de la Visitació en aquesta capella (MAS, *op. cit.,* p. 69 i ACB, *Speculum,* I, f. 635).

FONDO ANTONIO NOGUERA

la plaça per tal que els picapedrers tinguessin un lloc on treballar la pedra destinada a acabar la seu, perquè l'àmbit interior ja devia estar totalment ocupat per l'obra nova i, encara, per les restes de l'antic refectori. Un cop enderrocada aquesta capella, l'advocació de Sant Blai es va traslladar a la capella de Sant Pere *in Cathedra* i Joan *ante Portam Latinam,*[154] que, com ja s'ha dit, va ser promoguda pels marmessors de Francesc d'Eiximenis l'any 1355 i cedida per aquells a Pere Desvall en 1375.[155] Pel que fa a l'advocació de Santa Caterina, es va traslladar a la capella gòtica dedicada a Santa Clara i Santa Caterina, situada als peus de l'església i,[156] per tant, una de les últimes que s'hi van construir.

154. ACB, *Speculum,* I, f. 783r-788r: beneficis 1 i 2 de Sant Blai, fundats per Despiells i Raimon, i capellanies de Sant Pere *in cathedra* i Joan *ante Portam Latinam,* fundades per Antònia, dona de Pere de Llimona, i Pere Desvall.

155. Vegeu capítol 2, quarter del Mar, promotors de la seu, 2.

156. ACB, *Speculum*, I, f. 399r-409r: beneficis 1-5 de Santa Caterina, el primer fundat per Pere Despiells, i benefici de Santa Clara, fundat per Sança Eiximenis de Cabrera, dona d'Arquimbau de Foix el 11-8-1431 (primera col·lació). Sembla que va ser la promotora d'aquesta capella, obrada en temps del bisbe Sapera, ja que l'any 1432 va aportar-hi 300 fl.: MAS, *Notes*, I, p. 50. Font: ACB, LO, 1431. És evident que les dates de fundació i de promoció no concorden, però, com que són del segle XV, ja queden fora de l'abast d'aquest estudi.

Planta 3

Estat de l'obra de la seu en 1388 segons l'itinerari seguit pel visitador pastoral

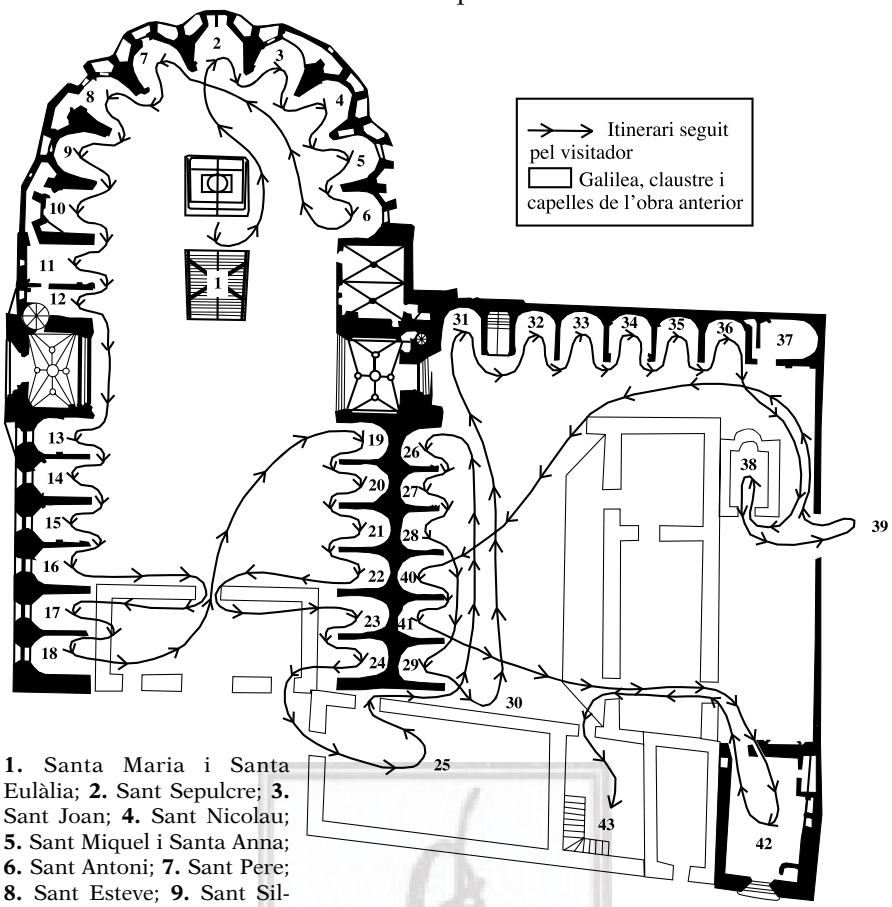

1. Santa Maria i Santa Eulàlia; **2.** Sant Sepulcre; **3.** Sant Joan; **4.** Sant Nicolau; **5.** Sant Miquel i Santa Anna; **6.** Sant Antoni; **7.** Sant Pere; **8.** Sant Esteve; **9.** Sant Silvestre; **10.** Sant Andreu; **11.** Trinitat; **12.** Santa Bàrbara; **13.** Santa Agnès; **14.** Sant Llorenç; **15.** Sant Dionís; **16.** Santa M. Magdalena; **17.** Sant Vicenç; **18.** Sant Marc; **19.** Sant Pacià; **20.** Santa Margarida; **21.** Santa Marta; **22.** Sant Cristòfol; **23.** Sant Gregori i Santa Eugènia; **24.** Sant Agustí i Sant Oleguer; **25.** «Domum que vocatur lo celler, in qua sunt octo altaria»: Santa Cecília, Sant Pau i Santa Paula, Sant Bernabè, Sant Jaume, Santa Tecla, Sant Marc, Sant Simó i Sant Judes; **26.** Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua; **27.** Sant Lluís i Sants Innocents (trasllat provisional); **28.** Sant Martí; **29.** Sant Macià i Santa Helena; **30.** Sant Sever (altar); **31.** Sant Genís i Sant Jordi; **32.** Sant Pere in Cathedra i Sant Joan ante Portam Latinam; **33.** Esperit Sant; **34.** Sant Gabriel; **35.** Santa Eufrasina; **36.** Sant Lluc i Sant Pal·ladi; **37.** Sant Bartomeu i Santa Elisabet (en construcció); **38.** Capella del Corpus; **39.** Capella de Sant Blai, «extra januam Sedis»: altars de Sant Blai, Santa Caterina i Sant Francesc; **40.** Sant Iu i Sant Bernat; **41.** Tots Sants; **42.** Capella de les Onze mil Verges: altars de Santa Àgata i Santa Llúcia; **43.** «Infra domum capituli Sedis»: altar de l'Aparició de Déu (o de l'Estel).

Planta 4

Reconstrucció del procés d'ampliació de l'església de la seu segons els llibres d'obra

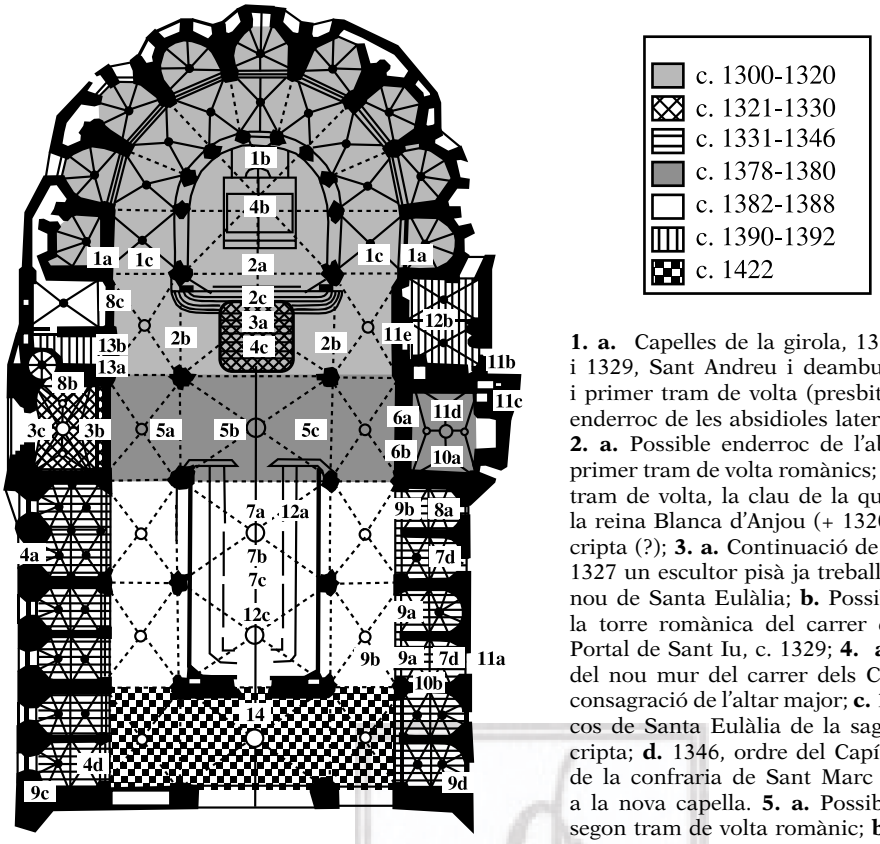

1. a. Capelles de la girola, 1319, Sant Antoni i 1329, Sant Andreu i deambulatori; **b.** Pilars i primer tram de volta (presbiteri); **c.** Possible enderroc de les absidioles laterals romàniques; **2. a.** Possible enderroc de l'absis central i el primer tram de volta romànics; **b.** Pilars i segon tram de volta, la clau de la qual du l'escut de la reina Blanca d'Anjou (+ 1320); **c.** Inici de la cripta (?); **3. a.** Continuació de la cripta (?): en 1327 un escultor pisà ja treballa en el sepulcre nou de Santa Eulàlia; **b.** Possible enderroc de la torre romànica del carrer dels Comtes; **c.** Portal de Sant Iu, c. 1329; **4. a.** 1329, aturada del nou mur del carrer dels Comtes; **b.** 1337, consagració de l'altar major; **c.** 1339, trasllat del cos de Santa Eulàlia de la sagristia a la nova cripta; **d.** 1346, ordre del Capítol als prohoms de la confraria de Sant Marc de traslladar-se a la nova capella. **5. a.** Possible enderroc del segon tram de volta romànic; **b.** 1378, donació dels diputats del buc d'una galera del jutge d'Arborea per fer, probablement, la cintra de la volta del tercer tram; **c.** 1380, pagament de gerres per a l'interior d'aquella volta; **6. a.** 1379, inici de l'enderroc del cloquer romànic; **b.** 1380, claus d'accés al cloquer nou-1388, arcs formers de la volta del cloquer; **7. a.** 1382, captes per a un enderroc, possiblement del tercer tram de volta romànic; **b.** 1382, desmuntatge del cor romànic; **c.** 1382, adobament del cor romànic; **d.** 1382, cintres dels finestrals de la galeria, els de sobre les capelles de Sant Cristòfol i Santa Margarida; **8. a.** 1383, finestral de la galeria, sobre la capella de Sant Pacià; **b.** Portalet del portal de palau; **c.** Reixa de la capella de la Trinitat; **9. a.** 1385, cintra de la volta de la galeria sobre les capelles de Santa Marta i Sant Cristòfol; **b.** 1385, relleu dels arcs formers de les voltes de la galeria sobre les capelles de Sant Pacià i Sant Cristòfol; **c.** 1385, teulat damunt la volta de la galeria sobre la capella de Sant Marc; **d.** 1385, teulat damunt la volta de la galeria sobre la capella de Sant Oleguer; **10. a.** 1386, es continua picant al cloquer; **b.** Pagament d'argila per a tancar la galeria sobre la capella de Sant Cristòfol; **11. a.** 1387, mainells del finestral de la galeria sobre la capella de Sant Cristòfol; **b.** 1387, inici de l'enderroc de «la cantonada on puja lo caragol» i del «cantó sobre la capella de Sant Jordi»; **c.** 1387, es pica i es pareda al cargol de la torre del claustre; **d.** 1387, clau de volta del portal del claustre; **e.** 1388, es pica al finestral que dóna a la sagristia; **12. a.** 1390, es «perfila» (pinta) amb tinta una de les voltes, possiblement la del quart tram; **b.** 1390, volta de la sagristia; **c.** 1390, es porten pedres del mar per fer l'obra del cor; **13. a.** 1391, paredament sobre la capella de Santa Bàrbara; **b.** 1391, es pica a la finestra de sobre la capella de Santa Bàrbara; **14.** 1422, enderroc de «la volta veyla» (de la galilea romànica).

Fonts per a la reconstrucció del procés d'ampliació de la seu segons els llibres de l'obra. Planta núm. 4

1.a. 1319: acta de fundació del primer benefici de Sant Antoni, instituït pel canonge Hug de Cardona en la capella que havia promogut.[157] Escut dels Cardona al mur exterior. Segons Feliu Elias l'absis ja devia estar acabat en 1319, perquè s'hi va celebrar una reunió dels templers.[158] 1329: acta de fundació del segon benefici de Sant Andreu, instituït pel bisbe de Lleida Arnau Ses Comes,[159] que havia estat rector d'aquest altar quan era canonge.[160]

b. Escut del bisbe Ponç de Gualba (1303-1334) en dues claus de volta del deambulatori.[161]

2.b. Escut de la reina Blanca d'Anjou (†1320) a la clau de volta del segon tram.[162]

3.a. 1327: consta que un escultor pisà està treballant en el nou sepulcre de Santa Eulàlia.[163]

c. 1329: incident entre el guardià del palau reial i el Capítol perquè, segons sembla, l'avanç de la seu nova amenaçava amb estrènyer excessivament el carrer a l'alçada del palau.[164]

4.a. 1329: *ut supra*.

b. 1337: consagració del nou altar major.[165]

c. 1339: trasllat del cos de Santa Eulàlia des de la sagristia a la nova cripta.[166]

d. 1345: ordre del Capítol que els prohoms de la confraria de Sant Marc abandonin la capella romànica del claustre i es traslladin a la gòtica que se'ls ha assignat dins l'església.[167]

5.b. 1378: donació dels diputats del General de la carcassa d'una galera del jutge d'Arborea per fer, probablement, la cintra de la volta del tercer tram:[168]

> (...) honorabilis deputati dicti Generalis residentes barchinonenses, ab reverenciam Domini Nostri Ihesu Christi

157. ADB, RD, I, f. 11r.
158. ELIAS, F., *La Catedral de Barcelona*, p. 14.
159. ACB, *Speculum*, I, f. 240v.
160. MAS, *Notes*, I, p. 38.
161. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 161.
162. LIAÑO, *La Catedral*, p. 12.
163. DALMASES-JOSÉ, *L'art gòtic*, p. 132.
164. CARRERAS, *La ciutat*, p. 441.
165. VERGÉS-VINYOLES, *Santa Creu i Santa Eulàlia*, p. 162.
166. *Ibid.*
167. ACB, *Liber Camissae*, f. 9r. Document citat per MAS, *Notes*, I, p. 44.
168. ACB, LO, 1352-1394, f. 42v, 3-6-1378.

et corporis beate Eulalie, in dicta Sede retulentis, dederunt et concesserunt operi seu fabrice Sedis predicte, ad opus cuiusdam textudinis principalis que in proxime debet fieri in Sede, (...) totum buchum cuiusdam galee dicti Generalis ex illis duabus galeis que fuerunt judicis Arboree.

c. 1380: pagament de dues dotzenes de gerres «obs de lla volta».[169]

6.a. 1379: inici de l'enderroc del cloquer romànic,[170] que havia de prolongar-se fins l'any següent.[171]

b. 1380: pagament de tres claus d'accés «obs del cloquer nou».[172]

7.a. 1382: captes efectuades entre els especiers, d'una banda, i els notaris i els escrivans de l'altra «obs del enderocar la dita obra veya».[173]

b. 1382: pagament a un fuster «per deffer lo cor» (romànic).[174]

c. 1382: pagaments a un manobra i a un fuster «per adobar lo cor».[175]

d. 1382: pagament a un fuster per fer les «cíndries de la finestra sobre sent Christòfoll»[176] i a un altre per «armar la finestra qui és sobre Santa Margalida».[177]

8.a. 1383: pagament a un manobra pels «samodals que avien mesos en les finestres sobre sent Pacià».[178]

b. 1383: pagament al fuster Bernat Moragues per «lo portalet en la porta del portal del palau».[179]

c. 1383: pagament al mateix fuster, que ha «mes les rexes de la capella de la Trinitat».[180]

9.a. 1385: pagaments al fuster que «armà a la vuolta sobre senta Martha», per «colar la fusta per armar la vuolta sobre sent Christòfol» i «al mestre mayor (...) que senyà les claus de la dita volta» (de Sant Cristòfol).[181]

b. 1385: pagament a un piquer per «formarets obs de la volta sobre sent Christòfol» i a un altre per treballar «obs de la volta sobre Sant Pacià».[182]

169. ACB, LO, 1379-1381, f. 50v, 9-6-1380.
170. *Ibid.*, f. 19r, 17-9-1379: pagament a un moler per «enderoquar la obre veya».
171. *Ibid.*, f. 52v, 7-7-1380: pagament per «anderoquar el cloquer».
172. *Ibid.*, f. 74v, 27-4-1381.
173. ACB, LO, 1381-1383, f. 7v, 18-3-1382.
174. ACB, LO, 1379-1381, f. 104v, 15-2-1382.
175. *Ibid.*, f. 117r, 16-8-1382.
176. ACB, LO, 1352-1394, f. 106v, 15-3-1382.
177. *Ibid.*, f. 113v, 14-6-1382.
178. ACB, LO, 1379-1381, f. 123v, 10-1-1383.
179. *Ibid.*, f. 124v, 7-2-1383.
180. *Ibidem*.
181. ACB, LO, 1385-1387, f. 12r i 12v, 27-5-1385.
182. *Ibid.*, f. 19r, 15-7-1385, i 28v, 22-9-1385.

Il·lustració 34: Sepulcre del bisbe Ramon d'Escales, a la capella de la Trinitat, on va fundar el segon benefici dels Sants Innocents l'any 1390.

c. 1385: pagament per treballs «obs de la teula sobre la volta demunt sent March».[183]

d. 1385: pagament per picar i adobar la «taulada sobre sent Auleguer».[184]

10a. 1386: pagament a un piquer «per picar al cloquer».[185]

b. 1386: pagament de dues dotzenes d'argila «obs de tancar el passatge sobre la capella de sent Cristòfol».[186]

11a. 1387: pagament per pedra «obs de mainells de la finestra sobre sent Cristòfol».[187]

b. 1387: pagament a uns manobres que «començaren a enderrocar la cantonada on puja lo caragol»[188] i a un altre per enderrocar «el cantó sobre la capella de Sant Jordi» (situada al claustre, la

183. ACB, LO, 1385-1387, f. 31v, 21-10-1385.
184. *Ibid.*, f. 32v, 4-11-1385.
185. *Ibid.*, f. 74v, 24-11-1386.
186. *Ibid.*, f. 78r, 15-12-1386.
187. *Ibid.*, f. 81r, 19-1-1387.
188. *Ibid.*, f. 91v, 20-4-1387.

més propera a l'església de les de l'ala paral·lela al carrer de la Pietat).[189]

c. 1387: pagaments a un piquer per picar «al cargol, sobre lo portal del claustre», per «peredar lo cargol del portal del claustre» i a un «peredador» que «picà al cloquer».[190]

d. 1387: pagament a un carreter pels ports de la «clau de volta sobre el portal del claustre».[191]

e. 1388: pagament a un piquer per treballar a la finestra de la sagristia i a l'operari que «peredà a la paret de la sagristia».[192]

12a. 1390: perfilat amb tinta d'una de les voltes.[193] Per la data, podria ser la del quart tram.

b. 1390: pagament per calç «obs de la volta de la sagristia».[194]

c. 1390: pagament a uns bastaixos «qui aportaren LII pedres de la mar entrò a la Seu qui serviren a l'obra del cor».[195]

13a. 1391: pagament «a·n Vinadé per (...) peredar sobre la capella de Santa Bàrbara».[196]

b. 1391: paredament i finestra sobre la capella de Santa Bàrbara.[197]

14. 1422: Diverses «mecions per enderocar la volta veya»,[198] entre les quals un pagament a «Ferrer Suyer, fuster, per III jorns que féu cobrir les parets del cor»;[199] un altre a Francesc Joan, ferrer, per «tota la desús dita clavó serví a cobrir les parets del cor»,[200] i encara un altre al fuster Ferrer Suyer «per V jorns que fou per a tornar les portes e altres coses, ço és la troera e les portes del cor».[201] Igualment, una sèrie de «mecions per los mestres de cases, per enderocar la volta» i un pagament de les dietes de «XX hòmens per enderocar lo peu de le volta»,[202] així com un altre dels freners «qui hi eren aprés dinar per limar les pedres qui caygueran davant la porta de la Seu».[203]

---

189. ACB, LO, 1385-1387, f. 92v, 27-4-1387.
190. ACB, LO, 1387-1389, f. 10r, 4-5-1387; f. 11r, 11-5-1387; f. 22r, 9-8-1387.
191. *Ibid.*, f. 27r, 28-9-1387.
192. *Ibid.*, f. 52v, 30-3-1388, i f. 58r, 18-7-1388.
193. ACB, LO, 1389-1391, f. 28v, 19-6-1389: «Ítem pague a·n Rossell, pintor, per tinta negra que compram obs de perfilar la dita volta».
194. *Ibid.*, f. 58r, 23-4-1390.
195. *Ibid.*, 1389-1391, f. 66v, 13-8-1390.
196. ACB, LO, 1391-1393, f. 11r, 23-6-1391.
197. *Ibidem*.
198. ACB, LO, 1421-1423, f. 103r, 11-4-1422
199. *Ibid.*, f. 103v, 29-4-1422.
200. *Ibid.*, f. 104r, 29-4-1422.
201. *Ibid.*, f. 109r, 23-5-1422.
202. *Ibid.*, f. 105r, 4-5-1422.
203. *Ibid.*, f. 107v, 15-5-1422.

D'aquestes «mecions» se'n poden extreure, com a mínim, quatre conclusions que potser serien aplicables a altres fases del procés d'ampliació de la seu i també al d'altres esglésies. La primera és que el perill que podia comportar un enderroc més o menys imminent no era obstacle per a l'encàrrec de mobiliari i objectes artístics, que podien ser desmuntats i traslladats (com les portes del cor) o protegits (com les parets del cor) fins que s'acabés. Aquesta dada és important, perquè de vegades la contractació de mobiliari o d'objectes artístics s'ha interpretat com un indicador de la conclusió d'una obra, com veurem que succeeix amb l'església de Sant Just. La segona, és que els enderrocs parcials i successius de les velles esglésies romàniques estaven calculats i controlats per tècnics qualificats, els «mestres de cases», per tal d'evitar que afectessin l'estructura de l'obra nova. La tercera, és que a la Seu devia haver-hi un nombre important de voluntaris participant en feines menors, per exemple, els membres de confraries gremials amb seu en aquella església (com els freners que van llimar les pedres caigudes de la galilea). Per tant, sense treure mèrit a la feligresia menestral de Santa Maria del Mar (bastaixos de capçana, macips, etc.), la seva participació no explica, per ella mateixa, la rapidesa de la construcció, com de vegades s'ha suggerit. La quarta conclusió és que la pedra de les construccions anteriors no només s'aprofitava per a la fonamentació de l'obra nova, sinó també pels murs, ja que, en cas contrari, no tindria sentit que els freners s'haguessin dedicat a llimar els carreus obtinguts de l'enderroc de la galilea. Potser aquesta darrera qüestió variava en funció de la disponibilitat de pedra del tall o de voluntariat disposat a reciclar la pedra de l'obra anterior.

Hem vist, doncs, que els llibres de l'obra constitueixen una font documental molt orientativa per conèixer el procés d'ampliació de la Seu, tot i que la pèrdua de diversos volums i la manca d'un ordre en la realització dels pagaments, així com la referència a les successives zones d'intervenció a través de sobreentesos, dificulta sovint la nostra comprensió d'aquell procés. De vegades aquests problemes d'interpretació també es produeixen en l'estudi del procés d'ampliació del claustre, però, com veurem a continuació, el procés constructiu de les capelles que hi van promoure els particulars apareix, en molts dels casos, clarament documentat.

FUNDACIÓ NOGUERA

Planta 5

El sistema beneficial en l'ampliació de l'església de la seu: altars nous i altars traslladats des de l'obra vella segons els *Registra Dotaliarum*

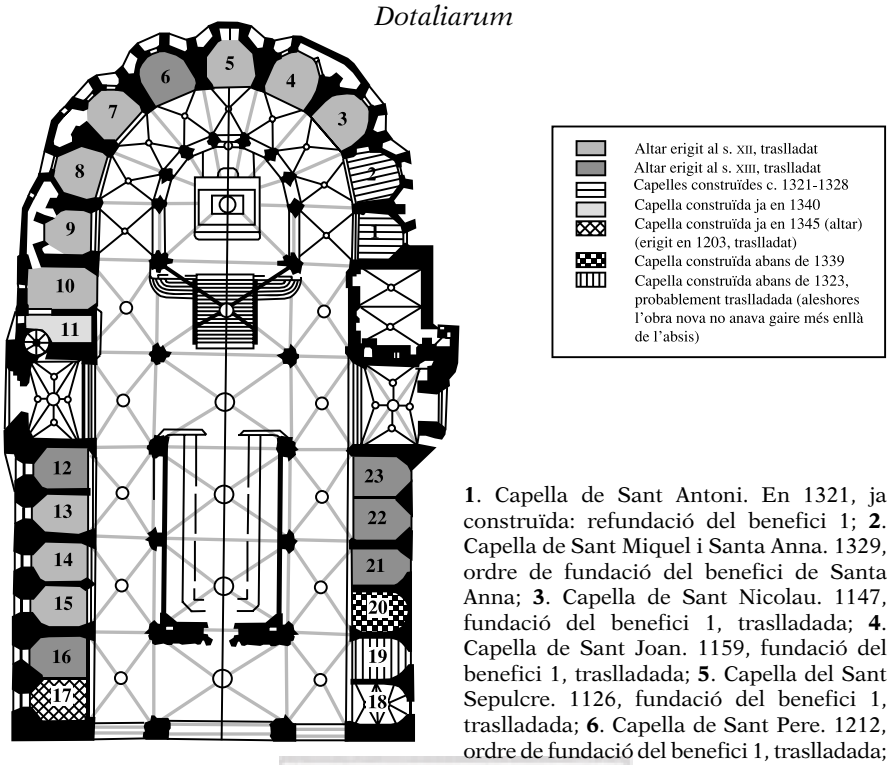

1. Capella de Sant Antoni. En 1321, ja construïda: refundació del benefici 1; **2**. Capella de Sant Miquel i Santa Anna. 1329, ordre de fundació del benefici de Santa Anna; **3**. Capella de Sant Nicolau. 1147, fundació del benefici 1, traslladada; **4**. Capella de Sant Joan. 1159, fundació del benefici 1, traslladada; **5**. Capella del Sant Sepulcre. 1126, fundació del benefici 1, traslladada; **6**. Capella de Sant Pere. 1212, ordre de fundació del benefici 1, traslladada; **7**. Capella de Sant Esteve. 1168, dotació del benefici 1, traslladada; **8.** Capella de Sant Silvestre. 1168, dotació del benefici 1; **9**. Capella de Sant Andreu. 1173, fundació del benefici 1; **10**. Capella de la Trinitat. 1198, ordre d'erecció de l'altar i de fundació del benefici 1, traslladada; **11**. Capella de Santa Bàrbara. 1340, ja construïda: ordre de fundació del benefici 1; **12**. Capella de Santa Agnès. 1264, altar ja erigit: ordre de fundació del benefici 1, traslladat; **13**. Capella de Sant Tomàs de Canterbury. 1186, altar ja erigit: fundació del benefici 1, traslladat; **14**. Capella de Sant Dionís. 1197, ordre d'erecció de l'altar i de fundació del benefici 1, traslladat; **15**. Capella de Santa M. Magdalena. 1178, altar ja erigit: ordre de fundació del benefici 1, traslladat; **16**. Capella de Sant Vicenç. 1221, altar ja erigit: ordre de fundació del benefici 1, traslladat; **17**. Capella de Sant Marc. 1203 erecció de l'altar (al claustre) i fundació del benefici 1, traslladada; **18**. Capella de Sant Agustí. 1283, ordre de fundació del benefici 1; **19**. Capella de Sant Gregori i Santa Eugènia. 1323, capella ja construïda: fundació del benefici 1. Probablement traslladada, ja que és massa d'hora per a una capella gòtica dels peus de l'església; **20**. Capella de Sant Cristòfol. 1339, construcció de la capella i fundació del benefici 2, per ordre testamentària del 1324; **21**. Capella de Santa Marta. 1298, construcció de la capella i fundació del benefici 1, traslladada; **22**. Capella de Santa Margarida. 1209, erecció de l'altar i fundació del benefici 1, traslladat; **23**. Capella de Sant Pacià. 1289, capella ja construïda (probablement al transsepte de les acaballes del romànic): ordre de fundació dels beneficis 1 i 2, traslladada.

Fonts per a conèixer la influència del sistema beneficial en l'ampliació de l'església de la seu: promoció de capelles noves i trasllat de les antigues a l'obra nova (planta núm. 5)

1. Capella de Sant Antoni, promoguda pel canonge Hug de Cardona abans de 1319-1321, fundador del benefici 1.[204] Escut dels Cardona al mur.

2. Capella de Sant Miquel. Sembla que anteriorment estava situada al claustre i que va ser enderrocada abans de 1325 (vegeu fonts planta 2). La data en què Pere Grony va ordenar erigir l'altar de Santa Anna (1329), ubicat en la nova capella de Sant Miquel, a la girola,[205] podria assenyalar-lo com el seu promotor, però, malauradament, només es refereix a l'erecció de l'altar en el seu testament. El benefici 1 de Sant Miquel es remunta al 1222,[206] de manera que podria tractar-se d'un simple trasllat. Així sembla indicar-ho la presència del sepulcre del bisbe Berenguer de Palou, fundador d'aquell benefici, en aquesta capella gòtica.

3. Capella de Sant Nicolau. El benefici 1 va ser fundat pel bisbe Guillem Torroja en 1147.[207] El més probable és que fos traslladada i més en aquest cas, en què la primera fundació es va realitzar a càrrec d'un bisbe. A més, l'única fundació efectuada a la capella al llarg del segle XIV és la de Pere de Muntanyola, l'any 1330,[208] data massa tardana per parlar de promoció, ja que la capella d'Hug de Cardona (Sant Antoni), gairebé al costat, ja havia estat promoguda l'any 1321. Per tant, podem suposar que aquesta capella va ser simplement traslladada.

4. Capella de Sant Joan. El benefici 1 també va ser instituït pel bisbe Guillem de Torroja, l'any 1159.[209] Sembla que l'altar va ser traslladat a la capella gòtica sense que hi hagués cap fundador beneficial actiu a començaments del segle XIV que en promogués la construcció, ja que el fundador del benefici 4 (Jaume de Vilafranca, 1315), l'únic actiu a la capella durant la fase d'ampliació de l'absis, no fa constar que l'hagi promogut o que desitgi promoure-la en el seu testament.[210]

204. ADB, RD, I, f. 11-13v, 13-8-1321.
205. *Ibid.*, f. 24v-30r, 28-2-1329.
206. ACB, *Speculum*, I, f. 125r, 24-1-1222.
207. *Ibid.*, 17-11-1147. Mas (*Notes*, I, p. 9) diu que l'altar va ser erigit l'any 1089, però, per la qüestió beneficial, segueixo l'*Speculum*.
208. *Ibid.*, f. 151r, 19-1-1330.
209. *Ibid.*, f. 163r: dotalia perduda. Mas (*Notes*, I, p. 9) diu que l'altar va ser erigit l'any 1064.
210. ADB, RD, I, f. 46, 28-11-1315: ordre de fundació del benefici.

5. Capella del Sant Sepulcre. El benefici 1 va ser fundat pel canonge «Ardentius» abans de l'any 1126.[211] Aquest altar també degué ser traslladat a la capella gòtica sense que hi hagués ningú en especial que la promogués, ja que l'únic fundador que hi consta durant l'ampliació de l'absis (el canonge Guillem Tarafa, 1320) tampoc fa constar que l'hagi promogut o que desitgi fer-ho en el seu testament, sinó que es limita a ordenar la fundació del benefici.[212]

6. Capella de Sant Pere. El benefici 1 va ser fundat per Raimon, beneficiat, abans del 1212.[213] Com els anteriors, aquest altar també degué ser traslladat, ja que l'únic fundador actiu a la capella en data propera a l'ampliació de l'absis (Pere Rovira, mercader, 1327), no fa constar que l'hagi promogut en el seu testament.[214]

7. Capella de Sant Esteve. El benefici 1 va ser dotat pel prevere Ponç i el canonge Ermengol de Latona abans de 1141 i redotat pel canonge Berenguer de Subirats en 1168.[215] Igualment, deu ser un altar traslladat, ja que el fundador actiu en la capella durant la fase d'ampliació de l'absis (el canonge Galceran de Barberà, 1317)[216] no fa constar que l'hagi promogut.

8. Capella de Sant Silvestre. El benefici 1 també va ser dotat pel canonge Berenguer de Subirats en 1168.[217] Ens trobem davant d'un altre trasllat, ja que l'únic fundador actiu a la capella en plena ampliació de l'absis (el canonge Guillem de Castaneda, 1314) no fa constar que hagi promogut la capella quan ordena la fundació del seu benefici.[218]

9. Capella de Sant Andreu. El benefici 1 va ser fundat pel bisbe Bernat de Berga l'any 1173.[219] El bisbe Arnau Ses Comes, fundador del benefici 2 en 1329,[220] no sembla que pogués haver estat el promotor de la capella gòtica. En primer lloc, perquè la seva fundació s'efectua en un moment en què se suposa que l'absis gòtic ja estava

---

211. ACB, *Speculum*, I, f. 191r: dotalia perduda, donació del 17-5-1126. Mas (*Notes*, I, p. 9) data l'erecció d'aquest altar l'any 1156.

212. ADB, RD, I, f. 57r-58v, 18-1-1320.

213. ACB, *Speculum*, I, f. 205r: dotalia perduda, donació del 3-2-1212.

214. ADB, RD, I, f. 70-71v, 3-3-1327, i III, f. 135v-136r.

215. ACB, *Speculum*, I, f. 217r: dotalia perduda, donació del 26-12-1142. Redotació: 30-3-1168.

216. ADB, RD, I, f. 72, 7-5-1317: fundació del benefici 2. També es pot descartar el fundador del benefici 3, el canonge Raimon Bou, perquè la seva ordre de fundació testamentària ja és massa tardana per a vincular-se amb la promoció de la capella: *Ibid.*, VII, f. 110, 10-6-1327.

217. ACB, *Speculum*, I, f. 229r: dotalia perduda, donació del 30-3-1168. Mas (*Notes*, I, p. 9) diu que l'altar va ser erigit en 1133.

218. ADB, RD, I, f. 75v-77v, 13-9-1314: ordre de fundació del benefici.

219. ACB, *Speculum*, I, f. 239r, 1-7-1173.

220. ADB, RD, I, f. 81, 7-7-1329.

acabat (recordem que en 1327 ja es treballava a la cripta i que en 1329 es va produir aquell incident amb el guardià del palau reial amb relació al mur paral·lel al carrer Comtes). En segon lloc, perquè en l'acta de fundació del seu benefici el bisbe no fa constar que hagués promogut la capella.

10. Capella dels Sants Innocents i la Santíssima Trinitat. El benefici 1 dels Sants Innocents va ser fundat, com ja s'ha dit, per Guillem d'Ametlla en 1281, quan ja havia erigit aquell altar «ante altare sancte Trinitatis».[221] Igualment, recordem que el benefici 1 de la Trinitat va ser fundat per Raimon de Sallent l'any 1198, quan va decidir erigir l'altar «super portas ipsius ecclesie».[222] També tenim constància que l'altar dels Sants Innocents s'havia traslladat provisionalment al claustre (capella gòtica de Sant Lluís) l'any 1388, perquè la seva havia estat enderrocada.[223] Mentrestant, s'havia acabat de condicionar la nova capella dels Innocents i la Trinitat, gairebé al costat del portal de Sant Iu (recordem que, segons els llibres d'obra, aquella va ser una zona conflictiva, la darrera de l'església a resoldre's). Poc després, l'any 1390, el bisbe Raimon d'Escales va fundar-hi el benefici 3 dels Innocents[224] i hi va disposar el seu enterrament. Aleshores es devien traslladar a la capella aquells antics beneficis dels Innocents i la Trinitat.

11. Capella de Santa Bàrbara. L'estretor i l'estranya planta d'aquesta capella, adaptada a l'escala de cargol de la torre de Sant Iu, sembla indicar, per ella mateixa, el possible condicionament de l'obra nova a la conservació d'estructures precedents. Va ser promoguda pel canonge Raimon de Vilalta abans que disposés la fundació del benefici 1 l'any 1340: «sub invocacione beate Barbare, virginis et martiris Christi, construhi seu hedifficari fecerim quandam capellam et altare in ecclesia Barchinone».[225]

12. Capella de Santa Agnès. L'altar ja havia estat erigit l'any 1264[226] pel cavaller del Sant Sepulcre Guillem de Llacera, data en què va fundar el benefici 1.[227] No sembla que aquesta capella hagués estat promoguda, sinó traslladada, ja que Galcerà de Cort, fundador del benefici 2 (ordre testamentària de 1331),[228] l'únic actiu a la capella en una data propera a la seva possible

221. ADB, RD, I, f. 95r, 13-12-1281, cit.
222. *Ibid.*, f. 102, 25-2-1198, cit.
223. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 27v, cit.
224. ACB, *Speculum*, I, f. 259r, 19-5-1390.
225. ADB, RD, I, f. 108r-114v, 1-9-1340: ordre testamentària de fundació del benefici.
226. ACB, *Speculum*, I, 20-10-1264. MAS, *Notes*, I, p. 9, el data el 1254.
227. ADB, RD, I, f. 128, 21-10-1264.
228. *Ibid.*, f. 129v-130v, 1-4-1331.

construcció, no fa constar que hagués promogut la capella o que desitgés promoure-la.

13. Capella de Sant Llorenç i Sant Tomàs de Canterbury. El benefici 1 de Sant Llorenç va ser fundat per Bernat Descoll l'any 1209[229] i l'altar de Sant Tomàs va ser erigit pel canonge Pere de Ripollet, fundador del benefici 1 l'any 1186,[230] a qui ja ens hem referit. Malauradament s'han perdut les actes de dotació dels segons beneficis de Sant Llorenç i Sant Tomàs, que ens haurien permès confirmar si la seva capella gòtica va ser promoguda o si, simplement, va acollir aquells dos altars romànics. Podria tractar-se d'un trasllat, si més no, en un dels dos altars, ja que originàriament eren independents.

14. Capella de Sant Dionís. L'altar i el benefici 1 van ser instituïts per Dionís l'any 1197.[231] No sembla possible que el fundador del benefici 2 (Guerau de Castellar, ordre testamentària de 1324)[232] pogués haver promogut la capella gòtica, la tercera des del portal de Sant Iu, ja que, com recordarem, l'any 1329 es va produir l'incident entre el guardià del palau reial i el Capítol perquè l'avanç d'aquell mur de la Seu amenaçava amb estrènyer massa el carrer. Sembla clar que no es podria haver promogut aquella capella abans de la construcció del mur perimetral al qual està adossada, que va ocasionar aquell incident, de manera que potser ens trobem davant d'un altre simple trasllat.

15. Capella de Santa Maria Magdalena. L'altar ja havia estat erigit pels canonges Bernat Roig i Pere de Ripollet en 1178, any en què van fundar el benefici 1.[233] Gispert d'Eiximenis, fundador del benefici 3 (però segon en ordre)[234] l'any 1340,[235] no fa constar que hagués promogut la capella ni que desitgés fer-ho en el seu testament, de manera que probablement és un trasllat.

16. Capella de Sant Vicenç. L'altar va ser erigit per Raimon de Banyeres en 1221, any en què va fundar-hi el benefici 1.[236] Aquesta capella no degué ser promoguda per ningú, sinó simplement traslladada, ja que cap dels beneficis posteriors (benefici 2, 1284,

229. ACB, *Speculum*, I, f. 313r, 18-6-1209.
230. ADB, RD, I, f. 153v-154r, 28-12-1186.
231. *Ibid.*, f. 161v, 11-9-1197.
232. ACB, *Speculum*, I, f. 332r, 10-5-1324.
233. ADB, RD, I, f. 169v, 21-3-1178.
234. El benefici 2 va ser fundat per disposició testamentària de Pere de Capellats, de l'any 1363, de manera que, tot i el número, és posterior al d'Eiximenis: *Speculum*, I, f. 338r.
235. ADB, RD, I, f. 173, 25-5-1339: ordre testamentària. Execució: 28-9-1340 (*Speculum*, I, f. 340).
236. *Ibid.*, f. 176v, 13-12-1221.

i benefici 3, 1373)[237] se situen en una data aproximada a la de la seva possible construcció, c. 1345, data en què es va acabar la capella del costat (Sant Marc).

17. Capella de Sant Marc. L'altar va ser erigit pels prohoms de la confraria de Sant Marc, del gremi de sabaters, al claustre de la seu l'any 1203.[238] Van ser els promotors de la capella gòtica on es van traslladar, en el mur de la qual apareix l'escut del gremi. L'any 1345 el Capítol els va transmetre la resolució que ja podien abandonar l'antiga capella del claustre i traslladar-se a la nova.[239]

18. Capella de Sant Agustí. El benefici 1 va ser instituït per ordre testamentària del canonge Jaume de Santaeugènia (1283).[240] No s'ha detectat cap fundador posterior que pogués haver promogut la capella gòtica, ja que van actuar massa abans (benefici 2, 1318)[241] o després (benefici 3, 1369)[242] del seu possible moment de construcció, de manera que es tracta d'un simple trasllat.

19. Capella de Sant Gregori i Santa Eugènia. L'altar i la capella ja havien estat promoguts pels canonges Arnau de Castelló i Marc de Santaeugènia l'any 1323, data en què van fundar-hi el benefici 1.[243] Sembla una data massa anterior a la de la capella de Sant Marc (1345), situada gairebé al davant, per a suposar que la promoguda per Castelló i Santaeugènia fos la gòtica. D'altra banda, aquella capella devia fer temps que estava construïda l'any 1323, perquè els promotors diuen clarament: «fecimus, edificaverimus, fundaverimus seu construxerimus in ecclesia Sedis Barchinone capellam». Cal pensar, doncs, en una promoció efectuada encara en l'obra anterior, com en el cas de la capella de Santa Marta. La capella dels dos canonges, simplement es va traslladar a la gòtica quan va estar a punt, ja que cap dels fundadors beneficials posteriors (benefici 2, 1325, i capellania, 1370, massa tardana)[244] fa constar que l'hagués promogut o que tingués intenció de ferho. Reforça aquesta teoria el fet que l'any 1388 encara es visita algun dels beneficis de Sant Gregori i Santa Eugènia al celler, on

237. ACB, *Speculum*, I, f. 345r, 13-6-1284: ordre testamentària de fundació del benefici 2. ADB, RD, I, f. 181v-182v, 2-9-1373: ordre testamentària de fundació del benefici 3.

238. ADB, RD, I, f. 187r-188v, 21-12-1203.

239. ACB, *Liber Camissae,* f. 9r. Document citat per MAS, *Notes*, I, p. 44.

240. ACB, *Speculum*, I, f. 421r, 2-7-1283.

241. *Ibid.*, f. 422r, 28-3-1318: fundació del benefici 2 pel canonge Arnau de Torre.

242. *Ibid.*, f. 424r, 18-5-1369: fundació del benefici 3 pel mercader Ponç de Gualbes.

243. ADB, RD, I, f. 214r-218r, 8-3-1323.

244. *Ibid.*, f. 218v, 9-10-1325: fundació del benefici 2 pel prevere Bernat Veià («*Veheyani*»). *Ibid.*, f. 219v, 27-5-1370: fundació del benefici 3 pel mercader Francesc Agustí.

no hauria anat a parar si no s'hagués quedat sense capella en algun moment.[245] Això no significa necessàriament que la capella gòtica no estigués ja acabada, perquè també es visita al celler algun dels beneficis de Sant Marc,[246] la capella del qual, com hem vist, va ser adjudicada l'any 1345.

20. Capella dels sants Cristòfol, Pau i Paula. El benefici 1 de Sant Cristòfol va ser fundat per Sança, dona del cavaller Guillem de Santacoloma, l'any 1318[247] i el benefici 1 de Sant Pau i Santa Paula pel canonge Arnau de Banyeres l'any 1217.[248] La capella gòtica va ser promoguda pel canonge Jaume Novell, fundador del benefici 2 de Sant Cristòfol, per ordre testamentària de 1324, executada en 1338.[249] Novell va deixar l'advocació del benefici i la capella a criteri dels seus marmessors testamentaris, de manera que podrien haver-la adequat a la d'un dels altars romànics que calia resituar, el de Sant Cristòfol, al qual s'hauria unit el de Sant Pau i Santa Paula, refugiat al celler l'any 1388.[250]

21. Capella de Santa Marta. L'any 1298 Bartomeu de Girona va fundar el benefici 1 de Santa Marta en la capella que havia promogut,[251] encara inacabada quan va morir.[252] Per la data, resulta clar que aquesta promoció es va haver de realitzar encara a l'església romànica, des d'on es va traslladar a la capella gòtica quan va estar a punt. No hi ha cap fundador posterior, a banda del pare del promotor (benefici 2) que la pogués haver promogut. Com ja s'ha dit, l'altar de Santa Cecília va haver d'abandonar l'antiga capella de Sant Miquel, al claustre, quan va ser enderrocada i va romandre fins el 1388, com a mínim, al celler, on s'havien refugiat provisionalment vuit altars que s'havien quedat sense capella, inspeccionats pel visitador pastoral d'aquell any. Des d'allà, degué traslladar-se a aquesta capella, tot i que originàriament havia tingut el seu propi altar.

22. Capella de Santa Margarida. L'altar i el benefici 1 de Santa Margarida van ser erigits pels preveres Ponç de Cànoves i Guerau

245. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 21r.
246. *Ibid.*, f. 25v.
247. ACB, *Speculum*, I, f. 459r, 18-11-1318.
248. *Ibid.*, f. 453r, 14-2-1217.
249. ADB, RD, I, f. 224v-227r, 9-2-1324 (ordre testamentària), i f. 227v-233r, 21-4-1339 (execució de l'ordre: dotació).
250. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 23r.
251. ADB, RD, I, f. 237r-240v, 21-7-1298.
252. *Ibid.*, f. 241r-244v, 9-4-1300: testament de Raimon de Girona, pare del promotor, on disposa el seu enterrament «in capella, scilicet, quam Bartholomeus de Gerunda, quondam filius meus, hedifficabat seu hedifficari faciebat in Sede Barchinone, cuius opere non dum perfecto (cum) ipse filius meus decessit», cit. Igualment, ordena la fundació del benefici 2 (i últim) de Santa Marta.

de Santandreu l'any 1209.[253] No sembla que cap dels fundadors posteriors, per les dates dels seus beneficis, pogués estar relacionat amb la promoció de la capella gòtica. El benefici 2 va fundar-se en 1218, massa aviat, i el 3 per ordre testamentària de 1348,[254] potser massa tard. Segons la teoria que l'obra de l'església de la seu va avançar des de l'absis cap als peus, deixant de banda la franja problemàtica de la capella de la Trinitat i la sagristia, no sembla possible que la capella gòtica de Sant Cristòfol estigués acabada en 1339 i que, en canvi, la de Santa Margarida, més propera a l'absis, no es construís fins 1348 (data de fundació del benefici 3). Sembla, doncs, que ens trobem davant d'un altre trasllat. Els dos beneficis de Sant Bernabé es van traslladar aquí, després d'haver-se quedat sense capella i d'haver romàs al celler com a mínim fins el 1388.[255]

23. Capella de Sant Pacià. La capella de Sant Pacià ja havia estat promoguda per Raimon d'Abella («capella quam hedifficavi», no només «altare») quan va ordenar, en el seu testament (1289) la fundació dels beneficis 1 i 2 d'aquell sant,[256] els únics.[257] Com ja s'ha dit, hi ha indicis que permeten suposar que aquesta primitiva capella podria haver estat construïda en un braç del transsepte de les acaballes del romànic, de manera que la ubicació posterior degué ser molt propera a l'originària (la capella gòtica és al costat del portal del claustre). En aquest cas resulta evident que es tracta d'un trasllat, ja que en el mur de la capella apareix l'escut dels Pallarés, família designada per Abella com a patrona dels seus beneficis (Berenguer i Pere Pallarés, nebots seus). Els tres beneficis de Sant Mateu,[258] que es devien quedar sense capella, podien haver-se traslladat a aquesta tan bon punt va estar acabada, ja que no apareixen desats al celler com ho estaven d'altres l'any 1388.

253. ADB, RD, I, f. 248, 12-3-1209.

254. ACB, *Speculum*, I, f. 487r, 12-1-1348: ordre testamentària de Nicolau de Massanet de fundació del benefici 3 de Santa Margarida.

255. ADB, VP, vol. 9, 1388, Seu, f. 23v. Ambdós beneficis van ser fundats per Berenguer Bonet el 1-4-1262: ACB, *Speculum*, I, f. 494r.

256. ADB, RD, I, f. 269r-271v, 13-11-1289.

257. ACB, *Speculum*, I, f. 509r-513r.

258. Malauradament, l'acta de dotació dels beneficis 1 i 2 s'ha perdut i el 3 ja és posterior al 1335 (Berenguer de Ribalta): ACB, *Speculum*, I, f. 515-518r.

Planta 6

Reconstrucció del procés d'ampliació del claustre de la seu segons els llibres d'obra i la documentació notarial

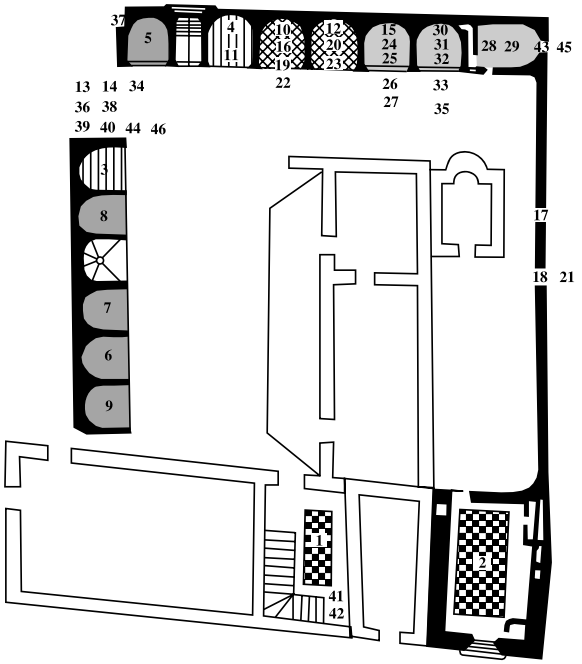

1. «Domo nova Capituli Sedis»: 1348; **2.** Capella de les Verges, «prope Sede»: 1349; **3.** Capella de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua. Concessió: 1353; **4.** Capella de Sant Francesc. Concessió: 1355; **5.** Capella de Sant Genís i Sant Jordi. Anotació del donatiu per la coberta: 1364; **6.** Capella de Tots Sants. Concessió i anotació del rebut pel primer termini: 1365; **7.** Capella de Sant Iu i Sant Bernat. Anotació de l'ingrés del primer termini: 1366; **8.** Capella de Sant Lluís. Anotació de l'ingrés del segon termini: 1367; **9.** Capella de Sant Macià i Santa Helena. Rebut del pagament: 1367; **10.** Capella de l'Esperit Sant. Anotació de l'ingrés d'un termini: 1372; **11.** Capella de Sant Pere in Cathedra i Sant Joan ante Portam Latinam, abans de Sant Francesc. Anotació del pagament de 4 lloses destinades a escuts: 1376; **12.** Capella de Sant Gabriel. Anotació del rebut pel primer termini: 1379; **13.** Pagament per enderrocar el cloquer: 1380; **14.** Pagament per claus d'accés al cloquer: 1381; **15.** Capelles de Sant Gabriel i Santa Eufrasina. Pagament per pedra: 1382; **16.** Pagament per pedra destinada a la capella de l'Esperit Sant: 1382; **17.** Pagament per fer la paret del claustre: 1382; **18.** Pagament per les portes del claustre: 1382; **19.** Pagament pel port de la clau de volta de la capella de l'Esperit Sant: 1382; **20.** Pagament per treure terra de davant la capella de Sant Gabriel: 1383; **21.** Pagament per pedra «de fil» per a l'escala del claustre: 1383; **22.** Pagament per picar pedra per a la capella de l'Esperit Sant: 1383; **23.** Pagament per pedra destinada a la capella de Sant Gabriel: 1383; **24.** Pagament per pedra destinada al carner de la capella de Santa Eufrasina: 1382; **25.** Pagament per aixecar paret a la capella de Santa Eufrasina: 1385; **26.** Pagament a mestre Bernat Roca pel seu treball a la finestra de la capella de Santa Eufrasina: 1385; **27.** Pagament per emblanquinar la capella de Santa Eufrasina: 1385; **28.** Capella de Sant Bartomeu i Santa Elisabet. Pagament a un fuster pel portal: 1385; **29.** Pagament a un piquer per treballar al portal de la capella de Sant Bartomeu i Santa Elisabet: 1385; **30.** Capella de Sant Pal·ladi. En construcció: 1385; **31.** Pagament per pedra destinada a la capella de Sant Pal·ladi: 1385; **32.** Pagament per feines a la finestra de la capella de Sant Pal·ladi: 1386; **33.** Pagament per la cintra de la volta de la capella de Sant Pal·ladi: 1386; **34.** Pagament per picar al cloquer: 1386; **35.** Pagament per treure terra de davant la capella de Sant Pal·ladi: 1387; **36.** Pagament per enderrocar el mur de l'escala del cloquer: 1387; **37.** Pagament per un enderroc sobre la capella de Sant Jordi i Sant Genís: 1387; **38.** Pagament per picar al cargol del cloquer: 1387; **39.** Pagament per fer paret al cloquer: 1387; **40.** Pagament per picar al cloquer: 1387; **41.** Pagament per rajola per a tancar el capítol (?): 1387; **42.** Pagament per calç per a tancar el capítol (?): 1387; **43.** Pagament per picar a la capella de Sant Bartomeu i Santa Elisabet: 1387; **44.** Pagament pels arcs formers de la volta del cloquer: 1388; **45.** Pagaments relatius al carner de la capella de Sant Bartomeu i Santa Elisabet: 1389; **46.** Pagament per picar al cargol del cloquer: 1392.

Fonts per a la reconstrucció del procés d'ampliació del claustre de la seu: llibres d'obra i documentació notarial (planta núm. 6)

1. «Domo nova Capituli Sedis», 1348: s'esmenta en l'acta de dotació del benefici que hi fundà el canonge Ferrer Peiró, dedicat a Sant Antoní.[259]

2. Capella de les Verges, «prope Sede», 1349.[260] En dos documents notarials posteriors, de 1352 i 1369,[261] s'especifica que es troba «ante palacium episcopalem», és a dir, encara fora del recinte de la seu.

3. 1353: acta de fundació del benefici de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua, instituït per Jaume de Rocafort en la capella que li havia concedit el Capítol.[262]

4. 1355: acta de concessió de la capella de Sant Francesc als marmessors testamentaris de Francesc d'Eiximenis.[263]

5. Capella de Sant Genís i Sant Jordi. 1364: el beneficiat de Sant Genís, a la capella de Sant Jordi i Sant Genís del claustre, dóna 200 sous als obrers perquè cobreixin la seva capella, «en guisa que hi pogués cantar (el beneficiat, la missa), e los honrats obrés feren cobrir la dita capella».[264] La capella, encara coberta provisionalment amb teulada, va ser concedida a Pere de Marges vers 1373, que la va acabar de promoure «dando operariis dicte Sedis lapides non politos et bitumen».[265]

6. Capella de Tots Sants. 1365: concessió de la capella de Tots Sants a Pere Tresserres i rebut pel primer termini (45 de les 100 lliures).[266] Darrer termini pagat en 1366:

> Ego, Guillelmus Boneti, procurator, et cetera, concedo et recognosco vobis, Petro de Tresserris, apothecario, civi Barchinone, quod solvistis michi inter diversas soluciones omnis illas centum libris monete barchinonense de terno, pro quibus reverendus episcopus Barchinone et Capitulum Sedis barchinonensem vobis concesserunt sepulturam in quadam capellam ip(s)ius Sedis [...] vestra in eadem capella facere promiserunt. Et ideo, renunciando exceptioni non numerate et non solute peccunie et [...], nomine predicto,

259. ADB, RD, I, f. 292v, 12-2-1348 cit.
260. AHPB, 13/6, f. 20r, juliol de 1349.
261. AHPB, 20/1, f. 13v, 17-6-1352 i 20/10, 8-6-1369.
262. ADB, RD, I, f. 331r, 2-1-1353 cit.
263. ACB, NP, B. de Torre, 240, s.f., 3-3-1355.
264. ACB, LO, 1363-1365, f. 31v, s.d., 1364.
265. ADB, RD, I, f. 342r, 5-11-1373: redotació del benefici instituït pel canonge Francesc Rufàs, a càrrec de Pere de Marges.
266. ACB, LO, 1365-1367, f. 34r, 19-11-1365.

facio vobis et vestris de predictis centum libris bonum et perpetuum finem et pactum de non petendo. Testes Raimundus de Gavano, Petrus Dalmacii et Petrus Balaguerii, scriptores.[267]

7. Capella de Sant Iu i Sant Bernat. Anotació de l'ingrés del primer termini (50 de les 100 lliures): 1366.[268] Pagament del tercer i darrer termini (30 lliures restants) en 1371:[269]

> Ego, Raymundus Çator, presbiter, beneficiatus in Sede Barchinone, procurator Operis seu fabrice dicte Sedis substitutus (...), concedo et recognosco vobis, venerabile Hugueto Cardona, civi Barchinone, quod tradidistis et solvistis michi bene, et cetera, triginta libras monete barchinonense restantes, tamen, per vos ad solvendum ex illis centum libris dicte monete que per vos dari et solvi promisse fuer(u)nt ad opus perficiendo capellam sanctorum Bernardi et Ivonis, que fit in claustro ipsius Sedis, que vobis, per honorabile Capitulum <ex> ipsius Sedis extiat assignata. Et ideo (...), etc.

8. 1367: ingrés de 100 de les 200 lliures pagades pel canonge Pere Alquer, tutor testamentari dels fills del mercader Guerau d'Ardèvol, per totes les despeses derivades de la construcció de la capella de Sant Lluís:[270]

> Discretus Franciscus Gordiola, procurator predictum, concedo et recognosco venerabile Petro Alcesximi, canonico barchinonense, tutori filiorum venerabile Gueraldi Dardevol, quondam, quod, ex illis quatuor mille solidos barchinonenses, pro quibus debetur fieri quodam capellam in claustro novo, et aliis ipsam capellam necessariis, dicte Sedis sub invocacione sancti Ludovici, [... solvistis] mille solidos tamen restantes ad solvendum ex predictis quat[tuor mille] solidos. Et ideo, renunciando, et cetera, [...] eidem bonum finem de predictis centum libris. Testes R. de Gavano, Petrus Dalmacii et Anthonius Bellver, scriptores.

Segurament, és el segon termini, perquè dos mesos abans el ferrer Guillem Orelles ja s'havia compromès amb els canonges obrers a fer les reixes de la capella,[271] de manera que ja devia estar acabada.

267. ACB, LO, 1352-1394, f. 21r, 27-1-1366.
268. ACB, LO, 1365-1367, f. 34r, 5-10-1366.
269. ACB, LO, 1352-1394, f. 30v, 28-2-1371.
270. *Ibid.*, f. 25r, 16-10-1367.
271. *Ibid.*, 23-8-1367.

9. 1367: Rebut signat pel substitut dels canonges obrers, el beneficiat de la seu Francesc de Guardiola, als marmessors testamentaris de Guillem Almogàver pels 2.000 sous (100 lliures) pagats a canvi de la capella de Sant Macià i Santa Helena:[272]

> (...) Ego, Franciscus de Guardiola, (...) confiteor et recognosco vobis (...), manumissoribus testamenti dicti Guillelmi Almugaver, quondam, quod solvistis michi (...) mille solidos, quos dictus Guillelmus Almugaver dari mandavit Operi dicte Sedis pro una capella sibi assignanda de capellis novis Sedis predicte ad opus altaris et prebiteratus quo ipse testatori in dicta Sede mandavit institui (...).

10. Capella de l'Esperit Sant. Anotació del rebut signat a Jaume Descoll per un dels terminis (50 lliures) de la capella i per 50 sous dels 10 florins pagats «per lo carner que la Obra li féu en la dita capella», 1372.[273]

11. Capella de Sant Pere *in Cathedra* i Sant Joan *ante Portam Latinam,* abans de Sant Francesc. Anotació del pagament «per III loses que vane a la capella d'en P. Desvals ops de senyals (escuts)», 1376.[274]

12. 1379: anotació de l'acord signat pel Capítol i Guillemona de Barberà, vídua de F. de Togores, sobre la promoció de la capella de Sant Gabriel i del primer termini pagat per ella (40 de les 130 lliures):[275]

> Die lune, XII die octobris anno predicto (MCCCLXXIX). Instrumentum convencionis facte inter venerabilem Guillelmum de Fontibus et Franciscum Pineda, canonicos Sedis Barchinone, ut procuratores et administratores ipsius Sedis Operis, ex una parte, et venerabilem dominam Guillemonetam, uxor venerabili Francisci de Togoris, quondam militis, ex altera, super capellam hediffica(n)dam per dictam dominam Guillemonetam in claustro ipsius Sedis sub invocacione beati Gabrielis arcangeli, et cetero (...).
>
> Die sabbati, quinta die decembr(is) anno predicto (MCCCLXXIX). Sit omnibus notum quod ego, Petrus Blanch, presbiter beneficiatus in Sede Barchinone, procurator minor Operis fabrice dicte Sedis, concedo et recognosco vobis, venerabile domine Guillemonete, uxor venerabili Francisci de Togoris, quondam militis, quod solvistis michi (...) ad nostra voluntatem quadraginta libras barchinonenses, quas vos solvere debebatis in mense octobris proxime preterito, ex illis centum triginta libris quas vos, in adjutorium

272. AHPB, 23/2, f. 70r, 14-10-1367 cit.
273. ACB, LO, 1371-1373, f. 25v, 25-2-1372.
274. ACB, LO, 1375-1377, f. 133v, 3-10-1376.
275. ACB, LO, 1352-1394, f. 57v-58, 12-10-1379 i 5-12-1379.

confeccionis vestre capelle quam in claustro Sedis Barchinone instituistis et construxistis seu construi fecistis sub invocacione sancti Gabrielis archangeli, dicto Operi dare et solvere promisistis cum instrumento inde facto, in posse notario infrascripti, die vigesimo primo octobris anno infrascripto. Et ideo, renunciando excepcione non numerate et non solute peccunie et doli, dicto nomine, ffacio vobis et vestris de predictis XL libris presentem apocham de soluto et bonum et perpetuum finem et pac[tum] de ulter[ius] non petendo. Testes venerabilis Anthonius de Fornellis, canonicus, Guillelmus de Fonte, presbiter beneficiatus in Sede Barchinone, et Jacobus Roselli, scriptor.

Hi ha dues anotacions més, del febrer i el juny de 1380, relatives a l'ingrés del segon (30 lliures) i el tercer (30 lliures) terminis pagats per Guillemona a canvi de la capella.[276]

13. 1380: pagament per «anderoquar el cloquer»:[277]

14. 1381: pagament per 3 claus d'accés «obs del cloquer nou».[278]

15. 1382: pagament a mossèn Fornells dels 347 sous, 7 diners que havia bestret «a·n Sajornat, qui faia les capelles de madona de Togores e de P. Çafont, per pedra que havia comprada obs de les dites capelles e per port de la dita pedra».[279]

16. 1382: pagament a un manobra «per tirar pedres de la plaça Nova obs de la capella del Sant Esperit».[280]

17. 1382: pagament a en «G. Roque per fer la paret de la claustra».[281]

18. 1382: pagament al fuster «que féu les portes de la claustra».[282]

19. 1382: pagament a un carreter pel «port de la clau de la capella del Sant Esperit».[283]

20. 1383: pagament pel lloguer de dues mules que «tragueran terra de la claustra, [da]vant les capelles de madona de Togores».[284] L'agost del mateix any, anotació de l'ingrés del quart termini pagat per Guillemona a canvi de la capella.[285]

21. 1383: pagament d'un manobre per fer «pedra de fill obs de la escala de la claustra».[286]

276. ACB, LO, 1352-1394, f. 53v, 27-2-1380, i f. 58v-59r, 10-6-1380.
277. ACB, LO, 1379-1381, f. 52v, 7-7-1380.
278. *Ibid.*, f. 74v, 27-4-1381.
279. *Ibid.*, f. 117v, 23-8-1382.
280. *Ibidem*.
281. *Ibid.*, f. 120r, 17-10-1382, i f. 120v, 25-10-1382.
282. *Ibid.*, f. 121r, 8-11-1382.
283. *Ibid.*, f. 122r, 13-12-1382.
284. ACB, LO, 1379-1381, f. 123r, 3-1-1383.
285. ACB, LO, 1352-1394, f. 61r, 26-8-1383.
286. ACB, LO, 1379-1381, f. 124r, 10-1-1383.

22. 1383: pagament per grava «obs de la dita capella (del Sant Esperit)», per quatre barres de ferro «obs de la finestra de la dita capella» i a un piquer per pedres.[287]

23. 1383: pagaments per pedra destinada a la capella «de madona de Togores».[288]

24. 1382: pagament per «D pedres de fill que coptam que avia messes lo senyor en P. Safont, mercader, qui entraren en lo carner de la sua capella».[289]

25. 1385: pagament d'un paredador per fer paret a la capella de Santa Eufrasina.[290]

26. 1385: pagament al «mestra major» Bernat Roca «per los motlos de la finestra de la dita capella» (d'en Pere Safont).[291]

27. 1385: pagament a qui «emblanquà la capella d'en P. Çafont (Santa Eufrasina)».[292]

28. 1385: pagament del fuster «que féu los motlos del portalet de la capella de madona de Sentcliment (Sant Bartomeu i Santa Elisabet)».[293]

29. 1385: pagament per picar «lo peu del portalet de la capella de la reconada de la claustra (Sant Bartomeu i Santa Elisabet), qui ret rahó a la dita capella (de Sant Pal·ladi) e a la capella de Ihesuchrist»,[294] promoguda per Bartomeua Bou, vídua de F. de Santcliment. Com veiem, la capella ocupava la intersecció de les ales del claustre paral·leles als carrers de la Pietat i del Bisbe i tenia dos accessos: un donava a la capella de Sant Pal·ladi (ala del c. de la Pietat) i l'altre a la del Corpus Christi (ala del carrer del Bisbe). Això indica que la capella gòtica del Corpus va ocupar el mateix lloc que la romànica. Fins i tot, es podria haver respectat el mur on s'havia obert aquell portalet d'accés a la capella de Sant Bartomeu.

30. 1385: consta que «G. Çesfonts faia obrar la capella de Sant Pal·ladi així com a marmessor de G. Oliver».[295]

31. 1385: pagaments a un piquer «per redreçar pedra obs de la capella de G. Oliver».[296]

287. ACB, LO, 1379-1381, f. 126r, 24-4-1383.
288. *Ibid.*, f. 126v, 2-5-1383.
289. ACB, LO, 1381-1383, f. 34r, s.d., 1382.
290. ACB, LO, 1385-1387, f. 9r, 6-5-1385.
291. *Ibid.*, f. 10v, 6-5-1385.
292. *Ibid.*, f. 18r, 8-7-1385.
293. *Ibid.*, f. 36v, 9-12-1385.
294. *Ibid.*, f. 38r, 16-12-1385.
295. *Ibidem*.
296. *Ibid.*, f. 38v, 23-12-1385.

32. 1386: pagament per 100 rajoles amb què es va tancar la finestra de la capella de Sant Pal·ladi[297] i a un ferrer per «les rexes de la finestra de la capella de sent Pal·ladi».[298]

33. 1386: pagament a un fuster per «armar la capella de G. Oliver»,[299] és a dir, per la cintra de la volta.

34. 1386: pagament a un piquer per picar al cloquer.[300]

35. 1387: pagament a un manobra que «llevà terra davant la capella de sent Pal·ladi.[301]

36. 1387: pagament a uns manobres que «començaren a enderrocar la cantonada on puja lo caragol (del cloquer)».[302]

37. 1387: pagament a un manobra per «enderrocar lo cantó sobre la capella de sent Jordi».[303]

38. 1387: pagament a un piquer per picar «al cargol sobre lo portal del claustre».[304]

39. 1387: pagament per «peredar lo cargol del portal del claustre».[305]

40. 1387: pagament a un «peredador» que «picà al cloquer».[306]

41. 1387: pagament per «3 milers de rajola de paradar obs de tancar lo Capítol».[307]

42. 1387: pagament a P. Viader per calç «obs de tancar lo Capítol».[308]

43. 1387: pagament per picar «a la capella de madona de Sentcliment».[309]

44. 1388: pagament a un piquer per «formarets (arcs formers) que picà obs de la volta del cloquer».[310]

45. 1389: pagaments per «lambordes obs dels carnés de madona de Sentcliment» i al piquer «que féu senyals en lo carner de madona Sentcliment».[311]

46. 1392: pagament a un piquer «que piquà obs del caragol del cloquer».[312]

297. ACB, LO, 1385-1387, f. 80r, 12-1-1386.
298. *Ibid.*, f. 51r, 28-4-1386.
299. *Ibid.*, f. 64r, 7-9-1386.
300. *Ibid.*, f. 74v, 24-11-1386.
301. *Ibid.*, f. 83v, 9-2-1387.
302. *Ibid.*, f. 91v, 20-4-1387.
303. *Ibid.*, f. 92v, 27-4-1387.
304. ACB, LO, 1387-1389, f. 10r, 4-5-1387.
305. *Ibid.*, f. 11r, 11-5-1387.
306. *Ibid.*, f. 22r, 9-8-1387.
307. *Ibid.*, f. 37r, 14-12-1387.
308. *Ibid.*, f. 76v, 22-12-1387.
309. *Ibidem*.
310. *Ibid.*, f. 39r, 11-1-1388.
311. *Ibid.*, f. 23v, 20-4-1389, i f. 39v, 2-7-1389.
312. ACB, LO, 1391-1393, f. 41r, 27-4-1392.

Planta 7

Influència del sistema beneficial en l'ampliació del claustre de la seu segons la documentació notarial (*Registra Dotaliarum,* AHPB i ACB)

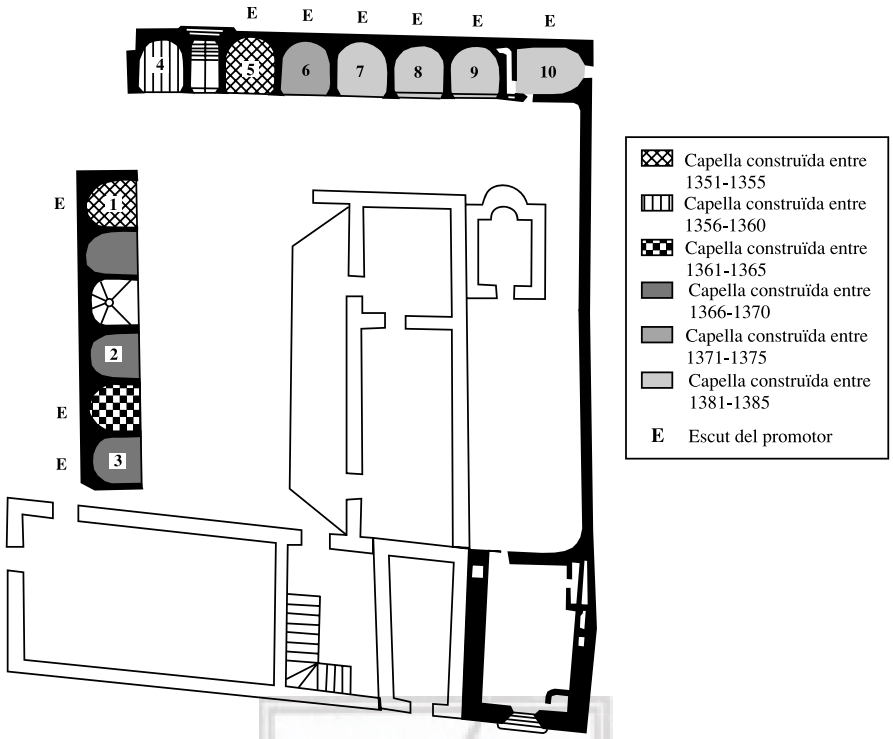

1. Capella de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua. Concessió a Jaume de Rocafort i fundació del benefici 1 en 1353; **2.** Capella de Sant Iu i Sant Bernat. Concessió i pagament del primer termini per Huguet de Cardona en 1366. Fundació del benefici 2 en 1382, per ordre testamentària de 1374; **3.** Capella de Sant Macià i Santa Helena. Concessió als marmessors de Guillem Almogàver i fundació del benefici 1 en 1367; **4.** Capella de Sant Genís i Sant Jordi. Iniciada per Francesc Rufàs i concedida a Pere de Marges ja en 1373. Fundació del benefici 1 en 1373; **5.** Capella de Sant Francesc. Concessió als marmessors de Francesc d'Eiximenis i fundació del benefici 1 en 1355. Cedida a Pere Desvall en 1375; **6.** Capella de l'Esperit Sant. Jaume Descoll encara la pagava en 1372. Fundació del benefici 4 en 1367; **7.** Capella de Sant Gabriel. Concessió de la capella a Guillemona de Barberà, vídua de Togores, en 1379. Fundació del benefici 1 en 1381; **8.** Capella de Santa Eufrasina. Pere Safont ja l'estava promovent en 1382. Fundació del benefici 1 en 1387; **9.** Capella de Sant Pal·ladi. El marmessor de Guillem Oliver ja l'estava promovent en 1385. Fundació del benefici per ordre testamentària de 1384; **10.** Capella de Sant Bartomeu i Santa Elisabet. Bartomeua Bou, vídua de Santcliment, ja l'estava promovent en 1385. Fundació del benefici (quart) per ordre testamentària de 1397.

Fonts per a l'estudi de la influència del sistema beneficial en l'ampliació del claustre de la seu

1. 2-1-1353: contracte signat entre el mercader Jaume de Rocafort, obtentor de la capella, com a marmessor del seu pare, Salvador de Rocafort, i el Capítol de la Seu per a la fundació del primer benefici dedicat a Sant Tomàs apòstol i Antoni de Pàdua.[313] Acta de concessió de la capella, 3-1-1353:[314]

> (...) concedimus et assignamus (...) quandam capellam que noviter sit et construitur (...), quam capellam vobis promitimus operari (...) propriis sumptibus Operis dicte Sedis et sine aliqua missione vestra (...) Concedimus, etiam, vobis licenciam atque damus quod vos possitis in dicta capella, et ad servicium eiusdem, facere cortinas, palis et reataules cum signis vestris.

El Capítol es compromet, doncs, a construir la capella sense sol·licitar diners a Rocafort perquè, segurament, ja la devia haver pagat. Cap dels promotors pagava per endavant i encara menys si la capella encara no s'havia construït, de manera que es pot suposar que devia estar pràcticament acabada quan se'n va acordar la concessió i es va pagar.

2. 1374: Huguet de Cardona, escrivà de ració de Pere III, ordena, en el seu testament, la fundació del benefici 2 de Sant Iu i Sant Bernat. L'ordre va ser executada en 1382.[315] La capella ja va ser-li concedida en 1366 i encara en pagava un termini en 1372. Per tant, aquest constitueix un bon exemple que la periodificació del procés d'ampliació de les esglésies segons les dates de fundació dels beneficis en les noves capelles pot resultar enganyosa, ja que, com s'ha vist, van passar quasi 20 anys des que se'n va iniciar la promoció fins que els marmessors del promotor hi van fundar el benefici.

3. 1367: ordre de fundació del benefici dedicat a Sant Macià i Santa Helena, donada pel mercader Guillem Almogàver en el seu testament, atorgat pocs mesos abans.[316] A l'AHPB es conserva el rebut signat pel procurador dels obrers de la Seu als marmessors d'Almogàver pel pagament de la capella, d'aquell mateix any.

4. 1373: redotació del benefici 1 de Sant Jordi i Sant Genís, fundat pel canonge Francesc Rufàs, a càrrec de Pere de Marges, escrivà

313. Es conserva una còpia d'aquest contracte signat entre el fundador del benefici i el Capítol a l'ADB, RD, f. 330v-333v, 2-1-1353.
314. ACB, NP, F. Puig, 238, s.f., 3-1-1353.
315. ADB, RD, I, f. 303r-306r, 8-8-1382.
316. *Ibid.*, f. 295v-296r, 3-7-1367.

de ració de Pere III. En aquest document[317] Marges exposa meticulosament els motius que el van induir a concloure la promoció d'aquesta capella, que havia romàs inacabada:

> vertens me consideracionis (...) in qua capella seu altari dicte Sedis possem instituere aliquod benefficium ecclesiasticum vel opus facere Deo placens, et viderem quod quendam capella, in qua constructum est altare sub invocacione sanctorum Genesii et Georgii, incepta construhi in claustro novo ipsius Sedis, ad introitum et a dextris portalis predicte Sedis apperentis in dicto claustro, manebat et nullo tempore manserat incompleta, non multum elevata a terra et cohoperta, tamen, modo tegulata (...) ffuit delliberatum per me quod ego, pro Dei servicio et reverencia, facerem continuari perfici opus dicte capelle et instituere seu complerem benefficium supradictum (l'instituït pel canonge Rufàs).[318]

5. 3-3-1355: concessió de la capella de Sant Francesc als marmessors testamentaris de Francescó d'Eiximenis[319] i fundació del benefici 3 d'aquell sant.[320] El testament va ser atorgat en 1350. La capella va ser cedida pels marmessors d'Eiximenis, l'any 1375, al tresorer reial Pere Desvall,[321] que hi va fundar la capellania de Sant Pere *in Cathedra* i Sant Joan *ante Portam Latinam* (dotalia perduda i data de fundació ignorada).

6. 1367: fundació del benefici 4 de l'Esperit Sant pel notari Jaume Descoll, promotor de la capella.[322] Així consta en el seu testament, atorgat l'any 1379.[323] Encara l'estava finançant en 1372, data en què va pagar el segon termini: 1.000 sous (50 lliures).

7. 1381: fundació del primer benefici dedicat a Sant Gabriel per Guillemona de Barberà, vídua del cavaller F. de Togores, promotora de la capella.[324] La capella va ser-li concedida en 1379 i encara s'estava pagant als operaris en 1383. Per tant, si el beneficiat ja estava en actiu, la capella devia estar pràcticament acabada en 1381 o s'havia adoptat alguna solució provisional, com es va fer a la capella de Sant Genís i Sant Jordi, que es va cobrir amb teulada momentàniament.

---

317. ADB, RD, I, f. 342r-343v, 5-11-1373.
318. Mas (*Notes*, p. 79) també fa referència a l'accidentada promoció d'aquesta capella.
319. ACB, NP, F. Puig, 240, s.f., 3-3-1355: «in dicta capella possitis (...) facere signum et signa, tot et tanta ac alia quot et quanta volueritis, (...) et etiam carnerium».
320. ADB, RD, I, f. 326v-328v.
321. AHPB, 23/3, s.f., 3-1-1375.
322. ACB, *Speculum*, I, f. 765r, 4-2-1367.
323. ADB, RD, I, f. 362r-363r, 10-12-1379.
324. *Ibid.*, f. 372r-375r, 8-5-1381.

8. 1387: fundació del benefici dedicat a Santa Eufrasina pel mercader Pere Safont,[325] promotor de la capella. Cal recordar que la capella ja li havia estat concedida en 1382 i que encara s'enregistraven pagaments als operaris en 1385.

9. 1384: ordre testamentària del secretari reial Guillem Oliver de fundació del benefici de Sant Pal·ladi.[326] Va morir poc després de redactar-se el testament, ja que, com s'ha vist, el seu marmessor ja estava fent obrar la capella en 1385.

10. 1397: ordre testamentària de fundació del benefici de Sant Bartomeu i Santa Elisabet d'Hongria, instituït per Bartomeua Bou, vídua de F. de Santcliment, promotora de la capella.[327] Recordem que en 1385 ja li havia estat concedida i encara s'enregistraven pagaments als operaris en 1390.

L'estudi de l'ampliació del claustre resulta més fàcil i gratificant que el de l'església, ja que en els llibres d'obra conservats s'hi esmenten quasi totes les promocions de capelles. Aquesta informació, combinada amb la proporcionada per la documentació notarial i els llibres de visita pastoral, situa el punt de partida del seu estudi en una posició privilegiada amb relació als de l'església de la Seu i les parroquials.

S'ha pogut comprovar que la informació continguda en els *Registra Dotaliarum,* documentació notarial al cap i a la fi, compensa bastant la pèrdua dels llibres d'obra corresponents a les primeres fases de construcció de l'església. Les notícies que proporcionen donen idea del grau de saturació que devia experimentar la seu romànica, ja que, com hem vist, s'havien erigit altars fins i tot en alguna galeria superior («super portas ipsius ecclesie»), que no està clar que se situés necessàriament damunt la galilea («super portas eiusdem ecclesia, in ipsa volta versus oriente»). Igualment, permeten deduir com es degué produir el procés d'adjudicació de les capelles de l'església gòtica, desconegut o, de vegades, mal interpretat. La consulta d'aquest primer volum dels *Registra Dotaliarum*, dedicat íntegrament als beneficis de la seu, ha permès arribar a la conclusió

325. ADB, RD, I, f. 398r-409r, 2-10-1387.

326. La clàusula testamentària relativa a la fundació d'aquest benefici no es troba perduda, com creia Campillo, sinó copiada, però en molt mal estat, a l'ADB, RD, II, f. 67r-69r, 27-1-1384.

327. ACB, *Speculum*, II, f. 543 (capella de Sant Bartomeu i Sant Bernat de l'església de Sant Jaume): referència al testament de Bartomeua, dictat el 8-2-1397, on ordena dotar el benefici que havia disposat fundar el seu primer marit, Bernat Abril, en aquesta capella de Sant Jaume i el seu de Sant Bartomeu i Santa Elisabet. L'acta de dotació es troba perduda, però sabem que el testament ja s'havia executat en 1401 perquè aquell any els seus marmessors testamentaris van pagar al pintor Guerau Gener pel retaule destinat a la seva capella: AHPB, 57/3, f. 125v, 18-1-1401. Publicat per M, II, p. 135, doc. 128.

que el més freqüent, tant si es tracta de còpies de clàusules testamentàries on es disposa la fundació d'un benefici, com de fundacions *inter vivos* o de redotacions, és que el fundador que ha pagat la capella ho faci constar. Així, s'ha pogut constatar que, majoritàriament, només es parla d'ereccions d'altars o de promocions de capelles en actes de dotació corresponents al primer benefici dedicat a un sant. Aquests primers beneficis són anteriors a la seu gòtica (segles XII-XIII), cosa que suggereix que el dret adquirit per un promotor d'altar o de capella, en molts dels casos, devia ser recordat, respectat i, per tant, transferit automàticament a una de les noves capelles quan s'enderrocava l'originària. Queda clar que, per la pròpia configuració de l'església romànica, sense capelles perimetrals, el que es promovia aleshores eren altars, ja que cal esperar a la construcció del transsepte del romànic tardà per disposar de lloc on construir una capella (capella de Sant Pacià), tot i que tampoc no queda clar de quina manera es podria haver construït sense que obstaculitzés el pas pel transsepte.

A partir d'aquí, cal replantejar-se dues qüestions importants, amb una complexitat de la qual no se sol tenir gaire consciència. La primera és la de la periodificació de l'ampliació de les esglésies en funció de les referències a documents fundacionals proporcionades per Campillo (indicador de vegades enganyós) o, fins i tot, d'ordres testamentàries de promoció de capelles (més fiable, però tampoc infal·lible, ja que aquelles ordres testamentàries no sempre s'executaven). A l'església de la seu es van combinar promocions de capelles dedicades a noves advocacions, com la d'Hug de Cardona (Sant Antoni), amb trasllats d'altars des de capelles romàniques enderrocades, com la de Sant Pacià o la de Sant Marc, que antigament era al claustre. En conseqüència, el fet que, per exemple, es tingui constància que la capella de Santa Marta va ser pagada per Bartomeu de Girona poc abans de 1300 no implica que l'obra de la seu ja hagués arribat a mitja nau de l'espístola als dos anys d'iniciar-se. La primera explicació possible és que encara s'hagués promogut a l'antiga església, cosa que no constituiria un fet aïllat: cal recordar que la capella de Sant Blai i Santa Caterina, «que contigua est dicte Sede», va ser promoguda per Pere Despiells c. 1299, quan ja s'havia iniciat l'ampliació de la seu, de manera que podia suposar que, tirant llarg, no perviuria més d'un segle. La segona explicació possible, que encara no s'ha plantejat, a la promoció de la capella de Santa Marta l'any 1298 és que l'ampliació de la Seu s'hagués iniciat anteriorment. Cal tenir en compte que la primera notícia que en tenim és de 1298 però que això no significa que no n'hi hagués d'altres anteriors, perdudes i, per tant, desconegudes.

Aquesta consideració porta a la segona qüestió: el moment i la manera en què es degué inciar la transformació de la seu romànica. Com s'ha pogut veure, les dates de promoció, si no de capelles, d'altars,

en una galeria superior es remunten a finals del segle XII, com la de Pere de Ripollet, que, diu, «erexit altare in ecclesia Sancte Crucis sancteque Eulalie super portas eiusdem ecclesia, in ipsa volta versus oriente» (benefici 1 de Sant Tomàs de Canterbury, 1186). L'emplaçament d'aquests altars suggereix que ja aleshores no devia haver-hi gaire lloc a l'església. En canvi, en el segle XIII, sembla que tornava a haver-hi lloc, ja que en 1209 Ponç de Cànoves i Guerau de Santandreu diuen: «constituimus et hedifficamus quodam altare (de Santa Margarida) in ecclesia predicta, subtus altare sancti Nicholay» (benefici 1). De la mateixa manera van poder-ho fer Raimon de Banyeres (benefici 1 de Sant Vicenç, 1221) i Guillem de Llacera (benefici 1 de Santa Agnès, 1264), deixant de banda Guillem d'Ametlla, que «hedifficavi et construi feci in ecclesia Barchinone (l'altar dels Innocents, 1281) ante altare sancte Trinitatis», és a dir, a la galeria superior. El lloc disponible sembla que encara no s'havia esgotat en 1289, any en què Raimon d'Abella va disposar dues fundacions (beneficis 1 i 2 de Sant Pacià) «in capella quam hedifficavi et dotavi de meo proprio in Sede Barchinone». Cal aclarir que aquells primers fundadors especificaven clarament si les seves actuacions s'efectuaven «in Sede» (església), com aquesta, o «intus sepulcrum barchinonense Sedis», com la dels sabaters (altar de Sant Marc).

Això sembla afavorir la teoria de Florensa i Vergés-Vinyoles que l'ampliació de l'església romànica podria haver-se iniciat en el segle XIII, més aviat impulsada per necessitats de tipus funcional (proliferació de beneficis i beneficiats, amb els problemes d'espai que se'n derivaven per a la celebració del culte) que no pas estètiques. Aquesta ampliació, com ja s'ha dit, es podria haver dut a terme mitjançant l'addició de cossos juxtaposats a l'obra originària, potser sense seguir un projecte global. És, doncs, una teoria terriblement suggerent, ja que explica la pervivència de les finestres, absorbides pel cos afegit a la sagristia en 1408,[328] i de la gran volta de canó que van ser localitzades per Florensa. Igualment, explica que, segons els llibres d'obra, la franja constituïda per la sagristia i la capella de la Trinitat fos la darrera a resoldre's, segurament per les dificultats tècniques que devia comportar l'afany d'integrar una zona encara massa nova per ser enderrocada al nou projecte.

La conclusió que s'extreu de tot això és que, per conèixer el procés d'ampliació de la seu i les esglésies parroquials, no és gens recomanable restringir-se a un sol tipus de font documental i, per tant, a un sol tipus de notícia. La segona, és que la documentació notarial, en la qual incloem la continguda en els *Registra Dotaliarum*, no només pot suplir

328. MAS, *Notes*, VIII, p. 18.

FUNDACIÓ NOGUERA

els buits d'algunes sèries documentals de temàtica molt específica, com la dels llibres d'obra, sinó que permet conèixer d'una manera molt més explícita com es produí aquell complicat procés de promocions de capelles i trasllats d'antics altars durant l'ampliació de les esglésies estudiades. L'únic inconvenient és que es tracta d'una font que no té un tema específic i que sovint conté uns documents d'extensió considerable, de manera que la seva consulta és molt més laboriosa.

Malauradament, pel que fa a la documentació, la seu constitueix un exemple ideal, ja que cap de les esglésies parroquials sembla haver conservat els registres d'ingressos i despeses relatius a la seva ampliació. Per aquesta raó, com que ens hem hagut de restringir a les notícies aportades per la documentació notarial i els llibres de visita pastoral, les conclusions a què arribem en l'estudi del plantejament i desenvolupament global de les seves ampliacions són menors amb relació a la seu. En canvi, a manera de compensació, la documentació notarial consultada a l'AHPB ha estat generosa amb les capelles de Santa Maria del Mar i amb alguna de Sant Just. D'aquesta manera, prenem la informació localitzada pel que fa a la promoció de cada capella com a indicador de com es podria haver desenvolupat, globalment, l'ampliació de cada església. Tot i ser conscients que no es pot generalitzar i que, com es veurà, l'ampliació de cada església va haver d'enfrontar problemàtiques diferents, es pren la seu com a model orientatiu de com es podrien haver desenvolupat aquelles ampliacions. Mai en un sentit apriorístic, sinó, ben al contrari, com a recordatori que, de vegades, qüestions aleatòries en les quals no se sol pensar poden arribar a condicionar grans projectes.

Cal destacar que la documentació de l'AHPB ha proporcionat el nom d'un dels mestres d'obres que col·laboraven amb Bernat Roca, mestre major de l'obra de la seu, l'any 1356: Jaume Saragossa. Igualment, també ens ha proporcionat el d'un col·laborador de Guillem Martí, mestre major de l'obra de Santa Maria del Pi: Berenguer de Riba. Es tracta del testament de «Ffranciscus Roy, magister domorum, civis Barchinone», que, diu, «eligo manumissores et exequtores huius mei testamenti seu ultime voluntatis Berengarium de Rippa, magistrum Operis ecclesie Beate Marie de Pinu, et Jacobum Çaragossa, magistrum operis Sedis Barchinone». El testament va ser dictat el 5-6-1356.[329]

L'AMPLIACIÓ DE SANTA MARIA DEL MAR (1329-1383)

En l'apartat anterior ja s'ha fet referència a la pèrdua dels llibres d'obra de les esglésies parroquials estudiades, si més no, els del segle XIV. Això ha restringit la recerca als registres notarials, els *Registra*

329. AHPB, 16/8, f. 12r, 5-6-1356.

Dotaliarum i els llibres de visita pastoral, ja que, com s'ha dit, no s'han consultat pergamins en l'elaboració d'aquest treball. La desaparició dels llibres d'obra de Santa Maria del Mar ha estat particularment desafortunada, perquè segurament ens podrien haver aclarit una qüestió que, encara ara, s'està debatent: la ubicació de la seva església romànica. L'altre inconvenient existent en l'estudi d'aquestes esglésies, al qual també ens hem referit abans, és que no s'hi han efectuat excavacions, amb l'excepció de Santa Maria del Mar.

El primer tema de debat relatiu a Santa Maria del Mar és, com ja s'ha dit, l'emplaçament de l'església romànica. Curiosament, els primers estudiosos d'aquesta església (Pi i Arimon, Roca i Colí, Sanpere i Miquel, Carreras Candi i Bassegoda i Amigó), amb l'excepció de Villanueva, compartien la teoria que el temple primitiu no tenia el mateix emplaçament que l'actual. Segons Villanueva[330]

> Este es el templo o parte de él, donde estuvo enterrado el cuerpo de Santa Eulalia. Algunos quieren señalar como con el dedo, que el sitio fue la capilla que hay debajo del órgano, con la invocación de Santa Eulalia de Mérida y san Ibo confessor, la cual, por su pequeñez, parece de otro edificio y verosímilmente del antiguo que quisieron conservar al tiempo de construir el actual.

En canvi, sembla que una sèrie de documents relatius a donacions dels segles X-XIII permeten fixar la situació de l'església romànica cap al fossar de les Moreres.[331] Roca y Colí[332] afirma que

> Estaba aquella primitiva basílica a la parte meridional del actual templo, muy cerca del mismo. Hoy ocupa el tal sitio un caserío que está en frente la puerta llamada de les Moreres, y forma cuadro entre la llamada de Santa Maria por la parte del Norte; la plaza dicha de les Moreres y la calle llamada de Malcuynat, por la del Este; la calle dicha dels Ases, por la del Sur; y por la del Oeste, la calle llamada de la Espaseria.

De la mateixa opinió era Pi i Arimon,[333] segons el qual aquella antiga església se situava a la cantonada del carrer Sabateria Vella (ara Espaseria), amb l'absis orientat en aquella direcció i amb la façana disposada cap al fossar de les Moreres, que devia ser el cementiri primitiu. Igualment, també Sanpere i Miquel[334] acceptava aquesta situació, entre l'actual església i l'antic carrer Pescateria Vella (ara

330. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. 18, p. 148.
331. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, p. 43.
332. ROCA, *Discursos panegírico-históricos*, cit. per BASSEGODA, *Santa Maria*, p. 34.
333. PI I ARIMON, *Barcelona antígua y moderna*, I, p. 466.
334. SANPERE, *Topografía antígua de Barcelona*, p. 14-15.

Espaseria). En canvi, tant Bassegoda i Nonell[335] com Tort[336] sostenen la teoria que l'església gòtica es va construir, com la catedral, embolcallant la romànica. Però l'excavació practicada en la zona del presbiteri entre 1960 i 1961[337] va evidenciar que, a part d'una necròpolis paleocristiana, no hi havia res en el subsòl de l'església que indiqués l'emplaçament del temple originari en aquell lloc.

El segon motiu de debat són les dimensions de l'església romànica. Tant Bassegoda i Amigó com Bassegoda i Nonell són força cautelosos en aquesta qüestió. El primer[338] es limita a opinar, en funció dels altars erigits pels fundadors de beneficis a l'antiga església, que no podia haver estat la «Iglésia petita» de què parla Bruniquer.[339] En canvi, Tort li atribueix, sense fonament, unes dimensions similars a les de Sant Pere de Roda.[340] Si això fos cert, sens dubte s'haurien trobat restes del seu absis quan es va practicar aquella excavació, ja que tant ell com Bassegoda i Nonell coincideixen a ubicar l'antiga església on es troba l'actual. L'única explicació possible, en funció de la seva hipòtesi d'ubicació, seria que el temple anterior hagués tingut unes dimensions tan reduïdes que, com que només es va excavar des del presbiteri fins el començament de la nau gòtica, encara es trobés en el subsòl de l'església actual. Però cal tenir en compte que no ens estem referint a una capella, com la de Sant Blai, davant l'antiga seu, o com la de Sant Celoni, a l'antic fossar de Sant Just, sinó a una església parroquial, situada en un barri que ja havia començat a ser força populós abans d'iniciar-se la construcció del temple gòtic. Per tant, ni que només hagués tingut la meitat d'extensió de l'actual, s'haurien localitzat restes del seu absis quan es va practicar aquella excavació. Com ja s'ha dit, amb motiu de l'enderroc del pont de la junta d'obra, l'any 1986, es va practicar una altra excavació al fossar de les Moreres que, si se n'hagués pogut consultar la memòria, potser hauria permès tancar el debat sobre la ubicació i les dimensions de l'església romànica. El més probable, vistos els resultats de l'excavació practicada a l'església actual, és que hagués permès confirmar la ubicació teoritzada pels primers estudiosos d'aquella església.

335. BASSEGODA I NONELL, *Guia de Santa Maria*, p. 22.

336. TORT, Introducció de *Guia de Santa Maria*, de Bassegoda i Nonell, p. 6; *Santa Maria del Mar*, p. 32.

337. RIBAS, *Descubrimiento de una necrópolis*. L'excavació es va realitzar per a inspeccionar l'estat dels fonaments de l'altar barroc malmès durant la guerra civil i per a obrar una cripta a sota del presbiteri. La zona excavada es va estendre des dels pilars del presbiteri fins els primers de la nau, extensió suficient per a comprovar que no hi havia cap resta d'absis romànic al subsòl.

338. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, I, p. 46.

339. BRUNIQUER, *Rúbriques*, III, p. 70.

340. TORT, Introducció a *Guia de Santa Maria*, de Bassegoda i Nonell, p. 6-7; *Santa Maria del Mar*, p. 30.

D'altra banda, la hipòtesi de Tort que l'església romànica era molt gran es fonamenta en la interpretació errònia d'un document. Es tracta de l'acta de translació de les restes de Santa Eulàlia a la seva capella actual (cripta de la seu) l'any 1339. S'hi fa referència al gran nombre de participants en el solemne pontifical celebrat amb aquell motiu, cosa que indica que s'hauria d'haver dut a terme en un presbiteri de grans dimensions. El problema rau en el fet que les restes de Santa Eulàlia no van ser traslladades a la cripta de la Seu des de Santa Maria del Mar, sinó, com diuen Vergés i Vinyoles (vegeu capítol 4, punt 2: L'ampliació de la seu), des de la sagristia de la mateixa seu. Aquell gran presbiteri no era, doncs, altre que el de la seu. Sembla clar que Tort va confondre aquest trasllat amb el de l'any 877, en què sí es va traslladar el cos d'aquella Santa des de Santa Maria del Mar cap a la Catedral.[341] L'única possibilitat que l'església anterior hagués tingut unes dimensions semblants a l'actual seria que estigués situada en un altre lloc, però aleshores no tindria gaire sentit que se n'hagués hagut de canviar la ubicació per fer-la més gran. Si fos un cas similar al de la Seu, en què, com s'ha vist, les dimensions de l'església romànica proposades per Vergés-Vinyoles indiquen que l'eixamplament es va concentrar a l'absis i als peus, ja que les naus originàries només es van incrementar amb l'addició de les capelles perimetrals gòtiques, no hauria calgut edificar l'església de nova planta. Per tant, sembla que la hipòtesi més afí als resultats de l'excavació practicada al presbiteri i a la teoria defensada pels primers estudiosos de Santa Maria del Mar és que l'església primitiva no devia tenir unes dimensions catedralícies, ja que sinó s'hauria disposat d'espai suficient per ampliar-la allà on suposem que era, a una banda del fossar de les Moreres. Tot i això, la seva capacitat havia de ser adequada al funcionament del culte beneficial i al nombre de feligresos existents abans d'iniciar-se la reconstrucció. És a dir, suficient per contenir els onze altars romànics que hi havia a l'església, segons la informació proporcionada pels *Registra Dotaliarum* i per l'*Speculum* de Campillo, i suficient per acollir la feligresia d'un barri que ja havia començat a ser massa populós per poder cabre en un espai massa reduït.

Aquests onze altars romànics de què es té notícia (molts menys que els que hi havia a l'antiga Seu) es podrien haver ubicat perfectament en una església de dimensions no molt reduïdes però tampoc gaire considerables. Eren els següents:

341. TORT, Introducció a *Guia de Santa Maria*, de Bassegoda i Nonell, p. 7; *Santa Maria del Mar*, p. 32-33. En canvi, Bassegoda i Nonell, unes pàgines més enllà d'aquella mateixa obra (*Guia*, p. 22) facilita l'any correcte del trasllat de Santa Eulàlia a la seu: 877.

1. Altar de Sant Miquel. Benefici 1 fundat per Sança Marcús, germana de Bernat, el 29-3-1206.[342]

2. Altar de Sant Salvador. Benefici fundat pel bisbe de Lleida Arnau Sescomes,[343] que també va fundar el benefici 2 de Sant Andreu a la Seu, el 14-7-1329. Una fundació en aquesta data suggereix que encara hi havia lloc a l'església romànica.

3. Altar del Corpus. Maria de Santacília, dona de Bernat de Puigventós, havia disposat l'erecció de l'altar i la fundació del benefici 1,[344] però se li van avançar Berenguera i el seu fill, Bernat Llull, ardiaca de Mar, promotors de la capella gòtica vers 1338-1348.[345] La disposició testamentària de Maria, del 6-7-1328, indica, però, que encara hi havia lloc a l'església romànica.

4. Altar de Sant Jaume. Benefici fundat per Jaume Sebastià, per ordre testamentària del 22-3-1269, executada el 3-8-1284.[346] Va nomenar patrona del benefici la seva dona i, en defecte seu, Jaume Grony. Francesc Grony va ser el fundador del benefici de Sant Martí, situat en la mateixa capella gòtica que el de Sant Jaume,[347] per ordre testamentària del 28-3-1347. En conseqüència, com a patró del benefici de Sebastià i com a fundador del seu, podem suposar que potser va promoure el trasllat d'aquella capella a l'obra nova.

5. Altar de Santa Margarida. Benefici fundat per ordre testamentària de Berenguer Durfort, del 26-6-1257.[348] S'ha localitzat un document del 14-3-1329 a l'AHPB que podria estar relacionat amb el trasllat d'aquesta capella a l'obra gòtica, però, malauradament, es troba en tan mal estat que no se'n pot extreure cap conclusió ferma, només indicis.[3349] Recordem qu el 25-3-1329 es posava la primera pedra de la nova església, pocs dies després de redactar aquell document.

6. Altar de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista. Benefici 1 fundat pel prevere Pere de Roca el 10-10-1287.[350]

7. Altar de Santa Anna (?). Benefici fundat pel mercader Pere de Guardiola per ordre testamentària del 1-6-1304. En el seu

342. ADB, RD, II, f. 582v.
343. *Ibid.*, f. 604r-605r.
344. *Ibid.*, f. 626r-627v.
345. *Ibid.*, f. 644r-646v. Sembla que Berenguera, mare de Llull, ja havia disposat un llegat per al benefici en el seu testament, dictat el 15-2-1338, de manera que es pot suposar que la capella podria estar ja construïda.
346. *Ibid.*, f. 654.
347. ACB, *Speculum*, II, f. 60r.
348. ADB, RD, II, f. 662.
349. AHPB, 6/3, f. 88v: el document es redacta «pro racione operis quod nunc construhitur et edificatur [...] altari sancte Margarite».
350. ADB, RD, II, f. 664r-665v.

testament llega 50 lliures per promoure la capella i també disposa la donació d'un retaule. La data d'aquesta fundació és un exemple de com poden arribar a discrepar les notícies documentals. La còpia del testament dels *Registra Dotaliarum* està datada l'any 1404, any en què ja no quedaven capelles per promoure a Santa Maria del Mar, i, en canvi, segons la referència facilitada per Campillo, aquell testament va ser dictat l'any 1304. Si tingués raó Campillo això indicaria que s'havia realitzat alguna ampliació a l'església romànica que donés lloc a poder-hi promoure una capella, però la quantitat llegada, 50 lliures, és la que es pagava per una capella gòtica de Santa Maria del Mar. Per tant, el més probable és que el testament fos del 1340,[351] però sembla una data una mica tardana per a promoure una de les capelles dels peus, les primeres a construir-se.

8. Altar de Santa Maria Magdalena. Benefici fundat per ordre testamentària de Pere de Moranta, del 5-2-1262.[352] L'any 1266 Jaume I va redotar el benefici amb algunes possessions que havien tingut els seus fundadors a Mallorca.[353]

9. Altar de Sant Pere. Benefici 1 fundat per Bernat de Quadres, àlies Sabater, per ordre testamentària del 7-10-1286.[354]

10. Altar de Sant Vicenç i Santa Llúcia. Benefici fundat pel draper Arnau de Bosquets el 18-10-1324.[355] Com ja va fer notar Bassegoda i Amigó,[356] «crida la atenció en aquesta capella una làpida que sens dupte hi fou portada de la Església antiga, donchs se tracta d'un ciutadà de Barcelona mort en 1328 ("Anno Domini MCCCXXVIII, idus marcii, obiit dominus Arnaldus de Busquetis" diu la làpida sepulcral), y la primera pedra del nou Temple sabem que fou posada en mars de 1329». Es tracta, doncs, clarament d'un altar traslladat des de l'església romànica a la gòtica, prova que els drets adquirits pels que havien erigit altars eren respectats.

11. Altar de Sant Llorenç. La documentació relativa al benefici 1 s'ha perdut, però el fet que el benefici fundat per Alamanda, dona de Pere de Latona, el 26-10-1343 fos denominat benefici 2[357] indica la preexistència del primer.

---

351. Bassegoda i Amigó també s'inclina per aquesta data (*Santa Maria*, I, p. 54), tot i que dóna la capella ja per construïda. ADB, RD, II, f. 679r-683r.
352. ADB, RD, II, f. 700r-702v.
353. *Ibid.*, VII, f. 108, 5-2-1266.
354. ACB, *Speculum*, II, f. 69r.
355. *Ibid.*, f. 189r.
356. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, I, p. 151.
357. ACB, *Speculum*, II, f. 194r.

S'observa que sis d'aquests onze beneficis[358] no tenen numeració, perquè van continuar essent els únics erigits en honor d'aquells sants, de manera que les capelles dedicades a ells en l'església gòtica, simplement es van destinar a resituar aquells antics altars. Amb l'excepció del de Santa Margarida, tots aquells altars es van ubicar en la zona dels peus de la nova església. Ben segur que el seu escàs nombre va evitar que es produïssin els problemes de resituació que es van haver d'afrontar a la Seu.

Com que no es coneix ni l'emplaçament del temple romànic ni les seves dimensions, resulta inevitable que el tercer tema de debat en relació amb Santa Maria del Mar giri a l'entorn del lloc per on es devia iniciar l'obra nova. En l'apartat anterior s'ha vist fins a quin punt poden provocar confusions les notícies documentals quan no hi ha testimonis materials per verificar-les o quan no es confronten amb notícies extretes d'altres fonts, cosa que podria pal·liar aquesta mancança de restes. Algun dels errors que s'han detectat en la reconstrucció del procés d'edificació de l'església gòtica és degut, precisament, al fet de no haver confrontat notícies documentals diverses. En tenim dos exemples claríssims. El primer és l'afirmació que l'obra romànica hauria d'haver desaparegut necessàriament en 1368 a causa d'un document, citat per Bassegoda i Amigó,[359] on es diu que aquell any el rei va concedir a la Junta d'Obra que pogués extreure pedra «in tallio seu pedraria quam habemus in podio de Montejudayco, loco vocato la Roca», sense tenir en compte que el document continua dient «quae pedraria est contigua aliis quas vos, nomine dictae ecclesiae, habetis in podio supradicto».[360] Es té constància, gràcies a un document notarial de l'AHPB,[361] que, efectivament, la Junta d'Obra d'aquesta església ja tenia tall a Montjuïc l'any 1367. En canvi, té més validesa un altre document, també citat per Bassegoda i Amigó,[362] que sí aclareix la possible data de desaparició de l'església anterior. Es tracta d'una anotació realitzada per Bernat Savall, majordom de l'ardiaca de Mar Bernat Llull, l'any 1341 en el llibre de les Llunes, on es diu, en relació amb les rendes de l'església:

358. Roca i Colí (*Discursos*, p. 22) afirma, en canvi, que hi havia 38 títols beneficials: cit. per TORT, *Santa Maria del Mar*, p. 32. Bassegoda i Amigó, d'altra banda, només fa referència a 9 advocacions (*Santa Maria*, I, p. 46), a una de les quals, Sant Gabriel, se li va erigir altar en 1338, no en 1322, data de l'ordre testamentària d'Elisenda, dona del mercader Bernat de Canells: ACB, *Speculum*, II, f. 149r.

359. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, I, p. 55. Font: ACA, reg. 915, f. 49.

360. TORT, Introducció a *Guia de Santa Maria*, de Bassegoda i Nonell, p. 7; *Santa Maria del Mar*, p. 34. Font: ROCA Y COLÍ, *Discursos*, p. 29.

361. AHPB, 17/9, f. 42r, 27-5-1367.

362. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, I, p. 54. Tort (Introducció a *Guia de Santa Maria*, de Bassegoda i Nonell, p. 7, i *Santa Maria del Mar*, p. 34-35) també hi fa referència.

> (...) Los quals nou sous són de l'aniversari de la decayció de l'Esgleya, con l'esgleya era deycada. E ara, com l'esgleya és exacrada per rahó de l'obra nova, que no·y ha re de la obra antiga, fas un aniversari per l'ànima d'aquel que leixà lo morabatí (...) entrada d'abril, com lavors era deycació de l'esgleya veya.

Un document notarial[363] informa que l'any 1344 ja s'estava promovent la capella de Sant Pau i Santa Praxedis, la primera de la girola a la banda de l'evangeli, més reculada que l'altar major, de manera que és perfectament possible que l'any 1341 ja s'hagués situat l'altar en aquell lloc i s'hagués enderrocat totalment l'antiga església.

El segon error és el d'intentar generalitzar el sistema d'ampliació de la seu a totes les esglésies, és a dir, que s'iniciés necessàriament per l'absis.[364] L'itinerari seguit pel visitador pastoral de 1363 indica clarament que en aquell moment les capelles de l'absis de Santa Maria del Mar encara no estaven construïdes. Si es té en compte el mur perpendicular a la nau localitzat en la zona posterior del presbiteri en aquella excavació del 1960, potser es pot extreure alguna conclusió sobre el fet que les capelles de la girola fossin les darreres a construir-se. És molt possible que fos precisament aquella casa l'obstacle que va impedir l'avanç de l'obra en aquella direcció, mentre que, en canvi, la construcció de les naus s'hauria pogut desenvolupar en el camp cedit per Bernat Marcús l'any 1166 per a ubicar-hi un cementiri de pobres.[365] D'altra banda, cal tenir en compte la ubicació d'aquella casa, situada no només a sota del presbiteri actual, sinó també del lloc on podria haver començat el carrer de Montcada antigament. En el capítol 2 hem pogut veure que en aquell carrer residien alguns dels parroquians més prestigiosos, de manera que l'enderroc d'aquella casa per obrar l'absis potser no va ser una empresa fàcil.

Bassegoda i Amigó, defensor de la possible ubicació de l'església romànica cap al fossar de les Moreres, sosté, en canvi, que la construcció de l'església gòtica es va iniciar per l'absis:[366]

> En les notes d'un sermó, predicat pel reverent Fèlix Amat en 3 de juny de 1782, se diu erradament que la construcció de l'església comença per lo portal major; y afegeix que estava acabada en 1341 per haver-s'hi celebrat ja els divins oficis

363. AHPB, 14/2, f. 70r, 4-10-1344.

364. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, I, p. 51; BASSEGODA I NONELL, *Guia de Santa Maria*, p. 24; TORT, *Santa Maria del Mar*, p. 32-33.

365. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, I, p. 34.

366. *Ibid.*, p. 51.

> (...) donchs és ja segur que les esglésies eren començades per l'absis o reraespatlles, a fi de què bén tost se pogués muntar-hi un altar per al culte diví.

Bassegoda i Amigó té raó quan prioritza la funció de l'edifici (celebració del culte, sense interrupcions) a l'hora de teoritzar sobre la forma en què s'hauria iniciat el seu procés de construcció. Però cal considerar que també es podria haver començat l'obra pels peus i haver-la aturat just arran del presbiteri, encara més si, segons la seva teoria, l'obra nova i la vella van coexistir, una al costat de l'altra, durant uns anys. D'aquesta manera, quan l'obra nova va arribar-hi, es podria haver ubicat l'altar major en la zona del presbiteri més propera a la nau, com es pot veure ara, i es podria haver tancat l'església amb un mur provisional per la banda posterior. La situació dels pilars de la nau i del presbiteri de Santa Maria del Mar ho hauria permès perfectament. D'altra banda, la girola i les seves capelles constitueixen, en aquest cas, un element independent, que es podria haver resolt posteriorment.

El recorregut seguit pel visitador pastoral de 1363[367] a Santa Maria del Mar indica, com ja s'ha dit, que les capelles de l'absis d'aquesta església, a diferència de les de la Seu, van ser les darreres a construir-se. L'itinerari d'aquell visitador s'inicia a l'altar major, continua per la capella de Sant Mateu i Santa Marta (la primera de la girola), segueix per les de la nau (banda de l'epístola) i, finalment, s'atura a la de Sant Jordi i Santa Helena (la penúltima de la girola, banda de l'evangeli). Mancava, doncs, finalitzar sis de les nou capelles de la girola. Però recordem que cal considerar que l'altar major d'aquesta església no està situat davant del deambulatori, com a les seus de Barcelona i Girona, sinó al començament de la nau, de manera que la tardana resolució de l'absis no degué tenir cap repercussió en el seu funcionament. D'altra banda, les notícies extretes dels *Registra Dotaliarum*, la documentació notarial i, quan no hi ha hagut més fonts disponibles, l'*Speculum* de Campillo, indiquen que l'obra d'aquesta església va avançar des dels peus en direcció a l'absis, si més no pel que fa a les capelles perimetrals. A més, així com a la Seu es van traslladar els altars de les advocacions originàries a les capelles de l'absis, les primeres a construir-se, de la mateixa manera a Santa Maria del Mar aquells altars es van desplaçar a les capelles dels peus, que també són les més antigues.

Com s'ha fet constar en l'apartat anterior, el mètode d'establir la cronologia d'un tram d'església en funció de la possible data de promoció de les capelles que hi ha, segons com es faci, és poc fiable. Això és degut, com ja s'ha dit, al fet que s'ha acostumat a datar les capelles en funció dels documents localitzats per Campillo sobre els

367. ADB, VP, vol. 6, 1363, Santa Maria del Mar, f. Ar-Gv.

beneficis fundats en elles, sense tenir en compte que sovint són disposicions testamentàries en què se n'ordena la fundació i no documents pròpiament fundacionals. Tampoc se sol tenir en compte que sovint es disposava la fundació dels beneficis anys després d'haver promogut les capelles. En conseqüència, cal matisar l'afirmació que, d'acord amb les dates aproximades de construcció de les capelles, la nova església de Santa Maria del Mar s'anava construint pertot arreu simultàniament.[368] Per aquesta raó, s'ha intentat trobar la presència d'una constant entre les dates conegudes de construcció de les capelles i les aproximades abans de formular una hipòtesi sobre el moment en què es podria haver alçat cada tram d'aquesta església.

D'aquesta manera, la constant detectada entre les dates conegudes o aproximades de construcció de les capelles permet deduir que les dels peus poden correspondre a la dècada del 1330-1340 (fundació del benefici a la capella de la Trinitat per Saurina Durfort, promotora de la capella, i possible llegat de Pere de Guardiola per a la construcció de la de Santa Anna), les de la banda de l'evangeli als anys c. 1337-1345 (llegat de Berenguera Llull per al benefici del Corpus i promoció de la capella de Sant Pau i Santa Praxedis per l'hereu de Bonanat Sapera), les de la banda de l'epístola als anys c. 1341-1348 (ordre testamentària de Jaume d'Olzet de fundació del benefici 2 de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista, ubicat a la capella que porta el seu escut, i ordre de Jaume de Gualbes de fundació del benefici de Sant Mateu i Santa Marta en la capella que havia promogut amb els seus germans) i les de la girola als anys c. 1362-1364 (ordre testamentària de Jaume Cavaller de fundar el benefici de Sant Jordi i Santa Helena en la capella que havia promougut, la darrera visitada l'any 1363, i ordre de Jaume Solà, que consta com a difunt l'any 1364, de fundar el benefici de Sant Felip i Sant Jaume, ubicat en la capella que porta el seu escut).

Sembla que el desenvolupament del procés constructiu d'aquesta església podria haver estat subordinat a condicionaments econòmics (com era habitual), concretament a l'intent de gastar el mínim en expropiacions d'edificis circumdants i enderrocs. Recordem que en 1166 Bernat Marcús, benefactor d'aquesta església i promotor de l'hospital i la capella que, encara ara, du el seu nom, va donar un gran camp a la parròquia, on es va ubicar un dels fossars.[369] Aquest fossar, arran de la construcció de la nova església, va quedar dividit en dos: el situat davant del portal major de Santa Maria i el del carrer de Santa Maria, conegut com fossar de les Moreres. Si fos cert que l'antiga església de Santa Maria s'hagués situat cap al fossar de les Moreres, és clar que

368. DALMASES-JOSÉ PITARCH, *L'art gòtic*, p. 67.

369. TORT, *Santa Maria del Mar*, p. 84. Font: ROCA I COLÍ, *Discursos*, n. 72, p. 68.

hauria resultat més car ampliar-la en aquell lloc que canviar-la d'ubicació, ja que en el primer dels casos, probablement, s'haurien d'haver efectuat expropiacions, mentre que en el segon la construcció s'hauria fet ocupant part del fossar, propietat de la parròquia. El mur romànic perpendicular a la nau de Santa Maria, localitzat en l'excavació realitzada al presbiteri quan es va fer la nova cripta, sembla indicar que es podria haver intentat postergar el problema de les expropiacions fins la darrera fase de l'obra, quan ja s'hagués superat el perill d'interrupció per manca de diners. El problema que queda per resoldre és el del procés de construcció de la coberta del temple gòtic, ja que la seva obra sembla haver avançat des dels peus cap a l'absis i se suposa que no hi havia la volta de cap edifici preexistent que cobrís la nau actual mentre s'anaven obrant els trams de la coberta gòtica, com penso que va passar a la seu. No sembla probable que s'obressin les voltes seguint la mateixa direcció en què van avançar les capelles, des dels peus cap a l'absis, ja que el presbiteri havia de quedar cobert per poder-hi dir missa. Tot i que l'acta de consagració de què es té notícia és la de 1384,[370] si fos cert que l'enderroc de l'església anterior va finalitzar en 1341, com es diu en el llibre de les llunes, resulta evident que el nou altar major es devia consagrar aquell any com a molt tard i no en 1384. Una possible explicació per aquesta data tan tardana podríem trobar-la en la destrucció del nou altar major arran del incendi que es va declarar a la nova església la vigília de Sant Esteve de 1379, que també va afectar la sagristia, el cor i les voltes.[371]

Hi ha, doncs, tres circumstàncies que semblen reafirmar la teoria d'una ubicació diferent de l'església anterior. La primera és que la nova construcció no s'iniciés per l'absis, sinó pels peus. La segona, que la resolució de l'absis es postergués fins al final. La tercera, que l'obra nova hagués avançat tan ràpidament, cosa que no només es pot explicar per la tan mitificada participació institucional i ciutadana, que també es va produir en altres esglésies, o per tenir un parament molt més tosc que la impecable pedra «de fil» de la catedral, sinó que podria buscar-se en el fet de no haver hagut de supeditar l'avanç de l'obra nova a l'enderroc intermitent i controlat de l'antiga. Però l'argument més digne de consideració, que reforça els tres anteriors, és que en les excavacions realitzades en la zona del presbiteri d'aquesta església no es van trobar restes de cap absis romànic, només l'arrancada d'aquell mur perpendicular a la nau. No sembla possible poder-lo relacionar amb els peus de l'antiga església, ni per l'orientació tan inusual que, en conseqüència, hauria tingut aquella ni per les seves característiques.

370. BRUNIQUER, *Rúbriques*, III, p. 73.
371. *Ibid.*, V, p. 18.

Planta 8

Reconstrucció hipotètica del procés d'ampliació de Santa Maria del Mar segons els llibres de visita pastoral (planta segons B. Bassegoda)

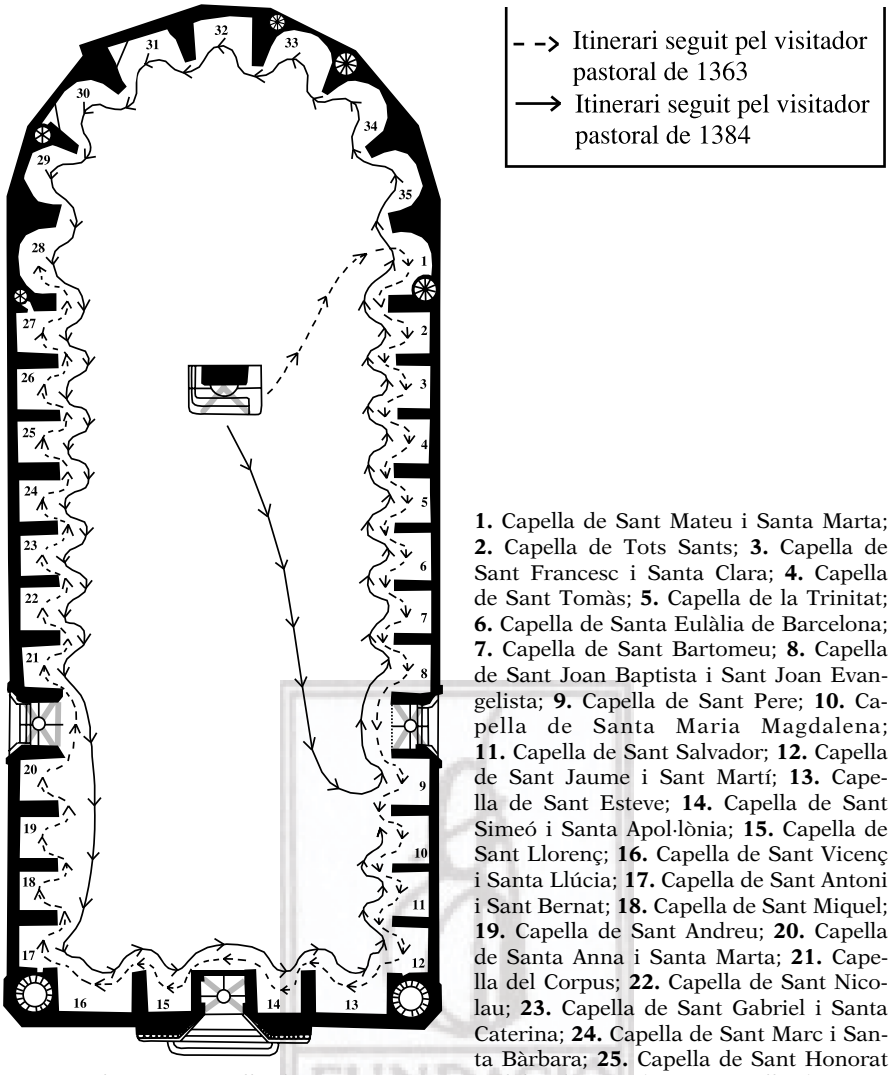

1. Capella de Sant Mateu i Santa Marta; **2.** Capella de Tots Sants; **3.** Capella de Sant Francesc i Santa Clara; **4.** Capella de Sant Tomàs; **5.** Capella de la Trinitat; **6.** Capella de Santa Eulàlia de Barcelona; **7.** Capella de Sant Bartomeu; **8.** Capella de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista; **9.** Capella de Sant Pere; **10.** Capella de Santa Maria Magdalena; **11.** Capella de Sant Salvador; **12.** Capella de Sant Jaume i Sant Martí; **13.** Capella de Sant Esteve; **14.** Capella de Sant Simeó i Santa Apol·lònia; **15.** Capella de Sant Llorenç; **16.** Capella de Sant Vicenç i Santa Llúcia; **17.** Capella de Sant Antoni i Sant Bernat; **18.** Capella de Sant Miquel; **19.** Capella de Sant Andreu; **20.** Capella de Santa Anna i Santa Marta; **21.** Capella del Corpus; **22.** Capella de Sant Nicolau; **23.** Capella de Sant Gabriel i Santa Caterina; **24.** Capella de Sant Marc i Santa Bàrbara; **25.** Capella de Sant Honorat i Santa Oliva; **26.** Capella de Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida; **27.** Capella de Santa Margarida; **28.** Capella de Sant Pau i Santa Praxedis; **29.** Capella de Sant Jordi i Santa Helena; **30.** Capella de Sant Julià; **31.** Capella de Sant Macià i Santa Tecla; **32.** Capella de Sant Lluc i Sant Agustí; **33.** Capella de Sant Blai i Santa Àgata; **34.** Capella de Sant Felip i Sant Jaume; **35.** Capella de Sant Rafael i les Onze Mil Verges.

Planta 9

Influència del sistema beneficial en l'ampliació de Santa Maria del Mar segons la documentació notarial (*Registra dotaliarum* i AHPB)

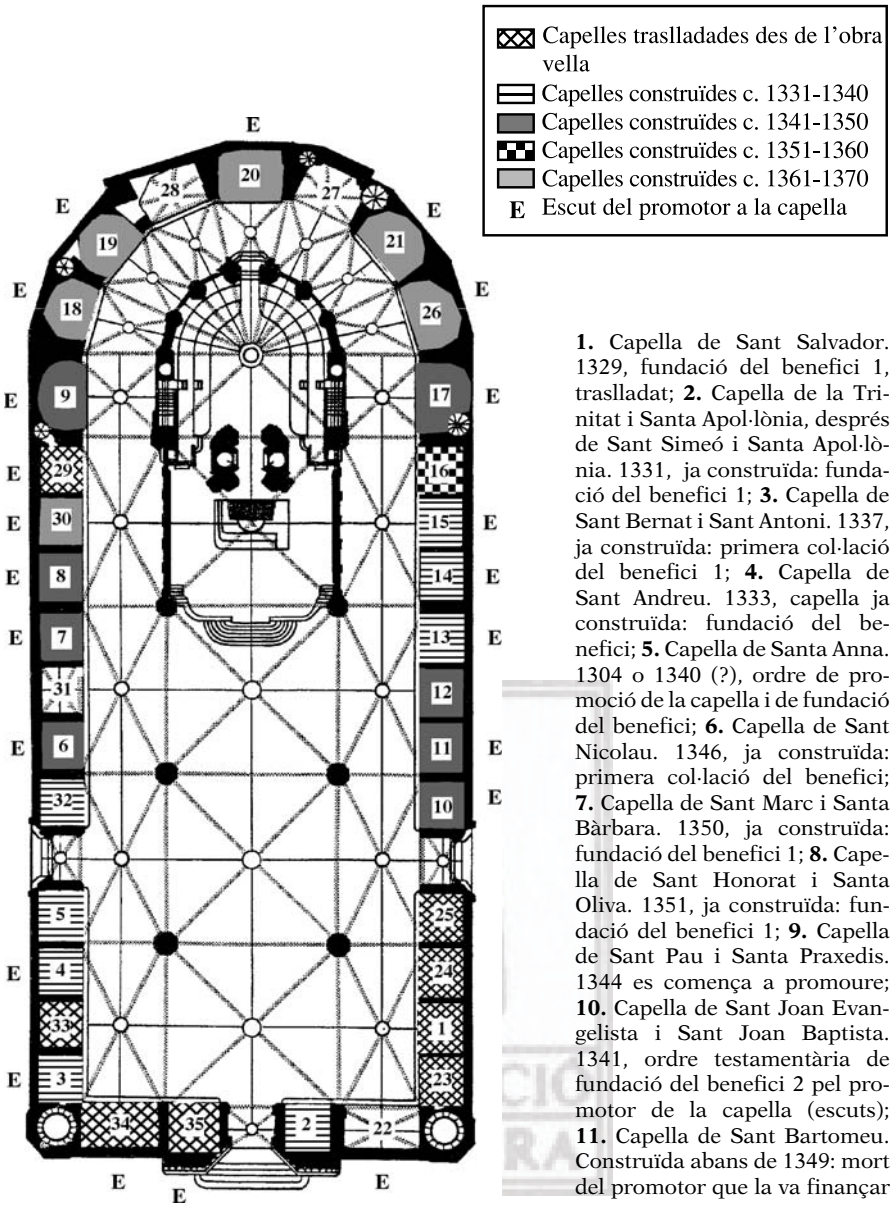

1. Capella de Sant Salvador. 1329, fundació del benefici 1, traslladat; **2.** Capella de la Trinitat i Santa Apol·lònia, després de Sant Simeó i Santa Apol·lònia. 1331, ja construïda: fundació del benefici 1; **3.** Capella de Sant Bernat i Sant Antoni. 1337, ja construïda: primera col·lació del benefici 1; **4.** Capella de Sant Andreu. 1333, capella ja construïda: fundació del benefici; **5.** Capella de Santa Anna. 1304 o 1340 (?), ordre de promoció de la capella i de fundació del benefici; **6.** Capella de Sant Nicolau. 1346, ja construïda: primera col·lació del benefici; **7.** Capella de Sant Marc i Santa Bàrbara. 1350, ja construïda: fundació del benefici 1; **8.** Capella de Sant Honorat i Santa Oliva. 1351, ja construïda: fundació del benefici 1; **9.** Capella de Sant Pau i Santa Praxedis. 1344 es comença a promoure; **10.** Capella de Sant Joan Evangelista i Sant Joan Baptista. 1341, ordre testamentària de fundació del benefici 2 pel promotor de la capella (escuts); **11.** Capella de Sant Bartomeu. Construïda abans de 1349: mort del promotor que la va finançar

A continuació, després d'aquestes consideracions prèvies i davant la dificultat d'accés a informacions més consistents, es presentarà una hipòtesi de reconstrucció de l'avanç de l'obra gòtica de Santa Maria del Mar basada en notícies documentals, extretes dels *Registra Dotaliarum*, els fons notarials de l'AHPB, l'*Speculum* de Campillo i els llibres de visita pastoral.

---

en vida; **12.** Capella de Santa Eulàlia de Barcelona: 1331, ordre testamentària de promoció de la capella i de fundació del benefici. Ja executada en 1342: benefici en funcionament; **13.** Capella de la Trinitat. 1339, ja construïda: fundació del benefici 1; **14.** Capella de Sant Tomàs a. 1341, ja construïda: ordre testamentària de fundació del benefici 1; **15.** Capella de Sant Francesc i Santa Clara. 1338, ja construïda: fundació i 1a col·lació del benefici; **16.** Capella de Tots Sants. 1346, ordre testamentària de promoció de la capella i de fundació del benefici 1. El testador consta com a difunt en 1351. El 1355 es va dotar el benefici; **17.** Capella de Sant Mateu i Santa Marta. 1349, ja construïda: ordre testamentària d'un dels promotors de fundació del benefici; **18.** Capella de Sant Jordi i Santa Helena. 1362, ja construïda: ordre testamentària del promotor de fundació del benefici 1; **19.** Capella de Sant Julià. 1363, ordre testamentària del promotor de fundació del benefici 1 en la capella, que du el seu escut; **20.** Capella de Sant Lluc i Sant Agustí. 1363 ja construïda: ordre testamentària del promotor de fundació del benefici; **21.** Capella de Sant Felip i Sant Jaume. 1363, ordre testamentària del promotor de fundació del benefici 1 en la capella, que du el seu escut; **22.** Capella de Sant Esteve. Construcció abans de 1351; **23.** Capella de Sant Jaume i Sant Martí. 1347, ordre de fundació del benefici de Sant Martí: ja construïda. Trasllat de l'altar de Sant Jaume; **24.** Capella de Santa Magdalena. 1262, ordre testamentària de fundació del benefici: altar traslladat; **25.** Capella de Sant Pere. 1286, ordre testamentària de fundació del benefici 1: altar traslladat; **26.** Capella de Sant Rafael i les Onze Mil Verges. Construïda abans de 1370: ordre testamentària de donació del retaule; **27.** Capella de Sant Blai i Santa Àgata. Construïda abans de 1376: ordre de fundació del benefici; **28.** Capella de Sant Macià i Santa Tecla. Construïda abans de 1384: visita pastoral; **29.** Capella de Santa Margarida. 1257 ordre testamentària de fundació del benefici: altar traslladat; **30.** Capella de Sant Iu i Santa Eulàlia. 1362, odre testamentària del promotor (executada en 1363) de fundació del benefici i de donació de retaule a la capella, ja construïda; **31.** Capella de Sant Gabriel i Santa Caterina. 1322: ordre testamentària de fundació del benefici 1, executada en 1338 (primera col·lació); **32.** Capella del Corpus. 1338 disposició d'un llegat testamentari per a l'altar: capella ja construïda. 1348 ordre testamentària de fundació del benefici, executada en 1352; **33.** Capella de Sant Miquel. 1206 fundació del benefici 1: altar traslladat; **34.** Capella de Sant Vicenç i Santa Llúcia. 1324 fundació del benefici: altar traslladat; **35.** Capella de Sant Llorenç. Benefici 1 fundat per la família Marcús, lligat al benefici 1 de la capella de Santa Maria construïda per B. Marcús al carrer Montcada: altar traslladat. Escut d'aquella família a la capella.

Fonts per a l'estudi de la influència del sistema beneficial en l'ampliació de Santa Maria del Mar (planta núm. 9)

1. 1329: fundació del benefici de Sant Salvador pel bisbe de Lleida Arnau Sescomes, abans canonge de la Seu, simultània amb la del benefici 2 de Sant Andreu d'aquella església,[372] altar del qual havia estat rector.[373] Altar traslladat.

2. 1331: fundació del benefici 1 de la Santíssima Trinitat i Santa Apol·lònia per Saurina Durfort, filla de Bernat Durfort, vídua de Guillem Tió i dona de Pere Messeguer, promotora de la capella.[374] Quan Sança Alomar va promoure una capella dedicada específicament a la Trinitat (1334: vegeu **13**) el benefici de Saurina es va dedicar a Sant Simeó i Santa Apol·lònia.[375]

3. 1337: primera col·lació del benefici 1 de Sant Bernat i Sant Antoni, fundat per Joan de la Geltrú,[376] promotor de la capella, com ho indica la presència del seu escut.

4. 1333: fundació del benefici de Sant Andreu pel mercader Guillem de Preixana, promotor de la capella,[377] com ho indica la presència del seu escut.

5. 1304 o 1340? Testament del mercader Pere de Guardiola: llegat de 50 lliures per a promoure la capella, ordre de fundació del benefici de Santa Anna i ordre de contractació d'un retaule.[378] Les dates atribuïdes a aquest testament en un dels *Registra Dotaliarum* i en l'*Speculum*,[379] 1404 i 1304 respectivament, han de ser ambdues errònies. La del 1304 perquè mancaven més de vint anys per iniciar l'obra nova de Santa Maria, de manera que el llegat de 50 lliures disposat pel testador per a promoure la capella no tindria cap sentit. La del 1404 tampoc és vàlida perquè aleshores ja no quedaven capelles per promoure en aquella església. L'explicació d'aquest fenomen podria raure en un error de copista bastant típic, que és l'alteració de l'ordre de dues lletres o números consecutius, de manera que es podria haver transformat la data de 1340, molt més lògica, en 1304.

372. ADB, RD, I, f. 81, 7-7-1329: benefici de Sant Andreu. *Ibid.*, II, f. 604r-605v, 6-7-1329: benefici de Sant Salvador.

373. MAS, *Notes*, I, p. 38. Font: ACB, *Speculum*, I, f. 280r.

374. ACB, *Speculum*, II, f. 50r, 17-4-1331: es diu que el benefici es va fundar «ad capellam seu altare quod mandavit erigi et ornari».

375. *Ibid.*, f. 50v.

376. *Ibid.*, f. 184r: es diu que la primera col·lació del benefici es va efectuar el 28-3-1337, de manera que es pot suposar que va ser fundat aquell any.

377. ADB, RD, II, f. 622r-624v, 24-1-1332.

378. *Ibid.*, f. 679r-683r, 1-6-1404 (data errònia).

379. ACB, *Speculum*, II, f. 167r, 1-7-1304.

6. 1346: primera col·lació del benefici de Sant Nicolau, fundat per les cosines Constança i Francesca Rovira. Eren filles de Francesc i Jaume Rovira i dones de Guillem de Puig i de Guerau d'Esplugues, respectivament.[380] L'escut dels Rovira en la capella indica que en van ser les promotores.

7. 1350: fundació del benefici 1 de Sant Marc i Santa Bàrbara i promoció de la capella per Maria Serra, vídua de Pere de Mollet,[381] en nom seu.[382] Sabem que aquest matrimoni va promoure efectivament la capella perquè hi ha els escuts dels Serra i els Mollet.

8. 1351: fundació del benefici 1 de Sant Honorat i Santa Oliva per ordre testamentària de Benvinguda (1348), vídua del draper Arnau Ballaró.[383] Benvinguda ja havia començat a promoure la capella, en nom del seu difunt marit, abans d'atorgar testament, poc abans de morir.[384] Escut dels promotors a la capella.

9. c. 1344: fundació del benefici 1 de Sant Pau i Santa Praxedis i promoció de la capella per ordre testamentària de Bonanat Sapera, dictada en 1342.[385] S'ha localitzat un contracte del 1344 en què la vídua de Sapera cedeix, durant quatre anys, els drets que posseïa el difunt sobre unes viles de Sardenya per tal de poder finançar la seva capella.[386] Escut dels promotors a la capella.

10. 1341: ordre testamentària de Jaume d'Olzet de fundació del benefici 2 de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista.[387] Es creu que va ser el promotor de la capella perquè hi ha l'escut dels Olzet.

11. 1359: testament de Benvinguda, vídua del mercader Bartomeu Monjo: ordre de fundació del benefici 1 de Sant Bartomeu. La

380. ACB, *Speculum*, II, f. 155r, 25-9-1346: primera col·lació del benefici, de manera que la capella ja havia d'estar construïda.

381. ADB, RD, II, f. 650r-652v, 4-3-1350. En l'*Speculum*, II, f. 144r, es fa referència a un llegat de 50 lliures de tern per a promoure la capella. Pere consta com a difunt en 1348: AHPB, 19/3, f. 14v, 5-2-1348.

382. AHPB, 20/9, f. 37, 11-1-1367: Maria nomena procurador perquè presenti al bisbe el candidat a beneficiat i l'investeixi com a tal. En aquest document es defineix a ella mateixa com a «patrona illius primi prebiteratus quem dictus maritus meus ordinavit seu dotavit in altari sancti Marchi et sancte Barbare constructo in ecclesia Sancte Marie de Mari».

383. ACB, *Speculum*, II, f. 140r, 4-2-1351. Ordre testamentària: 21-6-1348.

384. AHPB, 19/4, f. 4v-5v, abril 1349: contracte de compravenda d'unes cases que havien estat de Benvinguda, efectuada pels seus marmessors per tal de poder continuar finançant la capella que ella havia començat a promoure en nom del seu difunt marit.

385. ACB, *Speculum*, II, f. 131r, 23-12-1342: ordre testamentària de fundació del benefici. La clàusula relativa al benefici i la capella es troba copiada en un dels *Registra Dotaliarum* de l'ADB (II, f. 589r-591r), però resulta il·legible pel seu mal estat.

386. AHPB, 14/2, f. 70r-72r, 4-10-1344.

387. ACB, *Speculum*, II, f. 76r, 20-7-1341: ordre testamentària de fundació del benefici.

testadora fa constar que el promotor de la capella va ser el seu marit,[388] que s'esmenta com a difunt en 1349,[389] de manera que podria haver-se construït abans d'aquell any. L'escut dels Monjo confirma que va ser finançada per Bartomeu.

12. 1331: ordre testamentària del mercader Berenguer de Roudor de fundació del benefici 1 de Santa Eulàlia de Barcelona i de promoció de la capella,[390] executada abans de 1342, data en què ja estava funcionant el benefici.[391]

13. 1339: fundació del benefici 1 de la Santíssima Trinitat per Sança, dona del vicecanceller Guillem Alomar,[392] promotora de la capella, tal com ho indica la presència de l'escut dels Alomar. En un inventari dels ornaments del benefici efectuat l'any 1349 consta que també va donar el retaule.[393]

14. 1341: ordre testamentària del mercader Francesc Janer de fundació del benefici 1 de Sant Tomàs apòstol en la capella que havia promogut.[394] Sembla que, efectivament, en va ser el promotor perquè hi ha l'escut dels Janer. També va promoure la capella de Sant Bartomeu de Santa Maria de Manresa.[395]

15. 1338: fundació i primera col·lació del benefici de Sant Francesc i Santa Clara, instituït pel mercader Bernat Sabastida,[396] promotor de la capella, tal com ho indica la presència de l'escut dels Sabastida. D'altra banda, en l'*Speculum* es fa constar que Sabastida va fundar el benefici «in capella quam de bonis suis construi fecerat». Bernat consta com a difunt en 1349.[397]

388. ADB, RD, II, f. 707r-708v, 31-1-1359.

389. AHPB, 19/3, f. 50r, 25-3-1349.

390. ADB, RD, II, f. 588r, 20-7-1331: còpia inacabada.

391. AHPB, 12/3, f. 107r-108r, 9-4-1342: acta signada pel beneficiat, Antoni de Roudor, en relació al llegat testamentari d'unes cases per al benefici. La donació va ser efectuada per la seva difunta àvia, Bonanada, vídua de Berenguer de Vila. En aquest document es fa referència a «quandam capella quam idem Berengarius [...] fieri et construi mandavit in ecclesia Beate Marie de Mari Barchinone sub invocacione beate Eulalie virginis et martiris barchinonense».

392. ACB, *Speculum*, II, f. 89r, 9-4-1339.

393. AHPB, 19/3, f. 45r, 17-2-1349: «(...) unum rerataula cum banco, quasdam cortinas virides de panno lini cum signis domine d'en Aulomar (...)».

394. ADB, RD, II, f. 723r-727v, 18-2-1341: consta que Janer va pagar 50 lliures per la capella. També ho fa constar Campillo: ACB, *Speculum*, II, f. 93r, 18-2-1341.

395. *Ibidem*.

396. ACB, *Speculum*, II, f. 97r: referència al document del 7-8-1338. Aquest document fundacional, copiat en un dels *Registra Dotaliarum* de l'ADB (II, f. 592r-v), resulta il·legible a causa del seu mal estat.

397. AHPB, 19/3, f. 47r, 20-2-1349.

16. 1355: dotació del benefici de Tots Sants[398] i promoció de la capella per ordre testamentària de Francesc Sestrada, dictada en 1346.[399] Francesc consta com a difunt en 1351.[400]

17. 1348: ordre testamentària de Jaume de Gualbes de fundació de la capellania de Sant Mateu i Santa Marta, executada l'any 1349.[401] La fundació es va disposar en la «capella vocata dels Gualbes»,[402] que el difunt i els seus germans Ferrer, Francesc i Bernat havien promogut. No devia ser molt abans perquè Galcerà Llull, en el seu testament, dictat en 1348, havia ordenat fundar un benefici i promoure una capella dedicats a Santa Marta.[403] Aquell benefici es va acabar fundant, l'any 1379, a la capella de Santa Anna,[404] perquè els Gualbes ja s'havien avançat a Llull en la promoció de la capella de Santa Marta. Aquest cas evidencia clarament que cal confrontar les notícies documentals, ja que, si no s'hagués fet i si no fos perquè hi ha l'escut dels Gualbes a la capella, es podria haver suposat que Llull va arribar a realitzar els seus desitjos.

18. 1362: ordre testamentària del canvista Jaume Cavaller de fundació del benefici de Sant Jordi i Santa Helena en la capella que havia promogut («capelle sancti Georgii et sancte Elene quam construi fecit»),[405] com ho confirma la presència del seu escut. D'altra banda, recordem que la capella ja va ser visitada l'any 1363. Jaume consta com a difunt en 1363,[406] però sembla que el benefici no es va fundar fins 1376.[407] També va llegar 40.000 sous (2.000 lliures) al convent de framenors per construir una capella com la del Capítol, amb carner.[408]

398. AHPB, 19/20, f. 207r-213v, [16-7-]1355: en aquest document de dotació es fa referència a la disposició del testador de destinar 12.000 dels 30.000 sous barcelonins llegats «in opera dicte capelle et ornamento presbiteri et calice et missali». N'hi ha una còpia a l'ADB: RD, IV, f. 240r-250r, 16-7-1355.

399. ACB, *Speculum*, II, f. 101r: referència a la disposició testamentària de fundació del benefici, del 4-9-1346, executada, com s'ha vist, el 16-7-1355.

400. AHPB, 19/12, f. 93v, 15-7-1351.

401. ADB, RD, II, f. 734r-736r, 6-3-1349. Ordre testamentària del 5-4-1348.

402. *Ibid.*: «eligo sepultura (...) in capella vocata dels Gualbes», però no se n'esmenta l'advocació («alicuius sancti»).

403. ADB, RD, VI, f. 123v-128v, 28-6-1348: «eligo sepultura in capella beate Marte quam volo construi et edificari in ecclesia Beate Marie de Mari» (f. 124v). Va llegar 1.000 lliures per finançar la capella i dotar el benefici.

404. ACB, *Speculum*, II, f. 169r: referència a l'ordre testamentària del 28-6-1348 i a la primera col·lació del benefici, el 12-12-1379.

405. ADB, RD, IV, f. 255r-264r, 11-5-1362.

406. AHPB, 19/2, f. 21r, 27-4-1363.

407. ADB, RD, IV, f. 255r-264r, cit. i ACB, *Speculum*, II, f. 126r, 9-5-1376: dotació.

408. *Ibidem*.

19. 1363: ordre testamentària de Bonanat Descoll de fundar el benefici 1 de Sant Julià[409] en la capella que va promoure, com consta en un document notarial on es diu: «Attendens venerabilem Bonanatum de Colle (...) ob maximam devocionem quam habebat beato Juliano instituisse et ordinasse unum perpetuum prebiteratum in capella quandam quam fieri et construi fecit in ecclesia Beate Marie de Mari (...)», etc.[410] En 1367 el prevere designat com a beneficiat pel difunt va nomenar procurador per sol·licitar al bisbe que l'investís, perquè els hereus del fundador, patrons dels benefici, incomplien l'obligació de presentar-lo perquè rebés la investidura.[411] Sembla, però, que fins 1376 no es va poder obligar als hereus de Descoll a fundar el benefici i presentar el beneficiat.[412] L'escut dels Descoll en la capella confirma que Bonanat en va ser el promotor.

20. 1363: ordre testamentària de Gilbert de Fàbrega de fundar el benefici de Sant Lluc i Sant Agustí en la capella que havia promogut abans d'atorgar testament.[413] L'escut dels Fàbrega hi confirma el finançament de Gilbert.

21. 1363: ordre testamentària del mercader Jaume de Solà de fundació del benefici 1 de Sant Felip i Sant Jaume.[414] Es creu que va ser el promotor d'aquesta capella perquè va ser el fundador del benefici 1, on hi ha l'escut dels Solà. Ignorem quan la va finançar, però sembla que podria haver estat *post mortem*, perquè Jaume consta com a difunt en 1364[415] i en la visita pastoral de 1363 encara no es va visitar la capella.[416] També va disposar la fundació d'un benefici dedicat a Santa Eulàlia a l'església de Cervera.[417]

22. Capella de Sant Esteve. L'acta de fundació s'ha perdut,[418] però es pot suposar que la capella es va promoure c. 1337-1349: en 1337

409. ACB, *Speculum*, II, f. 126r, 2-6-1363.

410. AHPB, 20/9, f. 56, 23-1-1367. No es pot saber si la va començar a promoure en vida o no, perquè l'acta de fundació del benefici s'ha perdut. El cert és que la capella encara no consta en la visita pastoral del 1363: ADB, VP, vol. 6, 1363, Santa Maria del Mar, f. Ar-Gv.

411. *Ibid.*

412. ACB, *Speculum*, II, f. 126r cit., 16-2-1376: ordre de fundació del benefici donada a Bernardó Descoll i Raimon Sespunyola, hereus del fundador.

413. ADB, RD, II, f. 594r-597v, 10-12-1363: el testador diu clarament que la fundació del benefici que disposa «mando institui in capella mea».

414. ACB, *Speculum*, II, f. 110r, 28-8-1363.

415. AHPB, 20/2, f. 13r, 2-5-1364.

416. ADB, VP, vol. 6, 1363, Santa Maria del Mar, f. Ar-Gv.

417. ACB, *Speculum*, II, f. 110r, 28-8-1363 cit.

418. Campillo (ACB, *Speculum*, II, f. 54r) només facilita la data d'una col·lació, tan tardana que no sembla possible que sigui la primera, ja que és del 5-10-1385. A més, la filla de Raimon, Constança, va fundar el benefici 2 el 24-11-1379, per ordre testamentària del 24-12-1378 (*Ibid.*, f. 55r), de manera que és impossible que el benefici 1 es fundés l'any 1385.

«Raimundus de Valle, mercator» encara consta que era viu[419] i en 1349 ja consta com a difunt.[420] Ha resultat complicat identificar-lo perquè el seu fill, que va morir jove, i el seu nét duien el mateix nom. Per les dates de promoció de les capelles col·laterals, c. 1347 (Sant Jaume i Sant Martí) i 1331 (Trinitat i Santa Apol·lònia) podem suposar que el promotor de la capella va ser el primer dels tres Raimon.

23. 1347: ordre testamentària de Francesc Grony de fundació del benefici de Sant Martí. El benefici va ser instituït, l'any 1354, a la capella on s'havia traslladat el benefici de Sant Jaume (1268),[421] del qual els Grony i, en concret, Francesc, n'eren patrons:[422] «(...) ego, Ffranciscus Grunnii, (...) ordino vobis (...) procuratorem meum ad [presen]tandum (...) domino episcopo barchinonense vel eius vicario in spiritualibus [...] ad benefici[um] altaris sancti Jacobi constructi in ecclesia de Mari Barchinone (...)». Si es té en compte que les capelles dels peus van ser les primeres a construir-se i que el benefici de Sant Martí és un dels primers que es van fundar a la nova església, sembla probable que el mateix Francesc Grony gestionés el trasllat de l'altar de Sant Jaume a la capella gòtica.

24. 1262: ordre testamentària de fundació del benefici de Santa Maria Magdalena. Altar traslladat (vegeu p. 375, altars romànics, 8).

25. 1286: ordre testamentària de Bernat de Quadres, àlias Sabater, de fundació del benefici 1 de Sant Pere. Altar traslladat (vegeu inici d'aquest capítol).

26. Capella de Sant Rafael i les Onze Mil Verges. Construïda abans de 1370 per Raimon Dusai,[423] com consta en el testament de la seva nora Isabel, en el qual disposa la donació d'un retaule per a la capella:[424] «(...) Eligo sepultura corpori meo in capella Undecim milium virginum, quamque capellam construi fecit dictus venerabilis Raimundus de Usay in ecclesia Beate Marie de Mari (...) Item dimito, ad opus unius reetaule quod serviat dicte capelle Undecim milium virginum, quinquaginta libras». La presència de l'escut dels Dusai a la capella confirma que Raimon va ser-ne el promotor.

---

419. AHPB, 9/1, f. 28v, 21-1-1337.

420. AHPB, 19/3, f. 88r, 8-3-1349.

421. ACB, *Speculum*, II, f. 59-60r. Ordre testamentària de fundació del benefici de Sant Martí: 28-3-1347 (f. 60r). Execució: 27-5-1354 (*ibid.*).

422. AHPB, 6/4, f. 63 (doc. cosit), 21-11-1331.

423. Campillo atribueix erròniament la fundació del benefici i la promoció de la capella a Arnau Dusai, el 7-4-1386 (ACB, *Speculum*, II, f. 105r).

424. AHPB, 20/12, f. 17r-18v, 4-12-1370: ordre testamentària. Execució: 31-8-1371.

27. 1376: ordre testamentària de Valença, dona del mercader Guillem Esteve, de fundació del benefici de Sant Blai i Santa Àgata.[425] Com que no es fa referència a la promoció de la capella i és l'únic benefici dedicat a aquesta advocació, podem suposar que podria haver estat promoguda per Valença abans d'aquella data.[426] Recordem que les capelles col·laterals (Sant Julià, Sant Lluc i Sant Agustí) ja havien estat promogudes c. 1363 i abans d'aquell any, respectivament. En el llibre de visita pastoral de 1435[427] el benefici de Sant Blai i Santa Àgata encara apareix en la seva capella originària, però en el de 1438[428] s'observa que ja havia estat traslladat a la capella del Corpus, perquè la seva va quedar inutilitzada quan s'hi va obrir el portal del Born.[429] Per tant, no sembla probable que l'accés al Born s'obrís entre 1542 i 1546, com pot suggerir el contracte de realització signat pel mestre de cases Bernat Salvadó, citat per Bassegoda i Nonell[430] sinó un segle abans. Sembla, més aviat, que el mestre Salvadó va obrar el portal que substituïa una porta provisional anterior. Malauradament, no es pot arribar a cap conclusió ferma, perquè Bassegoda no facilita la ubicació d'aquest document i, per tant, no s'ha pogut consultar.

28. Capella de Sant Macià i Santa Tecla. Construïda abans de 1384, any en què ja va ser visitada.[431] En el llibre de visita pastoral de 1402[432] es diu que «est predictam capellam dels bastaxos», així com en els llibres següents, inclòs el de 1583.[433] En el de 1584 es diu que «non potuit visitare» la capella[434] i en el de 1596 ja s'observa el canvi d'advocació, que passa a denominar-se de l'Exaltació de la Santa Creu.[435] En canvi, la capella de Sant Bartomeu serà la de Sant Macià i Santa Tecla:[436] «olim erat capelles sancti

425. ADB, RD, VII, f. 70v-71r, 5-4-1376.

426. Malauradament, Bassegoda (*Santa Maria*, I, p. 428) no va aconseguir identificar la família a qui pertanyia l'escut d'aquesta capella.

427. ADB, VP, vol. 6, 1435, Santa Maria del Mar, f. 111v.

428. *Ibid.*, vol. 6, 1438, Santa Maria del Mar, f. 151r.

429. El trasllat del benefici de Sant Blai i Santa Àgata detectat en la visita pastoral del 1438 no va ser momentani, sinó definitiu, ja que continua constant a la capella del Corpus en els llibres de visita de 1446 (ADB, VP, vol. 18, f. 23v), 1498 (*ibid.*, vol. 26, f. 49v), 1504 (*ibid.*, vol. 28, f. 24v), 1508 (*ibid.*, vol. 31, f. 25v), etc. El benefici de Sant Blai i Santa Àgata encara continuava a la capella del Corpus a l'època de Campillo: ACB, *Speculum*, II, f. 163r.

430. BASSEGODA I NONELL, *Guia de Santa Maria*, p. 50.

431. ADB, VP, vol. 6, 1384, Santa Maria del Mar, f. 11v: es diu, erròniament, altar «sanctorum Mathie et Cecilie», però en les visites posteriors consta que estava dedicat a Sant Macià i Santa Tecla, i no a Santa Cecília.

432. *Ibid.*, 1402, Santa Maria del Mar, f. 60r.

433. ADB, VP, vol. 43, 1583, Santa Maria del Mar, f. 171.

434. *Ibid.*, 1584, Santa Maria del Mar, f. 223.

435. *Ibid.*, 1596, Santa Maria del Mar, f. 241.

436. *Ibid.*, f. 238r.

Bartholomei, nunc dicta la capella dels bastaixos de capçana i macips de ribera». Podria semblar que l'altar de Sant Macià i Santa Tecla es va traslladar quan es va obrar la capella neoclàssica del Santíssim Sagrament i la seva va esdevenir-ne sagristia, però, com veiem, ho va ser molt abans. No hem trobat cap rastre d'aquest altar ni en els *Registra Dotaliarum* ni en l'*Speculum* de Campillo.

29. 1257: ordre testamentària de Berenguer Durfort de fundació del benefici de Santa Margarida. Altar traslladat (vegeu p. 374, altars romànics, 5). Escuts dels Durfort i els Dusai a la capella.

30. 1363: Bernat Sabater, vicari perpetu de Santa Maria del Mar, funda el benefici de Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida «in capella et altari que (...) habeo et possideo» i dóna «unam cortinam viridem ad opus ret(r)otabuli et unum retaule cum historiis beati Ivonis et beate Eulalie».[437] Segons les dates de construcció de les capelles que es troben al costat d'aquesta, 1351 (Sant Honorat i Santa Oliva: vegeu **8**) i 1350 (Sant Marc i Santa Bàrbara: vegeu **7**), es pot suposar que Sabater l'havia promogut en aquells anys.

31. 1322: ordre testamentària d'Elisenda, dona del mercader Bernat de Canells, de fundació del benefici 1 de Sant Gabriel, executada en 1338 (primera col·lació).[438] Aquesta data sembla potser massa reculada per ser la de promoció de la capella, si es té en compte que les col·laterals són de c. 1346 (Sant Nicolau: primera col·lació) i de 1350 (Sant Marc i Santa Bàrbara). Potser seria més adequat pensar en el benefici 2, fundat pels marmessors de Marc de Riba l'any 1344,[439] com el coincident amb el moment de promoció d'aquesta capella. Però, d'altra banda, trobem Maria de Vilamajor, l'any 1345, disposant que «in capella cuiusquidem altaris mando fieri, in tribus locis ipsius capelle, signum de Villamaiori».[440] Malauradament, segons Bassegoda i Amigó,[441] la capella no du cap escut que permeti aclarir la qüestió. Però cal tenir en compte que els escuts, de vegades, poden provocar confusions, com succeeix a la capella de Santa Eulàlia de Barcelona, que com se sap va promoure Berenguer de Roudor, però que, en canvi, du l'escut

437. ADB, RD, IV, f. 110-122r, 31-8-1363. S'ha localitzat un codicil testamentari (el testament va ser dictat el 15-3-1363) on Sabater va disposar l'increment del dot del benefici: AHPB, 20/12, f. 43r-50r, 7-5-1375. L'ordre es va executar el 12-5-1375.

438. ACB, *Speculum*, II, f. 149r. Ordre testamentària: 25-10-1322. Primera col·lació del benefici: 6-9-1338.

439. *Ibid.*, f. 150r. Ordre testamentària del 15-9-1344, executada el 26-11-1344.

440. ADB, RD, II, f. 599r-602r, 22-12-1345: ordre testamentària. El mateix Campillo (*Speculum*, II, 148r) no acaba de saber si aquest és el benefici 1 de la capella o ho és el d'Elisenda, dona de B. de Canells.

441. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, I, p. 430.

d'un fundador molt posterior, Francesc Merlès.[442] A més, l'any 1387, trobem Merlès referint-se a aquella capella com a «capella mea».[443]

32. 1338: Berenguera, mare de Bernat de Llull, ardiaca de Mar, disposa un llegat testamentari per a l'altar del Corpus. No se sap quan es va executar aquesta disposició. Cal recordar, però, que la capella del costat (Sant Nicolau) ja estava construïda en 1346 (primera col·lació del benefici), de manera que la del Corpus no pot ser posterior. L'any 1348 Bernat Llull va ordenar, en el seu testament, la fundació del benefici 1 del Corpus,[444] que es va realitzar en 1352.[445] L'escut dels Llull a la volta de la capella sembla confirmar que Berenguera i Bernat en van ser els promotors.[446]

33. 1206: fundació del benefici 1 de Sant Miquel per Sança Marcús, germana de Bernat. Altar traslladat (vegeu p. 374, altars romànics, 1).

34. 1324: fundació del benefici de Sant Vicenç i Santa Llúcia pel draper Arnau de Bosquets. Altar i sepulcre del fundador traslladats (vegeu p. 375, altars romànics, 10).

35. Capella de Sant Llorenç. Benefici 1 fundat per la família Marcús, lligat al benefici 1 de la capella de Santa Maria, construïda per B. Marcús al carrer Montcada. Altar traslladat (vegeu p. 375, altars romànics, 11). Escut d'aquella família a la capella.

S'ha pogut comprovar la dificultat que pot comportar la interpretació i connexió de la documentació relativa als beneficis eclesiàstics, així com el seguiment de les seves capelles. També s'ha observat que s'ha perdut la documentació d'alguns dels beneficis i capelles en el decurs de la seva itinerància al llarg del temps, de manera que, ara per ara, s'ignora qui els va promoure. De la capella de Sant Blai i Santa Àgata, tot just s'ha pogut esbrinar on estava situada, quan es van traslladar els seus beneficis i a quina capella van anar a parar, i això gràcies a documentació tangencial com és la dels llibres de visita pastoral. El mateix succeeix amb la capella de Sant Macià i Santa Tecla, amb la diferència que ni tan sols es poden fer suposicions sobre la promoció, perquè l'*Speculum* ni l'esmenta i tampoc se n'ha localitzat cap referència en els *Registra Dotaliarum* ni en la documentació notarial. Igualment, s'ha pogut comprovar que els documents notarials han permès rectificar, ampliar o precisar algunes de les dades que proporcionen

442. BASSEGODA I AMIGÓ (*ibid.*, p. 428) ja es va adonar que, si en els murs de la capella hi ha l'escut amb les merles dels Merlès, en canvi, a la volta hi ha una ala, «tal volta (dels) Roudós».

443. ADB, RD, VII, f. 349r-353r, 16-7-1387.

444. *Ibid.*, II, f. 644r-646r, 8-5-1348.

445. ACB, *Speculum*, II, f. 161r. Es diu que la capella va ser promoguda per Berenguera, però no s'aclareix si per disposició testamentària o *inter vivos*.

446. BASSEGODA I AMIGÓ, *Santa Maria*, I, p. 430.

els *Registra Dotaliarum* o Campillo amb relació a les capelles. En són un exemple les de Raimon Dusai (Onze Mil Verges), Raimon Savall (Sant Esteve) o Berenguer de Roudor (Santa Eulàlia de Barcelona).

L'AMPLIACIÓ DE SANTA MARIA DEL PI (C. 1320-1391)

A l'igual de Santa Maria del Mar, no s'ha conservat cap dels registres d'ingressos i despeses que, ben segur, portava la Junta d'Obra de Santa Maria del Pi en el moment de la seva ampliació. Es parla d'ampliació i no de construcció de nova planta perquè se segueix l'estudi de López Rodriguez sobre aquesta església,[447] on afirma que sempre va estar situada al mateix lloc. Com ja s'ha dit, no s'hi ha practicat cap prospecció arqueològica, de manera que la hipòtesi d'aquest estudiós es fonamenta en les notícies extretes de les fonts documentals. López cita, en el seu treball, diversos documents de l'ACA en què es fa referència a cessions de terrenys reials per a l'ampliació de l'església[448] i també a alguna ordre donada pel rei als parroquians quant al pagament de la talla que els pertocava pel finançament de l'obra nova. Igualment, cita alguns pergamins referits a compres de terrenys per ampliar el fossar d'aquesta església.[449]

Tot i això, la documentació més citada per aquest estudiós és la relativa a fundacions beneficials, que, malauradament, ha estat extreta de l'*Speculum* de Campillo sense confrontar-la, ja no amb la documentació notarial, massa extensa, sinó amb els *Registra Dotaliarum*. D'aquesta manera, afirma, reproduint una equivocació d'Oromí Rabasa,[450] que l'any 1345 es va instituir un benefici dedicat a Sant Abdon i Sant Senén en la capella que els estava dedicada en aquesta església. El cert és que aquell any Bernat Serra segurament va disposar la promoció de

447. LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Consideracions sobre la construcció de l'església barcelonina de Santa Maria del Pi* (*op. cit.*). Es tracta, com ja s'ha dit, d'un resum de la tesi de llicenciatura del seu autor, *Estudio arquitectónico de la iglesia de Santa Maria del Pi de Barcelona* (*op. cit.*).

448. *Ibid.*, p. 213: cessió de Jaume II d'un pati per a l'ampliació de l'església (5-8-1322, ACA, Cancelleria, núm. 222, f. 69v); confirmació d'Alfons IV del cens d'una casa, enderrocada (?) per eixamplar l'església (gener 1328, ACA, Cancelleria, núm. 476, f. 256v); ordre de Jaume II als parroquians d'aquesta església que paguessin la talla estipulada per sufragar-ne l'ampliació (ACA, Cancelleria, núm. 176, f. 59v-60r).

449. *Ibid.*, p. 214: compra, efectuada pels obrers de Santa Maria del Pi, de diverses cases, terres i horts per ampliar el fossar (gener, març i abril 1342, AHPSMP, Pergamins, calaix I, núms. 40, 41 i 42); compra, realitzada també pels obrers d'aquella església, d'unes cases per eixamplar el fossar (6-11-1349, APSMP, Llibre Negre de l'Obra, f. LXIIIv); compra d'una casa per a l'ampliació del fossar (9-5-1350, AHPSMP, Llibre Negre, f. XXIXv-XXXr); compra d'unes cases, terres i horts amb la mateixa finalitat que les anteriors (AHPSMP, Pergamins, calaix I, núms. 55-60); compra d'un tros de l'hort de la rectoria per poder-hi construir el campanar (ACB, Notaria Particular, P. Borrell, manual, 1371-1372).

450. OROMÍ RABASA, *El montepio d'hortelans*, p. 4. Citat per LÓPEZ, *Consideracions sobre la construcció*, p. 214.

la capella esmentada, però la va dedicar a Sant Jaume i Sant Vicenç i no hi va fundar cap benefici. No va ser fins 1398 que el seu nét va cedir-la a la confraria del gremi d'hortolans, moment en què se'n va canviar l'advocació per dedicar-la a Sant Abdon i Sant Senén. Es té notícia de tot això per un document conservat a l'AHPSMP:[451]

> (...) ego, Bernardus Serra, (...) filius et heres universalis venerabilis Johannis Serra, (...) quiquidem venerabilis Johannes Serra, quondam pater meus, fuit filius et heres universalis venerabilis Bernardi Serra, quondam patris sui avique mei; attendens me, ut heredem predictum, in quantum jura permitunt habere quandam capellam sub invocatione sanctorum Jacobi et Vincentii, constructam in eclesia Beate Marie de Pinu dicte civitatis, in qua, inter alia, habeo jus dotandi dictam capellam, que non dum est dotata, et instituendi benefficium in eadem, quod non dum est institutum, (...) attendens, inquam, honorabilem Alffonsum de Thous, (...) rectorem dicte ecclesie, (...) et quosdam alios parrochianos ecclesie ipsius me pluries rogasse ut jura predicta que habeo (...) venderem et cederem confratrie agricultorum, ortolanorum et tragineriorum (...), etc.

Un altre error detectat en l'estudi de l'ampliació d'aquesta església, també força comú, és el de suposar que les dates dels documents beneficials esmentats a l'*Speculum* són les fundacionals. Ja s'ha dit que Campillo, quan els documents fundacionals s'havien perdut, facilitava la referència del document més antic que havia localitzat amb relació a un benefici, ja fos l'ordre testamentària de fundació, un increment del dot o una col·lació del benefici. Igualment, es parteix de l'*a priori* que els beneficis instituïts a començaments del segle XIV, època en què, segons López, i Dalmases-José Pitarch,[452] es va iniciar l'ampliació d'aquesta església, ja es van haver de fundar en les noves capelles. Ens referim, concretament, a la capella de Sant Joan, la més propera al presbiteri de les de la nau de l'evangeli, que s'ha suposat construïda en 1306. Però aquesta suposició parteix de la mala interpretació d'una de les referències documentals facilitades per Campillo, relativa al benefici 1 (= benefici més antic) d'aquella capella. Vergés, en el seu estudi sobre Santa Maria del Pi,[453] aclareix la causa d'aquest error d'interpretació: Campillo, en l'*Speculum*,[454] diu clarament que l'acta de dotació del benefici 1 de Sant Joan, fundat per Bernat de Banyeres,

451. AHPSMP, armari VII, prestatge V, vol. 1, document «SS. Abdón i Senén».
452. LÓPEZ, *consideracions sobre la construcció*, p. 221; DALMASES-JOSÉ, *L'art gòtic*, p. 62-63.
453. VERGÉS, *Santa Maria del Pi*, p. 53-54.
454. *Speculum*, II, f. 270r-v.

es va perdre[455] i que el document referenciat, per tal d'establir la data *ante quam* de fundació, és el de la col·lació d'aquell benefici al prevere Bernat de Teià, per mort del seu predecessor Jaume de Santjust (26-7-1306). En conseqüència, es tracta d'un benefici fundat encara en una capella romànica i traslladat posteriorment, quan aquella es va enderrocar, a una d'obra nova. Recordem que aquests trasllats també s'han detectat en algunes de les capelles gòtiques més antigues de la seu i de Santa Maria del Mar, les corresponents a l'absis i als peus respectivament.

Així, dels tres possibles arguments que permetrien datar l'inici de l'ampliació de Santa Maria del Pi a començaments del segle XIV i no vers 1322, com es creia, només un podria resultar sostenible, però, inexplicablement, no s'ha tingut en compte. Es tracta de l'itinerari seguit pels visitadors pastorals d'aquesta església en 1363, 1379 i 1388, que confirma que l'obra nova va avançar des de l'absis fins als peus, cosa que, com s'ha vist a Santa Maria del Mar, no sempre era així. En funció d'això, la capella de Sant Joan, una de les dues més properes al presbiteri, podria haver estat la primera a construir-se, però no necessàriament en 1306 i, encara menys, segons el document referenciat per Campillo. Pel que fa al segon argument, basat en l'acord pres pels feligresos sobre l'ampliació de l'església romànica (1303) i l'adquisició d'unes cases i un hort per dur-la a terme (1305), no constitueix cap prova que la capella gòtica de Sant Joan ja s'hagués obrat l'any 1306. Sembla que aquest argument només és recollit per Dalmases-José Pitarch,[456] sense precisar-ne la font, tot i que la notícia sembla que permetria avançar gairebé vint anys l'inici de l'ampliació d'aquesta església. Avui, doncs, persisteix el dubte de la Junta d'Obra de Santa Maria del Pi de l'any 1508: «Si recordant-se los Obrers sobrevenidors de posar ací nota, si es trobare, los dies e any que fonch edificada la iglésia [...] del Pi, com fins ací no se'n hage pogut haver vestigi ningú».[457] El Llibre Negre ens aclareix, en canvi, quin va ser l'any de conclusió de l'església: 1391.[458]

Es disposa de dades suficients per poder suposar com devia ser la seu romànica i de com la seva configuració podria haver afectat l'avanç de l'obra gòtica. Pel que fa a Sant Just, s'ignora com era l'església

455. En el *Libro de Beneficios* de l'AHPSMP, manuscrit del 1912, f. 3, es diu que aquell benefici va ser fundat el 1-9-1239. Document referenciat per VERGÉS, *Santa Maria* cit., p. 54.

456. DALMASES-JOSÉ PITARCH, *L'art gòtic*, p. 62: la seva hipòtesi deu partir de l'error d'interpretació de López amb relació a la fundació del benefici 1 de Sant Joan, que, com ja s'ha dit, va ser molt anterior a 1306. A partir d'aquí, per tal de justificar la construcció d'aquella capella abans de 1306, se suposa que situen el permís d'ampliació de l'església, concedit pel bisbe Ponç de Gualba, en el primer any del seu pontificat, 1303.

457. Document citat per VERGÉS, *Santa Maria*, p. 52. Font: *Llibre Negre* (manuscrit), 1508-1833, f. 2.

458. AHPSMP, *Llibre Negre de l'Obra*, f. V.

romànica però, com es veurà, es té una idea força aproximada del fossar i les capelles que hi havia al seu voltant, de manera que podem suposar com haurien influït en l'ampliació d'aquella església. Amb relació a Santa Maria del Mar, tenim indicis suficients que l'església gòtica es podria haver construït en un lloc diferent al de la romànica i que, en la zona de l'absis gòtic, podria haver-hi hagut algun obstacle que en va endarrerir la construcció. En canvi, comparat amb el d'aquestes esglésies, el procés d'ampliació de Santa Maria del Pi és el més desconegut, bàsicament perquè s'ignora totalment la configuració de l'església anterior.

En l'*Speculum* només apareix un benefici que podria haver estat traslladat des de l'església romànica, el benefici 1 de Sant Joan,[459] al qual ja ens hem referit. D'altra banda, en els *Registra Dotaliarum* tampoc se n'ha trobat cap d'anterior al segle XIV. El més probable, doncs, és que l'església romànica tingués només tres altars, a part del major: el de Sant Joan, que Vergés suposa erigit abans de 1248 (possible data de la primera fundació beneficial),[460] el de Sant Climent, ja erigit en 988,[461] i el de Sant Pancraç, que es remunta, com a mínim, al 1062 (testament sagramental del bisbe Guislabert).[462] Devia tractar-se, doncs, d'una església de dimensions modestes, adequada a un barri que, inicialment, tenia poca densitat de població i un veïnat d'extracció més aviat pagesa i menestral.

Malauradament, no es té notícia de cap enderroc que pugui aclarir fins on arribava el perímetre de l'església romànica, però, en canvi, es coneixen diversos documents pel que fa a l'adquisició dels terrenys necessaris per a la construcció de la sagristia, l'ampliació dels fossars i la construcció del campanar. Igualment, es disposa de dos documents que indiquen quan es podrien haver enderrocat dos elements importants de l'obra anterior: el primer relatiu a la compra d'una campana (1351),[463] destinada, segons Vergés,[464] al campanar de paret provisional que es va haver de construir sobre el portal de l'Ave Maria tot esperant que es resolgués la construcció del nou campanar. Això suggereix quatre coses: que el campanar romànic ja havia estat enderrocat, que aquest devia estar situat entre l'absis i el portal de l'Ave Maria, que els elements romànics reaprofitats en el portal de l'Ave Maria ja hi havien estat traslladats en aquella data i, per tant, que ja s'havia desmuntat el portal o un dels portals de l'antiga església. El segon document és el rebut signat a un mestre vitraller pel vitrall situat «in fenestra maiori» (1366),[465] cosa

459. ACB, *Speculum*, II, f. 270r.
460. VERGÉS, *Santa Maria*, p. 51.
461. *Ibid.*, p. 45. Font: AHPSMP, *Liber Rectoris de Pinu* (manuscrit), 1606, p. 517.
462. *Ibid.*, p. 46.
463. LÓPEZ, *Consideracions sobre la construcció*, p. 214.
464. VERGÉS, *Santa Maria*, p. 123.
465. LÓPEZ, *Consideracions sobre la construcció*, p. 215-216.

que indica que la façana de l'església romànica ja devia haver estat enderrocada feia temps i que, per tant, confirma els indicis anteriors.

Tots els indicis que proporcionen les notícies documentals publicades per López permeten deduir en quines direccions es va anar ampliant l'església i, per tant, quines en podrien haver estat les dimensions i la ubicació. Però, malauradament, els coneixements sobre l'avanç de l'obra gòtica de Santa Maria del Pi es basen, primordialment, en documents relatius a la promoció de les capelles perimetrals. Per això mateix, la hipòtesi de reconstrucció que es presenta sobre l'avanç de l'obra nova i la configuració de l'antiga es planteja amb plena consciència de les seves limitacions, només com una eina de treball fins que es localitzin altres documents o s'efectuï alguna prospecció arqueològica en aquesta església.

Planta 10

Reconstrucció hipotètica de l'ampliació de Santa Maria del Pi i de les seves possibles repercussions en l'entorn

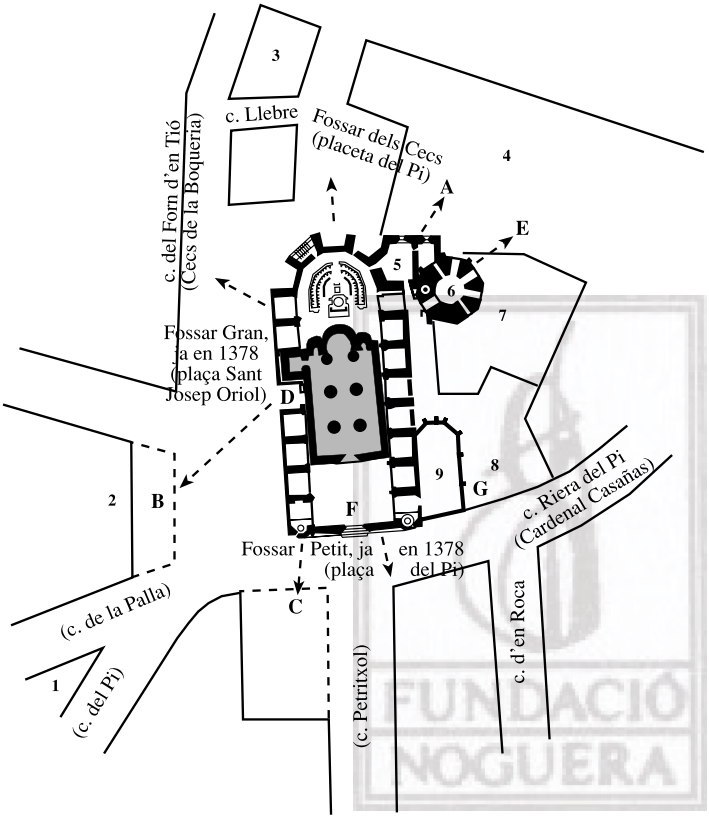

A. 1322: el rector B. de Santa-eugènia, amb el permís del bisbe Gualba, ven tres cases i part de l'hort de la rectoria a la Junta d'Obra per a fer la sagristia; **B.** 1342: la Junta d'Obra compra dues cases per a eixamplar el fossar; **C.** 1349, 1350 i 1351: compres de més cases per a ampliar el fossar; **D.** 1351: compra d'una campana, potser per al campanar provisional; **E.** 1371: compra d'un altre tros de l'hort de la rectoria per a fer el campanar; **F.** 1366: rebut signat pel vitraller F. Coma als obrers per obrar el vitrall «in fenestra maiori»; **G.** 1467: capítols signats pels obrers i el rector per a la construcció de la nova rectoria i de la capella del Capítol; **1.** «Illa que partex de la Figuera Cocorella e va ffenir al fossar del Pi e puge a la plaça Nova» (AHMB, CC, Fogatges, 1378, Pi, f. 14v); **2.** «Illa qui pertex dels Banys Nous e passa per lo fossar del Pi e torna als dits Banys» (*ibid.*, f. 6v); **3.** «Illa on és lo forn d'en Tió, e passa per lo fossar del Pi e ix al carrer de la Boqueria» (*ibid.*, f. 8v); **4.** «Illa on és la esgleya del Pi e ix al carrer de la Boqueria» (*ibid.*, f. 9r); **5.** Sagristia gòtica; **6.** Campanar gòtic; **7.** Hort de la rectoria romànica (en queda un pati: CPAHACB, p. 101, fitxa 155); **8.** Rectoria (*ibid.*); **9.** Capella del Capítol o de la Sang.

Planta 11

Estat de l'obra de Santa Maria del Pi en 1363, 1379 i 1388 segons l'itinerari seguit pels visitadors pastorals (planta segons J. O. Mestres)

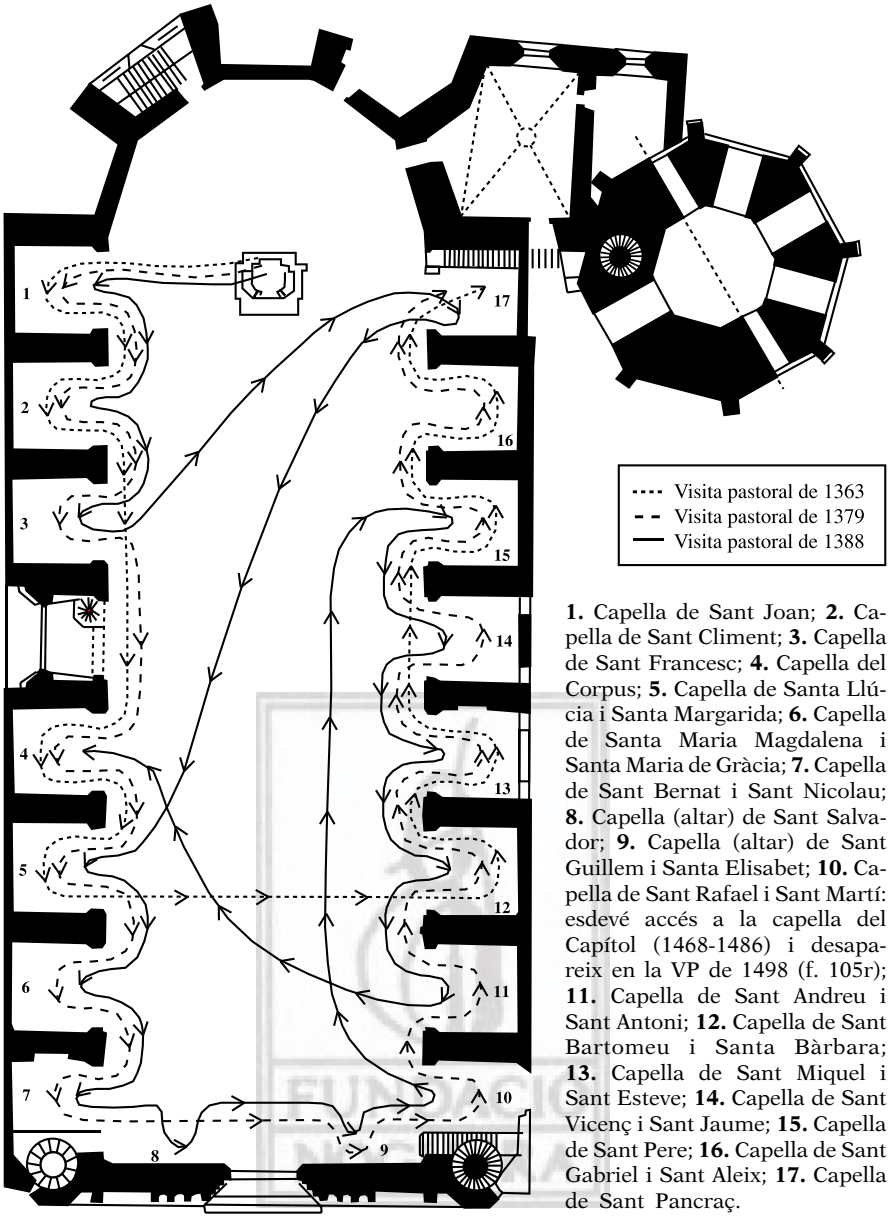

1. Capella de Sant Joan; **2.** Capella de Sant Climent; **3.** Capella de Sant Francesc; **4.** Capella del Corpus; **5.** Capella de Santa Llúcia i Santa Margarida; **6.** Capella de Santa Maria Magdalena i Santa Maria de Gràcia; **7.** Capella de Sant Bernat i Sant Nicolau; **8.** Capella (altar) de Sant Salvador; **9.** Capella (altar) de Sant Guillem i Santa Elisabet; **10.** Capella de Sant Rafael i Sant Martí: esdevé accés a la capella del Capítol (1468-1486) i desapareix en la VP de 1498 (f. 105r); **11.** Capella de Sant Andreu i Sant Antoni; **12.** Capella de Sant Bartomeu i Santa Bàrbara; **13.** Capella de Sant Miquel i Sant Esteve; **14.** Capella de Sant Vicenç i Sant Jaume; **15.** Capella de Sant Pere; **16.** Capella de Sant Gabriel i Sant Aleix; **17.** Capella de Sant Pancraç.

Planta 12

Influència del sistema beneficial en l'ampliació de Santa Maria del Pi

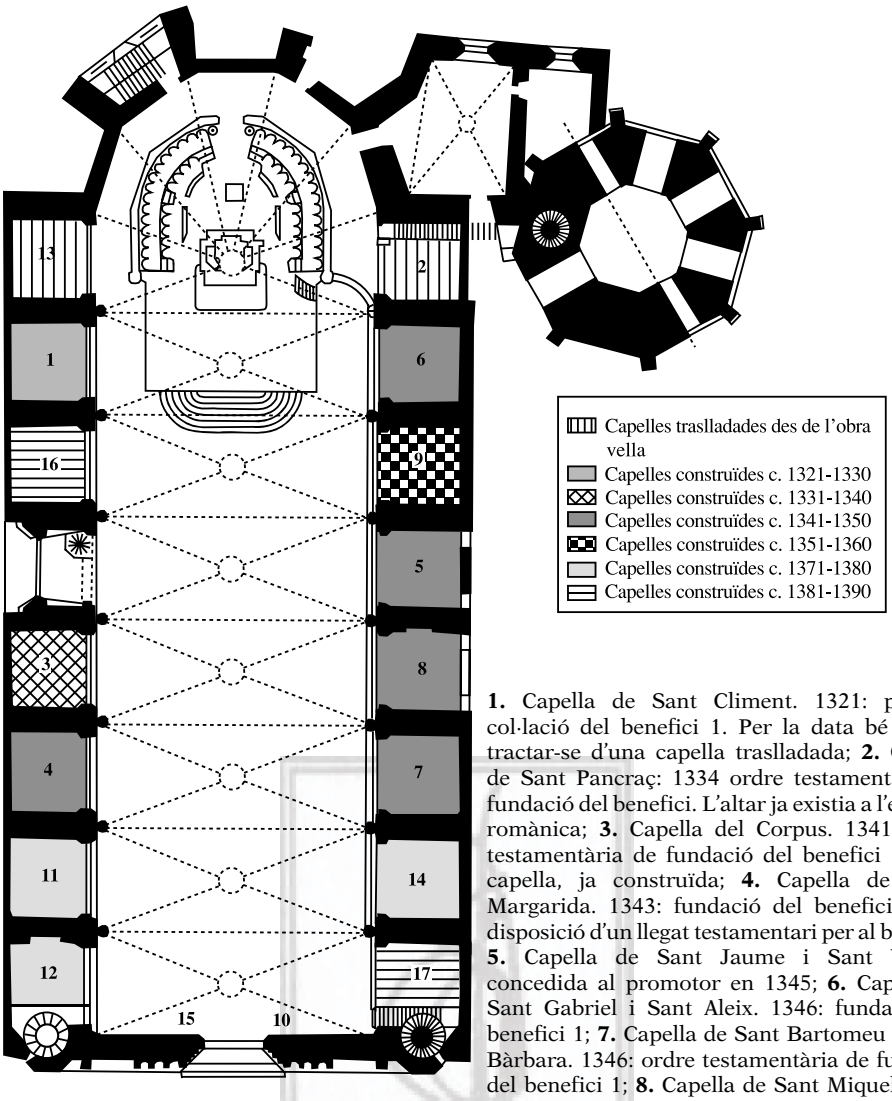

1. Capella de Sant Climent. 1321: primera col·lació del benefici 1. Per la data bé podria tractar-se d'una capella traslladada; **2.** Capella de Sant Pancraç: 1334 ordre testamentària de fundació del benefici. L'altar ja existia a l'església romànica; **3.** Capella del Corpus. 1341: ordre testamentària de fundació del benefici 1 en la capella, ja construïda; **4.** Capella de Santa Margarida. 1343: fundació del benefici. 1348: disposició d'un llegat testamentari per al benefici; **5.** Capella de Sant Jaume i Sant Vicenç, concedida al promotor en 1345; **6.** Capella de Sant Gabriel i Sant Aleix. 1346: fundació del benefici 1; **7.** Capella de Sant Bartomeu i Santa Bàrbara. 1346: ordre testamentària de fundació del benefici 1; **8.** Capella de Sant Miquel i Sant Esteve. 1349: fundació del benefici en la capella, ja construïda; **9.** Capella de Sant Pere. 1353: ordre testamentària de fundació del benefici en la capella, ja construïda. Execució: 1364 (primera col·lació); **10.** Capella (altar) de Sant Guillem i Santa Elisabet. 1362: ordre testamentària de fundació del benefici. Execució: 1379; **11.** Capella de Santa Maria Magdalena. 1372: ordre testamentària de fundació de la capellania; **12.** Capella de Sant Bernat i Sant Nicolau. 1376: ordre testamentària de fundació del benefici 1, executada en 1377; **13.** Capella de Sant Joan: benefici 1 fundat abans de 1306 (col·lació), traslladat; **14.** Capella de Sant Andreu i Sant Antoni. 1371: fundació del benefici; **15.** Capella (altar) de Sant Salvador. 1382: ordre testamentària de fundació de la capellania 1; **16.** Capella de Sant Francesc. 1383: ordre testamentària de fundació de la capellania, executada en 1386 (primera col·lació); **17.** Capella de Sant Rafael i Sant Martí. abans de 1389: col·lació de la capellania 2. Es va enderrocar per donar accés a la capella del Capítol i el seu altar es va traslladar a la capella de Sant Francesc (VP 1498, f. 105r).

Fonts per a l'estudi de la influència del sistema beneficial en l'ampliació de Santa Maria del Pi (planta núm. 12)

1. 1321: primera col·lació del benefici 1 de Sant Climent, fundat per Clara de Santquirze, dona del notari Francesc de Ràfec. Consta que va ser la mateixa fundadora, que es devia reservar el dret de patronat, la que va presentar el primer beneficiat.[466] Per la data, no es pot descartar que fos un altar traslladat des de l'església romànica.

2. 1334: ordre testamentària de Vidal Ferrer, ciutadà, de fundació del benefici de Sant Pancraç, executada en 1350.[467] És possible que Vidal fos el promotor de la capella, perquè el seu benefici és l'únic que s'hi va instituir. Com recordarem, l'altar ja existia a l'església romànica.

3. 1341: ordre testamentària de Pere de Puigalt, cotoner, de ser enterrat «in capella edifficata sub invocatione Corpus Domini Nostri Jesuchristi et in altari ipsius quam noviter ego construhi feci».[468] És l'únic fundador actiu en la capella al llarg del segle XIV, de manera que, efectivament, la degué promoure ell abans d'aquell any.[469]

4. 1343: fundació i primera col·lació del benefici de Santa Margarida, instituït per Elisenda de Vilanova, dona del cavaller Galcerà de Cort, «in quadam capella qua est in operatorio» de Santa Maria del Pi.[470] L'especificació que la capella es troba a l'obrador de l'església suggereix que en 1343 encara no s'hauria enderrocat, si més no totalment, l'obra anterior. Això concordaria amb els altres indicis a què ja ens hem referit: adquisició d'una campana per al campanar provisional l'any 1351, pagament pel vitrall de la rosassa l'any 1366, etc. En els documents de la seva marmessoria testamentària no es fa constar que hagués promogut la capella, tan sols que va disposar un llegat per al benefici:[471]

> (...) Attendens quod dicta domina Elicsendis inter vivos instituit unum perpetuum prebiteratum in altari edificato in quandam capella ecclesie parrochialis Sancte Marie de Pinu

466. ACB, *Speculum*, II, f. 275r, 30-8-1321.

467. ADB, RD, III, f. 228r-231v, 14-7-1334: ordre testamentària. Execució: 8-11-1350.

468. ADB, RD, VII, f. 142r-144v, 7-2-1341.

469. ACB, *Speculum*, II, f. 284r-285r.

470. ADB, RD, VII, f. 306v. Sabem que era una Vilanova perquè era germana de Vidal de Vilanova, comanador de Montalbà: AHPB, 23/14, f. 50r, 13-6-1363 (document de la marmessoria testamentària).

471. AHPB, 23/9, f. 5r, 2-5-1360 i 23/14, f. 50 (segon llibre), 13-6-1363.

> Barchinone sub invocacione beati Branchasii martiris et sub invocacione beate Margarite, et quod de bonis suis voluit emi, post obitum suum, per eius manumissores, trecentos solidos barchinonenses in redditibus per alodium, cum directo dominio, firmis, faticis et aliis iuribus in loco idoneo inter diocesis Barchinone ad opus prebiteratus predicti (...).

Tot i això, és possible que l'hagués promogut, perquè és l'única fundadora durant el segle XIV. Crida l'atenció el fet que la capella es digui dedicada no només a santa Margarida, sinó també a sant Pancraç. Pot ser que els dos altars s'haguessin ajuntat provisionalment a causa que un d'ells, per l'estat de les obres, no pogués disposar de capella pròpia. Recordem que Vidal Ferrer havia ordenat la fundació del benefici 1 de Sant Pancraç en el seu testament (1334), però que aquest no va ser executat fins 1350. Elisenda va fundar un altre benefici a l'església del monestir de Santa Anna de Barcelona[472] i va dotar el benefici 2 de Santa Agnès de la Seu, per ordre testamentària del seu marit.[473] Va atorgar testament en 1348[474] i consta com a difunta en 1359.[475]

5. 1345: concessió de la capella de Sant Jaume i Sant Vicenç a Bernat Serra.[476] Com ja s'ha dit, va ser cedida pel nét de Bernat a la confraria de Sant Abdon i Sant Senén del gremi d'hortolans, llauradors i traginers en 1398.[477]

6. 1346: fundació del benefici 1 de Sant Gabriel i Sant Aleix pel notari Guillem Turell.[478] També va instituir el segon per ordre testamentària de 1348, executada en 1380.[479] El fet que fos el fundador dels dos únics beneficis existents en la capella al llarg del segle XIV indica que n'era el promotor.[480]

7. 1346: ordre testamentària, dictada pel porter reial Raimon Ferrer de Guardiola, de fundació del benefici 1 de Sant Bartomeu i Santa Bàrbara. L'any següent, es va produir la primera col·lació del

472. AHPB, 23/9, f. 5v.

473. AHPB, 23/14, s.f., 9-6-1363; f. 37r-41v (segon llibre), 13-6-1363; f. 42r-50r (segon llibre), 13-6-1363.

474. Document referenciat a l'*Speculum*, II, f. 289r, 20-5-1348.

475. AHPB, 23/8, f. 144v, 8-8-1359.

476. VERGÉS, *Santa Maria*, p. 103. A l'*Speculum* no s'esmenta ni aquesta capella ni el seu promotor, només a partir que va ser dedicada a Sant Abdon i Sant Senén i va passar a la confraria del gremi d'hortolans.

477. AHPSMP, armari VII, prestatge V, vol. 1, document: SS. Abdón i Senén cit. sup.

478. ADB, RD, II, f. 216, 18-10-1346: il·legible. ACB, S*peculum*, II, f. 334, 18-10-1346.

479. *Ibid.*, VII, f. 186r-191r, 6-5-1348: ordre testamentària. Execució: 15-11-1380.

480. ACB, *Speculum*, II, f. 334r-335r.

benefici: el germà del fundador va presentar el nou beneficiat.[481] El benefici de Raimon és el primer que es va instituir en la capella, de manera que en podria haver estat el promotor.

8. 1349: acta de fundació del benefici de Sant Miquel per l'escrivà de ració Pere Desbosch,[482] que consta com a difunt l'any 1368.[483] En un document notarial de 1379 s'esmenta com a promotor de la capella:[484] «capellam videlicet sanctorum Stepahni et Michaelis per ipsum Petrum de Boscho constructam et edifficatam in parrochiali ecclesia Sancte Marie de Pinu». No podia ser de cap altra manera, perquè és l'únic fundador actiu en la capella durant el segle XIV.

9. 1353: ordre testamentària de Pere Terré, doctor en lleis, de fundació del benefici de Sant Pere «in capella supradicta, per me in dicta ecclesia edificata sub invocacione beati Petri».[485] Pere consta com a difunt en 1359[486] i la seva disposició no va ser executada fins el 1364, data de la primera col·lació del benefici.[487]

10. 1362: ordre testamentària d'Arnau Colomer de fundació del benefici de Sant Guillem i Santa Elisabet, executada pel mercader Guillem de Cabanelles, promotor de la capella, en 1379.[488] Cal matisar que el concepte de capella no ha de ser, en aquest cas, necessàriament l'habitual, sinó que pot tractar-se, simplement, de l'adquisició del dret a erigir un nou altar en un lloc alternatiu de la mateixa església. Com s'ha vist en la planta número 11 (visites pastorals) resulta evident que aquest altar i el del Salvador no podien disposar de capella pròpia, perquè no n'hi havia tantes, però, en canvi, sempre (VP 1379, 1388 i 1402)[489] apareixen situats entre la capella de Sant Bernat i Sant Nicolau (última del costat de l'evangeli) i la de Sant Rafael i Sant Martí (última del costat de l'epístola), desapareguda per donar accés a la capella del Capítol o de la Santa Sang (1468-1486). Per tant, podem deduir que aquest altar i el del Salvador se situaven a banda i banda del portal major. Així sembla confirmar-ho el fet que l'altar de Sant Guillem i Santa

481. ACB, *Speculum*, II, f. 314r, 8-9-1346: ordre testamentària. Primera col·lació del benefici: 12-3-1347.
482. ADB, RD, II, f. 222r-224v, 5-11-1349.
483. AHPB, 23/2, f. 90r (solt), 12-6-1368.
484. ACB, NP, J. Roure, 531, s.f., 25-6-1410: referència a un document de 29-3-1379.
485. ADB, RD, VII, f. 158r-159v.
486. AHPB, 13/1, f. 63v, 28-11-1359.
487. ACB, *Speculum*, II, f. 331r, 5-2-1364: primera col·lació del benefici.
488. ADB, RD, II, f. 164r-168v, 20-7-1379.
489. ADB, VP, vol. 7, 1379, Santa Maria del Pi, f. 22r; vol. 6, 1388, f. 24r, i 1402, f. 75v.

Elisabet no fos traslladat, com el de Sant Rafael i Sant Martí, arran de la construcció de la capella del Capítol i que continués mantenint la seva ubicació en l'itinerari seguit pels successius visitadors pastorals fins 1597. Aquell any va ser traslladat a la capella de Santa Maria Magdalena perquè «antea erat in loco ubi nunc est tabula operiorum presentis ecclesie».[490] S'ignora on devia ser la taula dels obrers de la Junta en aquells moments, però sabem que fins el 1857 la Junta d'Obra es reunia molt a prop d'aquell lloc, a la capella del Capítol,[491] de manera que és possible que la taula esmentada es trobés a una banda del portal major.

11. 1372: ordre testamentària d'Alfons d'Oblites, panicer reial, de fundació del benefici de Santa Maria Magdalena.[492] Podria haver estat el promotor de la capella, perquè n'és l'únic fundador de qui es té notícia al llarg del segle XIV.

12. 1376: ordre testamentària de Bartomeu Oliver, mercader,[493] de fundació del benefici de Sant Bernat i Sant Nicolau, executada en 1377.[494] És probable que Bartomeu fos el promotor de la capella, perquè l'altre benefici que hi havia durant el segle XIV ja es va fundar en 1386.[495]

13. 1306: col·lació del benefici de Sant Joan, fundat per Bernat de Banyeres[496] en 1239,[497] de manera que es tracta d'un altar traslladat des de l'església romànica a la capella gòtica.

14. 1371: fundació del benefici 1 de Sant Andreu i Sant Antoni per Guillem Bremon, rector de la capella de Sant Joan d'aquesta església.[498]

15. 1382: ordre testamentària de Pere Alou, prevere, de fundació de la capellania del Salvador o la Passió de la Imatge de Nostre Senyor

---

490. ADB, VP, vol. 39, 1597, Santa Maria del Pi, f. 125v.

491. VERGÉS, *Santa Maria*, p. 156-157.

492. ACB, *Speculum*, II, f. 293r, 22-11-1372: ordre testamentària. S'ha perdut l'acta de dotació i s'ignora la data de la primera col·lació del benefici, però Campillo diu que ja se'n va produir una el 13-3-1388, de manera que es va haver de fundar abans d'aquell any.

493. En l'*Speculum* (II, f. 298r) consta erròniament com a notari.

494. ADB, RD, II, f. 115r-116v, 13-4-1377: ordre testamentària. *Ibid.*, III, f. 195v-202r, 12-9-1377.

495. ACB, *Speculum*, II, f. 299r: benefici instituït per Elisenda, dona del notari Mateu Parera, el 10-9-1386.

496. *Ibid.*, f. 270r: acta de dotació perduda. També s'ignora la de la primera col·lació.

497. VERGÉS, *Santa Maria*, p. 54. Font: AHPSMP, *Libro de Beneficios* (manuscrit), 1912, f. 3.

498. ACB, *Speculum*, II, f. 305r, 14-5-1371. Devia celebrar el culte relatiu a aquest benefici el mateix Bremon mentre vivia, perquè la data de la primera col·lació que facilita Campillo és del 8-2-1390, a petició dels marmessors del fundador.

Jesucrist. Procedia del mas d'Alou, de Sant Andreu de Castellnou (Vic).[499] De la mateixa manera que sant Guillem i santa Elisabet (vegeu **10**), aquesta advocació no devia tenir capella pròpia. En l'itinerari seguit pels visitadors pastorals dels anys 1388, 1446, 1498, 1504 i 1510,[500] aquest altar apareix sempre entre la capella de Sant Bernat i Sant Nicolau i l'altar de Sant Guillem i Santa Elisabet. A més, cal recordar que l'església tenia disset altars, però només quinze capelles. Per tant, com ja s'ha dit, el més probable és que tant aquest com l'altar de Sant Guillem i Santa Elisabet se situessin flanquejant el portal major. No és segur que Bartomeu d'Oliver pagués la capella de Sant Bernat i Sant Nicolau (última del costat de l'evangeli) però sí que ho és que Guillem de Bosquets va promoure la de Sant Rafael i Sant Martí (última del costat de l'epístola),[501] de manera que no es pot pensar que aquell altar fos un dels situats al costat del portal i que tots els visitadors s'haguessin desviat de la trajectòria lògica en el seu itinerari. A partir de la visita pastoral de 1576[502] es diu que l'altar del Salvador es troba a la capella del Capítol o de la Sang (construïda entre 1468 i 1486) i es continua visitant després de l'altar de Sant Bernat i Sant Nicolau, de manera que el visitador deuria iniciar el recorregut per les capelles del costat de l'epístola entrant primer a la capella del Capítol. Però, així com s'explica que l'altar de Sant Rafael i Sant Martí, que era el que seguia en l'itinerari els del Salvador i Sant Guillem, es va traslladar a la capella de Sant Francesc quan la seva es va enderrocar, no es diu que l'altar del Salvador passés a la del Capítol a causa de cap enderroc.

16. 1383: ordre testamentària de Dolça de Bosquets de fundació de la capellania 1 de Sant Francesc,[503] la primera col·lació de la qual va produir-se en 1386.[504] Una data de fundació tan tardana en una zona de l'església que, segons sembla, havia quedat acabada abans de 1350, podria suggerir la presència d'alguna resta de l'obra anterior que hagués impedit obrar la capella abans d'aleshores. Vergés, basant-se en l'*Speculum*,[505] diu que la capella ja va ser

499. ADB, RD, II, f. 655r-657r, 10-3-1382.

500. ADB, VP, vol. 6, 1388, Santa Maria del Pi, f. 23v («in dicta ecclesia de novo constructum»); vol. 6, 1446, f. 233v; vol. 26, 1498, f. 114v; vol. 28, 1504, f. 55r; vol. 31, 1510, f. 58v.

501. AHPB, 74/4, f. 124v, 3-9-1398 cit.

502. ADB, VP, vol. 39, 1576, Santa Maria del Pi, f. 64r.

503. ADB, RD, V, f. 319v-322r, 20-8-1383: ordre testamentària de fundació i disposició d'enterrament a la capella.

504. ACB, *Speculum*, II, f. 280r, 20-8-1383: ordre testamentària. Primera col·lació del benefici: 15-10-1386.

505. VERGÉS, *Santa Maria*, p. 92. Font: ADB, *Speculum*, II, f. 252r.

visitada l'any 1363, però el cert és que, en el llibre de visita d'aquell any, no n'hi ha cap esment. Crec que es visita per primer cop l'any 1379.[506]

17. 1398: document relatiu a la venda d'una propietat de la capellania de Sant Rafael i Sant Martí, instituïda per Gueraldona, dona de Guillem de Bosquets, en la capella que «dictus Guillelmus de Busquetis construxit in ipsa ecclesia».[507] Tant l'acta de fundació de la capellania 1, fundada per Guillem, com la que fa referència a la de Gueraldona s'han perdut i també s'ignoren les dates de les primeres col·lacions. L'*Speculum* informa que en 1389 es va produir una col·lació de la capellania fundada per Gueraua,[508] de la qual es desprèn que havia estat dotada abans d'aleshores. Però el llibre de visita pastoral de 1379 indica que la capella havia estat promoguda com a mínim deu anys abans, ja que va ser inspeccionada pel visitador d'aquell any.[509] Finalment, existeix un document notarial que potser permeteria avançar encara una mica més la possible data de construcció d'aquesta capella. Es tracta de l'anotació d'una àpoca signada pel pintor Pere de Valldebriga a Guillem de Bosquets el 5-9-1377,[510] però, com que es tracta d'una simple nota, no se sap per quin concepte es va signar aquell rebut. Resultaria arriscat prendre aquesta notícia com alguna cosa més seriosa que un indicador, ja que en la visita pastoral de 1379, que s'acaba d'esmentar consta, en canvi, que en aquesta capella «defficit reataula». Tot i això, cal considerar que, de vegades, la realització dels retaules s'allargava bastant i que en la capella simètrica del cantó de l'evangeli (de Sant Bernat i Sant Nicolau) ja s'havia fundat el primer benefici en 1377.

Aquesta capella va ser enderrocada per donar accés a la capella del Capítol o de la Sang, construïda, com ja s'ha dit, entre 1468 i 1486.[511] L'any 1498 el seu altar i el seu retaule havien estat traslladats a la capella de Sant Francesc:[512]

> Item in dicto altari (sanctorum Francisci et Elene) fuit inventum quoddam retabulum sub invocacione sanctorum Raphaelis et Martini, quodquidem fuit translatum de quadam capella que nunc, propter fabricationem capituli, fuit dirrupta

506. ADB, VP, vol. 7, 1379, Santa Maria del Pi, f. 21v.
507. AHPB, 74/4, f. 124v-126r, 3-9-1398.
508. ACB, *Speculum*, II, f. 303r, 26-2-1389.
509. ADB, VP, vol. 7, 1379, f. 22r.
510. Publicada per MADURELL, *El pintor Lluís Borassà...*, III, p. 66, doc. 454. Font: ACB, NP, P. Borrell, 200.
511. La capella de Sant Rafael i Sant Martí ja no s'esmenta en el llibre de visita de 1446: ADB, VP, vol. 6, 1446, Santa Maria del Pi.
512. ADB, VP, vol. 26, 1498, Santa Maria del Pi, f. 105r.

> et nunc est portale dicti capituli; in quaquidem capella erant institute due capellanie sub dicta invocacione.

Com s'ha pogut veure, en l'estudi de l'ampliació d'aquesta església, és fonamental comparar la informació proporcionada per les més diverses fonts documentals, com en el cas de la capella acabada d'esmentar, que ha perdut tota la documentació sobre la promoció i la fundació de les capellanies. D'aquesta manera, més o menys, s'ha pogut establir la direcció de l'avanç de l'obra nova, el possible moment de desaparició de la vella i la periodificació del procés constructiu segons la data aproximada de promoció de les capelles. Hi ha però, una qüestió que la documentació consultada no ens ha permès respondre: per què són tan tardanes les fundacions beneficials a la capella de Sant Francesc? Hi havia algun obstacle que n'hagués retardat la construcció? La resta de capelles es va anar adjudicant ràpidament, ja que, com s'ha dit, Santa Maria del Pi va atreure els promotors que havien arribat tard per a obtenir capelles a la Seu i a Santa Maria del Mar, en l'època que el claustre de la Seu i Sant Just encara no s'havien començat a renovar (vegeu capítol 2).

L'AMPLIACIÓ DE SANT JUST (1342-C. 1417)

Tal i com succeeix en la resta de les esglésies parroquials estudiades en aquest llibre, no s'ha conservat cap dels llibres d'obra corresponents a l'època d'ampliació d'aquesta església i no es té notícia de cap memòria d'excavació que pugui aclarir com es va produir la transformació de l'església romànica en gòtica. Sembla que l'única exploració del subsòl de Sant Just és l'efectuada l'any 1852, l'objectiu de la qual era estudiar unes restes localitzades en 1723 que s'havien identificat, segons Verrié sense gaire fonament, com a catacombes.[513] En conseqüència, com en les altres esglésies parroquials, ha calgut cenyir-se a les fonts documentals per tal d'intentar conèixer el procés d'ampliació d'aquesta església. Ens referim a ampliació i no a construcció de nova planta d'acord amb les conclusions extretes per Verrié en el seu estudi de Sant Just,[514] corroborades per les notícies extretes de les fonts documentals, sobretot dels llibres de visita pastoral.

Com s'anirà veient, l'obra de Verrié sobre aquesta església constitueix, deixant de banda la documentació, el punt de partida per al seu estudi. Té el mèrit indubtable (i malauradament poc freqüent) d'entendre que és necessari conèixer la trajectòria de l'edifici al llarg del temps, les característiques del seu entorn espacial i veïnal i les notícies documentals existents amb relació a tot això per poder entendre el

513. VERRIÉ, *La iglesia*, p. 12.
514. *Ibidem*.

FUNDACIÓ NOGUERA

resultat final: l'església gòtica. Però la seva aportació més perspicaç (i, inexplicablement, no recollida) ha estat valorar la promoció de les capelles perimetrals per particulars com una font d'ingressos fonamental, que va garantir la continuïtat de les obres en les esglésies gòtiques. El seu és, doncs, un estudi del fenomen definit per una visió analítica però alhora globalitzadora, en què tots els elements que integren i expliquen el procés són posats en relació. Això fa que, després de tants anys, conservi encara tota la validesa, ja que el seu autor va esforçar-se a transcendir la simple descripció i, així, fer reviure i intentar fer comprendre al lector el desenvolupament del procés que va convertir Sant Just, injustament oblidada, en el que és.

Segons Verrié, l'anterior església de Sant Just probablement era romànica, com ho suggereixen les referències a la galilea en alguns documents del segle XI.[515] Degué situar-se aproximadament als peus del solar ocupat per l'actual i al seu costat o adossada a ella hi devia haver la capella de Sant Feliu. En la zona que correspon a la nau de l'església gòtica i a les seves capelles perimetrals, s'hauria situat l'antic fossar parroquial i, aproximadament on es troba l'absis de l'obra actual, hi hauria hagut la capella dedicada a Sant Celoni i Sant Bartomeu.[516] En conseqüència, tot sembla indicar que l'antiga església es va ampliar des de l'absis però no cap als peus, com era habitual, sinó en direcció a la capella de Sant Celoni, situada al fossar, més enllà d'aquell absis (vegeu planta número 13). El decantament per aquesta opció es pot explicar, com és habitual, per raons econòmiques. L'església de Sant Just, en arribar el segle XIV, probablement havia quedat situada dins del dens teixit urbà de la Barcelona primitiva, encerclada per la muralla romana, a la qual s'havien anat adossant edificis que, en molts casos, eren propietat d'algunes de les famílies rellevants de la ciutat. Davant d'aquesta manca d'espai i de la impossibilitat d'adquirir i enderrocar alguns dels edificis circumdants, és lògic que s'optés per ocupar l'espai del fossar, que ja era propietat de la parròquia.

La necessitat de respectar l'orientació de l'antiga església i de garantir la continuïtat del culte en els seus altars, així com en els de les capelles foranes, segurament va forçar el plantejament de l'ampliació d'aquella forma tan poc usual. Només així es podien mantenir en funcionament, simultàniament, l'antic altar major, el de la capella de Sant Feliu, el de la capella de Sant Celoni i els que s'anaven erigint en les capelles perimetrals de l'obra nova. D'altra banda, l'inici de l'església gòtica per les capelles perimetrals (de promoció particular), hipòtesi que comparteixo amb Verrié,[517] podria haver estat una forma

515. VERRIÉ, *La iglesia*, p. 31.
516. *Ibidem*.
517. *Ibid.*, p. 36.

FUNDACIÓ NOGUERA

intel·ligent d'assegurar la continuïtat de l'obra nova. Així, amb els diners pagats per aquells promotors de capelles es podria haver obtingut prou capital per afrontar l'adquisició i l'enderroc d'algun edifici (com la capella de Sant Celoni) per poder construir l'absis gòtic.

L'itinerari seguit pel visitador pastoral de 1363 és el fonament sobre el qual s'ha basat la hipòtesi de reconstrucció del procés d'ampliació d'aquesta església, però confrontant-lo amb les notícies aportades pels *Registra Dotaliarum*, la documentació notarial i el Llibre d'Institucions de Beneficis i Capellanies de Sant Just (AHPSJ), que d'ara endavant anomenaré Registre de Dotalies de Sant Just. Quan no s'ha pogut disposar d'altres fonts, s'ha recorregut, com sempre, a l'*Speculum* de Campillo. La confrontació de les notícies aportades per totes aquestes fonts ha estat d'una importància fonamental, ja que, si no s'hagués conegut la data de promoció de les capelles que flanquegen l'absis gòtic, a través de la documentació notarial i dels *Registra Dotaliarum*, s'hauria deduït, com ho va fer Verrié,[518] que ja existien ambdues quan es va efectuar la visita de 1363. Però hi ha indicis suficients per suposar que aleshores encara no s'havia construït ni la capella de Sant Iu i Sant Feliu ni la de Sant Francesc i Sant Celoni, que degueren ser visitades per primer cop en 1379.

La de Sant Iu i Sant Feliu (primera del costat de l'evangeli), va ser promoguda, com la de Sant Pere, per Berenguer Vives. Així consta en el testament de la seva cosina Agnès, atorgat l'abril de 1361, on disposa la fundació d'un benefici[519] en la capella que aleshores Vives «construere intendebat» (= projectava construir), conclosa ja en 1371. Se sap gràcies a un document notarial d'aquell any, on es diu que «post dictam institucione (enteneu ordre d'institució, la del benefici ordenat per Agnès) dictus venerabilis Berengarius Vives, in dicta ecclesia Sancti Justi, construxit capellam et altare sub invocacione sancti Ivonis predicti» i que Vives († 1368), en el seu testament, va disposar la redotació del benefici de la seva cosina,[520] les rendes del qual havien minvat «propter diruccione cuiusdam furni (del qual s'extreien les

518. VERRIÉ, *La iglesia*, p. 33: Verrié fa constar, malauradament sense facilitar la font, que l'any 1346 el bisbe Oliver va autoritzar l'adquisició i l'enderroc de la capella de Sant Celoni per la Junta d'Obra d'aquesta església, però també que en 1350 encara continuava en funcionament. Tot i això, a continuació, en la p. 37, diu: «En el año 1363 se verificó por primera vez la visita pastoral a la iglesia (...) visitó el obispo todos los altares y capillas de la nueva construcción: el mayor, los que había en las capillas laterales del ábside y las ocho siguientes».

519. AHPSJ, RDSJ, 14-4-1361: ordre testamentària d'Agnès de fundació del benefici. Agnès era vídua de Joan de la Geltrú, fill del promotor d'una de les capelles de Santa Maria del Mar, i dona de Jaume de Vallseca.

520. AHPB, 23/21, f. 58r, 9-10-1371: ordre de redotació del benefici fundat per Agnès. A l'AHPSJ hi ha una còpia d'aquest document: RDSJ, f. 4v-6v, 4-8-1404: referència a la redotació del benefici del 9-10-1371, ordenada per Vives al seu testament.

rendes beneficials) dirucți ad opus et pro servicio muri civitate Barcehinone». Com es veu, l'advocació de Sant Iu va ser l'escollida pel promotor de la nova capella, mentre que la de Sant Feliu s'hi devia traslladar quan es va enderrocar la seva, entre 1363 i 1379.

Pel que fa a la capella de Sant Francesc i Sant Celoni (primera del costat de l'espístola), la visita pastoral de 1379 indica que, inicialment, va acollir l'antic altar de Sant Celoni, traslladat des la capella exempta del fossar al que restava de l'església romànica i, des d'aquesta, a la capella gòtica. Però l'apotecari Francesc Flandina, en el seu testament (14-2-1386) va disposar que «mei manumissores faciant fieri et construi et aedificari de bonis meis in dicta ecclesia Sancti Justi unam capellam»[521] i la capella concedida als seus marmessors va ser, precisament, aquesta. Cal tenir en compte que les altres ja havien estat adjudicades i que les dels peus de l'església, com veurem, encara van trigar a construir-se. Per aquesta raó, es devia optar per concedir als marmessors de Flandina tots els drets pertinents sobre la nova capella de Sant Celoni, a canvi del seu donatiu.[522] En un document notarial de 1363 encara es fa referència a aquella capella com a «capellam Sancti Celedoni civitate Barchinone»,[523] cosa que pot suggerir que encara era exempta (altrament, s'hauria dit «capellam sancti Celedoni, sita in ecclesie Sancti Justi») i, per tant, l'originària. Malauradament, aquesta notícia és de 1363, el mateix any de la visita que ens ha permès deduir que aquella capella ja s'havia enderrocat i que els seus altars ja havien estat traslladats: el de Sant Celoni a l'església romànica i el de Sant Bartomeu a la capella gòtica d'aquesta advocació[524] (vegeu planta núm. 15). Sembla, doncs, prou clar que aquella antiga capella, la ubicació de la qual es dedueix dels itineraris seguits en aquelles visites, podria haver destorbat no només la construcció de la que va reemplaçar-la, concedida posteriorment als marmessors de Flandina, sinó també la del nou altar major.

Però aquest no és l'únic fenomen que crida l'atenció en l'estudi de l'ampliació d'aquesta església. Resulta igualment significatiu que tres de les capelles dels peus (Santa Bàrbara, Santa Brígida i Santa Radegunda i Sant Llorenç, Sant Sever i Sant Pacià), deixant de banda la del baptisteri, fossin construïdes o, si més no atorgades, molt

521. ADB, RD, VII, f. 58r-59v.

522. La referència del visitador de 1363 a l'«altare sancti Celedonii», sense cap esment de l'advocació de Sant Francesc, permet apuntar aquesta possibilitat: ADB, VP, vol. 6, Sant Just, 1363, f. Rr.

523. AHPB, 26/1, f. 134v, 22-7-1363.

524. Segons el que es diu en un document de l'AHPB (16/2, f. 11v, desembre 1358), sembla que l'altar de Sant Bartomeu ja podria haver-se traslladat a la capella gòtica l'any 1358: «altari sancti Bartholomei, constructi in ecclesia Sancti Justi». Contràriament, s'hauria dit «constructi in capella Sancti Celedonii».

posteriorment, que no van ser-ho les restants: la de Santa Brígida en 1417 (per disposició testamentària de 1407)[525] i les altres dues ja en el segle XVI.[526] Això sembla indicar que en aquella zona segurament hi havia algun obstacle que impedia l'avanç de l'obra nova, de manera que la seva resolució es va postergar fins el final. Cal recordar que s'ha detectat un fenomen similar en l'ampliació de la seu, a les zones de la sagristia i la capella de Santa Bàrbara, que, precisament, contenen elements anteriors a la resta d'aquella església.

Sembla força probable que aquell hipotètic obstacle, localitzat en els peus de la nova església, estigués constituït per restes del recinte romànic (capella de Sant Feliu, peus i galilea de l'església i campanar), ja que hi ha indicis que podria haver-se situat en aquella zona. A més, com apunta Verrié,[527] no s'ha localitzat l'acta de consagració del nou altar major de Sant Just, de manera que no es pot saber del cert en quin moment es va acabar el nou presbiteri i, per tant, quan es podria haver enderrocat l'antic. Però no comparteixo l'opinió de Verrié que l'encàrrec d'un sagrari per a l'altar major l'any 1360 impliqui, necessàriament, que el presbiteri de la nova església ja estigués acabat aleshores, perquè existeix la possibilitat que es posés provisionalment en el de la romànica, mentre s'anava acabant el nou. Cal considerar que un sagrari és un objecte fàcilment transportable si es compara amb l'antic cor de la seu, que, com es recordarà, va ser desmuntat quan es va enderrocar el tram de nau romànica que ocupava i tornat a muntar immediatament després. Igualment, hi ha una notícia de l'any 1368 relativa a l'encàrrec d'un retaule per a la capella romànica del Corpus,[528] absorbida pel nou claustre de la Seu abans de 1388, tot i saber que hauria de ser enderrocada i reemplaçada per una altra al cap de no gaire temps. Així doncs, la contractació d'objectes artístics era un fenomen que sovint estava vinculat a l'estrena de noves construccions, però no necessàriament. Tot i això, la hipotèsi de Verrié es recolza en el fet que l'any 1361 Berenguer Vives ja estava tramitant la promoció de la capella de Sant Iu, contigua al presbiteri.

Segons els *Registra Dotaliarum* i l'*Speculum*, sembla que a l'església romànica només hi hauria hagut l'altar major (benefici 1 de Sant Just i Sant Pastor: 1340),[529] ja que els de Sant Feliu (benefici 1: c. 1333)[530]

525. ACB, *Speculum*, II, f. 452r.
526. *Ibid.*, f. 449r (Santa Bàrbara) i f. 453r (Sant Llorenç, Sant Sever i Sant Pacià).
527. VERRIÉ, *La iglesia*, p. 36.
528. AHPB, 23/2, f. 134r, 21-7-1368.
529. ADB, RD, II, f. 255r-257r.
530. ACB, *Speculum*, II, f. 422r, 27-1-1333: ordre testamentària de Guillem Codina, beneficiat a l'església de Sant Jaume i a la capella de Sant Celoni.

i la Verge de l'Esperança (benefici 1: c. 1284)[531] eren a la capella forana de Sant Feliu (altar esmentat ja en 1082)[532] i els de Sant Bartomeu i Sant Celoni (benefici 1: 1228)[533] a la capella forana de Sant Celoni (ja esmentada a finals del segle X).[534] Això suggereix que aquella església podria haver tingut unes dimensions força modestes. Per tal d'evitar possibles confusions, ja que la documentació anterior al segle XIV es refereix a Sant Feliu ara com a altar de l'església, ara com a capella exempta, cal aclarir que, segons Verrié, hi havia dos altars dedicats a aquest sant: un a l'antiga església i un altre a la capella d'aquella advocació, exempta.[535] Segons les dades aportades per les visites pastorals, sembla que hi ha indicis suficients per suposar que la capella de Sant Fèlix podria haver estat, efectivament, forana: quan es fa la visita del 1379 només queden per resituar els altars romànics de Santa Maria de l'Esperança i de Sant Feliu, que, precisament, són els darrers a ser visitats.[536] La capella de Santa Maria de l'Esperança no es va contruir, com s'ha dit, fins després de la visita de 1390 (vers 1417, data de promoció de la de Santa Brígida, simètrica) i, en les de 1363 i 1390, tant el seu altar com el de Sant Feliu sempre s'inspeccionen després de la capella de Sant Pere i Sant Pau,[537] on va quedar aturada l'obra fins el segle XV.

A continuació, segons totes aquestes premisses i amb plena consciència que, fins que no es pugui verificar, tan sols constitueix una eina de treball, es presenta la reconstrucció hipotètica del procés de reemplaçament de l'església romànica de Sant Just per la gòtica.

531. ACB, *Speculum*, II, f. 439, 15-3-1284: ordre testamentària de Guillem de Cros.

532. 1082: data del primer testament sagramental que es coneix efectuat en aquest altar: VERRIÉ, *La iglesia*, p. 25.

533. ACB, *Speculum*, II, f. 458r i 460, 13-4-1228: van ser fundats simultàniament pel prevere Berenguer de Santadrià.

534. VERRIÉ, *La iglésia*, p. 32.

535. *Ibid.*, p. 49: «título (sant Fèlix) de antiguo existente en el interior de la iglesia aun cuando, al parecer, por lo dicho con anterioridad, se hallaba también en el cementerio otra capilla puesta bajo el patrocinio del mismo santo africano y de la Santa Cruz».

536. ADB, VP, vol. 7, 1379, Sant Just, f. 42.

537. *Ibid.*, vol. 6, 1363, Sant Just, f. Q, i vol. 9, 1390, f. 112v i 114r.

Planta 13

Reconstrucció hipotètica del recinte romànic de Sant Just, basada en la teoria de F. P. Verrié i en els llibres de visita pastoral (planta segons Servei de Conservació i Catalogació de Monuments de la Diputació de Barcelona)

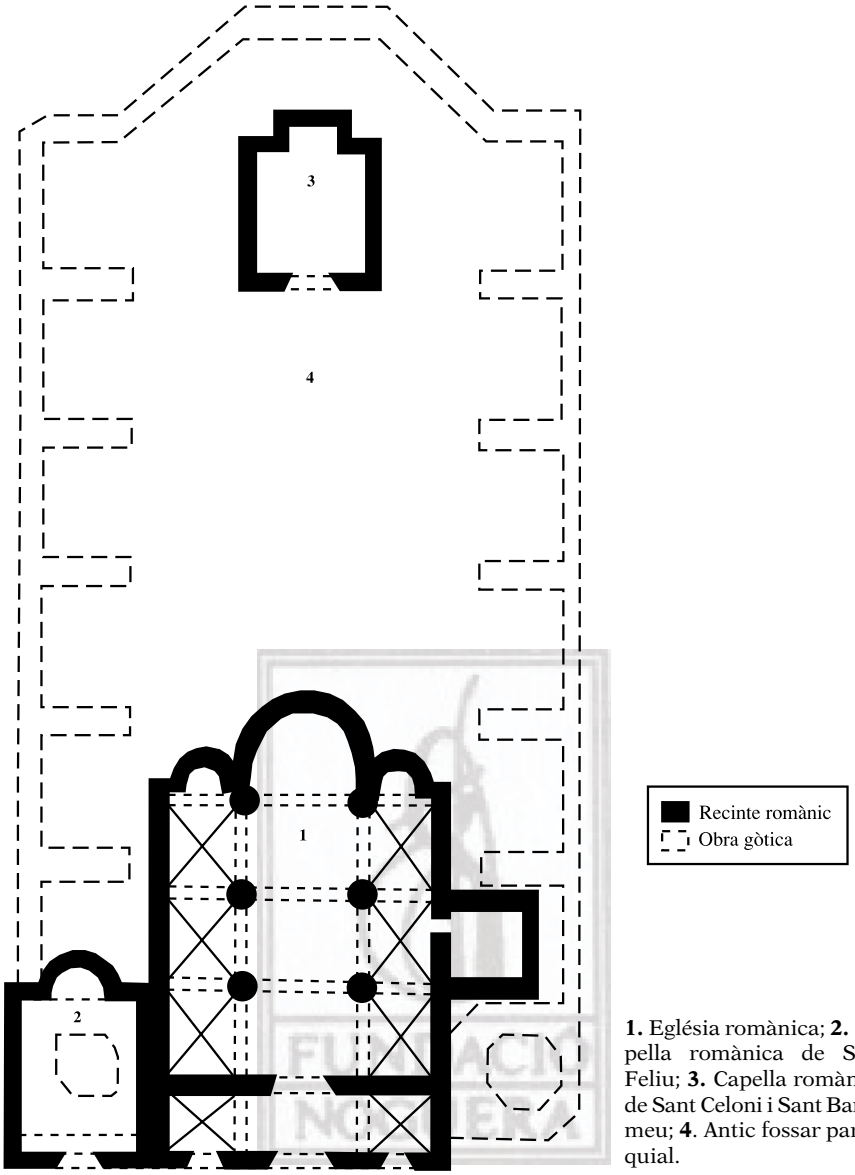

1. Església romànica; **2.** Capella romànica de Sant Feliu; **3.** Capella romànica de Sant Celoni i Sant Bartomeu; **4**. Antic fossar parroquial.

Planta 14

Reconstrucció hipotètica del procés d'ampliació de Sant Just segons els llibres de visita pastoral i la documentació notarial (RDSJ i AHPB)

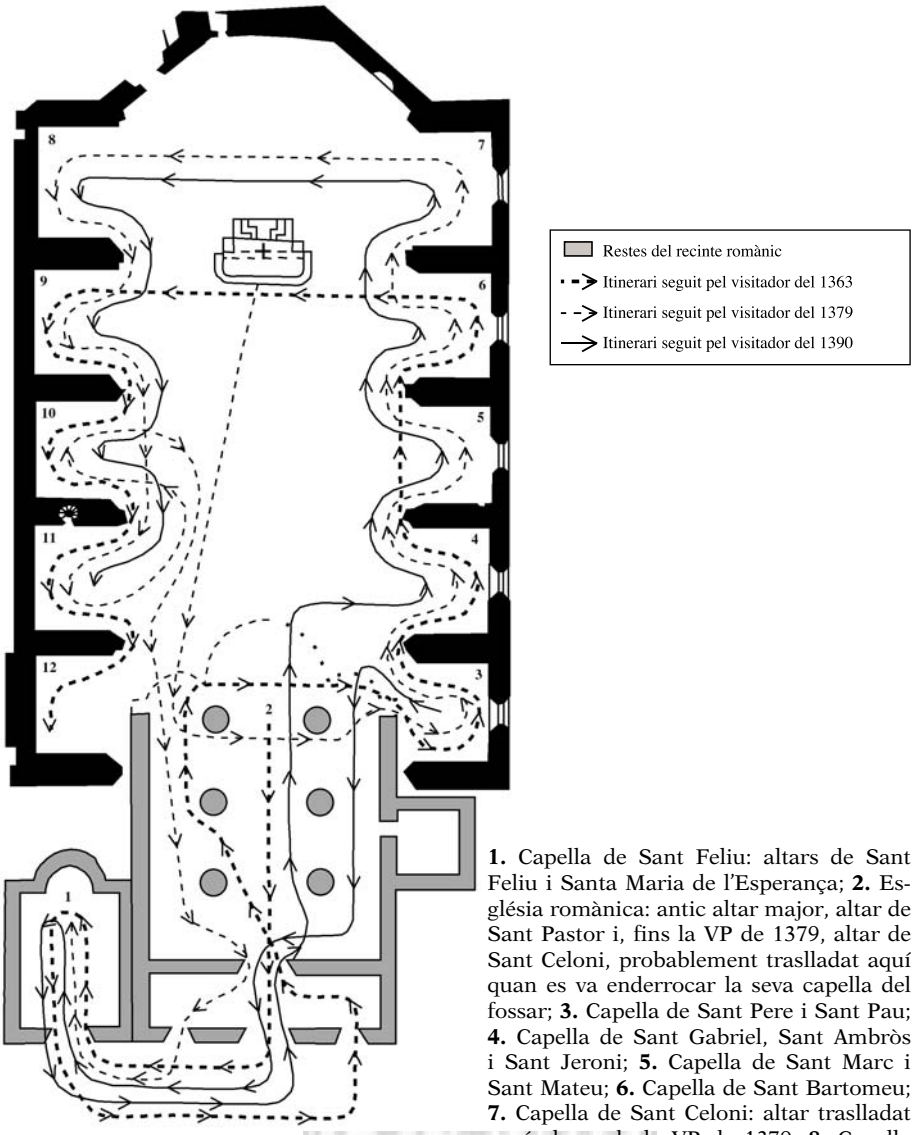

1. Capella de Sant Feliu: altars de Sant Feliu i Santa Maria de l'Esperança; **2.** Església romànica: antic altar major, altar de Sant Pastor i, fins la VP de 1379, altar de Sant Celoni, probablement traslladat aquí quan es va enderrocar la seva capella del fossar; **3.** Capella de Sant Pere i Sant Pau; **4.** Capella de Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni; **5.** Capella de Sant Marc i Sant Mateu; **6.** Capella de Sant Bartomeu; **7.** Capella de Sant Celoni: altar traslladat aquí abans de la VP de 1379; **8.** Capella de Sant Iu i Sant Feliu, advocació traslladada aquí després de la VP de 1390; **9.** Capella de Sant Joan i Sant Bernat; **10.** Capella de Sant Esteve i Santa Oliva; **11.** Capella de Sant Joan i Sant Climent; **12.** Capella de Sant Simeó.

Planta 15

Procés de desaparició del recinte romànic de Sant Just per l'avanç de l'obra gòtica segons els llibres de visita pastoral

VP 1363 (vol. 6)

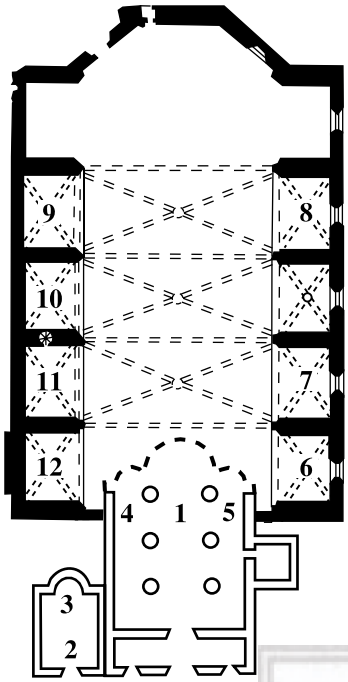

1. Altar major (f. Qr) Església romànica; **2.** Esperança (f. Qr) (Capella romànica de Sant Feliu); **3.** Sant Feliu (f. Qr) (Capella romànica de Sant Feliu); **4.** Sant Pastor (f. Rr) (església romànica); **5.** Sant Celoni (f. Rr): capella del fossar ja enderrocada (església romànica); **6.** Sant Pere i Sant Pau (f. Rr); **7.** Sant Gabriel, Sant Jeroni i Sant Ambròs (f. Rr); **8.** Sant Bartomeu (f. Rv); **9.** Sant Joan i Sant Bernat (f. Rv); **10.** Sant Esteve i Santa Oliva (f. Rv); **11.** Sant Joan Evangelista (f. Sr); **12.** Sant Simeó (f. Sr)

Total: només 8 capelles construïdes però 11 altars visitats, deixant de banda el major.

VP 1379 (vol. 7)

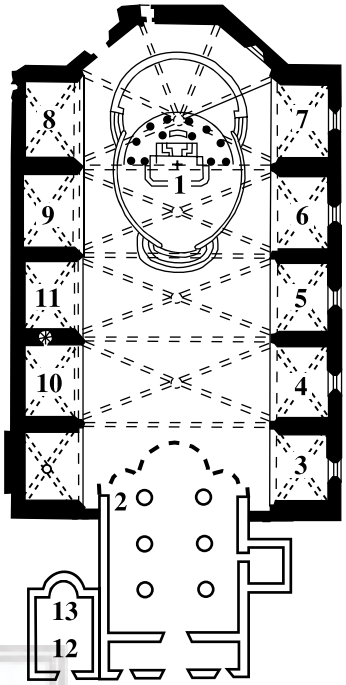

1. Altar major (f. 41r): ja traslladat des de l'església romànica; **2.** Sant Pastor (f. 41r); **3.** Sant Pere i Sant Pau (f. 41r); **4.** Sant Gabriel i Sant Ambròs (f. 41r); **5.** Sant Marc i Sant Mateu (f. 41r); **6.** Sant Bartomeu (f. 41v); **7.** Sant Celoni (f. 41v): altar ja traslladat des de l'església romànica; **8.** Sant Iu (f. 41v); **9.** Sant Bernat i Sant Joan (f. 41v); **10.** Sant Joan Evangelista (f. 42r); **11.** Sant Esteve (f. 42r); **12.** Esperança (f. 42r) (Capella romànica de Sant Feliu); **13.** Sant Feliu (f. 42v) (Capella romànica de Sant Feliu).

Total: només 10 capelles construïdes però 12 altars visitats, deixant de banda el major.

VP 1390 (vol. 9)

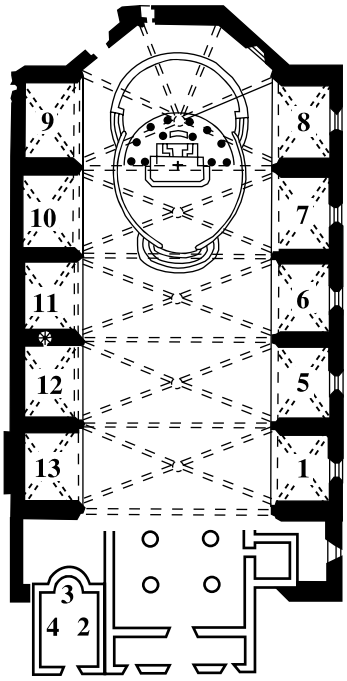

1. Sant Pere i Sant Pau (f. 112r); **2.** Esperança (f. 112v) (capella romànica de Sant Feliu); **3.** Sant Feliu (f. 114r) (capella romànica de Sant Feliu); **4.** Sant Pastor (f. 114v) (capella romànica de Sant Feliu); **5.** Sant Gabriel (f. 114v); **6.** Sant Marc i Sant Mateu (f. 115r); **7.** Sant Bartomeu (f. 115r); **8.** Sant Celoni (f. 115v); **9.** Sant Iu (f. 116r); **10.** Sant Bernat i Sant Joan (f. 116r); **11.** Sant Esteve i Santa Oliva (f. 116v); **12.** Sant Climent i Sant Joan (f. 116v); **13.** [Sant Simeó?].

Total: 10 capelles i 13 altars visitats.

VP 1498 (vol. 26)

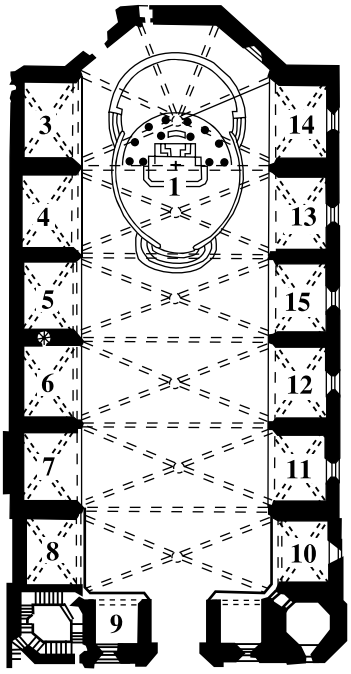

1. Altar major (f. 150v); **2.** Sant Bernat i Sant Tomàs (?) (f. 151v); **3.** Sant Iu (f. 157r); **4.** Sant Joan i Sant Bernat (f. 158r); **5.** Sant Esteve i Santa Oliva (f. 159v); **6.** Sant Joan i Sant Climent (f. 160v); **7.** Sant Simeó (f. 162r); **8.** Esperança (f. 163r); **9.** Sant Sepulcre: Sant Llorenç, Sant Sever i Sant Pacià (f. 167v) (fonts baptismals); **10.** Santa Brígida (f. 168r); **11.** Sant Pere i Sant Pau (f. 168v); **12.** Sant Gabriel (f. 170r); **13.** Sant Bartomeu i Sant Martí (f. 171v); **14.** Sant Celoni (f. 173r); **15.** Sant Marc i Sant Mateu (f. 174v).

Total: 13 capelles (descomptant la baptismal) i 14 altars visitats (descomptant el major): ignorem on era el de Sant Bernat i Sant Tomàs.

Planta 16

Influència del sistema beneficial en l'ampliació de Sant Just segons la documentació notarial (registre de dotalies de Sant Just, AHPB i *Registra Dotaliarum*)

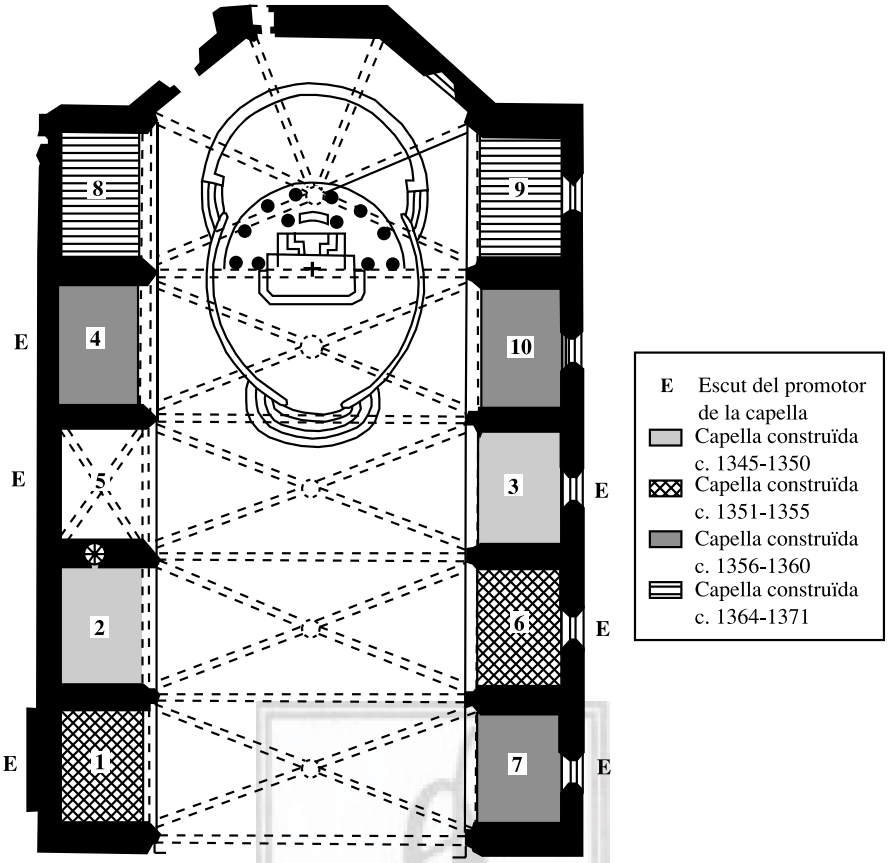

1. Capella de Sant Simeó; 1346: ordre testamentària de promoció i de fundació del benefici. Execució: 1354; **2.** Capella de Sant Joan i Sant Climent; 1346: ordre testamentària de fundació del benefici. Execució: 1350; **3.** Capella de Sant Marc i Sant Mateu; 1346: ordre de fundació del benefici en la capella, ja construïda; **4.** Capella de Sant Joan i Sant Bernat; 1348: ordre de promoció i de fundació del benefici. Execució: abans de 1360; **5.** Capella de Sant Esteve i Santa Oliva; 1348: ordre testamentària de fundació del benefici (ignorem si la capella estava construïda); **6.** Capella de Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni; 1354: fundació del benefici en la capella, ja construïda; **7.** Capella de Sant Pere i Sant Pau; 1360: fundació del benefici en la capella, ja construïda; **8.** Capella de Sant Iu; 1361: se'n projecta la construcció i s'ordena, en testament, la fundació del benefici; 1371: ja construïda; **9.** Capella de Sant Celoni: traslladada abans de 1379. Capella simètrica (8) ja construïda en 1371; **10.** Capella de Sant Bartomeu: ja traslladada en 1358 (per tant, desaparició de l'antiga capella de Sant Celoni).

Fonts per a l'estudi de la influència del sistema beneficial en l'ampliació de Sant Just (planta núm. 16)

1. 1346: ordre testamentària d'Antígona Marquet, dona de Joan Martí, de promoure la capella de Sant Simeó i fundar-hi el benefici. La disposició va ser executada en 1354[538] i a la capella hi ha l'escut dels Marquet.

2. 1346: ordre testamentària de Jaume de Santcliment, ciutadà, de fundació del benefici 1 de Sant Joan Evangelista i Sant Climent, executada en 1350.[539] És probable que hagués promogut la capella, perquè el segon benefici no es va fundar fins 1396.[540]

3. 1346: acta de dotació del benefici fundat per Arnau Messeguer, dedicat a Sant Marc i Sant Mateu. Arnau hi fa constar que la fundació es realitza a la «capella quam ego noviter fieri ac construi feci», de manera que probablement la va promoure abans de 1346.[541] A la capella hi ha l'escut dels Messeguer.

4. 1348: ordre testamentària de Bernat Guillem Sabastida, oficial (n'ignorem l'ofici) dels reis Alfons i Pere, de promoció de la capella de Sant Joan i Sant Bernat i de fundació del benefici 1.[542] Hi ha constància que la disposició ja havia estat executada en 1360[543] i a la capella hi ha l'escut dels Sabastida.

5. 1348: ordre testamentària d'Antic de Croanyes, mercader, de fundació del benefici de Sant Esteve i Santa Oliva, executada el 1383.[544] L'únic benefici instituït a la capella és aquest i hi ha l'escut dels Croanyes, de manera que Antic segurament en va ser el promotor.

6. 1354: fundació del benefici de Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni per Constança d'Eiximenis, dona de Gilbert de Malla, «in

538. AHPSJ, RDSJ, f. 28r-v, 3-3-1354. Conté la clàusula amb l'ordre testamentària del 14-2-1346: «(...) mando fieri per dictos manumissores meos unam capellam in dicta ecclesia Sancti Justi, cuius, ut predicitur, parrochiana existo».

539. L'ADB ha perdut la seva còpia d'aquesta acta de dotació, però, en canvi, es conserva la de l'església parroquial: AHPSJ, RDSJ, f. 26v, 15-3-1350: referència a l'ordre testamentària del 20-3-1346.

540. ACB, *Speculum*, II, f. 433r.

541. ADB, RD, IV, f. 70r-75v, 15-4-1346. També es conserva una còpia d'aquest document a l'AHPSJ, RDSJ, f. 34r-36v, 15-4-1346.

542. AHPSJ, RDSJ, f. 7v-13r, 11-5-1348. Còpia de l'ordre testamentària: «(...) volo et mando quod (...) dicti manumissores dent operi ecclesie Sancti Justi Barchinone mille solidos barchinonenses in auxilium construccionis unius capelle, que fiant in opere novo ecclesie Sancti Justi Barchinone».

543. AHPB, 15/22, s.f., febrer 1360: referència a l'altar de Sant Joan i Sant Bernat, de Sant Just.

544. ACB, *Speculum*, II, f. 430r: referència al testament del 6-5-1348 i al document fundacional del 10-1-1383. L'acta de dotació es troba perduda.

capella per me noviter constructa», segons diu.[545] A la capella hi ha el seu escut[546] i el dels Malla.

7. 1360: fundació del benefici de Berenguer Vives, jurista, dedicat a Sant Pere i Sant Pau, «in capella et altari que iam, in dicta ecclesia parochiali sanctorum Justi et Pastoris Barchinone, unde sum parrochianus, noviter construxi».[547] A la capella hi ha l'escut dels Vives.

8. 1361-1371: període durant el qual es va haver de construir la capella de Sant Iu, promoguda pel jurista Berenguer Vives, com l'anterior. Del 1361 és l'ordre testamentària, dictada per Agnès, cosina de Berenguer, de fundar un benefici en la capella de Sant Iu,[548] que el seu cosí «in ipsa ecclesia construere intendebat».[549] Del 1371 és la redotació, pels marmessors de Vives, del benefici instituït per Agnès en aquella capella, que havia perdut la renda obtinguda d'un forn «diructi ad opus et pro servicio muri civitate Barchinone».[550]

9. Capella de Sant Celoni: l'altar es va traslladar aquí, abans de fer-se la visita pastoral de 1379, procedent de l'església romànica, on s'havia situat quan es va enderrocar la capella romànica de Sant Celoni.

1386: ordre testamentària de Francesc Flandina, apotecari, de promoció de la capella de Sant Francesc i de fundació del benefici: «(...) mei manumissores faciant fieri construi et aedificari in dicta ecclesia Sancti Justi Barchinone unam capellam». La disposició va ser executada en 1392,[551] data de la primera col·lació,[552] i la capella concedida als marmessors (no n'hi havia cap altra) va ser aquesta, que des d'aleshores es va anomenar de Sant Francesc i Sant Celoni.

545. AHPSJ, RDSJ, f. 103r- 104v, 5-11-1354.

546. Verrié (*La iglesia*, p. 60) diu que l'escut no és dels més coneguts (de gules i amb un lleó rampant coronat) i que Domènech Roura l'adjudica a la família Fiveller. Veiem, però, que probablement era dels Eximenis. Malauradament, Garma no recull l'escut d'aquesta família a *Adarga catalana*.

547. AHPSJ, RDSJ, f. 85r-89r, 19-12-1360.

548. Hi ha una còpia d'aquesta clàusula testamentària a l'ADB, RD, II, f. 193r-196r, 19-12-1361.

549. AHPB, 23/21, f. 58r-61r, 9-10-1371. En aquest document consta que Agnès va estar casada primer amb Joan de la Geltrú, el pare del qual va promoure una capella a Santa Maria del Mar, i després amb el llicenciat en lleis Jaume de Vallseca.

550. *Ibid.*, hi ha una còpia d'aquest document de redotació a l'AHPSJ, RDSJ, f. 4v-5r, 9-10-1371.

551. ADB, RD, VII, f. 58r-59v, 14-2-1386.

552. ACB, *Speculum*, II, f. 461r: referència al document del 26-1-1392.

10. Capella de Sant Bartomeu, traslladada des de la capella romànica de Sant Celoni abans de 1358.[553]

Després d'haver estudiat com es van efectuar, o com es podrien haver efectuat, totes les promocions de capella i totes les fundacions beneficials dels qui van finançar-les a la seu, Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi i Sant Just, ja es pot respondre la qüestió formulada en aquest capítol: quina va ser la influència del sistema beneficial en l'ampliació d'aquestes esglésies? Per tal de fer-ho, s'ha comptabilitzat totes les fundacions beneficials efectuades quan es va acabar de promoure la capella o al cap de poc temps (no més de dos anys) i totes les que es van realitzar bastants anys després d'haver-la promogut.

Aquest recompte ha estat molt fàcil amb relació a les capelles de l'església de la seu. En primer lloc, perquè divuit de les vint-i-tres capelles es van limitar a acollir trasllats d'altars romànics. En segon lloc, perquè, en dues de les altres cinc capelles (Sant Antoni i Sant Cristòfol), sabem que la promoció i la fundació del benefici es van realitzar simultàniament gràcies a les actes de dotació, ja sigui perquè indiquen que ambdues es van realitzar per ordre testamentària (Sant Cristòfol), ja sigui perquè la seva situació en l'església i la data fundacional del benefici permeten deduir que va passar poc temps entre l'una i l'altra (Sant Antoni). Pel que fa a les tres restants, s'ignora el moment de la promoció.

El recompte també ha estat fàcil amb relació a les capelles del claustre de la seu, ja que els llibres de l'obra informen del temps transcorregut entre la promoció de les capelles i la fundació dels beneficis. En vuit de les tretze capelles construïdes al claustre durant el segle XIV (Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua, Sant Macià i Santa Helena, Sant Genís i Sant Jordi, Sant Francesc —després Sant Pere *in Cathedra*—, Esperit Sant, Sant Gabriel, Santa Eufrosina i Sant Pal·ladi) les promocions van ser seguides poc després per fundacions beneficials. Pel que fa a les cinc capelles restants, no queda cap notícia sobre els beneficis fundats en dues (Sant Lluís i Tots Sants), una es va reservar per a l'enterrament de canonges des de 1371 fins a 1417[554] (Sant Martí) i, en les altres dues (Sant Iu i Sant Bernat i Sant Bartomeu i Santa Elisabet), les fundacions beneficials es van produir anys després de la seva promoció. Per tant, si més no al claustre de la seu, sembla evident que les fundacions beneficials van incidir en la promoció de capelles i, en conseqüència, en el ritme constructiu.

A banda d'això, amb relació a la seu, cal fer atenció a un fenomen significatiu, per al qual, malauradament, no s'ha trobat resposta: per

553. AHPB, 16/2, f. 11v, desembre 1358: «altari sancti Bartholomei constructi in ecclesia Sancti Justi» (ja no «in capella Sancti Celedonii»).

554. MAS, *Notes*, I, p. 61.

què se seguien promovent capelles (no altars) en el recinte de l'obra vella, com la de Santa Marta (1298) o, fins i tot, potser també la de Sant Gregori i Santa Eugènia (fundació del benefici 1 en 1322 = capella ja construïda) quan ja s'havia iniciat l'obra gòtica? Es tenia plena consciència, inicialment, de l'abast que arribaria a tenir aquell projecte d'ampliació? Podria ser encertada la teoria de Florensa que l'origen de la seu gòtica podria trobar-se en una concatenació de projectes d'ampliació consecutius, en un procés evolutiu? La ubicació de les capelles gòtiques de Santa Marta i de Sant Gregori i Santa Eugènia, tan allunyades de l'absis, lloc per on tothom suposa que es va iniciar l'ampliació, impedeix buscar la resposta en un possible inici de l'obra nova a partir d'aquelles capelles.

A Santa Maria del Mar, així com a la resta d'esglésies parroquials, les promocions de capella i fundacions beneficials realitzades de forma simultània, o amb poc temps de diferència, han estat difícils de comptabilitzar. La raó és que, sense llibres d'obra, no es pot tenir constància del moment exacte de les promocions (si no és que ens la proporciona algun document notarial), com passa al claustre de la seu. Per tant, el còmput s'ha basat en les promocions i fundacions realitzades per ordres testamentàries, cas en què ambdues (la promoció de la capella i la fundació del benefici) es deurien practicar gairebé simultàniament. Igualment, s'ha basat en les notícies extretes d'aquells documents notarials on consta la promoció de la capella en vida del promotor o la data de defunció d'aquest. Aquestes dades, comparades amb la data de l'ordre testamentària de fundació del benefici, ens permeten deduir el moment a partir del qual es podia haver instituït el benefici, així com el temps transcorregut entre la promoció i la fundació.

Així, doncs, de les trenta-cinc capelles de Santa Maria del Mar (deixant de banda les vuit que van acollir trasllats d'altars romànics) són tretze les que han pogut entrar en el còmput. En set d'elles les fundacions beneficials es devien efectuar poc després de la promoció de la capella (Trinitat, Sant Marc i Santa Bàrbara, Sant Honorat i Santa Oliva, Sant Pau i Santa Praxedis, Sant Lluc i Sant Agustí, Santa Eulàlia de Barcelona i Tots Sants), mentre que a les altres sis (Sant Bartomeu, Sant Mateu i Santa Marta, Sant Jordi i Santa Helena, Sant Julià, Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida i del Corpus) les ordres testamentàries dels promotors indiquen que les fundacions beneficials es van fer anys després de la promoció. Per tant, a Santa Maria del Mar sembla que hi hagi una lleugera preponderància de les fundacions beneficials efectuades simultàniament a la promoció de la capella o poc després.

Malauradament, de les quinze capelles de Santa Maria del Pi (deixant de banda els dos altars del Salvador i de Sant Guillem i Santa Elisabet), les úniques que poden entrar en el còmput són dues, ja que

no s'ha localitzat cap notícia documental sobre la possible data de promoció de les altres tretze capelles o sobre la data de defunció dels seus possibles promotors, moment a partir del qual es degueren executar les ordres testamentàries de fundacions beneficials. D'aquestes dues capelles, una va acollir la fundació beneficial simultàniament a la seva promoció o poc després (Sant Miquel). En canvi, sembla que a l'altra (Sant Pere) la fundació del benefici es podria haver produït anys després de la seva promoció. Cal destacar que la capella de Sant Vicenç i Sant Jaume, fins i tot, es va acabar venent a una confraria sense que s'hi hagués arribat a fundar cap benefici.

Finalment, de les dotze capelles construïdes a Sant Just durant el segle XIV, les que s'han pogut incloure en el recompte són sis (Sant Simeó, Sant Marc i Sant Mateu, Sant Joan i Sant Bernat, Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni, Sant Pere i Sant Pau i Sant Francesc), deixant de banda les dues que van acollir trasllats d'altars romànics (Sant Celoni i Sant Bartomeu). Totes van acollir fundacions beneficials simultàniament a la seva promoció o poc després. Pel que fa a les altres quatre capelles, no s'ha trobat constància de la data de promoció de tres d'elles, mentre que la restant va acollir un benefici fundat per un parent del promotor (Sant Iu).

Per tant, de les trenta-nou capelles incloses en aquest recompte (cinc de l'església de la seu, tretze del claustre de la seu, tretze de Santa Maria del Mar, dues de Santa Maria del Pi i sis de Sant Just), vint-i-quatre van rebre fundacions beneficials simultàniament a la seva promoció o poc després (dues a l'església de la seu, vuit al claustre de la seu, set a Santa Maria del Mar, una a Santa Maria del Pi i sis a Sant Just), mentre que a nou d'elles (dues del claustre de la seu, sis de Santa Maria del Mar i una de Santa Maria del Pi) les fundacions beneficials es van efectuar anys després d'haver-les promogut. Pel que fa a les sis capelles restants, n'ignorem la data de promoció.

CONCLUSIONS SOBRE LA IMPORTÀNCIA DEL SISTEMA BENEFICIAL EN L'AMPLIACIÓ DE LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS DE BARCELONA

Sembla clar que les fundacions beneficials efectuades a les capelles perimetrals, així com la promoció d'aquestes per particulars, van tenir un paper molt important en la renovació de les esglésies estudiades, tant en el seu finançament com en el seu ritme constructiu. De la mateixa manera, en virtut de les notícies aportades pels llibres d'obra, els llibres de visita pastoral, les actes de dotació i la documentació notarial, també sembla clar (si més no en el cas de la seu i de Sant Just) que les capelles i dependències dels edificis precedents es van intentar conservar fins que no van estar construïdes les destinades a reemplaçar-les. Igualment, també sembla clar que la solució adoptada en l'ampliació de cadascuna d'aquestes esglésies devia estar subordi-

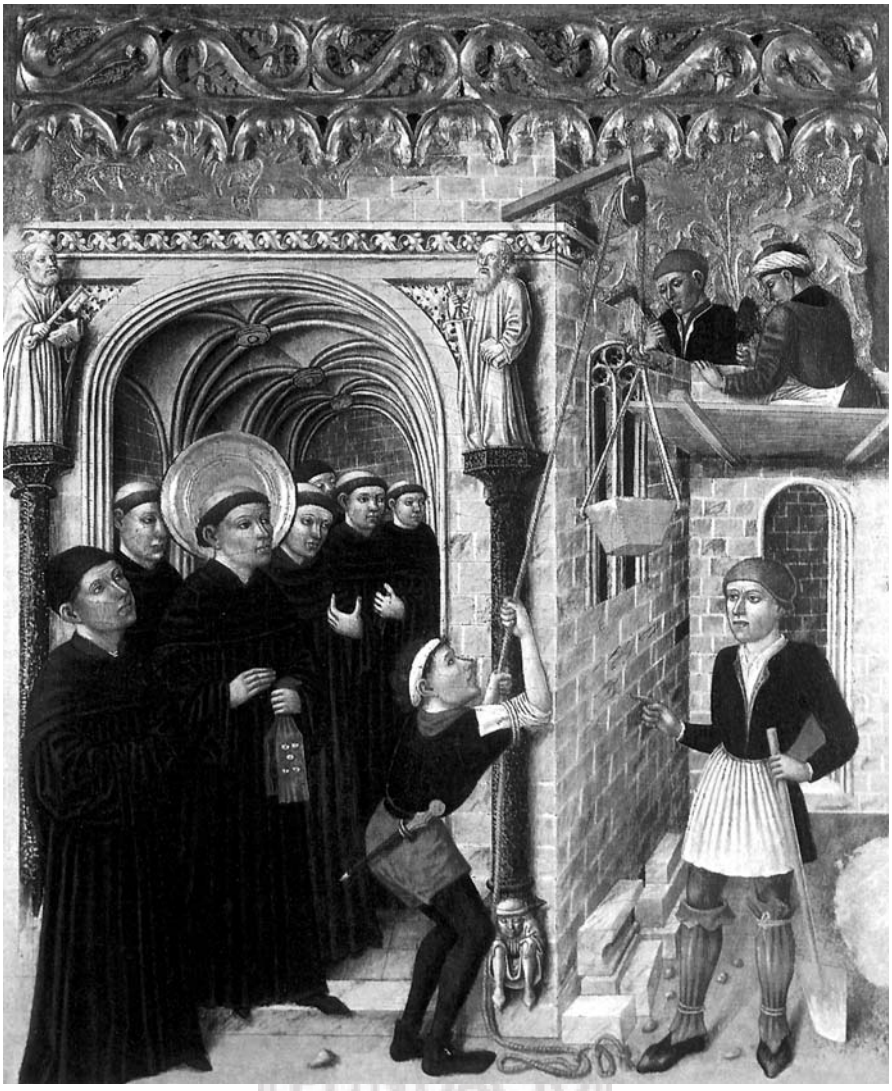

Il·lustració 35: Església, clergues, pedres, manobres... Sant Benet supervisant la construcció del temple: retaule de Sant Benet i Santa Escolàstica, procedent de la seu de Girona (col·lecció particular). Ramon Solà II o Esteve Solà, c. 1465-1490.

nada, més o menys (amb l'excepció de Santa Maria del Mar), a la configuració i dimensions dels edificis precedents. Així, l'església gòtica de la seu, que segurament es va anar construint encerclant la romànica (com a Elna), s'hauria ampliat des de l'absis cap als peus, retrocedint entremig cap al creuer per tal d'integrar-lo a l'obra nova. El claustre de la seu probablement s'havia anat ampliant des de l'ala paral·lela a l'església (abans buida) cap a la del carrer de la Pietat (sala capitular romànica), des d'allà cap a l'ala paral·lela al carrer de Santa Llúcia (sala capitular provisional), per arribar finalment a la del carrer del Bisbe (refectori romànic). L'església gòtica de Santa Maria del Mar, que, segons sembla, es va alçar de nova planta al costat de l'anterior, es degué construir des dels peus cap a l'absis, aprofitant el camp cedit per Bernat Marcús a la parròquia com a cementiri per a pobres (1166). L'església gòtica de Santa Maria del Pi segurament va avançar des de l'absis cap als peus, expandint-se en totes les direccions respecte de la romànica (des de l'absis, des dels peus i des de les naus), de manera que es pot suposar que l'obra gòtica podria haver embolcallat l'anterior, com a la seu. Finalment, l'església gòtica de Sant Just, partint des de l'absis de la romànica, devia avançar a la inversa, des dels peus cap al nou absis, ocupant el terreny de l'antic fossar per construir les naus. D'aquesta manera, la conclusió dels peus de l'església gòtica i de les quatre capelles perimetrals es devia postergar fins l'enderroc dels peus i la galilea de la romànica.

Com s'ha vist, l'enginy dels mestres d'obres va aportar la solució més econòmica, pràctica i alhora estètica per renovar cadascuna d'aquelles esglésies, mentre que el de bisbes i canonges hi va contribuir amb un dels sistemes de finançament més segurs i reeixits: l'adjudicació de capelles perimetrals a particulars a canvi de quantiosos donatius.

FUNDACIÓ NOGUERA

Capítol 5

ELS PROMOTORS DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES DE LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS: APROXIMACIÓ AL SEU PERFIL I A LA SEVA EVOLUCIÓ

A més dels fundadors beneficials que van promoure capella, en els quals s'ha centrat l'atenció fins ara, n'hi va haver molts altres que van fundar beneficis en aquelles capelles al llarg del segle XIV. Alguns van actuar encara en les capelles romàniques, d'altres ja en les gòtiques finançades pels promotors estudiats. Com s'ha vist, cadascuna de les esglésies es va començar a ampliar o a construir de nova planta en moments diferents: la seu en 1298, Santa Maria del Mar en 1329, Santa Maria del Pi vers 1320 i Sant Just en 1345. Per aquesta raó, s'ha optat per incloure en l'estudi del perfil sociològic dels fundadors beneficials tots els que hi van intervenir al llarg del segle, independentment que fos encara en l'antiga església o ja en la nova. Això fa que el nombre de fundadors inclosos en l'estudi sigui molt elevat, de manera que s'ha optat per presentar-los de la manera més breu i concisa possible amb les taules que es mostren tot seguit.

Aquestes taules s'han confeccionat amb les dades aportades pels registres notarials, els *Registra Dotaliarum*, els llibres d'obra de la Seu, els llibres de visita pastoral, l'*Speculum* de Campillo, i les *Notes històriques del bisbat de Barcelona* de Mas. El procés d'elaboració ha estat ben difícil, ja que de vegades les diferents fonts proporcionen informacions contradictòries. Aquest fenomen és atribuïble a la diversitat d'èpoques en què van ser redactats la documentació, compilació i llibre consultats, de manera que sempre s'ha fet prevaler la informació aportada per la font més contemporània al fet: el document del registre notarial abans que el de la visita pastoral, el d'aquesta al dels *Registra Dotaliarum*, el d'aquests per sobre del de l'*Speculum* de Campillo i el d'aquest per davant del referenciat per Mas, que en la majoria dels casos no ha pogut ser verificat, perquè excedeix l'abast d'aquest treball. La font consultada per conèixer el cognom d'algunes fundadores, perdut en casar-se, i la condició/estament/professió d'alguns fundadors, que no es referencien en els *Registra Dotaliarum* i, per tant, tampoc en

l'*Speculum*, ha estat la documentació notarial de l'AHPB i de l'ACB. Resten exclosos d'aquestes taules els beneficis dels quals s'han perdut els documents fundacionals i, en conseqüència, se'n desconeix la data aproximada d'institució. En canvi, s'hi han inclòs els que tot i que se n'ha perdut l'acta de dotació, se'n conserva el testament del fundador en què disposa la fundació del benefici *post mortem*, així com aquells dels quals es conserva la documentació relativa a la construcció de la capella, recopilada en els llibres d'obra de la seu, de manera que, en ambdós casos, se'n sap la data a partir de la qual van poder ser fundats. El perfil sociològic de les fundadores ha hagut de ser considerat en funció de la condició/estament/professió dels seus pares o marits. Finalment, s'han destacat els vincles de parentiu existents entre alguns dels fundadors, quan s'ha sabut que aquests eren molt directes, a través de crides on s'indica la data de fundació del benefici instituït pel familiar, per tal que sigui més fàcilment localitzable en la taula.

S'ha cregut que era important assenyalar si les dates que apareixen en l'*Speculum* o en els *Registra Dotaliarum* corresponen a testaments o a execucions testamentàries, ja que alguns testadors els dictaven molt abans de morir i, en canvi, algunes darreres voluntats quedaven postergades fins que no s'executaven els testaments dels mateixos marmessors testamentaris d'aquells difunts, cosa que pot fer variar considerablement la cronologia de les fundacions de beneficis i de les promocions de capelles.

PERFIL DELS PROMOTORS DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES DE LA SEU

Taula 8

Fundadors de beneficis en les capelles de la seu: 1300-1400

Abreviatures emprades:

t = Data del testament en què es disposa la institució del benefici, quan se'n desconeix el moment exacte de la fundació; **c** = data de la primera col·lació coneguda del benefici; ***rd*** = Document fundacional conservat en els *Registra Dotaliarum* de l'ADB; **dn** = Dada aportada per document notarial; **C** = Fundador promotor de la capella; **C?** = Fundador que, tot i no tenir-ne constància documental, podria haver promogut la capella, ja que el moment de la institució del seu benefici coincideix amb el de la construcció d'aquella; **S** = Fundador amb sepultura a la capella; **R** = Fundador donant de retaule; **R*** = Fundador donant de retaule conservat; **R?** = Fundador que, tot i que no n'hi ha constància documental, podria haver donat el retaule, ja sigui perquè l'advocació del seu benefici, si és que introdueix el culte a un nou sant en la capella, coincideix amb la del retaule descrit en el llibre de visita pastoral immediatament posterior a la fundació, o bé perquè els escuts familiars descrits pel visitador coincideixen amb els seus.

NOGUERA

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1300-1310	
t 1300	Girona, Raimon de, ***rd***	ciutadà, pare de Bartomeu (†), **C**	b. 2 Santa Marta
t 1300	Sarrià, Bernat de, ***rd***	canonge	b. 1 Santa Cecília, a l'antiga capella de Sant Miquel, al claustre
t 1304	Marí, Pere	ciutadà	b. 2 Santa Caterina
1308	Desllor, Umbert	canonge	b. 2 Santa Cecília
		1311-1320	
t 1311	Antònia	dona de P. de Llimona, causídic	c. Sant Pere in Cathedra
t 1314	Castaneda, Guillem de, **C?** ***rd***	canonge	b. 2 Sant Silvestre
t 1315	Vilafranca, Jaume de	canonge, rector de Santa Maria del Mar	b. 4 Sant Joan Baptista
t 1317	Llimona, Bernat de	físic	b. 3 Sant Jaume
1317	Barberà, Galcerà de, **C?** ***rd***	canonge	b. 2 Sant Esteve
1318	Torre, Arnau de	canonge	b. 2 Sant Agustí
1318	Sança	dona de G. de Santacoloma, cavaller	b. 1 Sant Cristòfol
t 1320	Tarafa, Guillem, **C?**	canonge	b. 3 Sant Sepulcre i Santa Espina
t 1320	Noguera, Bernat de	ciutadà	b. 3 Corpus
1320	Cardona, Brunisenda de	filla de R. de Cardona, dona de G. de Cervelló (vegeu Cardona 1319: parents)	b. 2 Sant Antoni abat
		1321-1330	
1319 i 1321	Cardona, Hug de, **C**, **S** i ***rd***	canonge i ardiaca de Barcelona (vegeu Cardona, 1320: parents)	b. 1 Sant Antoni abat
t 1322	Lloret, Bernat de	apotecari	b. 2 Sant Pau Santa i Paula
1323	Castelló, Arnau de, i Santaeugènia, Marc de. **C** (obra anterior?), ***rd***	canonges, el segon sagristà	b. 1 Sant Gregori i Santa Eugènia
t 1323	Deuloveu, Guillem	ciutadà	b. 2 Santa Tecla
t 1323	Vilardell, Arnau de	?	b. 3 Santa Caterina
t 1324	Castellar, Guerau de	prevere, rector de Sant Andreu de Samalús	b. 2 Sant Dionís

FUNDACIÓ NOGUERA

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1321-1330	
1325	*Veheyani* (= Veyan?), Bernat, ***rd***	prevere	b. 2 Sant Gregori
et 1326	Centelles, Pere de	canonge de València, precentor d'aquella seu	b. 2 Sant Marc
t 1327	Rovira, Pere	mercader	b. 3 St. Pere apòstol
t 1327	Bou, Raimon, ***rd***	canonge	b. 3 Sant Esteve
1328	Dolça	dona de R. de Puigventós, ciutadà, vegeu Dolça 1330	b. 1 Sant Simó, Sant Judes i Sant Aleix
t 1329	Grony, Pere, **C?** ***rd***	canonge, precentor de la Seu	b. 6 Santa Anna, a capella Sant Miquel
t 1329	Poquet, Pere	prevere, beneficiat a la seu	b. 3 Sant Llorenç
1329	Vilalta, Raimon de	canonge	b. 3 Sant Martí
1329	Sescomes, Arnau, **C?** ***rd***	bisbe de Lleida, abans canonge de Barcelona i rector d'aquest altar	b. 2 Sant Andreu
1330	Muntanyola, Pere de, com a marmessor d'Andreu Vaquer, **C?**	prevere	b. 4 Sant Nicolau
1330 (**t** 1329)	Dolça	dona de R. de Puigventós, ciutadà (vegeu Dolça 1328)	b. 2 Sant Simó, Sant Judes i Sant Aleix
		1331-1340	
1331	Gasol, Arnau de	procurador reial	b. 3 Santa Maria i Santa Eulàlia
t 1331	Cort, Galcerà de, **C?** ***rd***	cavaller, vegeu Cort 1364	b. 2 Santa Agnès
1333	Ganovardes, Raimon de	prevere	b. 4 Sant Sepulcre
t 1333	Blanca	primera dona (? vegeu Santa Maria del Mar, 1339, Sança) de G. d'Alomar, vicecanceller	b. 2 Sant Francesc
1333	Samsó, Bernat	prevere	b. 3 Tots Sants
t 1334	Martí, Bonanat	prevere	b. 2 (però 1 en ordre) Sant Jordi i Sant Genís
t 1334	Pujol, Pere de	físic	b. 2 Sant Lluc
1335	Gualba, Ponç de	bisbe de Barcelona	b. 1 Sant Bernat
t 1336	Ribalta, Berenguer	prevere	b. 3 Sant Mateu
et 1336	Comelles, Raimon de	jurisperit	b. 2 Sant Tomàs de C.
et 1338	Archs, Raimon d'	?	b. 2 Sants Innocents
et 1339	Novell, Jaume, **C**, ***rd***	canonge	b. 2 Sant Cristòfol
1339	Eiximenis, Gispert d', ***rd***	ciutadà (vegeu Eiximenis 1355: parents)	b. 3 Santa Magdalena
t 1340	Vilalta, Raimon de. **C?** ***rd***	canonge sagristà	b. 1 Santa Bàrbara

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1341-1350	
t 1348	Massanet, Nicolau de	draper	b. 3 Santa Margarida
1348	Torrelles, Guillem de	canonge, vicari del bisbe de Barcelona	b. 3 Sant Esteve
t 1349	Isern, Bernat	prevere	b. 2 Tots Sants
1350	Sant Vicenç, Berenguer de	senyor del castell de Cabaners o Cabanyes? i de Mogoda	b. 4 Santa Maria i Santa Eulàlia
1350	Íd.	Íd.	b. 6 St. Joan Baptista
1350	Rosell, Bonanat i Raimon	prevere i mercader	b. 3 Sant Antoni abat
		1351-1360	
et 1352	Margarida	dona de Bn. de Puig, escrivà reial, després protonotari	b. Santa Margarida, convertit en b. 5 Sant Joan Baptista
et 1353	Rocafort, Jaume de, marmessor de Salvador, el seu pare. **C**, **S**, ***rd***	el primer mercader i el segon ciutadà (vegeu Rocafort 1372: parents)	b. 1 Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua
t 1354	Colomer, Pere de	jurisperit (vegeu Colomer 1369 i Serena 1369)	b. 4 Sant Gabriel, a capella Sant Agustí
1355	Eiximenis, Francesc d', **C**, ***rd***, cedida a P. Desvall: vegeu Desvall 1388	ciutadà (vegeu Eiximenis 1339: parents)	b. 3 Sant Francesc
et 1359	Prats, Maria de, **C**, **R**, **dn**	filla de B. de Prats, ciutadà, dona de G. d'Ardèvol, mercader	c. Sant Lluís
		1361-1370	
t 1363	Capellats/ades?, Pere de, ***rd***	ciutadà	b. 2 Santa Magdalena
1364	Cort, Galcerà de	cavaller (vegeu Cort 1331: pare? **C?**)	b. 3 Santa Agnès
1366	Margarida	dona de P. de Cardona, senyor de Torà.	b. 2 Santa Bàrbara
c.1366	Tresserres, Pere **C** i **R?*** (escultòric)	apotecari	c./ b.? Tots Sants
1367	Descoll, Jaume **C**, **S**, ***rd***	notari, 1378 escrivà de l'infant Joan	b. 4 Esperit Sant
et 1367	Almogàver, Guillem **C**, **R**, ***rd***	mercader	b. Sant Macià i Santa Helena
1369	Colomer, Violant de	filla de P. de Colomer (vegeu Colomer 1354 i Serena 1376), primera dona de Bg. de Montjuïc, jurista	b. 3 Sant Andreu, traslladat des de capella Santa Eulàlia

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1361-1370	
1369	Gualbes, Ponç de	mercader (vegeu Santa Maria del Mar, 1348, Gualbes: parents)	b. 3 Sant Agustí
et 1370	Agustí, Francesc	mercader	c. 1 Sant Gregori, traslladat aquí des de capella Sant Andreu
1370	Noguera, Arnau de	del mas Noguera, de Santa Maria de Palautordera	c. 1 Sant Jordi i Sant Genís
		1371-1380	
t 1371	Celler, Bernat de	beneficiat a la Seu	c. Sants Innocents
t 1372	Rocafort, Saurina de, **S**	filla de S. de Rocafort (vegeu Rocafort 1353, **C**), ciutadà, dona de B. Ramis, mercader	c. 1 Sant Tomàs apòstol i Sant Antoni de Pàdua
1373	Miralles, Sibil·la de, ***rd***	filla de B., cavaller, dona d'A. de Montanyans, cavaller	b. 3 Sant Vicenç
t 1373	Trilla, Bonanata de	dona de Bernat Vinyes, filla de Gerard de Trilla	b. 4 Corpus
1374	Caterina	dona de P. Matella, mercader	c. Santa Caterina
1374	Bertran, Raimon	hostaler	b. 2 Sant Tomàs apòstol i Sant Antoni de Pàdua
1374	Marges, Pere de, **C**, **S**, ***rd***	causídic, escrivà de la tresoreria reial, sr. del castell de Mataró (vegeu Marges, 1381: parents)	b. 1 Sant Jordi i Sant Genís
1375	Pujol, Jaume de	beneficiat a Pedralbes	b. 3 Sant Bartomeu
1376	Serena. Vegeu P. de Colomer, 1354.	dona de P. de Colomer (vegeu Colomer 1354 i 1369), jurispèrit	b. Sant Gabriel, a capella Sant Pacià.
1377	Pallars, Jaume de	hereu de Bernat Roger de Pallars	b. 5 Santa Maria i Santa Eulàlia
1378	Sabastida, Joan, **R**, ***rd***	ciutadà, oficial reial en 1369 **dn**	b. 4 Sant Andreu
1380	Puigpardines, Guillem de	prevere, rector de Gualba	c. 1 Sant Sever
1380	Fuster, Caterina	filla de F. Fuster	c. 1 Santa Cecília

FUNDACIÓ NOGUERA

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1381-1390	
1381	Barberà, Guillemona de. **C** i **R***. **S**.	vídua del cavaller F. de Togores	b. 1 Sant Gabriel
1381	Marges, Raimon de	mercader (vegeu Marges, 1374: parents)	c. 2 Sant Jordi i Sant Genís
et 1382	Cardona, Huguet de, **C**, ***rd***	escrivà de la tresoreria reial	b. 2 Sant Bernat i Sant Iu
t 1382	Guillema	dona de F. de Fortià, donzell	c. Santíssim Sagrament, a capella Sants Innocents
1384	Oliver, Guillem, **C**, ***rd***	notari, secretari del rei Pere	b. Sant Pal·ladi
t 1384	Jordà, Guillem	ciutadà	c. Sant Macià i Santa Helena
1385	Esplugues, Bernat d'	canonge	b. 5 St. Antoni abat
1385	Sança	dona de F. de Canyes, apotecari	b. 4 Sant Esteve
t 1385	Borrell, Pere	notari	b. 3 Sant Silvestre
t 1385	Sibil·la	dona de Bg. de Puig, porter reial	c. 2 Sant Tomàs apòstol i Sant Antoni de Pàdua
t 1386	Sacanal, Pere	prevere	c. Sant Salvador, a capella St. Sepulcre
1386	Gener, Joan, i Sallimona, Maria, la seva dona, **R? S**, ***rd***	cavaller, camarlenc del rei Joan, abans oficial de la tresoreria del rei Pere	c. Santa Maria de Gràcia, a capella Sant Bernat i Sant Iu
1387	Safont, Pere, **C**, **S**, ***rd***	mercader	b. Santa Eufrosina
1388	Palmer (*Palmio),* Antònia de	dona de P. Arau?	c. 1 Sant Gabriel
t 1388	Desvall, Pere, **C, dn** i **S** (vegeu F. d'Eximenis, 1355)	tresorer reial	c. Sant Pere i.c. i Sant Joan a.p.l.
et 1388	Rossell, Berenguer, ***rd***	prevere, beneficiat a la seu i a Santa Maria del Mar, mestre d'escolans de la Seu	b. 1 Sant Sever
1389	Vendrell, Guillem	prevere	b. 2 Sant Sever
1390	Escales, Raimon d', **C? S**	bisbe de Barcelona, conseller del rei Pere	b. 3 Sants Innocents
1390	Aragó, Martí d'	infant d'Aragó	b. 5 Santa Espina, a capella St. Sepulcre

FUNDACIÓ NOGUERA

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1391-1400	
1391	Urgell, Pere d'	mercader	b. 5 Sant Agustí
1391	Olzet, Llorença d'	filla de Bernat d'Olzet	c. 1 Corpus
1391	Montalt, Francesc de	notari	b. Sant Jeroni, a capella Sant Dionís
et 1392	Ganovardes, Raimon de	prevere, beneficiat a la seu	c. Sant Martí
1392	Portell, Berenguer	prevere	b. 4 Santa Agnès
t 1393	Corts, Miquel de	prevere, beneficiat a la seu	c. 1 Esperit Sant
1394	Font, Guillem de	prevere, patró del b. fundat a la capella per G. Oliver (vegeu Oliver, 1384)	c. 1 Sant Pal·ladi
t 1395	Rovira, Antoni	prevere	c. 2 Santa Cecília
1396	Tous, Bernat de	canonge	b. 4 Sant Llorenç
t 1396	Serra, Bernat	prevere, rector de Santa Tecla, Sitges	b. 3 Santa Tecla
c 1396	Cirer, Galcerà	prevere, beneficiat a la Seu	c. Sant Bernat
et 1397	Conomines, Pere de	ciutadà	b. 3 Santa Bàrbara (vegeu b. 1 Sant Sebastià)
t 1397	Bou, Bartomeua. **C** i **R***	vídua de F. de Santcliment, sr. d'Alcarràs, abans ciutadà	b. Sant Bartomeu i Santa Elisabet d'Hongria
1400	Caterina	dona de B. de Castellbisbal, ?	c. 2 Santa Agnès
1400	Valença	dona de B. Mulner, parador de draps de llana	b. 4 Sant Antoni abat

Així, van produir-se cent tretze fundacions a la seu al llarg del segle XIV, realitzades per cent quinze fundadors: cinquanta-una en el decurs de la primera meitat de segle i seixanta-dues durant la segona. La institució d'un benefici podia ser efectuada conjuntament per dos fundadors, de la mateixa manera que un mateix fundador podia erigir dos beneficis diferents, raó per la qual el nombre de fundacions no coincideix amb el de fundadors, que, com s'ha dit, és de cent quinze.

L'intent d'elaborar una estadística del perfil sociològic dels fundadors ha resultat, de vegades, bastant difícil. D'una banda, perquè en nou dels casos o bé no s'ha aconseguit localitzar cap notícia referent a la seva condició/estament/professió o bé se n'ha obtingut dades contradictòries. De l'altra, perquè alguns, sobretot ciutadans, juristes i notaris, van acabar ennoblits amb l'obtenció de senyories sobre castells

i llocs. El criteri adoptat per caracteritzar sociològicament els fundadors afectats per aquests ascensos socials ha estat, en primer lloc, la selecció de la professió/estament amb què consten en la documentació notarial contemporània a la fundació del benefici, i en el segon, la selecció del primer dels trets sociològics amb què apareixen descrits en aquella documentació. Per exemple: tot i que Pere de Marges ja apareix com a senyor del castell de Mataró en la documentació notarial contemporània a la fundació del seu benefici, com que sempre se'l fa constar primer com a escrivà de la tresoreria reial i, en segon lloc, com a senyor del castell de Mataró, ha estat comptabilitzat com a oficial reial i no com a noble, tot i que també s'ha recollit aquesta informació a la taula.

Un cop fet aquest aclariment, es pot observar que els sectors socials (condició/estament/professió) a què pertanyien els fundadors d'aquells beneficis eren els següents: dels cent nou fundadors (descomptant els sis casos indocumentats del total de cent quinze) quaranta-quatre eren eclesiàstics (vint-i-dos preveres, dinou canonges i tres bisbes), quinze mercaders, catorze nobles (un membre de la reialesa, dos relacionats amb una nissaga comtal, un amb una vescomtal, i nou de la petita noblesa, entre els quals un fou ennoblit quan esdevingué camarlenc de Joan I, i un altre quan obtingué la senyoria), onze ciutadans, vuit juristes (dos al servei del rei, un dels quals ennoblit), cinc notaris (tres al servei del rei), tres oficials reials (que, amb els dos juristes i els tres notaris al servei del rei, sumen el nombre de vuit), tres físics, tres apotecaris, l'hereu d'un mas i un hostaler.

El grau d'activitat dels fundadors pertanyents a aquells sectors socials va variar lleugerament al llarg del segle. Dels quaranta-nou (descomptant els dos casos indocumentats del total de cinquanta-un) fundadors que intervingueren durant la primera meitat, vint-i-nou eren eclesiàstics (disset canonges, deu preveres i dos bisbes), sis ciutadans, quatre nobles (un relacionat amb una nissaga vescomtal i tres membres de la petita noblesa), tres mercaders, quatre juristes (un al servei del rei), dos físics i un apotecari. En canvi, dels cinquanta-set (descomptant els cinc casos indocumentats del total de seixanta-dos) fundadors de la segona meitat, quinze eren eclesiàstics (dotze preveres, dos canonges i un bisbe), onze mercaders, vuit nobles (un membre de la reialesa, un relacionat amb una nissaga comtal, un amb una vescomtal, i cinc de la petita noblesa, entre els quals un fou ennoblit quan esdevingué camarlenc de Joan I i un en obtenir la senyoria), sis ciutadans, cinc notaris (tres al servei del rei), quatre juristes (un al servei del rei i ennoblit), tres oficials reials (que, amb els tres notaris i el jurista al servei del rei, donen el nombre de set), dos apotecaris, un físic, un hostaler i l'hereu d'un mas.

Les diferències més destacables detectades entre els fundadors de la primera i la segona meitat del segle XIV són les següents: primerament,

el notable descens dels eclesiàstics amb una aclaparadora reducció dels canonges a favor dels preveres; en segon lloc, el destacable augment dels mercaders, que passen de tres a onze; i, finalment, la irrupció dels notaris i els oficials reials, alguns dels quals consten també com a notaris, que en total sumen sis oficials reials. En conseqüència, sembla que la catedral de la primera meitat del segle XIV era una església de canonges, ciutadans i nobles, mentre que la de la segona meitat ho era de preveres, mercaders, nobles, ciutadans i oficials reials. Durant el segle XIV la seu s'obre, doncs, als fundadors laics i, entre aquests, als sectors més ben situats per a l'enriquiment i l'ascens social: els mercaders i els oficials reials. Igualment, tampoc és casual que el sector de la menestralia més ben representat entre els fundadors sigui el dels apotecaris, ja que, per la seva vinculació al comerç de les espècies, també tenien moltes possibilitats d'enriquiment i d'ascens social.

També s'observa que sovintejava l'existència de vincles familiars, d'amistat o professionals entre els fundadors dels diferents beneficis. Entre els fundadors relacionats per vincles de parentiu hi ha diversos membres de la família Cardona, Hug (vegeu 1319), Brunisenda (vegeu 1320) Margarida, dona de P. de Cardona (vegeu 1366) i Huguet (vegeu 1374); de la família Sallimona, Antònia, dona de Pere (vegeu 1311), Bernat (vegeu 1316) i Maria, dona de Joan Gener (vegeu 1388); de la família Colomer, Pere (vegeu 1354), la seva filla Violant (vegeu 1369), i la seva dona, Serena (vegeu 1376); de la família Rocafort, Salvador i Jaume, pare i fill (vegeu 1353) i Saurina, també filla de Salvador (vegeu 1372); de la família Rosell, Bonanat i Raimon (vegeu 1350) i Berenguer (vegeu 1388); de la família Cort, amb els dos Galcerà, que, per la distància de les dates de fundació, no semblen poder ser una mateixa persona, sinó probablement pare (1331) i fill (1364); de la família Eiximenis, Gispert (vegeu 1340) i Francesc (vegeu 1360), per la distància de les dates de fundació, probablement pare i fill, més que no pas germans; de la família Marges, Pere (vegeu 1374) i Raimon (vegeu 1381), probablement germans; de la família Pujol, Pere (vegeu 1334) i Jaume (1375); de la família Noguera, Bernat (vegeu 1320) i Arnau (vegeu 1370); de la família Barberà, Galcerà (vegeu 1317) i Guillemona (vegeu 1381); finalment, de la família Bou, Raimon (vegeu 1327) i Bartomeua (vegeu 1397). En total, que se sàpiga de moment, estaven relacionats trenta dels responsables de les cent tretze fundacions produïdes al llarg del segle, descomptant la vinculació que, lògicament, tenien els canonges entre ells. Resulta molt significatiu el fet que els tres membres de la família Colomer, pare, mare i filla, fundessin cadascun el seu propi benefici a la Seu, tot i que aquest s'instituïa no només per la salvació de la seva ànima, sinó també per la dels parents més propers. Això tant pot reflectir una gran religiositat com un tarannà independent per part dels membres d'aquesta família. El que queda ben clar és que reflecteix un potencial econòmic digne de consideració.

Entre els fundadors relacionats per vincles professionals trobem Huguet de Cardona (cit.), Joan Gener (cit.), Pere de Marges (cit.) i Pere Desvall (vegeu 1388), que va actuar com a tutor de la filla de Pere de Marges quan aquest morí, tots de la Tresoreria Reial. Finalment, alguns d'ells estan emparentats amb algun canonge de la Seu, com Joan Gener, pare de Bartomeu, canonge sagristà, o amb una vinculació més remota, com Guillemona Barberà i Galcerà de Barberà, Bartomeua Bou i Raimon Bou, Arnau de Noguera i el canonge Guillem de Noguera (doc. 1365).

Un altre aspecte interessant és el del lloc d'enterrament elegit pels fundadors de beneficis. En molts dels casos els documents fundacionals o els testaments dels fundadors no han pogut ser localitzats, perquè es van perdre abans de ser enregistrats en els *Registra Dotaliarum* o, sobretot, a causa del mal estat de molts dels documents que contenen, de manera que ha calgut guiar-se bastant per les dades proporcionades per Campillo en l'*Speculum*. Tot i això, contràriament al que pugui semblar, la capella on s'instituïa el benefici no era elegida sistemàticament com a lloc de sepultura per aquells fundadors. Només tenim constància que vuit es decantessin per aquesta opció: cinc documentats com a promotors de capella, un possible promotor, una filla de promotor i només un fundador que no va finançar capella, de manera que, per les dades que hi ha, sembla que aquest tipus d'enterrament estava relacionat amb la promoció d'una capella. D'altra banda, també cal tenir en compte que el fet de finançar-la no implicava necessàriament que el fundador s'hi fes enterrar, com succeeix en sis dels casos.

Pel que fa a l'àmbit de la promoció artística, s'ha pogut veure que, dels cent quinze, només són setze els fundadors documentats com a promotors de capelles i nou podrien ser-ho, perquè la data de fundació dels seus beneficis coincideix amb el moment de construcció de les capelles, tot i que la pèrdua de bona part dels llibres d'Obra de la primera meitat del segle ha comportat que alguns promotors d'aquell període restin ignorats. Dels setze promotors de capelles documentats (dels quals només n'hi ha dos actius en la primera meitat del segle), quatre eren mercaders, quatre oficials reials (entre els quals un notari i un jurista), tres ciutadans, tres canonges (dos la promouen conjuntament) i un noble, proporció que reflecteix perfectament l'entorn socioeconòmic d'aquell moment. Pel que fa als nou possibles promotors de capelles (dels quals només n'hi ha un actiu en la segona meitat del segle), sis eren canonges, un bisbe, un prevere i un altre cavaller, de manera que sembla confirmar-se que si la catedral de la primera meitat del segle XIV era l'església dels canonges i dels nobles, en canvi la de la segona meitat era la dels mercaders i els oficials reials. Malauradament, els murs de les capelles de l'església, contràriament al que succeeix en les del claustre, no presenten escuts familiars. Només en un dels casos l'heràldica ha permès identificar el promotor, i es tracta d'un escut situat

en l'exterior del mur, visible només des dels teulats de les capelles de l'absis: el dels Cardona, a la capella de Sant Antoni abat, del canonge Hug de Cardona. En canvi, els sepulcres no constitueixen un indicador infal·lible, ja que, com s'ha pogut observar, la seva presència en una capella no indica necessàriament que el difunt que l'ocupa l'hagués finançat, sinó que, simplement, hi podria haver fundat un benefici. En la taula que es presentarà a continuació s'exposaran altres aspectes dels fundadors beneficials promotors de capelles que no tenien cabuda en la taula anterior, com el seu grau de riquesa, el fet que financessin la seva pròpia capella encara que poguessin comptar amb la promoguda per algun parent molt proper a l'hora d'instituir el seu benefici, o el fet que n'arribessin a finançar més d'una.

Finalment, amb relació als set donants de retaules que apareixen en la taula, es pot observar que cinc són promotors de capella, un és només fundador de benefici i un també podria haver estat donant a més de fundador, ja que l'advocació del retaule descrit en els llibres de visita pastoral només és possible arran de la institució del seu benefici en la capella (c. de Santa Maria de Gràcia, a la capella de Sant Bernat i Sant Iu: vegeu Gener 1388). Entre aquests donants es troben dos nobles, dos ciutadans, dos mercaders i un apotecari. Entre ells predominen els promotors de capelles, però, en canvi no destaca cap sector social en la contractació de retaules. Cal ressaltar també que en la visita pastoral de 1391 s'insta el parent d'un promotor, «en Rocafort, pater primi beneficiati» de la capella de Sant Tomàs i Sant Antoni (vegeu Rocafort 1353), a donar-ne un. La pèrdua de la documentació notarial relativa a retaules i, per tant, la ignorància sobre la identitat dels donants, ha pogut ser pal·liada, en alguns casos, gràcies als llibres de visita pastoral, tant per les descripcions que proporcionen sobre l'advocació dels retaules com per les dels escuts familiars que hi ha. Però les tendències observades en aquesta taula no impliquen que a la seu, durant el segle XIV, només hi hagués retaules en les capelles esmentades, ni tampoc que la contractació de retaules gairebé es restringís als promotors de capelles, ja que els llibres de visita donen constància de l'existència de molts més retaules i la documentació notarial evidencia que els beneficiats de les capelles també en van contractar.

La taula que es presenta ara, complement de l'anterior, s'ha confeccionat amb les dades extretes de les fonts emprades per realitzar la precedent i, a més, amb les proporcionades pel padró de milícia de 1389, font estudiada per M. Guàrdia i A. García Espuche.[1] Aquesta

1. GARCÍA-GUÀRDIA, *La ciutat*, p. 49.

FUNDACIÓ NOGUERA

darrera font constitueix un excel·lent indicador de la situació econòmica dels fundadors de beneficis que van promoure capelles, ja que la seva contribució era proporcional a l'estimació de la seva fortuna: un arnès pels que posseïen entre 25.000 i 50.000 sous, dos arnesos pels que en tenien entre 50.000 i 80.000, i tres arnesos pels que tenien una fortuna superior a 80.000 sous. Malauradament, bastants dels promotors de capelles de la Seu van morir abans d'efectuar-se aquell padró, de manera que, per tal de tenir una visió aproximada de la seva fortuna, s'ha hagut de recórrer a l'aportació efectuada per l'hereu de cadascun d'ells, la identitat del qual ha estat propocionada per la documentació notarial de l'AHPB i ratificada pels fogatges, quan el seu domicili ha coincidit amb el que havia tingut el seu pare. La situació econòmica de les promotores de capelles ha hagut de ser estimada, com en la taula anterior, segons la dels seus marits, tot i que com a vídues també pagaven l'aportació que els pertocava. Finalment, amb relació al darrer dels aspectes més interessants dels fundadors beneficials, el moment d'institució del benefici i promoció de la capella, és a dir *inter vivos* o *post mortem*, vegeu taules números 1 al 3 del capítol 1.

Taula 9

Situació econòmica dels promotors de capelles documentats de la seu: 1300-1400

Abreviatures emprades:

B = fundació de benefici; ot = ordre testamentària de fundació; **C** = promoció de capella; **E** = presència de l'escut familiar del promotor en els murs de la capella; **ant** = capella o benefici anterior; **post** = capella o benefici posterior; **ib** = fundació efectuada a la capella del promotor; † = difunt; dn = document notarial; LO = Llibre d'obra

Data capella	*Data benefici*	*Promotor*	*Altres beneficis o capelles seus o de parents*	*Situació econòmica segons el padró de de milícia de 1389*
Sant Antoni, 1319, **E**	1319	Hug de Cardona, canonge	Brunisenda de Cardona, parenta, **B**, **ib**, **post**	† 1321?
Sant Cristòfol, 1339 (ot 1324)	1339 (ot 1324)	Jaume Novell, canonge		† 1329
Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua, 1353, **E** (ot 1349)	1353 (ot 1349)	Jaume de Rocafort, marmes. test. de Salvador, pare	Saurina de Rocafort, filla de Salvador i germana de Jaume, **B**, **ib, post**	† 1364. Fills: Joaneta, Isabel (AHPB, 23/15, f. 18v, 1364) i Joanet (AHPB, 23/20, f. 11 bis, 1369), però segurament morí a. de 1389

Data capella	*Data benefici*	*Promotor*	*Altres beneficis o capelles seus o de parents*	*Situació econòmica segons el padró de de milícia de 1389*
Sant Francesc, 1355 (ot 1355)	1355 (ot 1355)	Francesc d'Eiximenis, cedida pels seus marmessors a Pere Desvall	Gispert d'Eiximenis, oncle? **B**, Seu, **ant**	† 1355
Sant Iu i Sant Bernat, 1366, LO, **E**	1382	Huguet de Cardona		† 1382. La seva vídua no paga (Pi, f. 108r)
Sant Lluís, 1367, LO, **E**	c. 1359, dn AHPB	Maria de Prats i G. d'Ardèvol		† 1364
Tots Sants, a. 1365, LO, **E**	1365?	Pere Tresserres		† c. 1376
Esperit Sant, a. 1367, LO, **E**	1367	Jaume Descoll		† c. 1379
Sant Macià i Santa Helena, a. 1367, dn AHPB, **E**	1367	Guillem Almogàver		† 1367. Genís, tercer dels tres fills: Bonanat, Guillem i ell (AHPB, 23/2, f. 102v, 1368): 3 arnesos (Framenors, f. 76r i 211v)
Sant Genís i Sant Jordi, a. 1364, LO, **E**	1373	Pere de Marges	Raimon de Marges, germà? **B**, **ib**, **post**	† 1373. Ramonet fill (AHPB, 28/2, f. 75v, 1373): 2 arnesos (Framenors, f. 75r i 211r)
Sant Pere i.c. i Sant Joan a.p.l., 1375, dn AHPB, **E**	1388	Pere Desvall: vegeu Eiximenis		† 1382-89. Vídua: 2 arnesos (Mar, f. 20r i 222r). Joan, fill (AHPB, 36/7, f. 102v, 1382): 3 arnesos (Sant Pere, f. 139v i 234r)
Sant Gabriel, 1379, LO, **E**	1381	Guillemona de Barberà, vídua de F. de Togores		† 1364
Santa Eufrasina, 1382, LO, **E**	1387	Pere Safont		† 1379? Vídua: 3 arnesos (Framenors, f. 75r i 211r)
Sant Pal·ladi, 1385, LO, **E**	ot 1384	Guillem Oliver		† 1385. Guillem, hereu: 3 arnesos (Mar, f. 40r)
Sant Bertomeu i Santa Elisabet d'Hongria, 1385, LO, **E**	ot 1397	Bartomeua Bou	Francesc de Santcliment (segon marit), St. Just, **B**, **ant**; Bernat Abril (primer marit), Sant Jaume: hauria d'haver estat **B**, **ant**, però Bartomeua no s'ocupa de la seva darrera voluntat fins que ella mateixa fa testament	vídua (segon marit): 1 arnès (Framenors, f. 81v i 212r)

També mereix un breu comentari la situació econòmica dels fundadors de beneficis que no van finançar capelles, segons aquell padró de milícia de 1389, que, en general, sembla haver estat lleugerament inferior a la dels que en van promoure: Francesc, fill i hereu de Joan Gener (possible donant del retaule de Santa Maria de Gràcia: vegeu 1386), un arnès;[2] Berenguer de Puig (vegeu Sibil·la, 1385) un arnès; Joan Sabastida (donant del retaule de Sant Andreu: vegeu 1378) tres arnesos;[3] i vídua de Berenguer de Montjuïc (vegeu Colomer, Violant, 1369, primera esposa), un arnès. Finalment, cal destacar un donant de retaule que no va fundar cap benefici: Jaume Pastor, que va llegar el retaule de Sant Tomàs i Sant Antoni, dos arnesos.[4]

Com s'ha vist, només es coneix la situació econòmica de sis dels quinze promotors de capella que apareixen en la taula. Resulta significatiu que els dos mercaders (el fill d'Almogàver i la vídua Safont) realitzin la contribució màxima, tres arnesos, mentre que l'aportació dels tres oficials reials (dels seus fills) oscil·la, segurament en funció del seu escalafó: tres arnesos el fill del secretari del rei (Oliver), tres el fill del tresorer (Desvall) i dos el fill de l'escrivà de Tresoreria (Marges). Finalment, la vídua del ciutadà (Santcliment) contribueix amb un arnès.

Segons les notícies disponibles, sembla que cap dels promotors de la seu va fundar altres beneficis ni va emprendre el finançament d'altres capelles en la resta d'esglésies estudiades, contràriament al que succeeix amb els fundadors i promotors actius en algunes d'aquelles. Tampoc n'hi ha cap que tingui parents directes que hagin promogut capelles a la seu ni en altres esglésies, mentre que, en canvi, n'hi ha dos que tenen familiars que han fundat beneficis prèviament, tant a la seu com en altres esglésies. Lògicament, en ambdós casos, la il·lusió d'aconseguir una capella pròpia (i la possibilitat econòmica de fer-ho) devia ser massa forta per conformar-se amb la fundació del benefici en una capella que ni tan sols era del parent, amb l'increment del dot del fundat per aquell o amb la donació d'algun ornament, ni que fos costós com el retaule. S'ha trobat constància d'actuacions com aquestes en la documentació notarial, però amb relació als familiars dels promotors de capelles. Igualment, s'ha pogut observar que en tres dels casos hi ha hagut familiars que han escollit la capella finançada pel parent per fundar-hi el seu benefici: la filla d'en Rocafort, el germà (?) d'en Marges i una parenta del canonge Cardona. Finalment, s'ha vist que només dues de les catorze capelles que apareixen en la taula (descomptant la d'Eiximenis, que fou cedida a un altre promotor) estan despro-

2. AHMB, CC, Fogatges, Padró de milícia de 1389, Framenors, f. 76r i 206r.
3. *Ibid.*, Sant Pere, f. 140v i 234v.
4. *Ibid.*, Mar, f. 39v i 226r.

veïdes d'escut familiar. Això és un fet significatiu, ja que evidencia que la reivindicació del prestigi de la família devia jugar un paper tan important com la religiositat en la promoció de capelles.

Les conclusions que es desprenen d'aquestes dues taules són, doncs, les següents:

1. Hi ha una variació dels sectors socials a què pertanyen els fundadors de beneficis i els promotors de capelles entre la primera i la segona meitat del segle XIV, amb l'augment dels mercaders i els funcionaris reials (entre ells diversos notaris i juristes) en detriment dels eclesiàstics.
2. Existien relacions familiars o professionals entre bona part dels fundadors.
3. Hi ha una escassa tendència (o potser escasses notícies) vers l'enterrament en la capella on s'ha fundat el benefici, gairebé monopolitzada pels promotors de capella.
4. Igualment, s'observa una escassa tendència (o potser escasses notícies) vers la donació de retaule, també gairebé exclusiva dels promotors de capella, tot i que, com s'ha dit, els beneficiats, que no apareixen en aquesta taula, també en contractaven.
5. No sembla que hi hagués una diferència molt considerable entre el poder adquisitiu dels fundadors promotors de capelles i el dels simples fundadors de benefici.
6. Els mercaders i els funcionaris reials que van promoure capella tenien una fortuna similar.
7. No s'observa cap tendència dels fundadors de la seu a instituir altres beneficis o a promoure altres capelles en la resta d'esglésies estudiades, exceptuant Joan Gener, que no va promoure capella a la seu (vegeu Gener, 1386).
8. Hi ha una tendència dels fundadors parents de promotors de capelles a instituir-hi els seus beneficis, com si es tractés de capelles familiars.
9. Gairebé la totalitat de les capelles de què es coneix el promotor presenten el seu escut familiar en els murs, cosa que evidencia l'afany de consolidar el prestigi familiar com un incentiu important en el finançament de capelles i que concorda amb el punt 8.

FUNDACIÓ NOGUERA

PERFIL DELS PROMOTORS DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES DE SANTA MARIA DEL MAR

Taula 10

Fundadors de beneficis en les capelles de Santa Maria del Mar: 1300-1400

Abreviatures emprades:

t = Data del testament en què es disposa la institució del benefici, quan es desconeix el moment exacte de la fundació; **c** = data de la primera col·lació coneguda del benefici; ***rd*** = Document fundacional conservat en els *Registra Dotaliarum* de l'ADB*;* **dn** = Dada aportada per document notarial; **C** = Fundador promotor de la capella; **C?** = Fundador que, tot i no haver-hi constància documental, podria haver promogut la capella, ja que el moment de la institució del seu benefici coincideix amb el de la construcció d'aquella; **S** = Fundador amb sepultura a la capella; **R** = Fundador donant de retaule

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1300-1310	
t 1304?	Guardiola, Pere de, **C**, **R**, ***rd***	mercader	b. Santa Anna
		1321-1330	
1324	Bosquets, Arnau de, **C** (església romànica), **S**	draper	b. Sant Vicenç i Santa Llúcia
t 1328	Puigventós, Maria, intent frustrat **C**, ***rd***	dona de Bernat de Puigventós	b. 2 Corpus
1329	Sescomes, Arnau, **C?**, ***rd***	bisbe de Lleida	b. Sant Salvador (juntament amb b. 2 Sant Andreu, seu)
		1331-1340	
1331	Durfort, Saurina, **C**	filla de B. Durfort, primer dona de G. Tió i després de P. Messeguer	b. 1 Trinitat i sta. Apol·lònia, després de Sant Simeó i Santa Apol·lònia
t 1331	Roudors, Berenguer de, **C**, ***rd***	ciutadà	b. 1 Santa Eulàlia de Barcelona
1333	Preixana, Guillem de, **C**, ***rd***	mercader	b. Sant Andreu
c 1337	Geltrú, Joan de la, **C**	apotecari	b. 1 Sant Antoni i Sant Bernat
1338	Sabastida, Bernat, **C**, ***rd*** (il·legible)	mercader (vegeu Sabastida, 1391: descendent?)	b. Sant Francesc i Santa Clara
c 1338	Canells, Elisenda	dona de B. de Canells, mercader	b. 1 Sant Gabriel

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
1339	Albanell, Blanca		b. 2 Sant Miquel
1339	Alomar, Sança, **C**, **R** (**dn**)	dona de G. Alomar, vicecanceller	b. 1 Santíssima Trinitat
t 1341	Gener, Francesc, **C**, **S**, ***rd***	mercader (també paga la capella de Sant Bertomeu de Santa Maria de Manresa)	b. 1 Sant Tomàs apòstol
		1341-1350	
t 1341	Olzet, Jaume d', **C**	ciutadà, «de casa del rei» (**dn**)	b. 2 Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista
t 1342 **et** 1344 (**dn**)	Sapera, Bonanat, **C**, ***rd***	notari, tinentsegell i conseller reial, escrivà de la vegueria, batllia i duana del castell de Càller (Sardenya)	b. Sant Pau i Santa Praxedis
et 1343	Latona, Alamanda de	dona de P. de Latona, ciutadà	b. 2 Sant Llorenç i Sant Hipòlit
et 1344	Riba, Marc, ***rd***	prevere	b. 2 Sant Gabriel
et 1345	Burguès, Arnau	canonge d'Urgell	b. 2 Santíssima Trinitat
c 1346	Rovira, Constança i Francesca, cosines	nétes de G. Rovira, escrivà reial, filles de F. i J. Rovira, dones de G. de Puig, llicenciat en lleis, regent l'advocacia fiscal per J. Desfar, conseller reial, i de Guerau d'Esplugues, sotstresorer de la reina, respectivament (vegeu Esplugues, 1348: parents?)	b. Sant Nicolau
t 1347	Poc, Pere	draper	b. 2 Sant Pere
t 1348	Llull, Galcerà, intent frustrat **C**, **S**, ***rd***	ciutadà (vegeu Llull, 1348: parents?)	b. Santa Marta
t 1348 **et** 1352	Llull, Bernat i Berenguera, mare, **C**, **S**, ***rd***	ardiaca de Mar (vegeu Llull, 1348: parents?)	b. 1 Corpus
c 1348	Esplugues, Joana d'	dona de R. de Malla, filla de Galcerà d'Esplugues (vegeu Rovira, 1346: parents?)	c. 1 Sant Nicolau
et 1349	Gualbes, Jaume (**C** amb Ferrer, Francesc i Bernat, germans), **S**, ***rd***	ciutadà (Jaume)	c. Sant Mateu i Santa Marta

FUNDACIÓ NOGUERA

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
c. 1337-1349 (**dn**)	Savall, Raimon, **C**	ciutadà, oriünd de Sant Julià de Vidrà (Vic). Vegeu Savall, 1378: filla	b. 1 Sant Esteve
t 1349	Gracià, Jaume, intent frustrat de **C**, ***rd***	argenter	b. 1 Tots Sants
1350	Serra, Maria, **C**, ***rd***	dona de P. de Mollet, ciutadà, filla de B. Serra, mercader (vegeu Santa Maria del Pi, Serra, 1345: parents?)	b. 1 Sant Marc i Santa Bàrbara
		1351-1360	
1351	Ballaró, Benvinguda, **C**, **S**, **dn**	dona d'A. Ballaró, draper (vegeu Ballaró, 1386: parentes)	b. 1 Sant Honorat i Santa Oliva
et 1351	Vilamajor, Maria de, ***rd***	filla de F. de Vilamajor, pellisser	b. Sant Gabriel i Santa Caterina
et 1354 **t** 1347	Grony, Jaume, **C?** (promotor del trasllat de la capella romànica, on era patró del benefici, a l'obra nova?)	ciutadà, batlle de la ciutat en 1336 i conseller durant diversos anys	b. Sant Martí, a la capella de Sant Jaume
et 1355	Estrada, Francesc d', **C**, **dn**, ***rd***	mercader	b. 2 Tots Sants
et 1356	Vila, Bernat de, ***rd***	draper	b. 2 Sant Bernat
t 1359	Monjo, Benvinguda, **S**, ***rd***	vídua de B. Monjo, mercader, **C** (***rd***)	b. 1 Sant Bartomeu
		1361-1370	
t 1362 **et** 1376	Cavaller, Jaume, **C**, ***rd***	canvista (també paga capella al convent de framenors)	b. 1 Sant Jordi i Santa Helena
t 1363	Descoll, Bonanat, **C**, **S**	mercader, vicealmirall de Catalunya en 1356 (**dn**)	b. 1 Sant Julià
t 1363	Solà, Jaume de, **C**	mercader	b. 1 Sant Felip i Sant Jaume (en va fundar un altre, dedicat a Santa Eulàlia, a l'església de Cervera)
et 1363	Sabater, Bernat, **C**, **R**, ***rd***	vicari de Santa Maria del Mar	b. Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida
t 1363	Fàbrega, Gilbert de, **C**, **S**, ***rd***	parador de draps de llana	b. Sant Lluc i Sant Agustí
t 1364	Sala, Marc	prevere	c. Sant Antoni i Sant Bernat
t 1365	Puig, Bernat de	mercader	b. 2 Sant Marc i Santa Bàrbara

FUNDACIÓ NOGUERA

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1371-1380	
a. 1371	Dusai, Raimon, **C**, **S**, **dn** i ***rd*** (testament de la seva nora, Isabel, que llega **R**)	ciutadà	b. Sant Rafael i Onze Mil Verges
t 1374	Bellsolei, Francesca, ***rd***	dona de G. de Bellsolei, mercader	c. Santa Anna
t 1375	Rocacrespa, Pere de, ***rd***	canvista	b. 2 Sant Jordi Santa i Helena
t 1378	Savall, Constança, ***rd***	filla de R. Savall, **C**, dona de F. Desbosch, del palau reial (vegeu Savall, c. 1364)	b. 2 Sant Esteve
et 1379	Ermengol, Bernat, ***rd***	assaonador	b. 2 Sant Bertomeu
		1381-1390	
t 1380	Molins, Jordi	cotoner	b. Santa Caterina
1384	Soler, Pere, ***rd***	prevere, beneficiat a l'església de Valls	b. 2 Sant Simeó i Santa Apol·lònia
1385	Llobet, Agnès	filla de B. Llobet, primer dona de B. Dusai i després de B. Andreu, mercader	b. 1 Santa Agnès, a la capella de Santa Anna
1385	Vilardebó, Constança	dona de P. de Vilardebó, notari	c. Sant Gabriel
t 1385	Mitjavila, Simoneta de	dona de B. Morey, ciutadà, filla de Jaume de Mitjavila, ciutadà	b. 3 Sant Antoni i Sant Bernat
t 1386	Ballaró, Francesca, ***rd***	dona de J. Oliver, mercader, filla de P. Ballaró (vegeu Ballaró, 1351: parentes)	b. 2 Sant Honorat i Santa Oliva
1388	Figuerola, Sibil·la	dona de J. Figuerola, mercader	c. Sant Miquel
c 1390	Rovira, Pere	fuster	b. 2 Sant Tomàs apòstol
		1391-1400	
c 1391	Sabastida, Constança	vídua de B. Sabastida (descendent del **C** ? Vegeu Sabastida, 1338)	c. Sant Francesc i Santa Clara
1391	Alòs, Arnau d', ***rd***	mercader	b. Sant Julià i Mare de Déu de les Neus
1391	Colliure, Valença, ***rd***	dona de B. de Montjuïc, dr. en lleis, filla de J. de Colliure, patró de nau (vegeu Valença, 1392)	b. 2 Sant Julià

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
t 1392	Colliure, Valença, ***rd***	*ut. sup.*	b. 3 Sant Julià
c 1393	Guerau, Pere	prevere	c. Santa Agnès
t 1393	Bertran, Arnau	mercader	b. 3 Sant Gabriel
t 1393	Vila, Jaume sa	rector de Santa Maria de Granyena	b. Santa Maria de l'Esperança (a la capella de Sant Rafael)
1397	Alou, Elisenda, ***rd***	dona de F. Alou, mercader	b. 3 Sant Tomàs apòstol
1397	Salelles, Francesca	dona de B. Salelles, lloctinent del protonotari del rei Joan	c. 2 Sant Rafael i Onze Mil verges
et 1400	Puigalt, Galcerà de, ***rd***	prevere, beneficiat a la Seu	b. 2 Sant Felip i Sant Jaume

El total de fundacions beneficials comptabilitzades a Santa Maria del Mar al llarg del segle és de seixanta-tres, moltes menys que a la Catedral, que en va enregistrar cent tretze. El nombre de fundadors és, en canvi, de seixanta-quatre, ja que un dels beneficis va ser instituït per dues persones (Constança i Francesca Rovira, 1346). Durant la primera meitat del segle es van produir vint-i-vuit fundacions i, a la segona, trenta-cinc. Aquest increment es pot explicar per dos factors. El primer és que l'obra d'aquesta església es va iniciar l'any 1329, de manera que no resten ni dues dècades hàbils per a la fundació de beneficis en les noves capelles. El segon, és que calia donar temps als fundadors beneficials més rics per promoure les capelles, cosa que no estava a l'abast de tots els que projectaven fundar un benefici, de manera que van haver d'esperar-se. Tot i això, l'adjudicació i promoció de capelles en aquesta església deuria ser força ràpida, ja que, fins i tot, alguns dels fundadors que projectaven promoure'n alguna no van arribar a temps.

Contràriament a la catedral, en aquesta església no s'observa un canvi del perfil sociològic dels fundadors en passar de la primera a la segona meitat del segle, sinó que va quedar totalment definit des del primer moment. Ja s'ha comentat en el capítol 2 el paper que va tenir el tipus de veïnat d'aquesta església, molt concret, en la seva ràpida construcció. Així, trobem vuit mercaders durant la primera meitat del segle (tres d'ells drapers) i quinze a la segona (dos d'ells canvistes, dos drapers i un que va acabar com a vicealmirall de Catalunya, Bonanat Descoll); sis ciutadans durant la primera meitat i tres a la segona; cinc oficials reials durant la primera meitat (dos juristes i un notari) i dos en el decurs de la segona (un dels quals notari); quatre eclesiàstics durant la primera meitat (un bisbe, un ardiaca, un canonge i un prevere)

i sis en el transcurs de la segona (quatre preveres, un vicari i un rector); dos menestrals durant la primera meitat (un apotecari i un argenter) i quatre en el decurs de la segona (un pellisser, un cotoner, un assaonador i un fuster); un jurista durant la primera meitat (oficial reial) i un en el decurs de la segona (també oficial reial); finalment, un notari durant la primera meitat (oficial reial) i dos en el decurs de la segona (un d'ells oficial reial). Resulta significatiu que dos dels sectors que experimenten un increment de participació més notable en passar a la segona meitat del segle sigui el dels eclesiàstics, concretament preveres, i el dels menestrals. Això confirma que els grups socials amb menys potencial econòmic havien d'esperar que d'altres més rics haguessin promogut les capelles, perquè ells no podien finançar altra cosa que el benefici, ja prou costós.

Una altra qüestió significativa en aquest recompte és l'escassa representació del clergat i l'absència total de nobles, en comparació amb la seu. Ens trobem, doncs, davant d'uns fundadors beneficials amb un perfil social ben definit: un total de vint-i-tres mercaders enfront de deu eclesiàstics, nou ciutadans, set oficials reials, sis menestrals, tres notaris i dos juristes (tres dels quals es repeteixen en el grup dels oficials reials). D'aquesta manera, sembla més apropiat referir-se a Santa Maria del Mar com «l'església dels mercaders» que com la «Catedral de la Ribera».

Només és té constància que tres dels seixanta-quatre fundadors comptabilitzats a la taula (cal recordar que les cosines Rovira en funden un conjuntament i que Valença de Colliure en funda dos) donessin retaule: Sança, dona de Guillem Alomar (1339), Bernat Sabater (1363) i Pere de Guardiola (1304 o 1340?), el darrer per ordre testamentària.[5] Se sap que Sança en va contractar un perquè apareix esmentat («rerataula cum banco (...) cum signis domine d'en Aulomar») en un inventari dels ornaments del seu benefici, de l'any 1349.[6] Pel que fa a Bernat Sabater, en l'acta de dotació del seu benefici va fer constar que també donava un retaule: «Item et assigno ipsi presbiteratui (...) unum retaule cum historiis beati Ivonis et beate Eulalie.»[7] El fet que només es tingui constància d'aquests donants no significa que les capelles de Santa Maria del Mar estiguessin majoritàriament desproveïdes de retaule: el visitador pastoral de 1363 informa que les capelles de Sant Honorat i Santa Oliva (promoció pels Ballaró, 1350) i de Santa Margarida (d'origen romànic, patronatge beneficial dels Dusai) en tenien.[8] Igualment, també cal destacar el cas de la capella de Sant Rafael

5. ADB, RD, II, f. 680, 1-6-1304 (?): «fiat eidem altari unum retaula».
6. AHPB, 19/3, f. 45r, 17-1-1349, cit.
7. ADB, RD, IV, f. 110r-122v, 31-8-1363.
8. ADB, VP, vol. 6, 1363, Santa Maria del Mar, f. Fv i G.

i les Onze Mil Verges (promoció pels Dusai, a. 1371), en què Isabel, nora del promotor, va llegar 50 lliures per a la contractació d'un retaule en el seu testament.[9] Es tracta d'un import força considerable, però també bastant freqüent, de manera que s'entén perquè la donació de retaule s'acostumava a postergar fins l'hora de fer testament, si més no en els casos en què ja s'havia assumit el finançament d'una capella i la dotació d'un benefici. Resulta significatiu que gairebé tots els donants de retaule dels quals es té notícia fossin també promotors de capella, cosa que indica la possessió d'un potencial econòmic important.

Tampoc és gaire destacable el nombre de fundadors beneficials que van disposar la seva sepultura en la capella del benefici (si més no que se sàpiga), que és només de nou, tots ells promotors de la capella respectiva. Això no indica necessàriament que el dret de sepultura anés lligat a la promoció de la capella, tot i que el promotor, com s'ha vist anteriorment, l'obtenia automàticament, juntament amb el dret a representar l'escut familiar en els seus murs. Contràriament, alguns fundadors de beneficis obtenien el dret de sepultura sense haver promogut la capella, com per exemple Joan Gener (vegeu seu, 1386), soterrat a la capella de Sant Iu i Sant Bernat, promoguda per Huguet de Cardona, oficial de la Tresoreria Reial com ell, el qual va nomenar-lo marmessor testamentari, de manera que els devia unir una relació més estreta que la merament laboral.[10]

El nombre de fundadors que van instituir altres beneficis o van promoure altres capelles, com succeeix a la seu, és molt escàs. Cal tenir en compte que es requerien recursos força considerables per finançar dos beneficis i autèntiques fortunes si, a més, es promovien dues capelles. En aquesta taula només apareix una fundadora de dos beneficis, Valença de Colliure (1391 i 1392, a la mateixa capella) i únicament dos promotors que van finançar altres capelles en altres llocs: Francesc Janer, a Santa Maria de Manresa, i Jaume de Cavaller, al convent de Framenors. Es tracta de fortunes que, probablement, només podien arribar a reunir els mercaders o els canvistes, com en aquest cas.

De la mateixa manera que a la Seu, també s'han detectat en aquesta església fundacions beneficials realitzades per membres d'una mateixa família, sovint a la capella promoguda per un parent. En alguns casos no s'ha pogut verificar el parentiu entre els fundadors, però el fet que portin el mateix cognom s'ha considerat prou significatiu com per a incloure'l s en la llista que es presenta a continuació. La família Sabastida hi està representada per Bernat (1338) i Constança, vídua de Bernat Sabastida, possible descendent de l'anterior (1391, a la mateixa capella).

9. AHPB, 20/12, f. 17r-18r, 4-12-1370. El testament es va executar el 31-8-1371.
10. ADB, RD, I, f. 303r-306r, 8-8-1382 (execució testamentària), cit.

La família dels Rovira compta amb Constança i Francesca, dona de Guerau d'Esplugues (1346) i Joana d'Esplugues, possible parenta de l'anterior (1348, a la mateixa capella), per representar-la. La dels Llull està representada per Galcerà (1348) i Bernat i Berenguera (1348). La família Gualbes, amb els seus membres Jaume, Ferrer, Francesc i Bernat (1348), germans, els quals van promoure conjuntament la capella. Els Savall, representats per Raimon (1364) i la seva filla Constança (1378, a la mateixa capella) també hi participen. La família Dusai hi col·labora gràcies a la promoció de Raimon (a. 1371) i Agnès Llobet, dona de Berenguer Dusai en primeres núpcies (1385), a banda de tenir el patronatge del benefici de la capella de Santa Margarida. Finalment, els Ballaró hi concorren amb Benvinguda, dona d'Arnau Ballaró (1350), i Francesca Ballaró, dona de Jaume Oliver (1386, a la mateixa capella).

Cal recordar que, a banda d'aquestes relacions de parentiu de sang, els promotors i fundadors d'aquesta església estaven molt cohesionats per enllaços matrimonials i relacions laborals (com els canvistes Jaume de Gualbes i Eimeric Dusai), a qui ja s'ha fet referència en el quadre del capítol 1.5).

Taula 11

Situació econòmica dels promotors de capelles documentats de Santa Maria del Mar: 1300-1400

Abreviatures emprades:

B = fundació de benefici; ot = ordre testamentària de fundació; c = primera col·lació documentada del benefici; dn = dada extreta de document notarial; **C** = promoció de capella; **E** = presència de l'escut familiar del promotor en els murs de la capella; **ant** = capella o benefici anterior; **post** = capella o benefici posterior; **ib** = fundació efectuada a la capella del promotor; † = difunt

Data capella	*Data benefici*	*Promotor*	*Altres beneficis o capelles seus o de parents*	*Situació econòmica segons el padró de milícia de 1389*
Santa Anna, a. 1333, **E**	1333	Guillem de Preixana		Pere, possible descendent: 2 arnesos (Framenors, f. 72v i 210r)
Sant Francesc i Santa Clara, a. 1338, **E**	c 1338	Bernat Sabastida	Constança, vídua de Bernat Sabastida, descendent (?), **B**, **ib**, **post**	Bernat, possible descendent: 1 arnès (Sant Pere, f. 157v **i** 238v)

Data capella	*Data benefici*	*Promotor*	*Altres beneficis o capelles seus o de parents*	*Situació econòmica segons el padró de milícia de 1389*
Sant Tomàs apòstol, a. 1341, **E**	ot 1341	Francesc Gener	capella i benefici de Sant Bartomeu a Santa Maria de Manresa	Francesc, possible descendent: 1 arnès (Framenors, f. 76r i 206r)
Santa Eulàlia de Barcelona (c. 1331-1341), **E**	ot 1331 dn 1342	Berenguer de Roudor		Antoni, possible descendent: paga arnès, però no se n'especifica la quantitat (Mar, f. 31r)
Sant Pau i Santa Praxedis, 1344 (dn), **E**	ot 1342 exec. 1344	Bonanat Sapera		Bonanat, fill seu (AHPB, 14/2, f. 70r, 1344; 23/5, f. 78v, 1355; 23/3, f. 21r, 1374): paga arnès, però no se n'especifica la quantitat (Mar, f. 20r)
Sant Nicolau, a. 1346	c. 1346	Francesca i Constança Rovira, dones de G. d'Espluga i de G. de Puig		Francesca, vídua de G. d'Esplugues, i filla: 2 arnesos (Mar, f. 39v i 226r)
				Francesc Despuig, possible descendent: 2 arnesos (Mar, f. 40r i 226v)
Sant Mateu i Santa Marta, a. 1348, **E**	1349	Jaume de Gualbes (**C** amb els seus germans Ferrer, Francesc i Bernat	Ponç de Gualbes, Seu, **B**, **post** (vegeu taula seu, Gualbes, 1369)	Ponç, fill de Jaume (ADB, RD, II, f. 734r, 1361): 3 arnesos (Framenors, f. 70r i 209r)
				vídua de Jaume, fill de Jaume: 1 arnès (Framenors, f. 79r i 212r)
				vídua de Francesc, fill de Francesc (ACB, *Speculum*, II, f. 103r): 2 arnesos (Framenors, f. 85v i 213v)

FUNDACIÓ NOGUERA

Data capella	*Data benefici*	*Promotor*	*Altres beneficis o capelles seus o de parents*	*Situació econòmica segons el padró de milícia de 1389*
				Joan, possible descendent de Joan (fill de Jaume: vegeu Ponç): 3 arnesos (Framenors, f. 58r i 206r)
				Ferrer, possible fill de Ponç de Gualbes: 3 arnesos (Framenors, f. 61r i 207r)
Sant Bartomeu, 1348, **E**	ot 1359	Benvinguda i Bartomeu Monjo, difunt		Consten dos fills: Bartomeu, † en 1349, i Peronella, dona d'A. Rovira (AHPB, 19/3, f. 67v, 1349)
Sant Honorat i Santa Oliva, 1348?	1351	Benvinguda, dona d'Arnau Ballaró	Francesca Ballaró, **B**, **ib**, **post**	Guillem, possible descendent: 1 arnès (Mar, f. 32r i 224v)
Sant Esteve, c. 1337-1349	c. 1337-1349	Raimon Savall	Constança Savall, filla seva, **B**, **ib**, **post**	Raimon, fill seu (AHPB, 19/15, f. 24r, 1352 i 13/2, f. 60r, 1364): 3 arnesos (Mar, f. 10r i 221r)
Tots Sants, a. 1355, **E**	1355	Francesc Estrada		Galcerà, fill de Jaume i nét de Francesc (AHPB, 19/12, f. 93v, 1351 i 19/15, f. 114r, 1352) o bé fill de les segones núpcies de Francesc amb Angelina (AHPB, 19/15, f. 113v, 1352): 3 arnesos (Framenors, f. 84v i 213r)
Sant Jordi i Santa Helena: **E** a. 1362	ot 1362 exec. 1376	Jaume Cavaller	paga una altra capella al convent de Framenors (no es diu l'advocació)	Només consta una filla, Felipa, hereva universal (AHPB, 23/16, f. 32r, 1365 i 17/12, f. 24v, 1367)
Sant Julià, a. 1363, **E**	ot 1363	Bonanat Descoll		Bernat, fill seu (AHPB, 17/11, f. 119r, 1367): 1 arnès (Framenors, f. 63v i 207v)

FUNDACIÓ NOGUERA

Com es pot observar, es coneix la situació econòmica dels descendents de nou dels tretze promotors (se'n comptabilitza només un quan es tracta de promocions efectuades entre dues o més persones) que consten a la taula, en el cas que la hipòtesi dels possibles descendents sigui correcta. Dels familiars de promotors documentats, el fill del ciutadà tenia una fortuna estimada pel valor de tres arnesos, la vídua de l'oficial reial pel valor de dos, el fill del mercader pel de tres i el del mercader que va esdevenir vicealmirall pel valor de només un arnès. Pel que fa al restant, fill d'oficial reial, no es diu amb quants arnesos va contribuir. Dels quatre possibles descendents, tots fills de mercaders, un tenia una fortuna valorada en dos arnesos, dos en un i, pel que fa al restant, no es diu amb quants arnesos va contribuir. Així doncs, dels cinc familiars de promotors i dels quatre possibles descendents, dos van contribuir amb tres arnesos, dos amb dos, tres amb un i dels dos restants s'ignora, de manera que, dins d'una posició econòmica ben consolidada, les fortunes de tots ells devien ser força variades.

Dels tretze promotors comptabilitzats, només n'hi ha dos que financessin altres capelles, Gener i Cavaller, cosa que, com ja s'ha dit, s'explica per l'important desembors econòmic que els deuria suposar. Només en tres de les capelles que apareixen en la taula (Sabastida, Ballaró i Savall) es van produir fundacions beneficials efectuades per parents o descendents dels promotors i només es té notícia que el descendent d'un d'ells (Ponç de Gualbes) fundés benefici en una altra capella (a la Seu), que (per les notícies que en tenim) ni tan sols havia promogut.

Així, en comparació a la Seu, les conclusions a què s'arriba en l'estudi dels promotors de Santa Maria del Mar no només són menys nombroses, sinó també diferents:

1. No s'observa una variació dels sectors socials als quals pertanyen els fundadors de beneficis i els promotors de capelles (amb aclaparador predomini del mercantil) entre la primera i la segona meitat del segle XIV. Únicament s'incrementa la participació dels menestrals en la fundació de beneficis durant la segona meitat.
2. Existien relacions familiars o professionals entre bona part dels fundadors i promotors (Durfort, Dusai, Gualbes, Sapera, Grony...), algunes recollides en el quadre sobre els vincles existents entre les famílies dels canvistes Dusai i Gualbes (capítol 1.5).
3. Hi ha una escassa tendència (o potser escasses notícies) a l'enterrament en la capella on s'ha fundat el benefici, gairebé monopolitzada pels promotors i, per tant, detectada fins els anys seixanta, època de conclusió de les darreres capelles, les de l'absis.
4. Igualment, s'observa una escassa proporció (o potser escasses notícies) de donants de retaule, tots promotors de capella, encara que en un cas el donant va ser la nora d'un d'ells (Dusai). Per

tant, la donació de retaules també ha estat detectada fins els anys seixanta, en què es van acabar les capelles.

5. No s'ha detectat entre els promotors cap tendència significativa vers la institució d'altres beneficis o la promoció d'altres capelles, restringida a Francesc Gener i Jaume Cavaller.
6. Els fundadors descendents de promotors o emparentats amb ells tendien a instituir els seus beneficis en les capelles finançades per aquells, com si es tractés de capelles familiars.
7. Totes les capelles en què es coneix el promotor porten el seu escut, encara que de vegades sigui en un lloc poc visible com la volta, tal i com succeeix a la capella de Berenguer de Roudor.

PERFIL DELS PROMOTORS DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES DE SANTA MARIA DEL PI

Taula 12

Fundadors de beneficis en les capelles de Santa Maria del Pi 1300-1400

Abreviatures emprades:

t = Data del testament on es disposa la institució del benefici, quan es desconeix el moment exacte de la fundació; **c** = data de la primera col·lació coneguda del benefici; *rd* = Document fundacional conservat en els *Registra Dotaliarum* de l'ADB; **dn** = Dada aportada per document notarial**; C** = Fundador promotor de la capella; **C?** = Fundador que, tot i no que no n'hi hagi constància documental, podria haver promogut la capella, ja que coincideix el moment de la institució del benefici amb el de la construcció; **S** = Fundador amb sepultura a la capella; **R** = Fundador donant de retaule

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1321-1330	
c 1321	Santquirze, Clara de, **C?**, **S**	dona de F. de Ràfec, notari, filla de G. de Santquirze	b. 1 Sant Climent
		1331-1340	
t 1341	Puigalt, Pere de, **C**, ***rd***	cotoner	b. 1 Corpus
		1341-1350	
c 1342	Cort, Elisenda de, **C?**, ***rd***	dona de G. de Cort, cavaller	b. Santa Margarida, a la capella de Sant Pancraç
t 1346	Ferrer de Guardiola, Raimon, **C?**	porter del rei	b. 1 Sant Bartomeu i Santa Bàrbara
1346	Turell, Guillem, **C?**, ***rd***	notari (vegeu Turell, 1380)	b. 1 Sant Gabriel i Sant Aleix
t 1347	Cendre, Bartomeu	ciutadà	b. 2 Sant Bartomeu i Santa Bàrbara

FUNDACIÓ NOGUERA

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1341-1350	
t 1348	Marquet, Pere, ***rd***	prevere	b. 2 Sant Climent i Sant Llorenç
1349	Desbosch, Pere, **C**, ***rd***	escrivà de ració del rei	b. Sant Miquel i Sant Esteve
et 1350	Ferrer,Vidal, **C?**, ***rd***	ciutadà	b. Sant Pancraç
		1361-1370	
c 1364 **t** 1353	Terré, Pere, **C**, ***rd***	dr. en lleis	b. Sant Pere
c 1364	Camp, Bernat	forner	b. 2 Sant Joan
		1371-1380	
t 1371-83 **c** 1390	Bremon, Guillem	rector de la capella de Sant Joan de Santa Maria del Pi	b. Sant Antoni i Sant Andreu
t 1372	Oblites, Alfons d', **C?**	panicer reial	c. Santa Magdalena
et 1377	Oliver, Bartomeu, **C?**, ***rd***	notari	b. Sant Nicolau i Sant Bernat
et 1379	Cabanelles, Guillem de, com a marmessor d'Arnau Colomer, **C**, ***rd***	mercader i ciutadà respectivament	b. Sant Guillem i Santa Elisabet
et 1380	Turell, Guillem, **C?**, ***rd***	notari (vegeu Turell, 1346)	b. 2 Sant Gabriel i Sant Aleix
		1381-1390	
1382 (***rd*** 1401: erroni)	Cots, Simó de, ***rd***	prevere, beneficiat del b.1 Sant Climent, a Santa Maria del Pi	b. 3 Sant Climent
t 1382	Alou, Pere, ***rd***	prevere, del mas d'Alou, de Sant Andreu de Castellnou (Vic)	c. Passió de la Imatge (Sant Salvador)
c 1386	Bosquets, Dolça de	filla de P. de Bosquets, quòndam mariner	c. Sant Francesc
t 1386	Serra, Arnau	carnisser	c. Sant Antoni
c 1389	Bosquets, Gueraua de	vídua de Guillem de Bosquets, ciutadà, **C**, **R?**	c. 2 Sant Rafael i Sant Martí
		1391-1400	
1393	Casaldòria, Berenguer de, com a procurador de Marquet, Raimon, ***rd***	prevere, de la casa de Casaldòria, a Sant Miquel d'Olèrdola, i senyor de Canyelles, també a Sant Miquel	c. Sant Vicenç
et 1395	Perera, Elisenda	dona de M. Perera, notari, filla de T. Bonhom, sastre d'Abrera	b. Sant Nicolau i Sant Bernat

FUNDACIÓ NOGUERA

Dels vint-i-tres fundadors beneficials comptabilitzats en aquesta taula, set són possibles promotors de capella (per ser els primers fundadors que hi consten o els únics al llarg del segle), quatre són promotors documentats i un que, més que finançar capella (ja que estaven totes adjudicades), degué adquirir el dret a erigir altar al costat del portal major. Així, dels quinze promotors se'n coneixen dotze, amb més o menys seguretat.

Pels pocs fundadors que hi ha, el seu perfil sociològic és considerablement variat: cinc notaris, quatre preveres, quatre ciutadans, tres oficials reials, també molt diversos (escrivà de ració, porter i panisser), dos petits nobles (cavaller i senyor), dos menestrals (forner i carnisser), un mercader, un jurista i un mariner (filla). Així com deiem que el perfil de fundador de la Seu va evolucionar en passar de la primera a la segona meitat de segle i que Santa Maria del Mar es podria definir com l'església dels mercaders, Santa Maria del Pi es podria identificar amb l'església dels notaris i els preveres. El predomini d'ambdós sectors s'adiu amb la concentració de preveres i notaris en aquell barri, bé perquè hi residien bé perquè hi tenien la notaria, prop dels nuclis de poder (cort reial i bisbat).[11]

Només es té notícia d'un fundador sepultat a la capella on va instituir el benefici (Santquirze, 1321) i d'un possible donant de retaule (Bosquets, 1389). En canvi, se sap que un dels promotors de capella documentats (Desbosch, 1349) va preferir ser soterrat en una del convent de framenors, adjudicada als seus marmessors amb aquest propòsit. Igualment, només es coneix un fundador (Elisenda de Cort) que instituís altres beneficis: un a la seu de Lleida, un a Sant Joan del Mercat i, com a marmessora del seu marit, un a la seu de Barcelona (vegeu Cort, 1364), cosa que hauria suposat un desembors considerable.

L'únic parentiu o relació que hem detectat entre els fundadors beneficials esmentats en aquesta taula és el de Clara de Santquirze (1321) i Pere Marquet (1348, a la mateixa capella), al qual va designar com a beneficiat. Cal tenir en compte que moltes de les fundacions posteriors a les dels promotors ja són del segle XV i que, fins i tot, en alguns casos (Terré, Turell i Ferrer), els seus beneficis van romandre sols a la capella durant els segles XIV i XV.

FUNDACIÓ NOGUERA

11. Vegeu GARCIA-GUÀRDIA, *La ciutat*, p. 47.

Taula 13

Situació econòmica dels promotors de capelles documentats de Santa Maria del Pi: 1300-1400

Abreviatures emprades:

B = fundació de benefici; ot = ordre testamentària de fundació; c = primera col·lació documentada del benefici; dn = dada extreta de document notarial; **C** = promoció de capella; **E** = presència de l'escut familiar del promotor en els murs de la capella; **ant** = capella o benefici anterior; **post** = capella o benefici posterior; **ib** = fundació efectuada a la capella del promotor; † = difunt

Data capella	*Data benefici*	*Promotor*	*Altres beneficis o capelles seus o de parents*	*Situació econòmica segons el padró de milícia de 1389*
Sant Guillem i Santa Elisabet, a. 1379	1379	Guillem de Cabanelles		Guillem, fill seu (AHPB, 13/12, f. 45r, 1376): 3 arnesos (Mar, f. 20r i 222r)
Sant Rafael i Sant Martí, a. 1389	a. 1389	Guillem de Bosquets	Gueraua, la seva dona, **post**, **ib**	Guillem, possible descendent: 3 arnesos (Framenors, f. 206r)
Sant Miquel i Sant Esteve, a. 1349	1349	Pere Desbosch		Miquel, segon fill seu (AHPB, 23/15, f. 99v, 1364): 3 arnesos (Framenors, f. 84r i 213r)
Sant Jaume i Sant Vicenç, 1345	no en funda	Bernat Serra		Bernat, fill de Joan i nét de Bernat: 3 arnesos (Mar, f. 40r i 226v)
Sant Pere, a. 1353	ot 1353 c 1364	Pere Terré		Antoni, fill de Pere (†), fill seu (AHPB, 24/3, f. 28r, 1366): 2 arnesos (Pi, f. 228r)
Sant Gabriel i Sant Aleix, a. 1346	1346	Guillem Turell		No s'ha trobat cap Turell
Sant Bernat i Sant Nicolau, a. 1376	1377	Bartomeu Oliver		Els Oliver es concentren sobretot als quarters de Framenors i del Mar. Els més rics i, per tant, possibles descendents del promotor, són són Bernat (3 arnesos: Framenors, f. 83v i 213r) i Guillem (3 arnesos: Mar, f. 40r), però aquest era fill de Guillem Oliver (vegeu Seu, 1384)

FUNDACIÓ NOGUERA

Només es coneix la situació econòmica de set dels quinze promotors de capella d'aquesta església, suposant que la hipòtesi sobre els seus possibles descendents sigui certa, ja que quatre són fills seus documentats, però dos només ho són possibles i, pel que fa al restant promotor, no s'han trobat indicis de descendència seva en el padró militar. Resulta curiós que els promotors de Santa Maria del Pi o els seus descendents siguin, en comparació a la seu i Santa Maria del Mar (amb molts més promotors de capella), els que contribueixin amb major nombre d'arnesos, ja que cinc en paguen tres (fills d'un mercader, de dos ciutadans, d'un oficial reial i d'un notari) i només un en paga dos (fill d'un jurista). Això evidencia que la classificació de les esglésies estudiades segons el potencial econòmic dels seus promotors de capelles no només seria impracticable, sinó que seria un error. Sens dubte, es troben concentrats molts dels promotors amb fortunes considerables en el claustre de la seu i a Santa Maria del Mar, però s'ha pogut comprovar que també se'ls troba a Santa Maria del Pi, encara que, per les seves dimensions, pogués semblar una església amb menys pretensions que les anteriors.

PERFIL DELS PROMOTORS DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES DE SANT JUST

Taula 14

Fundadors de beneficis en les capelles de Sant Just: 1300-1400

Abreviatures emprades:

t = Data del testament on es disposa la institució del benefici, quan es desconeix el moment exacte de la fundació; **c** = data de la primera col·lació coneguda del benefici; *rd* = Document fundacional conservat en els *Registra Dotaliarum* de l'ADB; rdsj = Registre de dotalies de Sant Just; **dn** = Dada aportada per document notarial; **C** = Fundador promotor de la capella; **C?** = Fundador que, tot i que no n'hi ha constància documental, podria haver promogut la capella, ja que coincideix el moment de la institució del benefici amb el de la construcció; **S** = Fundador amb sepultura a la capella

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1311-1320	
t 1316	Riquer, Bernat	ciutadà	b. 3 Santa Maria de l'Esperança (capella forana romànica de Sant Feliu)
		1331-1340	
t 1333	Codina, Guillem	prevere, beneficiat a l'església de Sant Jaume i a la capella de Sant Celoni (fossar de Sant Just)	b. Sant Feliu (capella forana romànica de Sant Feliu)

Data	*Nom*	*Condició, estament, professió*	*Benefici o capellania*
		1341-1350	
1346	Messeguer, Arnau, **C**, rdsj	ciutadà	b. Sant Marc i Sant Mateu
t 1348	Sabastida, Bernat Guillem, **C**, rdsj	oficial reial	b. Sant Joan Baptista, Sant Joan Evangelista i Sant Bernat
t 1348	Croanyes, Antic de, **C**	mercader	b. Sant Esteve i Santa Oliva
1350 **t** 1346	Santcliment, Jaume de, **C?**, rdsj	ciutadà (vegeu Santcliment, 1356: parents?)	b. 1 Sant Joan i Sant Climent
		1351-1360	
et 1354	Marquet, Antígona, **C**, rdsj	dona de J. Martí, ciutadà	b. Sant Simeó
1354	Eiximenis, Constança d', **C**, rdsj	dona de G. de Malla, jurista	b. Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni
et 1356	Santcliment, Francesc de, rdsj	ciutadà, marit de Bartomeua Bou (vegeu Seu, 1397). Vegeu Santcliment, 1350: parents?	b. 4 de Santa Maria de l'Esperança (capella forana romànica de Sant Feliu)
1360	Vives, Berenguer, **C**, **S**, rdsj	jurista	b. Sant Pere i Sant Pau
		1371-1380	
et 1371	Agnès, ***rd*** i rdsj	primer dona de J. de la Geltrú (vegeu Santa Maria del Mar, 1337) i després de J. de Vallseca, jurista. Cosina de Berenguer Vives, **C** (**dn**)	c. Sant Iu
et 1374	Novell, Bernat i Desvall, Bernat, com a marmessor	? fill de Bertran Desvall, notari	c. 1 Sant Feliu (capella forana romànica de Sant Feliu)
		1381-1390	
t 1386	Flandina, Francesc, **C**, ***rd***	apotecari	b. Sant Francesc

Dels tretze fundadors comptabilitzats a la taula, vuit són promotors de capella documentats i un de probable (recordem que només va haver-hi deu capelles disponibles a Sant Just durant el segle XIV, perquè es va ampliar molt tard), mentre que els quatre fundadors restants van instituir els seus beneficis a la capella romànica forana de Sant Feliu.

Un tret destacable del perfil sociològic dels fundadors beneficials d'aquesta església, que els diferencia dels de les altres, és que entre ells no hi ha cap menestral. Cal recordar que a les altres esglésies, un cop havia passat l'onada de promotors i les capelles ja estaven construïdes, hi començaven les fundacions de beneficis fetes per menestrals, tot i que sempre constituïen un sector força minoritari. A banda d'això, el perfil dels fundadors d'aquesta església continua essent variat: cinc ciutadans (en un cas la dona d'un d'ells), tres juristes (en un cas la dona d'un d'ells), un prevere, un oficial reial, un mercader, un notari (el fill) i un apotecari. D'aquesta manera, si Santa Maria del Mar es pot identificar amb l'església dels mercaders i Santa Maria del Pi amb la dels notaris i els preveres, Sant Just es pot considerar la dels ciutadans i els juristes.

El nombre de fundadors que actuen a Sant Just és molt reduït, en comparació a la resta d'esglésies, cosa que dificulta la detecció de tendències i l'elaboració de conclusions: només s'enregistra una fundació realitzada conjuntament per dues persones; un dels fundadors (B. G. Sabastida, promotor) escull sepultura al cementiri del convent de framenors, mentre que un altre (B. Vives, promotor) l'escull a la seva capella de Sant Just; no hi ha constància que cap d'aquests fundadors donés retaule; no es té notícia que cap d'ells instituís un altre benefici, però, en canvi un va promoure una altra capella en la mateixa església (B. Vives, capella de Sant Iu). Pel que fa a les relacions de parentiu entre ells, només consta l'existent entre Berenguer Vives (vegeu taula, 1360, **C**) i Agnès, dona de Jaume de Vallseca (vegeu taula, 1371), que eren cosins, i entre Constança Eiximenis, dona de Gilbert de Malla (vegeu taula, 1354) i Francesc de Santcliment (vegeu taula, 1356). En canvi, no se sap amb seguretat si Jaume i Francesc de Santcliment eren parents propers. També cal destacar que Constança era filla de G. d'Eiximenis, fundador d'un benefici a la seu (vegeu taula seu, 1339).

FUNDACIÓ NOGUERA

Taula 15

Situació econòmica dels promotors de capelles documentats de Sant Just: 1300-1400

Abreviatures emprades:

B = fundació de benefici; ot = ordre testamentària de fundació; c = primera col·lació documentada del benefici; dn = dada extreta de document notarial; **C** = promoció de capella; **E** = presència de l'escut familiar del promotor en els murs de la capella; **ant** = capella o benefici anterior; **post** = capella o benefici posterior; **ib** = fundació efectuada a la capella del promotor; † = difunt

Data capella	*Data benefici*	*Promotor*	*Altres beneficis o capelles seus o de parents*	*Situació econòmica segons el padró de milícia de 1389*
Sant Pere i Sant Pau, a. 1360, **E**	1360	Berenguer Vives		Berenguer, fill seu (AHPB, 23/2, f. 96r, 1368): 3 arnesos (Framenors, f. 86v)
Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni, a. 1354, **E**	1354	Constança d'Eiximenis, dona de G. de Malla		Gilbert de Malla, possible descendent: 2 arnesos (Framenors, f. 206r)
Sant Marc i Sant Mateu, a. 1346, **E**	1346	Arnau Messeguer		Els Messeguer es concentren bàsicament a Framenors, sense arnès
Sant Joan Baptista i Sant Bernat, post. 1348	ot 1348	Bernat Guillem Sabastida		Els Sabastida es concentren bàsicament a Sant Pere, amb fortunes desiguals. Bernat, fill seu (rdsj): 1 arnès (Sant Pere, f. 157v i 238v)
Sant Joan Evangelista i Sant Climent	1350	Jaume de Santcliment		Els Santcliment es concentren bàsicament a Framenors, majoritàriament amb arnès
Sant Simeó, **E**	1354	Antígona Marquet, dona de J. Martí		Pere Martí, possible descendent: 1 arnès (Pi, f. 125r i 231v). Els Marquet es concentren bàsicament a Framenors, majoritàriament amb arnès

FUNDACIÓ NOGUERA

Com s'ha pogut comprovar, només es coneix la situació econòmica de tres dels sis promotors que figuren a la taula: d'un amb seguretat i dels altres dos en funció que la hipòtesi sobre els seus possibles descendents sigui correcta. En canvi, dels tres restants, només se'n pot tenir una idea aproximada a través de les contribucions realitzades per homes amb el seu mateix cognom, possibles parents o descendents. El fill de Vives contribueix amb el màxim, tres arnesos, mentre que el possible descendent d'en Malla n'aporta dos, cosa que indica la bona situació econòmica d'aquests dos juristes. Pel que fa als membres de les famílies Messeguer, Sabastida, Santcliment i Marquet (Antígona, amb els escuts de la seva capella, ens recorda que era una Marquet), s'observa que presenten diverses tendències. El denominador comú és que els seus membres es concentraven, bàsicament, en un mateix quarter, que és el de Framenors, a excepció dels Sabastida, aglutinats sobretot al de Sant Pere. En canvi, sembla que les seves fortunes eren bastant diferents. La gran majoria dels caps de família amb aquells cognoms havia de tenir arnès o arnesos (se'ls classifica com a «homes ordenats de tenir arnesos de cap a peus amb glavis llargs» en el padró de milícia), però, en canvi, cap dels Messeguer deuria posseir una fortuna suficient com per estar obligat a tenir-ne. En aquest cas (probablement com en tants altres), els descendents del promotor no van gaudir de tan bona posició com ell. Així va ser aquell segle tan dual, ple d'ascensos i davallades, de cognoms que adquirien renom i d'altres que queien en oblit, per causes biològiques (manca de descendència masculina o mort dels fills barons), econòmiques (davallades financeres) o per catàstrofes naturals (epidèmies). Els promotors de capelles estudiats només en són una petita mostra.

CONCLUSIONS SOBRE EL PERFIL SOCIOECONÒMIC DELS PROMOTORS DE BENEFICIS, CAPELLES I RETAULES DE LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS

En resum, es pot caracteritzar els promotors estudiats com a homes de fortuna, dedicats preferentment a la professió mercantil, al servei de la Corona (com a juristes, notaris i escrivans), al rendisme (denominats ambíguament i genèrica «ciutadans») o a un dels oficis més lucratius, el d'apotecari. També es caracteritzen per les múltiples vinculacions existents entre ells (cal tenir en compte les dimensions i el nombre d'habitants que tenia Barcelona aleshores): laborals, veïnals, familiars... En algunes ocasions s'ha detectat com la relació laboral devia culminar en amistat, bàsicament a través dels testaments, on els promotors nomenaven marmessors altres promotors companys de feina (cosa que implica una confiança considerable), com va fer Huguet de Cardona (promotor a la Seu) amb Joan Gener (possible donant de retaule a la mateixa capella), ambdós oficials de la Tresoreria reial. En altres, la relació encara anava més enllà i arribava fins l'establiment de vincles

de parentiu, com en el cas de Pere Desvall (promotor a la Seu) i Pere Desbosch (promotor a Santa Maria del Pi), ambdós també de la Tresoreria: van esdevenir consogres quan es van casar (o van casar?) els seus fills Marió i Pericó, als quals van dotar de manera més que generosa, segons es veu en els capítols matrimonials.[12]

En general, aquests promotors solien residir als carrers més principals dels diferents quarters, com per exemple: Guillem Oliver (promotor a la seu), Bonanat Sapera (promotor a Santa Maria del Mar), Bernat Serra (promotor a Santa Maria del Pi), Gilbert de Fàbrega (promotor a Santa Maria del Mar), Pere Desvall (promotor a la seu), Pere Desbosch (consogre de l'anterior, promotor a Santa Maria del Pi), Joan Gener (possible donant de retaule a la seu) i Francesca Rovira, dona de Guerau d'Esplugues (promotora a Santa Maria del Mar), residents al carrer de Montcada. De vegades els llaços de parentiu semblen estendre's gairebé fins a l'infinit, amb la vinculació de nombroses famílies de promotors per una causa o altra, tal com s'ha vist en el quadre del capítol 1.5, on es mostren els vincles existents entre les famílies Dusai i Gualbes i, a partir d'elles, amb d'altres. Així, es troba Jaume Cavaller (promotor a Santa Maria del Mar) emparentat, pel seu casament amb Sibil·la, amb els Bosquets (promotors a Santa Maria del Mar i a Santa Maria del Pi);[13] Pere Desbosch (promotor a Santa Maria del Pi), pel seu casament amb Constança, amb els Gualbes (promotors a Santa Maria del Mar)[14] i aquests amb els Dusai (promotors a l'església anterior) pel matrimoni de Violant Dusai amb Ferreró de Gualbes,[15] així com amb els Marquet, pel matrimoni de Sereneta de Gualbes amb Jaume Marquet.[16] Cal destacar que aquest matrimoni, seguit d'algunes defuncions, va portar els Gualbes al patronatge del benefici fundat per Antígona Marquet (promotora a Sant Just), ja que havia nomenat hereu Jaume Marquet.[17] Igualment, estan emparentats Bonanat Sapera (promotor a Santa Maria del Mar) amb Raimon Dusai, pel seu matrimoni amb Francesca, germana d'aquest.[18]

Així és com es van anar emparentant canvistes, ciutadans, juristes, mercaders, oficials reials, fins al punt que, de la mateixa manera que bona part dels immobles barcelonins estaven implicats en dots de beneficis eclesiàstics, un sector important de les famílies barcelonines va acabar relacionat amb aquells beneficis i les seves capelles. Els cognoms dels patrons beneficials podien anar divergint del dels

12. AHPB, 20/9, f. 103r-118v, 15-3-1367.
13. AHPB, 28/5, f. 125v, 12-1-1375.
14. AHPB, 23/32, f. 19r, 28-8-1367.
15. AHPB, 20/12, f. 66r-68r, 17-6-1374.
16. AHPB, 23/5, f. 35v, 26-5-1355.
17. *Ibidem.*
18. AHPB, 14/2, f. 67r, 1-10-1344.

fundadors amb el pas del temps, però només per acabar coincidint, inevitablement, amb el d'algun altre fundador que va promoure capella.

LES INCLINACIONS DEVOCIONALS DELS FUNDADORS DE BENEFICIS A LA SEU I A LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS

La diversificació del perfil sociològic dels fundadors beneficials al llarg del segle XIV va ser paral·lela a la dels seus interessos, cosa que s'adequava a la creixent privatització del sentiment religiós, reflectit en la proliferació del benefici eclesiàstic. De moment, el lector s'ha pogut formar una idea aproximada de qui eren aquells fundadors, del funcionament del benefici eclesiàstic i de com es van promoure les capelles estudiades. Però encara no s'ha fet referència als protagonistes d'aquest fenomen, en honor dels quals es van promoure capelles i es van donar retaules, per tal d'obtenir el seu ajut i protecció: els sants. Aquests intercessors celestials no només van anar proliferant, amb l'afluència, per exemple, dels sants sorgits dels nous ordes religiosos, com els franciscans i els dominics, sinó que les virtuts protectores que els devots els adjudicaven van anar adquirint un considerable grau d'especialització. De la mateixa manera, els motius de les inclinacions devocionals envers un sant determinat també es van anar diversificant, sobretot pel que fa a les de tipus professional. Així, les confraries d'un mateix gremi podien tenir sants patrons diferents en cada lloc, com per exemple la dels sabaters: els de Barcelona tenien sant Marc com a patró, mentre que, en canvi, els de Manresa van escollir sant Antoni Abat.[19]

Els motius d'elecció d'un sant eren tants com les associacions d'idees que podia fer el devot, ja fos a partir de l'atribut iconogràfic amb què se'l representava, del tipus de martiri que va patir, de l'àmbit de la seva vida en què va esdevenir exemplar o d'una simple anècdota que hagués protagonitzat i que permetés identificar-lo amb l'activitat professional del devot o dels confrares (per exemple, l'incident del trencament de la sandàlia de sant Marc, arreglada pel sabater Anià, que es va convertir al cristianisme i va acabar essent sant). Així, les balances de sant Miquel van ser associades amb les emprades pels revenedors (confraria traslladada a Santa Maria del Pi l'any 1452), la pell arrancada a sant Bartomeu, amb la que treballaven els assaonadors,[20] els ulls arrancats a santa Llúcia, amb la protecció o guariment dels qui tenien o podien tenir problemes de visió (com els molers, amb capella a Santa Maria del Pi, els ulls dels quals perillaven per les estelles que sortien projectades de la pedra), la caritat de santa Elisabet d'Hongria, amb

19. GUDIOL-ALCOLEA, *Pintura gòtica*, p. 47.

20. FARMER, *Dizionario dei santi*, p. 41. Recordem que el segon benefici instituït a la capella promoguda per Benvinguda i Bartomeu Monjo a Santa Maria del Mar va ser fundat per l'assaonador Bernat Ermengol en 1379 (ACB, *Speculum*, II, f. 84r).

la que podien practicar nobles i burgeses, etc. A banda d'aquesta diversitat de motivacions, n'hi havia dues que eren les més tradicionals i habituals: la coincidència del nom de pila o del cognom amb el nom del sant o el fet que fos el patró de la localitat natal. Pot servir d'exemple l'elecció de Bartomeua Bou (promotora de capella i donant de retaule a la seu), vers sant Bartomeu (coincidència amb el nom de pila) i santa Elisabet d'Hongria (exemplaritat fonamentada en una virtut que, per la seva posició, podia exercir aquella devota: la caritat), així com l'elecció de Sant Andreu per Guillem de Preixana (promotor de capella a Santa Maria del Mar), originari de Sant Andreu de Gurb.[21] A banda d'aquestes motivacions devocionals fàcilment detectables pot haver-n'hi moltes altres que ara resultin impossibles de detectar, ja que, com s'ha dit, es fonamentaven en associacions d'idees que, probablement, en moltes ocasions eren bastant personals. Ja s'ha fet referència, en el capítol 1, a la proliferació dels llibres de tema hagiogràfic en les biblioteques particulars barcelonines durant el segle XIV. Probablement, la seva lectura va provocar més d'una motivació devocional personal i indesxifrable entre els promotors de capelles i fundadors de beneficis estudiats.

Les inclinacions devocionals dels fundadors beneficials no sempre es decantaven per un sol sant, sinó que podien estendre's a dos o tres sants simultàniament, cosa que possibilitava un nombre infinit de combinacions i, per tant, de motivacions. Les úniques fàcilment detectables són aquelles en què els sants escollits van compartir una experiència mentre vivien, com sant Marc i sant Anià (episodi de la sandalia i de la conversió del sabater), o una mateixa trajectòria, com sant Martí i sant Ambròs. En els *Registra Dotaliarum* de l'ADB es conserva la còpia d'una clàusula del testament del canonge Francesc Castanyer, molt interessant en aquest sentit. Castanyer hi disposa la fundació d'un benefici dedicat a Sant Ambròs en la capella de Sant Martí, al claustre de la seu. Per tal que el Capítol accedeixi a autoritzar la fundació dedicada a aquell sant a la capella de Sant Martí el canonge exposa un tipus de raons que, segurament, motivaren molts dels fundadors de beneficis amb doble advocació a l'hora d'associar els dos sants escollits:[22]

> (...) secunda racio est quia in dicta capella nulla alia est invocacio et sic bene poterit recipi ista, ut sic unus archiepiscopus iungatur uni episcopo et doctor Sancte Matris Ecclesie, amico suo et noto carissimo, scilicet, beato Martino; tercio, quia, secundum illum poetam laureatum, dictum patriarcham beatus Ambrosius et beatus Martinus eodem

21. ACB, *Speculum*, II, f. 175r cit.

22. ADB, RD, I, f. 318r, 27-7-1407. Clàusula testamentària publicada per MADURELL, *El pintor*, doc. núm. 627.

> tempore fuerunt et magnam familiaritatem et amiticiam adinvicem habuerunt, quare de congruo poterunt coniungi hec due invocaciones in eadem capella et altari (...)

En la resta de casos, si no es tracta de fundacions ordenades en testaments on el fundador es molesti a explicar els motius de la seva elecció (cosa infreqüent), com Castanyer, és molt difícil saber perquè es van escollir aquells sants i no uns altres. El més habitual, quan es tracta de fundacions testamentàries i s'aconsegueix localitzar el testament, és que el fundador deixi l'elecció a criteri dels seus marmessors o que es limiti a fer una breu al·lusió a les llargues converses sostingudes, per exemple, amb un canonge, abans de prendre la seva decisió, sense que, malauradament, faci cap referència al contingut.

Les taules que es presenten tot seguit indiquen com van evolucionar les inclinacions devocionals dels fundadors beneficials a les esglésies estudiades entre els segles XII i XIV. S'hi pot observar quins eren els sants que van gaudir de més devocions en cada moment, quins eren els que tendien a acabar relacionats quan es tractava de fundacions dedicades a més d'una advocació i quines van ser les tendències enregistrades a cada església. Cal aclarir que s'ha pres com a referent la data de fundació beneficial més antiga de què hi ha constància amb relació a cada sant, encara que se li hagués erigit un altar molts anys abans.

Taula 16

Inclinacions devocionals dels fundadors de beneficis de la seu i les tres grans esglésies parroquials: segles XII-XIV

Abreviatures i signes emprats:

En les advocacions més antigues, les que tenien beneficis dedicats abans del segle XIII, es destacarà també la primera de les fundacions beneficials documentada en el segle XIV, per tal d'evidenciar que continuaven rebent culte durant el període estudiat. b.1 = benefici núm. 1 de la capella; c.1 = capellania núm. 1 de la capella; t. 1300 = fundació beneficial ordenada en un testament del 1300; c. 1300 = primera col·lació del benefici de la qual es té notícia, quan s'han perdut els documents fundacionals; **1300** = la data remarcada en negreta assenyala el benefici més antic dels dedicats al sant; + = en fundacions beneficials dedicades a una doble advocació, assenyala el sant que encara no es venerava en aquella església; * = assenyala les fundacions beneficials dedicades a una doble advocació en què cap dels dos sants es venerava en aquella església fins aleshores; @ = coincidència de la implantació del culte al sant amb la construcció de la seva capella

Segle XII

Advocació	*Seu*	*Santa Maria del Mar*	*Santa Maria del Pi*	*Sant Just*
1. Sant Sepulcre	b.1, **1126** (b.3, t. 1320)			

Segle XII

Advocació	*Seu*	*Santa Maria del Mar*	*Santa Maria del Pi*	*Sant Just*
2. Sant Nicolau	b.1, **1147** (b.4, 1330)	b., c. 1346 @	b., 1377, amb Sant Bernat* @?	
3. Sant Joan (no se sol aclarir si el Baptista o l'Evangelista)	b.1, **1159** (b.4, t. 1315)	b.1, 1287, Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista (b.2, t. 1341)	b.1, a. 1308	b., t. 1348, amb Sant Bernat* @ b. 1, 1351, amb Sant Climent @
4. Sant Esteve	b.1, **1168** (b.2, 1317)	b.1, a. 1379 (b.2) @?	b., 1349, amb Sant Miquel* @	b., 1383, amb Santa Oliva*@
5. Sant Silvestre	b.1, **1168** (b.2, t. 1314)			
6. Sant Andreu	b.1, **1173** (b.2, 1329)	b., 1333 @	b. o c.?, t. 1371, (c. 1390) amb Sant Antoni*	
7. Santa Maria Magdalena	b.1, **1178** (b.2, t. 1364) @	b., t. 1262	c., t. 1372	
8. Sant Tomàs de Canterbury	b.1., **1186** (b.2, c. 1336) @			
9. Sant Dionís	b.1, **1197** (b.2, t. 1324) @			
10. Santíssima Trinitat	b.1, t. **1198** @	b.1, 1331, amb Santa Apol·lònia* @ (posteriorment canvien la Santíssima Trinitat per Sant Simeó)		

Segle XIII

11. Sant Marc	b.1, **1203** @ (confraria)	b.1, 1350, amb Santa Bàrbara*@		b., 1346, amb Sant Mateu* @ (la capella ja estava construïda)
12. Sant Miquel	b.1, 1222 @	b.1, **1206**	b., 1349, amb Sant Esteve*@	
13. Santa Margarida	b.1, **1209**	b., t. 1257	b., 1342	
14. Sant Llorenç	b.1, **1209**	b.2, 1343	b.2, t. 1348, amb Sant Climent	
15. Sant Pere	b.1, t. **1212**	b., t. 1286	b., t.1353 @ (la capella ja estava construïda)	b., 1360, amb Sant Pau*@
16. Santa Maria	b.1, **1213**, amb Santa Eulàlia*	b.1, 1314		

FUNDACIÓ NOGUERA

Segle XIII

Advocació	*Seu*	*Santa Maria del Mar*	*Santa Maria del Pi*	*Sant Just*
17. Santa Eulàlia de Barcelona	b.1, **1213**, amb Santa Maria*	b.1, t. 1331@		
18. Sant Pau	b.1, **1217**	b.1, t. 1342, amb Santa Praxedis*@		b., 1360, amb Sant Pere*@
19. Sant Vicenç	b.1, t. **1221** (altar ja erigit) @	b., 1324, amb Santa Llúcia*@	altar, 1345, amb Sant Jaume* @ (capella venuda el 1398 a confraria d'hortolans)	
20. Sant Celoni				b., **1228** @?
21. Sant Bartomeu	b.2, t. 1254 b., t. 1397, amb Santa Elisabet d'Hongria, @	b.1, t. 1359@	b.1, c. 1347, (t. 1346) amb Santa Bàrbara* @	b., **1228** capella forana de Sant Celoni
22. Esperit Sant	b.1, **1229**			
23. Sant Martí	b.2, **1246**	b., t. 1347@?	c., col. a. 1389 (col. c. 2), amb Sant Rafael*	
24. Sant Bernabé	b.1, **1262**			
25. Santa Agnès	b.1, t. **1264** (altar ja erigit) @	b., 1385		
26. Sant Jaume apòstol	b.2, t. 1285	b., t. **1269** +@ b.1, t. 1363, amb Sant Felip	altar, 1345, amb Sant Vicenç* @ (capella venuda el 1398 a la confraria d'hortolans)	
27. Santa Quitèria	b.1, **1271**, @, amb Onze Mil Verges			
28. Onze Mil Verges	b.1, **1271**, @, amb Santa Quitèria	b., a. 1370, dn, amb Sant Rafael*@		
29. Santa Llúcia	b.1, t. **1272**	b., 1324, amb Sant Vicenç*@		
30. Santa Tecla	b.1, **1275**	? (capella enderrocada i dotalia perduda), amb Sant Macià*		
31. Sants Innocents	b.1, **1281** @			

FUNDACIÓ NOGUERA

Segle XIII

Advocació	*Seu*	*Santa Maria del Mar*	*Santa Maria del Pi*	*Sant Just*
32. Sant Agustí	b.1, t. **1283**	b., t. 1363, amb Sant Lluc*@		
33. Santa Maria de l'Esperança				b.1, t. **1284**
34. Santa Àgata	b., t. **1287**, a capella de Sta. Llúcia	b., t. 1376, amb Sant Blai*		
35. Tots Sants	b.1, t. **1288**	b.1, t. 1346 (ordre construcció capella: exec. 1355)@		
36. Sant Pacià	b.1, t. **1289** @ (capella ja construïda)			
37. Sant Blai	b.1 abans de 1291 @ (data ordre fundació b.2)	b., 1376, amb Santa Àgata*		
38. Corpus	b.1, t. **1294** @	b.1 t. 1348, @ (ja construïda)	b.1, t. 1341 @ (altar ja construït)	
39. Sant Lluc	b.1, t. **1295**	b., t. 1363, amb Sant Agustí*@		
40. Santa Marta	b.1, **1298** @	b., 1349, t. 1348, @: ja construïda) amb Sant Mateu *		
41. Santa Caterina	b.1, **1299** @	b., 1351 (t. 1345), amb Sant Gabriel+		
42. Sant Francesc	b.1, **1299**	b., 1338, amb Santa Clara*@	c., t. 1383 @?	b., t. 1386 @ (ordre construc.) c. 1392

Segle XIV

43. Santa Cecília	b.1, t. **1300**			
44. Santa Anna	b. t. 1329 @	b., t. **1304** o 1340, @		
45. Sant Pere I.C.	c. t. **1311** + c., t. **1388**, amb Sant Joan A.P.L. (1374 compra capella) @			
46. Sant Cristòfol	b.1, **1318**			
47. Sant Antoni A.	b.1, **1319** @	b.1, c. 1337, amb Sant Bernat*, @	b. o c.?, t. 1371, amb Sant Andreu*, c. 1390	

FUNDACIÓ NOGUERA

Segle XIV

Advocació	*Seu*	*Santa Maria del Mar*	*Santa Maria del Pi*	*Sant Just*
48. Sant Climent			b., *circa,* **1321**	+b.1, 1351, amb Sant Joan Evangelista @?
49. Santa Paula	b.2, **1322**+, amb Sant Pau			
50. Sant Gregori	b.1, **1323**, amb Santa Eugènia* @			
51. Santa Eugènia	b.1, **1323**, amb Sant Gregori* @			
52. Sant Aleix	b.1, **1328**, amb Sant Simó i Sant Judes*		b.1, 1346, amb Sant Gabriel* @?	
53. Sant Simeó	b.1, **1328**, amb Sant Aleix i Sant Judes*			b. 1354 @
54. Sant Judes	b.1, **1328**, amb Sant Aleix i Sant Simó			
55. Sant Salvador	c.1, 1386	b.**1329**, @	c., t. 1382, a la capella de Sant Francesc i Santa Eulàlia	
56. Santa Apol·lònia		b.1, **1331**, amb Sma. Trinitat* @ (1339, quan la Trinitat ja té capella pròpia, la substitueix Sant Simeó)		
57. Sant Feliu				b., t. **1333**
58. Sant Jordi	b.2 (en realitat 1), **1334**, amb Sant Genís*	b. 1, t. 1362, amb Santa Helena, @		
59. Sant Genís	b.2 (en realitat 1), **1334**, amb Sant Jordi*			
60. Sant Bernat	b.1, **1335** b. 2, t. 1374, amb Sant Iu @	b.1, c. 1337, amb Sant Antoni* @	b., 1377 (t. 1376), amb Sant Nicolau*, @	b., t. 1348, amb st. Joan E*, @
61. Sant Mateu	b.3 (en realitat 2), **1336** (dot. b.1 perduda)	b., t. 1348, amb Santa Marta*, @ (vid. 40)		b., 1346, amb st. Marc*, @ (la capella ja estava construïda)

FUNDACIÓ NOGUERA

Segle XIV

Advocació	*Seu*	*Santa Maria del Mar*	*Santa Maria del Pi*	*Sant Just*
62. Santa Clara		b., **1338**, amb Sant Francesc*@		
63. Sant Gabriel	b., t. 1354 (a la capella de Sant Agustí)	b.1, c. **1338** b.2, 1351, amb Santa Caterina	b.1, 1346, amb Sant Aleix*, @?	b., 1354, amb Sant Ambròs i Sant Jeroni*, @
64. Santa Bàrbara	b.1, t. **1340,** @	b.1, 1350 (t. 1380), amb Sant Marc*, @	b.1, t. 1346, amb Sant Bartomeu*, @?	
65. Sant Tomàs apòstol	b.1, 1353 (t. 1349), amb Sant Antoni de Pàdua @	b., t.**1341** @ (ja construïda)		
66. Santa Praxedis		b.1, t. **1342** (exec. 1344), amb Sant Pau*@		
67. Sant Just				b., **1345**, amb st. Pastor*
68 Sant Pastor				b. **1345**, amb Sant Just
69. Sant Antoní	b., **1348**, amb l'Aparició de l'Estrella*, @			
70. Sant Honorat		b.1, **1351** (t. 1348), amb Santa Oliva*, @		
71. Santa Oliva		b.1, **1351** (t. 1348), amb Sant Honorat*@		b., 1383 (t. 1348) amb Sant Esteve*, @
72. Sant Pancraç			b., **1350** (t. 1334)	
73. Sant Antoni de Pàdua		b.1, **1353** (t. 1349), amb Sant Tomàs Apòstol *@		
74. Sant Ambròs				b., **1354**, amb Sant Gabriel i Sant Jeroni*, @
75. Sant Jeroni	b., 1391			b., **1354**, amb Sant Ambròs i Sant Gabriel*, @
76. Sant Lluís	a. del **1359** (data de contractació del retaule), @			

FUNDACIÓ NOGUERA

Segle XIV

Advocació	*Seu*	*Santa Maria del Mar*	*Santa Maria del Pi*	*Sant Just*
77. Sant Iu	+@ b.2, t. 1374, amb Sant Bernat	b., 1363 (t. 1362), amb Santa Eulàlia de Mèrida*@?		c., t. **1361** @ (a la capella que construïa el seu cosí)
78. Santa Helena	b., 1367 amb Sant Macià*@	b.1, t. **1362**, amb Sant Jordi,*@		
79. Santa Eulàlia de Mèrida		b., **1363** (t. 1362), amb Sant Iu* @?		
80. Sant Felip		+@ b.1, **1363** (t. 1363), amb Sant Jaume		
81. Sant Macià	b., **1367** (t. 1347), amb Santa Helena*, @	? (capella enderrocada i dotalia perduda), amb Santa Tecla*		
82. Sant Julià		b.1, 1376? (t. 1363), @		
83. Sant Guillem			b., c. **1379** (t. 1362), amb Santa Elisabet*	
84. Santa Elisabet d'Hongria	b., t. 1397 @, amb Sant Bartomeu		b., c. **1379** (t. 1362), amb Sant Guillem*	
85. Sant Sever	c., **1380** (t. 1379)			
86. Sant Sagrament	c., **1382** (t. 1382)			
87. Sant Pal·ladi	b., **1384** @			
88. Sant Rafael		b., a. **1370**, dn Santes Verges*, @	c., a. 1389, (col. c. 2) amb Sant Martí*	
89. Santa Eufrasina	b., **1387** @			
90. Sant Joan A.P.L.	+ c., t. **1388**, amb Sant Pere I.C. (1375 compra capella) @			
91. Santa Maria de Gràcia	c., **1388** (t. 1386), a la capella de Sant Bernat i Sant Iu	b., t. 1393, a la capella de Sant Rafael i les Onze Mil Verges		

La primera conclusió que s'extreu d'aquestes taules és que, del total de noranta-una advocacions a què es van dedicar beneficis entre

els segles XII i XIV, deu van començar a ser objecte de fundacions en el segle XII, trenta-dues en el XIII i quaranta-nou en el XIV, cosa que indica el ritme de la proliferació del benefici eclesiàstic durant l'època baix-medieval. De les deu advocacions a què es van dedicar beneficis des del segle XII, les més esteses a les quatre esglésies estudiades són les de Sant Joan i Sant Esteve, seguides per les de Sant Nicolau, Sant Andreu, Santa Maria Magdalena i la Trinitat. El primer lloc on es van dedicar beneficis a aquests sants és la seu i van continuar essent objecte de fundacions fins el segle XIV. En canvi, les del Sant Sepulcre, Sant Silvestre, Sant Tomàs de Canterbury i Sant Dionís només van rebre fundacions beneficials a la seu. De les trenta-dues advocacions que van començar a ser escollides com a titulars de beneficis des del segle XIII, les més esteses a les esglésies estudiades són les de Sant Pere, Sant Bartomeu i Sant Francesc, seguides per les de Sant Marc, Sant Miquel, Santa Margarida, Sant Llorenç, Sant Pau, Sant Vicenç, Sant Martí i el Corpus. El lloc on primer se'ls va començar a dedicar beneficis és novament la seu (vint-i-sis de les trenta-dues advocacions). Sant Just, amb les capelles foranes de Sant Feliu i Sant Celoni, n'és el contrapunt. En aquelles capelles es van dedicar beneficis per primer cop a quatre de les sis advocacions restants, dues de les quals (la de Sant Celoni i la de Santa Maria de l'Esperança) van quedar restringides a aquesta església. Finalment, de les quaranta-nou advocacions a què es van dedicar beneficis des del segle XIV, les més esteses a les quatre esglésies estudiades són les de Sant Gabriel i Sant Bernat, seguides de les de Sant Antoni abat, Sant Salvador, Santa Bàrbara i Sant Iu. En vint-i-cinc de les quaranta-nou advocacions la seu va ser el primer lloc on se'ls van dedicar beneficis, però en divuit dels casos el seu culte va quedar restringit a aquesta església. En conseqüència, la segona conclusió que es pot extreure d'aquestes taules és que la seu sembla marcar la pauta en l'elecció dels sants objecte de fundacions beneficials.

La tercera conclusió és que les fundacions beneficials amb dobles i triples advocacions proliferen a partir del segle XIV, moment en què s'havia evolucionat vers un tipus de religiositat molt més particularitzada, propiciada probablement per l'auge que havia experimentat la literatura hagiogràfica. Cal destacar que no es va produir un increment de les fundacions de doble advocació en passar de la primera a la segona meitat de segle, sinó que el seu nombre era molt similar al de les d'advocació única, fins i tot menor a Santa Maria del Mar i a Sant Just. La quarta és que cap d'aquestes dobles o triples advocacions es repeteix, la qual cosa demostra que les combinacions d'advocacions responien a motivacions devocionals particulars i no a fórmules comunes. Finalment, la cinquena conclusió és que Santa Maria del Mar i Sant Just són les esglésies on es van produir més fundacions beneficials amb doble advocació, en proporció al nombre de capelles que tenia cadascuna.

De les vint-i-tres capelles de l'església de la seu gòtica només una es va promoure en nom d'un benefici de doble advocació, la de Sant Gregori i Santa Eugènia, deixant de banda la cripta, on el primer benefici es va dedicar a Santa Maria i Santa Eulàlia de Barcelona. De les quinze capelles del claustre gòtic de la seu construïdes abans del segle XV, comptant la de Santa Llúcia i l'altar erigit a la sala capitular, vuit es van promoure en nom d'un benefici de doble advocació, més de la meitat del total: les de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua, Sant Iu i Sant Bernat, Sant Macià i Santa Helena, Sant Genís i Sant Jordi, Sant Pere in Cathedra i Sant Joan ante Portam Latinam, Sant Bartomeu i Santa Elisabet d'Hongria, Sant Antoní i l'Aparició de l'Estrella i Santa Quitèria i Onze Mil Verges.

De les trenta-cinc capelles de Santa Maria del Mar, disset es van promoure en nom d'un benefici de doble advocació, és a dir la meitat: les de la Trinitat i Santa Apol·lònia, Sant Bernat i Sant Antoni, Sant Marc i Santa Bàrbara, Sant Honorat i Santa Oliva, Sant Pau i Santa Praxedis, Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista, Sant Francesc i Santa Clara, Sant Mateu i Santa Marta, Sant Jordi i Santa Helena, Sant Lluc i Sant Agustí, Sant Felip i Sant Jaume, Sant Rafael i Onze Mil Verges, Sant Blai i Santa Àgata, Sant Macià i Santa Tecla, Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida, Sant Gabriel i Santa Caterina i Sant Vicenç i Santa Llúcia (altar romànic traslladat).

De les quinze capelles i dos altars de Santa Maria del Pi, vuit es van promoure en nom d'un benefici de doble advocació, gairebé la meitat del total: les de Sant Vicenç i Sant Jaume (com es recordarà, altar sense benefici), Sant Gabriel i Sant Aleix, Sant Bartomeu i Santa Bàrbara, Sant Miquel i Sant Esteve, Sant Guillem i Santa Elisabet, Sant Bernat i Sant Nicolau, Sant Andreu i Sant Antoni i Sant Rafael i Sant Martí.

Finalment, de les deu capelles gòtiques de Sant Just construïdes abans del segle XV, sis es van promoure en nom d'un benefici de doble o triple advocació, més de la meitat del total: les de Sant Joan i Sant Climent, Sant Marc i Sant Mateu, Sant Joan i Sant Bernat, Sant Esteve i Santa Oliva, Sant Gabriel, Sant Ambròs i Sant Jeroni i Sant Pere i Sant Pau.

Aquest alt nombre de fundacions beneficials amb dobles advocacions, que mai es repetien, s'adiu amb el tipus d'espiritualitat i el context social d'aquells fundadors beneficials i promotors de capelles. Cal recordar que entre ells predominaven clarament els mercaders, la tendència individualista dels quals no només s'adiu amb l'esperit de privacitat del benefici, sinó també amb les tendències devocionals imperants aleshores, que havien anat atribuint una elevada especificitat als poders miraculosos dels sants. En conseqüència, sembla lògic que tendissin a les dobles advocacions quan fundaven beneficis, ja que im-

plicaven una doble protecció, com també ho sembla que una mateixa combinació d'advocacions mai es repetís, ja que els motius de la seva elecció eren tan personals com individualistes els seus devots i privats els beneficis que fundaven.

Il·lustració 36: Celebració de la Missa de les Ànimes, davant l'altar i el retaule. Detall del retaule de Sant Miquel, obra de Lluís Borrassà (col·lecció particular). Procedeix del monestir de Sant Miquel de Cruïlles.

Capítol 6

ELS RETAULES DONATS A LES CAPELLES DE LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS

El retaule era l'ornament més visible i, per tant, més definitori d'una capella. D'una banda, les grans figures representades en el compartiment central havien d'informar de manera immediata els fidels sobre l'advocació d'aquella. De l'altra, la qualitat de l'execució els assabentava del grau d'opulència del seu donant, que sovint feia representar l'escut familiar al guardapols per deixar-ne constància. La importància del retaule es manifesta en el fet que el visitador de Santa Maria del Pi del 1605[1] arribés a referir-s'hi com si es tractés d'un altar: «sunt in dicto retabulo Puritatis tres capellanie», tot i que també podria tractar-se d'un lapsus. Tots els retaules donats a aquelles capelles apareixen esmentats, en un moment o altre, en els llibres de visita pastoral, registres on s'anotaven totes les observacions expressades pels visitadors amb relació a cada capella visitada. Però, malauradament, aquells llibres de visita més aviat permeten constatar l'existència d'un retaule i la seva pervivència al llarg del temps que no pas aporten descripcions sobre la configuració o sobre la identitat dels seus donants. Com s'anirà veient, l'atenció dels visitadors solia dirigir-se vers les cortines que els cobrien, destinades a tapar-los decorosament en determinades èpoques del calendari litúrgic o, simplement, a preservar-los de la pols. Així ho puntualitzava l'escrivà del visitador de la Seu, l'any 1464, en arribar a la capella del Sant Sepulcre: «Item una cortina blancha per cobrir lo rataula en la Corema».[2] De la mateixa manera ho feia el del de Santa Maria del Mar, l'any 1549, en visitar la de Sant Esteve: «Item visitavit cortinam viridem que est ante retabulum ad cohoperendum dictum retabulum in Quadragesima».[3]

1. ADB, VP, t. 39, 1605, Santa Maria del Pi, f. 192r.
2. ADB, VP, t. 20, 1464, Seu, f. 148r.
3. ADB, VP, t. 37, 1549, Santa Maria del Mar, f. 6r.

Els visitadors dels segles XIV i XV es limiten a deixar constància de l'existència dels retaules, sense facilitar-ne la descripció. En canvi, els dels segles XVI i XVII, moment en què s'ha deturat el buidat per ser l'època del gran reemplaçament dels retaules medievals, proporcionen breus descripcions sobre l'advocació, l'organització iconogràfica i, de vegades, l'escut del donant. En els llibres de visita del segle XV, quan fa referència a retaules sense escuts familiars, el problema que es planteja és el d'esbrinar si es tracta d'obres donades en el segle XIV o realitzades ja en el següent. En aquest cas, la seva advocació constitueix un excel·lent indicador, ja que, si és un retaule dedicat a més d'un sant i un d'aquells encara no es venerava en la capella durant el segle XIV, això significa que ha de ser una obra promoguda ja en el segle XV. Tot i això, com que els llibres de visita on es fa referència als ornaments de les capelles són bastant escassos i espaiats, cal tenir en compte que sempre existeix la possibilitat que s'hagués reemplaçat algun d'aquells retaules entre visita i visita.

Pel que es dedueix dels comentaris dels visitadors, sembla que una de les causes bàsiques de substitució del retaule era que no hi estiguessin representades totes les advocacions dels beneficis que s'havien anat fundant en la capella després d'haver estat encarregat:[4]

> Est in dicto altari unum beneficium sanctorum Joannis et Michaelis (...) et quia in dicta capellam nullum est retabulum sub invocacione dictorum sanctorum Joannis et Michaelis, providet quod expensis dicti beneficiati fiat retabulum parvulum (...) in quo depignantur imagines dictorum sanctorum Joannis et Michaelis

L'altra causa que el retaule fos reemplaçat era que fos ja massa vell, com ho era el de Santa Margarida de la seu en 1508:[5]

> Et quia retabulum dicte capelle et altaris est minime extimacionis et valde antiquum retxieque sunt lignee et indecentes, et [...] dicto domino episcopo quod in tabula Operis ipsius sedis sunt in deposito mille floreni ad faciendum unum retabulum decens et rexias ferreas, quare mandavit citari operarios dicte Sedis et beneficiatos ipse capelle pro die jovis proxime ventura (...)

Aquella necessitat que tots els sants venerats en una capella es trobessin representats en el seu retaule no només explica els seus successius reemplaçaments, sinó també el fet que se'n poguessin acabar acumulant diversos en una sola capella, dedicats a diferents advocacions.

4. ADB, VP, t. 38, 1574, Santa Maria del Pi, f. 122r.
5. ADB, VP, t. 30, 1508, Seu, f. 67v.

Això succeïa a la capella de Sant Esteve de Santa Maria del Mar l'any 1574:[6]

> Item super dictum altare est quoddam retabulum ligneum antiquum, in quo est depicta imago et vita sancti Stephani (...) In latere vero sinistro est quoddam retabulum ligneum, in quo sunt depicte imagines sancti Benedicti et [Rochi] (...) In latere vero dextro est quoddam retabulum parvulum de tela, in quo est depicta imago sancti Lupi

El mateix passava a la de Sant Antoni i Sant Andreu de l'església del Pi l'any 1576:[7]

> Item super dictum altare est quoddam retrotabulum ligneum, in cuius medio sunt due ymagines depictae grandes: sancti Andrei ad dexteram et sancti Antonii ad sinistram cum historiis respective eorundem. Quod retrotabulum fuit in altum sublatum a suo banchali ut inter hec poneretur ymago beate Marie Derelictorum, vulgo Dels Desemparats (...) ad cuius dextrum latum (dicte capellae) est retrotabulum parvum beate Annae et beatae Mariae. Et ad sinistram est aliud retrotabulum parvum cum ymagine beate Marie Pietatis

Els vells retaules que havien estat substituïts podien tenir diverses destinacions. De vegades, els llibres de visita informen sobre el destí d'alguns d'ells, com el de la Verge de les Neus de Santa Maria del Mar, desmuntat l'any 1613:[8]

> Y los taulons del retaule de dita capella estan vuy en la sacristia vella, darrere del altar major. Y los dits taulons són pintats, so és, hu sots invocació de Nostra Senyora de las Neus, lo segon sots invocació de Sant Julià, lo tercer sots la invocació de Sant Sever

Altres vegades, en lloc de ser desmuntats, els vells retaules es desplaçaven des de darrere l'altar a una paret lateral o s'instal·laven en alguna capella que n'estigués desproveïda, com va succeir amb el retaule major gòtic de l'església del Pi l'any 1576, traslladat a la capella de la Sang:[9]

> Et super dictum altare est retrotabulum cum historiis Virginis Mariae, quod olim erat retrotabulum maioris eiusdem ecclesie

6. ADB, VP, t. 38, 1574, Santa Maria del Mar, f. 55r.
7. ADB, VP, t. 39, 1576, Santa Maria del Pi, f. 68r.
8. ADB, VP, t. 65, 1613, Santa Maria del Mar, f. 57r.
9. ADB, VP, t. 39, 1576, Santa Maria del Pi, f. 66r.

En altres casos, els retaules vells eren venuts, com el de Santa Margarida del monestir de Santa Maria de Jonqueres, reemplaçat per un altre dedicat a Sant Miquel i Santa Margarida, donat per la priora Francesca de Palafolls en 1426:[10]

> (...) E lo retaule qui vuy és de sancta Margarida sia venut per los meus administradors. E lo preu que n'exirà sia convertit en utilitat e ennoblehiment de la dita capella a coneguda lur

La itinerància d'alguns d'aquells retaules al llarg del temps ha estat tan notable que porta a fer la següent reflexió: que no només és útil conèixer-ne la iconografia, sinó que també és necessari saber la invocació dels beneficis fundats en l'església on es trobaven, ja que així es pot deduir a quina capella havien estat destinats i, per tant, qui podia haver-ne estat el donant. Contràriament, seria impossible comprendre la trajectòria seguida pels retaules acumulats en algunes capelles, com els que havien arribat o havien sortit de la de Santa Maria Magdalena de l'església del Pi l'any 1597:[11]

> Et supra dictis gradibus est quoddam retabulum cum ymagine Puritatis Virginis Marie (...) Superioribus annis fuit translatum retabulum seu ymago Virginis Marie de la Puritat a capella sanctorum Antonii et Andree in presentem capellam (per «ecclesiam»), et positum super gradibus altaris ipsius (...) Item, in dicta capella, est translatum retabulum sub invocacionem sanctorum Guillermi et Elisabethis, quod retabulum antea erat in loco ubi nunc est tabula operiorum presentis ecclesie

Tampoc resultaria comprensible l'advocació del retaule de la capella de Sant Bartomeu de Santa Maria del Mar l'any 1605. El motiu rau en una concatenació de fets tan complexa que constitueix un exemple paradigmàtic de l'evolució dels beneficis al llarg del temps:[12]

> Retabulum est ligneum ex pinsello depictum et deauratum, in cuius medio sunt depictae imagines sanctorum Mathei, Tecle et Catharinae

Es pot explicar pel trasllat de l'altar de Sant Macià i Santa Tecla, abans de 1596,[13] a la capella «que olim erat sancti Bartholomei, nunc dita dels bastaxos de capsana i macips de Ribera», confraria ubicada a la capella d'aquells sants, segons consta en els llibres de visita. No se sap quan es va erigir l'altar de Sant Macià i Santa Tecla, perquè

10. Document publicat per M, III, doc. núm. 829.
11. ADB, VP, t. 39, 1597, Santa Maria del Pi, f. 125v.
12. ADB, VP, t. 61, 1605, Santa Maria del Mar, f. 75v.
13. ADB, VP, t. 43, 1596, Santa Maria del Mar, f. 238r.

no apareix en l'*Speculum* ni en els *Registra Dotaliarum*, però els llibres de visita pastoral hi fan referència des de 1384.[14] La seva capella es trobava entre la de Sant Lluc i Sant Agustí i la de Sant Julià i la Mare de Déu de les Neus, darrere l'altar major. L'advocació de Santa Caterina, que des de 1363 (com a mínim) anava lligada amb la de Sant Gabriel,[15] es deuria afegir a l'altar dels sants Macià i Tecla quan s'hi va fundar (més que no pas traslladar) un benefici dedicat a aquella santa, abans del 1578.[16] El trasllat de l'altar compartit per aquells tres sants es deuria produir de resultes de la implantació del culte a l'Exaltació de la Santa Creu en la seva capella l'any 1583 o poc abans,[17] ja que en el llibre de visita de 1584[18] es diu que «non potuit visitare» els beneficis de Sant Macià, Santa Tecla i Santa Caterina.

Es pot veure, doncs, que l'estudi de la trajectòria dels retaules al llarg del temps pot esdevenir un dels aspectes més complexos d'aquest tipus de recerca, ja que la informació aportada pels documents que permeten constatar la seva existència més sistemàticament, els llibres de visita, es redueix a aspectes molt puntuals. Com ja s'ha dit, en els llibres dels segles XIV i XV només se n'esmenta l'existència o la inexistència, mentre que en els dels segles XVI i XVII ja es fa referència a la seva advocació, de vegades a l'estructura i programa iconogràfic (molt sumàriament) i, en alguna ocasió, als escuts familiars del donant. El problema principal és que en molts d'aquests llibres de Visita no s'esmenten els retaules, de manera que les notícies obtingudes sobre ells de vegades són massa espaiades i no es pot saber del cert si algun ha estat reemplaçat entre una i altra visita. Per aquesta raó, de vegades ha calgut dispensar una atenció especial no només als qualificatius que els han atorgat els visitadors, sinó també als criteris que semblen haver-los guiat a fer-ho. Aquesta tendència ha pogut ser analitzada prenent com a model les valoracions fetes sobre obres en què es coneixen les dates de realització i de substitució. Per exemple: no sembla gaire probable que un retaule qualificat de «pulcrum depictum» a mitjan segle XVI pogués haver estat realitzat durant el segle XIV, perquè s'ha pogut observar que les obres documentades d'aquella època solien rebre els qualificatius d'«antiquum», «minime extimacionis» o, en el millor dels casos, «decenter» per part dels visitadors del segle XVI. En canvi s'ha observat que algun retaule documentat en la segona meitat del se-

14. ADB, VP, t. 6, 1384, Santa Maria del Mar, f. 11v: es diu erròniament «Cecilie» en lloc de «Tecle». A la visita del 1402 (*ibid.*, f. 60r) ja es diu «Tecle».

15. ADB, VP, t. 18, 1363, Santa Maria del Mar, f. Fv.

16. Cal tenir en compte que les advocacions de Sant Gabriel i Santa Caterina continuaven en la seva pròpia capella, compartint-la: ADB, VP, t. 43, Santa Maria del Mar, 1578, f. 54r.

17. ADB, VP, t. 43, 1583, Santa Maria del Mar, f. 171r.

18. *Ibid.*, 1584, Santa Maria del Mar, f. 223r.

Il·lustració 37: compartiment lateral del retaule de Sant Cosme i Sant Damià de la seu, pintat per Miquel Nadal vers 1453-1455. Encara era qualificat de «pulcrum» pel visitador de 1530.

gle XV encara era qualificat de «pulcrum» pels visitadors d'un segle després.[19]

Del que s'ha dit es desprèn que, com succeeix amb altres sèries documentals, és necessari compaginar la informació extreta dels llibres de visita amb la proporcionada per la documentació notarial, sobretot contractes i àpoques signats pels pintors i inventaris d'ornaments beneficials. També ha calgut dedicar una especial atenció a qualsevol variació en l'advocació dels retaules, cosa que no només indica la producció d'un reemplaçament, sinó també que el donant del nou retaule estava vinculat a un altre dels beneficis que hi havia a la capella, dedicat a un sant diferent. Quan es produïa aquest fenomen sembla que existien tres possibilitats: que el nou retaule es dediqués només al sant recent arribat a la capella i reemplacés l'antic, que es dediqués conjuntament a aquell nou sant i als preexistents o, finalment, que es dediqués només a ell però es continués mantenint el vell retaule. Malauradament, les substitucions de retaules en què no varia l'advocació són dificilment detectables, si no és pels comentaris del visitador. Entre ells, el més explícit és el de «novum depictum», però també n'hi ha d'altres relacionats amb l'estil, com el de «factum more romano», relatiu al retaule recent instal·lat a la capella del Salvador de Santa Maria del Mar l'any 1578.[20] Altres comentaris es refereixen al suport, com el de «ex tela depicta» en lloc del tradicional «ligneum depictum», o a elements estructurals, com els «pilaria» del retaule de Sant Miquel de Santa Maria del Mar l'any 1583.[21] Com es pot veure, tots ells manifesten la seva referència a un retaule modern i ja no medieval.

Com ja s'ha dit al principi, el buidat s'ha interromput en arribar a finals del segle XVI-començaments del segle XVII (segons la informació aportada pel llibres de Visita de cada església), quan ja sembla haver-se reemplaçat la major part dels retaules del segle XIV per obres del segle XV o renaixentistes. Hauria estat interessant continuar el seguiment dels retaules documentats des del segle XIV que encara no havien estat substituïts en finalitzar el segle XVI, si més no fins la segona gran onada de reemplaçaments que deuria produir-se en el segle XVIII, però el reduït nombre d'aquelles obres no ha semblat jutificar un esforç tan considerable. A més dels primers 78 volums dels llibres de visita consultats, se n'haurien d'haver consultat 40 més (vols. 79-119) per cobrir el període comprès entre els segles XVII i XIX.

19. Per exemple, el retaule de Sant Cosme i Sant Damià de la seu, pintat per Miquel Nadal entre 1453 i 1455, com consta en dos rebuts signats conjuntament per aquest pintor i el fill del difunt Bernat Martorell, el qual, per la seva poca experiència, devia tenir-hi una participació poc rellevant (GUDIOL-ALCOLEA, *Pintura gòtica*, p. 131). Aquest retaule va ser qualificat pel visitador de 1530 (ADB, VP, t. 35, Seu, f. 186r) de «retabulum magnum et pulcrum».

20. ADB, VP, t. 43, 1578, Santa Maria del Mar, f. 39r.

21. *Ibid.*, 1583, Santa Maria del Mar, f. 139r.

El fet que s'hagi restringit el seguiment als retaules referenciats en el segle XIV (tant en el sentit de l'existència com de la inexistència) no implica, ni de bon tros, que aleshores no n'hi hagués d'altres en les esglésies estudiades. Així ho evidencia el llibre de visita de la seu de 1421,[22] en què la pràctica totalitat de les capelles apareix dotada de retaule, i no sembla gaire lògic suposar que totes aquelles obres haguessin estat contractades els primers vint anys del segle XV. També ho suggereix el llibre de visita de Santa Maria del Mar de 1402,[23] en què el visitador constata, com si es tractés d'una raresa, que en la capella del Corpus «non est retrotabulum». Significa aquest comentari que en la resta de capelles n'hi havia? Igualment, pot suggerir-ho el llibre de visita de Santa Maria del Pi de 1379, tot i que es tracta d'una data bastant reculada, ja que el visitador només es refereix al retaule del Corpus per censurar que es troba «terenyonors» (enteranyinat).[24] En canvi, no es refereix al retaule (documentat) de Sant Jaume i Sant Vicenç, segurament per la correcció del seu aspecte, ja que es limita a dir sobre la capella que «ornamenta sunt omnia».[25] Contràriament, en les capelles de Sant Bernat i Sant Nicolau i de Sant Guillem i Santa Elisabet fa constar clarament que «defficit reataula».[26] Significa, doncs, l'absència de comentaris, que en la resta de capelles tot estava en ordre i que hi havia retaules?

Davant d'aquest dubte s'ha optat per una solució intermèdia: l'ordenació i presentació de les dades obtingudes sobre els retaules en funció de cinc paràmetres diferents, per tal d'oferir el màxim d'informació en tots els casos. En primer lloc, es presentarà una taula sobre els retaules documentats en el segle XIV en cada església. En segon lloc, se'n fa un seguiment fins al final del segle XVI, a través dels comentaris dels visitadors. En tercer lloc, una taula referent al primer llibre de visita on s'esmenta la resta dels retaules gòtics de cada església. En quart lloc, una taula de les notícies relacionades amb el moment de reemplaçament, segons els llibres de visita, d'aquells retaules gòtics no documentats en el segle XIV. Finalment, en cinquè lloc, es presentarà una taula de les notícies proporcionades pels llibres de visita sobre l'acumulació de retaules en les capelles estudiades. Cal aclarir que no es farà esment dels retaules majors de les esglésies, ja que l'objectiu d'aquest llibre és l'estudi del procés iniciat en la promoció de la capella, que continua en la fundació del benefici i que culmina en la contractació del retaule, fruit d'iniciatives particulars o, com a molt, de confraries gremials.

22. ADB, VP, t. 12, 1421, Seu.
23. ADB, VP, t. 6, 1402, Santa Maria del Mar, f. 50r.
24. ADB, VP, t. 7, 1379, Santa Maria del Pi, f. 21v.
25. *Ibid.*, f. 23r.
26. *Ibid.*, f. 22r.

Finalment, només resta dedicar un breu comentari a la gran incògnita d'aquest capítol: els retaules de Sant Just. Malauradament, no s'ha localitzat cap notícia anterior al segle XV sobre els retaules d'aquella església, ni en la documentació notarial ni en els llibres de visita. El primer lloc on se'n fa referència és al llibre de visita de 1498,[27] però només amb relació a tres retaules: el de Sant Esteve i Santa Oliva, acabat d'instal·lar, el de Sant Joan i Sant Climent i el de Santa Maria. Se sap que el de Sant Esteve i Santa Oliva havia estat contractat no feia gaire gràcies a una disposició del visitador, relacionada amb la destinació del romanent de la quantitat donada per al retaule:[28]

> Fuit provisum quod solutione spensis retabulo dicte capelle, ex illis quatuor [...] restantes de dicta administracione, faciat calicem, missale, vestimentis et alie ornamenta ad celebracionem dicte misse necessaria

Pel que fa als retaules de Sant Joan i Sant Climent i de Santa Maria, com que no es fa cap comentari sobre escuts, ignorem qui podia haver-ne estat el donant. Per aquesta raó, en arribar a l'apartat dedicat als retaules d'aquesta església només s'oferirà la taula del primer llibre de visita on s'esmenta la major part d'aquelles obres, ja molt tardana.

ELS RETAULES DONATS A LES CAPELLES DE LA SEU

Els retaules realitzats per a beneficis fundats a la seu durant el segle XIV són els més ben documentats dels estudiats, ja que, deixant de banda la documentació notarial, se'n conserven referències en els llibres de visita d'aquella església de 1391 i de 1421. Els documentats en el segle XIV podrien ser vint, però cal aclarir que dos no s'hi poden adscriure amb prou seguretat, el de Sant Silvestre i el de Santa Maria de Gràcia i Sant Bernat. Quan es va efectuar la visita de 1421, n'hi havia com a mínim vint-i-quatre (de vegades, s'esmentava només la cortina que cobria el retaule però no el retaule pròpiament dit, encara que sabem que es trobava a la capella), de manera que vint-i-quatre de les quaranta-quatre capelles de la seu (comptant les del Capítol i el refectori i la de les Verges o de Santa Llúcia) estaven aleshores ja dotades de retaule. L'existència d'un nombre tan elevat de retaules en una sola església, i potser també notable en la resta d'esglésies estudiades, planteja un gran interrogant sobre el fet que n'hagin desaparegut tants.

El retaule de Sant Marc d'Arnau Bassa, donat pel gremi de sabaters a la seva capella de la seu l'any 1346, constitueix un exemple de la gran

27. ADB, VP, t. 26, f. 159v, 160v i 163r.
28. *Ibid.*, 159v.

FUNDACIÓ NOGUERA

dificultat que comporta un seguiment de la trajectòria d'aquelles obres. Si aquell retaule, substituït abans de 1443 pel de Bernat Martorell,[29] va acabar instal·lat a la Seu de Manresa, on es troba actualment, qui pot assegurar que bona part dels restants no roman sense identificar en alguna altra església o en alguna col·lecció privada? D'altra banda, documents com el contracte de compravenda de la capella de Sant Jaume i Sant Vicenç de Santa Maria del Pi, de l'any 1398,[30] evidencien la insistència de l'Església i dels descendents dels donants en la sacralitat dels ornaments beneficials, entre ells el retaule. En aquell document, el nét del promotor es compromet a vendre la capella al gremi d'hortolans, amb el seu retaule i la resta d'ornaments, però insisteix que no se'ls doni un ús profà després de la cessió i el canvi d'advocació de la capella. Aquest parell de notícies indueixen a descartar la hipòtesi de la simple eliminació dels retaules quan queien en desús. Els comentaris dels visitadors indiquen que el retaule podia ser traslladat o bé desmuntat i guardat.

Els llibres de resolucions capitulars informen que, a més, el retaule podia ser cedit a l'autor de l'obra que havia de reemplaçar-lo, si així ho sol·licitava, amb la condició habitual que no li donés un ús profà:[31]

> Retaule vell de Sant Narcís: lo demana lo esculptor. Lo senyor Orteu ha fet present que lo devot que fa lo nou retaule de Sant Narcís diu que se ha contractat ab lo esculptor cedir-li lo vell, resolent que, assegurant-se de que no se li done destino profà, se permet el que se entregue al esculptor

Els llibres de resolucions també donen testimoni del destí que, malauradament, podria haver patit més d'un dels retaules estudiats, l'esquarterament:[32] «Se ha trobat en la capella del santo Christo, al desfer el retaule vell, una caxeta de os ab relíquias».

Finalment, la documentació notarial mostra que el retaule també podia ser cedit al donant del destinat a reemplaçar-lo perquè el pogués fer repintar aprofitant el suport, com devia ser el cas del de Sant Martí de la seu. Aquell retaule va ser sol·licitat pel canonge Francesc Castanyer, quan va dictar testament (1407), amb aquesta finalitat, de manera que deuria ser repintat per Joan Mates amb les imatges de sant Martí i sant Ambròs, al qual Castanyer pensava dedicar un benefici en la capella de Sant Martí. Per tant, podria ser que, reaprofitat i

29. GUDIOL-ALCOLEA, *Pintura gòtica*, p. 47.
30. AHPSMP, armari VII, prestatge V, vol. I, doc. Sant Abdon i Sant Senén, 16-9-1398, cit.
31. ACB, Resolucions Capitulars, 1766-1771, f. 477v, 5-10-1770.
32. *Ibid.*, 1771-1778, f. 215r, 22-8-1774.

desconegut, es trobés encara sota el que es conserva en una de les capelles de la girola de la seu:[33]

> Item, supplico michi concedi retrotabulum dicti altaris quod nunc est, ut ibi facta, ob racione possim depingi facere, et depingi volo et iubeo vitam seu miracula utriusque sancti. Et sic, statim, erecta tabula media dicti retrotabuli, ibi sollempniter depingantur ymagines dictorum sanctorum Ambrosii et Martini. Et postmodum dextera pars dicti retrotabuli, que protendatur usque ad parietem, depingatur de vita et miraculis beati Ambrosii. Et demum sinistra pars, que etiam protendatur usque ad parietem, de vita et miraculis sancti Martini. Et quod fiat ibi, subtus retrotabulum, unum pulcrum bancale depictum devote

No s'ha trobat, doncs, un nombre prou significatiu de notícies sobre eliminacions de retaules, cessions o repintats. Tampoc sembla probable que les incidències bèl·liques i revolucionàries puguin explicar totalment la desaparició massiva d'aquelles obres, de manera que és lícit suposar que una part s'ha conservat però no se'n coneix el donant ni la procedència. Malauradament, aquesta difícil però interessant recerca excedeix el propòsit d'aquest treball, centrat en l'estudi del donant i el seu context.

Taula 17

Retaules donats a les capelles de la seu en el segle XIV

Abreviatures emprades:

vp = Llibre de visita pastoral; **c** = Retaule conservat; **d.i.** = Document notarial inèdit; **d.p.** = Document notarial publicat; **E** = Presència d'escut familiar del donant en el retaule; **P** = Donant fundador de benefici i promotor de capella; **F** = Donant fundador de benefici; **B** = Donant beneficiat d'aquell altar; **D** = Donant relacionat amb el benefici per altres vinculacions; **?** = Possible retaule, pintor o donant del segle XIV

Advocació del retaule	*Constància del retaule*	*Identificació del pintor*	*Identificació del donant*
1. Sant Miquel	**vp** 1391. Model de l'encarregat a Francesc Serra el 1358 per la Seu de Girona: capítols, **d.p.**		
2. Sant Gregori	**vp** 1391		
3. Esperit Sant	**vp** 1391		
4. Sant Nicolau	**vp** 1391		

33. ADB, RD, I, f. 318v, 7-7-1407.

Advocació del retaule	*Constància del retaule*	*Identificació del pintor*	*Identificació del donant*
5. Sant Vicenç	**vp** 1391	Llorenç Saragossa, 1369, capítols, **d.i.**	Ramon Ferrer, **B,** 1369, capítols, **d.i.**
6. Sant Marc	**vp** 1391, **C, E**	Arnau Bassa, 1346, àpoca, **d.p.**	confraria del gremi de sabaters, **P** (seu romànica), 1346, àpoca, **d.p.**
7. Sant Martí	**vp** 1391. Sol·licitat pel donant del nou, per repintar-lo, el 1407, **d.p.**		
8. Santa Tecla	**vp** 1391		
9. Sant Genís	**vp** 1391		
10. sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua	**vp** 1391, però s'ordena als Rocafort que en contractin un altre		
11. Santa Margarida	**vp** 1391		
12. Sant Gabriel	**vp** 1391, **C, E**	**C:** atribució a Lluís Borrassà	**E:** Guillemona de Barberà, **P** (1381), vídua de F. de Togores
13. Sant Macià i Santa Helena	**vp** 1391, **E**		**E:** Guillem Almogàver, **P** (1367)
14. Sant Andreu	**vp** 1391, però és antic i s'ordena al rector que el reemplaci: **vp** 1421, **C, E**	**C:** atribució a Lluís Borrassà	**E:** Joan Sabastida**?** **F** (1378)
15. Santa Eulàlia	**vp** 1421. ACB, Llib. Sagristia, 1383-85, f. 71r: pagament per adobar-lo		
16. Sant Silvestre	**vp** 1421, **E**	Ferrer Bassa**?** 1348, contracte, **d.p.**	**E:** Guillem de Torrelles**?** 1348, contracte, **d.p.**
17. Santa Maria Magdalena?	**vp** 1464	1. Pere de Valldebriga, 1370, contracte, rescindit**?** **d.p.** 2. Pere Serra, 1389, àpoca, **d.p.**	1. Castellar, Serra i Rovira, **B**, 1370, contracte, rescindit**?** **d.p.** 2. B Portell, **B,** 1389, àpoca, **d.p.**
18. Sant Lluís	Reemplaçat**?** **vp** 1391 Sant Francesc encara a capella de Sant Blai. **vp** 1421 Sant Francesc i Sant Lluís a cortina del retaule. **vp** 1522 ambdós sants al retaule	Francesc Serra**?** 1359, contracte, **d.p.** Jaume Serra**?** 1363, àpoca, **d.p.**	Guerau d'Ardèvol**?** **P** (1359), 1359, contracte, **d.p.** 1363, àpoca, **d.p.**

Advocació del retaule	*Constància del retaule*	*Identificació del pintor*	*Identificació del donant*
19. Sant Bartomeu i Santa Elisabet	**vp** 1421, **C, E**	**C:** Guerau Gener, 1401, àpoca, **d.p.**	**C, E:** Bartomeua Bou, **P** (t. 1397), dona de F. de Santcliment, 1401, àpoca, **d.p.**
20. Santa Maria de Gràcia i Sant Bernat	**vp** 1464, **E.** Cortina del retaule amb la imatge de la Verge de Gràcia i escuts dels Cardona i els Gener		**E:** Cardona i Gener. Descendents d'Huguet de Cardona, **P** (1374), i Joan Gener, **F** (1388)**?**

Es pot veure que s'havien contractat retaules per a divuit de les trenta-sis noves capelles construïdes a la seu abans del segle XV, tot i que cal considerar que algunes tot just s'acabaven d'edificar. També s'observa que aquells divuit retaules del segle XIV documentats a la seu podrien esdevenir dinou, si es pogués demostrar que la donació del dedicat a Santa Maria de Gràcia pels Cardona i els Gener va ser gairebé immediata a la fundació del benefici d'aquella advocació per Joan Gener, l'any 1386. El fet que no s'esmenti el retaule fins arribar al llibre de visita de 1464 pot indicar que va ser contractat, ja en el segle XV, pels descendents del promotor de la capella, Huguet de Cardona, i els de Gener, però tampoc no ho demostra. La raó és que, d'una banda, els visitadors no sempre esmentaven tots els retaules, com ho evidencia el fet que el de Santa Maria Magdalena, pel qual Pere Serra va signar una àpoca l'any 1389, no aparegui en el llibre de visita de 1421, sinó en el de 1464. D'altra banda, els únics llibres de visita medievals on es dóna notícia de tots els retaules de la seu, o de la gran majoria, són els de 1391, 1421 i 1464, molt espaiats entre ells. D'aquesta manera, si un dels retaules hagués estat contractat entre 1391 i el 1400 i el visitador de 1421 l'hagués ignorat per algun motiu, ja no en tindríem notícia fins al de 1464.

També s'observa que dos d'aquells retaules podrien haver estat reemplaçats abans de 1421: el de Sant Andreu i el de Sant Francesc. Pel que fa al primer, el llibre de visita de 1391 conté la disposició del visitador que sigui substituït,[34] com efectivament va ser-ho entre aquell any i el 1421. L'escut familiar present en el nou retaule, descrit pel

34. ADB, VP, t. 9, 1388 o 1391, Seu, f. 217r.

FUNDACIÓ NOGUERA

Il·lustració 38: Compartiment central del retaule de Sant Martí i Sant Ambròs de la seu, pintat per Joan Mates vers 1411-1414. Probablement, a sota es troben les imatges originàries de l'antic retaule de Sant Martí.

visitador de 1421,[35] ens informa que el donant va ser Joan Sabastida, fundador d'un benefici en aquella capella l'any 1378. El retaule de Sant Lluís, en canvi, no apareix en el llibre de visita de 1391, però l'identifiquem amb l'esmentat en la nota dels capítols signats l'any 1359 per Guerau d'Ardèvol, promotor de la capella dedicada a aquell sant vers 1368,[36] i el pintor Francesc Serra.[37] El fet que en la cortina del retaule descrita pel visitador de 1421 no només hi estigués representat sant Lluís, sinó també sant Francesc, suggereix que el retaule contractat per Ardèvol podria haver estat reemplaçat per un altre dedicat als dos sants abans de 1421. Recordem que l'altar de Sant Francesc, per al qual Francesc d'Eiximenis havia disposat la promoció d'una capella que al final va ser cedida pels seus marmessors a Pere Desvall, l'any 1391 es trobava instal·lat provisionalment en la capella romànica de Sant Blai. Aquella capella deuria ser enderrocada vers 1422[38] i els seus altars repartits entre diverses capelles noves de la seu, de manera que l'advocació de sant Francesc es va traslladar a la capella de Sant Lluís. Un cop a la nova ubicació, es deuria trobar convenient, com era habitual, que els dos sants venerats en la capella estiguessin representats en el seu retaule i que, per tant, se'n contractés un de nou, l'esmentat en 1421.

També cal destacar la donació d'un retaule a la capella de les Verges (ara de Santa Llúcia) l'any 1367, moment en què encara no havia estat unida al nou claustre de la seu i, per tant, no té cabuda en aquesta taula. El donant va ser el prior de la capella, Pere Feliu, i el pintor Ramon Destorrents, tal com consta en el compromís de pagament localitzat a l'ACB.[39]

A continuació es presenta un seguiment, a través dels comentaris dels visitadors pastorals, dels retaules de la seu documentats en el segle XIV, des d'aleshores fins al final del segle XVI.

1. *Seguiment del retaule de Sant Antoni abat*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 218r. En aquest cas, informa que l'any 1391 encara no hi havia retaule en aquesta capella: «Item in dicto altari defficit retrotabulum.»

35. ADB, VP, t. 12, 1421, Seu, f. 46r.
36. ACB, LO, 1352-1394, f. 25r, 16-10-1367.
37. AHPB, 13/1, f. 27v, 6-9-1359. Madurell, III, doc. 408. Segons Alcoy (*Els Serra dels inicis*), el compartiment central i la cimera es troben en una col·lecció particular de Madrid.
38. Data de l'acord pres pel Capítol sobre l'enderroc de la casa del degà per «platea et gradario faciendis» (CARRERAS, *La ciutat*, p. 372).
39. ACB, Borrell, 104-I, f. 178v, 20-2-1367.

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 38v. Es tracta del retaule encarregat vers 1406 (data del rebut localitzat) pels preveres Bernat Savall i Francesc Carreras, beneficiats de la capella de Sant Antoni, al pintor Lluís Borrassà,[40] de manera que, per ser una obra ja del segle XV, no se'n facilitarà cap referència posterior: «... coram retablo una cortina de tela nigra cum ymaginis sancti Anthonii in medio.»

2. *Seguiment del retaule de Sant Miquel i Santa Anna*

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 35v. Es tracta del retaule que va reemplaçar el dedicat a sant Miquel, esmentat com a model, l'any 1358, en els capítols signats pel pintor Jaume Serra per fer-ne un altre destinat a la Seu de Girona.[41] El culte a santa Anna va ser introduït a la capella arran de la fundació del benefici instituït per ordre testamentària de Pere Grony (1329),[42] però fins 1409 (data de la nota del rebut) no sembla que es contractés un retaule dedicat a ambdós sants, que va ser l'encarregat pel canonge Alfons de Tous a Joan Mates. Com que és una obra del segle XV, no se'n facilitaran referències posteriors: «Item in retablo est statua sancti Michaelis et in sinistro late dicti retablo ymago beate Anne cum sex angelis.»

3. *Seguiment del retaule de Sant Nicolau*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 176v: «Item unam cortinam manentem coram reratabulo et unam parvam manentem coram banchali.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 33v: «... retabulo dicti altaris...»

Llibre de visita de 1496, t. 23, Seu, f. 18v-19r. El laconisme del visitador anterior impedeix saber si el retaule al·ludit a continuació continuava essent l'esmentat el 1391, tot i que l'ordre de substituir la cortina del bancal permet suposar que encara podria tractar-se de l'esmentada aquell any: «Item quandam cortina alba magna ad cohoperendum dictum retabulum (...) Item etiam quod fiat cortina parvula ad cohoperendum bancale dicti retabuli.»

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 12v. A partir d'aquí, com a mínim fins 1661, no es torna a parlar de retaule en aquesta capella: «Item ymago depicta in medio retabuli: habet in suo capite coronam argenti.»

40. Madurell, II, doc. 148.

41. ACB, Borrell, 158, f. 30r, 11-5-1358: «ad similitudinem illius (...) reetaule altaris sancti Michaelis constructi in Sede Barchinone». Publicat per M, III, doc. 404.

42. ADB, RD, I, f. 24v-30r, 28-2-1329, cit.

4. *Seguiment del retaule de Sant Silvestre*

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 44v. Per la descripció de l'heràldica podria tractar-se del retaule encarregat pel canonge Torrelles a Ferrer i Arnau Bassa l'any 1347, del qual es conserva l'anotació dels capítols.[43] Malauradament, en la nota no s'especifica l'objecte d'aquell contracte: «Ante vero retabulum est cortina quedam magna de tela viridi cum ymagine beati Silvestri in medio depicta et aliquibus signis de turribus.»

Llibre de visita de 1464, t. 20, Seu, f. 151r: «Ítem una cortina de tela verda, en lo mig de la qual és la ymatge de sent Silvestre pintada ab algunes senyals de torres, ab sa virga de ferro.»

Llibre de visita de 1496, t. 23, Seu, f. 32v. No és segur que el retaule esmentat a continuació fos encara el que suposem donat per Torrelles, perquè ja no es fa constar que en la seva cortina apareguin les torres del seu escut, tal com succeeix en les visites posteriors. L'hipotètic retaule de Torrelles tindria aleshores vora 150 anys, de manera que no es pot descartar que hagués estat reemplaçat. Per aquesta raó no s'ofereixen les referències facilitades pels visitadors posteriors: «Coram dicto retabulo est quedam cortina cum ymagine sancti Silvestri ad cohoperendum dictum retabulum.»

5. *Seguiment del retaule de Sant Andreu*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 217r. El retaule que, com es veurà, s'ordena reemplaçar és el predecessor del que es conserva dispers entre el MNAC, el MEV i dues col·leccions privades, atribuït a Lluís Borrassà. Les descripcions de l'heràldica facilitades per llibres de visita posteriors informen que el donant del nou va ser Joan Sabastida, fundador del quart benefici d'aquesta capella l'any 1378: «Item fiat verbum procurari dicti rectoris de retrotabulo, quod est valde antiquum.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 46r. Es tracta, com indica l'heràldica descrita, del retaule donat per Joan Sabastida després del 1391 (ordre de reemplaçament de l'anterior), que, com veurem, es va mantenir en aquella capella per espai d'uns 250 anys com a mínim: «Item, ante retabulum, quedam cortina de tela nigra cum ymagine magna sancti Andree depicta in medio et IV scutis cum signis sive armis de Bastida.»

Llibre de visita de 1464, Seu, t. 20, f. 151r: «Ítem una cortina de tela negra ab senyal en lo mig de sent Andreu, ab quatre scuts ab les senyals e armes de Bastida.»

43. ACB, Borrell, 130, s.f., 12-7-1347. M, III, doc. 386.

Llibre de visita de 1496, t. 23, Seu, f. 34v: «... et cortina de tela nigra in cuius medio est ymago sancti Andree. Servit ad cohoperendum dictum altare.»

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 26v. El retaule de Sabastida devia continuar en la capella, ja que sembla que la cortina que el cobreix sigui la mateixa que en 1421. A més, quan una d'aquelles obres havia estat reemplaçada, els visitadors ho anaven fent constar durant bastant de temps: «Et ante retabulum dicti altaris erat in pendenti quedam cortina de tela nigra, in cuius medio est ymago sancti Andree, cum virga ferrea.»

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 57v:

> Et super dictum altare invenit quodam retabulum ligneum depictum, in cuius medio est ymago sancti Andree depicta et in lateribus historie eiusdem (...) Et super retabulum est quedam cortina linea nigra, in cuius medio est ymago sancti Andree depicta.

Llibre de visita de 1548, t. 36, Seu, f. 28r: «Et super dictum altare invenit quoddam retabulum ligneum depictum, in cuius medio est ymago sancti Andree depicta et in lateribus historie eiusdem.»

Llibre de visita de 1561, t. 41, Seu, f. 95r. La cortina del retaule que s'ordena reparar, probablement perquè ja era molt vella, suggereix que devia cobrir el també vell retaule de Sabastida: «cortina ante altare reperetur in necessaris infra mensem, ad penam X solidorum.»

Llibre de visita de 1578, t. 41, Seu, f. 21r. Sembla que cortina i retaule encara continuaven a la capella: «Et super dictum altare quoddam retabulum. Habet [...] in precedenti visitatione fuit provisum quod re[...] virga ferrea et de novo fiat cortina comunibus expensis omnium beneficiatorum, ad penam X solidorum, infra mensem.»

Llibre de visita de 1661, t. 69, Seu, f. 37r. Finalment, el retaule donat per Joan Sabastida ja havia estat reemplaçat:

> (...) en dicha capilla estava instituhida y fundada una cofradía llamada de maestros de casas, a los quales está encomendada dicha capilla (...) Ítem un retablo de madera sobredorado con sinco efigies de bulto duradas (...) Ítem un retablo de los quatro santos mártyres (...)

6. *Seguiment dels retaules de Santa Tecla i Santa Bàrbara*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 190r. El retaule esmentat a continuació es fa constar com a vinculat al rector de Santa Tecla, no pas al de Santa Bàrbara. Cal recordar que santa Tecla és una de les advocacions que es van instal·lar provisionalment a l'antic celler

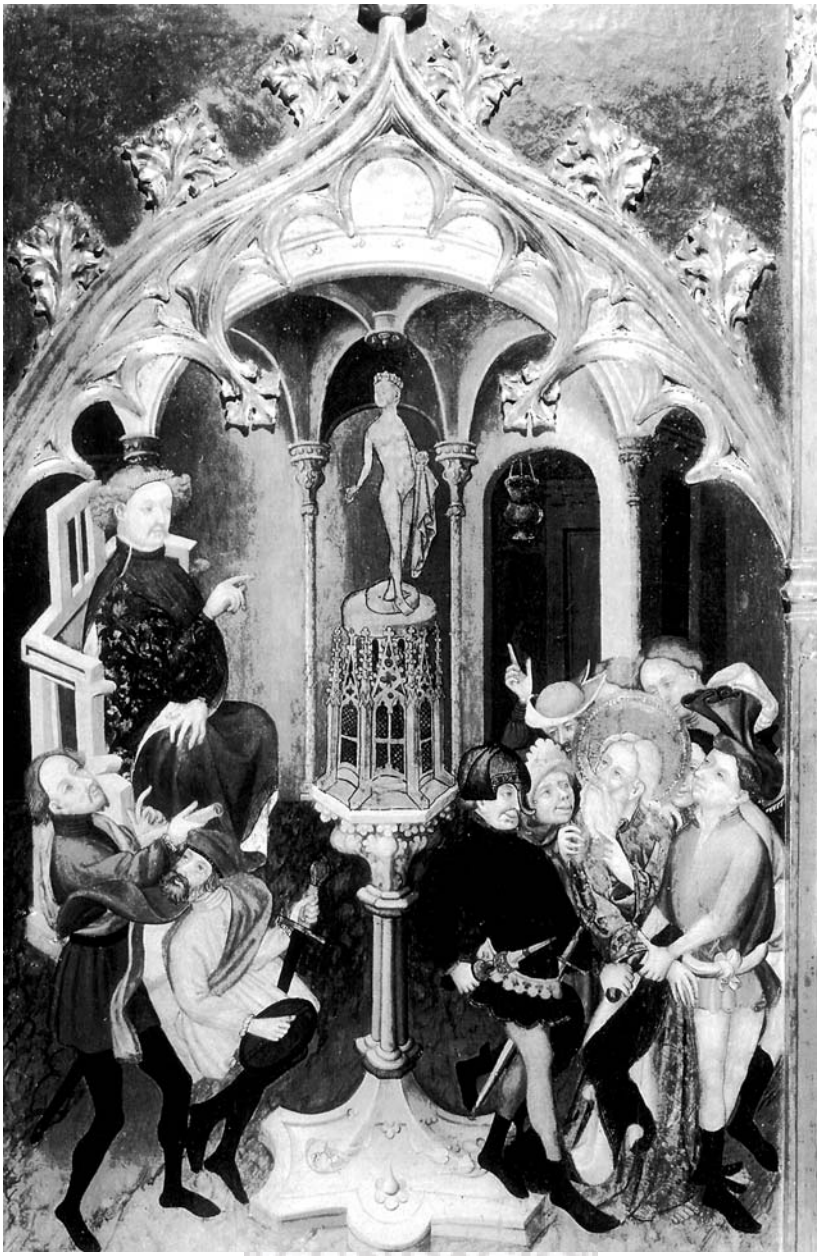

Il·lustració 39: Compartiment lateral del retaule de Sant Andreu de la seu, atribuït a Lluís Borrassà (col·lecció privada). Representa la negativa de Sant Andreu a adorar els ídols pagans.

FUNDACIÓ

quan es va enderrocar la seva capella romànica:[44] «Primo unam cortinam que manet coram reratabulo altaris, pendentem in quadam virga ferrea.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 52r. Contràriament al que succeeix en la visita anterior, el retaule està relacionat amb santa Bàrbara i no amb santa Tecla. Quan, abans de 1421, va desaparèixer el celler, on havia romàs temporalment l'altar de Santa Tecla, aquest es va traslladar definitivament a la capella de Santa Bàrbara. Per aquesta raó, no és possible saber si el retaule esmentat a continuació era el procedent de l'antic celler, dedicat a santa Tecla, o l'existent en aquesta capella abans del trasllat, dedicat a santa Bàrbara. La representació de santa Bàrbara en la cortina del retaule podria fer més versemblant la segona opció: «Et coram retablo dicti altaris cortinam de tela livida cum ymagine sancte Barbare in eius medio depicta.»

Llibre de visita de 1464, t. 20, Seu, f. 159r: «Ítem cortina de tela blava, en lo mig de la qual és pintada la ymage de sancta Bàrbara, ab sa verga de ferro.»

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 31r: «... cuius altaris retabulum est satis antiquum, quadam cortina alba linea cohopertum. Et ad latus dicti retabuli erat pendens quedam postis depicta cum ymagine sancte Tecle.»

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 65v. L'estructura del retaule descrit a continuació és molt inusual, amb dos compartiments centrals (un sobre l'altre) flanquejats per dos carrers laterals superposats, els superiors dedicats a santa Bàrbara i els inferiors dedicats a santa Tecla, cosa que podria indicar l'engalzament de dos retaules:

> Et super dictum altare est quodam retabulum ligneum depictum in quo sunt tabule una super aliam. In medio inferioris est ymago beate Marie Virginis cum filio in bracchiis depicta, in cuius lateribus sunt historie sancte Tecle. Et in superiori tabula est in medio ymago beate Barbare et in lateribus sunt historie eiusdem beate Barbare. Et in latere evangelii est quedam tabula pendente cum ymagine beate Tecle.

Llibre de visita de 1548, t. 36, Seu, f. 34v:

> Et super dictum altare est quoddam retabulum ligneum depictum in quo sunt tabule una super aliam. In medio inferioris est ymago beate Marie Virginis cum suo filio in brachiis depicta, in cuius lateribus sunt historie sancte Tecle. Et in superiori tabula est in medio ymago beate Barbare et in lateribus sunt historie eiusdem beate Barbare.

44. ADB, VP, t. 9, 1388, la seu, f. 24v.

Llibre de visita de 1561, t. 41, Seu, f. 25v. La reparació de la imatge de santa Bàrbara en el retaule suggereix que encara no havia estat reemplaçat: «Imago sancte Barbare depicta in dicto retabulo reparetur in pigtura infra duos menses, ad pena(m) V solidorum.»

Llibre de visita de 1578, t. 41, Seu, f. 99v. Aquest és l'últim esment del retaule: «Item super ipsum altare est quoddam retabulum ligneum depictum, ut in proxima precedenti.»

7. *Seguiment del retaule de Santa Maria Magdalena*

Llibre de visita de 1464, t. 20, Seu, f. 172v. Segurament, es tracta del retaule encarregat pel prevere Berenguer Portell, beneficiat a la capella, a Pere Serra, del qual es conserva una àpoca signada l'any 1389 pel pagament del segon termini.[45] Com que és una obra de finals del segle XIV no sembla probable que hagués estat reemplaçada abans de 1464, ja que el visitador ho hauria fet constar: «Ítem ·I· cortina de tela verda qui stà davant lo rataula, ab ymage de Santa Maria Magdalena.»

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 41v: «Item quandam cortinam lineam cum ymagine beate Marie Magdalenes in medio, coram retabulo pendentem.»

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 82r. Tot i que encara sembli fer-se referència a un retaule d'estructura medieval, la descripció de la seva cortina no correspon a la de l'any 1464, que era «verda» en lloc de «*livida*». Per tant, si s'havia canviat la cortina, no queda prou clar que el retaule esmentat a partir d'ara continuï essent el pintat per Serra:

> Item super dictum altare est quodam retabulum ligneum depictum, in cuius medio est ymago beate Marie Magdalene depicta et in lateribus historie eiusdem, super quo pendet quedam cortina ex tela livida, in cuius medio est ymago beate Marie Magdalene depicte.

Llibre de visita de 1548, t. 36, Seu, f. 49r: «Item super dictum altare est quoddam retabulum depictum, in cuius medio est ymago beate Marie Magdalene depicta et in lateribus historie eiusdem.»

Llibre de visita de 1561, t. 41, Seu, f. 107v: «Item super ipsum altare est quoddam retabulum ligneum depictum. Fiat ut superius procedenti.»

Llibre de visita de 1604, t. 60 bis, f. 70r: «(...) ab son retaule de Santa Magdalena de pinsell, ben decent, y ab sa cortina y ferro.»

Llibre de visita de 1661, t. 69, Seu, f. 40r. No facilita l'inventari dels ornaments de cap dels tres beneficiats existents a la capella, però

45. AHPB, 46/7, f. 63r, 1-10-1389. M, II, doc. 35.

el del segon benefici: «juró *in pectore sacerdotis* que en su poder ni de sus antecessores, de mucho tiempo a esta parte, no han entrado ornamentos algunos.»

8. *Seguiment del retaule de Sant Vicenç*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 185v. Es tracta del retaule encarregat per Raimon Ferrer, beneficiat a la capella, al pintor Llorenç Saragossa l'any 1369:[46] «Ítem una cortina de què serà cubert lo reataula ab sa verga de ferro.»

En el f. 204r d'aquest mateix llibre de visita, es torna a esmentar aquest retaule: «Item unam cortinam de quam cohoperitur reratabulum cum virga ferrea.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 67r: «Item una cortina de panno lini albo (...) coram retabulo dicti altaris».

Llibre de visita de 1464, t. 20, Seu, f. 175v. Com succeeix en alguna altra ocasió, es fa referència a l'altar on s'ubica el retaule: «Ítem ·I· cortina de drap de lli blanch ab listas amples obrades de seda ab sa virga de ferro, qui stà davant lo dit altar.»

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 43v: «Item fuit inventa coram retabulo dicti altaris quedam cortina pendens de tela livida cum stellis albis, cum sua virga ferrea».

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 85r. No és segur que es tracti encara de l'obra de Llorenç Saragossa, però la descripció deixa clar que encara es tracta d'un retaule gòtic:

> Et super dictum altare est quodam retabulum depictum, in cuius medio est quedam ymago sancti Vicencii martiris depicta et in lateribus historie eiusdem, in cuius pede sunt quodam grade lignee ad ornandum altare, super quod altare pendet quedam cortina linea lividis coloris cum quibusdam stellis albis.

Llibre de visita de 1548, t. 36, Seu, f. 52r:

> Item super dictum altare est quoddam retabulum depictum, in cuius medio est quedam ymago sancti Vincencii martiris depicta et in lateribus historie eiusdem, in cuius pede sunt quedam grade lignee ad ornandum altare. Super quod altare pendet quedam cortina linea lividi coloris cum quibusdam stellis albis.

Llibre de visita de 1561, t. 41, Seu, f. 109r: «Item super dictum altare est quoddam retabulum ligneum depictum.»

46. AHPB, 13/9, plegat i cosit entre els f. 68v-69r, 14-7-1369.

Llibre de visita de 1604, t. 60bis, Seu, f. 71v: «Y, demun dit altar, un retaule ab la història de sant Vicens, ab sa cortina y anelles de ferro, ab la imatge de sant Vicens en lo mig.»

Llibre de visita de 1661, t. 69, Seu, f. 40v. Els beneficiats d'aquesta capella, com els de la de Santa Maria Magdalena, juren «in pectore sacerdotis» que fa molt que no hi han entrat ornaments nous.

9. *Seguiment del retaule de Sant Marc*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 186v. Es tracta del retaule encarregat per la confraria del gremi de sabaters barcelonins al pintor Arnau Bassa, del qual es conserva una àpoca signada l'any 1346:[47] «Ítem un rerataule en lo qual ha al mig lo senyal de la creu.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 70r. Les descripcions posteriors a aquest any ja corresponen al retaule encarregat l'any 1437 pel gremi de sabaters a Bernat Martorell, que va reemplaçar el d'Arnau Bassa,[48] de manera que no es facilitaran: «Item unam cortinam de tela nigra ante retabulum cum uno leone in medio depicto.»

10. *Seguiment del retaule de Sant Gregori*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 167v: «Item unam cortinam albam de fustani pro cohoperiendo lo reetaula.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 75r: Item unam cortinam de tela nigra coram retabulum dicti altaris.»

En el següent llibre de visita, de 1508,[49] no s'esmenta la presència de retaule en aquesta capella, però en el de 1530 es fa referència a un de triple advocació, dedicat a sant Gregori, santa Eugènia i sant Honorat,[50] de manera que necessàriament va haver de ser encarregat després de la institució del culte a sant Honorat en la capella, l'any 1452.[51] Per tant, es tracta del que va reeemplaçar l'existent en 1391, que, per la descripció del visitador, devia ser de la segona meitat del segle XV, de manera que no se'n facilitaran descripcions posteriors.

11. *Seguiment del retaule de Santa Margarida*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 198r: «Item quoddam reratabulum in quo est storia sancte Margarite.»

47. M, III, doc. 380.
48. GUDIOL-ALCOLEA, *Pintura gòtica*, p. 123.
49. ADB, VP, t. 30, 1508, Seu, f. 62r.
50. ADB, VP, t. 35, 1530, f. 113v.
51. ACB, *Speculum*, I, f. 448r, 14-3-1452: fundació de la capellania de Sant Honorat per ordre testamentària del canonge Joan Bruguera.

Il·lustració 40: Compartiment del retaule de Sant Marc, encarregat pels prohoms de la confraria del gremi de sabaters a Arnau Bassa vers 1346 (rebut). Es conserva a Santa Maria de Manresa. Recull l'episodi de l'encontre del sant amb el sabater Anià, al qual ja s'ha fet referència.

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 67v. Per la descripció que se'n fa, podria tractar-se encara del retaule esmentat l'any 1391. A més, a causa de la seva antiguitat, s'ordena que sigui reemplaçat:

> Et quia retabulum dicte capelle et altaris e(s)t minime extimacionis et valde antiquum retxieque sunt lignee et indecentes, et i[...]ocuit dicto domino episcopo quod in tabula operis ipsius Sedis sunt in deposito mille florenii ad faciendum unum retabulum decens et rexias ferreas, quare mandavit citari operarios dicte Sedis et beneficiatos ipse capelle pro die jovis proxime ventura.

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 156r. La descripció facilitada per aquest visitador indica que l'ordre de reemplaçament donada el 1508 encara no s'havia acomplert, perquè sembla correspondre a un retaule gòtic. Tot i això, havia de ser una obra posterior a la visitada en 1391, ja que no només estava dedicada a santa Margarida, sinó també a sant Rafael i aquest sant, segons s'extreu de l'*Speculum*, encara no era venerat

a la capella en el segle XV. El fet que el retaule, amb la imatge de santa Margarida, sigui qualificat d'«antiquum» mentre que el bancal mostra escenes relatives a l'arcàngel només «incepte», pot indicar que s'hagués afegit un bancal nou a l'antic retaule: «Item super dictum altare est quodam retabulum ligneum antiquum, in cuius medio est ymago sancte Margarite et in lateribus sunt historie eiusdem, et in pede eius sunt historie sancti Raphaelis incepte et non perfecte.»

12. *Seguiment del retaule de Sant Tomàs i Sant Antoni de Pàdua*

Llibre de visita de 1388, t. 9, Seu, f. 26v. L'única informació sobre retaules proporcionada per aquest llibre és d'aquesta capella, promoguda l'any 1353 per Jaume de Rocafort en nom del seu pare, Salvador. Pel que diu el visitador, sembla que, quasi quaranta anys després d'haver estat construïda, la capella encara no estava dotada de retaule: «Vocetur en Rochafort, patri primi beneficiati, quis tenetur facere fieri retrotabulum in dicta capella et rexias.»

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 191v. Podria semblar que l'odre donada pel visitador de l'any 1388 que s'encarregués un retaule ja havia estat complerta i que, a més del donat per Rocafort, n'hi havia un altre: «Item, supra altare dicte capelle, quoddam reratabulum trium postium quarum media est ymago sancte Marie (...) Item aliud reratabulum duo postium.»

En canvi, en el f. 221r del mateix llibre, hi ha una altra notícia que sembla contradir-se amb l'anterior: «Item sciatur cum en Rochafort, patre primi beneficiati, quis tenetur facere fieri retrotabulum et rexias in dicta capella.»

No sembla que els Rocafort arribessin a donar cap retaule per a aquesta capella, perquè l'any 1409 els marmessors de Jaume Pastor en van encarregar un al pintor Joan Mates amb aquesta destinació.[52] El retaule de Mates no apareix esmentat fins el llibre de visita de 1508,[53] tot i que en el llibre de 1421,[54] s'esmenta una «cortina de tela nigra cum ymagine de Passio» que podria ser la que cobria aquell retaule. Com que el retaule de Mates ja és del 1409, no se'n farà cap més esment.

13. *Seguiment del retaule de Sant Lluís*

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 104v. L'any 1359 Guerau d'Ardèvol, promotor d'aquesta capella, va signar uns capítols amb el

52. Àpoca publicada per M, I, doc. 384.
53. ADB, VP, t. 30, 1508, Seu, f. 74r.
54. ADB, VP, t. 12, 1508, Seu, f. 105v.

pintor Francesc Serra, dels quals només se n'ha localitzat l'anotació en registre, sense que consti el tema del document. Però en 1363 Jaume Serra, germà de l'anterior, ja difunt, va signar un rebut al tutor testamentari del fill d'Ardèvol, el canonge Pere Alquer, amb relació a dos retaules, cosa que permetria suposar que un dels dos estava destinat a aquesta capella i també que podria haver estat l'objecte d'aquells capítols signats pel seu germà en 1359. D'altra banda, el fet que Alquer pagués els diners deguts per la capella en 1368, cinc anys després d'haver pagat un termini del retaule a Jaume Serra, podria fer dubtar que s'hagués destinat a ella, ja que no és segur que s'hagués acabat abans de ser pagada. El retaule d'aquesta capella no s'esmenta en el llibre de visita de 1391, sinó en el de 1421, on la cortina que es descriu, amb la imatge de sant Lluís i sant Francesc, suggereix que el retaule de sota deuria estar dedicat a ambdós sants, i no només a sant Lluís. Per aquesta raó, el retaule realitzat pels Serra o no estava destinat a aquesta capella o havia estat reemplaçat abans de 1421, any en què ja s'hi havia traslladat l'advocació de sant Francesc des de la capella romànica de Sant Blai, enderrocada per obrar el Pla de la Seu: «Item (...) cortina de tela nigra cum ymaginibus dictorum beatorum Francisci et Ludovici.»

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 168r. La descripció d'aquest visitador indica que les imatges dels dos sants no només eren a la cortina, sinó que també podrien estar representades en el retaule esmentat l'any 1421:

> Item super dictum altare est quodam retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt due ymagine sanctorum, videlicet, Francisci et Ludovici depicte. Et in latere evangelii sunt historie sancti Francisci depicte et in latere epistole [historie] sancti Ludovici depicte.

14. *Seguiment del retaule de Sant Martí*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 187v. Es tracta del retaule que va ser reemplaçat pel que van encarregar els marmessors del canonge Francesc Castanyer al pintor Joan Mates l'any 1411. El retaule de Mates, que, tot i haver estat realitzat, no s'esmenta en el llibre de visita de 1421, es conserva en una de les capelles de la girola de la Seu. Recordem que Castanyer, en el seu testament, no només va disposar la fundació d'un benefici dedicat a sant Ambròs en la capella de Sant Martí, així com la donació d'un retaule dedicat a ambdós sants, sinó que també va sol·licitar el vell retaule de Sant Martí, el que s'esmenta aquí, per repintar-lo amb la vida i miracles dels dos sants: «Item unam cortinam panni viridi ante retrotabulum dicte capelle.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 102r. La cortina esmentada devia ser la que cobria el retaule de Mates, de manera que, com que

es tracta d'una obra de 1411, no se'n facilitarà cap descripció posterior: «Item (...) cortina de tela nigra cum ymagine Pietatis in medio.»

15. *Seguiment del retaule de Sant Macià i Santa Helena*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 202r. Cal recordar que la capella va ser promoguda l'any 1367 per ordre testamentària del mercader Guillem Almogàver. Com es veurà més endavant, la descripció de l'heràldica del retaule facilitada per visites posteriors permet identificar Almogàver com el seu donant: «Item unam cortinam coram reratabulo manentem.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 96r. Sovint els visitadors esmentaven l'altar pel retaule i a la inversa, tal com fa aquest. Les ales dels escuts de la cortina del retaule corresponen als Almogàver: «Item (...) pulcram cortinam de tela livida ad opus dicti altaris, cum ymaginibus beatorum Mathie et Elene et quatuor signis de alis.»

Llibre de visita de 1464, t. 20, Seu, f. 182v: «Ítem cortina de tela blava ab ymages de sant Maties e santa Elena e IV senyals de ala, ab sa verga de ferro. Stà davant lo rataula del dit altar.»

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 86r: «Item ad cohoperiendum retabulum dicti altaris erat inpendenti quedam cortina de tela livida cum signis de ales.»

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 183r:

> Et super dictum altare est quodam retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt due ymagines, videlicet, sancti Mathie apostoli et Elene continentis. Et ante dictas ymagines est quedam ymago sancte Apollonie, in quadam parva tabula depicta. Et in latere evangelii sunt historie sancti Mathie depicte et in latere epistole sunt historie sancte Elene depicte. Item (...) cortina (...) cum ymaginibus sancti Mathie et Elene

Llibre de visita de 1548, t. 36, Seu, f. 115r:

> Et super dictum altare est quoddam retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt due ymagines, videlicet, sancti Mathie apostoli et Elene covinentis. Et ante dictas ymagines est quedam ymago sancte Apollonie in quadam parva tabula depicte. Et in latere evangelii sunt historie depicte sancti Mathie et in latere epistole sunt historie sancte Elene depicte.

Llibre de visita de 1561, t. 41, Seu, f. 63r: «Fiat cortina ante retabulum.»

Ibid., f. 142r: «Item super dictum altare est quoddam retabulum ut in alia.»

Llibre de visita de 1604, t. 60 bis, Seu, f. 118r: «Y demun dit altar y ha dos canalobres de ferro y lo retaule, ab la història de santa Helena. Y la postera de baix del dit retaule se té de reparar.»

Llibre de visita de 1661, t. 69, Seu, f. 50v. Els beneficiats de la capella, com els de les de Sant Vicenç i la Magdalena, juren «in pectore sacerdotis» que no hi han entrat ornaments nous des de fa molt.

16. *Seguiment del retaule de Sant Genís i Sant Jordi*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 191r. Recordem que la capella va començar a ser promoguda pel canonge Francesc Rufàs i acabada per Pere de Marges vers 1374. És possible que el mateix Marges fos el donant del retaule esmentat, tot i que no se n'ha trobat constància: «Item unam cortinam albam que manet coram reratabulum.»

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 90v. La descripció de la cortina no concorda amb la del 1391, però això no indica necessàriament que també s'hagués substituït el retaule: «Et coram retabulo erat inpendenti quedam cortina de tela nigra.»

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 191v. La representació de sant Bernabé en una estatueta i no en el retaule indica que, des que es va traslladar a aquesta capella des de l'antic celler, on s'havia instal·lat quan se'n va enderrocar l'altar (abans de 1421), el retaule s'havia reemplaçat:

> Item super dictum altare est quoddam retabulum depictum, in cuius medio sunt due ymagines, videlicet, sanctorum Georgii et Genesii martirum. Et ante dictas ymagines est ymago sancti Bernabe apostoli de bulto. Et in latere evangelii sunt historii sancti Georgii et in latere epistole sunt historie sancti Genesii

Llibre de visita de 1548, t. 36, Seu, f. 120v:

> Item super dictum altare est quoddam retabulum depictum, in cuius medio sunt due ymagines depicte, videlicet, sanctorum Georgii et Genesii martirum. Et ante dictas ymagines est ymago sancti Bernarbe apostoli de bulto. Et ad latere evangelii sunt historie sancti Georgii et in latere epistole sunt historie sancti Genesii

Llibre de visita de 1561, t. 41, Seu, f. 145v: «Item, super dictum altare, quoddam retabulum. Designetur ut in alia.»

Llibre de visita de 1604, t. 60 bis, Seu, f. 10. La descripció d'aquest visitador no només indica que el retaule de Sant Genís i Sant Jordi havia estat retirat de la seva capella, sinó que proporciona un bon exemple de la itinerància experimentada per molts dels altars, juntament amb els seus beneficis, al llarg del temps:

> Primo en dita capella y havie quatre beneficis, los quals estan, però, vuy trasnferits dintre de la yglésia, en la capella de Santa Margarida y Sant Bernabé (...) Ítem, en dita capella de Sant Jordi, que vuy és la capella de la Obra, y ha un retaule

clavat a la paret, a la mà dreta, de fusta, ja vell, ab la figura de Christo crucifficat y les Maries de pinsell pintat.

17. *Seguiment del retaule de l'Esperit Sant*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 174r. Cal recordar que la capella va ser promoguda per Jaume Descoll l'any 1372: «Item unam cortinam albam que manet coram altare seu rerataula.»

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 95v. El temps transcorregut entre la referència al retaule d'aquest llibre de visita i la de l'anterior, 117 anys, fa que resulti impossible bastir cap hipòtesi seriosa sobre la permanència o el reemplaçament del retaule originari d'aquesta capella. Com es veurà, els escuts de la cortina del retaule que descriu aquell visitador, segons ell, corresponen a la família Pujol, però en l'*Speculum* no consta cap fundador amb aquest cognom a la capella al llarg dels segles XIV i XV. Això pot indicar tres coses. La primera, que el retaule esmentat fos encara l'originari, però que hagués estat donat per algú que no fos ni el promotor ni cap dels fundadors beneficials. La segona, que el visitador hagués confós els puigs que flanquegen el coll de l'escut dels Descoll amb el puig dels Pujol. La tercera, que es tractés del retaule que va reemplaçar l'originari, posterior al segle XV. Davant d'aquesta incertesa no se'n facilitaran referències posteriors: «Item ad cohoperiendum retabulum est quedam cortina de tela livida cum armis de Pujol, quam mandavit decenter reparari infra mensem sub pena X solidorum.»

18. *Seguiment del retaule de Sant Gabriel*

Llibre de visita de 1391, t. 9, Seu, f. 199v. Cal recordar que la capella va ser promoguda per Guillemona de Barberà, vídua del cavaller Francesc de Togores, entre els anys 1379-1383. El retaule descrit és el conservat actualment en una de les capelles de la girola de la seu, atribuït a Lluís Borrassà.[55] Com es veurà, la descripció de l'heràldica efectuada per visitadors posteriors permet identificar Guillemona com la donant d'aquest retaule: «Item unam cortinam albam cum latis operatis serici qui cobra lo rerataula maior et unam cortinam albam lini qui cohoperat lo banchal dicti rerotabulum.»

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 116v. Aquest visitador fa esment no només del retaule de Guillemona, sinó també d'un altre, dedicat igualment a sant Gabriel:

55. Segons Alcoy (*El retaule de Sant Gabriel*) seria atribuïble a un deixeble de Borrassà.

> Item (...) cortina de tela nigra coram retabulo cum istoria Anunciacionis in medio et cum quatuor [signis] de luna et de Togores (...) Et in pariete, in latere dextro capelle, quodam retabulum cum Anunciacione et cum quodam curtina de tela viridi.

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 99r. L'escut de la cortina descrit pel visitador indica que el retaule de Guillemona continuava en la capella: «Et ad cohoperiendum retabulum dicti altaris erat quodam cortina de tela nigra, in cuius medio est salutatio Virginis Marie cum armis de Luna et de Togores.»

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 204r: «Et super dictum altare est quodam retabulum ligneum depictum, in cuius medio est historia Anunciacionis Virginis Marie et Christi et figure earundem (...) Item cortina cum historia Anunciacionis.»

Llibre de visita de 1548, t. 36, Seu, f. 132r: «Item supra dictum altare est quoddam (retabulum) ligneum depictum, in cuius medio est historia Anunciacionis Virginis Marie et in lateribus sunt historie eiusdem Virginis et Christi et figure earundem.»

Llibre de visita de 1561, t. 41, Seu, f. 151v: «Item super dictum altare est quoddam retabulum, ut in alia.»

Llibre de visita de 1604, t. 60 bis, Seu, f. 1r (la data d'aquest foli és del 30-12-1606): «Ítem desobre dit altar està assentat un retaule de fusta y pintat de pinsell ab les pintures de la Anunciació de Nostra Senyora enmig y per lo entorn y costats pintats los misteris de Nostra Senyora.»

Llibre de visita de 1661, t. 69, Seu, f. 52r. Alguns dels beneficiats d'aquesta capella, com els de la de Sant Vicenç, Santa Maria Magdalena, etc., juren «in pectore sacerdotis» que: «en su poder no ha entrado ni tenido, ahora ni en tiempo alguno, ni de sus antecessores, en dicho beneficio, de mucho tiempo a esta parte, ornamentos.»

19. *Seguiment del retaule de Sant Bartomeu i Santa Elisabet*

Llibre de visita de 1421, t. 12, Seu, f. 123r. Com es recordarà la capella va ser promoguda per Bartomeua Bou, vídua de Francesc de Santcliment, entre 1385-1389. La cortina esmentada a continuació era la que cobria el retaule encarregat pels marmessors de Bartomeua a Guerau Gener, del qual se'n conserva una àpoca de 1401.[56] El retaule, que du els escuts dels Bou i els Santcliment, es troba en una de les capelles de la girola de la seu: «Item (...) cortina de tela livida cum titulo de Ihesus in medio.»

56. AHPB, 57/3, f. 125v, 18-1-1401. Document publicat per M, II, 128.

FUNDACIÓ NOGUERA

Il·lustració 41: Compartiment central del retaule de Sant Gabriel de la seu, atribuït a Lluís Borrassà. Com deien els visitadors pastorals, du els escuts dels Barberà i els Togores.

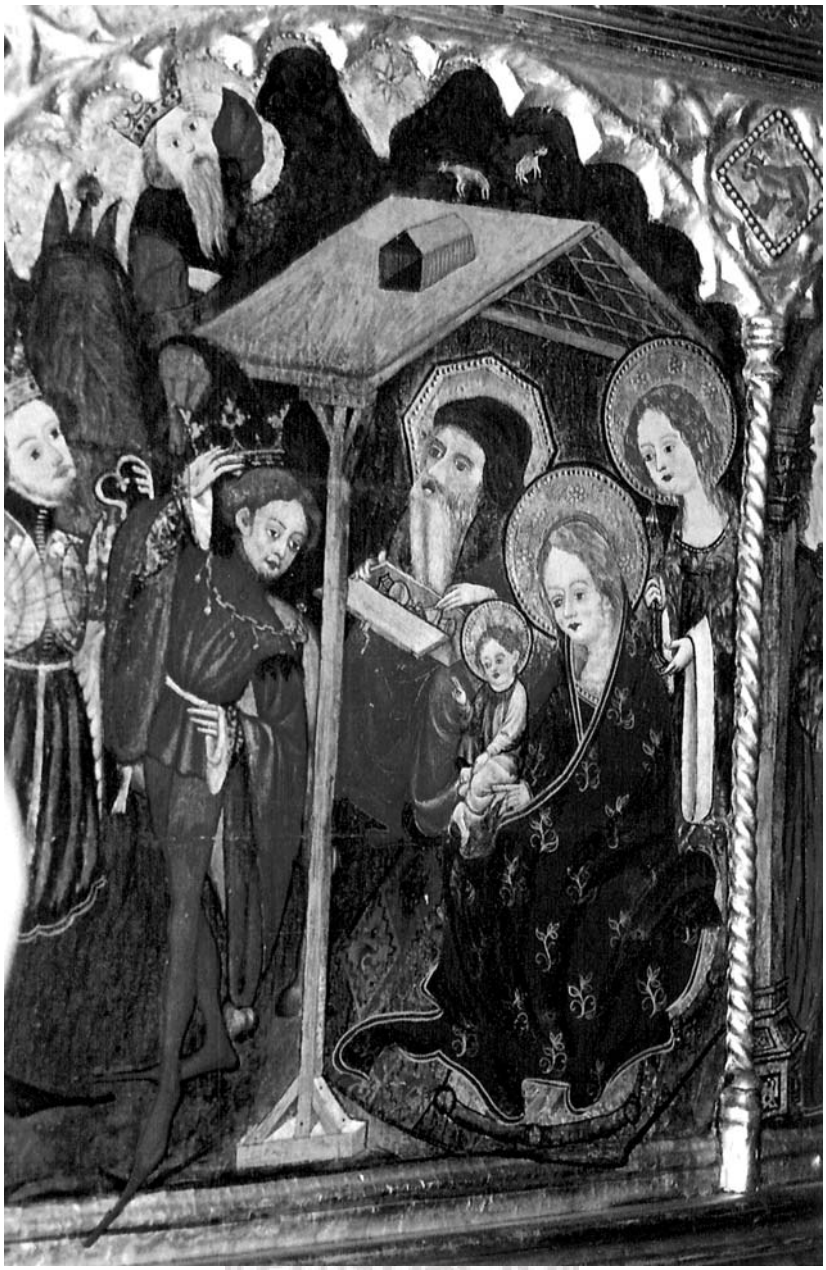

Il·lustració 42: Compartiment (amb l'Epifania) del bancal del retaule de Sant Bartomeu i Santa Elisabet d'Hongria de la seu, pintat per Guerau Gener en 1401. Du l'escut de Bartomeua Bou i el del seu marit, Francesc de Santcliment.

Llibre de visita de 1508, t. 30, Seu, f. 106r: «Et super retabulum ipsius altaris quandam cortinam de tela livida, in cuius medio est signum de Ihesus.»

Llibre de visita de 1530, t. 35, Seu, f. 215v. La descripció de la cortina, coincident amb la de 1421, i la del retaule, coincident amb el conservat, indiquen que el donat per Bartomeua encara no havia estat reemplaçat. Igualment, el silenci dels successius visitadors amb relació als escuts d'aquest retaule indica que, tot i que pogués haver-ne en molts d'altres, no necessàriament eren descrits ni esmentats:

> Et super dictum altare est quodam retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt due ymagines, videlicet, sancti Bartholomei apostoli et sancte Elizabet regine Ungarie. Et in latere evangelii sunt historie sancti Bartholomei et in latere epistole sunt historie sancte Elizabet regine (...) Item (...) cortina cum nomine Iesu in medio

Llibre de visita de 1548, t. 36, Seu, f. 142r:

> In super dictum altare est quoddam retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt due ymagines, videlicet, sancti Bartholomei apostoli et sancte Elizabet, regine Ungarie. et in latere evangelii sunt historie sancti Bartholomei et in latere epistole sunt historie sancte Elizabet regine

Llibre de visita de 1561, t. 41, Seu, f. 155v: «Item super dictum altare est quoddam retabulum ligneum, ut in alia precedente.»

Llibre de visita de 1604, t. 60 bis, Seu, f. 206r. L'esment del 1561 és el darrer en relació amb aquest retaule, perquè ja no apareix entre els ornaments esmentats per aquest visitador del 1604. La capella ja havia estat adquirida per la confraria de la Concepció en 1566 i el retaule desmuntat i guardat a la sala de Capbrevació fins 1888, any en què va ser recuperat:[57] «Ítem està instituyda en dita capella la confraria dels mestres de cases, de la qual són propriis los vestimens, ornaments y joells següents (ja no s'esmenta el retaule entre ells).»

A continuació, després d'aquest seguiment dels retaules documentats des del segle XIV, es presenten els que comencen a ser esmentats en el llibre de visita de 1421. Cal tenir en compte que el fet de no ser referenciats fins aquell any no exclou que alguns poguessin haver estat contractats entre 1391 i els primers anys del segle XV.

FUNDACIÓ NOGUERA

57. MAS, *Guia*, p. 69 i 130-131; GUDIOL-ALCOLEA, *Pintura gòtica*, p. 87.

Taula 18

Retaules de les capelles de la seu segons el llibre de visita pastoral de 1421

Capella	*Referència al retaule*
1. Santa Maria i Santa Eulàlia	«... retro dictum altare est retabulum ligneum deauratum cum ymagine beate Marie et de super cum ymagine Crucifixi» (f. 18v-19r). Ant. a 1391.
2. Sant Nicolau	«... retabulo dicti altaris» (f. 33v). Ant. a 1391.
3. Sant Miquel i Santa Anna	«Item in retablo est statua sancti Michaelis et in sinistro late dicti retablo ymago beate Anne cum sex angelis» (f. 35v). Post. a 1391.
4. Sant Antoni abat	«... coram retablo una cortina de tela nigra cum ymaginis sancti Anthonii in medio» (f. 38v). Post. a 1391.
5. Sant Pere	«Item, coram retabulo, quandam cortina de tela viridi, in cuius medio est ymago sancti Petri depicta» (f. 41r). Post. a 1391.
6. Sant Esteve	«... ante retabulum cortina quandam magna de tela nigra cum ymagine beati Sthephani in medio depicta» (f. 43r). Post. a 1391.
7. Sant Silvestre	«Ante vero retabulum est cortina quedam magna de tela viridi cum ymagine beati Silvestri in medio depicta et aliquibus signis de turribus» (f. 44v). Ant. a 1391.
8. Sant Andreu	«Item, ante retabulum, quedam cortina de tela nigra cum ymagine magna sancti Andree depicta in medio et IV scutis cum signis sive armis de Bastida» (f. 46r). Post. a 1391: substitueix l'esmentat aquell any.
9. Santa Bàrbara	«Et coram retablo dicti altaris cortinam de tela livida cum ymagine sancte Barbare in eius medio depicta» (f. 52r). Ant. a 1391?
10. Santa Agnès	«Et coram retablo cortinam de tela nigra cum ymagine sancte Agnetis in medio depicta» (f. 56r). Post. a 1391.
11. Sant Llorenç, Sant Hipòlit i Sant Tomàs Canterbury	«Et coram retablo unam cortinam albam» (f. 69v). Post. a 1391.
12. Sant Dionís i Sant Jeroni	«Item, coram retablo dicti altaris, unam cortinam de tela livida et aliam strictam de eadem tela coram banchale dicti retabuli» (f. 63v). Post. a 1391.
13. Sant Vicenç	«Item una cortina de panno lini albo (...) coram retabulo dicti altaris» (f. 67r). Ant. a 1391.
14. Sant Marc	«Item unam cortinam de tela nigra ante retabulum cum uno leone in medio depicto» (f. 70r). Ant. a 1391.
15. Sant Climent	«Item quendam cortinam de tela rubea cum ymagine sancti Clementis in medio eius depicta et cum signis sive armis reverendissimum dominum Francisci, patriarche et administratoris predicti, qui capellam dicti altaris construxerit» (f. 71v). Post. a 1391.
16. Sant Gregori i Santa Eugènia	«Item unam cortinam de tela nigra (coram) retabulum dicti altaris» (f. 75r). Ant. a 1391.

Capella	*Referència al retaule*
17. Sant Domènec, Santa Marta i Sant Pere Màrtir	«Item unam cortinam magnam de tela nigra cum ymaginibus Marthe, Petri martiris et Dominici» (f. 80r). Post. a 1391.
18. Sant Pacià	«Et coram retablo dicti altaris est cortina de tela nigra cum ymagine Pietas et cum Passionis Christi Ihesus» (f. 87v). Post. a 1391.
19. Sant Sever	«Item, coram retabuli dicti altaris fuit inventa cortina quedam de tela viridi cum ymagine beati Severi in medio» (f. 93v). Post. a 1391.
20. Sant Macià i Santa Helena	«Item (...) pulcram cortinam de tela livida ad opus dicti altaris, cum ymaginibus beatorum Mathie et Elene et quatuor signis de alis» (f. 96r). Ant. a 1391.
21. Tots Sants	«Item (...) una cortina de tela alba coram retabulo» (f. 97r). Post. a 1391.
22. Sants Francesc i Sant Lluís	«Item (...) cortina de tela nigra cum ymaginibus dictorum beatorum Francisci et Ludovici» (f. 104v). Ant. a 1391 o reemplaçat?
23. Sant Gabriel	«Item (...) cortina de tela nigra coram retabulo cum istoria Anunciacionis in medio et cum quatuor (signis) de luna et de Togores (...) et in pariete, in latere dextro capelle, quodam retabulum cum Anunciacione et cum quodam curtina de tela viridi» (f. 116v). Ant. a 1391.
24. Santa Eufrasina	«Item (...) cortinam de tela nigra cum ymagine de sancta Eufrosina in medio» (f. 118r). Post. a 1391.
25. Sant Pal·ladi	«Item (...) cortina de tela viridi cum ymagine sancti Palladi in medio» (f. 120v). Post. a 1391.

Probablement a aquests vint-i-cinc retaules se n'haurien d'afegir cinc que no s'esmenten en aquest llibre de visita però sí en el del 1391: els de Santa Margarida, Sant Tomàs i Sant Antoni, Sant Martí (que en 1421 ja havia estat reemplaçat pel de Sant Martí i Sant Ambròs); Sant Genís i l'Esperit Sant, a més del de Santa Magdalena, referenciat en la documentació notarial. Potser encara se n'hi podria afegir un altre al qual ja s'ha fet referència en la taula anterior, però sense cap seguretat, ja que no apareix esmentat fins el 1464, en el llibre de visita d'aquell any. Es tracta, com es recordarà, del retaule de Santa Maria de Gràcia i Sant Bernat, la cortina del qual duia els escuts dels Gener i els Cardona. En 1374 Huguet de Cardona va ordenar la fundació (1382) d'un benefici dedicat a Sant Iu i Sant Bernat en aquesta capella, promoguda per ell, i en 1386 Joan Gener en va fundar un altre dedicat a Santa Maria de Gràcia. L'advocació del retaule indica clarament que va ser encarregat posteriorment a la fundació del benefici de Santa Maria en la capella, però la presència de l'escut dels Cardona en la cortina del retaule, a més del dels Gener, indica la seva participació en la donació. L'escut no pot correspondre a l'esposa de Gener, anomenada Maria Sallimona, de manera que l'explicació podria raure en l'encàrrec conjunt del retaule

per part dels descendents de Cardona i els de Gener. Com ja s'ha dit, Huguet i Joan no només mantenien una bona relació professional, després d'haver treballat junts com a escrivans de la Tresoreria Reial, sinó també personal, ja que Huguet va nomenar Joan marmessor testamentari. Cal destacar que en els murs de la capella hi ha dos escuts amb els cards dels Cardona i dos més amb l'esquemàtic ginebró dels Gener.

Així doncs, en els primers anys del segle XV, de les trenta-sis capelles que hi havia construïdes a l'església i al claustre de la Seu, trenta tenien retaule i, fins i tot, potser trenta-una. D'aquests trenta-un retaules només se'n té notícia de tres que haguessin pogut reemplaçar obres anteriors: el de Sant Miquel i Santa Anna al de Sant Miquel, el de Sant Martí i Sant Ambròs al de Sant Martí i el de Sant Francesc i Sant Lluís al de Sant Lluís. Els dos primers van ser substituïts després d'haver-se fundat en la capella un benefici dedicat a un sant diferent al preexistent. En canvi, si es considera que la dedicació de la cortina als dos sants és senyal que el retaule també els estava assignat, el de Sant Lluís podria haver estat reemplaçat quan es va traslladar l'altar de Sant Francesc a la seva capella.[58] És a dir, quan es van instituir els cultes a santa Anna, sant Ambròs i sant Francesc en les seves noves capelles es va voler que també estiguessin representats en el retaule.

Mentre que les substitucions van ser escasses, en canvi sembla que l'increment de retaules va ser força notable entre 1391 i 1421: de divuit a trenta-un, és a dir, tretze retaules nous. Això no es pot atribuir únicament al fet que s'haguessin anat construint més capelles, perquè només són vuit les visitades en 1421 que encara no estaven construïdes en 1391, set als peus de l'església i una al final de l'ala del claustre del carrer de la Pietat (la de Sant Bartomeu i Santa Elisabet). A més, només dues d'aquestes vuit capelles van ser dotades de retaule entre 1391 i 1421 (Sant Climent i Sant Bartomeu i Santa Elisabet). Així, dels 18 retaules que hi havia en 1391 (catorze esmentats en el llibre de visita, tres en la documentació notarial, i un en un llibre de comptes de la sagristia de la Seu) es va passar als vint-i-sis de 1421 (vint-i-cinc esmentats en el llibre de visita i un, anteriorment, en la documentació notarial, el de Santa Maria Magdalena). Aquest increment de retaules entre ambdues visites podria significar que la seva donació s'hagi

58. Els marmessors de Francesc Eiximenis van cedir la capella que el difunt havia ordenat promoure en nom de Sant Francesc a Pere Desvall, que la va dedicar a Sant Pere *in Cathedra* i a Sant Joan *ante Portam Latinam*. El Capítol es va comprometre a compensar-los amb l'adjudicació d'una altra tant bon punt estigués construïda, però per alguna raó això no es va produir, de manera que l'altar de Sant Francesc va romandre en la capella romànica de Sant Blai, davant la seu. Posteriorment, quan aquella capella va ser enderrocada per construir els peus de l'església i el Pla de la Seu, l'altar de Sant Francesc es va instal·lar a la capella de Sant Lluís.

d'atribuir a iniciatives testamentàries dels promotors de capella o a les d'aquells que hi van fundar beneficis posteriorment.

Finalment, cal destacar que tres dels retaules esmentats en el llibre de visita de 1391 podrien haver estat retirats sense ser reemplaçats abans d'efectuar la de 1421, els de Santa Margarida, Sant Genís i l'Esperit Sant, dels quals no es torna a tenir notícia fins la visita de 1522, en el cas del de Santa Margarida, i la de 1530, en el cas dels de Sant Genís i l'Esperit Sant.

A continuació, per tal de donar una idea de quin va ser el ritme de substitucions i acumulacions al llarg del temps dels retaules gòtics no documentats en el segle XIV, es presenten dues taules sobre els moments en què els llibres de visita en proporcionen notícies. Aquestes han estat extretes dels llibres de visita compresos entre 1504 i 1661.

Taula 19

Informació dels llibres de visita sobre la substitució dels retaules gòtics de la seu

Retaule	*Indici del reemplaçament*
Sant Gregori i Santa Eugènia	t. 35, 1508, f. 113v: veg. Seguiment 10. Raó: fundació beneficial dedicada a un nou Sant en la capella. Nou retaule: es manté la representació dels sants originaris juntament amb la del nou.
Santa Margarida	t. 30, 1508, f. 67v i t. 35, 1530, f. 156r: veg. Seguiment 11.
Sant Lluís	t. 35, 1530, f. 168r: veg. Seguiment 13. Raó: trasllat d'advocació des d'una altra capella.
Sant Andreu	t. 69, 1661, f. 37r: veg. Seguiment 5. Raó: institució d'un nou culte per una confraria que s'instal·la a la capella.

Taula 20

Informació dels llibres de visita sobre l'acumulació de retaules en les capelles de la seu

Capella	*Notícia sobre l'acumulació*
Sant Marc	t. 30, 1508, f. 47r: «Item, in latere ipsius capelle, apud retabulum maius, invenit unum retabulum ligneum pendens, in quo sunt depicte ymagines sanctorum Aniani, Crispi et Crispiani martirum, qui sunt in speciali devocionem ipsorum confratrum.»
Sant Gabriel	t. 12, 1421, f. 116v: veg. Seguiment 18. Dos retaules amb la mateixa advocació.
Santa Eufrasina	t. 30, 1508, f. 102r: «Item in pariete ipsius capelle invenit parvum retabulum, in quo erat ymago sancti Mauri episcopi.»
Sant Andreu	t. 69, 1661, f. 37r: vegeu Seguiment 5. Raó: institució de nous cultes.

Es pot observar que no són moltes les acumulacions ni els reemplaçaments de retaules detectats a través dels llibres de visita. L'escassetat d'acumulacions es pot atribuir, en bona part, al preu dels retaules. Sovint s'optava per fer representar el sant venerat de nou en una capella, arran d'una fundació beneficial sota la seva advocació, a través d'una imatge o d'una taula, en lloc de contractar un nou retaule on aparegués representat. En canvi, l'escassetat de reemplaçaments tant es pot atribuir a la raó anterior com al fet que sovint passava molt de temps entre una visita i una altra. Si el reemplaçament es produïa en el decurs d'aquell interval i el nou retaule no era molt diferent de l'anterior i mantenia la mateixa advocació, difícilment pot ser detectat a través de les breus descripcions dels visitadors.

ELS RETAULES DONATS A LES CAPELLES DE SANTA MARIA DEL MAR

Tot i que les capelles d'aquesta església van ser les construïdes més veloçment, les notícies dels llibres de visita pastoral indiquen que es devien anar dotant de retaule a poc a poc, de manera que en el decurs del segle XIV només s'ha pogut constatar la presència de set retaules en aquesta església. No obstant això, cal recordar que de vegades els visitadors no feien esment dels retaules d'algunes capelles, dels quals, en canvi, es té notícia que ja existien per altres vies. El visitador de 1402 sembla haver seguit el criteri de no fer esment dels retaules, si no era per remarcar-ne l'absència. D'acord amb això, existeix la possibilitat que totes les capelles de Santa Maria del Mar tinguessin retaule en començar el segle XV, excepte la del Corpus, de la qual es diu, com si es tractés d'una excepció: «in dicta capella non est retabulum».[59]

Taula 21

Retaules donats a les capelles de Santa Maria del Mar en el segle XIV

Abreviatures emprades:

vp = Llibre de visita pastoral; **c** = Retaule conservat; **d.i.** = Document notarial inèdit; **d.p.** = Document notarial publicat; **E** = Presència d'escut familiar del donant en el retaule; **P** = Donant fundador de benefici i promotor de capella; **F** = Donant fundador de benefici; **D** = Donant relacionat amb el benefici per altres vinculacions; **?** = Possible retaule, pintor o donant del segle XIV

Advocació del retaule	*Constància del retaule*	*Identificació del pintor*	*Identificació del donant*
1. Santíssima Trinitat	1349, inventari dels ornaments del benefici, **d.i.**, **E**		1349, inventari dels ornaments beneficials, **d.i.** i **E** del retaule: Sança, **P** (1339), dona de G. Alomar

59. ADB, VP, t. 6, Santa Maria del Mar, f. 50r.

Advocació del retaule	*Constància del retaule*	*Identificació del pintor*	*Identificació del donant*
2. Santa Margarida	**vp** 1363: ordre del visitador que es contracti retaule		Descendents de Berenguer Durfort **?** **P** (1257: església romànica). Únic benefici de la capella en el segle XIV
3. Sant Honorat i santa Oliva	**vp** 1363: ordre del visitador que es contracti retaule		Benvinguda, dona d'Arnau Ballaró, **P** (1351): únic benefici de la capella en 1363
4. Sant Marc i santa Bàrbara	**vp** 1508, **E:** «cum signis de pic e de moll»		**E**: Maria Serra, **P** (1350), dona de Pere de Mollet. Cap altre fundador a la capella amb cognom que s'adigui a aquell escut
5. Santa Anna	1304, o 1340 **d.i.** (*rd*), testament: llegat retaule		Pere de Guardiola, **P** (t. 1340?)
6. Sant Rafael i les Onze Mil Verges	1370, **d.i.**, testament: llegat retaule		Isabel, nora de R. Dusai, **P** (abans de 1370)
7. Sant Iu i santa Eulàlia de Mèrida	1363, **d.i.** (*rd*), testament: llegat retaule		Bernat Sabater, **P** (1363)

Com es pot veure, només es té constància que hi hagués o pogués haver-hi hagut retaule en set de les trenta-cinc capelles de Santa Maria del Mar durant el segle XIV. Tot i això, encara que no se n'hagi trobat cap referència documental, vist l'exemple de la seu, el més probable és que n'hi hagués bastants més abans d'arribar al segle XV. Contràriament a la seu, com que el nombre de retaules documentats del segle XIV en aquesta església és tan escàs, no se sap que es produís cap reemplaçament de retaule durant aquell període.

En quatre dels set casos tenim constància de possibles donacions de retaule a la capella gràcies a la documentació notarial: en un d'ells a través d'un inventari dels ornaments del benefici, cosa que demostra l'existència del retaule a la capella, mentre que en els altres tres només és a través de disposicions testamentàries relatives a la dona-ció, cosa que constitueix un indici però no una prova que l'obra s'arribés a realitzar. En els tres casos restants són els llibres de visita els que proven l'existència del retaule, ja que es pot suposar que l'ordre del visitador de 1363 que es contractés el de Santa Margarida i el de Sant Honorat i Santa Oliva es va complir. Tot i que un d'aquests s'esmenta en un llibre ja molt tardà, ha pogut ser relacionat amb els promotors de la capella gràcies als seus escuts, descrits per aquell visitador.

Hi ha un retaule que, pels seus escuts, potser podria afegir-se als d'aquesta taula, encara que no s'esmenti fins arribar al llibre de visita de 1549: el de Santa Eulàlia de Barcelona. La seva qualificació de «pulcre depictum» en època tan tardana suggereix que no devia ser una obra del segle XIV, però, en canvi, els escuts de la cortina, descrits l'any 1583, amb «quibusdam armis de marles et fullagis», concorden amb els d'un fundador beneficial de la capella durant aquell segle: Francesc Merlès.[60] Davant del dubte s'ha prescindit de referenciar-lo en la taula però, en canvi, se'n presenta el seguiment.

1. *Seguiment del retaule de Santa Eulàlia de Barcelona*

Llibre de visita de 1549, t. 37, Santa Maria del Mar, f. 16r. Com que el retaule d'aquesta capella no s'esmenta en cap visita anterior, no és possible saber del cert si el descrit a continuació, amb bancal, és encara l'originari. Tot i això, els escuts descrits pel següent visitador indiquen que el donant podria haver estat el segon i darrer fundador a la capella durant els segles XIV i XV, Francesc Merlès:

> Item supra dictum altare est retabulum ligneum depictum, in cuius medio est ymago sancte Eulalie barchinonense et in lateribus sunt historie eiusdem sancte et in pede dicti retabuli sunt depicte historie beate Marie.

Llibre de visita de 1583, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 113r. Com ja s'ha dit, els escuts que hi havia en aquest retaule coincideixen amb els de Francesc Merlès, fundador del segon benefici de Santa Eulàlia en aquesta capella l'any 1387. No obstant això, el fet que cap dels visitadors anteriors faci constar la presència d'aquests escuts en la cortina del retaule i que aquest s'avaluï com a «pulcre depictum», en lloc de fer-ho com a «antiquum», planteja la possibilitat que pogués tractar-se d'un retaule ja modern, no medieval. En conseqüència, podria haver estat contractat per algun dels patrons del benefici fundat per Merlès, descendents seus:

> Retabulum est pulcre depictum, in cuius medio est imago dicte sancte Eulalie (...) Et supra dictum retabulum virga ferrea ex qua dependet cortina lividi coloris cum quibusdam armis de mar[le]s et fullagis.

Llibre de visita de 1584, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 193v:

> Retabulum est pulcre depictum, in cuius medio est imago di[...] Eulalie (...) Et supra dictum retabulum virga ferrea, ex qua pendet cortina lividi coloris cum quibusdam armis de merles et fullagiis.

60. ADB, RD, VII, f. 349r-353r, 16-7-1387.

Llibre de visita de 1598, t. 57, Santa Maria del Mar, f. 77v. La descripció del retaule que apareix a continuació indica que ja no pot tractar-se del que podria haver donat Merlès, perquè no només està dedicat a santa Eulàlia, sinó també a sant Raimon de Penyafort. Per aquesta raó no se'n faciliten referències posteriors: «Retabulum est pulcre depictum, in cuius medio est ymago sancte Eulalie et supra ymago beato Raymundi de Penyafort.»

2. *Seguiment del retaule de la Santíssima Trinitat*

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Mar, f. 27r. Aquest retaule no s'esmenta en el llibre de visita de 1363, el primer que es conserva de Santa Maria del Mar. Però, com es recordarà, se'n té notícia de l'existència i de la donant gràcies a un inventari de 1349 relatiu als ornaments del benefici instituït en 1339 per Sança, dona de G. d'Alomar i promotora d'aquesta capella: «Item ad cohoperendum retabulum est quedam cortina de tela nigra cum Trinitate depicta in medio.»

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Mar, f. 13v: «Item ad cohoperendum retabulum est quedam cortina de tela nigra cum Trinitate depicta in medio.»

Llibre de visita de 1508, t. 31, Santa Maria del Mar, f. 13r. Les referències es van succeint de manera molt seguida i de moment no apareix cap indici que el retaule de Sança hagués estat reemplaçat, si no és que la substitució ja s'hagués produït entre 1349 i 1498: «Item ad cohoperendum retabulum est cortina de tela nigra cum Trinitate depicta in medio.»

Llibre de visita de 1549, t. 37, Santa Maria del Mar, f. 13v: «Item ad cooperiendum dictum retabulum est tela nigra.»

Llibre de visita de 1574, t. 38, Santa Maria del Mar, f. 68r: «Item ad coperiendum dictum retabulum est tella nigra.»

Llibre de visita de 1583, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 114v. El fet que el retaule es qualifiqui de «pulcre depictum» (bellament pintat) indueix a creure que es tracta del que va reemplaçar el de Sança, que, indubtablement, seria qualificat d'«antiquum». Però aquest indici no és suficient per conèixer el moment del seu reemplaçament, que podria haver-se produït durant la segona meitat del segle XV, ja que alguns dels retaules realitzats aleshores encara eren elogiats pels visitadors del segle XVI, o entre 1508 i 1549, interval prou llarg com perquè en 1549 la substitució ja no fos notícia. Per aquesta raó no es facilitaran referències posteriors a aquest retaule: «Item est retabulum pulcre depictum, in cuius medio est imago Sanctissima Trinitatis.»

FUNDACIÓ NOGUERA

3. *Seguiment del retaule de Sant Rafael i les Onze Mil Verges*

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Mar, f. 16v. Com es recordarà, Isabel, nora de Raimon Dusai, promotor de la capella, va disposar en el seu testament (1370) la donació d'un retaule destinat a ella. Malauradament, el laconisme dels visitadors del segle XV impedeix saber del cert si el retaule que s'esmenta a continuació encara era l'originari. Tot i això, el fet que no hi estigués representada santa Maria de Gràcia, a la qual es va dedicar un benefici en aquesta capella l'any 1393,[61] suggereix que podria ser-ho: «Item est ad cohoperendum retabulum cortina de tela nigra.»

Llibre de visita de 1508, t. 31, Santa Maria del Mar, f. 16v: «Item ad cohoperendum retabulum est cortina de tela nigra.»

Llibre de visita de 1549, t. 37, Santa Maria del Mar, f. 23r. La descripció del retaule que es presenta a continuació no conté cap indici que pogués fer pensar que no es tracta de l'obra donada per Isabel, ni en l'àmbit estructural ni en l'iconogràfic. És un retaule dedicat a sant Rafael i les Onze Mil Verges, amb sant Rafael i santa Úrsula al compartiment central, les Onze Mil Verges a la cimera i la vida i miracles de sant Rafael (encara que l'escrivà del visitador se salti aquesta part de la descripció) i santa Úrsula i les Verges als carrers laterals:

> Et supra dictum altare est retabulum ligneum, in cuius medio sunt ymagines, videlicet, in latere evangelii sancti Racfaellis et in latere epistole sancte Ursule. Et supra dictas ymagines sunt depicte Undecim mille Virgines et in lateribus dicti retabuli sunt historie sancti Racfaellis, et in latere epistole historie sancte Ursule cum Undecim mille Virginibus.

Llibre de visita de 1574, t. 38, Santa Maria del Mar, f. 76r: «Est tela livida ad cooperiendum retabulum.»

Llibre de visita de 1583, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 125v. El poc entusiasta qualificatiu de «decenter» atorgat al retaule per aquest visitador i el següent continuen suggerint que encara deuria ser el donat per Isabel: «Item retabulum: stat decenter depictum, supra quod est virga ferrea ex qua dependet cortina de tela livida.»

Llibre de visita de 1584, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 201r: «Item retabulum: stat decenter depictum.»

Llibre de visita de 1598, t. 57, Santa Maria del Mar, f. 93v. La descripció del retaule que s'ofereix a continuació, dedicat a sant Jacint i ja no a sant Rafael i les Onze mil Verges, indica que el donat per Isabel havia estat reemplaçat entre 1584 i 1598, de manera que no en donarem més referències: «Est retabulum depictum et in medio est himago sancti Jacinti.»

61. ACB, *Speculum*, II, f. 106r.

4. *Seguiment del retaule de Santa Margarida*

Llibre de visita de 1363, t. 6, Santa Maria del Mar, f. Gr. L'únic benefici existent en aquesta capella durant el segle XIV era l'instituït per B. Durfort l'any 1257, traslladat des de l'antic altar romànic. Per aquesta raó, els donants del retaule que s'ordena contractar a continuació van haver de ser necessàriament els seus descendents, pertanyents a les famílies Durfort i Dusai: «Defficit etiam retrotabulum. Omnia [...] compleantur hinc ad festum [...]torum Domini proxime supradicte, sub pena CC solidorum.»

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Mar, f. 59v. El llarg temps transcorregut, 135 anys, entre la notícia anterior i la següent impossibilita saber del cert si fan referència al mateix retaule: «... ante retabulum est quedam cortina de tela livida cum signo de A, in medio cuius est litera S.»

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Mar, f. 31r: «Item est cortina ante retabulum ad cohoperendum de tela livida cum signo de A, in medio cuius est littera S.»

Llibre de visita de 1508, t. 31, Santa Maria del Mar, f. 32v. En les tres darreres visites la cortina era la mateixa i no sembla que es reemplacessin els retaules sense renovar les cortines: «Item est cortina ad coperiendum retabulum de tela livida cum sino de A, in medio cuius est S.»

Llibre de visita de 1549, t. 37, Santa Maria del Mar, f. 42v: «Item visitavit cortina ex tela livida ad cooperiendum retabulum dicti altaris.»

Llibre de visita de 1583, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 162v. El canvi de cortina no indica necessàriament que també s'hagués produït el del retaule. A més, el qualificatiu poc elogiós que li dedica el visitador, «decenter», no es pot referir a un retaule nou:

> Retabulum stat decenter, in cuius medio est imago sancte Margarite. Et supra dictum retabulum est virga ferrea ex qua dependet cortina ex tela llivida, in cuius medio sunt quedam fullagia et quidam scutus sive armis.

Llibre de visita de 1598, t. 57, Santa Maria del Mar, f. 108r: «Est retabulum ex pinsello: est imago sancte Margarite in medio depicta.»

Llibre de visita de 1605, t. 61, Santa Maria del Mar, f. 122r: «Retabulum est ligneum ex pinsello depictum et deauratum, in cuius medio depicta extat imago dicte sancte Margarite.»

Llibre de visita de 1653, t. 65, Santa Maria del Mar, f. 203v. En els llibres de 1613 i 1625, que es troben en aquell mateix tom, no es fa referència al retaule d'aquesta capella. S'arriba a mitjan segle XVII sense cap indici que s'hagués reemplaçat el retaule originari, si no és que es fes entre 1363 i 1498, cosa impossible de saber ara per ara: «Omnia, tam in retabulo quam in altari, sunt sicut in aliis visitis.»

5. *Seguiment del retaule de Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida*

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Mar, f. 65v. Tot i que el llibre de visita de 1363 no esmenta la presència de retaule en aquesta capella, aquell mateix any es va executar el testament de Bernat Sabater, el seu promotor, que hi havia disposat la donació d'un retaule i una cortina. El retaule estava, doncs, a punt de realitzar-se, encara que no se'n tingui notícia fins el 1498: «Et quia retabulum caret cortina providet quod ponatur infra unum mensem, sub pena XX solidorum.»

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Mar, f. 30r. Com s'anirà veient, la resistència dels beneficiats d'aquesta capella a encarregar la cortina del retaule va ser molt persistent, però, en canvi, la multa amb què els amenaçava el visitador cada cop era menor: «Super cortina ad cohoperendum retabulum providet quod exequatur pena XX solidorum et quod infra duos menses faciat cortinam sub pena XXXX solidorum.»

Llibre de visita de 1508, t. 31, Santa Maria del Mar, f. 31v: «Super cortina ad cohoperiendum retabulum, que non reperitur, provident quod execuatur pena [...] et quod faciam eam intra duos menses sub pena XX solidorum.»

Llibre de visita de 1549, t. 37, Santa Maria del Mar, f. 42r. No hi ha cap indici que el retaule descrit a continuació ja no fos el de Sabater, ni per l'estructura ni per la iconografia. El fet que aquell fundador fos l'únic promotor a la capella durant els segles XIV i XV ho explicaria perfectament:

> Item supra dictum altare est retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt ymagines sanctorum Yvonis et Eulalie emerite et in lateribus sunt depicte eorum historie. Providet fiat cortina ad cohoperiendum dictum retabulum hunc ad tres menses (sub) pena X solidorum.

Llibre de visita de 1583, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 159v. El qualificatiu poc entusiasta del visitador («decenter») indica que entre 1549 i 1583 el retaule de Sabater tampoc no havia estat reemplaçat. Com es pot veure, sembla haver-se resolt el contenciós de la cortina del retaule, iniciat gairebé feia un segle:

> Retabulum stat decenter, in cuius medio sunt depicte imagines sanctorum Ivonis et Eulalie. Supra quod retabulum est virga ferrea ex qua dependet cortina nigra, in cuius medio est depicta crux cum spongia et lancea.

Llibre de visita de 1584, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 218v: «Retabulum stat decenter, in cuius medio sunt depicte imaginis sanctorum Ivonis et Eulalie (...) cortina nigra, in cuius medio est depicta crux cum spongia et lancia.»

Llibre de visita de 1596, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 244v: «Retabulum stat decenter, in cuius medio sunt depicte imagines sanctorum Ivonis et Eulalie (...) cortina nigra, in cuius medio est depicta crux cum spongia et lancea.»

Llibre de visita de 1598, t. 57, Santa Maria del Mar, f. 110r: «Est retabulum ex pinsello deeratum cum ymaginibus sanctorum Ivonis et beate Eulalie emerite.»

Llibre de visita de 1605, t. 61, Santa Maria del Mar, f. 125r. El retaule d'aquesta capella no s'esmenta en el següent tom (t. 65: 1613-1669), de manera que fins al començament del segle XVII no s'ha trobat cap indici que el retaule de Sabater hagués estat reemplaçat: «Retabulum est ligneum, ex pinsello depictum et deauratum, cum imaginibus sanctorum Ivonis et Eulalie.»

6. *Seguiment del retaule de Sant Honorat i Santa Oliva*

Llibre de visita de 1363, t. 6, Santa Maria del Mar, f. Fv. L'únic benefici d'abans de 1386 en aquell altar era l'instituït l'any 1351 per Benvinguda, dona d'A. Ballaró, promotors de la capella. Per tant, no és estrany que el seu descendent o parent, patró d'aquest benefici, rebés l'ordre del visitador de contractar el retaule en el termini d'un any: «Defficit retrotabulum et mandetur an Ballaró, [...] patrono dicti beneficii, quod faciat fieri dictum retrotabulum hoc ad unum annum proxime venturum.»

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Mar, f. 57v: «Et ad cohoperendum retabulum est quedam cortina de tela rubea cum Pietate in medio.»

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Mar, f. 28v: «Item ad cohoperendum retabulum est quedam cortina de tela rubea cum Pietate in medio.»

Llibre de visita de 1508, t. 31, Santa Maria del Mar, f. 30r: «Item ad coperiendum retabulum est cortina de tela rubea cum Pietate in medio.»

Llibre de visita de 1549, t. 37, Santa Maria del Mar, f. 41r. La cortina del retaule continuava essent la mateixa que en 1498 i si s'hagués reemplaçat el retaule segurament també s'hauria renovat la cortina: «Item ad coperiendum retabulum est cortina de tela rubea cum Pietate in medio.»

Llibre de visita de 1574, t. 38, Santa Maria del Mar, f. 95v: «Item cortina de tela rubea ad cooperiendum retabulum.»

Llibre de visita de 1583, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 158v. El qualificatiu de «decenter» atorgat al retaule indica que ni ell ni la seva cortina havien estat reemplaçats. Això ho explicaria el fet que només

s'haguessin fundat en la capella dos beneficis durant el segle XIV i cap en el XV:

> Retabulum stat decenter depictum, in cuius medio sunt depicte sanctorum Honorati et Olive. Item supra dictum retabulum est virga ferrea ex qua dependet cortina rubea, in cuius medio est depicte imago Pietatis.

Llibre de visita de 1584, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 217v:

> Retabulum stat decenter, in cuius medio sunt depicte sanctorum Honorati et Olive. Item supra dictum retabulum est virga ferrea ex qua dependet cortina rubea, in cuius medio est depicte imago Pietatis.

Llibre de visita de 1596, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 247v: «Retabulum stat decenter depictum, in cuius medio sunt imagines sanctorum Honorati et Olive.»

Llibre de visita de 1598, t. 57, Santa Maria del Mar, f. 111r: «Est retabulum ex pinsello deoratum cum ymaginibus sanctorum Honorati et Olive.»

Llibre de visita de 1605, t. 61, Santa Maria del Mar, f. 132v: «Retabulum est ligneum, totum depictum ex pinsello et deauratum, et in cuius medio extant depictae imagines dictorum sanctorum Honorati et Olive.»

Llibre de visita de 1659, t. 65, Santa Maria del Mar, f. 258r. S'arriba a mitjan segle XVII sense haver trobat cap indici que el retaule donat pels Ballaró hagués estat reemplaçat, si no ho va ser entre 1363 i 1498. Però cal tenir en compte que en el decurs del segle XV no es va fundar cap benefici en aquella capella, de manera que la substitució del retaule durant aquell període sembla poc probable: «(...) retabulum depictum cum imaginibus sanctorum Honorati et Olive.»

7. *Seguiment del retaule de Sant Marc i Santa Bàrbara*

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Mar, f. 56r. Tot i que aquest retaule no s'esmenti en el llibre de visita de 1363, la descripció que proporciona el visitador de 1504 sobre els seus escuts no només ens informa sobre els donants, sinó també que el retaule ja devia trobar-se en la capella en el segle XIV. Aquells escuts corresponen a Maria Serra i al seu marit, Pere de Mollet, ambdós promotors de la capella, on Maria va fundar un benefici l'any 1350: «Et ad cohoperendum retabulum est cortina de tela cum signis de pic e de moll.»

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Mar, f. 27v: «Et ad cohoperendum retabulum est cortina de tela cum signis de pic e de moll.»

Llibre de visita de 1508, t. 31, Santa Maria del Mar, f. 29r: «Item est ad coperiendum retabulum cortina de tela cum signis de pic e de moll.»

Llibre de visita de 1549, t. 37, Santa Maria del Mar, f. 40r: «...in retabulo est quedam cortina livida penden(te) in quadam virga ferrea.»

Llibre de visita de 1583, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 156r. Tot i que ja no s'esmentin els escuts de Maria Serra i Pere de Mollet, no sembla probable que el seu retaule hagués estat reemplaçat ja que el seu substitut hauria obtingut un qualificatiu més entusiàstic que el de «decenter»: «Retabulum stat decenter depictum, in cuius medio sunt imagines sanctorum Marchi et Barbare.»

Llibre de visita de 1584, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 216v: «Retabulum stat decenter depictum, in cuius medio sunt imagines sanctorum Marchi et Barbare.»

Llibre de visita de 1598, t. 57, Santa Maria del Mar, f. 112v: «Est retabulum ex pinsell deoratum (...) omnia invenit bene et decenter».

Llibre de visita de 1605, t. 61, Santa Maria del Mar, f. 135v: «Retabulum est ligneum, depictum ex pinsello et deauratum, cum imaginibus sanctorum Marci et Barbare in medio positis.»

Llibre de visita de 1613, t. 65, Santa Maria del Mar, f. 82r. En la resta de llibres de visita d'aquell tom (1613-1669) no es fa referència al retaule d'aquesta capella, de manera que s'arriba al començament del segle XVII sense cap notícia que el retaule donat per Maria Serra i Pere de Mollet hagués estat reemplaçat: «Omnia, tam de altare quam de retabulo necnon etiam de redditibus, oneribus atque patrono, sunt in ultima visitacione, folio 135.»

8. *Seguiment del retaule de Santa Anna*

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Mar, f. 47v. L'any 1340[62] Pere de Guardiola, en el seu testament, va disposar la promoció

62. Com ja s'ha dit anteriorment, o bé el testament de Guardiola va trigar gairebé quaranta anys a executar-se, cosa que no sembla gaire probable, o bé la data fundacional del seu benefici (1304) que consta en l'*Speculum* és errònia. D'una banda, és massa reculada per a la promoció de capelles a l'església gòtica de Santa Maria del Mar, que no podia començar abans de 1329 i, de l'altra, és massa tardana per a promocions en la romànica, que ja deuria estar saturada. També ha d'estar equivocada la que apareix en un dels *Registra Dotaliarum*, 1404, any en què ja s'havien adjudicat totes les capelles de la nova església. En canvi, la data de 1340, en què fàcilment es podria haver produït un error de copista que donés lloc a l'alteració ordinal del 4 i el 0, s'adiu amb els anys aproximats de promoció de les capelles col·laterals a la de Santa Anna. A més, aquesta data és possible perquè entra dins del marc cronològic en què està documentada l'activitat de Bernat de Vilarrúbia (1295-1341) en l'ACB, notari que va redactar el testament de Guardiola.

d'aquesta capella i la donació del seu retaule. Malauradament, no sabem si la manca de notícies sobre aquell retaule en el llibre de visita del 1363 s'ha d'atribuir al fet que no s'havia complert la disposició de Guardiola o que simplement el visitador d'aquell any no el va esmentar. També es produïen silencis com aquest amb relació a obres perfectament documentades, de manera que no se'n pot extreure cap conclusió definitiva: «Et quia retabulum caret cortina fuit provisum quatenus fiant cortina(m) expensis comuni(s) beneficiatorum et capellanum infra tempus sex mensium sub pena XXV solidorum.»

Llibre de visita de 1508, t. 31, Santa Maria del Mar, f. 24r: «Item est cortina ad coperiendum retabulum de tela alba.»

Llibre de visita de 1549, t. 37, Santa Maria del Mar, f. 32v: «...ante retabulum est cortina encanissata.»

Llibre de visita de 1583, t. 43, Santa Maria del Mar, f. 144r. La descripció del retaule que apareix a continuació indica que o bé el retaule disposat per Guardiola no es va arribar a realitzar o bé que podria haver estat reemplaçat ja al final del segle XIV o durant el segle XV. La raó d'això és que no només està dedicat a santa Anna, sinó també a santa Agnès i en 1391 aquesta advocació ja havia estat traslladada a la capella,[63] procedent de la de Sant Rafael i les Onze Mil Verges.[64] Igualment, no sembla possible que el retaule hagués estat substituït posteriorment al 1504, perquè aleshores també s'hauria dedicat a santa Marta. El motiu és que abans d'aquell any ja s'havia traslladat a la capella el culte a aquella santa, que abans se celebrava únicament en la dedicada a Sant Mateu i Santa Marta.[65] Referma aquesta teoria que en el llibre de 1625[66] es parli d'un retaule «fet a gastos de Baltatzar Pradell», és a dir, nou, i si no hi havia variacions en l'advocació de la capella els reemplaçaments no es produïen en tan poc temps. Veiem, doncs, que el reemplaçament de l'hipotètic retaule donat per Guardiola s'hauria d'haver produït entre 1391 i 1504, raó per la qual no se'n farà cap més descripció: «Retabulum stat decenter depictum, in cuius medio sunt imagines sanctarum Anne et Agnetis.»

A continuació, després d'aquest seguiment dels retaules documentats en el segle XIV, es presenten els esmentats en el primer llibre de visita que en dóna notícia, el de 1498. Com ja s'ha dit, cal tenir en compte que el fet de no ser referenciats fins aquell any no exclou que alguns poguessin haver estat contractats entre 1391 i els primers anys del segle XV.

63. ADB, Llibre de visita de 1391, t. 9, Santa Maria del Mar, f. 132v.
64. ACB, *Speculum*, II, f. 167r.
65. ADB, Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Mar, f. 23r.
66. ADB, Llibre de visita de 1625, t. 65, Santa Maria del Mar, f. 169v.

Taula 22

Retaules documentats en el llibre de visita de 1498 de Santa Maria del Mar

Capella	*Referència al retaule*
1. Santa Maria Magdalena	«Item ad cohoperendum retabulum est quedam cortina de tela nigra in cuius medio est ymago sancte Marie Magdalenes» (f. 17v).
2. Sant Pere	«Item ad cohoperendum retabulum quedam cortina de tela nigra, in cuius medio est ymago sancti Petri» (f. 18v).
3. Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista	«Item ad cohoperendum altare sive retabulum est quedam cortina de tela lividi» (f. 21r).
4. Santíssima Trinitat	«Item ad cohoperendum retabulum est quedam cortina de tela nigra cum Trinitate depicta in medio» (f. 27r). Ant. a 1349: inventari.
5. Sant Tomàs	«Et quia retabulum (non) tenet cortina fuit provisum quod primus beneficiatus ponat illam infra quindecim dies, sub pena L solidorum» (f. 28v).
6. Sant Francesc i Santa Clara	«Et quedam cortina ad cohoperendum retabulum de tela livida» (f. 30v).
7. Tots Sants	«Et ad cohoperendum retabulum est cortina, in cuius medio est ymago Christo deferens crucem in coelo» (f. 32r).
8. Sant Felip i Sant Jaume	«Et ad cohoperendum altare sive retabulum est quedam cortina de tela nigra cum signo de Iesus» (f. 36r).
9. Sant Simeó i Santa Apol·lònia	«ponat cortina ante retabulum infra mensem sub pena XXV solidorum» (f. 37r).
10. Sant Llorenç i Sant Hipòlit	«Et quia ante retabulum non fuit inventa cortina, fuit provisum quatenus fiat cortina expensis comunibus beneficiati et capellani infra quatuor menses, sub pena XXV solidorum» (f. 38r).
11. Sant Vicenç, Santa Llúcia, Sant Sebastià i Sant Cristòfol	«Et quia dictum retabulum caret cortina, fuit provisum quatenus infra quatuor menses fiat cortina, sub pena X solidorum» (f. 39r).
12. Sant Antoni i Sant Bernat	«Et ante retabulum eiusdem est cortina de tela nigra, in cuius medio est Passio Iesu Christi» (f. 40r).
13. Sant Miquel	«Ante retabulum est cortina de tela livida cum ymagine Pietatis» (f. 42r).
14. Sant Andreu	«Et quia retabulum caret cortina, providet quod ponam dictam cortinam [infra] mensem, sub pena X solidorum» (f. 46v).
15. Santa Anna i Santa Agnès	«Et quia retabulum caret cortina fuit provisum quatenus fiant cortina(m) expensis comuni(s) beneficiatorum et capellanum infra tempus sex mensium, sub pena XXV solidorum» (f. 47v). Post. a 1340: testament.
16. Sant Nicolau	«Est ante retabulum quedam cortina de tela livida» (f. 51v).

Capella	*Referència al retaule*
17. Sant Gabriel	«Et, ad cohoperendum retabulum, cortina de tela livida» (f. 53r).
18. Sant Marc i Santa Bàrbara	«Et ad cohoperendum retabulum est cortina de tela cum signis de pic e de moll» (f. 56r). Escuts dels promotors de la capella (1350): segona meitat segle XIV?
19. Sant Honorat i Santa Oliva	«Et ad cohoperendum retabulum est quedam cortina de tela rubea cum Pietate in medio» (f. 57v). Post. a 1363: ordre del visitador.
20. Santa Margarida	«... ante retabulum est quedam cortina de tela livida cum signo de A, in medio cuius est litera S» (f. 59v). Post. a 1363: ordre del visitador.
21. Sant Pau i Santa Praxedis	«Fuit provisum quod fiat cortina ante retabulum infra mensem, sub pena XXV solidorum fructibus beneficii quos recipit [...] dicte ecclesie» (f. 61r).
22. Sant Julià i Santa Maria de les Neus	«Et ante retabulum cortina de tela livida» (f. 63v).
23. Sant Iu i Santa Eulàlia de Mèrida	«Et quia retabulum caret cortina, providet quod ponatur infra unum mensem, sub pena XX solidorum» (f. 65v). Post. a 1363: testament.
24. Sant Macià i Santa Tecla	«Et ante retabulum quedam cortina de tela nigra, in cuius medio est Pietas et duo signis regalis» (f. 67r).

Segons aquest llibre de visita, al final del segle XV, de les trenta-cinc capelles d'aquesta església vint-i-quatre estaven dotades de retaule. A aquests retaules, però, s'hauria d'afegir el de Sant Rafael i les Onze Mil Verges, llegat per Isabel, nora de R. Dusai, en el seu testament (1370). Així doncs, el percentatge de capelles dotades de retaule en aquesta església en 1498, vint-i-cinc de trenta-cinc, és lleugerament inferior al de la seu en 1421, trenta o potser trenta-una de les trenta-sis capelles construïdes aleshores. D'aquells vint-i-cinc retaules de Santa Maria del Mar no es té notícia que cap hagués pogut substituir una obra anterior, tot i que això no implica que no s'hagués pogut produir algun reemplaçament. Cal tenir en compte que es produeix un llarg silenci documental entre les primeres notícies relatives als retaules d'aquesta església, proporcionades pel llibre de visita de 1363 i la documentació notarial del segle XIV, i aquestes del 1498.

Pel que fa a l'increment dels retaules, el problema és el mateix: la manca de notícies al llarg de gairebé un segle fa que es desconegui en quins moments i amb quin ritme es devia anar produint. Tot el que es pot dir és que dels set retaules referenciats al llarg del segle XIV es passa als vint-i-cinc esmentats en 1498.

A continuació es presenten dues taules sobre la substitució dels retaules gòtics de Santa Maria del Mar i l'acumulació dels donats al llarg del temps en les seves capelles. Les notícies s'han extret del buidat dels llibres de visita compresos entre 1504 i 1669.

Taula 23

Informació dels llibres de visita sobre la substitució dels retaules gòtics de Santa Maria del Mar

Retaule	*Indici de la substitució*
1. Sant Simeó i Santa Apol·lònia	t. 37, 1549, f. 4v: «Et est supra dictum altare retabulum ligneum novum non depictum, in cuius medio est imago Virginis Marie cum Pietate eius benedicti filii». t. 43,1583, f. 94v: encara consta com a «noviter factum».
2. Santa Maria del Pilar, a la capella de Sant Pere	t. 37, 1549, f. 11v: «Et supra dictum altare est retabulum ligneum pulcrum, in cuius medio est imago Virginis Marie de bulto, cum suo filio benedicto in brachiis suis, depicta. Et in lateribus dicti retabuli sunt alique historie Virginis Marie, quod sustentatur in quodam pilari dicte Ecclesie. Et supra dictum retabulum, quod novum est, est quedam cortina de filanestrea.» t. 43, 1596, f. 237r. Reemplaçament de l'anterior: «retabulum est ex tela depicta, in cuius medio est imago seu pictura sancti Petri, in cornu epistole sancti Dominici et in cornu evangelii sancta Elena.»
3. Santíssima Trinitat	t. 43, 1583, f. 114v: veg Seguiment 2. Nou retaule: es manté la representació de l'advocació originària.
4. Sant Miquel	t. 43, 1583, f. 139r: «Retabulum stat decenter depictum, in cuius medio est imago sancti Michaellis de bulto et in lateribus sunt columne sive pilaria lignea deaurata.»
5. Sant Andreu	t. 43, 1583, f. 142v: «Item est principium cuiusdam retabuli lignei, non dum deaurati, et in medio est imago sancti Andrei. Dicitur quod heres magnifici Joatchim Despuig, militis, Barchinone populati, heredis et successoris don Michaelis Despuig, bone memorie, episcopi illerdensi, fratris, tenetur dictum retabulum perficere.» t. 57, 1598, f. 131v. Nova substitució o error d'interpretació del visitador anterior: «Est retabulum cum ymagine sancti Seraphi. Ymago sancti Andree est ad latus [...] decenter.»
6. Sant Pau i Santa Praxedis	t. 43, 1584, f. 220r: «Supra dictum altare est retabulum parvum depictum et partim novum, in cuius medio est imago beate Marie de Rosario de bulto et in lateribus sunt imagines sanctorum Georgii et Elene, et in alio latere sunt imagines sanctorum Onophrii et Joseph.»
7. Sant Esteve	t. 57, 1598, f. 47v: «Est retabulum ligneum non dum depictum cum ymaginibus de bulto beate Marie de Pilar et sanctorum Stephani et Hieronymi.» t. 61, 1605, f. 40v: encara consta com «non dum depictum.»

Retaule	*Indici de la substitució*
8. Santa Eulàlia de Barcelona	t. 57, 1598, f. 77v: veg. Seguiment 1. Raó: institució d'un nou culte a la capella. Nou retaule: manté la representació del sant originari juntament amb la del nou.
9. Sant Rafael i les Onze Mil Verges	t. 57, 1598, f. 93v: veg. Seguiment 3. Raó: *ut supra*. Nou retaule: desplaçament de l'advocació originària.
10. Sant Julià i Santa Maria de les Neus	t. 57, 1598, f. 102r: «Supra dictum altare est retabulum ligneum sub invocacione beate Marie de Nive, sanctorum Severi et Juliani.» t. 65, 1613, f. 79r: nota sobre el trasllat dels beneficis d'aquesta capella a l'altar major el 26-10-1615.
11. Sant Nicolau i Sant Antoni de Pàdua	t. 57, 1598, f. 121v: «Est retabulum ligneum noviter fabricatum et pulcra depictum et deoratum cum ymaginibus sanctorum Nicholai et Anthonii de Padua in medio depictis.» t. 61, 1605, f. 147v: encara consta com a «noviter factum».
12. Sant Vicenç, Santa Llúcia, Sant Cristòfol i Sant Sebastià	t. 37, 1549, f. 28v: «Et etiam supra dictum altare est retabulum ligneum, in cuius medio est ymago sancte Lucie de bulto. Et in latere evangelii sunt depicte ymagines sanctorum Sebastiani et Vincencii et in latere epistole sanctorum Cosme et Damiani.» t. 57, 1598, f. 139r nova substitució: «Est retabulum in quo est depictum Purgatorium animarum.»
13. Santa Maria Magdalena	t. 65, 1669, f. 322r: «Retaule de fusta dorat ab la imatge de Sant Isidro de bulto.»

Taula 24

Informació dels llibres de visita sobre l'acumulació de retaules en les capelles de Santa Maria del Mar

Capella	*Notícia sobre l'acumulació*
1. Sant Miquel	t. 31, 1508, f. 21v: «Item est cortina de tela livida cum hymagine Pietatis ad coperiendum retabulum (...) Sunt in dicto altari duo retabula: unum a parte evangelii sub invocacione sancti Hieronimi et Paule et a parte epistole aliud sub invocacione sanctorum Honofrii et Antonii.»
2. Sant Esteve	t. 38, 1574, f. 55r: «Item supra dictum altare est quodam retabulum ligneum antiquum, in quo est depicta imago et vita sancti Stephani (...) In latere vero sinistro est quodam retabulum ligneum, in quo sunt depicte imagines sancti Benedicti et [Rochi]. In latere vero dextro est quoddam retabulum parvulum de tela, in quo est depicta imago sancti Lupi.»
3. Corpus	t. 37, 1549, f. 35v: «Item est cortina de tela livida ad cooperiendum retabulum, pendente in virga ferrea, cum quinque scutis ex armis de Ferrer de Busquets (...) in latere epistole dicti altaris est quoddam retabulum parvum pendens depictum sub invocacione santorum Joannis Baptiste et Geraldi.»

Així doncs, dotze de les tretze substitucions de retaules detectades en els llibres de visita van produir-se durant el segle XVI, deu ja a les acaballes. Cal destacar que en aquests deu casos la substitució sembla conseqüència de la implantació del nou culte a un o més sants en la capella, ja sigui per trasllats de beneficis o per noves fundacions. Com a conseqüència d'això, o bé apareixen en el nou retaule els sants venerats originàriament en la capella juntament amb els introduïts posteriorment o bé són desplaçats totalment per aquells i deixen de ser-hi representats. En cinc d'aquests deu casos el sant originari desapareix del nou retaule i en un es veu postergat a un lateral, mentre que en la resta continua al compartiment central o el comparteix amb la nova advocació. Pel que fa a l'acumulació de retaules en una mateixa capella s'observa que era un fenomen poc freqüent, ja que només es va produir en tres ocasions al llarg del segle XVI.

ELS RETAULES DONATS A LES CAPELLES DE SANTA MARIA DEL PI

En el decurs del segle XIV només s'ha pogut constatar l'existència de cinc retaules en les quinze capelles d'aquesta església (a banda dels dos altars que flanquejaven el portal major), tot i que en la taula farem referència a set. D'aquests altres dos retaules, el primer ha estat seleccionat perquè existeix la possibilitat que el promotor d'una de les capelles l'hagués dotat també de retaule, ja que s'ha conservat l'anotació d'una àpoca que li va signar un conegut pintor. El segon ho ha estat perquè el visitador de 1379 en va fer constar l'absència i, com s'ha anat veient, això significava que, tard o d'hora, el visitador acabava ordenant al promotor o al patró del benefici que n'encarregués un. Per tant, com succeeix a Santa Maria del Mar, existeix la possibilitat que totes les capelles estiguessin dotades de retaule en començar el segle XV tret d'aquella.

En quatre dels set casos resulta fàcil deduir en nom de quin benefici va poder ser encarregat el retaule, ja fos pel mateix fundador o pel patró beneficial que hagués designat, perquè es tracta de beneficis que van romandre sols a la capella al llarg del segle XIV o, fins i tot, com el de Cabanelles, fins el segle XVII. La documentació notarial ha permès identificar (tot i que Bosquets no ha pogut ser confirmat) els donants de tres d'aquests retaules, mentre que els quatre restants només apareixen esmentats en els llibres de visita, sense que, malauradament, s'hi indiqui la presència de cap escut que permeti identificar qui el va encarregar.

FUNDACIÓ NOGUERA

Taula 25

Retaules donats a les capelles de Santa Maria del Pi en el segle XIV

Abreviatures emprades:

vp = Llibre de visita pastoral; **c** = Retaule conservat; **d.i.** = Document notarial inèdit; **dp.** = Document notarial publicat; **E** = Presència d'escut familiar del donant en el retaule; **P** = Donant fundador de benefici i promotor de capella; **F** = Donant fundador de benefici; **D** = Donant relacionat amb el benefici per altres vinculacions; **?** = Possible retaule, pintor o donant del segle XIV.

Advocació del retaule	*Constància del retaule*	*Identificació del pintor*	*Identificació del donant*
1. Sant Bartomeu	1352: model del dedicat a sant Jaume i sant Francesc, encarregat a Francesc Serra per a Sant Pere de les Puel·les, capítols, **dp.**		
2. Sant Rafael i sant Martí	1377: nota d'àpoca signada pel pintor al promotor d'aquesta capella, **dp.**	Pere de Valldebriga, nota d'àpoca, 1377, **dp**.	Guillem de Bosquets, **P**, (a. 1389) **d.i.**, nota d'àpoca 1377, **dp.**
3. Sant Jaume i sant Vicenç	**vp** 1379. **vp** 1402: retirat per haver estat venuda la capella a la confraria del gremi d'hortolans (1398), **d.i.**		Bernat Serra, **P** (abans de 1379): 1398 venda de la capella pel seu nét a la confraria del gremi d'hortolans, **d.i.**
4. Corpus	**vp** 1379		Pere de Puigalt **?, P** (t. 1341), **d.i.** Únic fundador beneficial de la capella en el segle XIV
5. Sant Guillem i santa Elisabet	**vp** 1379: consta que «defficit reataula». **vp** 1549		Guillem de Cabanelles**? P** (1379), **d.i.** Fundador de l'únic benefici amb aquesta advocació des del segle XIV fins a mitjan segle XVII
6. Sant Bernat i sant Nicolau	**vp** 1379		Bartomeu Oliver **?, P ?** Únic fundador beneficial de la capella en 1379
7. Sant Miquel i sant Esteve	**vp** 1402		Pere Desbosch **? P** (1349), **d.i.** Únic fundador beneficial de la capella en 1402

FUNDACIÓ NOGUERA

1. *Seguiment del retaule de Sant Guillem i Santa Elisabet*

Llibre de visita de 1379, t. 7, Santa Maria del Pi, f. 22r: «defficit reataula.»

Llibre de visita de 1549, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 7r: «Super dictum altare est retabulum lineum depictum, in cuius medio sunt ymagines depicte sanctorum Guillermi et Elizabet.»

Llibre de visita de 1597, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 125v: «Item in dicta capella (de Santa Maria Magdalena) est translatum retabulum sub invocacionem sanctorum Guillermi et Elisabethis, quod retabulum antea erat in loco ubi nunc est tabula operiorum presentis ecclesie.»

Llibre de visita de 1653, t. 39, f. 328r (capella de Santa Maria Magdalena). El retaule esmentat des del 1549 havia estat reemplaçat en arribar a mitjan segle XVII, però no retirat de la capella. De la mateixa manera, es pot veure, una vegada més, com es prescindia d'esmentar retaules existents en les capelles, com succeeix amb aquest en els llibres de visita de 1605 i 1615, i també com eren confosos els altars amb els retaules pels visitadors. Igualment, es confirma que l'únic benefici fundat fins aleshores sota l'advocació de Sant Guillem i Santa Elisabet era el de Cabanelles. Tot i això, les notícies sobre aquest retaule són massa espaiades i, per aquesta raó, no es pot confirmar la hipòtesi que Cabanelles n'hagués estat el donant:

> Ítem un retaule nou dorat y en lo mig la imatge de Nostra Senyora de Gràcia y en los costats de Santa Magdalena y Sant Guillem, ab un reliquiari o sagrari dorat ab la imatge o Verònica de Nostre Senyor (...) E axí mateix trobàrem que antes y havia en la dita capella un retaula de Sant Guillem y Santa Elisabet, que abans estave en la part a hont vuy és la taula dels obrers, en lo qual y ha un benefici fundat sots la matexa invocasió.

2. *Seguiment del retaule de Sant Rafael i Sant Martí*

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Pi, f. 105r. Es conserva una nota d'àpoca de 1377 signada pel pintor Pere de Valldebriga a Guillem de Bosquets, promotor de la capella. En el decurs dels segles XIV i XV, a banda de les capellanies instituïdes per Bosquets i la seva dona, no s'hi va fundar cap altre benefici, tal i com ho confirma aquest visitador. En conseqüència, sembla molt poc probable que el retaule que probablement va donar hagués estat reemplaçat:

> Item in dicto altari fuit inventum quoddam retabulum sub invocacione sanctorum Raphaelis et Martini, quodquidem fuit translatum de quadam capella que nunc, propter fabricationem Capituli, fuit dirrupta et nunc est portale dicti Capituli. In quaquidem capella erant institute due capellanie sub dicta invocacione.

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Pi, f. 50v-51r:

> Item in dicto altari fuit inventum quoddam retabulum sub invocacione sanctorum Raphaelis et Martini, quod fuit translatum de quadam capella que propter habitacionem Capituli fuit di(ru)pta.

Llibre de visita de 1510, Santa Maria del Pi, t. 31, f. 53v:

> Item in dicto altari fuit inventum quoddam retabulum sub invocacione sanctorum Raphaelis et Martini, quod fuit translatum de quadam capella que propter fabricacionem Capituli fuit dirumpta et nunch est portale dicti Capituli. In quaquidem capella erant institute due capellanie sub dicta invocacione.

Llibre de visita de 1549, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 3v. En aquell moment s'havien acumulat ja dos retaules a la capella, en lloc d'encarregar-ne un on hi apareguessin tots els sants que s'hi veneraven:

> Et super dictum altare est retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt depicte due ymagines, scilicet, sanctorum Raphaelis archangelis et Martini episcopi, et in lateribus sunt historie eorundem. Item, in latere epistole, in pariete, pendet quoddam retabulum ligneum depictum, in quo sunt depicte ymagines sancte Elene et sancti Urbani pape.

Llibre de visita de 1576, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 55r. Els retaules acumulats a la capella ja havien passat de dos a tres:

> ... est retrotabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt depictae duae ymagines, s[c]ilicet, sanctorum Raphaelis archangeli et Martini episcopi. In sumitate cuius retabuli est quoddam aliud retrotabulum ligneum depictum, in quo sunt depictae ymagines sanctae Elenae et sancti Urbani pape. Et ante dictum retabulum pendet queddam cortina nigra in virga ferrea ad illud cooperiendum.
>
> Item fuit factum retrotabulum parvulum in quo depictae sunt ymagines sanctorum Michaelis et Joannis Baptiste, sub quorum invocatione est fundatum dictum benefficium, quod collatum fuit. In medio retrotabuli majoris et in pede ipsius retrotabuli parvuli est ymago sancti Francisci ex bulto.

Llibre de visita de 1586, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 97r. El qualificatiu poc entusiàstic dedicat pel visitador a aquest retaule indica que no es tractava d'una obra realitzada en el decurs del segle XVI, sinó molt abans: «Retabulum stat decenter, cum imaginibus Raphaelis et Martini episcopi.»

Llibre de visita de 1605, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 185v. Contràriament a l'anterior, aquest visitador era molt donat a l'elogi, ja que va qualificar els tres retaules de la capella, realitzats en moments

diferents, de «valde pulcrum», «pulcrum» i «satis pulcrum». No és prou clar si la valoració positiva d'aquell retaule de Sant Rafael i Sant Martí es devia al fet que ja era el substitut de l'originari o si a la bona predisposició del visitador, encara que no s'estava de qualificar de «valde antiquum» el que ho mereixia, com el de Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista. També podem veure que l'acumulació de retaules en les capelles era possible gràcies a les reduïdes dimensions dels que s'anaven afegint. Davant del dubte, tot i que es torna a esmentar en el llibre de visita del 1653[67] no en facilitarem la descripció:

> Item est retabulum valde pulchrum, in cuius medio sunt imagines sanctorum Rafaelis et Martini, et in medio [...] Et ante dictiis imagines est quoddam retabulum pulcrum, alti[tu]dinis duorum palmorum (?), parvum, et cum imaginibus sanctorum Michaelis et Joannis Baptiste. Et supra [dictum reta]bulum magnum est aliud retabulum alti[tudinis ...] et medie, parvum plus, et cum imaginibus [sanctorum Elenae] et Urbani pape, satis [pulcrum]

3. *Seguiment del retaule de Sant Bartomeu i Santa Bàrbara*

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Pi, f. 118v. Cal recordar que, tot i que el retaule d'aquesta capella no s'esmenta fins el llibre de visita de 1498, es té constància que l'any 1352 va ser pres com a model del dedicat a sant Jaume i sant Francesc de Sant Pere de les Puel·les, encarregat a Francesc Serra. El llarg silenci dels visitadors (1363-1498) amb relació a aquest retaule impossibilita saber del cert si havia estat reemplaçat o no abans del 1498. Això no obstant, el fet que només s'instituïssin dos beneficis en la capella al llarg del segle XIV (Raimon Ferrer de Guardiola, 1346, i Bartomeu Cendre, 1347) i un en el decurs del segle XV (1406), sembla delimitar els possibles moments de substitució als primers anys del segle XV: «ante retabulum quedam cortina de tela livida.»

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Pi, f. 58r: «Item est cortina ante retabulum de tela livida.»

Llibre de visita de 1510, t. 31, Santa Maria del Pi, f. 61r: «Item est ad coperiendum retabulum cortina de tela livida.»

Llibre de visita de 1576, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 71r: «...est retabulum ligneum depictum in medio cum duabus ymaginibus majoribus sancti Bartholomei et sancte Barbare, cum historiis eorundem in lateribus respective.»

FUNDACIÓ NOGUERA

67. ADB, Llibre de visita de 1653, t. 39, f. 326v.

Llibre de visita de 1586, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 108v. Es tracta del retaule que va substituir el que suposem que havia romàs a la capella des de mitjan segle XIV:

> ...cortina ex tela livida ad cohoperiendum retabulum (...) Item supra dictum altare est retabulum novum ligneum depictum, in cuius medio sint imagines sanctorum Bartholomei et Barbare. Est noviter factum per dominam Joannam Codina.

4. *Seguiment del retaule de Sant Miquel i Sant Esteve*

Llibre de visita de 1402, t. 6, Santa Maria del Pi, f. 80r. Com es recordarà, l'únic benefici existent a la capella en el segle XIV va ser el fundat pel seu promotor, Pere Desbosch, l'any 1349. Això permet suposar que el retaule esmentat a continuació, que ja necessitava alguna reparació, podria haver estat donat pel mateix Desbosch: «Retrotabulum dicti altaris indiget reparatione.»

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Pi, f. 120v. Es tracta ja del retaule donat per la confraria del gremi de revenedors, ubicada en aquesta capella, encarregat a Jaume Huguet vers 1455-1460.[68] Després d'haver constatat la substitució del retaule originari no se'n faran més referències: «Item ad cohoperiendum retabulum est quedam cortina de tela livida, cum ymagine sancti Michaelis et nonnullis stellis.»

5. *Seguiment del retaule de Sant Jaume i Sant Vicenç*

Llibre de visita de 1379, t. 7, Santa Maria del Pi, f. 23r. En el contracte de compravenda d'aquesta capella a la confraria del gremi d'hortolans, amb data de 1398, es diu que havia estat promoguda per Bernat Serra. Fins l'any 1394 no consta que hi existís cap benefici, ja que Serra es va limitar a promoure la capella però no en va fundar cap. A més, en l'esmentat contracte es fa referència a tots els ornaments, entre ells el retaule. Igualment, com es veurà a continuació, el visitador de 1379 remarca que en la capella no en manca cap, a diferència de la capella de Sant Guillem i Santa Elisabet, on fa constar que «defficit reataula». En conseqüència, es pot suposar que Bernat Serra podria haver estat el donant del retaule inclòs entre tots els «ornamenta» visitats l'any 1379: «...et ornamenta sunt omnia.»

Llibre de visita de 1402, t. 6, Santa Maria del Pi, f. 80v. Aquest visitador es veu obligat a fer referència al canvi recent de propietat i advocació de la capella, per tal de justificar la retirada del retaule dedicat a sant Jaume i sant Vicenç de darrere l'altar:

68. GUDIOL-ALCOLEA, *Pintura gòtica*, p. 172.

> Dicta capella, que fuit fundata per predecessores venerabili Bernardi Serra, civis Barchinone, fuit vendita, cum omnibus suis ornamentis, per dictum Bernardum Serra agricultoribus dicte parrochie de Pinu. Sciatur quomodo factum est et cuius auctoritate et qualiter fieri potuit. Et dicti laboratores posuerunt in dicta capella sanctos Abdon et Sennen, amoventes a dicto altari retrotabulum sanctorum Jacobi et Vincencii.

6. *Seguiment del retaule del Corpus*

Llibre de visita de 1379, t. 7, Santa Maria del Pi, f. 21v. L'únic benefici de la capella durant el segle XIV era el que va ordenar fundar Pere de Puigalt en el seu testament, atorgat en 1341. Això no només permet suposar que podria haver estat el promotor d'aquesta capella, sinó també el donant del retaule esmentat a continuació: «Fuit inventa (capella) tota polsosa et terenyinosa et lo reataula terenyonors.»

Llibre de visita de 1498, t. 26, Santa Maria del Pi, f. 107r. En el decurs del segle XV es van fundar en aquesta capella un benefici i dues capellanies sota l'advocació del Corpus, de manera que, en trobar-se aquesta notícia i l'anterior sobre el retaule tan distants, no és possible saber del cert si es refereixen a la mateixa obra o no: «Et quia retabulum caret cortina fuit provisum quod, comunibus expensis omnium beneficiatorum et capellanorum dicte capelle, fiat infra duos menses, sub pena X solidorum.»

Llibre de visita de 1504, t. 28, Santa Maria del Pi, f. 51v-52r: «Item, atento quod rector dicte capelle fecit medietatem cortine ad cohoperiendum retabulum...»

Llibre de visita de 1510, t. 31, Santa Maria del Pi, f. 54v: «Item est cortina de tela leonada ad coperiendum retabulum noviter facta.»

Llibre de visita de 1549, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 5r: «Et super dictum altare est retabulum ligneum depictum, in cuius medio est ymago de Sede Maiestatis, et in lateribus sunt historie Corporis Christi. Et supra dictum retabulum, in virga ferrea, pendet quedam cortina nigra.»

Llibre de visita de 1576, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 57r: «Item quoddam retrotabulum ligneum depictum, in cuius medio est ymago de Sede Maiestatis et in lateribus sunt historiae de Corpore Christi. Et supra dictum retrotabulum est cortina de tela nigra in virga ferrea pendente.»

Llibre de visita de 1605, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 188v. L'elogi dedicat pel visitador a la bellesa de les escenes dels carrers laterals no implica necessàriament que el retaule descrit a continuació hagués reemplaçat l'esmentat en 1576, tal i com es pot comprovar en arribar

a la darrera notícia recopilada sobre ell: «Item invenit retabulum, in cuius medio est imago Salvatoris habentis intra manus suas calicem et ostiam, et in lateribus sunt historie sanctissimi Corporis Cristi satis pulcre.»

Llibre de visita de 1653, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 327r. Com es pot veure, no s'ha trobat cap indici que el retaule originari hagués estat reemplaçat fins arribar a la darrera notícia localitzada en els llibres de visita consultats: «Y en ella (l'ara) un retaula nou daurat ab les imatges del Sant Portacreu y en los costats de Sant Salvador de Orta y Sant Audalt màrtir, lo qual trobàrem bé y decentment adornat.»

7. *Seguiment del retaule de Sant Bernat i Sant Nicolau*

Llibre de visita de 1379, t. 7, Santa Maria del Pi, f. 22r. En aquest cas el comentari del visitador, relatiu a la inexistència de retaule en la capella, ens informa del moment a partir del qual podria haver estat contractat. Igualment, permet poder descartar Bartomeu Oliver, promotor de la capella, com a possible donant de retaule a partir del 1379. El motiu rau en el fet que el seu testament es va executar el setembre de 1377[69] de manera que, si n'hagués llegat un, sembla que hi hauria hagut prou temps perquè estigués ja instal·lat a la capella en 1379: «defficit missale, reataula et vestimentum festivale.»

Llibre de visita de 1508, t. 31, Santa Maria del Pi, f. 57v. Es pot suposar que el retaule esmentat a continuació seria una obra realitzada entre 1379 i finals del segle XV, ja que si fos nou el visitador ho hauria fet constar, com era habitual. La distància entre aquesta notícia i l'anterior impedeix conèixer si aquell retaule es va realitzar durant el darrer quart del XIV o bé al llarg del segle XV. Tant podria haver estat en un moment com en l'altre, perquè posteriorment a la institució del benefici d'Oliver es van produir dues fundacions més en la capella, dedicades també a sant Bernat i sant Nicolau, un benefici en el segle XIV (Elisenda, dona de M. Parera, 1386) i una capellania en el segle XV (Domènec Company, 1415): «Item est cortina ad coperiendum retabulum, de tela leonada.»

Llibre de visita de 1549, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 6v: «Et super dictum altare est retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt ymagines sanctorum Bernardi et Nicholay et in lateribus sunt historie eorundem. Et super dictum altare est quedam cortina linea leonata penden(s) in virga ferrea.»

FUNDACIÓ NOGUERA

69. ACB, *Speculum*, II, f. 298r.

Llibre de visita de 1576, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 62r: «Item super dictum altare est quoddam retrotabulum ligneum: in medio sunt ymagines sanctorum Bernardi et Nicolai et in lateribus sunt historiae eorundem sanctorum.»

Llibre de visita de 1586, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 105r. El qualificatiu poc entusiàstic que li dedica el visitador suggereix que no es tractava d'un retaule nou: «Retabulo stat decenter, cum sua cortina.»

Llibre de visita de 1615, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 307v. El mal estat de conservació d'aquest llibre de visita fa que aporti una informació massa ambigua per extreure'n cap conclusió, tot i que, com veurem, la darrera notícia relativa a aquest retaule indica que en 1615 encara no havia estat reemplaçat: «...lo retaula de fusta dorat [...]»

Llibre de visita de 1653, t. 39, Santa Maria del Pi, f. 330r. Com es pot comprovar, cal arribar a la darrera referència localitzada sobre aquest retaule en els llibres de visita consultats per tenir constància de la seva substitució: «Ítem (...) retaule nou daurat, ab dos imatges de Sant Bernat y Sant Nicolau, ab sinch quadros pintats bé y decentment adornat.»

Taula 26

Retaules de les capelles de Santa Maria del Pi esmentats en el llibre de visita de 1498

Capella	*Referència al retaule*
1. Sant Joan Baptista i Sant Joan Evangelista	«Et quia cortina retabuli non potuit deservire ad cohoperendum retabulum fuit in[...] quod infra quindecim reparem, expensis comuni [beneficiati?], sub pena X solidorum» (f. 101r).
2. Sant Climent i Sant Llorenç	«Et ante retabulum quedam cortina de tela nigra» (f. 102v).
3. Sant Francesc i Santa Helena	«... et quedam cortina ad cohoperendum retabulum (...) Item, in dicto altari, fuit inventum quoddam retabulum sub invocacione sanctorum Raphaelis et Martini, quodquidem fuit translatum de quadam capella que nunc, propter fabricationem capituli, fuit dirrupta et nunc est portale dicti capituli» (f. 105r). Retaule de Sant Rafael i Sant Martí: nota d'època de 1377.
4. Corpus Christi	«Et quia retabulum caret cortina fuit provisum quod comunibus expensis omnium beneficiatorum et capellanorum dicte capelle fiat infra duos menses, sub pena X solidorum» (f. 107r). Ant. a 1379: visita pastoral.
5. Santa Maria de Gràcia i Santa Magdalena	«Ffiat cortina ante retabulum infra duos menses, sub pena XX solidorum» (f. 110v).

Capella	*Referència al retaule*
6. Passió de la Imatge	«Item (...) duobus candelobris ferreis retabulo affixis (...) et quia cortina retabuli non erat ponam [...], sub pena V solidorum» (f. 114v).
7. Sant Antoni i Sant Andreu	«Et quedam cortina ante retabulum cum dictis imaginibus in medio» (f. 116v).
8. Sant Bartomeu i Santa Bàrbara	«... ante retabulum quedam cortina de tela livida» (f. 118v). Ant. a 1352: model d'un altre retaule en uns capítols.
9. Sant Esteve i Sant Miquel	«Item, ad cohoperendum retabulum, est quedam cortina de tela livida cum ymagine sancti Michaelis et nonnullis stellis» (f. 120v). Ant. a 1402: visita pastoral.
10. Sant Abdon i Sant Senén	«Item (...) quedam cortina ad cohoperendum retabulum» (f. 123r).

Cal destacar, igualment, l'esment d'«un retaule en lo mig molt antich ab les armes de la casa de [.]errer», en la capella de Sant Pere, pel visitador de 1653. Podria tractar-se d'una obra donada pel promotor d'aquella, Pere Terrer, que no apareix en la taula anterior perquè no l'esmentà el visitador de 1498. Malauradament, el fet que el cognom del donant no aparegui del tot complet en el document, així com el fet que no s'hagi trobat cap referència sobre el retaule d'aquesta capella durant els segles XIV i XV, fa que resulti impossible bastir cap hipòtesi seriosa al voltant d'aquesta única notícia.

Com es pot veure, de les quinze capelles i dos altars d'aquesta església consta que deu tenien retaule l'any 1498. D'aquests deu retaules quatre havien estat donats en el decurs del segle XIV, abans de 1380: el de Sant Bartomeu i Sant Antoni, el de Sant Rafael i Sant Martí i el del Corpus. Pel que fa al quart, el de Sant Miquel i Sant Esteve, tot i que no s'esmenta fins l'any 1402, es pot suposar que podria haver estat contractat abans de 1380, perquè el benefici ja havia estat fundat en 1349. Com es recordarà, un d'aquells retaules, el de Sant Abdon i Sant Senén, havia reemplaçat una obra anterior, el retaule de Sant Jaume i Sant Vicenç, arran de la cessió de la capella per un descendent del promotor, Bernat Serra, al gremi d'hortolans l'any 1398.

A continuació es presenten dues taules indicadores de la substitució dels retaules gòtics de Santa Maria del Pi i a l'acumulació dels donats al llarg del temps en les seves capelles. Les notícies que aporten les dades per confeccionar-les s'han extret dels llibres de visita compresos entre 1504 i 1653.

FUNDACIÓ NOGUERA

Taula 27

Informació dels llibres de visita sobre la substitució dels retaules gòtics de Santa Maria del Pi

Retaule	*Indici del reemplaçament*
1. Sant Francesc i Santa Helena	t. 39, 1549, f. 3v: «Item in latere epistole, in pariete, pendet quoddam retabulum ligneum depictum, in quo sunt depicte ymagines sancte Elene et sancti Urbani pape.»
2. Sant Pancraç, en 1576 de Sant Pacià	t. 39, 1576, f. 79r: «Item super dictum altare est quoddam retrotabulum ligneum de novo pictum, valde pulchrum, cum ymaginibus sanctorum Pranchasii, Pascianii, Christophori et Rochi, et aliorum plurimorum sanctorum.»
3. Sant Bartomeu i Santa Bàrbara	t. 39, 1586, f. 108v: veg. Seguiment 3. Nou retaule: es manté l'advocació originària.
4. Sant Climent i Sant Llorenç	t. 39, 1597, f. 120v: «Est in dicto altari un retaule de tela pintat a l'oli de sant Hyacinto, lo qual, ab decret de su senyoria, fonch posat en la present capella, lo qual fiu Pere Punyonosa.» t. 39, 1653, f. 325r: «... lo altar de la qual (capella) trobàrem ésser fet de fusta de relleu tot dorat, ab les imatges grans de relleu, ço és, en lo mig d'el dit gloriós sant Lleopart y en la mà dreta sant Pau y en la esquerra sant Gerònim y en lo alt les de sant Llorenç y sant Climent.»
5. Corpus	t. 39, 1653, f. 327r: veg. Seguiment 6. Raó: introducció de nous cultes a la capella. Nou retaule: es manté la representació del sant originari juntament amb la dels nous.
6. Sant Guillem i Santa Elisabet	t. 39, 1653, f. 328r: veg. Seguiment 1. Raó: introducció d'un nou culte. Nou retaule: es desplaça una de les advocacions originàries.
7. Sant Bernat i Sant Nicolau	t. 39, 1653, f. 330r: veg. Seguiment 7. Nou retaule: es manté la representació dels sants originaris.
8. Sant Antoni i Sant Andreu (a la capella «vuy dita dels Desamparats»)	t. 39, 1653, f. 331r: «... ab un retaula de relleu dorat ab una imatge de Nostra Senyora dels Desamparats y nou quadros o taulons dorats (...), que trobàrem bé y decentment adornat.»

Dels vuit retaules que apareixen en la taula, només un, el de Sant Guillem i Santa Elisabet, no va ser reemplaçat, perquè no es va fundar cap altre benefici ni capellania en honor seu després dels que van instituir els Bosquets, promotors de l'altar i possibles donants del retaule. Pel que fa als set restants, que van ser substituïts, només dos ho van ser mantenint l'advocació del retaule originari, mentre que els altres cinc van veure'n modificada l'advocació a causa de la introducció

de nous cultes en la capella. D'aquests cinc retaules reemplaçats en què es va produir una variació d'advocació en relació amb l'originària, dos van deixar de representar els sants venerats de primer a la capella, postergats totalment pels introduïts posteriorment; un va relegar la representació del sant originari a un compartiment lateral, cedint el central al nou; un va fer coexistir l'antiga i la nova advocació en el compartiment central i, finalment, un altre va continuar representant el sant originari en el centre del retaule, mentre que els introduïts recentment a la capella quedaven postergats als laterals. Així doncs, existien diverses fórmules i l'única constant detectada en aquestes substitucions és la de la representació de les noves advocacions introduïdes pels successius fundadors de beneficis.

Taula 28

Informació dels llibres de visita sobre l'acumulació de retaules en les capelles de Santa Maria del Pi

Capella	*Notícia sobre l'acumulació*
1. Sant Francesc i Santa Helena	t. 31, 1510, f. 53v: «Item est cortina ad coperiendum retabulum (...) Item in dicto altari fuit inventum quoddam retabulum sub invocacione sanctorum Raphaelis et Martini, quod fuit translatum de quadam capella que, propter fabricacionem capituli, fuit dirumpta et nunch est portale dicti capituli.» t. 39, 1549, f. 3v: «Et super dictum altare est retabulum ligneum depictum, in cuius medio sunt depicte ymagines, scilicet, sanctorum Raphaelis archangeli et Martini episcopi, et in lateribus sunt historie eorundem. Item in latere epistole, in pariete, pendet quoddam retabulum ligneum depictum, in quo sunt depicte ymagines sancte Elene et sancti Urbani pape.» t. 38, 1574, f. 122r: «Et quia in dicta capella nullum est retabulum sub invocacione dictorum sanctorum Joannis et Michaelis providet quod expensis dicti beneficiati fiat retabulum parvulum (...), in quo depignantur imagines dictorum sanctorum Joannis et Michaelis, intra mensem, ad pena X solidorum.»
2. Sant Pere	t. 38, 1574, f. 135v: «Est retabulum ligneum cum imagine sancti Petri, ad cuius latus, scilicet, epistole, est retabulum de tela cum imagine sancti Onophrii. Et ad latus evangelii est aliud retabulum cum imaginibus sanctorum Jacobi et Pauli.»
3. Sant Pancraç	t. 39, 1549, f. 12v: «Et supra dictum altare est retabulum ligneum depictum, in cuius medio est ymago sancti Prancasii et in lateribus sunt historie eiusdem sancti (...) et etiam aliud parvum retabulum lineum depictum, in quo sunt ymagines sanctorum Sebastiani et Cristofori.»

Capella	*Notícia sobre l'acumulació*
4. Sant Antoni i Sant Andreu	t. 39, 1576, f. 68r: «Item super dictum altare est quoddam retrotabulum ligneum, in cuius medio sunt due ymagines depictae grandes, sancti Andrei ad dexteram et sancti Antonii ad sinistram, cum historie respective eorundem. Quod retrotabulum fuit in altum sublatum a suo banchali ut inter hec poneretur ymago beate Marie Derelictorum, vulgo "dels Desemparats" (...) ad cuius dextrum latus (dictae capellae) est retrotabulum parvum beatae Annae et beatae Mariae et ad sinistram est aliud retrotabulum parvum cum ymagine beate Marie Pietatis.»
5. Sant Esteve i Sant Miquel	t. 39, 1576, f. 73v: «Item super dictum altare est quoddam retrotabulum ligneum depictum, in cuius medio est depicta ymago sancti Michaelis. Et in pede est quoddam retrotabulum ligneum parvulum depictum cum ymagine Virginis Mariae lactantis filium suum, depicta ex auro et aliis coloribus. Et in lateribus dicti retrotabuli sunt historiae sancti Michaelis.»
6. Santa Maria Magdalena	t. 39, 1597, f. 125v: «Superioribus annis fuit translatum retabulum seu ymago Virginis Marie de la Puritat, a la capella sanctorum Antonii et Andree, in presentem capellam et postium super gradibus altaris ipsius (...) Item in dicta capella est translatum retabulum sub invocacionem sanctorum Guillermi et Elisabethis, quod retabulum antea erat in loco ubi nunc est tabula operiorum presentem ecclesie.»

Com es pot observar, en arribar al segle XVI s'havien produït, per diferents motius, acumulacions de retaules en sis de les quinze capelles i dos altars de Santa Maria del Pi. En tres dels casos l'acumulació es va produir per l'encàrrec de retaules arran de fundacions de beneficis dedicats a sants que no eren venerats a la capella amb anterioritat; en dos dels casos es va produir a causa del traslllat de beneficis del segle XIV, amb el seu retaule, d'una capella a l'altra (retaules de sant Andreu i Sant Martí i de Sant Guillem i Santa Elisabet); finalment, en un dels casos, el retaule més nou va ser dedicat a una advocació (sant Miquel i santa Maria) que ja estava representada en el que hi havia a la capella (de Sant Miquel). Aquestes acumulacions s'expliquen pel fet que l'encàrrec d'un gran retaule on poguessin ser representades les antigues i noves advocacions de la capella no comportava la mateixa despesa que la donació d'un de petit, on només es representés l'advocació o advocacions introduïdes pels nous fundadors beneficials. D'altra banda, l'acumulació de retaules en capelles de dimensions més aviat reduïdes només era possible si cadascun dels que es contractava era tan sols un «retabulum parvulum», com el que s'ordena encarregar

sota l'advocació de sant Joan i sant Miquel, que no estaven representats en cap dels dos retaules existents a la capella de Sant Francesc i Santa Helena durant el segle XVI.

ELS RETAULES DONATS A LES CAPELLES DE SANT JUST

Com ja s'ha dit al començament d'aquest capítol, malauradament, no es conserva cap notícia sobre els retaules de l'església de Sant Just anterior al segle XV. El primer llibre de visita que en fa referència és el de 1498, però només dóna constància de tres dels quatre retaules que hi havia. Tot i que la data de realització d'aquelles obres probablement se situa fora del marc cronològic d'aquest treball, s'ha cregut convenient presentar-les en una taula que recull la informació extreta del llibre de visita de 1498. Es completa així el procés iniciat en la promoció de les capelles i clos en la donació dels retaules, estudiat en aquest llibre.

Taula 29

Retaules de les capelles de Sant Just segons el llibre de visita de 1498

Capella	*Referència al retaule*
1. Sant Esteve i Santa Oliva	«Fuit provisum quod solutione spensis retabulo dicte capelle, ex illis quatuor librarum restantes de dicta administracione, faciat calicem, missale, vestimentis et alie ornamenta ad celebracionem dicte misse necessaria» (f. 159v).
2. Sant Joan Evangelista i Sant Climent	«... cortina ante retabulum, de tela viridi» (f. 160v).
3. Santa Maria	«Supra altare est quoddam parvulum retabulum cum ymagine Virginis Marie» (f. 163r).

Cal recordar que als tres retaules esmentats pel visitador de 1498 s'hauria d'afegir el contractat pels marmessors testamentaris de Francesc Merlet,[70] del qual es conserva, a l'AHPB, el darrer rebut signat pel seu artífex, el pintor Jaume Cabrera (16 lliures, 10 sous dels 90 florins que va costar). Una vegada més, es tracta d'un retaule que no apareix esmentat en el llibre de visita més proper a la seva realització, tot i que se sap amb certesa, gràcies a un document notarial, que ja havia estat donat a l'«ecclesia Sancti Justi Barchinone, in capelle ibidem constructa sub invocacione sancti Martini», l'any 1415.[71] Per tant, nova-

70. El corretger Francesc Merlet va disposar en el seu testament (13-10-1402) la fundació d'una capellania dedicada a sant Martí en la capella de Sant Bartomeu de Sant Just: ACB, *Speculum*, II, f. 459r.

71. M, I, núm. 310 (31-8-1415).

ment s'insisteix en la importància de confrontar fonts documentals diverses a l'hora d'analitzar tant aquest com els altres temes estudiats.

CONCLUSIONS SOBRE ELS RETAULES DONATS A LA SEU I LES TRES GRANS ESGLÉSIES PARROQUIALS

A continuació es presenta un resum de les conclusions parcials extretes sobre aquest fenomen amb relació a cadascuna de les esglésies estudiades:

1. La seu: divuit de les trenta-sis capelles construïdes al llarg del segle XIV estaven dotades de retaule abans del segle XV i la dinovena el va tenir a començaments d'aquell segle (Sant Bartomeu i Santa Elisabet). En 1421 el nombre de capelles dotades de retaule s'havia incrementat de divuit a trenta-un: vint-i-cinc esmentats en la visita pastoral de 1421, cinc esmentats en la de 1391, que, per alguna raó, no consten en la de 1421, i un (el de la Verge de Gràcia, a la capella de Sant Iu i Sant Bernat) que, com es recordarà, per l'heràldica que se'n descriu, podria haver estat contractat a finals del segle XIV pels Cardona i els Gener (els primers, promotors de la capella; els segons, fundadors del benefici de la Verge de Gràcia l'any 1386), tot i que no s'esmenta fins la visita de 1464.

   L'any 1421 s'havien reemplaçat dos dels divuit retaules esmentats en 1391 i entre 1508 i 1530 se'n van substituir quatre dels trenta-un esmentats en la visita de 1421, tots per raó de la introducció del culte a nous sants en les seves capelles respectives. En tres dels quatre casos es va representar en el nou retaule l'antic sant titular de la capella juntament amb el nou o nous, mentre que en un només es va representar el nou sant. Entre 1421 i 1661 es van produir acumulacions de retaules en quatre capelles, en tres d'elles per raó de la veneració de nous sants, de manera que els nous retaules que se'ls van dedicar es van afegir als dels antics sants que ja hi havia.

2. Santa Maria del Mar: hi ha constància que set de les seves trenta-cinc capelles, construïdes durant el segle XIV, ja estaven dotades de retaule en aquell segle. En 1498 el nombre de capelles amb retaule s'havia incrementat de set a vint-i-quatre, de manera que gairebé se n'havia triplicat el nombre amb relació al segle anterior. D'aquests vint-i-quatre retaules, tretze van ser substituïts: dotze dels quals entre 1549 i 1598 i el tretzè en 1669 (Santa Maria Magdalena). En deu dels casos van ser reemplaçats arran de la introducció del culte a nous sants en les capelles respectives: sis d'aquells nous retaules van ometre la representació d'algun o de tots els sants que s'hi veneraven anteriorment. Cal destacar, com a curiositat, que un d'aquells deu retaules nous (el de la Verge del Pilar) va acabar essent reemplaçat per un altre dedicat a

l'advocació originària de la capella (retaule de Sant Pere i Sant Domènec i Santa Helena, afegida). Entre 1508 i 1549 es van produir acumulacions de retaules en tres de les capelles, en dues de les quals el retaule del sant titular originàriament convivia amb dos retaules dedicats a sants venerats posteriorment, mentre que en la tercera no es va representar el primer dels sants venerats en cap dels retaules.

3. Santa Maria del Pi: consta que cinc de les quinze capelles d'aquesta església ja tenien retaule en el segle XIV (deixant de banda els dos altars que devien flanquejar el portal major), tot i que podrien ser set: de la sisena es conserva una nota d'àpoca signada pel promotor a un conegut pintor i de la setena (la de Sant Guillem i Santa Elisabet) el visitador de 1379 en va remarcar l'absència de retaule, comentari que solia comportar l'ordre de l'autoritat eclesiàstica que se'n contractés un. A finals del segle XV d'aquells cinc o set retaules s'havia passat a deu, dels quals se'n van substituir vuit entre 1549 i 1653. D'aquests, set ho van ser a causa de la introducció de nous cultes en les capelles i en quatre dels set retaules nous es van deixar de representar tots o algun dels sants titulars originàriament. Entre 1510 i 1597 es van produir acumulacions de retaules en sis de les quinze capelles d'aquesta església: en quatre perquè s'havien fundat beneficis dedicats a nous sants, de manera que els retaules que se'ls van dedicar coexistien amb els de les antigues advocacions, i en les altres dues per raó que s'hi van traslladar beneficis des d'altres capelles, juntament amb els seus retaules.

4. Sant Just: com s'ha pogut veure, gairebé no es disposa d'informació sobre els retaules gòtics d'aquesta església, la darrera a renovar-se, ja que la primera visita pastoral que els esmenta és de 1498. Aquesta visita evidencia l'existència de tres dels quatre retaules que hi podria haver hagut en aquesta església. Del quart se'n té constància gràcies al rebut signat pels marmessors testamentaris del promotor d'una de les capelles a un conegut pintor.

Les conclusions que es poden extreure d'aquestes dades són les següents:

a. Amb l'excepció de la seu, el gruix dels retaules gòtics d'aquestes esglésies va ser contractat al llarg del segle XV. Això indica que el nombre de promotors de capella que també van assumir la donació d'un retaule és força més reduït del que es podia suposar. Igualment, evidencia que la donació de retaule, en molts dels casos, devia anar a càrrec de descendents i familiars dels promotors (recordeu l'encarregat per la nora de Raimon Dusai per a la capella de Sant Rafael de Santa Maria del Mar), patrons dels beneficis instituïts per ells i, fins i tot, en alguns casos, dels beneficiats

que convivien en la capella (com ara l'encarregat pels beneficiats de la capella de Santa Maria Magdalena de la seu). Això implica que, per poder conèixer la procedència de molts dels retaules conservats o esmentats en documents, cal conèixer en profunditat el funcionament del sistema beneficial i la identitat dels implicats en cadascun dels beneficis al llarg del temps.

b. El gran moment del reemplaçament dels retaules gòtics es pot situar entre 1508 i 1598 en aquestes esglésies. Però això no indica que la retirada d'aquells retaules fos només conseqüència de l'evolució estètica experimentada aleshores (Renaixement) o de l'auge del culte marià propi de l'època moderna, sinó que, com s'ha vist, està relacionada amb el funcionament intern de les capelles: fundació de beneficis amb noves advocacions i trasllats de beneficis procedents d'altres capelles. En la major part dels casos (vint-i-un dels vint-i-cinc comptabilitzats a la seu, Santa Maria del Mar i Santa Maria del Pi) el motiu de la substitució dels retaules va ser la introducció del culte a nous sants en les capelles, que, lògicament, no estaven representats en els antics retaules.

c. Durant el segle XVI, en plena onada de reemplaçaments, sembla que s'havia relaxat l'aparent obligació de representar en el retaule tots els sants venerats en la capella, vigent en segles anteriors. Cal recordar que en els retaules descrits en les visites pastorals dels segles XIV i XV gairebé sempre hi figuraven tots els sants venerats a la capella, mentre que, en canvi, se n'excloïen els titulars originaris en molts dels retaules contractats al llarg del segle XVI. En tres dels quatre retaules nous de la seu es van representar els antics sants titulars de la capella i en cinc dels vuit contractats novament a Santa Maria del Pi, tot i que, a banda d'aquests cinc, n'hi ha dos en què només es va ometre la representació d'un dels sants originaris. En canvi, a Santa Maria del Mar només figuren tots els sants de la capella, els antics i els nous, en set dels tretze retaules nous. Això evidencia que l'estudi de la iconografia dels retaules com a sistema d'identificació del benefici i l'església a què pertanyien i, per tant, de la seva procedència, pot perdre validesa quan s'aplica a l'època moderna.

Aquest darrer capítol, dedicat a la darrera fase d'aquest complex procés de promoció artística al voltant del sistema beneficial, la donació de retaule, no ha parat esment ni en la figura del pintor ni en els debats suscitats arran de l'atribució d'obres per dos motius. El primer és que, per la seva complexitat, constitueix un tema que ja ha estat objecte d'estudis específics realitzats per especialistes, als quals poca cosa permeteria aportar la documentació consultada. El segon és que aquesta documentació permet, en canvi, aportar informació sobre qüestions de

moment poc conegudes, però que poden resultar de molta utilitat. La primera és la vinculació del retaule a un benefici o capellania determinat de la capella a la qual es destinava. La segona és l'obligació de representar en el retaule tots els sants venerats en la capella en el moment en què era contractat, a més dels sants titulars del benefici amb què estava vinculat el donant del retaule. Aquests dos nous paràmetres d'estudi s'afegeixen al de l'heràldica present en els retaules com a sistema per conèixer qui en podria haver estat el donant i en quin moment. Així, la data aproximada de la donació o la substitució d'un retaule es pot conèixer gràcies als sants que s'hi representen, ja que seran els venerats en la capella quan es va contractar, és a dir, els titulars dels beneficis que s'hi havien instituït.

El fet d'estudiar la relació del retaule amb el benefici i la subordinació de la seva iconografia als sants titulars dels beneficis fundats en la capella destinatària té, a més, un altre avantatge. Sovint, en la documentació notarial, apareixen anotacions de rebuts signats pels pintors als donants que, malauradament, no especifiquen quin és el retaule objecte del pagament ni la seva destinació. Però, si es coneix la identitat del donant i la data del pagament, es pot investigar si acabava d'instituir algun benefici en alguna de les esglésies. Si s'aconsegueix identificar la possible fundació beneficial relacionada amb el donant per la data del rebut, es pot deduir automàticament quina en podria haver estat la iconografia, quan es tracta d'un retaule desaparegut, o bé saber-ne la procedència si és que s'ha conservat. La combinació de sants venerats a la capella d'una església en un moment determinat mai es reproduïa en cap altra, si més no en les esglésies estudiades (vegeu capítol 5). La dificultat més gran d'aquesta línia de recerca rau en el fet que, de vegades, es tracta de donacions de retaules realitzades per marmessors testamentaris o bé per patrons de beneficis, que, com es recordarà, eren designats pels fundadors amb la finalitat que en supervisessin el funcionament quan ells faltessin. En aquests casos no es pot establir la connexió sense conèixer les línies de patronatge establertes pels fundadors dels beneficis o els marmessors testamentaris designats per cadascun.

També s'ha intentat aclarir les possibles causes que l'advocació d'un retaule conservat o esmentat en un llibre de visita no coincidís en absolut amb la de la capella on es trobava. Es tracta d'un seguit de causes molt diverses i força atzaroses, des de l'enderroc de la capella originària del retaule per convertir-la en l'accés a una de nova, adossada a l'església posteriorment, fins a l'excessiva acumulació de beneficis, amb els consegüents inconvenients per a la celebració del culte, coses que podien provocar el trasllat del retaule a una altra capella o bé l'emmagatzemament.

Finalment, s'ha intentat detectar o verificar en quins moments es van produir les grans onades de substitucions dels retaules originaris

(a començaments del segle XV i, sobretot, al llarg del segle XVI), així com on anaven a parar quan eren retirats de la capella, cosa que també pot resultar d'utilitat a l'hora d'intentar reconstruir l'itinerari d'alguna obra conservada però poc coneguda. Com s'ha pogut veure, els retaules reemplaçats tant podien ser desmuntats i conservats a la sala de capbrevació de la catedral (en el cas dels retaules de la seu) com venuts a l'artífex del destinat a substituir-los, cosa que explicaria el complicat itinerari seguit per algunes de les obres conservades, localitzades lluny del seu possible lloc d'origen.

S'ha pogut veure, doncs, que al darrere d'un retaule conservat poden amagar-se esdeveniments atzarosos i complicades trajectòries (a banda dels coneguts problemes d'autories i procedències), íntimament vinculats a l'evolució dels beneficis en la seva capella, sense el coneixement dels quals, tot i que poden semblar elements accessoris, difícilment es pot arribar a comprendre el fenomen en tota la seva dimensió.

FUNDACIÓ NOGUERA

CONCLUSIONS

Al final de cadascun dels sis capítols que configuren aquest treball s'han anat presentant les conclusions parcials extretes de l'estudi dels seus temes respectius. S'ha fet així perquè la diversitat d'aspectes entrellaçats que conformen el tema d'estudi no només hauria fet terrriblement feixuga la redacció d'unes conclusions generals al final, sinó que s'hauria desaprofitat l'oportunitat d'evidenciar com l'estudi d'un aspecte porta, inevitablement, al del següent, en el tema escollit, i que el seu tractament romandria incomplet si se n'hagués obviat algun. Més aviat encara se'n podria haver afegit algun altre, que, dissortadament, per qüestions d'extensió del treball o de limitacions de la seva autora, han hagut de ser desestimats. Per tant, la pretensió d'aquestes conclusions finals no és més que la de presentar una breu recapitulació de les extretes parcialment al llarg de cadascun dels capítols.

1. L'expansió de la corona catalanoaragonesa pel Mediterrani va tenir tres efectes relacionats amb el tema estudiat. D'una banda, l'obtenció de rendes a les terres conquerides, concretament a Sardenya, per alguns dels oficials reials que van promoure capelles, com Bonanat Sapera (de la capella de Sant Pau i Santa Praxedis a Santa Maria del Mar), el qual va destinar-les al finançament. Fins i tot, hem trobat un cas, el de Pere Veguer, que va destinar part del salari obtingut durant l'exercici del seu ofici en aquella illa (força considerable) a l'obra nova de Santa Maria del Mar. D'altra banda, les despeses derivades de la defensa dels territoris conquerits, entre altres conflictes, van influir decisivament en l'endeutament econòmic de la corona i dels municipis, de manera que vers 1340 van proliferar les emissions de títols de deute públic (censals i violaris). Aquests van ser adquirits majoritàriament pel sector social més benestant, al qual pertanyien els promotors de capella estudiats que, en bastants casos, destinaven al finançament dels beneficis que hi fundaven. Finalment, els promotors estudiats, la majoria dels quals va anar incrementant la seva riquesa, van invertir

bona part dels seus guanys en un altre negoci ja tradicional: l'adquisició de censos emfitèutics, preferentment sobre immobles barcelonins, els quals també acabaven destinats al finançament dels beneficis instituïts. Això va fer que bona part dels immobles barcelonins acabés vinculada a algun benefici o a més d'un.

És evident, doncs, que per conèixer l'origen de la prosperitat de molts dels promotors, el d'alguns dels donatius concedits per a l'ampliació d'esglésies o el de les fonts de finançament dels beneficis ha calgut fer prèviament un breu repàs del context històric del tema estudiat.

2. L'ampliació o reconstrucció de les esglésies estudiades és, d'una banda, conseqüència directa del fenomen anterior i, de l'altra, fruit d'un procés iniciat a finals del segle XII: la privatització del sentiment religiós. Aquesta privatització s'adequava totalment a la concepció del benefici eclesiàstic, pensat tant per garantir la salvació eterna del fundador, a través de la celebració quotidiana i perpètua de misses pel beneficiat que nomenava, com per garantir la supervivència d'algun prevere que tingués en estima (fill, nebot, preceptor dels fills) mitjançant les rendes beneficials. La proliferació del benefici va comportar que molts dels altars haguessin d'acabar essent compartits per un nombre considerable de beneficiats, cosa que dificultava la celebració del culte. D'aquí ve la necessitat d'ampliar les esglésies i dotar-les de capelles perimetrals, no només per donar cabuda al nombre creixent de feligresos o per corrents estètics, sinó també per poder acollir més altars i beneficiats.

3. Vist el context i algunes de les fortunes personals acumulades, així com la tendència creixent a la privatització de la religiositat, el segle XIV era el moment adient a Barcelona per procedir a l'ampliació de les velles esglésies, gràcies a una solució idònia per a tots els implicats en el fenomen: l'adjudicació de capelles a particulars a canvi de quantiosos donatius que permetessin a les juntes d'Obra garantir la continuïtat del finançament.

4. Les capelles construïdes o projectades a les noves esglésies eren, forçosament, adjudicades als que gaudien d'un major potencial econòmic. Cal recordar que els donatius efectuats a canvi d'una capella oscil·laven entre les cinquanta i les cent lliures i que encara se n'havien d'invertir moltes més per dotar el benefici que s'hi fundaria d'una renda anual, la qual solia situar-se entre les quinze i les vint lliures. Igualment, s'havia de proporcionar a l'altar tot el parament necessari per a la celebració del culte. A més, s'ha detectat que, en algunes ocasions, es pressionava els fundadors o els patrons beneficials perquè dotessin la capella de retaule, despesa que oscil·lava entre les 45 i les 110 lliures.

5. Els integrants dels sector social amb major potencial econòmic (al qual pertanyien els promotors i donants estudiats) eren, fonamentalment, ciutadans honrats o rendistes (enriquits, bàsicament, com a

mercaders i canvistes), els mercaders més opulents i els oficials reials, sobretot notaris, que exercien el seu ofici bàsicament a la Tresoreria Reial.

6. Aquell col·lectiu social no només estava homogeneïtzat per la fortuna dels seus membres, sinó també per altres factors, com els vincles de parentiu, els enllaços matrimonials, el veïnatge, l'activitat laboral o el lloc de treball. Així, no era estrany veure concentrats en una mateixa església una sèrie de promotors units per un o altre tipus de vincles, com els Gualbes, els Dusai i els Sapera de Santa Maria del Mar o els oficials de la Tresoreria Reial del claustre de la seu, com Huguet de Cardona, Joan Gener (possible donant de retaule), Pere de Marges, Pere Desvall i Guillem Oliver. Els vincles de parentiu s'estenien, fins i tot, entre promotors de capella d'esglésies diferents.

7. A banda de la disponibilitat del capital necessari, gràcies a factors contextuals, i de la privatització del sentiment religiós, van haver-hi altres factors que van incrementar les promocions de capella i les fundacions de beneficis, concretament les crisis epidèmiques que van sacsejar aquell segle i la por a la mort que van provocar. Com s'ha pogut veure a la taula número 1, el període corresponent a la Pesta Negra és el que va enregistrar més promocions de capella i fundacions de benefici o més ordres testamentàries de promoció i fundació. A més d'això, també s'ha pogut comprovar que la por a la mort planava sobre els fundadors beneficials tant si vivien una crisi epidèmica com si no, ja que, a diferència de la promoció de capelles, gran part de les fundacions beneficials es va produir per ordres testamentàries. De tot això se'n desprèn que la capella podia constituir pel promotor tant un reducte privat de devoció com un signe extern de riquesa, mentre que, en canvi, sembla que el benefici eclesiàstic constituïa la seva garantia de salvació eterna.

8. La renovació i ampliació de les esglésies no només s'inscriu en un context històric concret, sinó que també ho fa en un context espacial determinat: el de la renovació de la ciutat, que bullia de febre constructiva. Mentre queien i s'aixecaven pilars i voltes d'esglésies, s'alçaven o s'acabaven convents i monestirs, edificis públics i muralles, alhora que s'obrien places i carrers. És difícil fer-se una idea exacta de l'extraordinari esforç econòmic que devia suposar el finançament de tantes obres simultànies, sobretot des que les crisis de tot tipus van deslluir la prosperitat inicial que havia empès totes aquelles iniciatives.

9. Tota aquella renovació de la ciutat es va dur a terme mitjançant dos mecanismes de recaptació: l'impost per a les obres públiques i el donatiu per a les esglésies, tot i que el Capítol de la seu també va idear alguns sistemes de recaptació entre els eclesiàstics per poder sufragar l'obra nova. En són un exemple la destinació d'un percentatge de les rendes beneficials *ad fabricam*, la venda del «dret de l'Obra» als

beneficiats, la retenció de la renda anual dels beneficis vacants o la imposició d'un pagament anual als rectors de les esglésies de la diòcesi. Igualment, les juntes d'Obra parroquials gravaven els feligresos de la seva demarcació amb contribucions per a la continuació de les obres, com s'ha pogut comprovar en el fogatge de parroquians de Sant Just de 1390.

10. Les variacions del ritme constructiu de les diferents esglésies no es van deure a l'atzar, sinó que, en bona part, van estar condicionades per la seva ubicació i pel seu entorn social immediat. Així, s'ha vist com Santa Maria del Mar basa bona part del seu excel·lent ritme constructiu en el fet d'estar situada lluny del centre de la ciutat i, per tant, d'una possible gran competidora: la seu. Igualment, una altra causa del ràpid avanç d'aquella església es la seva feligresia, molt fidel a la parròquia a l'hora d'escollir el lloc on promoure capella i molt incentivada pels llaços laborals i de parentiu que l'unien amb altres promotors de la mateixa església. El mateix succeeix amb el claustre de la seu, tan proper al palau reial i al carrer dels Especiers que no és estrany que les seves capelles fossin ràpidament adquirides, sobretot, per especiers enriquits, com Pere Safont o Pere Tresserres, o pels oficials de la Tresoreria Reial als quals ens hem referit.

Igualment, s'ha observat que Santa Maria del Pi, a causa, en bona part, que en un determinat moment no hi havia capelles disponibles a les altres esglésies, va constituir l'única alternativa per als qui desitjaven promoure'n una: les de l'església de la seu i les de Santa Maria del Mar o bé no s'havien començat o bé ja s'havien adjudicat i encara havia de passar temps abans que s'iniciessin les de Sant Just i les del claustre de la seu. Això pot explicar que les noves capelles de Santa Maria del Pi s'anessin adjudicant amb tanta fluïdesa, fins al punt que, segons es desprèn dels llibres de visita pastoral, es va acabar concedint permís per erigir dos altars als costats del portal major. Sant Just va ser la darrera de les esglésies a iniciar la seva renovació, potser condicionada per la proximitat de la seu. Per raons similars a les de Santa Maria del Pi, les noves capelles també van trobar promotors ràpidament, fins al punt que un (Berenguer Vives) en va finançar dues (la de Sant Pere i Sant Pau i la de Sant Iu).

11. L'esforç que ha suposat l'intent d'ubicació dels promotors com a veïns i parroquians en els seus respectius quarters i demarcacions parroquials podria semblar, d'entrada, accessori per a l'estudi del tema, però ja s'ha vist que no és així. S'ha fonamentat en la recopilació de les notícies més aparentment supèrflues de la documentació notarial sobre el tema, com les relatives al domicili dels promotors, a llindes de cases contigües a les seves, als seus fills o a simples llegats testamentaris destinats a esglésies *racione parrochianatus*. Això ha permès, tant com ha estat possible, situar-los en el plànol i, a partir

d'aquí, deduir les possibles raons del seu decantament per una o altra església a l'hora de promoure capella.

S'ha pogut comprovar que aquestes motivacions eren, majoritàriament, el veïnatge, el parroquianatge i la proximitat del lloc de treball. Així, per exemple, Pere Safont, un apotecari convertit en mercader, promou capella a la seu quan, en canvi, vivia al carrer d'en Gem Nas del quarter de Framenors, el qual, segons el tram, pertanyia a la parròquia de Sant Miquel o a la de Sant Just. Cal tenir en compte, però, que el seu obrador se situava darrere l'absis de la seu, al carrer dels Apotecaris o dels Especiers (ara Llibreteria). Contràriament, en altres ocasions, s'ha observat com altres promotors finançaven les seves capelles en esglésies allunyades del seu radi d'acció conegut. En aquests casos ha calgut buscar l'explicació en la manca de disponibilitat de capelles en les esglésies que els resultaven més properes o, en el cas d'alguna promotora, perquè era l'església on solia anar de soltera.

Així, per diverses vies, s'ha intentat resoldre aquest trencaclosques de possibles motivacions dels promotors en l'elecció d'església, cosa que, de retruc, ha permès comprendre millor les raons de les diferències de ritme constructiu entre les diverses esglésies.

12. Després d'haver fet una aproximació al context històric, al context espacial i a la ubicació dels promotors de capella en aquest darrer, s'ha fet una breu incursió en el marc legal del fenomen estudiat: el benefici eclesiàstic. S'han estudiat els drets i obligacions de cadascuna de les parts implicades (fundador, patró i beneficiat), els elements que l'integraven (altar, prevere i dot), el tipus de document notarial que acompanyava cadascuna de les actuacions que s'hi relacionaven (acta de dotació en el moment de la fundació; acta d'investidura del beneficiat; inventari dels ornaments beneficials quan es transmetia el benefici a un nou beneficiat, per defunció o renúncia de l'anterior; sol·licitud de permís adreçada pel beneficiat al patró per poder intercanviar el seu benefici amb el d'un altre prevere, etc.) i, finalment, els mecanismes de supervisió del seu funcionament (visites pastorals).

Pel que fa als sistemes de dotació del benefici, s'ha arribat a la conclusió que predominava el del cens emfitèutic tradicional, preferentment sobre immobles barcelonins, el qual es combinava de vegades amb el censal o el violari. Aquests darrers sistemes, amb menys incidència del que es podria suposar, no sembla que comencessin a formar part dels dots beneficials abans de 1353.

13. La segona conclusió que s'ha extret amb relació al benefici és que les rendes variaven d'una església a l'altra: els beneficiats de la seu semblen haver estat els més privilegiats, seguits dels de Santa Maria del Mar i els de Santa Maria del Pi i, ja a més distància, pels de Sant Just.

14. La tercera conclusió relativa a la qüestió del benefici és que la diferència de rendes dels beneficiats d'una i altra església era proporcional a la del preu que es pagava per les capelles en algunes d'elles. Si més no, s'ha pogut constatar això amb relació a la Seu i a Santa Maria del Mar: les rendes més elevades dels beneficiats de la primera eren proporcionals al preu que costaven les seves capelles (entre 100 i 130 lliures), mentre que les rendes beneficials predominants en la segona s'adeien a les cinquanta lliures pagades per algunes de les seves capelles.

15. El tipus de finançament de les tres iniciatives que, bàsicament, configuren el procés estudiat (promoció de capella, dotació de benefici i donació de retaule) era diferent. La dotació del benefici s'havia de fer de cop, mentre que, en canvi, el pagament de la capella es podia fraccionar en terminis, de vegades distanciats per anys de diferència, a comoditat del promotor. Totes aquestes transaccions, lògicament, quedaven reflectides en documents notarials.

16. Pel que fa al retaule, com ja s'ha apuntat abans, les notícies documentals no aclareixen totalment fins a quin punt la donació de retaule constituïa un dret o una obligació dels promotors i els fundadors. En alguna acta d'adjudicació de capella es fa constar que el promotor adquiria tres drets fonamentals: el de fer representar el seu escut familiar en els murs de la capella, el de poder ser-hi enterrat i el de poder-la proveir de retaule i altres ornaments marcats, igualment, amb el seu escut. En canvi, en algun llibre de visita es veu com el visitador pastoral ordena que, si el promotor de la capella i fundador del primer benefici no l'ha dotat de retaule, ho faci el patró beneficial, sovint hereu d'aquell.

17. El fet de disposar d'una capella no implicava necessàriament que el seu promotor fes ús del dret d'enterrament, ja que, a través d'alguns testaments o documents de marmessories testamentàries, hem pogut comprovar que alguns dels promotors disposaven la seva sepultura en altres esglésies, en més d'un cas al convent de framenors.

18. Com ja s'ha apuntat abans, els sistemes de finançament del benefici, la capella i el retaule eren, lògicament, diferents. El benefici no només havia de ser ben dotat, per tal de desafiar el màxim de temps possible el perill de devaluació de les seves rendes, sinó que el dot s'havia de fer efectiu íntegrament abans que comencés a funcionar, ja que en depenia la subsistència del prevere beneficiat. El finançament de la capella, en canvi, tenia un caire més especulatiu i, per tant, es podia realitzar en diversos terminis. L'obra de la capella no es veia amenaçada per la manca de liquidesa entre els diversos pagaments, així com l'obra de l'església en general, entre d'altres coses perquè el promotor devia pagar un preu bastant superior al cost real de la seva construcció. D'altra banda, no només hi havia sempre algun promotor que feia efectius els

terminis, sinó que, com s'ha vist, s'anaven ingressant diners per altres vies, ja fos el donatiu, la talla entre parroquians o, en el cas del Capítol catedralici, la capta, la retenció d'un percentatge de les rendes de rectories i beneficis de la diòcesi, etc. Finalment, el finançament d'un retaule s'havia de fer efectiu dins d'un temps prudencial, perquè el pintor vivia de la seva feina, però també d'una forma fraccionada, per tal que el donant s'assegurés la culminació de l'obra en el temps pactat o, en el pitjor dels casos, no perdés tots els diners per abandó o mort sobtada del pintor.

19. S'ha dedicat tot un capítol a intentar demostrar les quatre hipòtesis bàsiques defensades en aquest treball:

a) La importància de les fundacions beneficials en la promoció de les capelles perimetrals i, per tant, en el ritme constructiu de les esglésies estudiades.

b) La importància de la promoció particular de les capelles perimetrals en el finançament de l'obra gòtica de les esglésies estudiades.

c) La conservació de les capelles i dependències dels edificis precedents fins al moment en què les destinades a reemplaçar-les ja estaven construïdes.

d) La subordinació de la solució adoptada en l'ampliació de cada església a la configuració i dimensions de l'edifici precedent.

20. Per realitzar aquesta demostració s'han tingut en compte aspectes molt diversos. En primer lloc, les notícies relatives a capelles o dependències dels edificis precedents, cosa que ens ha permès observar que la seva itinerància en el decurs de les obres, moment de reemplaçament i nova ubicació van seguir un criteri excepcionalment lògic, probablement l'únic possible davant les circumstàncies. Cal tenir en compte que s'havien de contemplar múltiples factors simultàniament, com l'estalvi de material, la integració d'elements anteriors al nou projecte (recordeu els laterals de la zona del transsepte de la seu), la disponibilitat de llocs alternatius on ubicar altars i dependències entre l'enderroc dels vells i la conclusió dels nous o l'adaptació de la nova construcció al perímetre i configuració de les restes precedents, per tal de poder-les aprofitar tant com fos possible sense destorbs i, així, garantir la continuïtat del culte en els altars, etc.

En segon lloc, s'ha tingut en compte la data de les primeres fundacions beneficials realitzades a les noves capelles, cosa que, com s'ha dit, no sempre ha estat fàcil d'esbrinar. En el cas de les capelles i els beneficis projectats en disposicions testamentàries ha calgut fer veritables immersions en la documentació notarial per tal de conèixer la possible data de defunció d'un promotor (i, per extensió, la de promoció de la seva capella). Igualment, ha calgut verificar la identitat d'una part dels promotors, perquè alguns d'ells s'anomenaven igual que els seus pares i els seus fills.

En tercer lloc, s'han pres en consideració els itineraris seguits successivament pels visitadors pastorals en el seu pas per les esglésies estudiades durant el segle XIV i els primers anys del segle XV. La interrelació d'aquests tres tipus de notícia possibilita una visió força aproximada de l'estat de les obres de cada església en diferents moments, de la mateixa manera que permet confirmar les notícies extretes de les fonts documentals.

21. Després d'haver estudiat les capelles promogudes pels fundadors dels primers beneficis, hem dedicat la nostra atenció no només als fundadors beneficials que hi van afluir posteriorment, sinó també als que ja havien actuat en les capelles o altars romànics. Això ha permès detectar, d'una banda, el canvi operat en el perfil del fundador beneficial al llarg del segle XIV i, de l'altra, identificar quin era el perfil predominant en cadascuna de les esglésies estudiades. Igualment, s'ha pogut desmentir la creença, força habitual, que la fundació de beneficis estava restringida a les altes jerarquies eclesiàstiques, la noblesa, els ciutadans honrats i, com a molt, alguns rics mercaders. Això pot ser cert quan es tracta de fundadors que també promovien capella, però no amb relació als que hi fundaven beneficis posteriorment, entre els quals s'han localitzat alguns menestrals, com assaonadors i fusters. D'aquesta manera, els fundadors prou benestants per promoure la capella obrien el camí a fundadors més modestos, els quals només disposaven de recursos (tot i que prou considerables) per dotar-ne el benefici.

Tant el perfil sociològic del fundador beneficial com la seva evolució al llarg del temps va ser diferent a cada església. Per exemple, a la seu s'observa un clar desplaçament dels eclesiàstics pels mercaders i els oficials reials, molts dels quals notaris. En canvi, a Santa Maria del Mar el predomini aclaparador dels mercaders es va mantenir al llarg de tot el segle.

22. S'ha intentat comprovar fins a quin punt la situació social dels promotors de capella estudiats era proporcional a la seva situació econòmica. En molts dels casos només ha estat possible deduir-ho a través de la situació econòmica dels seus fills o néts, ja que s'ha calculat segons els arnesos aportats, d'acord amb les respectives fortunes, en el padró de milícia de 1389, data posterior a la defunció de molts dels promotors. Això ha suposat un esforç considerable per conèixer o verificar no només el domicili d'aquells promotors, que passava sovint de pares a fills, sinó la filiació dels seus descendents.

La major part dels promotors o dels seus descendents consta al padró com a contribuent amb un, dos o tres arnesos, cas, aquest darrer, que suposava la possessió d'una fortuna personal molt considerable. Es troben contribuents de tres arnesos entre els promotors actius a totes les esglésies estudiades (o entre els seus descendents), de manera que resultaria difícil, si no impossible, establir quina era l'església amb promotors de capella més rics.

23. Després d'haver estudiat els fundadors beneficials de les diferents esglésies i la seva evolució, calia fer una referència als sants en honor dels quals s'instituïen els beneficis. S'ha comprovat que les inclinacions devocionals dels fundadors eren variadíssimes, cosa lògica si es té en compte que la literatura hagiogràfica, present en bona part de les biblioteques d'aquells barcelonins, havia contribuït a dotar progressivament els sants de virtuts cada cop més específiques i, per tant, més adients a cada possible necessitat personal. També s'ha vist que la seu era el lloc on primer es van dedicar beneficis a molts dels sants venerats entre els segles XII i XIV.

Igualment, s'ha constatat que a partir del segle XIV van començar a proliferar els beneficis dedicats a dos o tres sants conjuntament i que mai es repetia la mateixa combinació d'advocacions en un altre benefici. Això evidencia que els motius de l'elecció per part dels fundadors responien a qüestions personals i no a fórmules comunes. A Santa Maria del Mar, Santa Maria del Pi i Sant Just gairebé la meitat dels beneficis estaven dedicats a dos sants, cosa que devia representar per als fidels la garantia d'una doble protecció. Aquest fenomen repercutia molt directament sobre la iconografia del retaule, ja que l'advocació del benefici o beneficis propis de la capella gairebé sempre hi quedava reflectida.

24. Finalment, s'ha centrat l'atenció en l'activitat amb què culminava el complex procés d'ampliació de les esglésies i promoció privada de les capelles en el marc del sistema beneficial: la donació de retaule. Com ja s'ha dit, s'ha pres l'opció de no tractar la figura del pintor ni l'autoria de les obres, perquè es tracta de qüestions ja prou analitzades pels especialistes del tema i perquè la documentació consultada poca cosa hi aporta, a banda d'uns capítols inèdits signats entre el pintor Llorenç Saragossa i un beneficiat de la seu i un reconeixement de deute signat pel rector de la capella de les Verges de la seu (ara de Santa Llúcia) a Ramon Destorrents. En canvi, s'ha incidit en uns aspectes poc o gens tractats amb relació al tema: els possibles donants (promotors de capella, fundadors de benefici, patrons beneficials o preveres beneficiats?), el fet que la seva contractació constituís un dret o una obligació, el temps de permanència dels retaules en les capelles, la seva valoració pels successius visitadors a mesura que anaven evolucionant els criteris estètics, l'advocació dels beneficis fundats posteriorment com a causa de la seva substitució o el seu possible destí un cop retirats de la capella.

Al llarg d'aquest estudi s'ha intentat, doncs, ampliar, connectar, completar, verificar, precisar o, en alguns casos, matisar o rectificar les dades disponibles sobre una sèrie d'aspectes que, tot i integrar temes prou coneguts, en canvi, han estat poc o gens estudiats. La recerca ha consistit en el buidat de diverses fonts documentals del segle XIV: ACB:

llibres d'obra, de resolucions capitulars i de comptes de la Sagristia; ADB: *Registra Dotaliarum* i llibres de visita pastoral; AHMB: fogatges, padrons de milícia, llibres del consell i beneficis del bisbat de Barcelona; ACA: llibres de Tresoreria del Reial Patrimoni; AHPSJ: *Llibre de Institusions de Beneficis y Capellanias;* AHPSMP: Llibre Negre i documentació sobre la venda de la capella promoguda per B. Serra a la confraria de Sant Abdon i Sant Senén (malauradament, a l'AHPSMM, no hem localitzat documentació relacionada amb aquest tema, si més no en registres, ja que s'han deixat de banda els pergamins). Però aquest buidat s'ha centrat, sobretot, en els registres notarials (AHPB i ACB: documents de compravenda o arrendament de cases i finques, de constitució de societats mercantils, d'investidures de beneficiats, de marmessories testamentàries, inventaris de béns de difunts i d'ornaments beneficials, actes d'adjudicació de capelles i de dotació de beneficis, capítols matrimonials, testaments, contractes, rebuts, procures, etc.), de consulta llarga i feixuga però que sempre aporten informacions sorprenents i profitoses.

FUNDACIÓ NOGUERA

APÈNDIX DOCUMENTAL

L'objectiu d'aquest apèndix no és altre que el de mostrar la multiplicitat de tipologies documentals i de notícies que han contribuït al coneixement dels diversos aspectes del tema d'estudi. A causa del seu elevat nombre no ha estat possible incloure'ls-hi tots, sinó tan sols una petita mostra. Per aquesta raó, s'han seleccionat els que, segons el nostre criteri, són més representatius de cadascun dels aspectes analitzats en aquest treball, tot i que s'ha de lamentar, en molts casos, el fet d'haver de transcriure'ls o presentar-los fragmentàriament, a causa del mal estat de conservació o d'una extensió excessiva. Es caracteritzen, com s'ha dit, per la varietat no només tipològica i temàtica, sinó també de procedència. El nexe comú és que tots són documents notarials (encara que es trobin dins dels *Registra Dotaliarum* de l'ADB o de Sant Just), sobretot de l'AHPB, o documents presents en sèries d'arxius eclesiàstics (com els llibres d'obra de l'ACB) que fan referència a documents notarials signats amb relació a la promoció de capelles. Aquest és el propòsit: mostrar l'afany de legalitzar davant del notari qualsevol dels actes més directament o indirectament relacionats amb el tema d'aquest llibre, des del pagament d'un dels terminis d'una capella, passant per la venda d'una casa per poder-la finançar, la dotació d'un benefici, la investidura d'un beneficiat o la gestió de les rendes beneficials, fins l'ordre testamentària de contractació d'un retaule o els capítols signats amb el pintor escollit per a realitzar-lo. El criteri d'ordenació dels documents, tant per raó de la diversitat com pel fet que les tipologies i els temes, quan es repeteixen, sempre tracten d'aspectes diferents, ha estat el d'agrupar-los únicament segons l'església i la capella amb què es relacionen.

FUNDACIÓ NOGUERA

CATEDRAL

Capella de Sant Antoni, promoguda pel canonge Hug de Cardona

Aquest document constitueix un exemple de fins a quin punt cada qüestió relacionada amb el funcionament del benefici havia de ser automàticament legitimada davant de notari, en aquest cas les obligacions de patró i beneficiat i la tramesa al segon dels ornaments beneficials un cop investit.

1

1319, juny, 25. Barcelona

Contracte signat pel procurador del patró del benefici, que era el mateix Hug de Cardona, i el beneficiat, on s'estipulen les obligacions respectives, així com els béns i ornaments confiats al beneficiat.

(AHPB, B. Vilalta, 7/1, f 45v)

Die lune VI kalendas julii anno predicto [1319]. Ego [Jacobus] Provincialis, maiordomus venerabili domini Hugonis de Cardone, nomine dicti domini Hugonis, trado et [...] vobis, Laurencio de Modiliano, prebitero altari [sancti] Anthonii [constructi] in Sede barchinonense, stabilitum per dictum Hugone, hinc ad festum [Sancti] Antonii proximum venturum, quod festum celebratur in mense januarii, bene et fidele [...] serviendum et quod teneamini in dicto altari, continuis diebus, celebrare missam et omnibus horis diurnis et matutinis in Sede barchinonense cum aliis clericis interesse, et quod teneamini servare et custodiare, sollicite beneque fideli[ter], canadellas et calice argenti et omnia vestimenta et ornamenta dicti altare. Et convenio et promiti vobis quod dabo vobis pro sustentacione vite vestre, dum dictum servicium dicto altari exhibebitis, ad racionem novem librarum monete barchinonense de terno pro anno, videlicet, quantitatem vobis contingentem ad dictam racionem pro rata temporis quod est usque ad dictum festum, et obligo bona mea.

Ad hoc ego, Laurencius de Modiliano predictus, convenio et promito vobis, dicto Jacobo Provinciali, nomine dicti domini Hugonis de Cardone, quod dicto altari serviam bene et fideliter et celebrabo missam in dicto altari continuis diebus, et quod canadellas et calicem argenti et vestimenta et alia ornamenta dicti altari servabo [...] dia in sollicitudine posse mei, et omnia alia et singula faciam et complebo, et cetera, et obligo bona mea et juro [...] dono vobis fide.

Romeum Ot, prebiterum beneficiatum in Sede barchinonense, qui [...], et cetera, et fide sic pro[mi]tit et obligat bona sua et [...] et legi, dicenti quod predictus conveniatur [...] fide et omni alii iurii, et cetera.

Testes Fferrarius de Ortis, beneficiatus in dicta Sede, et Raimundus Venrelli.

El document que segueix constitueix un altre exemple de fins a quin punt cada qüestió relacionada amb el funcionament del benefici havia de ser automàticament legitimada davant de notari, en aquest cas la presentació al bisbe del candidat a beneficiat per part del patró beneficial.

2

1360, juny, 1. Barcelona

Nota de la presentació del beneficiat al bisbe feta pel patró del benefici, el vescomte Hug de Cardona.

(AHPB, P. Borrell, 13/1, f. 130v)

Presentacio facta per nobilem dominum Hugonem, vicecomitem Cardone, Petro Vigatanii, clerico tonsurato ville Sabadellii, de uno ex illis duobus beneficiis quod sunt in Sede barchinonense, in capella Sancti Anthonii, quorum ipse est patronus, [...] ipsum vaccare contingerit et nunc pro tunc et tunc pro nunc presentet [...] domino barchinonense episcopo vel eius vicario.

Testes venerabilis Ombertus de Valestar, Petrus Ros, Dalmacius Galarot et Anthonius Bellver, scriptor.

Capella de Sant Macià i Santa Helena, promoguda pel mercader Guillem Almogàver

Aquest document ha estat seleccionat per dos motius, bàsicament. El primer és que evidencia com l'advocació del benefici podia arribar a ser un tema molt meditat per alguns fundadors indecisos i, com en aquest cas, llargament comentat amb un assessor eclesiàstic pertanyent a l'església on es pensava instituir. La reflexió i la indecisió d'Almogàver es van prolongar tant que, en el seu testament, va acabar cedint la iniciativa sobre la futura advocació del benefici a l'assessor. El segon motiu de l'elecció és que reflecteix perfectament una de les finalitats de la fundació d'un benefici: garantir la subsistència d'algun prevere que es tingués en estima. En aquest cas, excepcionalment, el fundador no pretén afavorir un prevere de la seva família, sinó el preceptor dels seus fills, que residia amb els Almogàver com un familiar més. El document es conserva en un dels *Registra Dotaliarum* de l'arxiu episcopal barceloní.

3

1389, febrer, 6. Barcelona

Còpia d'una clàusula del testament del mercader Guillem Almogàver (3-7-1367), en la qual disposa l'adquisició d'una capella al claustre nou de la Seu i la fundació d'un benefici.

(ADB, RD, I, f. 295v-296r. N'hi ha una altra còpia a l'ACB, P. Borrell, 181, 14-10-1367)

Institucio beneficii sanctorum Mathie et Alene in dicto claustro

Hoc est translatum sumptum fideliter a quadam clausula posita et contenta in quodam originali testamento venerabili Guillelmi Almugaver, mercatoris, quondam civis Barchinone, quodquidem testamentum factum fuit in posse discreti Francisci de Ladernosa, auctoritate regia notarii publici Barchinone, tercia die julii, anno a Nativitate Domini M CCC sexagesimo septimo, tenor vero dicte clausule talis est:

«Item, ad honorem et reverenciam omnipotentis Dei et gloriosissime Virginis, matris eius, et tocius curie supervorum ac divini cultus augmentum et in satisfaccionem eorum, in quibus teneor quibusvis personis quibus per incertitudinem vel oblicionem restitucionem non fecerim seu emendam, dimitto et mando dari operi Sedis Barchinone seu operariis eiusdem, seu illis ad quos hec pertinere noscantur, centum libris barchinoneses pro una capella, quam michi seu manumissoribus meis, de capellis dicte Sedis, in loco bono et ydoneo, dominum episcopus et Capitulum dicte Sedis pro ipsis centum libras assignare et tradere teneantur. In quaquidem capella ego, nunc pro tunc, pro remedio et salute animarum eorum quibus, ut predictis, teneor, et animarum etiam meam et perentum meorum et omnium fidelium, instituo ac construhi et fundari volo unum altare et presbiteratum in eo, quem iam proposueram in dictam Sede facere inter vivos. Et quia non dum deliberaveram sub invocacione cuius sancti dictum presbiteratum instituere seu altare, volo quod fiat sub invocacione seu titulo de quo seu quibus dicto venerabile Petro Alquixum, cum quo iam colloquium habueram de premissis, fuerit bene visum. Instituo etiam in eadem Sede, simul cum dicto presbiteratum, unum anniversarium centum solidorum in ipsa Sede fiendum, annis singulis perpetuo, tali die quali migravero de hoc mundo; statuens et mandans quod presbiter seu rector dicti presbiteratus singulis diebus celebret ibi missam et interesit in dicta Sede omnibus divinis officiis, diurnis periter et nocturnis, et in suis missis, oracionibus et divinis officiis et alia oret ad Deum pro animabus meam et omnium predictorum et aliorum fidelium quorumcumque.

Et quia is qui altari servit de altari vivere debet, assigno, offero et concedo Domino Deo et dicto altari seu prebiteratum, pro sustentacione vite dicti prebiteri seu rectoris et pro dicto centum solidorum anniversario faciendo et pro cereo qui ibi ardeat in elevacionem Corporis Christi et pro lampade etiam que ibi ardeat in elevacione Corporis Christi et pro lampade etiam que ibi ardeat incessanter, omnia illa censualia cum dominiis, firmis, faticis, laudimiis et quibuslibet iuribus eorundem, summam quinquaginta trium morabatinorum censualium et annualium quitiorum a censu dictum superioris in universo capiencia, que ego emi

seu conventum est pro me emi a Francisco Juliani, lancerio Barchinone. Quequidem censualia recipiuntur super diversis domibus, quas diverse emphiteote tenent, in civitate Barchinone, apud plateam Bladi et vicum vocatum del Mill, que tenentur sub dominio et alodio Elemosine dicte Sedis, cuiusquidem empcionis contractum dicti mei manumissores perficere teneantur, volens quod idem manumissores mei, cum dicta Elemosina seu eius administratoribus, quatenus iam de hoc tractatum extitit super mortificacione dictorum censualium, habeant prout melius potuerunt convenire.

Volo etiam et mando quod, si forsan dicti quinquaginta tres morabatini censuales ad sustentacionem dicti presbiteri et ad dictum anniversarium, cereum et lampadem et mortificacionem predictam et ad alia dicte capelle necessaria non suficerent, vel si dictus contractus cum dicto Francisco Juliani perfici comode non valebit, fiat ad predicta de aliis bonis meis debitum complementum, taliter quod predicta sortiantur efectum. Ita quod rector dicti altaris petat, colligat et recipiat censualia supradicta et omnia laudimia et proventus proveniencia exinde et firmet, racione dominii dicti altaris, in omnibus alienacionibus que fient de domibus pro quibus dicta censualia tribuantur et faticis utatur, et de eis faciat, annis singulis, dictum anniversarium dictorum centum solidorum et servicium dicti cerei et dicte lampadis, et totum residuum habeat pro sustentacione vite sue et admittatur ad emolumenta aliorum anniversariorum dicte Sedis et sit particeps in eisdem.

Ius patronatus autem dicti altaris dimitto heredibus meis subscriptis perpetuo, quicumque sint. Et dimitto seu assigno, cum presenti, dictum altare seu presbiteratum cum suis iuribus universis Raymundo Ferrarii, scolari mecum comoranti, pedagogo seu instructori subscriptorum filiorum meorum, qui, quando primum comode poterit, se faciat in prebiterum promoveri et interim faciat dictum servicium dicti altaris pro ydoneum substitutum, supplicans domino episcopo Barchinone quod ipsi Raymundo Ferrarii et non alii hac prima vice dictum altare conferat et eum instituat in eodem. Post cessum vero vel decessum ipsius Raymundi Ferrarii, volo dictum altare, quociens vacabit, assignari et conferri perpetuo persone ydonee de genere meo proximiori, scilicet michi in gradu parentele, si inveniatur alio prebitero bone conversacionis et vite aliud beneficium ecclesiasticum non habenti.

Sig+num Nicholai de Fabrica, auctoritate regia notarii publici Barchinone, testis. Sig+num Petri de Podiolo, auctoritate regia notarii publici Barchinone, testis. Sig+num Anthonii Agustini, auctoritate regia notarii publici Barchinone, qui hoc translatum, a suo originali fideliter sumptum et cum eodem de verbo ad verbum legitime comprobatum, scribi fecit et clausit VI die mensis febroarii anno a Nativitate Domini M CCC octuagesimo nono, cum litteris rasis in linea prima presentis clausure ubi dicti scribi fecit.»

El document núm. 4 evidencia que no només es legitimava davant de notari qualsevol de les qüestions relatives al funcionament del benefici, sinó també les relacionades amb la promoció de la seva capella, ja que comportaven pagaments d'imports força elevats. Igualment, queda demostrat que la documentació notarial dels *Registra Dotaliarum* de l'ADB es complementa magníficament amb la de l'AHPB.

4

1367, octubre, 14. Barcelona

Rebut signat pel procurador dels obrers de la seu als marmessors testamentaris de Guillem Almogàver pels 2.000 sous (100 lliures) pagats a canvi d'aquesta capella.

(AHPB, F. Ladernosa, 23/2, f. 70r)

Die jovis, XIIII die octobris anno predicto [1367]. Ego, Franciscus de Guardiola, beneficiatus in Sede Barchinone, procurator operis seu fabrice Sedis Barchinone [cons]titutus seu substitutus a venerabile Galcerando de Podio Bachone et Berengario de Feudo, canonicis Barchinone, operariis operis predicta, prout de ipsa mea procuracione constat per instrumentum confectum in posse Petri Borrelli, notarii Barchinone, quinta die madii anno presenti, confiteor et recognosco vobis, venerabili Petri Alquiximi, canonico barchinonense, domine Eulalie, uxori Guillelmi Almugaver, et Bernardo Çapila, manumissoribus testamenti dicti Guillelmi Almugaver, quondam, quod solvistis michi, predicto nomine, in tabula cambii Petri de Podio Viridi, campsoris Barchinone, mille solidos ex illis duobus mille solidos quos dictus Guillelmus Almugaver dari mandavit operi dicte Sedis pro una capella, sibi assignanda de capellie novis Sedis predicte, ad opus altaris et prebiteratus quo ipse testatori in dicta Sede mandavit institui. Et ideo, renunciando, et cetera, ffacio vobis de dictis M solidos presentes apoche instrumentum.

Testes A. Lulli et Berengarius de Casademunt.

Capella de Sant Pere in Cathedra *i Sant Joan* ante Portam Latinam*, promoguda pel tresorer reial Pere Desvall després que li fos cedida pels marmessors testamentaris de Francesc d'Eiximenis, els quals l'anaven a dedicar a sant Francesc*

El document núm. 5 constitueix un exemple de com podia variar la identitat del promotor d'una capella i la seva advocació fins i tot abans que estigués acabada, cosa que en pot arribar a complicar extraordinàriament el seguiment de l'historial. La cessió dels drets adquirits sobre ella també era un acte que, necessàriament, calia

legitimar davant de notari, per tal d'evitar reclamacions i fins i tot plets posteriors. Igualment, aquesta acta informa de l'estat en què es trobaven aleshores les obres de la capella: «incepta et usque ad medium vel quasi». Sense la localització d'aquest document no es comprendria la presència de l'escut dels Desvall a la capella, ja que només s'ha conservat l'acta de dotació del benefici d'Eiximenis (ADB) i la de concessió de la capella als seus marmessors (ACB), mentre que, en canvi, s'ha perdut la documentació del benefici fundat per Desvall.

5

1375, gener, 3. Barcelona

Acta de cessió de la capella promoguda pels marmessors testamentaris de Francesc d'Eiximenis a Pere Desvall, a canvi de la restitució de l'import que aquells havien pagat.

(AHPB, F. de Ladernosa, 23/3, s. f.)

Instrumentum factum venerabile Petro de Vallo pro venerabile Petro Ça Costa [...] venerabile Gisperti Dexiaminç, quondam, et domine Blanche, quondam sororis dicti Gis[perti...], venerabili Eymerici de Sarriano, quondam, et manumissorem et cetera subrogatum testamenti [...] Examiniç, quondam fratris dictorum Gisperti et domine Blanche, et per venerabile Andrea [de Me]dalia, manumissorem testamenti dicte domine Blanche, in quo instrumento concedunt et difinunt dicto Petro de Vallo illam capellam que est incepta et usque ad medium \vel quasi/ continuata in Sede barchiononense, in claustro, scilicet, novo ipsius Sedis, \contigua inmedia[te]/ portali ipsius claustri quod aperit versus Meridie. Quamquidem capellam domini episcopus et Capitulus concesserant et assignaverant \pro certa peccunie quantitate/ dictus manumissoribus ad opus altaris et prebiteratus que ibi, per ipsos manumissores, fieri debebant sub invocacione beati Ffrancisci de bonis dictarum manumissoriarum.

Ita quod [dictus] Petrus de Vallo, dando Operi dicte Sedis illam peccunie quantitatem, quam dicti manumissores, iuxta convencionem [...] inter ipsos manumissores et dictos dominos episcopum et Capitulum factam, dare debebant, possit [...] dictam capellam accipere ad opus altaris et prebiteratus quos ibi vult instituere, sub illa invocacione de qua [...] videbitur, et ibi facere sepulturam et signa sua, et cetera. Constat enim quod dicti prebiteratus dictorum manumissorum deservitur iam hodie in altari antiquo sancti Francisci in dicta Sede constructo, et quod dicti domini episcopus et Capitulum assignarunt, ut d[icitur], dictis manumissoribus alium idoneum locum in dicta Sede pro dicto prebiteratu manumissoriarum predictarum, et cetera. Fiat large, non est alia nota.

Testes venerabili Bernardus de Speluncis, canonicus Barchinone, et Anthonius Boules, prebiter.

Capella de Sant Tomàs Apòstol i Sant Antoni de Pàdua, promoguda per Jaume de Rocafort, ciutadà, en nom del seu pare, el difunt mercader Salvador de Rocafort

Aquest document, conservat en un dels *Registra Dotaliarum* de l'arxiu episcopal barceloní, ha estat seleccionat perquè conté nou dades especialment interessants, en relació amb diversos aspectes del tema estudiat:

La primera és el reconeixement de Rocafort que ha obtingut la capella després d'haver-ho suplicat insistentment al Capítol, tant ell com els amics que van intercedir al seu favor («ad supplicacionem et preces meas et quorundam amicorum meorum in hiis intercedencium»). Això evidencia fins a quin punt deurien ser cobejades les noves capelles de la catedral per alguns particulars, tot i les 100 lliures que costaven, alhora que demostra la prosperitat d'uns determinats sectors socials, capacitats per realitzar inversions força considerables.

La segona és la indicació, en ubicar la capella concedida, que el portal d'accés de l'església al claustre s'estava construint aleshores, on es va traslladar el suposat portal major de la seu romànica.

La tercera és l'ordre que el beneficiat celebri la missa quotidiana en qualsevol altre altar de la seu mentre s'acabi de construir la seva capella, cosa que evidencia que la fundació de beneficis era el detonant de la promoció de capelles.

La quarta és la insistència del fundador que l'altar de la seva capella no canviï d'advocació, temor que reflecteix la inestabilitat dels altars en aquell període d'enderrocs i trasllats per l'avanç de l'obra nova.

La cinquena és l'ordre que el beneficiat realitzi l'absolució sobre el sepulcre del pare del fundador, prova de la importància que devia tenir per a molts dels promotors el dret a ser enterrats en la pròpia capella, vora la influència positiva del seu beneficiat.

La sisena dada és que una inversió de 600 lliures podia no ser suficient per aconseguir una renda beneficial de 15 lliures, cosa que ens permet fer-nos una idea de la despesa considerable que comportava la fundació d'un benefici.

La setena és la descripció de les afrontacions d'una casa, part integrant del dot beneficial, situada al carrer Ample, de les quals es desprèn que l'actual carrer de la Mercè encara no estava totalment urbanitzat, ja que cap al sud la propietat limitava amb la platja («riparia maris»).

La vuitena és la disposició del fundador, per tal de protegir els seus interessos i els dels seus hereus, que, si no es pogués continuar finançant el benefici, els creditors disposin dels béns especialment obligats amb aquest motiu, però que respectin la resta del seu patrimoni. Aquesta estipulació reflecteix el temor a la insolvència que podien tenir

alguns fundadors davant l'adquisició d'un compromís tan feixuc com el finançament d'un benefici.

Finalment, la novena dada és la disposició dels atorgants, bisbat i Capítol, que la dona del fundador signi una renúncia a presentar reclamacions econòmiques, per raó del seus drets matrimonials, que afectin la dotació del benefici. Posteriorment, Caterina hauria de lamentar haver signat aquesta renúncia, ja que, un cop vídua, la trobem signant rebuts a particulars per préstecs destinats a desempenyorar diversos objectes. D'una banda, això indica que la manutenció d'un benefici no estava a l'abast de tothom i, de l'altra, explica que, amb el temps, les rendes de molts beneficis s'acabessin devaluant fins al punt que s'havien de dissoldre.

6

1353, gener, 2. Barcelona

Exemplar destinat al bisbat del contracte signat entre Jaume de Rocafort i la seva dona Caterina, d'una banda, i el bisbe i el Capítol catedralici, de l'altra, amb relació a la dotació d'un benefici i d'un aniversari en una de les capelles noves del claustre, concedida anteriorment al fundador.

(ADB, RD, I, f. 330v-333v. Hi ha una altra còpia d'aquest document, la de l'escrivania del notari, així com un exemplar de l'acta de concessió de la capella a l'ACB, Puig, 238, s.f., 1-1-1353 i 3-1-1353)

Institutio primi beneficii sanctorum Thome apostoli et Anthoni vianensis, constructi in claustro Sedis Barchinone

In nomine Domini, noverint universi quod cum Salvator de Rochaforti, quondam mercator et civis Barchinone, affeccione divina et ad honorem Dei et beate Virginis Marie et beate Eulalie et sancti Anthonii confessoris, et pro salute et remedio anime sue et omnium fidelium defunctorum, instituerit et ordinaverit in ecclesia Sedis Barchinone unum perpetuum presbiteratum sub invocacione beate Virginis Marie et sancti Anthonii confessoris, et dimiserit de bonis suis, pro emendo triginta morabatinos in alodio, ad opus et pro sustentacione vite prebiteri seu beneficiati ipsius presbiteratus et etiam ornamenta altaris seu capelle ipsius presbiteratus, sexcentas libras monete barchinonense de terno, volendo, mandando et ordinando quod heres suis universalis, simul cum manumissoribus quos in dicto suo testamento elegit, emeret post obitum suum, quanticius posset, de dictis sexcentis libris, ipsos triginta morabatinos in alodio et loco ydoneo et decenti ipsosque assig- //331r//naret dicto presbiteratu et eius beneficiato seu rectori pro sustentacione vite ipsius rectoris, et etiam emeret ornamenta necessaria altari ipsius presbiteratus, secundum quod dicto heredi suo et etiam dictis manumissoribus suis videretur expedire, prout hec et

alia in dicto suo testamento, quod factum fuit et receptum per Franciscum de Podio, notarium infrascriptum, pridie idus augusti anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo nono, lacius continentur.

Et dicte sexcente libre non sufficiant ad emendum quindecim libras monete barchinonense de terno in alodio, quas quilibet instituens prebiteratum in dicta Sede, iuxta ordinacionem honorabilis Capituli dicte Sedis, emere tenetur pro sustentacione vite presbiteri seu beneficiati ipsius presbiteratus et etiam ad emendum tres libras dicte monete, quas, iuxta dictam ordinacionem, quilibet instituens prebiteratum in dicta Sede emere tenetur in alodio pro anniversariis fiendis quolibet anno in dicta Sede.

Et ego, Jacobus de Rocaforti, mercator et civis Barchinone, filius et heres universalis dicti Salvatoris de Rochaforti, quondam, suplicaverim honorabile Capitulo dicte Sedis quatenus concederet michi aliquam capellam, in qua ego possem dotare dictum presbiteratum sub invocacione beatorum Thome apostoli et Anthonii confessoris de ordine minorum ipsumque venerabile Capitulum, ad supplicacionem et preces meas et quorundam amicorum meorum in hiis intercedencium, assignaverit michi capellam que construitur et fit noviter in dicta Sede, scilicet primam post portale(m) novum quod nunc fit in eadem Sede, versus partem circii et versus claustrum eiusdem Sedis, in qua capella seu altari eiusdem ego possim dotare dictum presbiteratum sub invocacione tamen dictorum beatorum Thome apostoli et Anthonii confessoris. Sic, quod semper dictum altare esset in dicta capella sub invocacione dictorum beatorum Thome apostoli et Anthonii confessoris, et non alterius sancti.

Hoc tamen acto, quod ego, hinc ad quindecim annos primos et continue venturos, teneor emere in alodio, in loco ydoneo et decente in civitate Barchinone seu in eius suburbio vel in territorio eiusdem civitatis, michi super hiis eleccione servata, decem et octo libras monete barchinonense de terno in morabatinis rendalibus, ad cognicionem venerabilium Petri Alquissimi, Petri Bramona et Bartholomei Cathalani, canonicorum dicte Sedis, vel duorum aut unius eorum, simul cum venerabilibus Berengario Vives, jurisperito, Bernardo Ramis et Raimundo de Riaria, mercatoribus, civibus Barchinone, manumissoribus dicti Salvatoris de Rochaforti, vel duobus aut uno ipsorum, videlicet quindecim libras ad opus et pro sustentacione vite presbiteri seu beneficiati dicti presbiteratus, et tres libras pro anniversariis quolibet anno fiendis per rectorem dicti presbiteratu in dicta Sede. Et quod interim usque quo, videlicet, dicte decem et octo libre fuissent empte per me per modum predictum, quod ego teneor dare et solvere quolibet anno presbitero seu beneficiato dicti altaris dictas decem et octo libras, et ego velim et cupiam propositum seu ultimam voluntatem dicti patris mei,

quondam, ac predicta inter me et dictum //331v// venerabile Capitulum acta, ut superius continentur, plenius adimplere.

Idcirco ego, dictus Jacobus de Rochaforti, ad honorem omnipotentis Dei et beate Virginis Marie, matris eius, et beatorum Thome apostoli et Anthonii confessoris de ordine minorum, et pro remedio anime mee et dicti patris mei et domine matris mee, quondam, et domine Caterine, uxoris mee, et omnium fidelium defunctorum, instituo nunc de presenti, ad altare dicte capelle, unum perpetuum presbiteratum —per dictum patrem meum institutum in suo ultimo testamento— sub invocacione, videlicet, beatorum Thome apostoli et Anthonii confessoris de ordine minorum. Ita, videlicet, quod semper dictum altare sit et vocetur sub invocacione dictorum sanctorum (Thome) apostoli et Anthonii confessoris de ordine minorum, volens, ordinans et mandans quod presbiter seu beneficiatus dicti presbiteratus celebret et celebrare teneatur quolibet die in dicto altari, in continenti cum constructum ipsum altare fuerit in dicta capella, missam pro anima dicti patris mei, quondam, et domine matris mee, quandam, et domine Catherine, uxoris mee, ac mei et omnium fidelium defunctorum. Interim vero, usque quo videlicet dictum altare constructum fuerit in eadem capella, teneatur ipse beneficiatus celebrare cuilibet die missam in aliquo altari dicte Sedis pro anima mea et dictorum patris mei et aliorum predictorum. Et, nichilominus, quod idem presbiter sive beneficiatus interesit et interesse teneatur in ecclesia dicte Sedis, quolibet die, omnibus horis canonicis, tam nocturnis quam diurnis, a cantico videlicet gradu inclusive usque ad completorum inclusive, et tumulum absolvere in quo ossa dicti patris mei, quondam, fuerunt lacerata.

Ego, vero, attendens vos, Raymundum Çator, presbiterum diocesis Barchinone, dignum existere, ecclesiasticum beneficium consequi et habere propter vestra merita probitate, super quibus fidedignorum testimonio laudabiliter comendatur, gratis et ex certa sciencia concedo et assigno vobis, dicto Raymundo Çator, presenti, dictum presbiteratum cum omnibus suius iuribus et pertinencii universis, tam presentibus scilicet quam futuris, quamdiu vixeritis in humanis. Item, attendens quod in altario servit de altario vivere debet, convenio et promitto vobis, dicto Raymundo Çator, nomine vestro et dicti beneficii, quod, hinc ad quindecim annos proximos et continue venturos, emero in alodio et in loco ydoneo et decenti in civitate Barchinone vel in eius suburbio, vel in territorio eiusdem civitatis —super hiis alternative michi eleccione servata— decem et octo libras monete barchinonense de terno, ad cognicionem dictorum venerabilium Petri Alquissimi, Petri Bramona et Bartholomei Cathalani, canonicorum dicte Sedis, vel duorum aut unius eorum, ac dictorum venerabilium Berengari Vives, iurisperiti, Bernardi Ramis et Raymundi de Riaria, mercatorum, civ(i)um Barchinone, manumissorum dicti Salvatoris de Rochaforti, vel duorum aut

unius insimul cum dictis canonicis, aut duobus aut uno illorum, videlicet, quindecim libras ad opus et pro sustentacione vite vestre et beneficiati presbiteratus predicti, qui pro tempore fuerit, et tres libras pro anniversariis fiendis in dicta Sede per rectorem seu beneficiatum dicti presbiteratus quolibet anno, videlicet, qua computabitur idus augusti. Emero etiam novem solidos censuales in alodio ad opus unius lampadis que ardeat coram altari dicte capelle.

Interim vero usque quo, videlicet, dicte decem et octo libras et novem //332r// solidos fuerint per me empte per modum predictum, ego promitto dare et solvere quolibet anno vobis, et cuicumque qui fuerit presbiter seu beneficiatus dicti altaris post obitum vestrum seu vestri ab ipso beneficium recessum, dictas decem et octo libras et novem solidos dicte monete, scilicet dictas quindecim libras pro sustentacione vite dicti rectoris et dictas tres libras pro dicto anniversario fiendo et dictos novem solidos pro dicta lampade, per hos scilicet terminos, videlicet, novem libras in proximo venturo festo sancti Johannis mensis junii et alias novem libras et novem solidos in festo Nathalis Domini subsequenti, et deinde quolibet anno dictorum quindecim annorum usque quo, videlicet, dicte decem octo libre et novem solidi per me fuerint, ut superius declaratur, empti. Volo tamen quod rector seu beneficiatus dicti beneficii firmet, domini racione, in omnibus et singulis instrumentis vendicionem et aliarum alienacionum que fient de honoribus et posessionibus super quibus predicte decem et octo libre et novem solidi recipientur, et concedat fatichas et recipiat laudimia, et ipsa sua propia faciat.

Intelligatur tamen et michi expresse retineo quod ego et mei semper habeamus ius patronatum dicti presbiteratus, et quod, quandocumque et quocienscumque ipsum presbiteratum vaccare contigerit, presentemus et presentare possimus domino episcopo Barchinone seu eius vicario rectorem seu beneficiatum ad ipsum presbiteratum, scilicet presbiterum vel alium clericum ydoneum de quo michi et meis videatur, qui, si presbiter non fuerit, habeat se, infra unum annum a die presentationis ipsius in antea continue venturum, ad sacros ordines promoveri. Interim tamen non cesset ipsum servicium ipsius presbiteratus, ymmo fiat interim per aliquem presbiterum conducticium ipsum servicium de bonis et redditibus dicti presbiteratui, sicut decet.

In super, convenio et promitto vobis, dicto Raymundo Çator ac domino episcopo Barchinone et eius venerabili vicario, qui nunc est et pro tempore fuerit, et venerabili Capitulo dicte Sedis Barchinone ac vobis etiam, notario infrascripto, tanquam publice persone pro eis et pro aliis etiam personis quarum interest et intererit recipienti et paciscenti, quod predicta omnia et singula attendam et complebo et tenebo et observabo im perpetuum, et quod in aliquo non contraveniam aliquo iure, causa vel etiam racione. Et pro hiis complendis et attendendis

et tenendis et observandis obligo vobis et aliis rectoribus seu beneficiatis dicti presbiteratus, qui pro tempore fuerint, et etiam dicto domino episcopo Barchinone et venerabili Capitulo dicte Sedis specialiter quoddam hospicium meum cum operatoriis, introitibus et exitibus et omnis aliis pertinenciis et iuribus suis quod ego habeo et possideo per liberum et franchum alodium in civitate Barchinone, in vico vocato lo carrer Ample, quodque terminatur ab oriente et a circio in carrariis publicis, a meridie in riparia maris, ab occidente in tenedone Francisci Marqueti, civis dicte civitatis, sic et sub tali condicione, quod ego, Jacobus predictus, quamdiu ipsum hospicium habuero et dominus ipsius fuero, teneor vobis sol-//332v//vere dictum censum decem et octo librarum et novem solidorum, et perpetuum quicumque dominus fuerit dicti hospicii teneat ipsum pro vobis, dicto Raymundo, et pro dicto beneficio pro franquo alodio et quitio et cum omnia dominacione, faticha atque laudimio et alio pleno iure, sic quod alium dominium non possimus ego aut successores mei in dicto hospicio eligere aut habere nisi dictum beneficium et vos, dictum Raymundum, et successores vestros in eodem.

Retineo tamen michi et heredibus meis quod, cum ad cognicionem premissorum dominorum canonicorum et manumissorum predictorum, iuxta tamen formam predictam, emero dictum censuale infra dictos quindecim annos in loco tuto, ydoneo et securo, ut superius continetur, quod dictum hospicium meum sit desobligatum, franchum, liberum et quitium ab omni onere dicti census et cuiuslibet alterius servitutis dicto beneficio prestandis per me, dictum Jacobum. Aliter, si ego aut heredes mei infra dictos quindecim annos non emerimus dictum censum decem et octo librarum et novem solidorum, et dicto beneficio et beneficiato eius, nomine ipsius, cum effectu non assignaverimus et in corporalem posessionem posuerim aut possuerint dicti heredes mei, ut supra tactum est, quod extunc perpetuo dictum hospicium, cum omnibus pertinenciis, iuribus et operatoriis suis, remaneant sub alodio et dominio francho et quitio dicti beneficii, et ibidem et pro ipso percipiat beneficiatus, quicumque fuerit, michi vel im poster<i>um dictum censum decem et octo librarum novem solidorum, cum faticha triginta dierum et totidem noctium, et cum laudimio et faticha et empara et omnia alia dominacione, prout melius poterit intelligi ad comodum et utilitatem dicti beneficii et vestri, dicti Raymundi, et omnium aliorum beneficiatorum qui pro tempore fuerint in ipso beneficio.

Generaliter vero, pro predictis omnibus et singulis complendis et attendendis et tenendis et observandis, obligo vobis omnia alia bona mea mobilia et immobilia, habita et habenda. Et, ut predicta maiori gaudeant firmitate, non vi nec dolo sed sponte iuro per Dominum Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia, manibus meis corporaliter tacta, predicta omnia et singula attendere et complere et tenere et observare, et in aliquo non contravenire aliquo iure, causa vel etiam racione,

renuncians quantum ad hec, gratis et ex certa sciencia, legi sive iure dicenti, quod prius recurratur ad specialiter quam ad generaliter obligata et, alii legi sive iure dicenti, quod, quamdiu potest satisfieri creditori de re sibi specialiter obligata, manus ad alia non extendant et, alii legi sive iure dicenti, quod qui factum promittit solvendo interesse liberatur ab ipsa promissione et omni alii iuri, racioni et consuetudini contra hoc repugnantibus.

Ad hoc ego, Caterina, uxor dicti Jacobi de Rochaforti, laudans, approbans et confirmans omnia et singula supradicta et eisdem omnibus et singulis expresse consenciens, prout melius et plenius superius continetur, gratis et ex certa sciencia convenio et promitto vobis, dicto Raymundo Çator, et aliis rectoribus seu beneficiatis dicti presbiteratus, qui pro tempore //333r// fuerint, necnon dicto reverendo domino episcopo Barchinone et venerabili Capitulo dicte Sedis, quod nunquam contra predicta vel aliqua de predictis veniam racione dotis mee vel sponsalici mei seu augmenti aut donacionis propter nupcias, et racione iuris ypothecarum mearum nec ex quacumque alia racione, iure vel causa. Ego, enim, cerciorata de iure meo, renuncio quod ad hec, gratis et ex certa sciencia, ipsi doti mee, sponsalicio meo et iuri ypothecarum mearum, quod vobis et dictum presbiteratum quantum ad predictam ex pacto remitto, et beneficio velleyani senatus consulti et autentice, si qua mulier posite ad velleyarum qua autentica cavetur, quod, quando mulier se obligat cum marito vel obligacioni mariti consenserit, quod huiusmodi obligacio seu consensus non valeat nisi manifeste probetur pecuniam ipsam in propriam ipsius mulieris utilitatem fore conversam et omni alii iuri, racioni et consuetudini contra hoc repugnantibus. Et, ut predicta maiori gaudeant firmitate, non vi nec dolo sed sponte iuro per Dominum Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia, manibus meis corporaliter tacta, predicta omnia et singula tenere et observare, et in aliquo non contravenire aliquo iure, causa vel etiam racione.

Hec igitur que dicta sunt facimus paciscimur et promittimus, per nos et omnes heredes et successores nostros quoscumque, nos, dicti coniuges, scilicet, uterque nostra a se dicta, vobis, dicto Raymundo Çator ac dictis domino episcopo Barchinone et venerabili Capitulo dicte Sedis et vobis etiam, notario infrascripto, tanquam publice persone pro eis et pro aliis etiam personis quarum interest et intererit, recipienti et paciscenti ac etiam legitime stipulanti.

Ad hec nos, Franciscus Rufacii, decretorum doctor et canonicus Barchinone, vicarius generalis in spiritualibus et temporalibus reverendi in Christo Patris et Domini domini Michaelis, miseracione divina episcopi Barchinone, in remotis agente.

Et nos, Capitulum dicte Sedis Barchinone, congregati pro causa predicta in domo vocata «de Capitulo» ad sonum campane dicte Sedis, ut moris est, laudantes, approbantes et confirmantes omnia et singula

supradicta, et eisdem omnibus et singulis expresse consentientes, prout superius continetur, gratis et ex certa sciencia convenimus et promittimus vobis, dicto Jacobo de Rochaforti, et vestris quod predictam assignacionem, loci et capelle quam vobis fecimus, ut superius per vos est dictum, tenebimus et observabimus im perpetuum vobis et rectori seu beneficiato dicti presbiteratus. Promittimus etiam vobis quod predictum anniversarium facimus fieri quolibet anno, ut superius continetur, vobis tamen seu rectore aut beneficiato dicti presbiteratus dante et solvente procuratori anniversariorum dicte Sedis quolibet anno dictas tres libras monete barchinonense de terno pro ipso anniversario fiendo in dicta Sede, ut superius emanatur.

Et volumus nos, dicti contrahentes, quod de predictis fiant et fieri possint, tam nobis et utrique nostrum quam dicto rectori seu beneficiato dicti presbiteratus, tot originalia et publica instrumenta, quot inde pecierimus et habere voluerimus per notario infrascriptum.

Actum est hoc Barchinone, secunda die mensis januarii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo tercio. Sig (+)num Jacobi de Rochaforti; sig(+)num Catherine, eius uxoris, predictorum, qui hec laudamus, firmamus et iuramus. Sig(+)num Francisci Rufacii, vicarii. Sig(+)num Berengarii de Podiolo, archidiaconi Penitensis; sig(+)num Jaufredi de Sancta Eugenia, sig(+)num Bartholomei Cathalani, sig(+)num Pettri Bramona, sig(+)num Raymundo Ferrarii, sig(+)num Raymundi Romei, sig(+)num Francisci Sala, sig(+)num Berengarii Rubi, sig(+)num Petri Alquissimi, sig(+)num Bernardi de Portica, canonicorum predictorum qui hoc laudamus, concedimus et firmamus, ac nos, dictus vicarius, in predictis, ex parte dicti domini episcopi, auctoritatem nostram interponimus et decretum.

Testes hiuis rei sunt Jacobus Thome, mercator; Guillelmus Poncii, cotonerius; Galcerandus Ferrarii, cives Barchinone, Raymundus Plana, rector ecclesie de Rubi, et Arnaldus de Vilardello, beneficiatus in capella Dominum Nostri Ihesu Christi Sedis predicte.

Sig(+)num Francisci de Minorisa, auctoritate regia notarii publici Barchinone, qui vice et rogatu discreti Arnaldi Piquerii, connotari sui, pro nunc a dicta civitate absentis tenentisque scripturas scribanie discreti Francisci de Podio, quondam, connotari sui, hoc instrumentum repertum, firmatum, notatum inter scripturas scribanie dicti Francisci de Podio et in mundum redactum, et unum clausum traditum in hanc publicam formam redigens scribi fecit, et cum eius nota legitime comprovabit et auctoritate honorabilis regentis vicariam Barchinone clausit decima octava die julii anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo duodecimo, cum litteris rasis in lineis VI, ubi dicitur «torno», et in XIX «teneatur» et in XXIX «rectoris» et in LXI «predictam», et cum supraposito in linea XXIII «dicto».

Capella de Sant Gabriel, promoguda per Guillemona de Barberà, dama de la reina Elionor i vídua del cavaller Francesc de Togores

El compromís de concessió d'una capella per part de la institució eclesiàstica pertinent i el de finançar-la, per part d'un particular, constituïen un acte que calia legitimar nogensmenys que la fundació d'un benefici. D'una banda, la institució s'havia d'assegurar que podria disposar d'aquells diners per continuar l'obra nova, mentre que, de l'altra, el particular havia de tenir la certesa que la seva quantiosa donació es recompensaria com desitjava.

7

1379, octubre, 12. Barcelona

Nota del contracte signat entre els procuradors i administradors de l'obra de la seu, d'una banda, i Guillemona, de l'altra, sobre la construcció d'aquesta capella.

(ACB, LO, 1352-1394, f. 57r)

Die lune, XII die octobris anno predicto [M CCC LXXIX]. Instrumentum convencionis facte inter venerabiles Guillelmum de Fontibus et Franciscum Pineda, canonicos Sedis Barchinone, ut procuratores ipsius Sedis operis, ex una parte, et venerabilem dominam Guillemonetam, uxor venerabili Francisci de Togoris, quondam militis, ex altera, super capellam hediffica(n)dam per dictam dominam Guillemonetam in claustro ipsius Sedis sub invocacione beati Gabrielis arcangeli, et cetero. Est in [...] cohoperta huius libri et occupat unam foleam.

8

1379, desembre, 5. Barcelona

Aquest és el primer dels quatre rebuts conservats amb relació al pagament d'aquesta capella, en cadascun dels quals es recorda a la promotora el compromís de finançament contret en virtut del document notarial que va signar. El procurador menor de l'obra de la seu signa aquest rebut a Guillemona pel pagament del primer termini, 40 lliures de les 130 que la promotora havia promès a canvi de la capella. Segons s'observa en els llibres d'obra, l'import pagat habitualment per les noves capelles del claustre era de 100 lliures, de manera que la donació de Guillemona va excedir l'habitual, com potser corresponia a una privilegiada dama de la reina Elionor. El fraccionament del pagament de les capelles en tres o quatre terminis era molt freqüent, no només perquè es tractava de quantitats força considerables, sinó perquè calia garantir el compliment del compromís per ambdues parts.

(ACB, LO, 1352-1394, f. 58r)

Die sabbati, quinta die decembris anno predicto [M CCC LXXIX]. Sit omnibus notum quod ego, Petrus Blanch, presbiter beneficiatus in Sede Barchinone, procurator minor operis fabrice dicte Sedis, concedo et recognosco vobis, venerabile domine Guillemonete, uxor venerabili Francisci de Togoris, quondam militis, quod solvistis michi [...] ad nostra voluntatem quadraginta libras Barchinone, quas vos solvere debebatis in mense octobris proxime preterito ex illis centum triginta libris [...] quas vos, adjutorium confeccionis vestre capelle, quam in claustro Sedis Barchinone instituistis et construxistis seu construi fecistis sub invocacione sancti Gabrieli archangeli, dicto Operi dare et solvere promisistis cum instrumento inde facto, in posse notario infrascripto die \21 octobris/ anno infrascripto. Et ideo, renunciando excepcione non numerate et non solute peccunie et doli, dicto nomine ffacio vobis et vestris de predictis XL libris presentem apocham de soluto et bonum et perpetuum finem et pactum de ulterius non petendo.

Testes venerabili Anthonius de Fornellis, canonicus; Guillelmus de Fonte, presbiter beneficiatus in Sede Barchinone, et Jacobus Rosselli, scriptor.

9

1380, febrer, 27. Barcelona

Rebut signat pel procurador menor de l'obra de la seu a Guillemona pel pagament del segon termini, 30 lliures de les 130 promeses a canvi de la capella.

(ACB, LO, 1352-1394, f. 53v)

Die sabbati, XXVII die ffebruarii anno a Nativitate Domini M CCC LXXX. Sit omnibus notum quod ego, Petrus Blanch, presbiter beneffi-ciatus in Sede Barchinone, procurator minor Operis seu fabrice eiusdem Sedis, concedo et recognosco vobis, venerabile domine Guillemonete, uxor venerabili Francisci de Togoriis, quondam militis, quod solvistis michi, dicto nomine, ad vestram voluntatem illas trigintam libras barchinonenses, quas vos solvere debebatis prima die presentis mensis ffebruarii ex illis centum trigintam libris dicte monete, \et/ quas vos in adjutorium confeccionis seu construccionis vestre capelle, quam in claustro Sedis Barchinone instituistis seu construi fecistis sub invocacione sancti Gabrielis arcangeli, dicto Operi dare et solvere promisistis cum instrumento inde facto, in posse notarii infrascripti, X[II] die octobris anno a Nativitate Domini M CCC LXXIX. Et ideo, renunciando excepcioni non numerate et non solute peccunie et doli, dicto nomine, facio vobis et vestris de predictis XXX libris presentem apocham de soluto et bonum et perpetuum finem et pactum de ulterius non petendo. Actum est hoc Barchinone.

Testes venerabilis et discretus Anthonius de Fornellis, canonicus; Bartholomeus Stapera et Bartholomeus Castlar, beneficiati in Sede Barchinone.

10

1380, juny, 10. Barcelona

Rebut signat pel procurador menor de l'obra de la seu a Guillemona pel pagament del tercer termini, 30 lliures de les 130 promeses a canvi de la capella.

(ACB, LO, 1352-1394, f. 59)

Die veneris, X die junii anno predicto [M CCC LXXX]. Ego, Petrus Blanch, benefficiatus in Sede Barchinone, procurator minor Operis seu fabrice eiusdem Sedis, concedo et recognosco vobis, venerabile domine Guillemonete, uxor venerabili Francisci de Togoriis, quondam militis, quod solvistis michi, [dicto nomine], ad meam voluntatem illas triginta libras barchinonenses, quas vos solvere debebatis prima die presentis mensis junii ex illis centum trigintam libris dicte monete, quas vos in adjutorium confeccionis seu construccionis vestre capelle, quam in claustro Sedis Barchinonense instituistis et construxistis seu construi //59v// fecistis sub invocacione sancti Gabrielis arcangeli, dicto Operi dare et solvere promisistis cum instrumento inde facto, in posse notarii infrascripti, XII die octobris anno a Nativitate Domini M CCC LXXIX. Et ideo, renunciando excepcioni non numerate et non solute peccunie et doli, Deo nomine, facio vobis et vestris de predictis XXX libris presentem apocham de soluto \ac bonum et perpetuum finem et pactum de ulterius non petendo/. Actum est hoc Barchinone. Testes venerabilis et discreti Anthonius de Fornellis, canonicus; Francischus de Carrariis, beneficiatus in Sede Barchinone, et Jacobus Rosselli scriptor.

11

1384, octubre, 1. Barcelona

Rebut signat pel procurador menor de l'obra de la seu a Guillemona pel pagament del quart i darrer termini, 30 lliures de les 130 promeses per la promotora a canvi de la capella.

(ACB, LO, 1352-1394, f. 61v)

Die sabbati, prima die octobris anno predicto [M CCC LXXX IIII]. Sit omnibus notum quod ego, Petrus Blanch, presbiter beneficiatus in Sede Barchinone, procurator minor Operis seu fabrice eiusdem [Sedis], concedo et recognosco vobis, venerabile domine Guillemonete, uxor venerabili Francisci de Togoriis, quondam militis, quod solvistis michi, dicto nomine, ad meam voluntatem illas triginta libras barchinonenses, quas per vos [michi], Deo nomine, [...] restavant ad solvendum ex illis

centum trigintam libris dicte monete, quas vos in adjutorium confeccionis seu construccionis capelle vestre, quam in claustro Sedis Barchinonense instituistis et construxestis \seu construi fecistis/ sub invocacione sancti Gabrielis arcangeli, dicto Operi dare et solvere promisistis cum publico instrumento inde facto, in posse notario infrascripti, \XII die octobris anno a Nativitate Domini M CCC LXXX tercio/, quod quidem instrumentum [debiti] vobis cum presenti cancello et anullo et pro cancellatos et anullatos volo penitus haberi. Et ideo, renunciando excepcioni non numerate et non solute peccunie et doli, mali et accioni in futurum et omni alii [...] et consuetudini contra hoc repugnantibus, dicto nomine, ffacio vobis et vestris [...] de predictis XXX libris, sed etiam de omnibus dictis CXXX libris, per vos inter diversas soluciones persolutis, presentem apocham de solute ac bonum et perpetuum finem et pactum de ulterius non petendo. Actum est hoc Barchinone.

Testes discretus Arnaldus Gual, prebiter, beneficiatus in Sede Barchinone, Con[tescinus] de Podio, sartor, civis, et Jacobus Rosselli, scriptor Barchinone.

Capella de Tots Sants, promoguda per l'apotecari Pere Tresserres

Aquest document ha estat seleccionat perquè s'hi observa clarament que el dret d'enterrament en la capella adquirit pel promotor en finançar-la era tan important que, de vegades, era entès per les autoritats eclesiàstiques com la raó fonamental del donatiu («illas centum libras ... pro quibus ... vobis concesserunt sepulturam in quodam capellam»).

12

1366, gener, 27. Barcelona

Rebut signat pel procurador de l'obra de la seu a Pere Tresserres pel darrer termini de les 100 lliures pagades a canvi de la capella.

(ACB, LO, 1352-1394, f. 21r)

XXVII die januarii anno a Nativitate Domini M CCC LX sexto. Ego, Guillelmus Boneti, procurator, et cetera, concedo et recognosco vobis, Petro de Tresserris, apothecario, civi Barchinone, quod solvistis michi inter diversas soluciones omnis illas centum libras monete barchinonense de terno, pro quibus reverendus dominus episcopus //21v// Barchinone et Capitulum Sedis barchinonensem vobis concesserunt sepulturam in quodam capellam ipsius Sedis signaque vestra in eadem capella facere promiserunt. Et ideo, renunciando excepcioni non numerate et non solute peccunie et odi, nomine predicto, facio vobis et vestris de predictis centum libris bonum et perpetuum finem et pactum non petendo. Testes Raimundus de Gavano, Petrus Dalmacii et Petrus Balaguerii, scriptores.

Capella de Sant Vicenç: retaule donat pel beneficiat Raimon Ferrer, realitzat pel pintor Llorenç Saragossa

Malauradament els capítols següents es troben molt malmesos, a més d'inacabats, però constitueixen un excel·lent exemple de quines eren les preocupacions bàsiques dels donants de retaule amb relació a l'execució, la configuració i la qualitat de l'obra:

En primer lloc hi figura la data de lliurament.

En el segon, l'estructura: tres carrers, un central i dos laterals, amb bancal, guardapols i les divisòries dels compartiments ornamentades amb les espigues habituals aleshores.

En el tercer, la iconografia: imatge del sant triomfant al compartiment central, calvari al superior, episodis de la vida del sant als laterals i mitges imatges de sants diversos al bancal, tot molt habitual. Cal destacar que no era usual que els donants disposessin meticulosament la iconografia del retaule, a banda d'aquests trets generals, la qual cosa sembla indicar que els pintors disposaven de prou coneixements sobre la vida i miracles dels sants.

En quart lloc (tot i ser un motiu central de preocupació pels donants), els materials: els millors per a les escenes (atzur d'Acre i or de florí de Florència) i els regulars pel guardapols (atzur d'Alemanya i argent en full).

Finalment, en cinquè lloc, el que crida més l'atenció d'aquests capítols: l'incentiu econòmic que ofereix el donant al pintor perquè compleixi amb l'encàrrec abans del temps estipulat, tot i que, possiblement, en cas de retard, la contrapartida era una penalització. Malauradament, el document està inacabat i no ho podem verificar. Tant l'import com el breu període d'execució suggereixen que devia ser una obra modesta, de reduïdes dimensions.

13

1369, juliol, 24. Barcelona

Capítols signats entre el pintor Llorenç Saragossa i el beneficiat Raimon Ferrer per a la realització del retaule d'aquesta capella.

(AHPB, P. Borrell, 13/9, documents plegats i intercalats entre els f. 68v i 69r i 82v i 83r, sense numerar)

Die martis, vicesima quarta die iulii, anno a Nativitate Domini millesimo CCC LX nono. Actum convenium fuit inter discretum Raimundum Ferrarii, presbiterum, rectorem altaris sancti Vincencii constructi in Sede Barchinone, ex una parte, et Laurencium de Cesarauguste, pictorem, civem Barchinonem, ex altera, prout infra sequitur.

Primerament, lo dit Lorens promet que, d'ací per tot lo mes de novembre primer e contínuament següent, pintarà e pintat haurà e acabarà al dit Ramon Ferrer ·I· reetaule de III posts o taules, ab son spigó e ab son guarda[pols] e ab ·I· bancal en la forma [...] Ítem, que en la taula migana del dit reetaula pintarà la ymaia de sent Vicenç e, en la punta de la dita taula farà lo crocifix de Ihesuchrist ab ymayes pertanyents. E açò farà de bo e fin aur de Florença e de [fin] asur de Acra, e altres colors aquí pertanyents *//verso//* [... Ítem] que, en aquest cas, lo dit Ramon Ferrer li aie a donar o fer donar, per [ca]scuna setmana que restarà del temps dins lo qual li ha promès de fer lo dit retaule, ultra lo preu daval scrit, V sous. Ítem, que lo dit Ramon Ferrer li dóna e li pagarà per rahó del dit retaule XXV lliuras de barchinonés, part los dits V sólidos, los quals li promet de dar en lo cas damunt dit, pagadores, ço és [a] saber, X lliuras en [...] que serà en[drapat e de]boxat e lo romanent con sie fet e acabat.

Et h[...] iurarunt d[ict]e partes. Presentes Johanne de Mandagachis, scrip[tor] litere rotunde, habitator Barchinone, Raimundo de Gava[no] et Petro Bulagavi, scriptoribus Barchinone.

[...] Ítem, que en cascuna de les romanents dues també farà II històries de sent Vicenç e açò de b[on e] fin aur e de asur de [Acra]. Ítem, [en] lo banchal, pintarà de bo e fi aur de Florença e de asur de Acra, ab miges ymaies que hi farà, e de altres bones colors aquí pertanyents. Ítem, que [en lo] guardapols o polsers del dit tabernacle pintarà de asur de Alam[anya] e de fulla d'argent [...] Ítem, que, si per aventura lo dit Lorens dins lo dit temps no havie pintat e acabat lo dit retaule, que, per cascuna setmana que més [...p]a[sa]ria, aie a jaquir, del preu daval scrit, al dit Ramon Ferrer V sous per [cas]cuna setmana; o, si abans del dit temps lo havie acabat ...

Capella de les Verges (ara de Santa Llúcia): retaule donat pel prior de la capella Pere Feliu, realitzat pel pintor Ramon Destorrents

14

1362, febrer, 2. Barcelona

Compromís de pagament, malauradament molt malmès, signat per Pere Feliu a Ramon Destorrents amb relació al darrer termini (15 lliures) del retaule que va encarregar-li per a aquesta capella. Actua com a testimoni el conegut il·luminador Arnau de la Pena.

(ACB, P. Borrell, 104, f. 178v)

Die lune, XX[.] die februarii anno predicto [1362]. Ego, Petrus Felicis, prior capelle Undecim millium Virginum, confiteor et recognosco

vobis, [R.] de Torrentibus, pictori Barchinone, quod debeo vobis quindecim libris barchinonensis racione cuiusdam retabuli quem fecistis ad opus altaris [m]aioris dicte capelle; qu[...] quindecim libris restant[is] vobis ad solvendum ex illis [...] libris, pro quibus vos fecistis dictum retabulum. Et ideo, renunciando [...] convenio quod predictas quindecim libras solvebo vobis in primo venturo [...] Pasche [...] et cetera, sine dilacione, et cetera, et tradatur, et cetera, [...] vobis [...] et cetera.

Testes Arnaldus de la Pena, illuminator, civis Barchinone, et Anthonius Balli[s], scriptor.

SANTA MARIA DEL MAR

Capella de la Santíssima Trinitat, promoguda per Sança, dona del vicecanceller Guillem Alomar

Entre els ornaments que es descriuen en aquest document, hi ha un retaule amb bancal, la cortina del qual porta els escuts de Sança, fet que permet identificar-la com la donant.

15

1349, febrer, 7. Barcelona

Rebut signat pel patró i el nou beneficiat del presbiterat fundat per Sança als marmessors testamentaris del beneficiat anterior, amb motiu de l'inventari atorgat per aquests amb relació als ornaments beneficials.

(AHPB, J. Ferrer, 19/3, f. 45)

Ego, Jacobus Burgues, civis Barchinone, dominus et patronus secundi presbiteratus instituti in altare Sancte Trinitatis constructo in ecclesie Beate Marie de Mari Barchinone, et ego, Arnaldus Ffrancisci, presbiter beneficiatus dicti secundi presbiteratus, confitemur et recognoscimus vobis, Bernardo de Tous, presbitero beneficiato capelle sancti Michaelis constructe in ecclesia Sancte Marie de Apiaria, Bernardo Blita, de villa Apiarie, et Guillelmo Parera, presentibus, et Petri de Argençola, termini de Apiaria, licet absentibus, manumissoribus testamenti [Raimundi] Parera, quondam, prebiteri beneficiati dicti secundi prebiteratus, quod tradidistis michi, dicto Arnaldo Ffrancisci, res infrascriptas, que sunt dicti secundi prebiteratus et pro ornamento dicti altaris, scilicet, unum missalem, unum calicem argenti, unam pulcram ymaginem beate Marie, quasdam tabulas quatuor pecitarum, unum rerataula cum banco, quasdam cortinas virides de panno lini cum signis domine d'en Aulomar, que sunt tres pecie et sobrasell. Item unam cortinam regalem et alteram de lino cum signis. Item duos pannos et quasdam mapas et unum corium et tecam altaris. Item tria palia: unum

festivale et aliud dominicale cum signis et unum de lino cum fabulis. Item [unam] vestimentam dominicale et festivale de tafatano virido, cum friso et signis. Item casulam et estolam et manipulum de fustaneo. Item duo [...] flocata cum filo auro et flocadura de scete. Item unum [...]. Item punyets de auro. Et ideo, renunciando ex dictarum re[...] //45v// [...] receptarum et obli[...], ego, dictus Jacobus [...] Francisci quo facimus [...]tati dicti Raimundi Parera, quondam, de predictis omnibus [...] absolucionem, et cetera, sicut melius, et cetera. Actum est hoc Barchinone, III nonas ffebruarii anno predicto [1349].

Testes Petrus Moratoni, prebiter; Berengarius de Bagiis, Raimundus de Tous et Franciscus Company.

Capella de Sant Rafael i les Onze Mil Verges, promoguda per Raimon Dusai, ciutadà

Aquest document no només dóna a conèixer el promotor de la capella i la donant del seu retaule, sinó que proporciona una valuosa informació sobre els vincles de parentiu entre alguns promotors de capelles de les esglésies estudiades (Dusai a Santa Maria del Mar i Desvall a la seu). Igualment, constitueix un exemple d'increment de dots beneficials per part de familiars dels fundadors, els quals, a canvi, reivindicaven prerrogatives similars a les d'aquells. El testament va ser executat el 31-8-1371.

16

1370, desembre, 4. Barcelona

Clàusules del testament d'Isabel, dona de Francesc d'Olivella, fill de Raimon Dusai, el qual va adoptar el cognom de l'avi matern. Hi disposa el seu enterrament en la capella que, segons diu, va promoure el seu sogre, així com un llegat de 50 lliures per dotar-la de retaule i un altre per a l'adquisició de quatre morabatins censuals, per tal d'ampliar la dotació del benefici.

(AHPB, G. de Santilari, 20/12, f. 17v-19r)

In nomine Domini. Ego, Isabel, uxor venerabilis Ffrancisconi de Olivella, filii venerabilis Raimundi de Usay, civis Barchinone, attendens quod illa que habent visibilem essenciam tendunt visibiliter [...] et quod nullus [...] corporalem, idcirco,[...] meum facio et ordino testamentum. Et eligo [...] huius mei testamenti seu ultime voluntatis venerabiles Johannem de Vallo et Petrum de Vallo, de domo domini regis, consobrinos meos; dominam Margaritam, matrem meam, et dictum maritum meum (...) Eligo sepultura corpori meo in capella Undecim milium Virginum, quamque capellam construi facit dictus venerabilis

Raimundus de Usay in ecclesia Beate Marie de Mari (...) //18r// Item dimitto ad opus unius reeta(u)le, quod serviat dicte capelle Undecim milium Virginum, quinquaginta libras. Item volo et ordino quod dicti manu-missores mei emant et emere teneantur, in loco idoneo et securo, per liberum et franchum alodium, quatuor morabatinos censuales et renda-les ac annua[les] ad opus beneficii dicte capelle Undecim milium Virginum, qui assignentur per ipsos manumissores ipsi prebiteratui seu beneficio.

Et quod beneficiatus ipsius beneficii firmet et firmare teneatur, domini racione, in omnibus et singulis instrumentis vendicionum, stabilimentorum et aliorum contractuum qui et que fient de honoribus et posessionibus super quibus ipsi quatuor morabatini recipientur. Et recipiat inde laudimia et alia esdevenimenta que provenient ex dictis honoribus seu posessionibus super quibus ipsi morabatini percipientur. Et quod ipse beneficiatus, quicumque fuerit, teneatur quolibet anno die commemoracionis defunctorum, que est die sequenti immediate post ffestum Omnium Sanctorum, dare et erogare pro anima mea, perentum et benefactorum meorum, decem solidatas panis supra tumulum meum et convertere duos solidos in lumine seu cereis qui ardeant dum officium seu missa celebrabitur in dicta capella illa die (...)

El document núm. 17, com l'anterior, proporciona una valuosa informació sobre els vincles de parentiu entre alguns promotors de capelles de les esglésies estudiades, de manera que al vincle Dusai-Desvall, ja esmentat, cal afegir el dels Dusai amb els Gualbes, Almogàver (amb capella a la seu), Sapera (amb capella a Santa Maria del Mar) i Sabastida (amb capella a Santa Maria del Mar i a Sant Just). Igualment, constitueix un nou exemple d'increment dels dots beneficials per part de familiars dels fundadors, els quals, a canvi, reivindicaven prerrogatives similars a les d'aquells. Tant aquest document com l'anterior han estat fonamentals per a la identificació del promotor de la capella perquè s'han perdut els documents relatius al seu finançament i a la fundació del primer benefici instituït.

17

1374, juny, 17. Barcelona

Fragments d'una clàusula del testament de Violant, filla de Raimon Dusai i dona de Ferreró de Gualbes, la família del qual també va promoure una capella a Santa Maria del Mar. Hi disposa que l'enterrin a la capella que, segons diu, va promoure el seu pare, així com l'adquisició de censos per ampliar la dotació del benefici instituït.

(AHPB, G. de Santilari, 20/12, f. 66r-68r)

Ego, Violant, uxor venerabilis Fferraroni de Gualbis, civis Barchinone, eligo manumissores et executores huius mei testamenti venerabiles Raymundum Dusay, patrem, Poncium de Gualbis, socrum, meos, Bernardum Bussot, avunculum meum, Ferraronum de Gualbis, maritum meum. Eligo sepulturam corpori meo in capella Undecim milium Virginum constructa in ecclesia Beate Marie de Mari (...) //66v// Angeline, germane mee, uxori venerabilis Bonanati Almugaver, Franciscono Dusay, germano meo, (...) Serenete, germane mee, Elicsendi, germane mee, Bernardo de Marimundo, Bonanato de Petra et Franciscono de Conemines, consobrinis meis; Constancie, uxor venerabilis Bernardo de Bastida, quondam, (...) Petri Serra, quondam, Anthonio Bussoti, Guillelmo Petri Bussoti et Raymundeto Bussoti, avunculis meis (....)

//67v// Item volo et ordino quod dicti mei manumissores, in continenti post mei obitum, emant et emere teneantur per liberum et franchum alodium, cum firmis, faticis et aliis iuribus eorum, in civitate seu territorio barchinonense, tres morabatinos censuales qui assignetur beneficiato dicte capelle Undecim milium Virginum, quiquidem beneficiatus recipiat et recipere debeat quolibet anno dictum censuale ipsorum trium morabatinorum. Et, in crastinum Omnium Sanctorum que celebratur comemoracio defuctorum, ipse beneficiatus teneatur convertere inter panem et lumen quindecim solidos, qui panis detur ipsa die amore Domini Dei, et absolvatur tumulus in quo corpus meum sepultum fuerit. Et residuum ipsorum trium morabatinorum recipiat ipse beneficiatus, qui beneficiatus etiam teneatur firmare, domini racione, in omnibus et singulis instrumentis vendicionum, stabilimentorum et aliorum contractuum qui et que fient de honoribus et possessionibus super quibus ipsi tres morabatini censuales percipientur, et omnia laudimia et esdevenimenta que inde provenerit recipiat et sua faciat pro suo onere seu labore. Et quolibet anno, tali die quali finero dies meos, ipse beneficiatus teneatur celebrare missam de requiem et absolvere tumulum meum. Et volo quod pro quolibet dictorum trium morabatinorum novem solidos recipiantur (...)

Capella de Sant Julià, promoguda per Bonanat Descoll, mercader, després vicealmirall de Catalunya

Aquest document ens informa sobre els requisits estipulats per Descoll sobre la successió en el dret de patronatge i el nomenament de beneficiat, que no van ser respectats pels seus hereus.

18

1367, gener, 23. Barcelona

Nomenament de procurador efectuat pel candidat a beneficiat del presbiterat disposat per Descoll, promotor de la capella, en el seu testament.

La missió del procurador és sol·licitar al bisbe que investeixi el candidat a beneficiat, ja que els hereus del fundador, patrons del benefici, es desentenen de presentar-lo com a tal i reclamar la seva investidura.

(AHPB, G. de Santilari, 20/9, f. 56)

Die sabbati, vicesima tercia januarii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo sexagesimo septimo. Noverint universii quod ego, Bernardus de Minorisa, rector ecclesie Sancte Columbe de Grananeto, diocesis barchinonense, attendens venerabilem Bonanatum de Colle, civem barchinonensem, ad laudem et gloriam omnipotentis Domini Dei et beatissime Virginis Marie et ob maximam devocionem quam habeat beato Juliano instituisse et ordinasse unum perpetuum prebiteratum in capella quandam quam fieri et construi fecit in ecclesia Beate Marie de Mari, et quod in dicta capella institueretur altare sub invocacione sancti Juliani et quod in eo celebraret, quolibet die perpetuo, unus prebiter bone conversacionis et fame, volendo et mandando quod ipsum beneficium haberem quamdiu viverem et, post mei obitum seu defectum et etiam post quandocumque vacaverit, conferetur ipse prebiteratus, per eius Bonanati heredem, qui esset filius eiusdem Bonanati vel descendentes ex eo, et eius defectu per proximiores filii in gradu seu linea parentele, alii prebitero bone conversacionis et fame, quem prebiterum ipse heres seu proximiores prefati Bonanati presentarent domino episcopo barchinonense vel vicario eiusdem et faceret omnia que ad collacionem et assignacionem dicti prebiteratus seu aliter in predictis forent facienda, et aliqualiter requirantur, prout hoc et alia in testamento dicti venerabilis Bonanati de Colle lacius et clarius continentur.

Attendens, inquam, heredes dicti Bonanati de Colle non dum me presentasse dicto domino episcopo barchinonense ad prebiteratum predictum, nec ipse dominus episcopus seu eius venrabili vicarii me instituisse in eodem, idcirco, constituo et ordino vos, Raymundum de Or[tis], clericum tonsuratum diocesis vicensis, procuratorem meum certum et specialem ad supplicandum, pro me et nomine meo, sanctissimo et beatissimo in Christo Patri et Domino domino Simo Ponts seu eius consistorio quatenu(s) dignetur, de solita clemencia, dictum prebiteratum cum eius iuribus michi confirmare et instituere in eodem. Necnon, quod idem dominus Sumus Pontifex, de solita benignitate, dignetur dispensare quod dictum prebiteratum, simul //56v// cum dicta ecclesia et econverso, valeam et possim pacifice obtinere quibuscumque statutis seu condicionibus factis seu faciendis per dictum dominum barchinonensem episcopum obsistentibus quovis modo, et super hiis rescriptum seu rescripta apostolica obtinendum et recipendum, et procuratorem et procuratores ad omnia et singula supradicta substituendum. Et demum, ad faciendum omnia alia et singula in et super

predictis et circa predicta, pro me et nomine meo, quecumque ad hoc utilia fuerit ac [...] opportuna, etiam, si talia essent, que de iure vel de facto mandatum exigerent speciale, et que etiam ego possem, si personaliter interessem, promittens vobis, dicto procuratori et substituendo seu substituendis a vobis, necnon et vobis etiam, notario infrascripto, tanquam publice persone, pro personis quarum interest et intererit, stipulanti me semper habere ratum et firmum quidquid per vos et substituendum seu substituendos a vobis in et super predictis et circa predicta, pro me et nomine meo, procuratum et actum seu etiam gestum fuerit, et nullo tempore revocare, sub bonorum meorum omnium ypotheca. Actum est hoc Barchinone, vicesima tercia die januarii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo sexagesimo septimo. Sig(+)num Bernardi de Minorisa predicti, qui hoc laudo et firmo.

Testes huius rei sunt: Periconus de Mediavilla, civis, et Franciscus de Castello, scriptor Barchinone.

Capella de Sant Honorat i Santa Oliva, promoguda per Benvinguda, dona del draper Arnau Ballaró

En aquest document es pot constatar com els habitatges barcelonins no només acaba-ven involucrats en la dotació dels beneficis, sinó també en la promoció de les capelles.

19

1349, abril, [...]. Barcelona

Fragment del contracte de compravenda d'unes cases amb obrador situades al carrer d'en Durfort, prop de Santa Maria del Mar, les quals es trobaven en domini i alou de la Pia Almoina i formaven part del llegat testamentari de Benvinguda. Els diners de la venda es necessitaven per continuar finançant la capella que havia començat a promoure la difunta.

(AHPB, J. Ferrer, 19/4, f. 4v-5v)

[...] M CCC XLVIII [... Benven]guda, uxor Arnaldi Ballaroni, quandam draperii, [...] Francisci de Letone, notarii, [...] M CCC XLVIII elegerit manumisso[ris ...], cognatum suum, Guillelmum [...], nunc sunt vicem universe [...] vivente, et factis ac [...] bona sua mobilia et immo[bilia ...] et acciones suas quecumque et quas[...] in auxilium operis sive fa[brice ....] quam ipse testatrix inceperat facere et construhi in ecclesia [Beate Marie de Mari ...] dictam capellam et opus sive fabricam eiusdem sibi re[...] venerabilis et discretus Ffranciscus Ruffacii, decretorum doctor ecclesiarum tholetane et barchinonense

canonicus, vicarius in spiritualibus et temporalibus generalis reverendi in Christo Patris domini Michaelis, divina providencia barchinonense episcopi in remotis agentis, ad suplicacionem mei, dicti Petri Ballaroni, interpretando in aliquibus dictum testamentum cuncte qua fungitur, impertiterit et dederit michi licenciam et plenam potestatem \inter alia/ vendendi et distrahendi bona dicte testatricis atque recipiendi universa bona ipsius, prout hec et alia, in quadam carta ipsius domini vicarii roborata aspensione sigilli officii quo utitur, que fuit data Barchinone, sexto nonas marcii anno Domini M CCC XL VIII, lacius continetur.

Idcirco ego, dictus Petrus Ballaronis, manumissor predictus, volens et cupiens dictam piam et ultimam voluntatem dicte testatricis ac interpretacionem predictam, prout tenorem penitus \adimplere/, gratis et ex certa sciencia, nomine manumissorio predicto et \ex/ licencia et potestate predictis, vendimus et ex causa vendicionis concedemus vobis, Fran[cisco] de Magarola, \draperio/, civi Barchinone, tanquam plus offerenti et danti, et vestris et quibus volueritis, perpetuo, totas ipsas domos cum opera\torio et bassa et/ cum solis et suprapositis, ex abisso usque in celum et cum introytibus et exitibus, pertinenciis et iuribus earundem, quas dicta defuncta, dum vivevat, racione sue proprie empcionis, quam inde fecerat a Guillelmo Vitalis, cive Barchinone, et aliis justis titulis racionibus sive causis, habebat et possidebat et habere et possidere debebat ac tenebat, et ego, nomine manumissorio predicto, habeo et possideo nunc ac teneo \in burgo civitatis Barchinone, prope vicum Bernardi Durfortis/, pro Elemosina Sedis Barchinone et sub dominio et alodio eiusdem, ad censum quinque morabatinorum bonorum alfonsinorum auri fini et ponderis recti, anno quolibet [...] solvendorum ad censum novem //5r// solidos monete barchinonense, perpetuo, de terno [...] a vobis [...] Michaelis (...)

Capella de Sant Lluc i Sant Agustí, promoguda per Gilbert de Fàbrega, parador de draps de llana

Aquest document constitueix un exemple d'elecció del beneficiat entre els familiars del fundador, així com de delegació de les obligacions beneficials mitjançant la retribució d'un substitut.

20

1373, novembre, 10. Barcelona

Rebut signat pel prevere Joan Saliges al beneficiat Francesc de Fàbrega pel salari percebut com a substitut seu en el benefici fundat per Gilbert Fàbrega, promotor de la capella.

(AHPB, F. Gombau, 37/1, f. 6r)

Die jovis, X die mensis novembris anno predicto [1373]. Sit omnibus notum quod ego, Johannes Saliges, prebiter diocesis Barchinone, confiteor et recognosco vobis, discreto Francisco de Fabrica, prebitero, ebdomedario ecclesie Sancti Stephani de Palacio dicte diocesis, quem Guilabertus de Fabrica, quondam parator pannorum lane, voluit et ordinavit in suo ultimo testamento essere rectorem seu benefficiatum cuiusdam capellam sanctorum Luche et Augustini constructe in ecclesia Beate Marie de Mari Barchinone, quamquidem capellam prefatus Guilabertus de Fabrica dotavit et fieri construhi fecit in ecclesia memorata, quod solvistis michi ad meam voluntatem duodecim libras, undecim solidos et quatuor denarios monete barchinonense de terno, quos michi debebantur, scilicet, undecim libras racioni salarii persone mei unius anni, qui finiet in festo sancti Thome mensis decembris proxime venentis, per quod tempus celebravi et celebrare teneor in altari supradicte capelle, et V solidos quos dedi vicario perpetuo dicte ecclesie de Mari pro candelis, ostis et vino, michi traditis infra tempus ad opus celebracionis predicte. Et residue undecim solidi et quatuor denarii quos bistraxi (pro) oleo infra supradictus tempus ad opus, scilicet, cuiusdam lampadis que ardet die noctuique coram altare iamdicte capelle. Et ideo, renunciando excepcioni non numerate et non solute pecunie et doli, ffacio vobis et vestris [...] de predictis duodecim libris, undecim solidi et quatuor denariis per vos michi, ut [...], persolutis set etiam de toto eo in quo vos michi teneamini seu eritis obligatus, racione capellam predicte, per me deservire in dicto altari in tempore preterito usque scilicet ad dictum festum sancti Thome, [...] bonum et perpetuum finem et pactum de non petendum, vallatum stipulacione solempni. [Actum est] hoc Bachinone, decima die mensis novembris anno a Nativitate Domini M CCC LXX tercio. Sig(+)num Johannis Saliges, prebiteri, qui hoc laudo et firmo.

Testes: Salvator de Aquilario, prebiter, et Periconus Rubei, civis Barchinone.

Capella de Tots Sants, promoguda pel mercader Francesc Estrada

Malgrat la seva extensió i el seu lamentable estat de conservació s'ofereix la transcripció íntegra d'aquest document perquè resulta bastant excepcional localitzar-ne un com aquest fora dels *Registra Dotaliarum* de l'ADB, tot i tractar-se d'un tipus d'instrument notarial que devia ser força habitual. A banda d'això, presenta diversos aspectes curiosos o interessants. En primer lloc es recorden els requisits estipulats pel fundador amb relació al beneficiat i al patró del benefici. Després es fa constar que tant la capella com els seus ornaments es van finançar amb el considerable llegat de 30.000 sous (1.500 lliures) que va deixar Estrada. A continuació, s'enumeren els censos aportats

com a dot pels marmessors d'Estrada, els quals descriuen meticulosament la ubicació dels camps i cases d'on s'extreuen i els seus títols de propietat respectius, cosa poc habitual. Aquesta meticulositat arriba fins al punt de fer constar l'altura de les diferents façanes d'una d'aquelles cases i no només en canes o pams, sinó també en dits (per exemple, les «septem cannas minus uno digito» de la del carrer d'en Bertolí, prop del carrer del Mar, actual carrer de l'Argenteria, esmentada en el foli 211r). A més d'això, també evidencia l'extraordinària divisió de la propietat d'alguns edificis que integraven dots beneficials o d'aniversaris de difunts. Un bon exemple és l'edifici esmentat abans, sobre el qual requeia un cens de 6 morabatins dividit en sis parts: una del benefici d'Estrada, una de Bernat Sabater, una altra de l'aniversari instituït per Sibil·la, una altra de l'instituït per Ventura, administrat, com l'anterior, pel vicari perpetu de Santa Maria del Mar; una altra de Jaume Sa Sala i la restant de l'aniversari fundat per la difunta Guillema, també administrat pel mateix vicari perpetu. Finalment, en aquesta acta també es pot observar que les màximes autoritats en aquesta església, després del bisbe, eren l'ardiaca de Mar i el vicari perpetu, mentre que, com s'ha vist en altres actes de dotació, a la seu ho era el Capítol.

21

1355, [juliol, 16]. Barcelona

Acta de la dotació del benefici i l'aniversari instituïts per disposició testamentària de Francesc Estrada.

(AHPB, J. Ferrer, 19/20, f. 207r-213v. La còpia corresponent al bisbat es conserva a l'ADB, RD, IV, f. 240r-250v)

[...] ad laudem, gloriam Domini Nostri Ihesuchristi et gloriosissime beate Marie, matris eius, et totius curie celestis, Francisci Cestrada, filius Bernardi Cestrada et domine Eulalie, quondam uxoris eiusdem, ad laudem, gloriam [...] salvatoris nostri et gloriosissime beate Marie, semper virginis, et totius curie celestis et ad remedium et salutem nostram et omnium benefactorum suorum, instituerit unum perpetuum [presbiteratum ...] in ecclesia Beate Marie de Mari, ad altare, scilicet, quod [...] statuen[dum] et etiam ordinandum de illis, scilicet, [...] constructis vel etiam construendis, volendo, statuendo et etiam ordinando quod prebiter [sive] rector dicti prebiterati, quicumque fuerit, interes[it] dictam ecclesiam [...] diurnis, a cantico gradu usque ad comple[tarum] inclusive, et quod celebret singulis diebus missam [in dicto altare ...] ad Dominum pro anima sua et dictorum [...] ipse enim attendentes quod qui [altaris servit de altari vivere debet ...] ordinaverit atque mandaverit quod statim, [post obitum suum ...] sui manumissores, de triginta mille solidos, quos accepit [...] et sepultura et solucione quorundam legatorum que ipse fecit, emerent triginta quatuor morabatinos in alodium censuales, cum dominio et aliis iuribus [...] super locis cutis et ydoneis,

ad cognitionem suorum manumissorum, [...] triginta quatuor morabatinis emisserit et assignaverit prebitero seu rectori dicti prebiteratus, qui post obitum suum et postea pro tempore esset, pro sustentacione vite sue, triginta morabatinos.

Item, dimisserit et assignaverit unum morabatinum de quo ipse prebiter sive rector teneat et faciat teneri ante [dicto] altare unum cereum, bonum et suficientem, qui ardeat dum corpore [Domini] Ihesu Christi per dictum prebiterum elevabitur. Item alium morabatinum [...] quam dictus prebiter sive rector faciat procurari et intendi [...] ipsum altare die noctumque in perpetuum continue ac etiam [...]. Item duos morabatinos de quibus dictus prebiter sive rector [...] faciat fieri bone et sollempniter ac devote in d[...] Mari pro anniversarium, pro omnes et singulos prebi[teros ...] qui in ipsa ecclesia sunt assue[...] continue celebrare //207v// [...] dictus prebiter sive rector ipsos [...] dictam ecclesiam seu eius venerabilem archi[diacono ...] dictas missas celebrabunt et [...] anniversariis in dicta ecclesia [...] dictus rector dicti prebiteratus celebra[...] ordinaverit dictus testator quod s[ui] manumissores ad[...] fa[cerunt fieri] ipsam capellam de dictis triginta mille solidos [...] decem milium solidos barchinonenses de ipsis triginta mili[bus] solidis et ornamento prebiteri et calice et missali et [...] dictorum triginta solidorum [...] non expendatur.

Preterea dimisserit et assignaverit ius patronatus dicti prebiteratus quod ipsum testatorem [...] institui heredi suo universali [...] successoribus et quibus voluerint perpetuo. Qui patronus in ipsum [...] in dicto prebiteratu scimus statutus statim post obitum ipsius testator [...], infra duos menses, extunc primo et continue venturos, presentavit et haberet ius presentandi in rectorem dicti prebiteratus clericum pauperum, bone vite et bone conversacionis ac fame atque aliud ecclesiasticum benefficium in redditibus non habente. Et quod postea, tociens quociens ipsum beneficium vacare contingerit, dictus patronus presentet et habeat ius pre[sentandi] super unum annum continue venturum postquam ipsum beneficium [...] rectore carere contingerit et vacare, clericum pauperum bone vite et bone conversacionis ac fame ac aliud ecclesiasticum beneficium non habente. [Voluerit] tunc dictus testator quod, si reperiretur prebiter pauper actu, bone vite, conversacionis et fame de genere suo, nullum habens beneficium, illi, per omnibus, dictus prebiteratus, in principio vel tociens quociens ipsum prebiteratum rectore carere contingerit, conferatur. Verum tamen, si in genere suo nullus prebiter pauper reperiretur [... et esset] quidam scolaris pauper de genere suo, etatis quindecim annorum, qui vellet [...], in hoc casu voluerit dictus testator quod dictum beneficium debeatur [...] scolari pauperi.

Ita, cum quod ipse scolaris de genere suo per tempus per [...] propter suam minimam etatem vel scienciam tardaverit promoveri, [... teneatur dicti ...] que rectori dicti prebiteratus sunt dimissa, ut

promititur [...] et assignata tenere continue in dicto altari prebiterum conducticium pauperem et //208r// [...], qui singulis diebus celebret in dicta eclesia [...] arderi dictam [lampadem] et dictum cereum [...], prout scimus ordinatum. Et quod de [...] superaret [...] literas ipsi scolaris [...] se ad sacerdocium promoverit [...], quicumque fuerit, rector dicti [...] colligit, habet et percipit annuatim omnes dictos [...] morabatinos et quod [...] habeat ius firmandi [...] instrumentas vendicionum et aliarum alienacionum [...] in quibus firma, domini requiraturque [...] honoribus et posessionibus super quibus [...]evendis per [...]bus tociens quociens [...] fuerit seu etiam [...] quod omnia laudimia omnesque proventibus qui et quem [...] ipsius rectoris directum vero dominium seu alodiale ius predictorum honorum sint dicti prebiteratus sui, [...] lambadis et cerei atque anniversarii predictorum, prout habet et plura alia lacius continentur in testamento dicti Ffrancisci Sestrada, quondam, quod receptum fuit per Petrum de Cavaroques, quondam, notarium publicum barchinonensem, pridie mensis septembris anno domini M CCC XL VI et clausum per Jacobum Fferrarii, auctoritate regia notarium publicum barchinonensem, tenenti scripturas scrivanie dicti Petri de Cavarroques, quondam, auctoritate venerabilis Bernardi [...] officium vicarii Barchinone, quartodecimo kalendas decembris anno Domini millesimo trecentesimo quadragesimo octavo.

Idcirco, nos, Bernardus Aprilis, [avun]culus, et Berengarius Cestrada, consanguineus dicti testatoris, cives barchinonenses, manumissores et exequtores testamenti seu ultime voluntatis dicti testatori, una cum aliis vita functis et in solidum, nomine manumissorio supradicto ac ex potestate per dictum testatorem nobis atributa in dicto suo ultimo [testamento], hiis omnibus supradictis, volentes et cupientes dare operam cum [... gratis] et ex certa \sciencia/, per omnes heredes et successores dicti [testator ... salvato]rem Domini Nostri Ihesu Christi et gloriosissime Marie semper virginis, matris eius, et et tocius curie celestis et ad re[medium] salutem animarum dicti //208v// testatoris et perentum et omnium benefactorum suo[rum ...] ac de cetero venerabilis et discreti Ffrancisci Rufacii, [...] et barchinonensis canonici, vicarii [... re]verendi in Christo Patris et Domini domini Michaelis, [miseracione divina episcopi Barcinone, in] remotis agentis, in altari et capella Omnium [Sanctorum contructi in ecclesia] Beate Marie de Mari, de presenti, sub [...] unum perpetuum prebiteratum per dictum testatorem iam institutum [...] per dictum testamentum ipsius et no[mine] predicto damus, concedimus [...] \altari/, prebiteratui, cereis, lampadi et anniversario supradictis [...] presente et qui pro tempore fuerit et vobis etiam venerabili [Francisci] Ru[ffacii], canonico, procuratori honorabilis viri domini Bertrandi de Cordililiato, utriusque iure professoris, archidia[...] Mari, presenti, nomine predicto, recipienti, nomine [...] et pro capelle et eius rectore perpetuo, totum ipsum censuale quinque morabatinorum annuatim solvendorum in festo sancte Marie mensis

marcii et totum dominium et faticam et aliud quolibet ius que nos, nomine predicto, habemus et possidemus ac percipimus in et super quodam operatorium, cum quadam trapa ibi constructa seu hedificata et cum [...] et tegulada et cum tabulis ibi constructis seu hedificatis, et cum ingressibus et egressibus et omibus aliis pertinenciis et iuribus suis ex abisso, scilicet, usque ad primum tectum sive sostre ipsis, quod \Bernardus Ferrarii, draperius/, civis Barchinone, habet et possidet in civitate Barchinone, satis coram carniceriam Maiorem eiusdem civitatis, ac tenet per nos, nomine predicto, et dicta manumissoria et sub dominio et alodio eiusdem, ad dictum censum. Et terminatur dictum operatorium \ab oriente/ in carraria publica; a meridie in tenedone Petri de Belloloco, perietibus comunibus; ab occidente in castro Curie Vicarii; a circio in tenedone Poncium de Ponte, sartorem domini regis, perietibus comunibus.

Item et totum ipsum censuale duorum morabatinorum et medii et totum dominium et faticam et aliud ius que nos, nomine predicto, habemus et possidemus ac percipimus in et super quibus [...] domibus, cum solo et suis hedificiis et pertinenciis et iuribus earundem, quos [...] Ffranciscus Costa, notarius, civis Barchinone, habet et possidet in civitate Barchinone, prope turrim que dicitur de Heremitis, ac tenet per nos, nomine predicto, et dictam manumissoriam et sub dominio et alodio eiusdem ad dictum censum duorum morabatinorum et medii, annuatim solvendorum in festo Natalis Domini. Et terminantur predicte domus ab oriente in carraria publica, a meridie partim in tenedone //209r// [... partim in] tenedone d'en Marquet; a circio in [... et ab] occidente in tenedone d'en Splugues.

Item totum ipsum censuale trium morabatinorum et totum dominium et faticam et aliud quodlibet [...] habemus et possidemus ac percipimus in et super quibusdam [...] ortis eis contiguis et pertinenciis et iuribus [...], frenerius, habet et possidet in suburbio civi[tatis Barchinone, apu]d locum qui dicitur Capu Tapiarum, qui locus est extra portalem [...] ipsam po[rtam] et satis prope ipsam portam Ferrissam, et sub [...] Guillelmum de Claromonte, quondam, ac tenet per nos nomine [nostro] et dictam manumissoriam et sub dominio et alodio eiusdem ad dictum censum trium morabatinorum annuatim solvendorum, scilicet, medietatem in festo [...] et [aliam] medietatem in festo sancti Johannis mensis junii. Et terminatur predicte domus [sive] operatoria cum suis pertinenciis ab oriente et a circio in alia tenedone dicti Geraldi de [...]ri, quam tenet per monasterii Sancti Pauli de Campo Barchinone; a meridie in carraria vocata d'en Torra; ab occidente in tenedone heredum et successorum d'en Ripoll.

Item et totum censuale quindecim solidorum monete barchinonense de terno et totum dominium et faticam et aliud quodlibet ius que nos, nomine predicto, habemus et possidemus ac percipimus in et super

quadam vinea cum terra, in qua fundatur, et omnibus pertinenciis et iuribus suis, quam domina Romina, uxor Guillelmi Roberti, quondam, de parrochia Sancti Andree de Palomario, habet et possidet in territorio Barchinone, in dicta parrochia Sancti Andree de Palomario, in loco vocato Ffosses, ac tenet per nos, nomine predicto, et dictam manumissoriam et sub dominio et alodio eiusdem ad dictum censum quindecim solidorum, annuatim solvendorum in festo Omnium Sanctorum. Et terminatur ab oriente et a circio in torrente, a meridie in quadam alia tenedone dicte Romine, ab occidente in carraria publica et partim in tenedone Ermengaldi de Olivaria. Et est sciendum quod predicta ad nos, nomine predicto, et ad dictam manumissoriam competunt titulo empcionis quam nos, nomine predicto, fecimus a Petrus Comitis, quondam cive Barchinone, p[rocurator ac] legitimo administrator Guilaberti et Jacobi, filiorum suorum, de qua [empcione ...], per instrumentum publicum [de]inde factum auctoritate dicti Jacobi Ferrarii, notarii, quartadeci[ma] kalendas [...] anno Domini M CCC L.

Item et totum illud censuale unius morabatinorum cum dominio, firma, fatica et alio iure eiusdem quod Borracius Venrelli, filius et heres Raimundi Venrelli, quondam, de parrochia Sancti Vicencii de Sarriano, nobis, nomine predicto, prestat et prestare //209v// [debet] quolibet anno pro quadam modiata terre cum [...] pertinenciis suis, quam habet et possidet in parrochia [Sancte Marie de Sanctis, in] loco vocato Colls Blanchs, et tenet per nos, nomine predicto, et dictam manumissoriam et sub dominio et alodio eiusdem ad [censum ...], solvendorum in festo sancti Andree. Et terminatur [...] censuale ab una parte partim in tenedone d'en [...] heredum d'en Sayol; ex alia parte, partim in ten[edone ...], parte in tenedone d'en Barcha; ex alia parte in tenedone dicti [...] parte in tenedone Guillelmi M[...]cha.

Item totum censualem [...] curribilium alfonsinorum auri fini et poderis recte cum toto [...] et alio iure eiusdem, quos heres Bernardi Bosqueti, quondam, de parrochia Sancte Marie de [Sanctis], nobis, nomine predicto, prestat et prestare tenetur quolibet anno in festo sancte [...] mensis augusti pro quoadam pecie terre, que est una modiata, cum iuribus et pertinenciis suis, quam habet et possidet in territorio Barchinone, in parrochia Sancte Marie de Sans, in loco vo[cato ...], et tenet per nos, nomine predicto, et dictam manumissoriam et sub dominio et alodio eiusdem ad dictum censum. Et terminatur ab oriente dicta pecia terre, super qua dictum censuale percipiuntur, in tenedone et alodio Arnaldi Boulovini; a meridie in camino publico, ab occidente in tenedone Bernardi Berengarii, alodio monasterii Vallis Donzelli, et a circio in tenedone Bernardi d'Entensa.

Item totum censuale duorum morabatinorum curribilium alfonsinorum auri fini et ponderis recti, cum toto dominio, firma, fatica et alio iure eorundem pro indiviso ex illo, videlicet, censuale trium

morabatinorum quod Berengarius Castellarii, traginerius, civis Barchinone, prestat et prestare tenetur quolibet anno in festo sancti Michaelis pro una modiata terre, quam habet et possidet in territorio Barchinone, in parrochia Sancte Marie de Sanctis, in loco vocato Serra, et tenet per nos, nomine predicto, et dictam manumissoriam ad dictum censum duorum morabatinorum et pro altare sancte Barbare constructum in ecclesia hospitalis Columbi civitatis Barchinone ad censum unius morabatini, comuniter et pro indiviso, et sub dominio et alodio dicte manumissorie et dicti altaris. Et terminatur ab oriente in tenedone dicti Berengarii de Castellario, a meridie in camino publico, ab occidente in tenedone Arnaldi Boulovine, et a circio in tenedone dicti Berengarii de Castellario. Et est sciendum quod proxime predicta ad nos, nomine predicto, et [... dicta] manumissoria competunt titulo empcionis [quam] nos, nomine predicto, fecimus a Petro [...], mercatore, cive Barchinone, cum instrumento facto auctoritate Romeum de Sarriano, notarii publici Barchinone, vicesima secunda die augusti anno a Nativitate Domini M CCC LII.

Item //210r// totum ipsum censualem [tresdecim] morabatinorum bonorum alfonsinorum [auri] fini, [... cum dominio] directo, laudimis, faticis et ali[is qui]buscumque [iuribus ... in ...] ac pro eisdem pertinentibus et pertinere debentibus, quo, [nomine predicto], habemus et percipimus et habere et percipere debemus per [...] annuatim perpetuo in festo Natalis Domini super quadam [domum] cum duobus portalibus extra, in via publica, aperientibus, [...] et introitibus et exitibus, iuribus et pertinenciis suis [...], quod seu quas Periconus Descaus, campsor, [...] Petri [Feli]cis, quondam campsoris, civis Barchinone, habet et [possidet, nomine predicto] et dicta manumissoria, et sub dominio et alodio eiusdem, [... ad] dictum censum dictorum tresdecim morabatinorum, in burgo dicte civitatis Barchinone, in carraria vocata Cambiorum de Mari. Et affrontaverit seu terminaverit dictum hospicium sive domus predicte ab oriente in tenedone [...] Guillelmi Muntellis, quondam [spaerii]; a meridie in tenedone [...] Ses Guardies, que fuit heredum seu successorum Petri [...]; ab occidente in dicta carraria Campsorum, a circio partim in tenedone [...] hospicio dicti Petri Descaus, quod fuit \Simonis Serra, quondam sutoris, et partim in hospicio [...], quod fuit/ Bartholomei Cendra, quondam [civi Barchinone ...]. Et est sciendum quod proxime dicta pertinet ad nos, nomine predicto, et ad dictam manumissoriam titulo empcionis quam nos, nomine predicto, fecimus a Guillelmo Petri Laurencii, cive Barchinone, cum publico instrumento inde facto auctoritate Bartholomeum Gomar, notarii publici Barchinone, sexta die ffebruarii anno a Nativitate Domini M CCC quinquagesimo tercio.

Item et totum illud censuale novem solidorum monete barchinonense de terno et totum dominium, firmam et faticam et quodlibet

aliud ius eiusdem, quod [...] nos, nomine predicto, habemus et percipimus in et super quadam peciam terre, que est quasi una modiata terre vinea plantata, cum introytibus, exitibus et omnibus iuribus et pertinenciis suis, quas heredes Martini Durandi, quondam, de parrochia Sancti Justi de Vercio, habent et possident in parrochia Sancte Marie de Carotitulo, in loco vocato Torrella, et tenent per nos, nomine manumissorie [predicte], ad dictum censum novem solidorum, annuatim perpetuo solvendorum in festo sancto Ffelicis mensis augusti et sub dominio et alodio nostro, nomine quo [...], dicta pecia terre [...] dictum censuale novem solidorum percipitur et [... Et terminatur ...], et a circio in tenedone Petri Domenech, a meridie in tenedone [..., et a ...] in tenedone d'en Plegamans. Et est sciendum quod proxime [dicta pertinet ad] nos, nomine predicto, et ad dictam manumissoriam, titulo empcionis [quam nos], nomine predicto, fecimus a domina Caterina, uxor prima Romei Sabaterii, quondam [...], civis Barchinone, //210v// [...] Berengarii de Strada, [...] civem ipsius civitatis, manumissoribus et exequtoribus [...] Batella, quondam, cum instrumento publico inde facto auctoritate [..., notarii publici Barcinone], tercia decima die novembris anno a Nativitate Domini M [CCC ...] partes integriter, comuniter et pro indivisso, quas nos, nomine [predicto, ...]

[Item totum illud] censuali sex morabatinorum, cum toto dominio et fatica, [...] XXX solidorum, [... pertinet ad] nos, nomine predicto, pro duabus partibus et Bernard[us ...] Beate Marie de Mari Barchinone, nomine proprio, pro una parte, et [...] administrator anniversariorum que domina Sibilia, uxor Ponci [...] \dicta ecclesia pro una parte/, [...] vicarius, ut administrator anniversariorum que domina Ventura [...] in dicta ecclesia, pro alia parte, et Jacobus Sa Sala et Andree Barchinone, administratores anniversarii quod domina Guillelma, uxor dicti Jacobi Sa Sala, instituit in dicta ecclesia, pro reliqua sexta parte, [...] possidemus a[c] accipimus in et super toto illo hospicio cum duobus portalibus et scala de [...], que ibi est, et cum solo et suis hedificiis, introytibus et exitibus et aliis pertinenciis et [iuri]bus suis, ex abisso usque in celum, et partim a volta Trium Tamborum, que ibi est, supra [..]riam infrascriptam; et partim a secundo sostre domorum heredum [Raimundi] Carto, quondam, et domorum heredum Barcelonum [...]egna, quondam magistri instrumentorum, et domorum Jacobi de [To]rente, curritoris, viventis, civium Barchinone, supra usque in celum, quas [Petrus] Bartulini, mercator, civis Barchinone, habet et possidet i burgo civitatis Barchinone, in vico vocato d'en Bartulí, quod est prope vicum Maris, ac per nos et alios supradictos, nominibus supradictis, et pro partibus memoratis et sub dominio et alodio nostro, nominibus predictis, et ad censum predictum sex morabatinorum, annuati solvendorum in festo sancti Johannis mensis junii. Et est sciendum quod dictum hospicium cum suis pertinenciis, in quantum [est ab] abisso usque ad secundum sostre, terminatur ab oriente in tenedone dicti

Jacobi Torrente, ex qua parte dictum hospicium habet de cou duas cannas et quinque palmos et medium; a meridie in tenedone Berengarii Rovira, argenterii, ex qua parte dictum hospicium habet de cou usque ad dictum secundum sostre tres cannas et unum palmum et medium minus uno digito a trevers; ab occidente in tenedone dicti [Petri] Bertulini, ex qua parte dictum hospicium, usque ad dictum secundum sostre, habet de cou duas cannas et tres palmos medium; a circio in dicto vico d'en [Bertulí], \ex qua parte dictum hospicium, usque ad dictum secundum sostre, habet de cou tres cannas/.

Item est sciendum quod dictum hospicium, in quantum est ab ipso secundo sostra [...] ipsa volta et secundo sostre domorum here[dis] Raimundi Carto, quondam, supra usque in [...], terminatur ab oriente in alia parte dicti hospicii [...], supra secundum sostre [domorum dictorum] heredum dicti Bartholomei Serena, quondam, et dictam voltam et secundum sostre domorum dicti Jacobi de Torrente, ex qua parte ipsum hospicium habet de cou sex cannas et mediam et unum quartorum canne; a meridie in tenedone dicti //211r// [...], et habet de cou dictum hospicium tres cannas [et unum] digito a travers; ab occidente partim in dicta [...], in dicto vico vocato d'en Bartolí, et partim in tenedone [...], ex qua parte dictum hospicium habet de cou sex cannas [...]; a circio in hospicio domine Jacme, matris dicti Petri [Bertulini, ...] per dominam Simonam, uxorem venerabilis Ffrancisci de [... Et est sciendum quod] dictum hospicium habet de cou tres cannas et medium palmum [... dict]um hospicium, in quantum est a secundo sostre [...] et ipsa volta et secundo sostra domorum dicti [...]; ab oriente partim in tenedone dicti Jacobi [de Torrente], in vico vocato d'en Bertholí, et partim in tenedone [...], ex qua parte dictum hospicium habet de cou septem cannas minus uno digito [...]; a meridie in tenedone de na Palau, ex qua parte dictum hospicium habet tres cannas et septem palmos; ab occidente in alia parte dicti hospicii, que [...] et supra dictam [...] et supra secundum sostre [domorum] dictorum heredium dicti Raimundi Carto, quandam, ex qua parte dictum hospicium habet [...] tres cannas quinque palmos et medium; a circio partim [in tenedone] dicte domine Jacme, matris dicti Petri Bertulini, et partim in tenedone dicti Jacobi [Sa Sala], ex qua parte dictum hospicium habet de cou tres cannas et septem palmos.

Item est sciendum quod inter nos et omnes alios supradictos, nominibus predictis, representamus unum dominium in proxime dicto censuale [sex] morabatinorum et suis iuribus, et quod de dicto censuali sex morabatinorum laud[...] et aliis provenientibus, [qui] provenient ex hospicio supradicto dicti Petri Bertulini et suis pertinencis, factis sex partibus equalibus, integriter, comuniter [... dictas] partes pertinent nobis, nomine predicto; et una pars dicto Bernardo Sabaterii, nomine suo proprio; et altera pars vicario perpetuo dicte ecclesie, ut administrator

dictorum anniversariorum institutorum per dictam dominam Sibiliam, uxor dicti Poncii de Ep[isco]pali; et altera pars dicto vicario perpetuo dicte ecclesie, ut administrator dictorum anniversariorum institutorum per dictam dominam Venturam, uxor dicti Bernardi de Castello, quondam; et altera residua pars pertinet dictis Jacobo Sa Sala et Andrea, administratoribus dicti anniversarii instituti per dicta(m) Guillelmam, secundam uxorem dicti Jacobi Sa Sala. Item est sciendum quod [...] due partes proxime dicti censualis sex morabatinorum, cum suis iuribus [..., pertinent] ad nos, nomine predicto, titulo vendicionis quam dictus [...] et aliis predictis, nominibus predictis et pro partibus supradictis, [...] dicto hospicio cum [...] //211v// [...] cum publico [instrumento inde facto auctoritate ...], notarii, tercia die mensis junii anno a N[ativitate Domini M CCC ..., ...] suis pertinenciis nos et alii supradicti in emphite[...] concessimus dicto Petro Bertulini [... ad] censum sex morabatini, cum instrumento facto auctoritate [..., notarii], [... die men]sis junii anno proxime dicto.

Item est sciendum quod [...] dantur et solvantur novem solidos monete barchinonense [...] et ordinacionem a domino rege factam supra [... Et est] etiam sciendum quod de laudimiis provenientibus [...] supradictis ex [...] dicti Petri Bertulini non datur [nec ...]scatur [...] quantum laycis [pro] laudimio est [...] provenientibus ex honore [Petri] Bertulini [...]ari tantum quantum ecclesie et ecclesiastice persone in [...] dictam pronunciacionem arbitralem dicti regis et episcopi valituri. Ita [...] in iust[...\...]abilionis/ quam nos fecimus dicto Petro Bertulini. Et [...] nos, nomine predicto, volumus quod rector dicti altaris, qui[cumque] pro tempore fuerit, [...] quantitates ad summam triginta quatuor morabatinis [...], cum toto dominio et laudimiis, faticis et aliis quibuslibet [...], recipiat et recipere possit quolibet anno perpetuo. Et quod celebret qualibet anno missam in dicto altare Omnium Sanctorum pro animabus dicti testator et perentum et benefactorum suorum. Et quod faciat fieri annuatim dictum anniversarium per dictum testatorem ordinatum, et ipso facto quatenus per alium modum dictus testator ordinasset [...] patet quare aliam predictam institucionem dicti prebiteratus in dicta ecclesia facere [...]verimus in continenti tradere teneatur venerabili archidiacono dicte ecclesie [...] aut vicario perpetuo dicte ecclesie duos morabatinos seu pro ipsis decem [solidos] barchinonenses, dividendos inter ipsos et dictum rectorem et alios prebiteros [...] anniversario interfuerint, prout in dicta ecclesia est assuetum de aliis anniversariis, et quod faciat procurari et intendi cereum et lampadam, quem et quam ante dictum altarem teneant quia et prout dictus testator ordina[verit]. Et quod residuum dictorum triginta quatuor morabatinorum et unius solidi et sex [denariorum] necnon et omnia laudimia omnesque proventus qui provenerant ex hono[ribus] supradictis sint dicti rectoris dicti prebiteratus pro sustentacione vite [sue ...] habeat itaque donacionem et concessionem ac oblacionem nomine predicto

[...] dicte capelle, altari et prebiteratui, ceres, lampadi et anniversario supradictos et rectori ipsius capelle, quicumque pro tempore fuerit, et nobis, dicto venerabili Raimundo Romei, procuratori dicti archidiaconi, presenti, recipienti, nomine predicto, pro ipso rectore et ecclesia, vobis, notario infranscripto, //212r// [...] stipulanti pro personis quarum [interest] et intererit [...] ad salvamentum et bonum intellectum dicte [...], quicumque pro tempore fuerit.

Et [...] omnia et singula de iure, dominio et posse nostri [...] eademque omnia et singula in ius, dominium et posse [... nostris] et rectoris eiusdem et vestri, dicti venerabilis procuratoris, [...] recipientis, nomine quo supra, mitimus et transferimus [... irrevo]cabiliter pleno iure, dando et concedendo nomine [... cap]elle et dicti altaris, qui pro tempore fuerit, ac etiam vobis, [...], recipienti, nomine quo supra, ac eidem archidi[acono ...] successoribus suis, plenam et liberam potestatem quod de predictis, omnibus et singulis, [... statuimus], donamus et concedimus ac offerimus dicte capelle et eius rectori [quod] possitis vos, dictus procurator, nomine predicto, et dictus archidiaconus [...] dicti altaris, quicumque pro tempore fuerit, vestra propia aucthoritate posessione accipere corporale vel quasi. Et, ipsam aprehensam, licite [...] pro faciendo servicio supradicto. Nos enim, nomine predicto, interim constituimus nos predicta pro dicta capella et eius rectore, quicumque pro tempore fuerit, et pro vobis, dicto procuratore, reccipienti nomine quo supra ac pro dicto archidiacono possidere vel quasi donec de eisdem posessio corporalis adepta fuerit per dictum rectorem vel per vos, dictum procuratorem, nomine predicto aut dictum venerabilem archidiaconum seu succedentes sibi in dicto archidiaconatu.

Preterea ex eam predictam, nomine predicto, damus et cedimus ac etiam mandamus ipsi capell[ano] et rectori eiusdem et vobis, dicto venerabili procuratori, recipienti nomine [quo] supra in predictis omnibus et singulis omnia iura et omnes acciones reales et personales et alias quascumque que nobis, nomine predicto, et dicte manumissorie competunt et competere possunt et debent in eisdem et racione eorundem contra quascumque personas et in bonis quibuscumque. Quibus iuribus et accionibus supradictis possit rector dicte capelle, quicumque pro tempore fuerit, et dictus archidiaconus uti et experiri, agendo, scilicet, et [...] defendendo, excipiendo et replicando et omnia alia faciendo in judicio et extra, quecumque et quem admodum nos, nomine predicto, possemus facere ante presentem donacionem et concessionem ac oblacionem. Nos, //212v// [... gratis et] ex certa sciencia, nomine predicto, [...] et eius rectorem, nomine eiusdem, et nos d[ona]ciones reales [...] recipientem et ipsum archidiaconatum in [...] propiam \dicte/ capelle et dictam capell[am ... comune] nomine eiusdem capelle in [...] fecimus et constituimus ad habendum [...] possidendum pro faciendo omnia et singula [...] impedimento nostri, nomine predicto, [...] predicto convenimus et promitimus bona fide [...]cionem sub

obligacione omnium bonorum dicte [...] capelle, qui pro tempore fuerit, et nobis, dicto procuratori, recipienti nomine [...] dictam donacionem et omnia et singula supradicta rata et firma habemus, [tenemus ...] inviolabiliter observamus perpetuo, et quod ea non revocabimus aliqua racione. Retinemus tunc, nomine predicto, [...] ius patronatum dicti prebiteratus heredibus et successoribus Ffrancisci de Strada, quondam, mercatoris, civis Barchinone, qui fuit heres dicti testatoris, prout eisdem dimissum fuit per dictum testatorem.

Ita quod ipsi heredi et successores dicti Ffrancisci de Strada et sui possint de presenti et postea, quandocumque ipsum beneficium vaccare contingerit, rectore quomodocumque presentare in rectore dicti prebiteratus, quem sibi videretur, infra duos menses, servatis ordinacionibus predictis que continentur in dicto testamento. Et etiam, nomine predicto, volumus et statuimus ac ordinamus quod dictus rector dicti altaris, quicumque fuerit, personet cum aliis beneficiatis in dicta ecclesia nec occupet nec occupari faciat seu consentiat, paleati vel occulte, aliquas obvenciones, oblaciones seu quocumque alia iura ad dictam ecclesiam seu eius archidiaconum quomodolibet pertinencia seu pertinere debentia, vel quod dictus archidiaconatus vel eius vicarius vel eius procurator colligere et colligi facere consuevit, nec aliquem clericum seu laycum possit vel [...] inducere ad occupandum iura predicta, et quod dicte ecclesie scandalum, per se vel una cum clericis vel laycis, non faciet nec commovebit per se vel alium. Immo, si sciret aliquem clericum vel laycum fraudem aliquam facientem vel scandalum comoventem vel colligacionem indebitam, inventem dicto venerabile archidiacono vel eius vicario aut procuratori significabit et revelabit [...] cum indempnitate benefici predicti ut in hu[...] pro procurator [...//213r//...] archidia[...] dictus rector convenire dictum venerabilem [...] coram reverendo domino episcopo [...] hoc teneatur jurare dictus prebiter [...] prefatus et ei[...] rector teneatur interere [officiis] diurnis a cantico gradu usque ad completorum [...] celebrari facere missas, ut est dictum, et alia [...] ad servicium et fidelitate dicte ecclesie et [...]et, qui pro tempore fuerit.

Et hac omnia supradicta [...] facimus pacisci[mur] convenimus et promitimus nomine predicto vobis, dicto[..., ...] recipienti [...] dicte capelle et dicti altaris et rectoris eiusdem, qui[cumque] pro tempore fuerit, et vobis etiam infrascripto notario, tan quam publica persone [....] nobis pro personis omnibus quarum interest et intererit et interere potest ac poterit, recipienti et paciscenti ac etiam legitime stipulanti [...] ego, Raymundus Romei, procurator predictus, prout de dicto procuratore melius et plenius apperet per instrumentum publicum inde factum Barchinone, auctoritate Petri Huyastrelli, auctoritate regia notarii publici Barchinone, nonadecima die [novembris] anno a Nativitate Domini M CCC LII, habens ad infrascripta et alia peragen[do] cum posse et speciale mandatum, prout in dicto procuracionis [instrumento]

continetur certis et ex certa sciencia, per dictum archidiaconum et omnes successores suos in dicto archidiaconatu nomine predicto, laudando et concedendo omnia supradicta.

Preterea nos, dicti manumissores, et Raymundus Romei, nominibus predictis, suplicamus dicto venerabili et discreto domino Ffrancisco Rufacii, vicario in spiritualibus et temporalibus generali dicti domini episcopi Barchinone, quod ad predictam auctoritatem suam prestet periter et de certum. Nos, itaque, Ffranciscus Rufacii, decretorum doctor tolotanensis et barchinonensis ecclesiarum, canonicus ac [...] spiritualibus et temporalibus generalis dicti domini episcopi Barchinone [...] agentis, hiis omnibus et singulis auctoritatem nostram impendimus et decretamus. Et nos, omnes dicti manumissores, procurator, archidiaconus et vicarius, //213v// [...] quod de predictis [... con]tenti [...] instrumenta unus eiusdemque [...] fuerunt habere. Actum est hoc Barchinone, [...] anno a Nativitate Domini M CCC [...]

Testes: Petrus Alioni, Bernardus Felicis [...] Nos, Ffranciscus Rufaci, doctor decretorum, vicarius [...] offici quo [...]

Capella de Sant Pau i Santa Praxedis, promoguda pel notari Bonanat Sapera, tinentsegell reial i escrivà de la vegueria, batllia, duana i portlania del castell de Càller (Sardenya)

Aquest document proporciona un bon exemple de la relació entre el context politicoeconòmic i el finançament artístic, ja que evidencia la concatenació de fets que van fer possible l'acumulació dels capitals amb què es van finançar les capelles estudiades: expansió de la corona catalanoaragonesa pel Mediterrani, progressiu endeutament de la corona i alienament de les seves rendes en mans de particulars, adquisició d'aquelles per mercaders o, com en aquest cas, per oficials reials, i, finalment, destinació de les rendes obtingudes al finançament d'una capella en una de les esglésies que s'estaven renovant.

22

1344, octubre, 4. Barcelona

Fragments del contracte d'arrendament, per espai de quatre anys, d'unes rendes que percebia Sapera sobre unes viles situades a l'illa de Sardenya. La seva vídua, Francesca, es veu forçada a arrendar-les al seu germà, Raimon Dusai, com a tutora del fill de Sapera, per tal que el noi pugui pagar les donacions ordenades pel seu pare, entre elles les 100 lliures necessàries per finançar la capella que el difunt va ordenar promoure. A canvi, Dusai es compromet a complir els seus deures envers el rei com els hauria complert l'hereu de Sapera: manutenció d'un cavall armat per la vila de Paulilatino (prop d'Oris-

tany) i pagament de 10 florins anuals per la de Serrenti (prop de Càller).

(AHPB, P. Folgueres, 14/2, f. 70r-72r)

Noverint universi quod ego, Francischa, uxor venerabilis Bonanati de Petra, quondam, civis Barchinone, tutrix testamentaria Bonanati, pupilli, filii comunis michi et dicto marito meo, et ad officium ipsius tutele confirmata per venerabilem vicarium Barchinone, prout de ipsa confirmacione constat per instrumentum publicum inde factum auctoritate G. de Nogaria, notarii publici Barchinone, ut scribe curie domini vicarii, pridie mensis augusti anno a Nativitate Domini M CCC XL tercio, attendens quod dictus pupillus meus tenetur et obligatus est ad solucionem quinque milium solidorum que dictus maritus meus legavit Constancie, nepta sive neboda, filie G. Bisulduni, quondam, in sex milium solidorum barchinonensium que similiter dictus maritus meus legavit Sancie, //70v// nepte sue, filie Jacobi Grunnii, ad auxilium maritandi ipsas neptes suas, et centum librarum quas dictus Bonanatus, maritus meus, legavit in dicto suo testamento pro facienda et construenda una capella in ecclesia Beate Marie de Mari, et pro solvendis etiam quibusdam legatis per dictum Bonanatum in dicto suo testamento factis, que quidem legata a me cum maxima instancia solvi petuntur et requiruntur, et in hereditarum et bonis dicti pupilli, filii mei, non sunt aliqua bona mobilia nec etiam [...] sive debita de quibus [...] debeam [et] valeam legata predicta propter quod expedit nec vendi [...] facere de redditibus infrascriptis; ideo, pro solvendis legatis predictis, ad quorum solucionem urgeor, vendo, nomine tutorio quo super, vobis, Raymundetus Dusay, filio venerabilis Arnaldi Dusay, civis Barchinone, tan quam plus offerenti, et vestris et quibus velitis, a proximo translato [fes]to sancti Michaelis mensis septembris ad IIII annos proximo venturos, et [...] in quibus intelligantur et comprehendantur quatuor explota p[.]ris et vini et [...] frummenti, omnes redditus, exitus proventus [...]aciatam peccuniam quamticia et ordi, ruacias, pensiones, tercarum et alia jura universa et singula que dictus pupillus habet et possidet in regno seu insula Sardinie et terminis et hominibus et feminis ipsarum villarum (...)

//71r//

(...) Predictam quoque vendicionem facio vobis sub tali formam et condicionem quod vos faciatis seu fieri faciatis per aliquem ad hoc ydoneum et sufficientem servicium unius equi armati, que dictus pupillus tenetur tenere et facere domini regi pro dicta villa de Pahuli, prout est fieri assuetum, et dare et solvere omnes sumptus [...] //71v// ipsius equi, salvo quod quocienscumque dictus equs moriatur, quod ego, de bonis dicti pupilli, teneor emere et ponere seu tenere ibi alium equm bonum et sufficientem ad dictum servicium. Ita quod dictus equs sit in dicto loco ad periculum atque casum dicti pupilli. Ita quod vos detis

et solvatis et teneamini dare et solvere dicto domino regi quolibet anno per dictus tempus illos decem fflorenos auri qui eidem domino regi debent dari et solvi singulis annis [... dicte] ville de Serrento (...)

Capella de Sant Marc i Santa Bàrbara, promoguda pel mercader Pere de Mollet i Maria Serra, la seva dona

El pas previ al contracte de permuta de beneficis o altres oficis eclesiàstics entre dos preveres era la sol·licitud d'autorització al patró beneficial. En aquest cas era Maria, la vídua del fundador.

23

1366, desembre, 14. Barcelona

Capítols signats entre el beneficiat del presbiterat fundat per Pere de Mollet i el rector de Sant Pere de Castellar, amb l'objectiu d'intercanviar-se el benefici i rectoria respectius.

(AHPB, G. de Santilari, 20/9, f. 14v-15v)

Die lune, quarta decima die decembris anno a Nativitate Domini millesimo CCC LX sexto. Sit omnibus notum quod ego, Guillelmus Serola, rector ecclesie Sancti Stephani de Castellario diocesis barchinonense, ex una parte, et ego, Guillelmus de Calabuig, beneficiatus in altari sancti Marchi et sancte Barbare constructo in ecclesia Sancte Marie de Mari, ex altera, confitemur et recognoscimus una pars altere et nobis ad [...] quod super infrascriptis fuerunt inter nos facta et inita pacta et convenciones que in subscriptis capitulis continentur, quorum quidem capitulorum tenor sequitur per hoc verba:

«En nom de Déu //15r// sia e de la Verge Maria, amén. Capítols ordonats sobre lo cambi que·s deu fer e és tractat de fer entre en Guillem Serola, rector de Sent Steva de Castellar, del bisbat de Barcelona, de una part, e en Guillem de Calabuig, beneficiat de l'altar de sent March e de santa Bàrbara construhit en la esgleyia de Santa Maria de la Mar, de l'altra, sobre lurs benifets. Primerament, que los dits Guillem Serola e Guillem de Calabuig pemutaran lurs benifeyts ab consentiment, ço és, a saber, de lurs patrons, d'ací a la festa de Santa Maria Canalera \prop/ vinent. E açò prometen-li ·I· a l'altre agradablement en fe de preveres.

Ítem se reté lo dit Guillem Serola tots drets a ell pertanyent(s) en la dita esg(l)eyia, axí de pan, vi, carn, censals, com d'altres coses a la dita esgleya pertanyents fins a la dita festa de Santa Maria Canalera. Ítem, per semblant manera, lo dit Guillem de Calabuig se reté tots censals e altres drets que al dit benefeyt se pertanyen fins a la dita festa de Santa Maria Canalera. Ítem que cascun dels dits permutadors donen e sien tenguts de donar quitis bons benifets, axí de [...], subsidis, com

d'altres quals que exa[...]. Ítem promès lo dit Guillem de Calabuig al dit Guillem Serola que ell farà tot son poder, axí com mils e pus diligenment porà, que·l dit Guillem Serola trobe e puga trobar tots dèvits que li són deguts en la dita parròquia de Castellar com en altre loch *circinus vicinus* d'aquell. Ítem cascuna de les dites parts promès e jura complir les dites coses axí com mils e pus largament damunt se conté, e no contravenir per negun d[...]. Ítem volgueren les dites parts que dels presents capítols se fassen a fer, (con) se pus[quen], ayitals e tantes cartes públiques quantes e quals mester seran a cascuna de les dites parts per lo notari davayl scrit».

Et ideo, laudantes, approbantes e confirmantes omnia et singula supradicta et eisdem expresse consentientes, prout melius et plenius superius in preinsertis capitulis continentur, convenimus et promitimus aliter alter et nobis ad invicem quod predicta omnia et singula in dictis capitulis contenta complebimus et attendemus, et in aliquo non contraveniemus aliquo iure, causa vel etiam racione. Et pro hiis complendis et attendendis obligamus aliter alter et nobis ad invicem omnia bona nostra mobilia et immobilia, habita et habenda. Et ut predicta maiori gaudeant firmitate non [...] dolo sed sponte iuramus per Dominum Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia, manibus nostris corporaliter //15v// tacta, predicta omnia et singula attendere et complere, et in aliquo non contravenire aliquo iure, causa vel etiam racione. Et volumus nos, dicte partes, quod de presenti contractu fiant seu fieri valeant tot publica instrumenta, quot nos, dicte partes, volemus per notarium infrascriptum. Actum est hoc Barchinone, quarta decima die decembris anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo sexagesimo sexto. Sig(+)num Guillelmi Serola, sig(+)num Guillelmi de Calabuig predictorum, qui hoc laudamus et firmamus et juramus.

Testes huius rei sunt venerabilis Petrus Grunni et Ffranciscus de Castello, scriptor, civis Barchinone.

Entre els drets i obligacions del patró beneficial estaven compresos el d'autoritzar o no que el beneficiat fes permuta del seu benefici amb el d'un altre prevere i, com es veu en aquest document núm. 24, el de presentar el nou candidat al bisbe perquè l'investís com a beneficiat.

24

1367, gener, 11. Barcelona

Maria, vídua de Mollet i patrona del benefici instituït pel seu difunt marit, després d'haver autoritzat el seu beneficiat perquè pugui intercanviar el benefici per la rectoria de Sant Pere de Castellar, nomena procurador per tal que sol·liciti al bisbe la investidura del seu successor.

(AHPB, G. de Santilari, 20/9, f. 37)

Die lune, undecima die januarii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo sexagesimo septimo. Noverint universi quod ego, Maria, uxor venerabilis Petri de Molleto, civis Barchinone, quondam, patrona illius primi prebiteratus quem dictus maritus meus ordinavit seu dotavit in altari sancti Marchi et sancte Barbere constructo in ecclesia Sancte Marie de Mari civitatis Barchinone, attendens Guielmum de Calabuig, dicti beneficii beneficiatum, velle ipsum beneficium canonice permutare cum ecclesia Sancti Stephani de Castellario, diocesis Barchinone, quam obtinet Guillelmus Cerola, rectorem eiusdem ecclesie, considerans, inquam, collacionem seu presentacionem ispsius beneficii ad me pertinere debet pretextum institucionis eiusdem, idcirco, constituo et ordino vos, venerabile Johaneti Serra, civem eiusdem civitatis, procuratorem meum certum et specialem ad comparendum pro me et nomine meo coram reverendo in Christo Patre et Domino domino barchinonense episcopo seu [...] in spiritualibus vicariis eiusdem domini episcopi generalibus, et ad presentandum eidem domino episcopo seu eius venerabilibus vicariis dictum Guillelmum Cerola ad beneficium prelibatum, et ad suplicandum ipsi domino episcopo seu eius vicariis quatenus ipsum Guillelmum in ipso beneficio, cum eius iuribus et pertinenciis suis, instituat seu investiat de eodem cum plenitudine iuris sui, et, generaliter, ad faciendum omnia alia et singula in et super predictis et circa predicta, pro me et nomine meo, quacumque ad hoc utilia fuerunt ac etiam opportuna etiam, si tali esset, que de iure vel de facto mandatum exigeret speciale et que etiam ego possem si personaliter interessem.

Promittens vobis, dicto procuratori meo, necnon et vobis etiam notario infrascripto, tanquam publice persone pro persone quarum interest et intererit, stipulanti me semper habere ratum et firmum quidquid per vos, in et super predictis et circa predicta, pro me et nomine meo, procuratum et actum seu etiam gestum fuerit et nullo tempore revocare sub bonorum meorum omnium ypotheca. Actum est hoc Barchinone, undecima die januarii anno a Nativitate Domini Millesimo trecentesimo sexagesimo septimo. Sig(+)num Marie, uxoris venerabilis Petri de Molleto, quondam, predicto, que hoc laudo et firmo.

Testes huius rei sunt: honorabilis Johannes Ros, civis Barchinone, et Arnaldus Castell, oriundus Cardone, diocesis vicensis.

Capella de Sant Tomàs Apòstol, promoguda per l'apotecari Francesc Janer

Aquest document informa que Janer no només va promoure el benefici i la capella de Santa Maria del Mar, sinó també el benefici i la capella de Sant Bartomeu de la seu de Manresa, promocions que deurien comportar una despesa molt considerable. Cal tenir en compte que Francesc Janer pertanyia a un dels col·lectius professionals amb

més possibilitats d'enriquir-se per la seva relació amb el comerç d'espècies, el dels apotecaris.

25

1354, juliol, 11. Barcelona

Rebut signat pel beneficiat del presbiterat instituït per Janer a l'altar de Sant Bartomeu de Santa Maria de Manresa, per uns censos percebuts sobre unes cases situades al carrer d'en Bertolí, prop de Santa Maria del Mar.

(AHPB, J. Ferrer, 19/19, f. 19. Confirma la promoció de la capella de Manresa, a més de la de Santa Maria del Mar, el document localitzat a l'ADB, RD, II, f. 723r-727v)

Die veneris, XI die mensis julii anno a Nativitate Domini M CCC LIV. Ego, Guilelmus Bofiy, prebiter, beneficiatus in altaris [...] constructi per Franciscum Januarii, quondam, civem Barchinone, in altari sancti Bartholomei [...] in ecclesie Sancte Marie de Minorisa, confiteor et recognosco vobis [...], civi Barchinone, quod [...] integre satisfecistis ad meam voluntatem in [...] omnibus censibus, qui mihi solvi debuisset usque in festum sancti [...] proxime preteritum, de et pro duos hospiciis que vos habetis et possidetis [...] in [civita]te //19v// Barchinone, in vico vocato d'en Bertolí, ac per dictum prebiteratum et sub dominio et alodio [eiusdem ...], scilicet, unum ad censum octo morabatinorum et alterius ad censum sex morabatinorum annuatim solvendorum, scilicet, medietatem in festo Nathalis Domini et alteram medietatem in festo sancti Johannis mensis junii. Et ideo, renunciando excepcioni dicte peccunie non numerate et non recepte et doli, in quorum testimonium presens vobis [...] instrumentum per notarium subscriptum ad habendum inde memoriam in futurum. Actum est hoc Barchinone.

Testes: G. Reval et Bernardus Reval.

SANTA MARIA DEL PI

Capella de Sant Rafael i Sant Martí, promoguda per l'hostaler Guillem de Bosquets

El més interessant del document és que informa que Guillem va ser el promotor d'aquesta capella. És l'única notícia que en tenim, perquè tant l'acta de dotació de la capellania de Guillem com la de la fundada per Gueraldona, la seva dona, s'han perdut. Cal aclarir que s'ha transcrit l'original, amb lletra molt clara, fidelment, respectant els errors gramaticals que s'han detectat en alguns dels casos i els temps verbals.

26

1398, setembre, 3. Barcelona

Fragment de la caució atorgada per Elisenda, dona de Nicolau Fàbregues, a Jaume Canyelles, capellà de la capellania instituïda per Gueraldona, vídua de Bosquets, en aquesta capella. El motiu és l'oposició del capellà a la venda d'una casa, la qual estava gravada amb un censal que integrava el dot de la capellania.

(AHPB, G. Andreu, 74/4, f. 124v-126r)

Noverint universi quod ego, Elicesendis, uxor Nicholai Fabregues, peratoris pannorum lane, civis Barchinone, attendens vos, discretum Jacobum Canyelles, prebiterum, beneficiatum sive capellanum illius capellanie quam domina Gereldona, quondam, uxor Guillelmi de Busquetis, quondam, //125r// civis Barchinone, instituit sive fieri mandavit in ecclesia Sancte Marie de Pinu Barchinone, in capella, scilicet, quam dictus Guillelmus de Busquetis construxit in ipsa ecclesia, apposuisse vos in et super quaddam preconizacione triginta dierum per dictum maritum meum, in curia venerabilis vicarii Barchinone, data in et super quoddam hospicio, cum introitibus, exitibus, iuribus et pertinenciis suis, quod idem maritus meus habebat et possidebat in civitate Barchinone, iuxta ecclesiam Sancti Cucuphatis de Rego, quodquidem hospicium dictus maritus meus vendidit precio centum nonaginta librarum Barchinone Bartholomeo Puyol, quondam civis Barchinone. Attendens, etiam, vos dictam opposicionem fecisse pro eo quia pretenditis vos sive dictam capellaniam habere ius in et super dicto hospicio et precio eiusdem, pretextu illius censualis mortui quadraginta quinque solidorum Barchinone, quos Jacobus Oriol, perator, et Salvatrix, eius uxor, civis Barchinone, vendiderunt precio triginta unius librarum et decem solidorum Barchinone venerabili Petro Rosselli, priori domus seu monasterii Sancte Eulalie de Campo Barchinone, manumissori testamenti dicte domine Geraldone, ementique nomine et ad opus dicte capellanie et sibi et suis in hiis successoribus facere et prestare promisserunt anno quolibet perpetuo nonadecima die decembris, (...) in quaquidem vendicione dictus maritus meus intervenit et est nomine fideiussorio obligatus. Attendens, inquam, vos, ad magnos intercessus meos et dicti mariti mei, concessisse michi et ipsi marito meo renunciare dicte opposicioni sive <a> dicta preconizacione vos levare, dum tamen ego facerem vobis caucionem sequentem (...)

FUNDACIÓ NOGUERA

Capella de Sant Jaume i Sant Vicenç, promoguda pel ciutadà Bernat Serra

27

1398, setembre, 16. Barcelona

Acta de cessió de la capella de Sant Jaume i Sant Vicenç, amb els seus ornaments, a la confraria del gremi d'agricultors, traginers i hortolans de Barcelona pel preu de 110 lliures. La cessió és efectuada pel nét del promotor, també anomenat Bernat Serra, batlle general de Catalunya, amb motiu dels precs reiterats del rector del Pi i d'altres parroquians a favor de l'esmentada confraria. Serra, hereu dels drets del promotor de la capella (dret de fundació i dotació de benefici i dret d'enterrament), informa que encara no s'hi ha instituït cap presbiterat, cosa molt inusual al cap de tants anys d'haver estat promoguda. Igualment, fa constar que, tot i que no hi ha cap benefici, l'altar compta amb diversos ornaments, com qualsevol altar beneficial (calze, missal, indumentària sacerdotal, etc.), i recorda als compradors que no poden destinar-los a usos profans ni vendre'ls.

(AHSMP, Armari VII, prestatge V, vol. 1)

Noverint universi quod ego, Bernardus Serra, civis Barchinone, bajulus Catahalonie generalis, filius et heres universalis venerabilis Johannis Serra, quondam civis dicte civitatis, prout de ipsa mea herentia plene constat per testamentum ipsius domini patris mei, quod fecit et ordinavit in posse Petri Granyana, notarii infrascripti, decima die mensis februarii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo nonagesimo quinto, qui, quidem, venerabilis Johannes Serra, quondam pater meus, fuit filius et heres universalis venerabilis Bernardi Serra, quondam patris sui avique mei, attendens me, ut heredem predictum, in quantum jura permitunt habere quandam capellam sub invocatione sanctorum Jacobi et Vincentii, constructam in ecclesia Beate Marie de Pinu dicte civitatis, in qua inter alia habeo jus dotandi dictam capellam, que non dum est dotata, et instituendi benefficium in eadem, quod non dum est institutum, et etiam jus sepelendi cadavera et etiam habeo jus in rexiis et altare ac in ornamentis ejusdem, calice, missale et vestimentis sacerdotalibus et aliis aparatibus ipsius capelle, que omnia soluta fuerint per dictos avum et patrem meos.

Attendens, inquam, honorabilem Alffonsum de Thous, decretorum doctorem, rectorem dicte ecclesie, et etiam discretum Petrum de Ortis, notarium, et quosdam alios parrochianos ecclesie ipsius me pluries rogasse, ut jura predicta que habeo seu michi pertinent in predictis, venderem et cederem confratrie agricultorum, ortolanum et tragineriorum in predicta parochia populatorum, cum ipsi agricultores et alii predicti qui confratriam simul fecerunt velint ipsam capellam, que non dum est dotata, dotare et honorabilius ornare et in ibi presbiteratum insti-

tuere sub invocacione beatorum Abdon et Nen et alias divinum cultum augmentare.

Attendens etiam me, ob devotionem quam fiducialiter gero in operibus charitatis et maxime in institucionem presbiteratum ex quo sequitur sacrifficatio Corporis Christi et absque augmentatione divini cultus, proposuisse et delliberasse facere dictas vendicionem et cessionem. Considerans denique quod licet talia jura ecclesiastica dotandi benefficia vel cadavera funerandi ac res sacre que sunt ad usum ecclesie et servicio Dei dedicate non possint ad usum profanum converti nec vendi seu alienari, nec de ipsius dicatur haberi comercium, que tamen in eadem ecclesia et servicio Dei sunt [...], nec predictas venditionem et cessionem desinunt esse sacre nec sperantur ad usus profanos commiti, quinymo disponitur magis prompta materia ad fundandum dictum benefficium sive capellam per iam dictos administratores conffratrie predicte quam si apud me dicta jura et res remanerent.

Idcirco, ego, dictus Bernardus Serra, per me et meos quoscumque, vendo et cedo hac eis melioribus viis modis et formis, quibus de jure aut alias possum, concedo vobis, Guillelmo Dossa et Petro Voter, cultoribus, civibus Barchinone, et pro nunc administratoribus conffratrie cultorum dicte parrochie Beate Marie de Pinu et successoribus vestris in dicta administratione, et eisdem etiam cultoribus et traginerius et ortolanis dicte parrochie Sancte Marie de Pinu civitatis Barchinone, et confratribus dicte confratrie presentibus et futuris et aliis etiam quorum interersit, in manu, videlicet, et posse notarii infrascripti, ut publice persone, omnia jura tam dotandi dictam capellam et benefficium instituendi quam sepelendi cadavera quam alia quecumque que de jure, ussu, consuetudine aut alias ego habeo seu habere debeo seu que michi competunt aut competere possunt et debent tam in dicta capella et carnerio aut tumulo ejusdem quam in altari et rexiis ejusdem, quam etiam in calice, missali, vestimentis sacerdotalibus, quam alios etiam ornamentis et apparatibus ipsius capelle et dicti etiam altaris, que vestimenta, calicem et missale etiam penes me remanebant queque vobis tradidi pro servitio divini cultus. Hanc itaque vendicionem et cessionem facio ego, dictus Bernardus Serra, per me et meos quoscumque, vobis, dictis administratoribus dicte conffratrie et dictis etiam cultoribus, treginerius et ortolanus dicte parrochie, presentibus et futuris, et eorum successoribus perpetuo, sicut melius dici potest et intelligi, ad vestrum et eorum salvamentum et bonum etiam intellectum, extrahens predicta omnia et singula de jure, dominio et posse mei et meorum eademque omnia et singula in vestrum et dicte confratrie jus, dominium et posse mitto et transfero irrevocabiliter pleno jure, dans et concedens vobis licenciam et plenum posse quod vos, vestra propria aucthoritate, possitis apprehendere posessionem de predictis et de ipsis vestras facere licitas et honestas ad Dei servitium voluntates absque aliquo obstaculo et contradictione mei et meorum.

Preterea, ex causa hujusmodi venditionis et cessionis, do, cedo et mando vobis et dicte confratrie ad opus divini cultus predicti jura omnesque actiones reales et personales, mixtas, utiles et directas, ordinarias et extraordinarias ac alias quascumque que michi competunt et competere possunt ac devent in predictis, que vobis vendo, cedo et concedo, et contra quascumque personas et res ratione vel ocasione eorum. Quibus juribus et actionibus predictis possitis vos et confratrie dictorum agricultorum, tregineriorum et ortolanerum uti et [...] petiri agend[...], scilicet, et respondendo, defendendo, excipiendo, proponendo et replicando et omnia alia faciendo in judicio et extra judicium quecumque et quem ad modum ego facere poteram ante hujusmodi venditionem et jurium, cessionem et possem nunc et etiam postea quandocumque. Ego enim facio et constituo vos et vestros in hiis dominos et procuratores in rem propriam ipsius conffratrie ad faciendum inde ad usus predictos vestre libitum voluntatis pro pretio vero predictorum jurium et predictorum vestimentarum, calcis et missale et aliarum ornamentorum, que ad huc pennes me et in meo dominio erant, dedistis et solvistis michi et confiteor me a vobis habuisse et recepisse centum et decem libras monete barchinonenese de terno.

Et ideo, renunciando exceptioni pecunie non numerate et precii predicti non habiti et non recepte et legi qua [...] ultra dimidium justi precii subvenitu et exceptionis et accioni de dolo et malo et inffractum et omni alii juri rationi consuetudini contra hec repugnantibus, do et remito vobis et vestris et quibus volueritis perpetuo irrevocabiliter inter vivos, si quid predicta que vobis vendo plus modo valent vel a modo valebunt pretio supradicto. In super convenio et promitto vobis quod predicta que vobis vendo faciam vos, dictos emptores et confratriam dictorum cultorum, tragineriorum et ortolanorum et successores eorum, habere, tenere et possidere in pace perpetuo contra omnes personas ad usus tamen predictos, si et in casu quo ipsa emptio sequatur pro contractibus aut obligationibus meis et meorum et non alias.

Et pro predictis omnibus et singulis complendis et attendendis hac firmiter observandis obligo vobis et dicte confratrie omnia et singula bona et jura mea movilia et immovilia ubique habita et habenda. Et ut predicta omnia et singula majori gaudeant firmitate juro sponte in animam meam per Dominum Deum et ejus Sancta Quatuor Evangelia, meis manibus corporaliter tacta, predicta omnia et singula rata et firma perpetuo habere, tenere et observare, attendere et complere et in aliquo non contrafacere vel venire aliquo jure, causa vel etiam racione. Premisa igitur omnia et singula facio paciscor et promito ego, dictus Bernardus Serra, per me et meos quoscumque, vobis, dictis Guillelmo Dossa et Petro Clotes, pro nunc administratoribus, et toti comunitati confratrie dictorum cultorum, tregineriorum et ortolanorum dicte parrochie, presentium et futurorum, necnon etiam et notario infrascripto, tanquam publice persone, hec a me pro vobis et ipsius et pro aliis etiam personis

quarum interest et intererit ac interesse poterit in ffuturum recipienti et paciscenti hac etiam legitime stipulanti. Actum est hoc Barchinone, sexta decima die septembris anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo nonagesimo octavo. Sig(+)num Bernardi Serra predicti, qui hec laudo, firmo et juro.

Testes hujus rei sunt discreti Raymundus Mascaroni, prebiter benefficiatus in dicta ecclesia; Petrus de Ortis, notarius; Geraldus Juliani, pelliperius, et Petrus Amati, scriptor, cives Barchinone.

SANT JUST

Capella de Sant Iu, promoguda, com la de Sant Pere i Sant Pau, pel jurista Berenguer Vives

Aquest document conté tres aportacions molt interessants. La primera és la còpia de la clàusula del testament de Vives on disposa la fundació d'un benefici en aquesta capella, així com els drets i obligacions del seu beneficiat. La segona és la confirmació que Vives va arribar a dur a terme la promoció d'aquesta capella. Finalment, la tercera és la pinzellada relativa a la intensa activitat constructiva que devia capgirar la Barcelona d'aleshores, on es promocionaven capelles en esglésies que s'ampliaven mentre que, en canvi, s'enderrocaven edificis integrants de dots beneficials per deixar lloc a la nova muralla.

28

1371, octubre, 9. Barcelona

Possible acta de donació (el document està inacabat) de censos, per part dels marmessors testamentaris de Vives, al benefici que Agnès, cosina del difunt, havia disposat fundar en aquesta capella poc abans de morir, quan el seu cosí tot just projectava promoure-la. El benefici d'Agnès havia estat dotat amb un cens procedent d'un forn situat prop del portal de la Boqueria, enderrocat per donar pas a la construcció del llenç de muralla d'aquell sector. Per aquesta raó Vives, en el seu testament, va disposar un llegat destinat a revifar les rendes del benefici fundat per la seva cosina, si aquell forn no s'arribava a reconstruir.

(AHPB, F. de Ladernosa, 23/21, f. 58r-61r)

Die jovis, nona die octobris anno predicto [1371]. In Dei nomine. Noverint universi quod nos, Sibilia, uxor venerabili Berengarii Vives, quondam jurisperiti, civis Barchinone, Petrus Iserni, beneficiatus in Sede Barchinone, et Petrus Roquete, beneficiatus in capelle sanctorum Petri et Pauli apostolorum per dictum venerabilem Berengarium Vives

in ecclesia Sancti Justi Barchinone fundate, manumissores et executores testamenti seu ultime voluntatis dicti venerabili Berengari Vives, atendentes venerabilem dominam Agnetem, quam primo fuit uxor Johannis de Guialtrude, quondam, junioris, nunc vero venerabilis Jacobi de Vallesicha, licenciati in legibus, civis dicte civitatis, instituisse dudum in dicta parrochiali ecclesia Sancti Justi unum perpetuum presbiteratum seu beneficium ecclesiasticum in capella, videlicet, in altari quo dictus venerabilis Berengarius Vives, consobrinus suus, sub invocacione beati Ivonis confessoris in ipsa ecclesia construere intendebat, et eidem prebiteratui seu beneficio et rectori, pro sustentacione vite sue, im perpetuum assignasse et concesisse totum censuale, directum dominium, et quelibet alia jura que ipsa domina Agnes habebat et possidebat, et habere et percipere debebat, per liberum et franchum alodium in et super toto ipso furno suo, vocato de na Justa, cum buadam eiusdem et domibus in quibus constructus erat, et cum archata seu volta que erat ante ipsum furnum et cum tabulis, envanis, introitibus, exitibus et omnibus juribus et pertinenciis suis, que Berengarius de Pera A[rnau], furnarius, civis Barchinone, habebat et tenebat per ipsam dominam Agnetem et sub dominio et alodio ipsius in civitate Barchinone, extra et satis prope portale vocatum de Boqueria, in carraria publica per quam recte itur ab ipso portali de Boqueria ab hospitale Columbi, ad censum, videlicet, quinque solidorum Barchinone et unius quartani cineris boni et receptibilis ad mensuram bachinonensem, solvendorum qualibet die sabbatina cuiuslibet septimane perpetuo. Ultra quem censum dictus furnarius et sui successores in dicto furno tenebantur dequoquere panes hospicii dicte domine et suorum in hiis succesorum sine pugia, dono, salario seu mercede. Et terminatur dictus fornus et domus in quibus constructus erat ab oriente in quodam vico non habente exitum quo ibi erat vocato de na Justa; a meridie in dicta carraria publica, ab occidente in tenedone Berengarii Martini et a circio in tenedone domine Benvengude, uxoris Berengarii Garcia, quondam.

Item et totum censuale, directum dominium, et quolibet aliud jus que dicta domina Agnes habebat et accipiebat et habere et accipere debebat, per liberum et ffranchum alodium, in et super toto ipso furno vocato d'en Bernat Eymerich, cum dom(u)s in qua constructus est et cum quadam alia [...] furno ex parte occidentis contigua usque ad primum tectum sive sostre, et //58v// cum envano sive tegulata supra pilaria extra in via publica ante dictus furnum constructa et cum omnibus juribus et pertinencis predictorum, que Petrus de Casanova, quondam manescallus, civis Barchinone, habebat et possidebat in civitate Barchinone predicta, extra dictum portale de la Boqueria, in dicta carraria qua itur ab ipso portali ad dictum hospitale Columbi, et tenebat per ipsam dominam Agnetem et sub dominio et alodio eiusdem ad censum annuatim sex morabatinorum bonorum alfonsinorum auri fini et ponderis recti. Quamdiu ipse furnus coquere cessaret, ut

tunc et diu ante cessaverat et cessabat, si, vero, et cum ipse furnus decoqueret, tenetur ipse Petrus de Casanova, emphiteota predictus et sui in hiis successores, ex quo ipsa decoctio fieret dare et solvere dicte domine Agnete et suis successoribus in hiis pro censu predictorum, ultra scilicet predictorum VI morabatinorum, censum singulis septimanis annuatim perpetuo V solidos Barchinone. Et [...] quidem sex morabatini censuales solvuntur annis singulis per duos terminos, videlicet, medietas in festo sancte Marie augusti et altera in festo sancte Marie ffebruarii, ad racione novem solidorum Barchinone pro morabatino, juxta regiam constitucionem. Et terminantur predicta, scilicet, dicta domus in qua dictus furnus est constructus usque ad primum seu infimum tectum, ab oriente partim in aliis domibus dicti Petri de Casanova et partim in [...] alia domo contigua ipsi furno; a meridie in orto eiusdem Petri de Casanova, ab occidente in tenedone heredum seu succesorum [...] et a circio in carraria publica. Dicta vero domus ipsis furno contigua terminatur ab oriente in hospicio Jacobi de Muntpedros, ex qua parte continet unam canam et sex palmos; ab occidente in domibus ipsius furni, ex qua parte continet quatuor cannas et sex palmos; et a circio in dictis aliis domibus dicti Petri de Casanova, ex qua parte continet duas cannas et unum palmum, ad cannam Barchinone.

Item et totum censuale, directum dominium, et quodlibet aliud jus que dicta domina Agnes habebat et accipiebat et habere et accipere debebat per //59r// liberum et ffranchum alodium in et super aliis domibus, cum pertinenciis et juribus suis universis, quas dictus Petrus de Casanova habebat et possidebat in loco predicto, quasque tenebat pro dicta domina Agnete ad censum annuatim trium morabatinorum, ad dictam racionem novem solidorum pro morabatino, solvendorum annis singulis in festo sancti Andree et sub dominio et alodio eiusdem domine Agnetis. Et terminatur ipse domus cum pertinenciis suis ab una parte in tenedone Jacobi de Orto, ab alia parte in quadam alia tenedone vestra, que fuit Berengarii Ulzina; ab alia parte in dictis domibus proximis dicti furni, et ab alia parte in dicta carraria publica qua itur de dicto portali de Boqueria ad dictum hospitale vocatum d'en Colom, prout de predicta institucione et dotacione dicti beneficii apparet per instrumentum inde receptum in posse Ffrancisci de Ladernosa, notarii infrascripti, proxima die aprilis anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo sexagesimo primo.

Attendentes etiam quod post dictam institucionem dictus venerabilis Berengarius Vives in dicta ecclesia Sancti Justi construxit capellam et altare sub invocacione sancti Ivonis predicti et dicto furno vocato de na Justa et domibus eiusdem furni, racione muri et valli civitatis predicte usque illam partem noviter fabricate, destructis penitus et diructis, prefatus venerabilis Berengarius Vives, volens pro Dei reverencia et ob honorem et devocionem sancti predicti dictum beneficium reparare, mandavit in suo ultimo testamento quod, de bonis suis, emerentur per

nos certi redditus qui assignarentur eiusdem beneficio sub certi modo et forma in testamento dicti Berengarii Vives contentis per verba sequentia:

«Preterea, de redditibus beneficiato seu rectori capelle beati Ivonis confessoris, constructe per me in dicta ecclesia Sancti Justi, assignatis per dominam Agnetem, uxorem venerabili Jacobi de Vallesicha, licenciati in legibus, pro ipsius rectoris sustentacione, tamen restent novem morabatini annuatim et perpetui cum residui peri(m)erint et esse desi(n)erint propter fabricacione muri novi civitate Barchinone, volo et mando quod de bonis meis, per dictos manumissores meos, emantur XXVII morabatini annuatim et perpetui in alodio suficienti, de quibus et de dictis novem morabatinis rector dicte capelle, qui im perpetuum institui cupio in dicta capella sancti Ivonis, ut in ea celebret missam quolibet die et intersit oris canonicis et divinis continue, a cantico gradu usque ad completorum, //59v// in dicta ecclesia Sancti Justi. Qui morabatini, sunt in summa triginta sex morabatini, habeat rector pro sustentacione sue quindecim libras Barchinone et det duos morabatinos, in nuda percepcione quolibet anno, pro anniversario seu aniversariis que quolibet anno in ipsa ecclesia pro anima mea et omnium fidelium fiant, sub condicione tamen quod ipsum rectorem seu presbiterum dicte capelle admitat rector dicte ecclesie Sancti Justi ad omnia anniversaria ipsius ecclesie, proviso et declarato quod dictos morabatinos omnes recipiat et habeat beneficiatus dicte capelle, et in alienacionibus possessionibus pro quibus solventur subscribat domini racione et laudimia eorum sua faciat quodque de eis det et solvat pro dictis anniversario seu anniversariis dictos duos morabatinos.

Residuum vero dictorum triginta sex morabatinorum expendat in duobus cereis quorum uterque sit ponderis quinque librarum cere, qui(s)que ardeant in elevacione Corporis Ihesu Christi et extunc usque ad comunionem dicti presbiteri qui missam celebrabit in altari dicte capelle, et in oleo unius lampadis illius, scilicet, quam nunc teneo in ipsa capella. Proviso etiam et intellecto quod, si fieri seu reparari contigerit furnum qui fuit per dictam dominam Agnetem assignatus dicto beneficio, in eodem seu in alio loco, seu ipsius furni redditus antequem dicti XXVII morabatini emantur, eo casu, de bonis meis mando et cupio ad predicta fieri complementa. Si vero dicta reparacio tardaretur, emi volo dictos XXVII morabatinos juxta modum et formam superius declaratos, scilicet, quod non assignentur dicto beneficio ni in actu assignacionis ipsius reverendus dominus episcopus Barchinone, de et cum auctoritate sui Capituli Sedis Barchinone, cesseret heredi meo subscripto cum effectum omnia jura dicte capelle et eius rectori pertinencia occasione dicti furni seu eius redditum et jurium.»

Prout de hiis, per testamentum dicti Berengarii Vives, actum octava die aprilis anno a Nativitate Domini millesimo CCC LX quinto

et clausum per Ffranciscum de Ladernosa, notarium infrascriptum, noscitur apparere, scientes etiam nos, dictos manumissores, pro execucione pie voluntatis seu ordinacionis preinserte dicti Berengarii Vives, emisse ad opus dicti beneficii sancti Ivonis censualia alodialia infrascripta, //60r// videlicet, censuale seu morabatinorum directum et qualibet alia jura que Nicholaus Argenterii, civis Barchinone, habebat et recipiebat et habere et recipere debebat per franchum alodium in et super quibusdam domibus cum pertinenciis et juribus suis universis, quas Bernardus de Podio, sartor, et Guillelma, uxor Berengarii Fusterii, quondam socrus ipsius Bernardi de Podio, tenent in dicta civitate Barchinone, in vico vocato d'en Copons, satis prope domum Sancti Johannis Iherosolomitani, ad dictum censum sex morabatinorum singulis annis solvendorum quinta decima die mensis januarii. Quequidem domus terminatur ab oriente partim in tenedone Bernardi Aranyoni, presbiteri, et partim in tenedone domine Bonanate, uxoris venerabili Bernardi Vives, quondam; a meridie in dicta carraria d'en Copons, ab occidente in tenedone Arnaldi de Carbesino, et a circio in tenedone monasterii dominarum penitentium Sancte Marie Magdalenes, prout de emptione huiusmodi censualis apparet per instrumentum publicum inde factum in posse Ffrancisci de Ladernosa, notari infrascripti, XVI die ffebruarii anno a Nativitate Domini millesimo CCC LX nono.

Item censuale XIII morabatinorum, dominium (directum), et quodlibet aliud jus que domina Serena, uxor venerabili Petri de Columbario, quondam jurisperiti Barchinone, et domina Sancia, uxor Raimundi Cudina, quondam, manumissores et executrices testamenti seu ultime voluntatis domine Violantis, uxoris venerabili Berengarii de Montejudaico, legum doctoris, succedentes in hiis titulo empcionis Thome de Podio, filio Bernardi de Podio, quondam, civis Barchinone, seu Petrus Conesa, presbiter, actor ipsius manumissorie, per alodium ffranchum habebant et percipiebant et habere et percipere debebant super quibusdam domibus cum tabulis et envanis, introitibus, exitibus, pertinenciis et juribus suis quas Petrus Pelegrini, sutor, civis Barchinone, habet et tenet ad dictum censum XIII morabatinorum singulis annis, in festis Nativitate Domini et sancti Johannis junii, medio per medium solvendorum, in civitate Barchinone subtus piscateriam Veteram, ante furnum piscaterie Maris, et que domus habent unum portale extra in via aperiens. Habent etiam ipse domus quandam operatorium in quod intratur per ipsum portale, quodque operatorium est contiguum tenedoni Raimundi de Colle, que fuit d'en Falgars. Quequidem domus sunt, ex //60v// abisso usque in celu, in quantum occupat dictus portale quod ibi est et dictus operatorium et introitus eiusdem. Et a primo legittimo sostre operatorii sive introitus tenedonis dicti Raimundi de Colle usque in celum, prout hec fuerunt designata per Bernardu de Podio, quondam, cuius erat alodium tempore quo fuerunt per eum stabilita, quod sostre dictus Petro Palagrini et sui debent perpetuo tenere

condirectum. Ita quod racione siqua vel ex alia causa non inferatur dampnum aliquod habitantibus in dicta tenedone Raimundi de Colle seu rebus eorum. Et terminatur dicte domus super quibus dictum censuale percipitur ab oriente in carraria publica que ibi est, a circio in tenedone Arnaldi Palagrini, que olim fuit Petri Rogerii, ex abisso usque in celum; a meridie, a primo, scilicet, legittimo tecto infra, in dicta tenedone dicti Raymundi de Colle, quam ibi habet, et a primo tecto super in tenedone Jacobi Giberti; et ab occidente terminatur dicte domus in tenedone dicti Raimundi de Colle.

Item toto censuale cum toto dominio, firma, faticha et alio quolibet jure que dicta manumissoria dicte domine Violantis seu dicte domine Sancia et Serena, per propium, liberum et ffranchum alodium habebant et accipiebant et habere et accipere debebant in et super quadam domo sive operatorio, a solo terre usque ad primum tectum sive sostre hospicii quod venerabilis Petrus de Conomines, civis Barchinone, per ffranchum alodium habet et possidet in dicta civitate Barchinone, in carraria Mercatorum, cum introitibus, scilicet, et exitibus omnibusque juribus et pertinenciis ipsius domus seu operatorii quam seu quod Arnaldus Gisperti, civis Barchinone, racione stabilimenti per dictum Petrum de Conomines sibi facti ad censum duorum morabatinorum singulis annis in festo Nativitate Domini solvendorum. Et super quadam alia domo sive operatorio contiguo supradicto, a solo terre usque ad primum tectum sive sostre dicti hospicii dicti Petri de Conomines, cum introitibus et exitibus omnibusque juribus et pertinenciis ipsius domus seu operatorii, quam seu quod Dalmacius de Cassano, civi dicte civitatis, racione stabilimenti per dictum Petrum de Conomines sibi facta ad censum aliarum duorum morabatinorum, singulis annis in dicto festo Nativitate //61r// Domini solvendorum, habent et possident ac tenebant pro dicta manumissoria dicte domine Violantis, sub dominio et alodio eiusdem manumissorie, in dicta civitate Barchinone, prope plateam Olei, in quodam vico quo itur ab ipsa platea Olei ad carraria Mercatorum, quae quidem dua operatoria fuerunt [...] de pertinenciis dicti hospici dicti Petri de Conomines, quod per franchum alodium habet et possidet in dicta carraria Mercatorum. Et terminatur dicte due domus sive operatoria cum \suis/ pertinenciis, super quibus dictum censuale quatuor morabatinorum recipitur et que ut pre[...]tur contigue sunt ab oriente in dicto hospicio dicti Petri de Conomines, a meridie in dicto vico sive carraria qua itur a dicta platea Olei ad dictam carrariam Mercatorum, ab occidente et circio in dicto hospicio dicti Petri de Conomines.

Item quodam censuale medii morabatini...

FUNDACIÓ NOGUERA

Capella de Sant Simó, promoguda per Antígona Marquet, dona de Joan Martí, de l'algutziria del rei Pere

Aquest document és una mostra de la interrelació existent entre bona part de les famílies que van promoure capelles en les esglésies estudiades, fins al punt d'arribar a actuar paral·lelament com a promotors de capelles i fundadors de beneficis en una església i com a patrons beneficials en una altra.

29

1355, febrer, 19. Barcelona

Nomenament de procurador efectuat per Isabel, vídua de Ferrer de Gualbes, promotor d'una capella a Santa Maria del Mar, com a tutora del seu nét, fill de Serena de Gualbes i de Jaume Marquet. Jaume era germà d'Antígona, promotora d'aquesta capella, i patró del benefici que la seva germana hi havia fundat. Després de morir, el patronatge del benefici d'Antígona havia recaigut en aquell nen i per això la seva àvia nomenà un procurador, en nom d'ell, per presentar el nou beneficiat al bisbe.

(AHPB, F. de Ladernosa, 23/5, f. 35v-36r)

Ego, Isabel, uxor venerabilis Fferrarii de Gualbes, quondam draperii, civis Barchinone, tutrix Jacmoni Marqueti, pupilli, nepotis mei sive nét, filii Jacobi Marqueti, quondam civis dicte civitatis, et domine Serenete, viventis, filie mee, que fuit uxor eiusdem Jacobi, de qua tutela constat per instrumentum publicum confectum auctorita<t>te Jacobi de Colle, notari publici Barchinone ac scribe curie Vicarie civitatis eiusdem, pridie idus octobris anno Domini millesimo CCC XL nono. Quiquidem Jacmonus Marqueti, pupillus, heres est universalis dicti patris sui, qui fuit heres universalis domine Antigone, quondam sororis sue, uxoris venerabilis Johannis Marti, quondam civis dicte civitatis, nomine et auctoritate dicte tutele intervenientibus, auctoritate, et cetero, venerabilis bajuli Barchinone, constituo et ordino procuratorem et actorem mei, predicto nomine, certum et specialem vos, Petrum de Villa, civem Barchinone, ad presentandum, pro me et nomine meo predicto, reverendo in Christo Patri domino barchinonense episcopo vel eius honorabili vicario, Arnaldum Cuguyada, presbiterum diocesis Barchinone, ad altare sancti Simeonis in ecclesia Sancti Justi Barchinone construc-tum seu ad presbiteratum in eo institutum per dictam dominam Antigonam. Quem, quidem, presbiteratum, cum pertinenciis et juribus suis universis, ego, nomine et auctoritate dicte tutele dicti pupili, e[iu]s, ut heredis dicte domine Antigone, [es]t jus patronatus dicti altaris seu presbiteratus, contuli et assignavi ipsi Arnaldi Cuguyada, tanquam benemeriti.

Et ad suplicandum eisdem domino episcopo seu eius vicario quot dictum presbiteratum, cum eius juribus universis, ipsi Arnaldo confirmare dignetur ipsumque in eodem instituere et in posessionem corporalem eisdem inducere seu induce facere inductumque defendere, et omnia alia et singula in et super predictis et eis adher[ent]ibus seu ea tangentibus, quovi(s) modo et circa ea pro me, predicto nomine, faciendum quecumque ad ea utilia fuerunt et poterunt etiam si mandatum exigerent specialem et [...], ego, predicto nomine, possem personaliter constitu[...] pro //36r// curatoris no[...] dicto procuratori [...] vobis, notario [infrascripto, tanquam] publice persone, pro eo et pro aliis etiam personis quarum [intersit et intere]rit legitime stipulanti me, prefato nomine, semper habere [...] quitquid per vos, dictum procuratorem et actorem, in et super pre[...] ea, pro me et nomine meo predicti, procuratum et actum fuerit sive [...], et nullo tempore revocare, sub bonorum dicti pupilli omnium ypotheca. Actum est hoc Barchinone.

Testes: Nicholaus de Solanis et Petrus Molinerii, scolares, habitatores (Barchinone) et Guillelmo Oliverii, scriptore Barchinone. Sig(+)num Thome de Costa, bajuli Barchinone, qui huic instrumento procuracionis et actorie de voluntate nostra facte et pro parte domini regis et auctoritate oficii quo [...] appositum per [...] mei, Thome Rosteti, auctoritate regia notari publici Barchinone, vice et nomine notari et scribe curie ipsius bajuli, in cuis posse dictus bajulus hanc firmam fecit quarta die marcii anno a Nativitate Domini millesimo trescentesimo quinquagesimo quinto, presentibus testibus Bernardo [...]pres, subbajulo, et Bernardo de Olivaria, jurisperito Barchinone. Et [...] ego, Thomas Rosteti, notarius predictus, [ho]c scripsi et hoc [...] apposui sig(+)num. Constat tamen de litteris rasis et emendatis in linea secunda huius de[...], ubi dicitur «appositum per manum me, Thome Rosteti».

FUNDACIÓ NOGUERA

BIBLIOGRAFIA

ABADAL, R. d', *Pere el Cerimoniós i els inicis de la decadència política de Catalunya*, Barcelona 1972.

ADELL, J. A., *L'arquitectura gironina del segle XI: entre la innovació i la tradició*, «Girona a l'abast», 4-5-6, Girona 1997.

— *L'arquitectura religiosa*, a *Catalunya Romànica*, vol. 27 (1998), p. 79-81.

— «L'arquitectura romànica a les canòniques agustinianes», *Lambard,* 12 (Barcelona 1999-2000: monogràfic *VI Col·loqui Les canòniques catalanes. Arquitectura i art medieval*), p. 15-22.

ADELL, J. A. *et al., La catedral de la Seu d'Urgell*, Manresa-Barcelona 2000.

ADELL, J. A.; PUJADES, J., «Noves aportacions al coneixement de l'estructura arquitectònica de la catedral de Vic», *Lambard,* 8 (Barcelona 1996: monogràfic *V Col·loqui Les catedrals catalanes. Arquitectura i art medieval*), p. 139-148.

ADROER, A. M., «Últimos hallazgos en la Basílica paleocristiana de Barcelona», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 8 (Barcelona 1965), p. 47-58.

— «El palau reial major. Síntesi dels seus orígens», *Miscellanea Barcinonensia,* 41 (Barcelona 1975), p. 131-163.

— «El palau reial major de Barcelona a l'època de Martí l'Humà», *Miscellanea Barcinonensia,* 42 (Barcelona 1975), p. 58-84; 43 (1976), p. 137-178 i 46 (1977), p. 77-165.

— «El palau major de Barcelona i el convent de Santa Clara», *Medievalia,* 3 (1982), p. 45-52.

— «El palau de la reina Elionor: un monument desaparegut», *Lambard,* 6 (Barcelona 1991-1993), p. 247-261.

AIGRAIN, R., *L'hagiographie. Ses sources. Ses méthodes. Son histoire*, París 1953.

AINAUD, J.; VERRIÉ, F. P., *La pintura gótica en la Catedral de Barcelona* (inèdit: arxiu dels Premis Martorell de l'IMHB), Barcelona 1942.

AINAUD, J.; GUDIOL, J; VERRIÉ, F. P., *La ciudad de Barcelona*, dins de *Catálogo Monumental de España*, Madrid 1947.

ALBERS, *Manuale di Storia Ecclesiàstica*, Torí 1910.

ALCOLEA BLANCH, S.; BORAU, C., *La tabla de Santa Marta, Santo Domingo y San Pedro mártir, obra de Lluís Borrassá,* Barcelona 1990 (inèdit: Institut Amatller d'Art Hispànic).

ALCOY, R., «El retaule de sant Gabriel. Pere de Valldebriga i el primer Borrassà», *Lambard,* 6 (Barcelona 1991-1993), p. 326-357.

— «Els Serra dels inicis i la Catedral de Barcelona. Aclariments entorn d'un retaule trescentista de sant Lluís de Tolosa», *D'Art,* (Barcelona 1993), p. 121-143.

— «Guerau Gener i les primeres tendències del gòtic internacional en les arts pictòriques de les catedrals catalanes», *Lambard,* 8 (Barcelona 1996: monogràfic *V Col·loqui Les catedrals catalanes. Arquitectura i art medieval*), p. 179-213.

ALDEA, Q.; MARÍN, T.; VIVES, J., *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, Madrid 1972-1975, 4 vols.

ALMERICH, L., *Història dels carrers de la Barcelona vella*, Barcelona 1949-1950, 3 vols.

ALMUNI I BALADA, M. V., *L'obra de la Seu de Tortosa (1345-1441)*, Tortosa 1991.

AMADES, J., «Tradicions de la Seu de Barcelona», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya,* 447 (Barcelona 1932), p. 243-354.

AMAT I CORTADA, R. d', Baró de Maldà, *Costums i tradicions religiosos de Barcelona «Calaix de Sastre»*, ed. a cura de MARTÍ, J. M.; BONET, L.; JUNCOSA, I., Barcelona 1987.

ANTAL, F., *El mundo florentino y su ambiente social. La República burguesa anterior a Cosme de Medicis: siglos XIV-XV,* Madrid 1963 (1a ed.: Londres 1947).

ARASANZ, J. *et al.,* «El censal, una fuente notarial para el estudio de la vida económica. El municipio de Almudévar», dins d'*El patrimonio documental aragonés y la historia*, Saragossa 1986, p. 183-198.

ARECHEVALA, A. *et al., El monestir de Sant Cugat. Una eina de treball*, Manresa-Barcelona 1996.

ARIÈS, P., *La muerte en occidente,* Barcelona 1982.

ARMENGOL, J., *Els sants ciutadans de Barcelona*, Barcelona 1949.

ARRIBAS, A., *La conquista de Cerdeña por Jaime II de Aragón,* Barcelona 1952.

AURELL, J., «Vida privada i negoci mercantil a la Barcelona baixmedieval», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 14-15 (Barcelona 1993-1994), p. 219-241.

— *Els mercaders catalans al Quatre-cents*, Lleida 1996.

AURELL, J.; PUIGARNAU, A., «Iconografia a les llars mercantils del segle XV. Mentalitat, estètica i religiositat dels mercaders a Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales,* 25/1 (Barcelona 1995), p. 295-318.

AURELL, J.; RÚBIES, J. P., «Els mercaders catalans i la cultura de l'Edat Mitjana al Renaixement», *Anuario de Estudios Medievales,* 23 (Barcelona 1993), p. 221-255.

AVOINE, M., *La charité dans les saintes*, París 1881.

BALAGUER, V., *Las calles de Barcelona*, Barcelona 1865-1866, 2 vols.

BALAÑÀ, P., *Els noms de lloc de Catalunya*, Barcelona 1989.

BARGALLÓ, I.; TÉLLEZ, N., «Noves aportacions a l'estudi de la catedral de Barcelona», *III Congrés d'història de Barcelona* (Barcelona 1993), vol. 1, p. 255-262.

BARRAL, X., *La catedral romànica de Vic*, Barcelona 1979.

— «Noves dades sobre la catedral romànica de Girona», *Avui* (16-6-1998), p. 40.

— «Aspectes de l'estudi de les catedrals catalanes medievals», *Lambard,* 8 (Barcelona 1996: monogràfic *V Col·loqui Les catedrals catalanes. Arquitectura i art medieval*), p. 15-30.

BASSEGODA I AMIGÓ, B., *Santa Maria de la Mar. Monografía historico-artística*, Barcelona 1925-1927, 2 vols.

BASSEGODA MUSTÉ, P., *Huerto y viñedo de Barcelona (la guerra de los laudemios). Contribución al estudio de la historia del urbanismo de la ciudad condal*, Barcelona 1971.

BASSEGODA I NONELL, *La Catedral de Barcelona. Su restauración. 1968-1972*, Barcelona, 1973.

Guia de Santa Maria del Mar, Barcelona 1987.

BASTÚS, J., *Nuevo nomenclator sagrado o diccionario abreviado de todos los santos del Martiriologio romano*, Barcelona 1864.

BATLLE, C., *La Barcelona de la Baixa Edat Mitjana*, dins d'*Història de Barcelona*, vol. 1, Barcelona 1975, p. 323-380.

— «El municipio de Barcelona en el siglo XIV», *Cuadernos de Historia,* 8 (1977), p. 203-211.

— «La vida y las actividades de los mercaderes de Barcelona, dedicados al comercio marítimo (siglo XIII)», *Le genti del Mare Mediterraneo* (Nàpols 1980), vol. 1, p. 291-339.

— «La mentalitat i les formes de vida dels mercaders catalans medievals», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña,* 21 (1980), p. 81-94.

— «La família i la casa d'un draper de Barcelona, Burget de Banyeres (primera meitat del segle XIII)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 2 (Barcelona 1981), p. 69-91.

— «Del segle XIII al XV», dins de *Conèixer la Història de Catalunya,* vol. 2, Barcelona 1983.

— «La casa i els béns de Bernat Durfort, ciutadà de Barcelona, a la fi del segle XIII», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 9 (Barcelona 1988), p. 9-51.

— «Barcelona en el siglo XIII: La mentalidad burguesa», *Mayurqa,* 1 (1989), p. 57-68.

BATLLE, C., «Notícies sobre biblioteques dels ciutadans honrats i dels advocats de Barcelona (segles XIV i XV)», *Barcelona Quaderns d'Història,* 1 (1995), p. 71-84.

BATLLE, C.; BUSQUETA, J. J., «Las familias de la alta burguesía en el municipio de Barcelona (s. XIII)», *Anuario de Estudios Medievales,* 16 (Barcelona 1986), p. 81-92.

BATLLE, C.; BUSQUETA, J. J.; NAVARRO, I., «Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina els segles XIII i XIV: els Grony», *Anuario de Estudios Medievales,* 19 (Barcelona 1989), p. 285-301.

BAUCELLS I REIG, J., *El sentimiento religioso popular en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344,* Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, 1970 (tesi de llicenciatura).

— «La Pia Almoina de la Seo de Barcelona. Origen y desarrollo», *Actas das I^as Jornadas Luso Espanholas* (Lisboa 1973), p. 73-135.

— «Gènesi de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona: els fundadors», *Anejos del Anuario de Estudios Medievales,* 11 (monogràfic *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona 1980), p. 17-75.

— «L'església de Catalunya a la baixa Edat Mitjana», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 13 (Barcelona 1992), p. 427-442.

— *Vida y práctica religiosa en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344*, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, 1998, 5 vols. (tesi doctoral).

BENITO, P., *Religiositat popular: de l'ortodòxia a la persecució*, dins d'*Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 3, Barcelona 1996, p. 330-331.

BENSCH, S. P., «La primera crisis bancaria de Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales,* 19 (Barcelona, 1989), p. 311-328.

— *Barcelona i els seus dirigents. 1096-1291,* Barcelona 2000 (1a ed. Cambridge 1995).

BERG SOBRE, J., *Behind the Altar Table. The Development of the Painted Retable in Spain, 1350-1500*, Columbia 1989.

BERGÓS, J., *La catedral vella de Lleida*, Barcelona 1928.

BERRY, A. M., *Leyendas de las vidas de los santos*, Buenos Aires 1942.

BERTRAN I ROIGÉ, P., «La "dècima" del bisbat de Barcelona (1391-1392)», *Miscel·lània de Textos Medievals,* 7 (1994), p. 371-421.

Bibliotheca Sanctorum, Roma 1961-1969, 12 vols.

BISSON, T. N., *Història de la Corona d'Aragó a l'edat mitjana,* Barcelona 1988 (1a ed. Oxford 1986).

BOFARULL, A. de, *Guia-cicerone de Barcelona*, Barcelona 1855 (ed. facsímil València 1995).

BOFARULL, M. de, *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón*, Barcelona 1876.

BONSER, W., «The cult of the relics in the Middle Ages», *Folklore,* 72 (1962), p. 234-256.

BORAU, C., «El sistema beneficial a la Seu de Barcelona: fundadors, advocacions i finançament artístic durant el segle XV», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna,* 13-II (monogràfic «Tercer Congrés d'Història Moderna de Catalunya», Barcelona 1993), p. 139-148.
— «El sistema beneficial en la Barcelona del segle XIV. La conjunció de la religiositat, l'economia i l'art», *Anuario de Estudios Medievales,* 28 (Barcelona 1998), p. 709-728.
— «L'ascens social a la Barcelona del segle XIV vist a través dels promotors de capelles i de les tres grans esglésies parroquials», *Anuario de Estudios Medievales,* 32/2 (Barcelona 2002), p. 693-722.
BOTET I SISÓ, J., *Les monedes catalanes,* Barcelona 1905-1913, 3 vols.
BRAVO MORATA, F., *Los nombres de las calles de Barcelona*, Barcelona 1971, 5 vols.
BROC DE SEGANGE, L., *Les saints patrons des corporations et protecteurs spécialement invoqués dans les maladies et dans les circonstances critiques de la vie*, París 1987, 2 vols.
BROUSSOLLE, J., «Les impositions municipales de Barcelona de 1328 à 1462», *Estudios de Historia Moderna,* 5 (1955), p. 1-164.
BRUNIQUER, E. G. de, *Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels magnífichs consellers y regiment de la ciutat de Barcelona*, «Col·lecció de Documents Històrics inèdits del Arxiu Municipal de la ciutat de Barcelona», Barcelona 1912-1916, 5 vols.
CABESTANY, J. F., «Els fogatges, font per a l'estudi de la topografia econòmica i social de la Barcelona del segle XIV», *VII Congreso de la Corona de Aragón* (València 1969), tom 2, vol. 1, p. 133-139.
— «Una primera reforma urbana a Barcelona: La plaça del Blat (1351)», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 17 (Barcelona 1977), p. 141-154.
— «La capella de Santa Llúcia», *Lambard,* 6 (1994), p. 161-171.
— «Demografía, sociedad y urbanismo en el siglo XIV», *Cuadernos de Historia,* 8 (1997), p. 189-202.
Cançoner sagrat de vides de sants (s. XV), ed. a cura de R. FOULCHE i J. MASSÓ, Barcelona 1912.
CAPMANY I DE MONPALAU, A. de, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona,* Barcelona 1961-1963, 2 vols.
CAPMANY, A.; DURAN I SANPERE, A., *El gremio de los maestros zapateros*, Barcelona 1944.
CARBONELL BORIA, M. J., «El beneficio eclesiástico en la ciudad de Valencia (primera mitad del siglo XV)», *Anuario de Estudios Medievales,* 28 (Barcelona 1998), p. 729-756.
CARO BAROJA, J., «Del folklore religioso europeo como disciplina histórica», *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares,* 21 (1965), p. 370-379.
— *Las formas complejas de la vida religiosa (siglos XVI y XVII)*, Madrid 1978.

CARRERAS CANDI, F., «Notes sobre los orígens de la emfiteusis en lo territori de Barcelona», *Revista Jurídica de Catalunya,* 15 (1909), p. 1-92.

— «Les obres de la Catedral de Barcelona. 1298-1445», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras,* 49 (Barcelona 1913), p. 22-30; 50 (1913), p. 128-136; 53 (1914), p. 302-317 i 56 (1914), p. 510-515.

— *La Via Layetana substituhint als carrers de la Barcelona mitgeval*, Barcelona 1913.

— «La ciutat de Barcelona», dins de *Geografia general de Catalunya*, (Barcelona 1913-1918, 6 vols.), vol. 5.

CARRÈRE, C., *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona 1977-1978, 2 vols.

CASAS HOMS, J. M., «L'heretatge d'un mercader barceloní. Darreries del catorzè segle», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña,* (2º trimestre curso 1969-1970), p. 9-112.

CASTRO VILLALBA, A., «Historia de la construcción arquitectónica», *Quaderns d'Arquitectes,* vol. 12, Barcelona 1996 (1a ed. Barcelona 1995).

— «Historia de la construcción medieval. Aportaciones», *Quaderns d'Arquitectes,* vol. 15, Barcelona 1996.

CASULA, F. C., *La Sardenya catalano-aragonesa,* Barcelona 1985.

Catàleg del Patrimoni Arquitectònic Històrico Artístic de la Ciutat de Barcelona, Barcelona 1987.

«Catedral de Barcelona, La», *D'Art,* 19 (ed. del monogràfic N. de Dalmases, Barcelona 1993).

CHIFFOLEAU, J., *La comptabilité de l'au-delà: les hommes, la mort et la réligion dans la region d'Avignon à la fin du moyen âge, vers 1320-vers 1480,* París 1980.

CILLERUELO, L., *La literatura espiritual en la edad media de Europa*, dins d'*Historia de la espiritualidad,* vol. 1, Barcelona 1969.

CLARAMUNT, S., «La muerte en la Edad Media. El mundo urbano», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 7-8 (Barcelona 1986-1987), p. 205-218.

CLIMENT PARCET, J., «El otro obispo Climent», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura,* 62, (1986), p. 186-210.

Código de Derecho Canónico y legislación complementaria. Texto latino y versión castellana, con jurisprudencia y comentarios, Madrid 1947.

CODINA I FARRÉ, M. A., *Reseña histórica de la Iglesia parroquial de San Justo y San Pastor de Barcelona. Compuesta por...,* Barcelona 1920 (inèdit, IMHB).

COHN, S. K., *Death and property in Siena, 1250-1800: strategies for the afterlife,* Baltimore 1988.

COLLDEFORNS, F. de P., *Les parròquies barcelonines en el segle XIX*, vol. 1, *Epoca constitucionalista (1820-1824)*, Barcelona 1936.
COLOMBIER, P. du, *Les chantiers des cathédrales*, París 1973.
Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384), introducció i ed. a cura de M. Sánchez Martínez i de P. Ortí Gost, Barcelona 1997.
COSTA, M. M., «El monestir de Jonqueres. Història d'un edifici desaparegut», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 15 (Barcelona 1973), p. 95-119.
COURCELLES, D. de, «Sermons et cantiques en Catalogne avant le Concile de Trente», *Mélanges de la Casa de Velazquez,* 21 (París 1985), p. 175-192.
— «Les corps des saints dans les cantiques catalans de la fin du moyen âge», separata de *Médiévales,* 8 (1985).
CRUSAFONT, M.; GARCIA GARRIDO, M.; BALAGUER, A. M., *Història de la moneda catalana*, Barcelona 1986.
CRUSAFONT, M., *Barcelona y la moneda catalana*, Barcelona 1989.
CUADRADA, C., «L'emergència dels funcionaris: Pere Desbosch», dins d'*Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 3, Barcelona 1996, p. 206-207.
CUISENIER, J., «Pour une anthropologie de l'art», *Ethnologie française,* tom VIII (1978), p. 103-106.
DD. AA., *Els sants de Barcelona. Vides exemplars*, Barcelona 1990.
DALMASES, N., «L'art medieval: el romànic i el gòtic», dins d'*Història de la cultura catalana*, vol 1, Barcelona 1999, p. 151-218.
DALMASES, N.; JOSÉ I PITARCH, A., *L'art gòtic. S. XIV-XV,* dins d'*Història de l'Art Català,* vol. 3, Barcelona 1983.
— *L'època del Cister. S. XIII,* dins d'*Història de l'Art Català,* vol. 2, Barcelona 1985.
— *L'art romànic català i els seus antecedents*, Barcelona 1986.
DELEHAYE, P., *Les passions des martyrs et les genres littéraires*, Brussel·les 1921.
Diccionari Biogràfic, Albertí ed., vol. 2, Barcelona 1968.
DOMENEC, A., *Historia general de los santos y varones ilustres del principado de Cataluña*, Girona 1630.
DOMENGE I MESQUIDA, J., *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la Catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma de Mallorca 1997.
DRAKE, M. W., *Saints and their Emblems*, Londres 1916, 3 vols.
DUBY, G., *L'Europe des cathédrales. 1140-1280*, París 1966.
DUCH, L., *De la religió a la religió popular. Religió entre il·lustració i romanticisme*, Montserrat 1980.
— *Transparència del món i capacitat sacramental. Estudi sobre els fenòmens religiosos,* Montserrat 1988.
DURAN I SANPERE, A., *La catedral de Barcelona*, Barcelona 1952.

DURAN I SANPERE, A., «L'església de Sant Joan de Jerusalem de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia,* 34 (1961), p. 141-151.
— *Barcelona i la seva història,* Barcelona 1972-1975, 3 vols.
— *Defensa de la ciutat*, dins d'*Història de Barcelona*, vol. 1, Barcelona 1975, p. 297-322.
EIXIMENIS, F. d', *Regiment de la cosa pública*, ed. a cura de D. de Molins de Rei, Barcelona 1927.
ELIAS, F., *La Catedral de Barcelona*, Barcelona, 1926.
Enciclopedia de la religión católica, Barcelona 1950-1956, 7 vols.
ERLANDE-BRANDENBURG, *La catedral*, Madrid 1993.
— *Le sacre de l'artiste. La création au Moyen Âge. XIVe-XVe siècle*, s. 1., 2000.
Estatutos de la Santa Catedral basílica de Barcelona, Barcelona s.d.
FÀBREGA, A., *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el Renaixement. Any 1580*, Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi d'....., llegit a la Sala d'Actes de l'Academia el 11 de maig de 1978.
— *Pasionario hispánico*, Barcelona 1953-1955, 2 vols.
FACHINETTI, V., *San Francisco de Asís, en la historia, en la leyenda, en el arte*, Barcelona 1925, 2 vols.
FARMER, D. H., *Dizionario dei santi*, Pàdua 1989 (1.ª ed.: 1978)
FELIU I MONFORT, G., «La població del territori de Barcelona en el segle XIV», separata d'*Estudis d'Història Medieval,* 1 (Barcelona 1969).
— «Els fons econòmics de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña* (Barcelona 1968-1969), p. 231-233.
— «L'època medieval», *III Congrés d'història de Barcelona* (Barcelona 1993), vol. 1, p. 155-168.
FERNÁNDEZ CONDE, J., *Religiosidad popular y piedad culta,* dins d'*Historia de la iglesia en España,* vol. 2, tom II, Madrid 1982, p. 289-357.
FERRANDO ROIG, J., *La basílica de la Merced*, Barcelona 1941.
Iconografía de los santos, Barcelona 1950.
FERRER, sant Vicenç, *Sermons*, Barcelona 1932-1975, 3 vols.
FERRER I MALLOL, M. T., «Els grups d'elit: la noblesa i la clerecia», dins d'*Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 3, Barcelona 1996, p. 162-184.
— *L'expansió catalana a la Mediterrània a la baixa edat mitjana, Anejos del Anuario de estudios Medievales,* 36, Barcelona 1999.
FLORENSA, A., «¿Se inició en Barcelona una catedral entre la románica y la gótica?», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 4 (1963), p. 105-112.
FLÓREZ, E., *España sagrada* (Madrid 1747-1818, 51 vols.), vol. 29, Madrid 1859.
FONT I CARRERAS, A., *La catedral de Barcelona: ligeras consideraciones sobre su belleza arquitectónica*, Barcelona 1891.

FORT I COGUL, E., «Simó Salvador, bisbe de Barcelona», *Monografies Selvatanes,* Tarragona 1933.
FOURQUIN, G., *Histoire économique de l'occident médiéval,* París 1979 (3a ed.).
FREIGANG, C., «L'organizzazione del cantiere in Francia meridionale nel XIII e XIV secolo: l'esempio di Narbona», dins *Cantieri medievali*, Milà 1995, p. 169-193.
FREIXAS, P.; NOLLA, J. M.; PALAHÍ, L.; SAGRERA, J.; SUREDA, M., *La catedral de Girona. Redescobrir la seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte PROGRESS,* Girona 2001.
FUENTE, V. de la, *Historia eclesiastica de España*, Barcelona 1855, 3 vols.
FUGUET, J., *El Cister. El patrimoni dels monestirs catalans a la Corona d'Aragó*, Barcelona 1998.
GAIFFIER, B. de, «Etudes critiques d'hagiographie et d'iconologie», *Subsidia Hagiographica,* Brussel·les 1967.
GALERA, M,; ROCA, F.; TARRAGÓ, S., *Atlas de Barcelona (segles XVI-XX)*, Barcelona 1982 (1a ed. 1972).
GALLOFRÉ, R.; TRENCHS, J., «Almirantes y vicealmirantes de la Corona de Aragón», *Miscel·lània de Textos Medievals,* 5 (1989).
GARCÍA CARRAFFA, *El solar catalán, valenciano y balear*, Sant Sebastià 1968.
GARCIA I ESPUCHE, A.; GUARDIA, M., «La ciutat consolidada», dins d'*Història de Barcelona,* vol. 3, Barcelona 1992.
GARCÍA PANADÈS, T., «Los bienes de Ferrer de Gualbes, ciudadano de Barcelona (hacia 1350-1423)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 4 (Barcelona 1983), p. 149-206.
GARCIA SANZ, A., «El Censal», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura,* 37 (Castelló 1961), p. 281-310.
— *Història de la marina catalana*, Barcelona 1977.
GARCIA SANZ, A.; FERRER, M. T., *Assegurances i canvis marítims medievals a Barcelona*, Barcelona 1983, 2 vols.
GARCIA SANZ, A.; MADURELL, J. M., *Societats mercantils a Barcelona*, Barcelona 1986, 2 vols.
GARMA Y DURAN, F. X. de, *Arte heráldica Adarga catalana*, Barcelona 1967.
GENNEP, A. van, «Culte populaire des saints en Savoie», *Archives d'Etnologie Française,* 3 (París 1973).
GIMPEL, J., *Les bâtisseurs de Cathédrales*, Bourges 1958.
GINÉ. A. M., «El convent de Sant Francesc de Barcelona. Reconstrucció hipotètica», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 9 (1988), p. 221-241.
GIORDANO, O., *Religiosità popolare nell' alto Medioevo*, Madrid 1983 (1a ed. Bari 1979).
GIRONA, M. i A., *Memoria sobre la construcción del cimborio de la Catedral basílica de Barcelona, dirigida al excmo. Cabildo de la misma*, Barcelona 1915.

GIUNTA, F., *La Sicília catalana,* Barcelona 1988.
GREGOIRE, R., «Aspetti culturali della letteratura agiografica toscana», *Atti del V° Congresso Internazionale di Studi sull'Alto Medioevo* (Luca 1971), Spoleto 1973, p. 569-625.
GOFF, J. le, *La naissance du Purgatoire,* París 1981 (1a ed. París 1972).
— *La civilización del occidente medieval*, Barcelona 1969.
La bolsa y la vida. Economía y religión en la Edad Media, Barcelona 1987.
— *Mercaderes y banqueros de la edad media,* Barcelona 1991 (1a ed. París 1956)
GUDIOL I CUNILL, J., «Els trescentistes catalans», dins *La pintura migeval catalana,* vol. 2, tom II, Barcelona [1924].
— *Historia de la pintura gótica en Cataluña,* Barcelona 1943.
— «Reconstrucció d'una pintura gòtica», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 14 (1970), p. 31-39.
GUDIOL I RICART, J.; ALCOLEA I BLANCH, S., *Pintura gótica catalana*, Barcelona 1986.
GUGLIELMI, N., «La viuda tutora (Italia del centro y del norte. Siglos XIII-XIV)», *Anuario de Estudios Medievales,* 18 (Barcelona 1988), p. 157-171.
HAUSER, A., *Fundamentos de la sociología del arte*, Madrid 1975.
HEERS, J., *Occidente durante los siglos XIV y XV. Aspectos económicos y sociales,* Barcelona 1968.
HERNANDO, J., «El problema del crèdit i la moral a Catalunya (segle XIV)», *Annexos d'«Acta Medievalia», sèrie d'Història Medieval,* 1 (Barcelona 1983), p. 113-136.
— *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV,* Barcelona 1995, 2 vols.
HILLGART, J. N., «El problema de l'imperi catalano-aragonès (1229-1327)», *Anuario de Estudios Medievales,* 10 (Barcelona 1980), p. 145-160.
— *El problema d'un imperi mediterrani català,* Palma de Mallorca 1984.
HUERGA, A., «La piedad popular», dins d'*Historia de la espiritualidad,* vol. 2, Barcelona 1969, p. 61-68.
HURTADO, V.; MESTRE, J.; MISERACHS, T., *Atles d'Història de Catalunya*, Barcelona 1995.
IGLÉSIES, J., *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, Barcelona 1991.
ISAMBERT, F. A., «Ethnologues et sociologues aux prises avec la notion de "populaire"», *La Maison Dieu,* 122 (1975), p. 20-42.
JULIÀ, J. R., «Las actitudes mentales de los barceloneses del primer tercio del siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, 20 (1990), p. 15-51.
— «La riqueza de los barceloneses (siglo XIV)», *Miscel·lània de Textos Medievals,* 6 (1992), p. 1-23.

KIMPEL, D., «L'attività costruttiva nel medievo: strutture e trasformazioni», dins de *Cantieri medievali*, Milà 1995, p. 11-50.

KINDLEBERGER, CH. P., *Historia financiera de Europa,* Barcelona 1988 (1a ed. 1984).

KRAUS, H., *A prix d'or. Le financement des cathédrales*, París 1991.

LACARRA DUCAY, M. C., «Sobre dibujos preparatorios para retablos de pintores altoaragoneses del siglo XV», *Anuario de Estudios Medievales,* 13 (Barcelona 1983), p. 553-569.

LAVEDAN, P., *L'architecture gothique religieuse en Catalogne, Valence et Baléares*, París 1935.

LAVEDRINE DE COURCELLES, D., «De la louange collective à l'angoisse du salut individuel: étude du ms. 3 de la bibliothèque de Catalogne à Barcelone», *Mélanges de la Casa de Velazquez,* 22 (París 1986), p. 111-129.

LIAÑO, E., *La catedral de Barcelona*, Barcelona 1993.

LÓPEZ RODRÍGUEZ, A., *Estudio arquitectónico de la iglesia de Santa Maria del Pi de Barcelona: consideraciones entorno a la construcción del edificio y a su papel en la evolución de la arquitectura religiosa barcelonesa de los siglos XIV y XV,* Universitat de Barcelona, Departament d'Art, 1983 (tesi de llicenciatura).

— «Consideracions sobre la construcció de l'església barcelonina de Santa Maria del Pi», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia,* 5-6 (1984-1985), p. 211-224.

LOUMEYER, G., *Les traditions techniques de la peinture médiévale*, París 1914.

LLOMPART, G., *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*, Palma de Mallorca 1977-1980, 4 vols.

— *Religiosidad popular, folklore de Mallorca, folklore de Europa,* Palma de Mallorca 1982.

— *Entre la Historia del Arte y el Folklore*, Palma de Mallorca 1984.

— *La pintura gòtica a Mallorca*, Barcelona 1987.

LLULL, R., *De doctrina pueril,* ed. a cura de G. SCHIB, «Els Nostres Clàssics», 104, Barcelona 1987 (2a ed.).

MADURELL I MARIMON, J. M., «El pintor Lluís Borrassà: su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona,* 7 (Barcelona 1949), 8 (1950) i 10 (1952).

— «El palacio real mayor de Barcelona. Nuevas notas para su historia», *Analecta Sacra Tarraconensia,* 13 (Barcelona 1937-1940), p. 89-107.

— «Las antiguas dependencias del palacio real de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia,* 14 (Barcelona 1941), p. 129-154.

— «Quiebras en la vida mercantil catalana. Notas históricas documentales (1300-1761)», *Anuario de Historia del Derecho Español* (Madrid 1969), p. 577-670.

MADURELL I MARIMON, J. M., *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474),* Barcelona 1974.

MALE, E., *L'Art religieux de la fin du Moyen Age en France. Etude sur l'iconographie du Moyen Age et ses sources d'inspiration*, París 1949 (1a ed.: París 1908).

— *L'art religieux du XIIIe siècle en France*, París 1958.

MARTÍ, J. M.; NIQUI, L.; MIQUEL, F., «Processos de l'Arxiu Diocesà», dins *Catàlegs-inventaris d'arxius eclesiàstics de Catalunya,* 1, Barcelona 1984.

MARTÍN VELASCO, J., «Religiosidad popular, religiosidad popularizada y religión oficial», *Pastoral Misionera,* 2 (1975), p. 46-66.

MARTÍNEZ DE ARANCÓN, A., *Santoral extravagante. Una lectura del Flos Sanctorum de Alonso de Villegas*, Madrid 1978.

MARTÍNEZ FERRANDO, J. E., *Jaume II o el seny català. Alfons el Benigne,* Barcelona 1963.

MARTÍNEZ FERRANDO, E.; SOBREQUÉS, S.; BAGUÉ, E., *Els descendents de Pere el Gran. Alfons el Franc, Jaume II, Alfons el Benigne,* Barcelona 1954.

MAS, J., *Notes històriques del bisbat de Barcelona* (Barcelona 1906-1921, 13 vols.), vol. 1, *Taula dels altars y capelles de la Seu de Barcelona*, 1906; vol. 8, *Lo fossar de la Seu de Barcelona y ses inscripcions funeraries*, 1911; vol. 13, *Antigüetat d'algunes esglésies del bisbat de Barcelona*, 1921.

— *Guia itinerario de la Catedral de Barcelona*, Barcelona 1916.

— «La visita pastoral a la Seu de Barcelona en 1578», *Estudis Universitaris Catalans* (Barcelona, anys 1928-1933).

MASSOT, J., *Teatre medieval i del Renaixement,* Barcelona 1983, «Les millors obres de la literatura catalana», 95.

MATA, J. de, *Santoral de los dos santísimos patriarcas y hermanos nuestros padres santo Domingo y san Francisco, y de los santos de entrambas sagradas religiones*, Barcelona 1637.

MAURI, J., *Els sants de la diòcesi de Barcelona,* Barcelona 1957.

MEISS, M., «Italian style in Catalonia and a Fourteenth Century Catalan Work-shop», *The journal of the Walters Art Gallery,* vol. 4, Baltimore 1941, p. 45-87.

— *Pintura en Florencia y Siena después de la Peste negra*, Madrid 1988 (1a ed. Princeton 1951).

MIGNE, J. de, *Dictionnaire des légendes du christianisme*, Turnholti (Bèlgica) 1989 (1a ed.: París 1855).

MIQUEL ROSELL, F., *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona,* Barcelona 1958, 4 vols.

MITJÀ, M., «Procés contra els consellers, domèstics i curials de Joan I, entre ells Bernat Metge», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* 27 (Barcelona 1957-1958), p. 375-417.

MOLL, F. de B., *Els llinatges catalans: Catalunya, País Valencià, Illes Balears*, Palma de Mallorca 1982.
MOLLAT, M., «Les attitudes des gens de mer devant le danger et devant la mort», *Ethnologie française,* tom IX, núm. 2 (1979), p. 191-200.
MONTAGUT, T. de, «Els funcionaris i l'administració reial a Catalunya (ss. XIII-XIV)», dins *La societat barcelonina en la baixa Edat Mitjana*, Barcelona 1983.
— *El mestre racional a la Corona d'Aragó (1283-1419)*, vol. 1, Barcelona 1987.
MULLET, M., *La cultura popular en la Baja Edad Media*, Barcelona 1990.
MUÑOZ, A., *Mujer y experiencia religiosa en el marco de la santidad medieval,* Madrid 1988.
MUTGÉ, J., *La ciudad de Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno (1327-1336), Anejos del Anuario de Estudios Medievales,* 17 (Madrid-Barcelona 1987).
— «Documents sobre vida ciutadana i urbanisme a Barcelona durant el regnat d'Alfons el Benigne (1327-1336)», *Miscel·lània de Textos Medievals,* 7 (Barcelona 1994), p. 259-315.
NAZ *et al.,* R., *Dictionnaire de droit canonique*, t. II, París 1937.
NICOLAU D'OLWER, Ll., *L'expansió de Catalunya a la Mediterrània Oriental*, Barcelona 1974.
OLDENBOURG, L., *L'épopée des cathédrales*, París 1972.
ORDEIG I MATA, R., *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII*), Vic 1993-1996, 2 vols.
ORTÍ, P., *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV,* Barcelona 2000.
ORTÍ, P.; SÁNCHEZ, M., «Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: els capítols del donatiu (1288-1384)», *Textos Jurídics Catalans,* II/4, Barcelona 1997.
ORTÍ, P.; SÁNCHEZ, M.; TURULL, M., «La génesis de la fiscalidad municipal en Cataluña», *Revista d'Història Medieval,* 7 (monogràfic *La gènesi de la fiscalitat municipal (segles XII-XIV)*, València 1996), p. 115-134.
PAGAROLAS, L., *El protocol del notari Bonanat Rimentol (1351)*, Barcelona 1991.
PALLARÈS SALVADOR, F., «Las excavaciones de la plaza de San Miguel y la topografía romana de Barcino», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 13 (Barcelona 1969), p. 5-42.
PARDO, A. *et al., El culto a los santos,* Madrid 1983.
PARDO, I.; GUASCH, L., «Pedres i homes: la catedral», *L'Avenç,* 108 (Barcelona 1987), p. 43-50.
PASSOLA, J. M., «Introducció del censal i del violari en el Vic medieval», *Ausa,* 12 (1986-1987), p. 113-121.
PASTOR ZAPATA, J. L., *Censales y propiedad feudal. El Real de Gandía: 1407-1550,* dins *En la España medieval,* vol. 4, tom II, Madrid 1984, p. 737-766.

PAUL, J., *Histoire intellectuelle de l'occident médiéval*, París 1973.
PAULÍ MELÉNDEZ, A., *El real monasterio de San Pedro de las Puellas de Barcelona*, Barcelona 1945.
PÉREZ BASTARDAS, A.; SCHOLZ, V., *El govern de la ciutat de Barcelona. 1249-1986*, Barcelona 1986.
PI I ARIMON, A. A., *Barcelona antígua y moderna o descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*, vol. 1, Barcelona 1854.
PIFERRER, P., *Recuerdos y bellezas de España. Cataluña*, Barcelona 1839.
PIÑOL ANDREU, R., *Heráldica de la Catedral de Barcelona*, Barcelona 1948.
PIRENNE, H., *Historia económica y social de la Europa medieval*, Mèxic 1938 (1a ed.: Londres 1936).
POLO ELORRI, E., *La iglesia de los santos Justo y Pastor de Barcelona (Las artes del espacio y del tiempo en el templo parroquial)*, Universitat de Barcelona, Departament d'Art, 1993 (tesi doctoral).
PONS I GURI, J. M., «Entre l'emfiteusi i el feudalisme (els reculls de dret gironins)», *Estudi General. Revista del Col·legi Universitari de Girona,* 5-6 (1986), p. 411-418.
POST, Ch. R., *A History of Spanish Painting*, Cambridge (Mass.) 1930-1953, 11 vols.
POUNDS, N. J. G., *Historia económica de la Europa medieval,* Barcelona 1987 (1a ed. 1981).
PUIG CADAFALCH, J., *Santa Maria de la Seu d'Urgell*, Barcelona 1918.
PUIG CADAFALCH, J.; FALGUERA, A. de; GODAY, J., *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Barcelona 1909-1918, 3 vols.
PUIG I PUIG, S., *Episcopologio de la Sede barcinonense*, Barcelona 1929.
QUARDT, R., *Leyendas hagiográficas para todos los santos del año*, Barcelona 1958.
QUENTIN, H., *Les martyrologues historiques au moyen âge*, París 1908.
RAPP, F., *La iglesia y la vida religiosa en Occidente a fines de la edad Media*, Barcelona 1973.
READ, H., *Arte y sociedad*, Barcelona 1970.
Recull d'eximplis e miracles, gestes, faules e altres ligendes ordenades per ABC, ed. a cura de M. Aguiló, Barcelona 1881-1882.
RIBAS BERTRAN, M., «Descubrimiento de una necrópolis romana en la Basílica de Santa María del Mar», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 12 (1968), p. 5-17.
RIBAS QUINTANA, B., *Monografia del bisbe Sapera*, Barcelona 1899.
RIBER, L., *Els sants de Catalunya*, Barcelona 1919-1922, 5 vols.
RIERA I VIADER, S., *L'expansió comercial catalana a la Baixa Edat Mitjana*, dins *El comerç en el marc econòmic de Catalunya*, Barcelona 1983, p. 57-74.
RIQUER, M. de, *Heràldica catalana,* Barcelona 1983, 2 vols.
RIQUER, M. de; COMAS, A.; MOLAS, J., *Historia de la literatura catalana*, vol. 2, Barcelona 1984.

RIU I RIU, M., «La financiación de la vivienda y propiedad horizontal y pisos de alquiler en la Barcelona del siglo XIV», dins *La ciudad hispánica durante los siglos XIII al XIV,* Madrid 1985, vol. 2, p. 1397-1405.

RIUS I SERRA, J., *Rationes decimarum Hispaniae (1279-1280)*, vol. 1, Barcelona 1946.

RIVERA RECIO, J. F., «Veneración a los santos», *Historia de la espiritualidad,* vol. 1 (*Espiritualidad popular medieval*), Barcelona 1969, p. 610-660.

RUBIO, A., «Pesta, fam i guerra», dins *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans,* vol. 3, Barcelona 1996, p. 76-96.

RUBIÓ I LLUCH, A., *Documents per l'història de la cultura catalana Migeval*, vol. 1, Barcelona 1908.

SABATÉ, F., «La insolvència municipal a la segona meitat del segle XIV», dins M. SÁNCHEZ (ed.), *Fiscalidad real y finanzas urbanas en la Cataluña medieval,* Barcelona 1999, p. 255-280.

Sacro diario dominicano, en el que se contiene una breve insinuación de las vidas de los santos beatos y venerables de la Orden de Predicadores, Valencia 1767, 2 vols.

SAINTYVES, P., *Les saints successeurs des dieux*, París 1907, 3 vols.

SALAVERT, V., «La expansión catalano-aragonesa por el Mediterráneo en el siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales,* VII (Barcelona 1970-1971), p. 17-37.

SALRACH, J. M., *Història dels Països Catalans*, Barcelona 1982, 2 vols.

SANABRE, J., *El archivo diocesano de Barcelona*, Barcelona 1947.

El archivo de la Catedral de Barcelona, Barcelona 1948.

SÁNCHEZ, M., *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV),* Barcelona 1995.

SANPERE I MIQUEL, S., *Topografía antígua de Barcelona. Rodalía de Corbera*. Barcelona, 1890-1892, 3 vols.

— *Els trecentistes catalans. Primera part,* dins *La pintura migeval catalana,* Barcelona, s.d. [1920].

— *Los cuatrocentistas catalanes*, Barcelona 1906, 2 vols.

Santos sanadores, Barcelona 1948.

SANTOS OTERO, A. de, *Los Evangelios Apócrifos*, Madrid 1984.

SARALEGUI, L. de, «Notas sobre iconografía valenciana de santos Lázaro, Marta y Magdalena», *Archivo de Arte Valenciano* (1930-1931), p. 117-152.

— «De iconografía medieval», *Arte Español* (1944), p. 49-65.

SAUERLÄNDER, W., *Le siècle des cathédrales*, París 1989.

SAUGNIEUX, J., *Cultures populaires et cultures savantes en Espagne du Moyen Age aux Lumières*, París 1982.

SAYOUS, A. E., *Els mètodes comercials a la Barcelona medieval,* Barcelona 1975.

SCHMITT, J. C., «Journée d'étude à París du 14 décembre 1979: Le texte hagiografique dans la culture populaire», *Ethnologie Française,* tom X, núm. 4 (1980), p. 380-384.
SERRA I BOLDÚ, V., «La leyenda en la representación de los santos», *Barcelona Atracción,* 247 (1932), p. 16-18.
SERRA I RÀFOLS, J. del C., «Notas sobre el sector nordeste de la muralla romana de Barcelona», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 5 (Barcelona 1964).
SERRA I ROSELLÓ, J., «Cronología de los "veguers de Barcelona"», *Documentos y Estudios,* 5 (1961), separata.
Seu Vella de Lleida, La: la catedral, els promotors, els artistes. S. XIII-s. XV, Barcelona 1991 (catàleg de l'exposició).
SHNEIDMAN, J. L., *L'imperi catalanoaragonès (1200-1350),* Barcelona 1975, 2 vols. (1a ed. Nova York 1970).
SIMSON, O. von, *La catedral gótica*, Madrid 1982 (1a ed. Nova York 1956).
SOBREQUÉS, S., «La nobleza catalana en el siglo XIV», *Anuario de Estudios Medievales,* 7 (Barcelona 1970-1971), p. 513-532.
— «La época del patriciado urbano», dins *Historia de España y América*, vol. 2, Barcelona 1972, p. 6-406.
— *La Barcelona de l'alta Edat Mitjana,* dins *Història de Barcelona*, vol. 1, Barcelona 1975, p. 191-256.
SOLDEVILA, F., *Pere el Gran,* Barcelona 1950-1962, 2 vols.
— *Els grans reis del segle XIII: Jaume I, Pere el Gran,* Barcelona 1955.
— *Vida de Jaume I el Conqueridor,* Barcelona 1958.
— *Història de Catalunya,* Barcelona 1962.
— *Vida de Pere el Gran i d'Alfons el Liberal,* Barcelona 1963.
— *Les quatre grans cròniques*, Barcelona 1983 (2a ed.).
SOUDIÈRE, M. de la, «Les testaments et actes de dernière volonté à la fin du Moyen Age», *Ethnologie Française,* tom V, núm. únic (1975), p. 57-80.
SUREDA, J., *El gòtic català. Pintura*, Barcelona 1977.
TASIS I MARCA, R., *Pere el Cerimoniós i els seus fills,* Barcelona 1957.
— *La vida del rei Pere III,* Barcelona 1961.
TERÉS I TOMÁS, M. R., «Obres del segle XV a la catedral de Barcelona. La construcció de l'antiga sala capitular», *Lambard,* 6 (Barcelona 1991-1993), p. 389-411.
TINTÓ, M., *Els gremis a la Barcelona medieval,* Barcelona 1978.
TORRES FERRER, M. J., *La catedral de Barcelona al segle XV a través de les visites pastorals*, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, Paleografia i Diplomàtica, 1995 (tesi de llicenciatura).
TORT I MITJANS, F., *Santa Maria del Mar. Catedral de la Ribera*, Barcelona 1990.
TRENCHS I ÒDENA, J., «Canónigos y beneficiados barceloneses bajo Clemente VI», *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña,* tom XIII (1975), p. 74-93.

TREPPO, M. del, *Els mercaders catalans i l'expansió de la Corona catalano-aragonesa al segle XV,* Barcelona 1976 (1a ed. Nàpols 1972)

TURULL I RUBINAT, M., *La configuració jurídica del municipi Baixmedieval. Règim municipal i fiscalitat a Cervera entre 1182-1430*, Barcelona 1990.

UDINA, F., «Campaña de las excavaciones arqueológicas llevadas a cabo por el Museo de Historia de la Ciudad en 1961-1962», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 11 (Barcelona 1967), p. 5-30.

VALADES, P. B. des, *La poésie dans la vie des saints. Histoires et légendes*, Lió 1893.

VALLÉS I BOTEY, A., *La construcció de la Catedral de Barcelona segons els llibres de l'Obra*, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Medieval, 1987 (tesi de llicenciatura).

VERGÉS, T., *Santa Maria del Pi i la seva història*, Barcelona 1992.

VERGÉS, M.; VINYOLES, M. T., «La catedral romànica de Barcelona», *Lambard, estudis d'Art Medieval,* vol. 3 (1983-1985), p. 97-102 i 221-224.

— «Santa Creu i santa Eulàlia», dins *Catalunya Romànica,* vol. 20, Barcelona 1992, p. 154-165.

— «De la Seu de Frodoí a la catedral romànica de Barcelona», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona,* XLVII (1999-2000), p. 9-49.

VERRIÉ, F. P., *La iglesia de los santos Justo y Pastor*, Barcelona 1944.

— *La vida de l'artista medieval*, Barcelona 1953.

VILA, P., «La circulació de les aigües del Pla de Barcelona en el passat», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad,* 17 (Barcelona 1977), p. 17-24.

VILA, P.; CASASSAS, L., *Barcelona i la seva rodalia al llarg del temps*, Barcelona 1974.

VILLANUEVA, J., *Viage literario a las iglesias de España*, tom XVII (*Viage a Lérida y Barcelona*) i tom XVIII (*Viage a Barcelona*), Madrid 1851.

VINYOLES, M. T., *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona 1985.

— «L'amor i la mort al segle XIV: cartes de dones», *Miscel·lània de Textos Medievals,* 8 (1996), p. 109-198.

VINKE, J., «La institución Real Aragonesa y la piedad del pueblo en la Baja Edad Media», separata d'*Analecta Sacra Tarraconensia,* 29 (Barcelona 1955).

VIVES, J., «Tradición y leyenda en la hagiografía hispánica», *Hispania Sacra,* tom XVII (1964), p. 495-508.

VORÁGINE, S. de la, *La Leyenda Dorada*, Madrid 1987, 2 vols.

VOUVELLE, M., «Iconographie et histoire des mentalités. Les enseignements d'un colloque», *Ethnologie Française,* tom VIII (1978), p. 173-190.

WEBSTER, J. R., «La Barcelona franciscana», *Estudis d'Història Medieval,* 6 (1973), p. 3-10.
WILSON, S., *Saints and their Cults*, Cambridge 1983.
YARZA, J., «El pintor en Cataluña hacia 1400», *Artistes, artisans et production artistique au Moyen Age* (Rennes 1983), vol. 1, p. 381-404.
— *Estudios de iconografía medieval española*, Bellaterra 1984.

FUNDACIÓ NOGUERA

AGRAÏMENTS

Desitjo fer constar el meu agraïment a les persones i institucions següents:

En primer lloc a Carles Ribó, pel seu suport constant durant la realització d'aquest treball, així com a la Fundació Noguera, per haver-la fet possible. Igualment, al doctor Joan Albert Adell, a la doctora M. Josepa Arnall (†), al doctor Josep Baucells (ACB), a Maria Begur, al doctor Lluís Cifuentes, a Mercè Gras, a la doctora Josefina Mutgé, al doctor Laureà Pagarolas, a Montse Gómez i Lluïsa Cases (AHPB), a la germana Roser Pujol (AHMSPP) (†), a la doctora Rosa Terés, a la germana Felicitat Santamaria i a Carme Pérez (ADB) i al doctor Martí Vergés.

Finalment, també vull manifestar el meu agraïment als membres del tribunal que va jutjar la tesi doctoral, per tots els suggeriments que han permès millorar-la: els doctors Joan Domenge, Manuel Sánchez, Josep Maria Sans i Travé, Teresa Vicens i Teresa Vinyoles.

FUNDACIÓ
NOGUERA